Pintér István

MAGYAR ANTIFASIZMUS ÉS ELLENÁLLÁS

Kossuth

MAGYAR ANTIFASIZMUS ÉS ELLENÁLLÁS

PINTÉR ISTVÁN

MAGYAR ANTIFASIZMUS ÉS ELLENÁLLÁS

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1975

PINTÉR ISTVÁN:

A MAGYAR KOMMUNISTÁK HARCA A HITLER-ELLENES NEMZETI EGYSÉGÉRT.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1968.

PINTÉR ISTVÁN:

A MAGYAR FRONT ÉS AZ ELLENÁLLÁS.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1970.

CÍMŰ MŰVEINEK RÖVIDÍTETT ÉS ÁTDOLGOZOTT MÁSODIK KIADÁSA

ISBN 963 09 0153 6

© PINTÉR ISTVÁN, 1974

A FELHASZNÁLT FONTOSABB FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Az antifasiszta ellenállási mozgalom 1941—1945-ös időszakához a legfontosabb levéltári anyagokat az *MSZMP Párttörténeti Intézete Archívumából* merítettem. Munkámhoz mindenekelőtt felhasználtam a Kommunisták Magyarországi Pártja tevékenységével kapcsolatos iratokat (677. fond), a Magyarországi Szociáldemokrata Pártra (658. f.), a Népszava szerkesztőségére (659. f.), a különböző szakszervezetekre (660—675. f.), a Szakszervezeti Tanácsra (761. f.) vonatkozó iratokat. Hasznosítottam továbbá a Belügyminisztérium munkásmozgalmi vonatkozású iratainak gyűjteményét (651. f.), munkásmozgalmi vonatkozású közigazgatási (651. f.), minisztériumi (654. f.), valamint üzemi iratok gyűjteményét (657. f.). Felhasználtam a Vezérkari Főnök Bíróságán lezajlott kommunista perek iratait (610. f.), egyéb periratokat, a baloldali szervezetek (682. f.), egyetemek, főiskolák munkásmozgalmi és antifasiszta jellegű iratgyűjteményét (655. f,) s főként a magyar partizánmozgalom iratait (682. f.). Átnéztem végül különböző személyi hagyatékokat és gazdagon merítettem a visszaemlékezésgyűjteményből.

Az *Országos Levéltárban* hasznosítottam a minisztertanács üléseinek jegyzőkönyveit, Kállay Miklós személyes iratait és levelezéseit, a Belügy-, a Földművelésügy-, a Közellátásügyi Minisztérium és a különböző üzemeknek a tárgykörre vonatkozó iratait. A *Hadtörténeti Intézet és Múzeum Levéltárában* főként katonai vonatkozású és a fegyveres ellenállást érintő iratokat néztem át. Végül gazdagon hasznosítottam a *Széchényi Könyvtár kézirattárának* Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó anyagait.

Munkám során erőteljesen támaszkodtam a *sajtóanyagokra* is, mindenekelőtt a Szabad Népre, a Béke és Szabadságra, a Népszavára, a Szabad Szóra, a Magyar Nemzetre, a Mai Napra, az Újságra és néhány kormány-, illetve jobboldali orgánumra, főként a Függetlenségre, valamint az 1944-ben keletkezett illegális antifasiszta sajtóra. Felhasználtam továbbá a Képviselőházi Naplót, a Magyar Rendeletek Tárát stb.

közül elsőként hasznosítottam: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945. (A kötetet összeállította: Pintér István, Svéd László.) Kossuth Könyvkiadó 1964.; *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. (Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941—1945.) Zrínyi Katonai Kiadó 1966.; Felszabadulás. 1944. szeptember 25—1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. (Összeállította: Dér László, Mayer Mária, Szabó Éva.) Szikra 1955. Értékesítettem továbbá: Horthy Miklós titkos iratai. (Szerkesztette és összeállította: Szinai Miklós és Szűcs László.) Kossuth Könyvkiadó 1965.; Magyarország és a második világháború. (Összeállította: Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos.) Kossuth Könyvkiadó 1959.; A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. (Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: dr. Horváth Miklós.) Zrínyi Kiadó 1959.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. 1933—1944. (Összeállították: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt és Juhász Gyula.) Kossuth Könyvkiadó 1968.; Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. (Szerkesztette Beneschofsky Ilona—Karsai Elek.) I., II., III. kötet. A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének kiadása 1958., 1960., 1967.

Felhasznált *memoárok, visszaemlékezésszerű feldolgozások: Darvas József:* Város az ingoványon. Szikra 1945.; *Fehér Lajos:* Harcunk Budapestért. Fejezetek a magyar ellenállás és partizánharcok történetéből. Szikra 1946. *Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. Körmendi, Kispest 1947.; *Dobi István:* Vallomás és történelem. Kossuth Könyvkiadó 1964.; *Marosán György:* Tüzes kemence. Magvető 1969.; *Markos György:* Vándorló fegyház. Magvető 1971. Több visszaemlékezést tartalmazó kötetek: A reakció ellen. Az SZDP harca. Hőskölteménye és krónika. Népszava Kiadó 1946.; Pártunk harca a demokráciáért.

(Az FKGP története.) Kisgazdapárt kiadványa, 1947. Hősi harcok emlékei. Szikra 1955.; A szabadság hajnalán. Kossuth Könyvkiadó 1965.; Harcok, emlékek. Zrínyi Katonai Kiadó 1969.

FELDOLGOZÁSOK

A munkálatok során hasznosított összefoglaló és monografikus feldolgozások közül főként a következőkre támaszkodtam: *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. Akadémiai Kiadó 1958.; *Csatári Dániel:* Forgószélben. Akadémiai Kiadó 1968.; Fegyverrel a fasizmus ellen. Tanulmányok a magyar ellenállás történetéből. (Szerkesztette: Gazsi József és Pintér István.) Zrínyi Katonai Kiadó 1968.; *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája. 1919—1945. Kossuth Könyvkiadó 1969.; *Karsai Elek:* A budai vártól a Gyepűig. 1941—1945. Táncsics Könyvkiadó 1965.; *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1961.; A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó 1961.; *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadítása. 2. kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1964.; *A. I. Puskás:* Vengrija v godi vtoroj mirovoj vojni. Moszkva 1966.; *Ránki György:* Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth Könyvkiadó 1964.; *Ránki György:* 1944. március 19. Kossuth Könyvkiadó 1968.; *Rozsnyói Ágnes:* A Szálasi-puccs. Kossuth Könyvkiadó 1962.; *Ságvári Ágnes:* Népfront és koalíció Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1967. *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó 1965.; *Zágoni Ernő:* A magyar kommunisták a munkásegységért. 1939—1942. Kossuth Könyvkiadó 1963.

A KMP VEZETTE HITLER-ELLENES FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM KIBONTAKOZÁSA

BELÉPÉS A SZOVJETELLENES HÁBORÚBA

1941. június 22-én a fasiszta Németország — felrúgva az 1939 augusztusában megkötött szovjet—német megnemtámadási szerződést — hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót. A német fasiszták abban reménykedtek, hogy „villámháborúban" szétverik a szovjet hadsereget, megtörik a szovjet nép ellenállását, s még a tél beállta előtt térdre kényszerítik a Szovjetuniót.

A rajtaütésszerű támadást a hitleri Németország rendkívül előnyös helyzetből indította meg. Jól felszerelt és jól képzett — ideiglenesen túlerőben levő — hadseregének rendelkezésére állt a leigázott európai országok egész gazdasági potenciálja, valamint a csatlós országok gazdasági és katonai ereje.

A hitleri agresszióval megkezdődött a szovjet nép élethalálharca. A szovjet emberek minden talpalatnyi földért halált megvető bátorsággal küzdöttek. Már az első napok eseményei arról tanúskodtak, hogy a támadók — a nyugat-európai „sétagaloppal" ellentétben — hazájukért az utolsó csepp vérükig harcolni kész néppel találták szemben magukat.

Nem vált valóra Hitlernek az a terve sem, hogy a Szovjetunió magára marad, és Anglia, valamint az Egyesült Államok is bekapcsolódik a szovjetellenes háborúba, vagy legrosszabb esetben a be nem avatkozás jól bevált politikáját választják. A két nyugati nagyhatalom saját jól felfogott érdekében, továbbá antifasiszta tömegeik és a világközvélemény nyomására arra kény-

szerült, hogy a Szovjetunióval szövetkezzen a fasiszta Németország ellen. Világossá vált, hogy csak a Szovjetunióval karöltve lehet megállítani a hitleri hordákat, útját állni világuralmi terveiknek. Ugyanakkor más cél is vezette a nyugati hatalmakat. Arra számítottak — ezt egyes vezető politikusaik többé-kevésbé nyíltan hangoztatták is —, hogy a háborúban Németország és a Szovjetunió egyaránt kimerül, s akkor mindkét félnek ők diktálhatnak. Bizonyos hátsó gondolatok ellenére a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között megindult tárgyalások, majd a létrehozott szövetségi szerződések alapvető hatást gyakoroltak az eseményekre. A végül több mint 20 országot magában foglaló antifasiszta világkoalíció nemcsak a tengelyhatalmak feletti győzelem, hanem a leigázott és csatlós országok ellenállási mozgalma szempontjából is óriási jelentőségű volt.

Németországgal egyidőben Olaszország, Románia és Finnország is megtámadta a Szovjetuniót. Horthy-Magyarország hadüzenete azonban néhány napot „késett". Ezzel a „késéssel" a magyar uralkodó osztályok egyes képviselői már a háború második felében, majd később, Nyugaton megjelent memoárjaikban ellenállásukat próbálták igazolni, s előszeretettel hivatkoztak német nyomásra, erőszakra. Már az 1946-os népbírósági tárgyalások, de főként a legújabb történeti kutatások halomra döntötték ezeket az állításokat.

Mint ismeretes, Magyarország a harmincas évek közepétől egyre szorosabban zárkózott fel a fasiszta Németország mellett. Ennek külpolitikai vonatkozásban olyan állomásai voltak, mint az antikomintern paktumhoz, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás, a Jugoszlávia szétzúzásában való részvétel, belpolitikailag pedig a túlhajtott revíziós törekvések szítása, a győri program, az 1939-es honvédelmi törvény, a baloldali erők ellen hozott sorozatos intézkedések, a zsidótörvények stb. Mindezek logikus történelmi következménye volt a szovjetellenes háborúhoz való csatlakozás.

A Szovjetunió megsemmisítésének vágyában szinte egységesek voltak a magyar uralkodó osztályok különféle csoportjai. Köztudott, mennyire fájlalták, hogy 1939-ben nem a Szovjetunió ellen robbant ki a háború. A Teleki-kormány már a szovjet—finn

háború idején minden tőle telhetőt megtett, hogy a Szovjetunió elleni rablóháborúra bujtogasson. Közi Horváth József, a klérus egyik képviselője, a hitleri agresszió másnapján a parlamentben így beszélt: „. . . mindenkinek éreznie kell azt, hogy tegnap olyan probléma elintézése indult meg, amely már negyedszázad óta lidércnyomásként nehezedett az egész művelt keresztény civilizációra. *Amikor pillanatnyi politikai taktikából megegyezés létesült barátaink és a bolsevizmus között, különösen mi, magyarok, a bolsevizmus régi és első kárvallottai, némi keserűséggel láttuk ezt a megegyezést. Amilyen nagy volt akkor a keserűségünk, olyan nagy az örömünk most* (az én kiemelésem. — *P. I.*), hogy megindul ennek a bolsevizmusnak a felszámolása, és ez a rettenetes rém elkerül nemcsak a magyar határok felől, hanem elkerül a keresztény, művelt civilizáció egéről is." Az aljas indítékú káröröm jellegzetes, fasiszta „színvonalú" szavai ezek. A „késés" okát így nem a Horthy-rendszer ellenállásában, hanem abban kell keresni, hogy Hitler kezdetben nem kívánta Magyarország katonai részvételét a szovjetellenes háborúban.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a Barbarossa-terv bizonyos részleteiről a magyar vezérkar és a kormány tudomást szerzett, a Horthy-rendszer mindent elkövetett, hogy Magyarország is részt vállalhasson a szovjetellenes tervekben. A magyar kormány azonban felkérésre várt; ez esetben ugyanis további területek megszerzését remélte. Ha önként ajánlkoznak fel — vélték a magyar urak —, az újabb területi revízió lehetősége csökken. Magyarországnak ugyanis nem a Szovjetunióval, hanem azokkal az országokkal — Romániával, Szlovákiával — szemben voltak területi aspirációi, amelyek a szovjetellenes háborúban többi között azért vettek részt, hogy a Magyarországgal szemben is fennálló területi igényeiket Hitler támogassa. A magyar kormány a hadsereg egy részét a területi revízió végleges megoldására szerette volna harcképes állapotban megőrizni. Számolt továbbá azzal is, hogy ez a háború, különösen az önkéntes csatlakozás, a dolgozó tömegek körében nem lesz különösebben népszerű.

Június 22-én, a szovjet—német háború megindulása utáni órákban a német követ, Erdmannsdorff, felkereste Bárdossyt,

majd a kormányzót, de egyik esetben sem kérte Magyarország hadba lépését, csupán a konzekvenciák levonását sürgette.

A június 23-i minisztertanács el is határozta, hogy megszakítja a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. A katonai vezetők azonban ezt kevesellték, követelték az ország azonnali aktív háborúba lépését. A német hadüzenet után megjelent jobboldali újságokból világosan kitűnik, hogy a diplomáciai kapcsolat megszakítását csak első lépésnek lehet tekinteni. A lapok Magyarország hadba lépését sugallták. A Függetlenség, a kormány félhivatalos lapja, június 25-én többek között így ír: „Nem meglepő, sőt a legtermészetesebb talán, hogy az új keresztes háborúban szívvel-lélekkel és teljes együttérzéssel, elsőként áll a tengelyhatalmak oldalán Magyarország. Nyilvánvaló ez, mert a magyarság ismerte meg elsőnek a bolsevizmus rémségeit, a magyar nép szállt szembe először a zsidó marxista diktatúrával, és csatlakozott elsők között a Komintern-ellenes egyezményhez."

Június 24-én a német hadvezetés és a náci párt egyes vezetőinek kijelentései már arra utaltak, hogy ők is többet várnak a magyar kormánytól. A hadüzenet kérdését végül a június 25-i szlovák hadba lépés segítette elő. A magyar kormány attól félt, hogy ha tovább habozik, elveszti Németország kegyeit, s a többi csatlós országgal szemben élvezett előnyeit is elveszítheti. Mint korábban annyi fontos döntésnél, most is megindult a versenyfutás a nácik bizalmának megnyeréséért. A döntés végül is *önként, és nem német kényszerből* született meg.

Rövidesen a kormány rendelkezésére állt a magyar és a külföldi közvélemény számára is elfogadható jogcím. Június 26-án a magyar és a német hadvezetőség közös tervei alapján szovjet felségjellel ellátott német repülőgépek bombázták Kassát és környékét. A bombatámadás után a magyar vezérkar lázas sietséggel dolgozott. A honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök azonnal felkereste Horthyt, s a legfőbb hadúr parancsot adott a megtorlásra. Másfél órával később összeült a minisztertanács, amelyen Bárdossy, szovjet támadásra hivatkozva, javasolta a Szovjetunióval való hadiállapot deklarálását. Ha voltak is ellenvetések a hadüzenettel kapcsolatban, a minisztertanács jóváhagyta a hadba lépést. Június 27-én délelőtt a parlamentben — a napi-

rend előtt — Bárdossy miniszterelnök rövid beszédben adta tudtára a honatyáknak a hadüzenet tényét, s magyar repülőgépek még a hadiállapot közzététele előtt bombatámadást intéztek szovjet városok ellen, majd a magyar csapatok benyomultak a Szovjetunió területére.

A hadüzenet miatt a legsúlyosabb felelősség Bárdossy miniszterelnököt terheli. Ő ugyanis ismerte Krudy alezredes, kassai repülőtér-parancsnok jelentését, amely leleplezi, hogy Kassát német gépek bombázták. Birtokában volt továbbá a miniszterelnök Kristóffy moszkvai magyar követ június 24-én érkezett táviratának, melynek tartalma kizárttá tette, hogy a Szovjetunió provokálja Magyarországot. Június 27-én pedig, még a hadüzenet parlamenti bejelentése előtt, megkapta a szovjet kormány erélyes tiltakozását az ellen a gyanúsítás ellen, hogy szovjet gépek bombázták volna Kassát. A moszkvai rádió is azonnal cáfolta a rágalmakat. A kormány ezért kénytelen volt rövid kommünikét közzétenni: „Illetékes helyen kijelentették a Magyar Távirati Iroda tudósítójának, hogy a szovjet valótlan állításaival, amelynek propagandisztikus célzata nyilvánvaló, méltatlan volna polémiát kezdeni."

A kormánypropaganda a kassai provokációt felhasználva féktelen szovjetellenes kampányba kezdett. Az újságok az első oldalon, hatalmas címszavakkal, drámai jelentésekben számoltak be a „szovjet repülők barbár támadásairól", és bosszúra tüzeltek. Azt igyekeztek bizonyítani, hogy a Szovjetunió Magyarország létét fenyegeti. A szovjetellenes háborút „a civilizáció védelmének", „a kommunizmus elleni keresztes hadjáratnak", a „haza védelmének" tüntették fel. De voltak lapok, amelyek egy-egy cikkben nyíltan megírták, miért kell Magyarországnak háborút viselnie a Szovjetunió ellen. A kormány félhivatalos lapja, az Esti Magyarország ezt így fogalmazta meg: „Cél ebben a háborúban: *...mindenekelőtt szűnjék meg a bolsevizmus örökké fenyegető lidérce...* A bolsevizmus eltűnése magyar szempontból felbecsülhetetlen nyereség és biztosabb jövő...", mert ezzel megszűnnek *„a belső forradalmasítani tudó tendenciák"*. Majd így folytatja: „Aki megérti a tételt, s aki előtt a nemzeti Magyarország léte és jövője fontos, belátja, hogy a nemzeti Magyarország helye ott

van, ahol a bolsevizmust vissza akarják szorítani." A szovjetellenes háború erkölcsi megalapozásában komoly szerepet vállalt a klérus is, amely ugyancsak azt a hazugságot hajtogatta, hogy a Szovjetunió intézett támadást a magyar nép ellen, amelynek „az önvédelem adta kezébe a fegyvert". Ha a magyar uralkodó osztályok között voltak is erőtlen ellenvetések, azokat az a félelem keltette, hogy a háború során az ország szembe kerül Angliával és az Egyesült Államokkal. A Szovjetunió megsemmisítését egyértelműen szükségesnek tartották.

A hadüzenet után a kormány mindent megtett, hogy a háborús politika mögött valamiféle nemzeti egység látszatát teremtse meg. Ennek jegyében beszélt Horthy Miklós Kenderesen 1941. június 29-én: „Most, amikor az egész európai civilizációt fenyegető erők napjai már meg vannak számlálva, és amikor Európa nagy horderejű átalakulás előtt áll, a belső békét ne fenyegesse senki! Szűnjön meg az egyenetlenkedés, és lépjen helyébe az összetartás és testvéri szeretet."

A németek sorozatos győzelmeinek hatására az első hetekben az uralkodó osztályok egyes csoportjai a reakció jegyében közeledtek egymáshoz. Korántsem volt azonban a kormány számára ilyen kedvező a kép a dolgozó tömegek között. A fasiszta propaganda minden erőlködése ellenére sem sikerült felkorbácsolni azt a rövid háborús lázat, amely 1914-ben a közvélemény egy részét magával ragadta. Túl közeli volt még az első világháború, és túl mélyek a sebek ahhoz, hogy a magyar néppel el lehessen feledtetni egy népellenes háború borzalmait. S bár jelentősek voltak azok az erők, amelyek a német sikerek láttán a háború mellett foglaltak állást, a dolgozók politikailag érett része, elsősorban a szervezett munkásság tudta, hogy a háború idegen érdekeket szolgál; a politikailag elmaradottabbak ezt csak sejtették.

A háború kezdetén még kedvezően hatott a hadi konjunktúra, s a háború súlyát és borzalmait a lakosság egyelőre még nem érezte. A területi revízió eredményei, a munkanélküliség megszűnése, a korábbiaknál viszonylag jobb életkörülmények megkönnyítették a kormány helyzetét. Egyre szaporodtak azonban a rendszerre negatívan ható tényezők: a kivételes hatalom, a hadiüzemi rendszer, a rendkívül gyorsan emelkedő árak, a lemaradó

bérek, a növekvő háborús terhek, a mind gyakoribb katonai szolgálat, az állandósult s egyre növekvő élelmiszerhiány, végül a pusztító háború.

A magyar nép tehát nem lelkesedett a háborúért, de nem is lépett fel ellene. Ez a passzív magatartás felbőszítette a fasisztákat, ezt a tényt jól tükrözi Incze Antal június 25-i képviselőházi felszólalása. „Csodálatos és egy kicsit tragikus dolog az, hogy húsz esztendővel ezelőtt csak alighogy ki tudtunk még lábolni a borzalmas pusztításból, amelyet a bolsevizmus Magyarországon is okozott — és ma mégsem indulnak meg a tömegek, nem kondulnak meg a harangok... (Horváth Géza: Még egy szerény tüntetés sincs, még az egyetemi ifjúság sem tüntet.)"

A kormányt tehát aggasztotta a passzivitás. Félt a tömegektől, s ezért mindent megtett, hogy az elégedetlenség felszínre törését megakadályozza.

Már a háborúba lépés előtti napokban egymást érték a dolgozók elnémítását célzó intézkedések. Elsők között említhetjük a Gestapo bécsi vezetőjének és Hain Péter detektívfelügyelőnek június 24-én Magyaróvárott tartott megbeszélését, amelyen megállapodás született a német és a magyar politikai rendőrség szorosabb együttműködéséről. Ezt a célt szolgálta a belügyminiszter 1941. június 22-én kiadott rendelete, amely a közellátási zavarok miatt országszerte tapasztalható „nyugtalanság levezetését" szolgálta, s mivel az érintett belügyi szervek ezt a Szovjetunió megtámadása után kapták kézhez, háborús intézkedésként kezelték.

A hadüzenet után, 1941. június 30-án megjelent rendelet tartalmazta a szabotázscselekmények, a „baloldali felforgató elemek", a kommunista vagy kommunistagyanús egyének elleni közigazgatási eljárásról, internálásról szóló intézkedéseket. A rendelethez mellékelt névjegyzék mintegy 150, központilag nyilvántartott vezető kommunista nevét is feltüntette, akik ellen — bárhol találhatók — azonnali internálás, illetve bűnvádi eljárás indítandó. A csendőrkerületi parancsnokságok azonban meg sem várták a belügyminiszteri utasítást, hanem már a hadüzenet másnapján utasították beosztottaikat, hogy „a területükhöz tartozó baloldali vezetőket (nemcsak kommunistákat) írják össze, és tegyenek javaslatokat azok további sorsára".

Július 1-i hatállyal szigorú gyülekezési tilalmat rendeltek el. 1939 óta negyedszer került sor a rögtönítélő bíráskodás kihirdetésére s egyben kiterjesztésére. Ugyancsak ezekben a napokban látott napvilágot a munkakényszer bevezetéséről szóló rendelet. Eszerint mindazokkal a személyekkel szemben, akik alapos ok nélkül vonakodnak „közérdekű és halaszthatatlan munka" vállalásától, haladéktalanul el kell rendelni az internálást. Ezek később különleges munkásszázadokba kerülnek, amelyeknek szervezése már folyamatban van.

1941. október 28-án felállították a honvédvezérkar főnökének különbíróságát „a fennálló társadalmi rend felforgatására irányuló minden tevékenység" ellen. Ítélete ellen fellebbezni nem lehetett. A halálos ítéletek jóváhagyása a vezérkari főnök hatáskörébe tartozott, s ez szinte kizárttá tette, hogy a halálraítéltek kegyelmet kapjanak.

Az intézkedések elsősorban a Kommunisták Magyarországi Pártja ellen irányultak. Már 1939 és 1941 között is több ezer kommunistát börtönöztek be, internáltak vagy helyeztek rendőri felügyelet alá, most ezek száma ismét jelentősen szaporodott. Csupán Észak-Erdély területén 1941. június 29. és szeptember 20. között több mint 1000 kommunistát és kommunistagyanúst fogtak le, közülük mintegy 800-at bebörtönöztek, illetve a háború végéig internáltak. Ugyancsak tömegesen hurcolták el a délvidéki területek kommunistáit. Az internáltak száma néhány hét alatt 2—3000 fővel emelkedett. Kistarcsán, Nagykanizsán, Topolyán, Sárváron, Szabadkán, Kolozsvárott, Jászberényben, Ricsén és később még másutt is működtek internáló táborok, ahová minden bírói eljárás nélkül kerültek az emberek.

Súlyos nyomás és terror nehezedett a munkásosztály legális pártjára, a Szociáldemokrata Pártra és a szakszervezetekre is. A Szociáldemokrata Párt vezetőségének magatartását a hitleri hadüzenet után sok tényező befolyásolta. A szociáldemokrata vezetők már korábban tudtak arról, hogy a Szovjetunió elleni támadás bármikor bekövetkezhet. A belügyminisztertől pedig ígéretet kaptak, hogy háborúba lépés esetén is mindent megtesz a párt betiltásának megakadályozására. A hadüzenet s ezt követően az SZDP ellen intézett sorozatos támadások mégis bizony-

talanná tették a párt létét. A szélsőjobboldal, továbbá a csendőrség és a honvédvezérkar, amelyek már régóta ferde szemmel nézték a párt létezését, elérkezettnek látták az időt a végleges leszámolásra, ezért koncentrált támadást intéztek az SZDP és a szakszervezetek ellen.

Egymást érték a parlamentben a Szociáldemokrata Párt betiltását követelő interpellációk. Minden ilyen alkalommal a képviselők zöme heves tüntetést rendezett a szociáldemokraták ellen.

Werth Henrik, a honvédvezérkar főnöke, a belügyminiszterhez intézett átiratában az SZDP-t és a szakszervezeteket szabotázszsal, a gyűléstilalom megszegésével, háborúellenes hangulatkeltéssel vádolta. Bár nem követelte nyíltan a munkásszervezetek betiltását, hangneméből, az adatok csoportosításából kézenfekvő, hogy állásfoglalása ezt a célt szolgálta.

Szeptember 7-én a nyilas párt a MÉMOSZ székháza ellen indított sikertelen akcióval azt a támadássorozatot akarta megkezdeni, amelynek a munkásszervezetek feldúlása, a legális párt- és szakszervezeti élet lehetetlenné tétele, dezorganizálása volt a célja. Egyes helyeken, mint pl. Csepelen, a nyilasok lakásról lakásra, üzemről üzemre járva aláírást gyűjtöttek az SZDP és a Népszava betiltása érdekében.

Szeptember 9-én Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatóságának közgyűlése határozatban követelte a kormánytól az SZDP és a szakszervezetek azonnali hatállyal való feloszlatását, a Népszava betiltását és az állami munkaközvetítés bevezetését. A felirathoz csatlakozott Debrecen, Balassagyarmat, Veszprém, Zalaegerszeg, Érsekújvár, Székesfehérvár és Sopron város, illetve megye törvényhatósági bizottsága.

A legális munkásmozgalom elleni koncentrált támadással egyidőben a „helyi hatalmasságok" számos helyen megkezdték a munkásszervezetek felszámolását. A munkásotthonokba katonákat szállásoltak el vagy katonai célra igénybe vették, lepecsételték és hónapokon át üresen, kihasználatlanul hagyták a helyiségeket. A főváros peremkerületeiben, de főleg vidéken a párt-összejövetelek, szakszervezeti tagdíjbefizetések céljaira bérelt kocsmai helyiségeket elvették, illetve a tulajdonosokat arra kény-

szerítették, hogy mondják fel a bérletet. Számos helyen — többek között Nagyváradon, Kolozsvárott, Hódmezővásárhelyen, Orosházán, Szatmárnémetiben, Tiszafüreden, Gyulán, Soroksáron, Salgótarjánban — „gyanús magatartás miatt" internálták vagy behívták katonának a pártelnököt, a párt- és szakszervezeti titkárt s a többi vezető funkcionáriust, illetve internálással, katonai behívással fenyegették meg őket.

Az intézkedések következtében a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek létszáma csökkent, a korábban aktív párttagok egy része átmenetileg visszahúzódott, a politikai tevékenység átmenetileg visszaesett. A visszaesés okát mégsem a Szociáldemokrata Párttól való elfordulásban, a fasiszta befolyás növekedésében kell keresni, hanem a szociáldemokrata munkásokkal szemben alkalmazott megtorló intézkedésekben. Ha a keleti frontról érkezett kezdeti német sikerek hírei okoztak is levertséget a szervezett munkásság soraiban, az öntudatos elemek általános hangulatát mégis a Szovjetunió erejében való bizakodás jellemezte.

A pártvezetőség június 24-én tárgyalta követendő politikáját. Tisztában volt azzal, hogy a német győzelem megpecsételné Magyarország, egyben a legális munkásmozgalom sorsát. Anglia példáját követve most nem zárkóztak el a pártszervezetekben és szakszervezetekben létrejövő kommunista—szociáldemokrata összefogástól, határozatukban mégis szükségesnek tartották kiemelni, hogy „a bolsevista és szociáldemokrata álláspont különbségét hangsúlyozni kell".

A párt jobboldali vezetői tisztában voltak azzal, hogy betiltás esetén sorsuk nagymértékben függ attól, hogy a szervezett munkásság hajlandó-e kiállni mellettük. A német orvtámadás utáni napokban az is világossá vált, hogy ebben a háborúban a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak nem „párhuzamosan", hanem együtt fognak harcolni a fasizmus ellen. Ennek hatására a jobboldali vezetők magatartása árnyaltabb, mint korábban. Az első napokban, amikor még úgy tűnt, hogy a párt és a szakszervezetek feloszlatása elkerülhetetlen, s határozottabb kiállás esetén nincs „vesztenivalójuk" — sőt, adott esetben szorosabbra fűzi a vezetők és a szervezett munkások kapcsolatát —, munkás-

találkozókon olyan nyilatkozatokat tettek, amilyenekre a Horthy-korszakban nem volt példa. A jobboldali magatartásáról ismert Büchler, a párt fővárosi szervezetének titkára június 24-én a Dob utcai munkásotthonban tartott előadásán kijelentette, hogy a szovjet-orosz rendszerrel sem eszmei, sem gyakorlati téren nem értünk egyet, de most, „amikor a Szovjetunió akarata ellenére belesodródott a háborúba, és saját szabadságának megvédésével automatikusan az európai népek szabadságának megvédéséért is küzd, most ezekben a sorsdöntő időkben nem tehetünk mást, mint szívvel-lélekkel Szovjet-Oroszország mellé állni, és mindnyájan egy szívvel, egy lélekkel mondjuk: El a kezekkel a Szovjettől."

A pártvezetés egységesen elítélte a Szovjetunió elleni támadást, elítélte Magyarország csatlakozását a háborúhoz. Különböző összejöveteleken tartott beszédeik, amelyek korábban hemzsegtek a szovjet- és bolsevistaellenes kijelentésektől, most, ha „mértéktartóan is", de a Szovjetunió melletti kiállást tükrözték. Revideálták többek között az 1939-es szovjet—német megnemtámadási szerződés kapcsán a Szovjetunióval szemben elfoglalt nézeteiket. Feszült figyelemmel kísérték a harctéri eseményeket; több esetben annak a reménynek adtak kifejezést, hogy a Szovjetuniót a fasiszta hadsereg nem képes legyőzni.

Az első napok izgalmai után a jobboldali vezetők figyelme egyre inkább a kibontakozó antifasiszta világkoalíció felé fordult. Az a remény, amely rövidesen valósággá vált, hogy a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok együttesen harcolnak a fasiszta Németország ellen, kétségtelenné tette számukra, hogy a háború Hitler vereségével végződik. Az antifasiszta koalíció belső erőviszonyainak mérlegelése pedig azt a meggyőződést érlelte meg bennük, hogy a háború igazi győztese csak a Nyugat lehet. Ha gondot okozott is számukra, hogy a győztesek táborában a Szovjetunió is helyet foglal, kizártnak tartották, hogy Európa újjárendezésében fontos szerephez juthasson.

Ez a felismerés sajátos módon belpolitikai állásfoglalásaikban nem arra indította őket, hogy vállalják a harcot, ellenkezőleg, a kormánypolitikának fokozatosan behódoltak. Miután a háború kimenetelét a szociáldemokrata mozgalomra nézve kedvezőnek

ítélték meg, a legfontosabb teendőt abban látták, hogy a párt és a szakszervezetek legalitását megvédjék, és érintetlenül átmentsék a háború utáni időkre. Erre ösztönözte őket az a körülmény is, hogy a kormány a koncentrált támadás ellenére sem tiltotta be a pártot.

A magatartásukban történt változás nyomon követhető: a német támadás után még úgy vélték, hogy a párt betiltása ellen a munkásosztályt általános sztrájkra szólítják fel, később már beérték egynapos, majd egyórás sztrájkkal. Magyarország hadba lépése után lemondtak mindennemű demonstrációról. Az első ijedelmek hatására a vezetőség határozatban és több vezető szóban is megkockáztatta azt a kijelentést, hogy a szociáldemokrata és a kommunista munkásoknak most együtt kell dolgozniuk. Néhány nap múlva azonban már mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a kommunisták és a szociáldemokraták együttműködését.

Magyarország hadba lépésének napján a vezetők körrendeletben már arra szólították fel a párt- és a szakszervezeti titkárokat: akadályozzanak meg minden sztrájkkísérletet, lépjenek fel a bérkövetelések ellen, és gátoljanak meg mindenféle politikai követelést. Utasították a titkárokat, hogy akadályozzák meg a munkásság minden akcióját, amely alkalmat adhatna a párt betiltására.

Az SZDP és a szakszervezetek vezetősége egymás után intézte felhívásait a szervezett munkásokhoz. Felhívásaikban fokozott fegyelemre, a „munka buzgó végzésére", a vitáktól és véleménynyilvánításoktól való tartózkodásra szólították fel a dolgozókat. Arra is rá akarták venni őket, hogy jelentsék fel és adják át a rendőrségnek azokat, akik a háború ellen agitálnak, röplapokat terjesztenek, sztrájkra vagy szabotázsra „akarják rávenni" a munkásokat. Az aktív, a tömegeket harcra mozgósító pártélet helyett a befelé fordulást, „tudásunk gyarapítását" szorgalmazták.

A párt és a szakszervezetek betiltása elleni legnyomósabb érvük az volt, hogy létük, a szervezett és részben a szervezetlen munkásságra gyakorolt befolyásuk a legfőbb biztosítéka a termelés zavartalanságának, a munkafegyelem megőrzésének, a „munkásosztályra annyira jellemző szélsőségek" megakadályozásának.

Erről olvashatunk Peyer Károlynak a belügyminiszterhez intézett július 24-i levelében, augusztus 12-i memorandumában, erről beszélt Malasits Géza a parlament november 13-i ülésén, s ugyancsak erre hivatkoztak minden alkalommal, ha a munkások határozottabb kiállást, cselekvést követeltek tőlük.

Ily módon a pártvezetés politikáját bizonyos kettősség jellemezte: egyrészt elítélték a háborúba lépést, kiálltak az antifasiszta világkoalíció mellett, aggódva figyelték a szovjet hadsereg élethalálharcát a fasiszta agresszorral szemben, másrészt olyan magatartást követeltek a szervezett munkásoktól, amely hatékony támogatást nyújtott a kormánynak az általuk is elítélt háborúhoz. Bár az utóbbi vonás vált egyre inkább elsődlegessé politikájukban, magatartásuk említett pozitív vonásai a háború kezdeti szakaszában olyan lehetőségeket rejtettek, amelyeket a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták kedvezően használhattak fel a szervezett ellenállás kibontakoztatása érdekében.

A szervezett munkásság tekintélyes része a párt hivatalos politikájával szemben saját munkásöntudatára, a kommunistákra, az SZDP és a szakszervezetek baloldali vezetőire hallgatott. Jelentős szerepe volt ebben a tekintetben a Népszava szerkesztőségében dolgozó kommunista (Kállai Gyula, Földes Ferenc, Kasztel András, Mód Aladár, Losonczy Géza) és a baloldali szociáldemokrata (Szakasits Árpád, Gosztonyi Lajos és mások) kollektívának. A megalkuvás helyett többségében a harcot választották az SZDP kerületi titkárai, illetve vezetőinek egy része (közülük többen ekkor már az illegális KMP tagjai voltak), továbbá a kommunisták vezette Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) és a szakszervezetek baloldali funkcionáriusai. S a szovjetellenes agresszió után egyre inkább az ő szavukra hallgatott a szervezett munkásság.

Az SZDP-ben és a szakszervezetekben kialakuló baloldal élén Szakasits Árpád, a párt főtitkára és a Népszava főszerkesztője állt. Szakasits Árpád már a harmincas évek második felében tanújelét adta, hogy a peyeri politikával szemben a határozottabb munkáspolitika híve. Nem tartotta kizártnak a KMP-vel való együttműködés, a munkás-akcióegység megteremtésének lehetőségét. Felismerte az antifasiszta erők összefogásának szük-

ségességét, megértette, hogy a haladó erők legfőbb feladata az ország függetlenségének védelme és a háborúba lépés elhárítása.

Szakasits 1941. június 23-án — az agressziót követő hétfői elnök-titkári értekezleten — annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a háborúban csakis a Szovjetunió győzhet. Ezt, sőt a kommunistákkal való együttműködést ugyan egyes jobboldali vezetők is hangoztatták, ők azonban ennek érdekében nem tettek egy lépést sem. Szakasits Árpád felszólította a párttitkárokat, hogy a hatóságok megkerülésével „a szokásos heti összejöveteleken kívül minden alkalmat meg kell ragadni, hogy minél többször összejöhessünk. Ehhez jó eszköz — mint mondotta — a virslivacsora vagy más ehhez hasonló összejövetelek rendezése." Kommunisták, szociáldemokraták együttműködését, értesüléseik kölcsönös kicserélését, teendőik, feladataik megbeszélését javasolta.

Sok esetben ő is óvatosabb volt, mint azt a körülmények indokolták. Az elnök-titkári értekezleteken néha a jobboldali vezetés politikai vonala mellett szállt síkra. A vita során felszólaló baloldali vagy kommunista titkárok okos, meggyőző érvelése azonban számos alkalommal álláspontja megváltoztatására késztette. Igen nagy politikai és gyakorlati jelentősége volt annak, hogy magas tisztségénél fogva a pártban és a Népszava hasábjain egyre gyakrabban érvényre tudta juttatni baloldali álláspontját.

A Népszava szerkesztősége nem volt hajlandó az egész magyar sajtót elárasztó szovjetellenes propaganda vonalába beállni, még külön felszólítás után sem. Egyre több háborúellenes cikket közölt, s a cenzúra adta lehetőségek határain belül a keleti frontról szóló tudósításokat igyekezett úgy csoportosítani, hogy az olvasó reális képet alkothasson a szovjet nép emberfeletti harcáról.

A gyűléstilalom elrendelése után a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták munkásotthonokban és párthelyiségekben tartották illegális politikai megbeszéléseiket. Rendkívül megszaporodtak a budai hegyekben a „turista- és kirándulócsoportok", amelyek ugyancsak politikai megbeszéléseket, vitákat folytattak. Különösen az OIB járt élen a túrák szervezésében.

Ezek az összejövetelek olyan méreteket öltöttek, hogy a belügyminiszter figyelmeztetésére Peyer augusztusban szigorú rendszabályokat volt kénytelen bevezetni. Egyeseket kizártak a pártból, a Selmeci úti, a Szász Károly utcai, a Dob utcai és a Magdolna utcai munkásotthonok gondnokait a pártválasztmány elé állították és szigorúan megrótták. A párt- és a szakszervezeti titkárokkal tartott megbeszélésen Peyer dühösen jelentette ki: „Szigorúan megtiltottuk, még külön írásba is adtuk, hogy a szakszervezeti helyiségekben bármiféle összejövetelt tartsanak, minden szakszervezeti vezető aláírásával elismerte, hogy ezt az utasítást tudomásul vette, és mégis azt kellett tapasztalnunk, hogy különösen szélsőbaloldali agitációra a szakszervezeti helyiségeket odaadták, illetve megtűrték, hogy összejöveteleket tartsanak." A szakszervezetek és az SZDP árulójának bélyegezte azt, aki ilyesmire kapható.

A jobboldali vezetésnek ez a szégyenletes fellépése általános megdöbbenést keltett a szervezett munkásság soraiban. A baloldali szociáldemokraták, a funkcionáriusok nagy része továbbra is kiállt a kommunistákkal való együttműködés mellett, és vállalta — ha megingásokkal is — a háború elleni aktív fellépést.

Hogyan vélekedett az ország hadba lépéséről a Független Kisgazdapárt, amely 1939 őszétől lábhoz tett fegyverrel szemlélte az eseményeket, s tevékenysége csupán parlamenti vitákra korlátozódott? 1940 telén tiltakoztak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás ellen, és úgy vélték, ezzel eleget is tettek ellenzékiségüknek. Nem helyeselték a Szovjetunió elleni háborúba lépést, mert a hadüzenet megtörténtekor már számos jel arra mutatott, hogy Magyarország a nyugati hatalmakkal is szembekerül. Ez legvilágosabban Bajcsy-Zsilinszky Endre állásfoglalásában jutott kifejezésre. Bárdossy miniszterelnökhöz 1941. augusztus 5-én eljuttatott memorandumában részletesen kifejtette, miért helyteleníti Magyarország belépését a háborúba. Ő is vallja, hogy Magyarországnak a bolsevizmus ellen harcolnia kell, de — szerinte — a kormány akkor járt volna el helyesen, ha „önkéntes csapatok formájában léptünk volna fel, világosan és félre nem érthetően csak a bolsevizmus ellen..." Ez esetben még az is elképzelhető — írja —, hogy nagyobb egységeket vethettünk

volna be a keleti fronton, mint amilyenre a hadüzenet után sor került. Kérte Bárdossyt, hogy a kormány „ne erőltesse a mindenáron való külpolitikai egységet, olyasvalamit, ami valójában nincsen". Hangoztatta, a kormány tegye lehetővé, hogy „valamilyen módon a külpolitikai ellenzék is megnyilatkozhassék".

Bajcsy álláspontját minden valószínűség szerint nemcsak a Kisgazdapártban, hanem az uralkodó osztályok angolszász beállítottságú köreiben is sokan osztották. Úgy gondolták, hogy ez esetben talán elkerülik a Szovjetunióval — és nem a bolsevizmussal — együttműködő nyugati nagyhatalmakkal a háborús konfliktust és háborúvesztés esetén Magyarországnak a fasiszta Németországgal egyenértékű elbírálását.

Belpolitikai vonatkozásban semmit sem változtattak a „lábhoz tett fegyver" taktikáján, sőt a korábbinál is óvatosabb politikára rendezkedtek be. Már június 23-án, tehát a német támadás másnapján siettek lojalitásukról biztosítani a kormányt: „Ma... komoly lelkiismeretvizsgálattal azt a megállapítást kell tennem itt a parlamentben, az ország színe előtt, hogy ezek az idők nem azok, amelyekben nekünk az egymás közötti politikai küzdelem eldöntésére kell törekednünk. Ma áldozattal és megalázkodással, ha kell, türelmet hordozva és türelemre intve meg kell kísérelnünk a belső magyar összetartás megvalósítását" — jelentette ki Tildy Zoltán, a Kisgazdapárt ügyvezető elnöke. A politikai „fegyverszüneti javaslatot" Tildy a képviselőház 1941. november 25-i ülésén megismételte. A kisebb liberális felfogású polgári pártok általában hallgatásba burkolóztak.

Az 1939 nyarán alakult Nemzeti Parasztpárt a második világháború kitörése és a ránehezedő kormányterror következtében nem tudott a szó valódi értelmében párttá válni. Vezetői a Szabad Szó című lapon keresztül szóltak a szegényparasztsághoz, ebben az orgánumban fejtették ki fontos kül- és belpolitikai kérdésekben álláspontjukat. A Szabad Szó mintegy félszázezres tábora volt az az erő, amelyet a névleges párt vezetői befolyásolni tudtak. A párt vezetői elítélték Magyarország háborúba lépését. Ők a háborúban elsősorban a parasztságra nehezedő újabb terheket, vérveszteséget, az ország pusztulását látták. A háborúból ki-

vezető helyes utat ugyan ők sem ismerték fel világosan, többségükben azonban mindvégig kitartottak az aktív háborúellenes harc mellett.

E sorsdöntő időkben a Kommunisták Magyarországi Pártja képviselte következetesen a magyar nép érdekeit. A KMP mutatta meg a rabló, népellenes érdekekért folyó háborúból kivezető utat.

AZ ANTIFASISZTA FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM KIBONTAKOZÁSA

A KMP legfontosabb teendője a hadüzenet után az új helyzet felmérése, a feladatok meghatározása, az összes háborúellenes és antifasiszta erő összefogása és csatasorba állítása volt.

A KMP politikája az 1936 óta folytatott népfrontpolitikára épült. 1938 után, a hitleri Németország befolyásának növekedése, a magyar kormányok fokozódó nácibarát politikája, az ország függetlenségének veszélybe kerülése, a revansista és háborús törekvések következtében ez a politika lényeges változáson ment keresztül. Az európai helyzet azt a feladatot állította Magyarországon a haladó erők, mindenekelőtt a munkásosztály elé, hogy a fasiszták elleni harcot terjesszék ki az ország függetlenségére törő német fasizmus ellen is. A demokratikus átalakulásért folytatott küzdelmet, amelynek irányvonalát a KMP 1936-os népfrontprogramja összegezte, a német és magyar fasiszták elleni nemzeti szabadságharccá, az antifasiszta népfrontpolitikát a nemzeti összefogás politikájává kellett szélesíteni.

A KMP 1938 és 1941 között kidolgozta és közvetlenül a szovjetellenes háború előtt programmá formálta a népfrontnál mind tartalmában, mind tömegbázisában szélesebb, úgynevezett függetlenségi front politikát, amely kettős, egymással elválaszthatatlanul összefüggő feladatot foglalt magában: 1. Szakítani Hitlerrel, baráti jó viszonyt és gazdasági együttműködést teremteni a szomszédos országokkal, a Szovjetunióval és a demokratikus nagyhatalmakkal. 2. A fasiszta rendszer felszámolása és a demokratikus Magyarország megteremtése. — Ezt a programot a „Független,

szabad, demokratikus Magyarország" jelszó fejezte ki a legtömörebben.

A háborúba lépés után a kommunisták első feladatuknak tekintették, hogy választ adjanak a tömegeket legjobban foglalkoztató kérdésekre. Ki lesz a háború győztese? Milyen sors vár Magyarországra egyik vagy másik fél győzelme esetén? Mi a teendő? — A KMP Központi Bizottságának június végén, majd szeptemberben tartott ülései ezekre a kérdésekre adtak választ.

A párt Központi Bizottságának az agressziót követő napokban megtartott ülése felülvizsgálta az 1941-es áprilisi program célkitűzéseit, s azokat továbbra is helyesnek, irányadónak ítélte. A közvetlen cél azonban megváltozott. Eddig ugyanis a fasizmus térhódítása, az uralkodó osztályok háborús tervei ellen, Magyarország háborúba lépésének megakadályozására kellett a nemzet haladó erőit mozgósítani, most a *háborúból való kilépést*, a német irányzattól történő elszakadást, a *különbékét* kellett valamennyi németellenes erő harcának középpontjába állítani. A Kommunista Párt határozottan állította: Németország és vele csatlósai is *elvesztik a háborút*. Hangoztatta, hogy a fasiszta csapatok gyors térnyerése a keleti fronton átmeneti jellegű. Nagyon fontos — állapította meg a június végén hozott határozat —, hogy a kommunisták minden erejüket latba vetve leküzdjék a német sikerek, a kegyetlen terror és a háborús propaganda következtében a dolgozó tömegekben, még a munkásosztály egy részében is jelentkező kishitűséget, pesszimista hangulatot. Cáfolta a kassai provokációról kiadott hivatalos jelentést. Hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió nem fenyegeti Magyarország függetlenségét, ellenkezőleg: a Szovjetunió léte Magyarország önállóságának biztosítéka. A Szovjetunió veresége, Hitler győzelme örökre megpecsételné Magyarország nemzeti szuverenitásának sorsát. Éppen ezért a Szovjetunió győzelme, *a szovjetellenes háborúból való kilépés a nemzet egyetemes érdeke, Magyarország függetlenségének és demokratikus átalakulásának egyetlen járható útja*. Ismételten leszögezte, hogy a függetlenség védelme és a demokratikus átalakulás az ország haladó erői előtt álló kettős, egymástól elválaszthatatlan feladat.

A Kommunista Párt a Hitler- és háborúellenes harc zászlaja alá hívott minden társadalmi osztályt, politikai pártot és szervezetet, amely kész volt harcolni a céltalan szovjetellenes háború megszüntetéséért, a magyar honvédek visszarendeléséért, az ország lakosságának jobb ellátásáért, az ország ipari fejlesztéséért. A KMP Központi Bizottsága — szeptemberi határozatában — olyan *németellenes politikai mozgalom, azaz függetlenségi mozgalom megteremtését* indítványozta, amelyben a polgári pártokon, a munkásosztály legális és illegális pártjain, szervezetein kívül a kormánypárt németellenes szárnya is helyet kapna.

Ez a határozat, illetve ennek szellemében a Hitler-ellenes pártokhoz és közéleti személyiségekhez intézett felhívás arról tanúskodik, hogy a KMP messzemenően figyelembe vette az objektív erőviszonyokat. Jóllehet a KB túlértékelte az uralkodó osztályokon belüli ellentéteket és az uralkodó körök náciellenes szárnyával való együttműködés lehetőségét, a pártnak lehetőségként számolnia kellett ezekkel az ellentétekkel. A pártvezetőség látta, hogy a legális ellenzéki pártok és a szakszervezetek vezetői nem hajlandók a pártot olyan függetlenségi mozgalomban követni, amely a Hitler-ellenes harcot a rendszer azonnali megdöntésének követelésével kapcsolná össze. Ez az uralkodó osztályok németellenes csoportjait is eleve kizárná a függetlenségi mozgalomból. Figyelembe vették, hogy az elmúlt évek során az „országgyarapító" politika, a hadikonjunktúra jelentősen kiszélesítette a Horthy-rendszer tömegbázisát. A kassai provokáció miatt sokan nem értették eléggé világosan a háborúba lépés valódi indítékait. A KMP vezetői úgy vélték, hogy a Horthy-rendszer megdöntését is magában foglaló követelés a függetlenségi mozgalom oldaláról jelentős erőket vonna el, az antifasiszta, Hitler-ellenes nemzeti erők összefogásának kibontakozását viszont akadályozná.

E feladatok szellemében adta ki a KMP közvetlen harci jelszavait is: „Különbékét!", „Le a Bárdossy-kormánnyal!", „Egy katonát sem Hitlernek!" E követelések alkalmasak voltak arra, hogy az ország sorsáért aggódó, a nemzeti függetlenség védelmében, a háborúból való kilépésben érdekelt tömegeket mozgósítsák. A KMP úgy vélte, a háború- és Hitler-ellenes harc kibonta-

kozása és sikerei a rendszer iránt illúziókat tápláló tömegekkel is megérteti, hogy nem lehet megállni a nácik elleni harcnál, a nemzeti függetlenséget csak a demokratikus forradalom feladatainak következetes megoldása biztosíthatja.

A KMP mindent elkövetett, hogy az általa kimunkált függetlenségi politikát a nemzet közkincsévé tegye és tömegmozgósító erővé alakítsa. Arra törekedett, hogy a párt politikája *ismertté, érthetővé és elfogadhatóvá* váljon nemcsak a kommunisták, hanem a munkásosztály, a parasztság s a háborúellenes harcban érdekelt erők számára is. Kereste azokat a lehetőségeket, amelyekkel az adott viszonyok között megszüntetheti a demokratikus erők szétforgácsoltságát, amelyek közelebb hoznák egymáshoz a függetlenség kérdésében egyetértő, de számos részkérdésben eltérő nézeteket valló csoportokat, rétegeket, és e fő kérdés körül kialakíthatná az ellenállás táborát.

A párt politikájának népszerűsítésében számottevő szerepe volt a sajtó- és propagandabizottságnak. A bizottság tagjai, Kállai Gyula, Földes Ferenc és Mód Aladár feladata volt a Népszava, a Szabad Szó s néhány radikális polgári lap, a Magyar Nemzet, az Újság, a Független Magyarország szerkesztőségében kifejtett tevékenység. E lapok közreműködésével bontakozott ki 1941 nyarán az a sajtóvita, amelynek során a KMP programja — ha közvetetten is — nyilvánosságot kapott.

A sajtóvita korábban kezdődött, és két főbb szakaszra bontható: a szovjetellenes hadüzenetig s az utána folytatott polémiára. Az első szakaszban sűrítve jelentkeztek mindazok a problémák, nézetbeli különbségek, amelyek a harmincas évek második felének antifasiszta csoportjain belül felszínre kerültek és akadályozták a népfront megteremtését. E nézetekkel a kommunisták már akkor vitába szálltak, de álláspontjukat akkor még nem tudták a nyilvánosság előtt kifejteni.

A Népszava 1941. április 13-i számában megjelent cikkek az antifasiszta összefogás két alapvető kérdését vetették fel. Kovács Imre „A paraszt-életforma csődje" című cikkében a két dolgozó osztály egymásra utaltsága, a munkásság és a szegényparasztság összefogásának szükségessége mellett szállt síkra. Darvas József és Kállai Gyula cikkei pedig a nemzeti összefogás

gyakorlati megvalósításának, a Márciusi Fronthoz hasonló, de már annak tapasztalatain, tanulságain okuló és egy magasabb szinten jelentkező mozgalom megvalósításának lehetőségeire és szükségességére irányították a figyelmet. Darvas és Kállai elemezték a Márciusi Front hibáit, de vitába szálltak azokkal, akik csak a negatívumokat látták, és mellőzték eredményeit.

A Népszava húsvéti száma nem várt visszhangot váltott ki. A szerkesztőségbe érkező levelek elsősorban a munkás-paraszt összefogással, a munkások és parasztok egymásrautaltságával foglalkoztak. A vita érdeklődésre talált az érintetteken kívül álló rétegeknél is. A Magyar Nemzet több egymást követő vasárnapi számában foglalkozott a Népszavában felvetett kérdésekkel.

A kommunisták a kedvező fogadtatás után a két osztály egymásrautaltságának és a munkásosztály vezető szerepének kérdését boncolgatták. Ez érthetően a népi írók többségénél, egyes paraszti levelekben, sőt még a szociáldemokrata vezetőknél sem talált egyértelmű helyeslésre.

Az észak-erdélyi Jordáky Lajos már a munkás-paraszt szövetségnél szélesebb „népi egység" megteremtését sürgette. Hangsúlyozta: „a munkás-paraszt és értelmiségi összefogás csak akkor lehet teljes és eredményes, ha megtalálja az utat a hozzánk került nemzetiségekhez is. Történelmi sors az együttélésünk. Lehet-e nagyobb feladata a magyar népi rétegeknek szociális felszabadulásuk mellett, mint a nemzetiségi kérdés késedelem nélküli megoldása." A nemzetiségeknek pedig meg kell érteniük, hogy sérelmeik orvoslását és sorsuk megváltoztatását csak az ország összes haladó erőivel közösen érhetik el.

A munkás-szegényparaszt szövetségen túlmutató, szélesebb népi egység napirendre kerülésekor a nézetek már jelentősen megoszlottak. A munkásosztály és szegényparasztság szövetségénél a vita csupán a vezető szerepre korlátozódott. *A népi egység, majd a parasztegység gondolatával már a szövetség demokratikus tartalmánál szélesebb, össznemzeti probléma is napirendre került.*

A Magyar Nemzet cikksorozata, amelyben megszólalt Szekfű Gyula is, a vitához kapcsolódva a középosztály és a munkásság, a középosztály és a parasztság viszonyát igyekezett tisztázni. Bár a lapban még megtalálhatók a szervezett munkássággal

szembeni fenntartások, a marxizmus megtagadásának kikötése, most már a népi egységből való kimaradás miatti aggodalom kerül központi helyre. Kezd utat törni az az álláspont is, hogy a két elnyomott osztálynak döntő szerepet kell juttatni a háború utáni újjárendezésben.

A Népszava szerkesztőségi cikke, majd Kovács Imre válasza, bár ezek hangja nem volt egyértelműen elutasító, mégis olyan feltételekhez kötötte az együttműködést, amelyet a Magyar Nemzet táborának többsége nem fogadott volna el, s így a kezdet kezdetén holtpontra juttatta volna az összefogás ügyét, szembefordíthatta volna a jóindulattal, becsületes szándékkal közeledő kispolgári, polgári rétegeket a munkásosztállyal és a szegényparasztsággal.

A kommunisták bírálták a nemzeti összefogást balról gátló nézeteket, de úgy, hogy ezzel ne élezzék az ellentéteket, hanem a vita során arra irányítsák a figyelmet, ami közös, ami a függetlenségi harcban érdekelteket összekapcsolja. Mód Aladár a Szabad Szó június 15-i számában megállapította: adódhatnak egy ország életében olyan válságok, amelyeknek elhárítására „egész széles — mondjuk ki a szót — nemzeti összefogásra van szükség". Mégpedig olyan nemzeti összefogásra, amilyen az 1848-as szabadságharcban bontakozott ki, amikor „a nép egyszerre harcolt a haza ezeréves földjéért s a sajátjáért, jobbágytelkének biztosításáért".

A kommunisták a vita első szakaszát lezáró cikkben határozottan leszögezték: „a munkásság és a középosztály között igenis van híd ... megvan az egészséges együttműködés lehetősége. A munkásság kész összefogni a középosztály minden haladó gondolkodású, gerinces rétegével *Magyarország függetlenségének biztosításáért, a polgári szabadságjogok kivívásáért és megtartásáért.* Összefogni, természetesen úgy, hogy a munkásság amellett hajszálnyit sem ad fel elvi programjából."

Kovács Imre „Levél a parasztsághoz" című, a Népszava július 8-i számában megjelent cikke indította meg a vita második szakaszát. Kovács célja — mint ezt később kifejtette — az volt, hogy „a német—szovjet háborúval beálló új helyzetben... még egyszer határozottan összefoglaljam a parasztság politikai magatar-

tásának főbb pontjait". Kovács Imre az új helyzetben kizártnak tartotta a városi középrétegekkel és a kispolgársággal való együttműködést, a nagyparasztokat is magában foglaló parasztegységet; „csak azokban bízzunk, akik sorainkból származnak" — írta. A szovjetellenes háborúval előállott „pillanatnyi politikai szituációt" nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a munkásság és a szegényparasztság társadalmi felszabadításának programját „egy nagyobb egység keretébe illesszük". A nemzeti összefogást nem az egész ország előtt álló fő feladatok szempontjából, hanem csupán a szegényparasztság szemszögéből vizsgálta. Ez az álláspont akadályozta az antifasiszta nemzeti egységfront megteremtését, amelyet éppen a szovjetellenes háborúban való részvétel tett elengedhetetlenül szükségessé. Kovács Imre álláspontja gyors és alapos elvi bírálatot kívánt.

A Népszava 1941. augusztus 3-i számában Kállai Gyula „Sorsközösség—sorskérdés" című cikkében válaszolt Kovács Imrének. Elismerve Kovácsnak a munkásság és parasztság közeledésében kifejtett eredményes tevékenységét, hangsúlyozta, hogy e cikkében olyan nézeteknek adott hangot, amelyek „nem fogják kiállni a most lezajló történelmi idők próbatevő igazolását". Ma, amikor a nemzeti függetlenség biztosítása s az agrárkérdés demokratikus megoldása, a feudális maradványok felszámolása van napirenden, nemcsak a szegényparasztságra lehet és kell támaszkodni, hanem lehetőség nyílik a középparasztsággal, sőt helyenként a gazdag parasztsággal való együttműködésre is. Ezek esetleges közreműködését számításon kívül hagyni súlyos hiba lenne.

A nemzeti összefogásról vallott kommunista álláspontot igen nagy érdeklődéssel fogadták az antifasiszta, a nemzeti függetlenségi harcban érdekelt rétegek, személyek. Voltak — különösen a szegényparasztság képviselői között —, akik Kovács Imrének adtak igazat, de a vitázók többsége az összefogás kiszélesítése mellett szállt síkra. A helyes álláspont kialakításában döntő szerepe volt annak, hogy a kommunista újságírók — Földes Ferenc, Kállai Gyula, Mód Aladár, Losonczy Géza — a vitában felmerült kérdésekre megfontolt, történelmi példákon keresztül érthető, világos választ adtak. „Szabad nekünk *eleve lemondani* olyan szövetségesekről, akiket érdekeik kényszerítenek abba

a táborba, szabad nekünk *eleve szűkíteni a kört*, amely kitágulásra kínálkozik? — teszi fel a kérdést Földes. A válasz: *Nem!* Nemcsak a parasztság körében, hanem a középosztályban is találunk rétegeket, amelyeket jelenlegi helyzetük, de régebbi gondolkodásuk is a közös cél felé hajtanak."

A Kommunista Pártnak azon törekvése, hogy a vita során ne csak tömeghangulatot teremtsen a nemzeti összefogás eszméje mellett, „hanem politikailag világosan látó tábort is neveljen", hamarosan meghozta gyümölcsét. Egy hónappal a vita második szakaszának kibontakozását követően egymás után jelentkeztek a kispolgárság, a polgárság különböző képviselői és ajánlották fel együttműködésüket a közös ügyért folytatott harcban. A Magyar Nemzet augusztus 24-i számában „Egy osztály védelmében...", 25-én a Független Magyarország hasábjain „Bocsánat, hogy a polgár beleszól..." című cikkek a középrétegek németellenes, demokratikus érzelmű csoportjainak álláspontját tükrözik. Szeptember 14-én Barcs Sándor az Újság hasábjain száll síkra a munkásság, a parasztság és a polgárság összefogása mellett, mint olyan történelmi szükségszerűség mellett, amely nélkül „a magyar demokrácia eszméje mindörökre csak üres szólam marad". Fehér Lajos ugyancsak az Újság című lapban a polgárság soraiban is megindult „kijózanodásról", „föleszmélésről" tájékoztat.

A nemzeti összefogás, a kommunisták álláspontja mellett szállt síkra az Országos Ifjúsági Bizottság is. Azoknak az ifjúsági rétegeknek az összefogását sürgette, amelyeket „gazdasági és politikai érdekeik az adott viszonyok között a munkásosztály közelébe hoznak". A korábbi előítéletek, a bizalmatlanság félretételével baráti jobbját nyújtja a munkásifjúság mindazoknak, akik „közösséget vállalnának velünk egy olyan ifjúsági egységben, amelyet a mostani idők követelnek tőlünk".

A vita előrehaladásával az elvi kérdések mellett egyre több szó esett a tettek, a gyakorlati feladatok, a tényleges összefogás megteremtéséről. A Népszava augusztus 17-i számában Darvas József már a közös, a „minden nappal számoló szívós munkát" sürgeti. Hasonló szándék vezette Kovács Imre Magyar Nemzetben megjelent „Toborzó" című írását is, amelyben korábbi néze-

teit ugyan fenntartotta, de a gyakorlati kibontakozás olyan feltételeit sorolta fel, amelyek lényegében megegyeztek a Kommunista Párt programjával. „Ma a következő három kérdésben kell egyetértenünk: *politikai jogok, szabadság és függetlenség, földreform*... Jó volna — írja —, ha a különböző helyeken folyó elméleti vita e *gyakorlati* kérdések felé terelődne, továbbá határozottabb *formát* öltene a *mi* oldalunkon jelentkező erők tömörülése, hogy az első adandó alkalomkor az *új politikai front* azonnal megalakulhasson."

A kormány és a cenzúra a „Toborzó" című cikk megjelenéséig nem lépett fel komolyabban a sajtóvita ellen. Most viszont, amikor az összefogás megvalósításának konkrét gyakorlati terve került napirendre, a kormány közbelépett. Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök nyilvánosan megrótta a lap szerkesztőségét, s hasonló cikk közlése esetén kilátásba helyzete betiltását. Utasították továbbá a cenzúrát, hogy Kovács Imre cikkeit fokozottabban ellenőrizze.

A Népszava szerkesztőségének a „Toborzó"-ra adott válaszában a kormánybeavatkozás hatása már érezhető. A szerkesztőség pozitívan fogadta a cikket, s kiemelte, hogy a több hónapon keresztül folyó eszmecseréből „tisztázott és helyes irányba haladó gondolatok fakadtak". S valóban, a legfőbb feladat, hogy az „elméleti munkát... fokozatosan be kell kapcsolni a gyakorlati megvalósítás irányának elevenébe, és meg kell beszélni az út soron következő állomásait is". A soron következő feladatokból azonban már nem azt hangsúlyozták, amit a kommunisták vagy amire Kovács Imre célzott. A sajtóvitát ugyanis csupán olyan „erőtartaléknak" tekintették, amely megmutatja a kormánynak, hogy számolnia kell a dolgozó tömegekkel, s amely az SZDP számára különösen pozitív tényezőként jelentkezhet a háború végén. Az antifasiszta erők szervezését viszont nem tartották helyesnek és célravezetőnek. „Mai időpont nem alkalmas... a nagyvonalú szervezésre" — írták.

A kommunistáknak a vitában sikerült a Hitler-ellenes nemzeti összefogás legfőbb kérdéseire irányítaniuk a figyelmet, s bár részleteiben továbbra is számos nézetkülönbség maradt fenn, az alapvető kérdésben lényegében sikerült a közös nevezőt meg-

találni. Ebben azonban nemcsak a sajtónak, hanem a kommunisták és a vitában részt vevők között folytatott közvetett vagy közvetlen személyes megbeszéléseknek, a KMP-nek a közéleti személyiségekhez, egyes pártok vezetőihez, a polgári lapok szerkesztőihez eljuttatott körleveleinek is fontos szerepe volt.

A sajtóvita élénk visszhangra talált a munkásosztály körében, de a Kommunista Párt ezzel nem elégedhetett meg. Arra törekedett, hogy politikája megértésre és támogatásra találjon a munkásság soraiban, s a munkásosztály váljon a függetlenségi harc motorjává, vezető erejévé. E feladatok végrehajtásában mindenekelőtt a Kommunista Párt szervezeti megerősödésére volt szükség.

A KMP újjászerveződése a 30-as évek második felében történt megtorpanása után politikai befolyásának növekedésével — ha nem is a kívánalmak és a párt előtt álló feladatok arányában — meggyorsult. A párt felső szervei mellett kiépültek, illetve kiépülőben voltak helyi szervei is: többek között az SZDP kerületi szervezeteiben, a szakszervezetekben, a sport- és kultúrszervezetekben, a Népszava szerkesztőségében, a Szocialista Képzőművészek Csoportjában. Néhány üzemben is létrehoztak kommunista szervezeteket. A párt röpiratszóró, jelszófestő gárdájába egyre több, a párt munkáját támogató szimpatizánst vontak be. A KB a vezetés színvonalának emelésére rendszeresítette — az illegalitás adta lehetőségek között — a pártszervezetek üléseit, a kollektív döntéseket, jelentősen növelte a területi szervek és alapszervek önállóságát.

A Kommunista Párt vezetősége komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében is, hogy a kommunisták magukénak érezzék, meggyőződéssel vallják és következetesen képviseljék a párt politikáját. Bár a KMP fő irányvonala lényegét tekintve 1936 óta nem változott, mivel 1936—1940 között nem sikerült biztosítani a rendszeres pártéletet, a régi párttagok előtt sem volt teljesen tisztázott a népfrontpolitika, a pártba újonnan került elvtársak pedig most ismerkedtek vele.

A KMP vezetősége a párttagokhoz eljuttatott sillabuszokban, a pártszervezetekben, illegális találkozókon folytatott beszélgetéseken, a rendszeresen tartott szemináriumokon állandóan ma-

gyarázta a népfrontpolitika lényegét. A kommunisták között a legtöbb vitát a polgársággal, az uralkodó osztályok egy részével való együttműködés váltotta ki. Problémákat okozott a nemzeti hagyományok, az 1848—1849-es szabadságharc, Petőfi, Kossuth „túlzottnak" vélt propagálása, s különösen a nemzeti szimbólumoknak, a nemzetiszínű zászló használatának vagy a „Himnusz" éneklésének szorgalmazása. A kommunisták egy része a polgársággal való együttműködést, a demokratikus forradalmi hagyományok felélesztését az osztályharcról és a proletár internacionalizmusról való lemondásnak tekintette.

A téves nézetek a szervezett szociáldemokrata munkásság körében is erőteljesen érvényesültek. A jobboldali szociáldemokraták ugyanis álbaloldali frazeológiával támadták a Kommunista Párt politikáját. Azt hangoztatták, hogy a kommunisták letértek az osztályharcról, lemondtak a szocializmusról, s ezt a politikát a szociáldemokraták nem támogathatják. Visszautasították a „polgársággal való együttmenetelés gondolatát, azt hangoztatva, hogy a munkásosztálynak külön útja van, amelyen nem haladhat egy másik osztállyal". „Sajnos, pártvezetőségünk egy része nem értette meg ezt az új koncepciót — írja Szakasits Árpád egyik munkájában. — Heves viták keletkeztek a pártvezetőségben, egyik-másik pártszervezetben. A jobboldal most érdekes módon a radikalizmus köpönyegébe bújt... Szemrehányást tett nekünk, hogy letértünk a tradíciók, az osztályharc útjáról."

E nézetek egyik fő hangadója az SZDP VI. kerületi szervezetében dolgozó Justus Pál csoportja volt. Ők is álbaloldali nézetekkel léptek fel a népfrontpolitikával szemben. Támadták a párt politikáját a különböző kommunista frakciós csoportok is. Legveszélyesebb volt közöttük a Demény-frakció, amely a legnagyobb munkáskerületekben — Csepel, Pesterzsébet, Kőbánya, Kispest — s ezek nagyüzemeiben tevékenykedett. Deményék nemcsak a KMP, hanem a Szociáldemokrata Párt tevékenységét is akadályozták. Demény Pál a függetlenségi politikát és a nemzeti összefogást opportunista álláspontnak, a munkásérdekek elárulásának, a burzsoáziával való paktálásnak minősítette. Ellenezte a Szociáldemokrata Párttal való együttműködést, s a mun-

kásosztály előtt álló közvetlen feladatnak továbbra is a proletárdiktatúra azonnali kivívását tartotta. Ugyanakkor a párt politikájánál radikálisabbnak tűnő követeléseik — hasonlóan a jobboldali szociáldemokraták politikájához — a munkásosztály aktív, háborúellenes akcióinak leszerelésével párosultak. Az álbaloldali nézetek kétségtelenül erősen hatottak a munkásokra, ezért leküzdésük komoly erőfeszítéseket kívánt.

A kommunisták az elvi viták mellett konkrét akciókon keresztül igyekeztek bebizonyítani, hogy a függetlenségi mozgalom nem gátja, hanem előrevivője a munkásosztály forradalmi harcának. Meggyőző erővel hirdették, hogy a jobboldali szociáldemokraták és a baloldali frakciósok által képviselt politika csak látszólag radikális, valójában figyelmen kívül hagyja a történelmi körülményeket, s politikájuk komoly akadályt jelent a háborúból való kilépésért, a fasizmus felszámolásáért, végső soron a munkásosztály és a dolgozó nép teljes felszabadításáért vívott harcban.

A Szociáldemokrata Párt hetenként tartott elnök-titkári értekezletein a SZDP kommunista titkárai, sőt egyre gyakrabban baloldali szociáldemokrata előadók és titkárok is — éppen az ellenállási mozgalom nemzetközi tapasztalataira, a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok között kibontakozó együttműködésre, az antifasiszta világkoalíció létrejöttére hivatkozva — álltak ki a nemzeti összefogás, a függetlenségi politika mellett. Rámutattak arra is, hogy az antifasiszta világkoalíció kibontakozása növeli a magyar uralkodó osztályokon belül a Bárdossy-kormány politikájával szemben állók számát. Hangsúlyozták, hogy az uralkodó osztályokon, sőt magán a kormányon belül mutatkozó ellentétek kihasználása kedvező feltételeket teremthet a függetlenségi erők harcához.

A KMP a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek fennmaradását sem a befelé fordulásban, hanem az aktív politikai küzdelemben látta. A kommunisták hangsúlyozták, hogy a szervezett munkásság teljes passzivitásra kényszerítése a munkásszervezetek felbomlásához, a munkásságnak a szervezetektől való elfordulásához vezethet, az aktív harc viszont növeli e szervezetek harckészségét. A KMP különbizottságot hozott létre, amelynek a szakszervezetekből kilépettek és a szervezetlen mun-

kások beszervezése volt a feladata. Felkarolt minden olyan kezdeményezést, amely a szakszervezetek tevékenységének fokozását segítette elő. A közéleti személyiségekhez intézett leveleiben az SZDP és a szakszervezetek védelmére szólította fel őket.

A háborúba lépést követő rövid visszaesés után az SZDP és a szakszervezetek munkájának felélénkítésében komoly szerepet töltöttek be azok az akciók, amelyeket kommunisták kezdeményezésére a munkások életkörülményeinek, élelmezési viszonyainak megjavítására, a drágaság letörésére indítottak. Az 1941 őszén megtartott építő-, textilipari, vasas, bőripari és más szakszervezetek közgyűléseinek központi kérdése a munkásosztály életkörülményeinek megjavítása, az élelmiszer-fejadagok felemelése, az üzemi ellátás biztosítása volt. Követelték továbbá a közellátási rendelkezések betartását, a hadiüzemek ellátására hozott kormányintézkedések minél kiterjedtebb alkalmazását. Kezdeményezően léptek fel a 8 órás munkaidő, a fizetéses szabadság visszaállításáért.

A kommunisták a baloldali szakszervezeti vezetőkkel egyetértésben a munkások sérelmeinek meghallgatására és orvoslására üzemenként, szakszervezetenként panaszbizottságok felállítását javasolták. A panaszbizottságok több szakszervezetben meg is alakultak. Ezek is ösztönözték az üzemi akciókat, s nem egy esetben egész szakmákra kiterjedő követeléseket terjesztettek a vállalkozók és a hatóságok elé.

Harcot indítottak az üzemi parancsnoki rendszer ellen. Az akciók elsősorban arra irányultak, hogy a legszélsőségesebb, a legdurvább üzemi parancsnokokat eltávolítsák. Több üzemben a munkások a sztrájk fegyverét is kilátásba helyezték, ha nem váltják le az üzem éléről a gyűlölt üzemi parancsnokokat. A jobboldali szociáldemokraták a kibontakozó mozgalom előtt kénytelenek voltak meghátrálni, de minden alkalommal „sikerrel léptek közbe a sztrájkmozgalom leszerelése érdekében".

A kommunistáknak sikerült elérni, hogy majdnem minden szakszervezet alapot létesített a bevonult szakszervezeti tagok családjainak megsegítésére. Az együttes fellépés eredménye volt az is, hogy a legtöbb üzemben a bevonultak hozzátartozói egy vagy több alkalommal rendkívüli segélyben részesültek. A kom-

munista és szociáldemokrata munkások összeforrottságának különösen szép példája volt, hogy a bebörtönzött és internált kommunisták családjainak megsegítésére szakszervezetenként segélyalap létesült. A segélyalap mellett rendszeres gyűjtés is folyt. Ezzel lényegében megvalósult a KMP-nek az a törekvése, hogy az 1936-ban megszüntetett Vörös Segély-mozgalmat legalizálja és a gyűjtést a szakszervezeteken keresztül a munkásság minél nagyobb tömegeire kiterjessze.

A munkásosztály akcióegységéért folytatott harc kiemelkedő eseménye volt az SZDP baloldali vezetőjének, Szakasits Árpádnak és a KMP KB megbízottainak 1941. őszi (szeptember—október) tárgyalása. A szociáldemokrata munkások és a kommunisták együttműködése, az alulról kibontakozó egységtörekvés mind nagyobb méreteket öltött. A baloldali alsó és középfunkcionáriusok s a felső vezetésben egyes elvtársak — Szakasits Árpád, Marosán György, Rónai Sándor, Somogyi Miklós és mások — egyre több tanújelét adták, hogy hajlandók támogatni a függetlenségi mozgalmat, sőt, a kommunistákkal is együttműködésre törekednek.

1941 őszén a KMP Központi Bizottsága úgy döntött, hogy Szakasits Árpáddal Jolsvai Vilmoson keresztül tapogatózó megbeszéléseket kezdeményez. Szakasits Árpád — bár kezdetben vonakodott — a kommunisták hosszas, türelmes érveléseire hajlandónak mutatkozott érdemleges tárgyalásokra.

A KMP álláspontját a Központi Bizottság megbízásából Horváth Márton fejtette ki. A teendőket többszöri találkozáson részletesen megvitatták. A kommunisták fontos feladatnak tartották a két párt közötti együttműködés szorosabbra fűzését, a legalitás nyújtotta lehetőségek maximális kihasználását és az antifasiszta mozgalomban a munkásosztály vezető szerepének fokozását. A Kommunista Párt javasolta továbbá, hogy az SZDP jobban használja ki a polgári pártokkal meglevő kapcsolatát, a Népszavában pedig biztosítson nagyobb lehetőséget a függetlenségi politika propagálásának. Felvetették az aktív háborúellenes akciók szervezésének szükségességét is.

Szakasits Árpád — bár tartalmi kérdésekben voltak lényeges nézetkülönbségek — helyeselte a Kommunista Párt politikáját,

s a KMP Központi Bizottságát biztosította a függetlenségi mozgalom támogatásáról. Viszont tartózkodóan fogadta a határozott háborúellenes akciók megindítását, mert féltette az SZDP, a szakszervezetek, valamint a Népszava legalitását. Kifejtette azt is, hogy „egyes jobboldali szociáldemokrata vezetők milyen provokálóan bírálják őt és lépnek fel az ilyenfajta törekvések ellen".

Ha a tárgyalás eredményei el is maradtak a kívánalmaktól, ez a kapcsolat mégis mérföldkő volt a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták együttműködésének útján.

A Szakasits Árpáddal folyó tárgyalásokkal egyidőben került sor az első háborúellenes akciók szervezésére. Az akciók során a párt arra törekedett, hogy ne csak a felvonultatott tömegek nagysága, hanem összetétele is jelezze: a társadalom széles tömegeire támaszkodó, antifasiszta, háborúellenes megmozdulásról van szó.

Az első megmozdulásra 1941. október 6-án, az 1848—1849-es szabadságharc vértanúinak emléknapján, a Batthyány-emlékmécsesnél került sor. A tüntetés megszervezésével és irányításával a párt az OIB titkárát, Ságvári Endrét bízta meg. 1941. október 6-án az esti órákban mintegy 200—300 ifjúmunkás a Batthyány-emlékmécsest környező utcákon sétált, majd adott jelre az emlékmécseshez vonult, ott elhelyezték vörös virágból készült, nemzetiszínű szalaggal átkötött koszorújukat. A koszorún „A magyar szabadságért — a magyar ifjúság!" felirat szerepelt. Mire a rendőrség megérkezett, már csak a koszorút találta a téren. A koszorút természetesen azonnal eltávolították.

Az első tüntetésnek a vártnál is nagyobb visszhangja volt. A másnap reggeli lapok közül a Népszava rövid hírben, a Magyar Nemzet pedig meleg hangú cikkben méltatta az ifjúság bátor cselekedetét. A nyilas sajtó azonnal félreverte a harangokat, és a „vörös színű, Független Magyarország-mozgalmat" hazaárulásnak bélyegezte.

Az első tüntetés sikere láttán határozta el a párt, hogy november 1-én — lehetőleg most már legális keretek között — újabb háborúellenes tüntetést szervez Kossuth és Táncsics sírjánál. A párt utasította szervezeteit és az OIB-ben dolgozó kommunistákat, hogy mozgósítsák a munkástömegeket a tüntetésre. Kap-

csolatba léptek a függetlenségi mozgalommal rokonszenvező vezető értelmiségiekkel is, és felkérték őket a tüntetésen való részvételre. A kommunisták az előkészületek során felhasználták azt a belügyminiszteri engedélyt, amely lehetővé tette, hogy az SZDP megkoszorúzza a munkásmozgalom nagy halottainak sírját a Kerepesi temetőben. A belügyminiszter kikötése csupán az volt, hogy vörös színű koszorút vagy szalagot nem használhatnak. Ezzel — bár az SZDP vezetői a Kossuth-mauzóleum megkoszorúzását nem tervezték — lehetővé vált a szervezett munkásság legális mozgósítása.

A Magyar Nemzet a tüntetés előtti napon és november 1-én felszólította a főváros demokratikus érzelmű lakosságát, hogy vegyen részt Kossuth és Táncsics sírjának ünnepélyes koszorúzásán. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a koszorúzás — céljaiban és törekvéseiben — folytatása a Batthyány-emlékmécsesnél lezajlott tüntetésnek.

November 1-én délután 4 órakor a Kerepesi temetőben a Kossuth-mauzóleumnál több ezres tömeg gyűlt össze, főleg szervezett munkások, munkásifjak, egyetemi hallgatók. Megjelent a temetőben a Szociáldemokrata Párt részéről Szakasits Árpád, Kéthly Anna, Büchler József — utóbbiak a Kossuth-mauzóleumnál történt tüntetésen nem vettek részt. Ott volt a Szabad Szó részéről Darvas József, Kovács Imre, a Magyar Nemzetet Barankovics István, a Kisgazdapártot, illetve a Kis Újságot Dessewffy Gyula képviselte. Részt vettek a tüntetésen Illyés Gyula, Horváth Béla, Szabó Zoltán, Ortutay Gyula, Erdődy Elek, Simándy Pál, Tolnai Gábor, Radnóti Miklós, Markos György, Földes Ferenc, Hont Ferenc és még mások.

Koszorúkat küldtek a különféle ifjúsági szervezetek, például a csepeli ifjúmunkások, a parasztfőiskolák, a Széchenyi Bajtársi Egyesület, a Magyar Írók és Kutatók Szövetsége. Az OIB és a Bolyai kollégisták koszorúját Sipos Gyula rövid beszéde után helyezték el. Koszorúzás közben a tömeg egy része „Éljen a független Magyarország!" jelszót kiabálta.

A november 1-i tüntetéssel sikerült a függetlenségi mozgalmat a propaganda, a sajtóviták területéről a szervezett akciók vonalára vinni. A tüntetés igazolta, hogy a KMP helyesen ítélte meg

a mozgalom erejét, s hogy érnek a különböző politikai arculatú társadalmi rétegek közös akcióinak feltételei.

A függetlenségi mozgalom első nyílt jelentkezése igen élénk sajtóvisszhangot váltott ki. A Népszava, a Szabad Szó, a Magyar Nemzet mellett a Független Magyarország, sőt Rassay Károly lapja, az Esti Kurír is beszámolt a nagy jelentőségű eseményről. A nyilas sajtóban viszont dühös kirohanások láttak napvilágot a tüntetésről. A jobboldal követelte a „népfrontszervezkedés" felszámolását, a tüntetés résztvevőivel szemben pedig rendőri intézkedéseket sürgetett.

A vad fenyegetőzés mellett elsősorban arra törekedtek, hogy éket verjenek a kibontakozó függetlenségi mozgalom irányzatai közé. Ezért elsősorban a függetlenségi mozgalmon belül a szociális felemelkedést, a földreformot megtestesítő Táncsics ellen tüzeltek. Kossuth elválasztása Táncsicstól a függetlenség elválasztását jelentette a népi felemelkedés programjától. A polgárság és az értelmiség számos képviselője, amikor közeledett a függetlenségi mozgalomhoz, csak az előbbit vállalta, az utóbbi számukra részben még elfogadhatatlan volt. A nyilas lapok támadása azonban sikertelennek bizonyult. A Népszava, a Szabad Szó bátran kiállt Táncsics Mihály öröksége mellett. Sőt, a szociális feladatokra, a függetlenség és a demokratikus átalakulás összefüggéseinek kérdéseire irányította a figyelmet, amely mind ez ideig a függetlenségi erők táborában — többek között a nyári sajtóvitában — sem kapott kellő hangsúlyt.

A november 1-i tüntetés után támadt sajtóvihar mindenképpen kedvezett a függetlenségi mozgalomnak. A nyilasok akaratlanul is a tüntetés lényegére irányították a közvélemény figyelmét, százezrek szerezhettek tudomást arról, hogy Magyarországon léteznek olyan erők, amelyek szervezetten képesek szembeszállni a fasiszta Németországot kiszolgáló hatalommal. Másfelől Kossuth s főleg Táncsics megtagadása újabb, főleg munkás- és szegényparaszti tömegeket döbbentett rá a nyilas mozgalom igazi arculatára.

Az eredmények sürgették a parasztság aktív bekapcsolását a függetlenségi mozgalomba. A paraszti tömegek antifasiszta, németellenes képviselői már addig is számos tanújelét adták

a sajtóban, politikai vitákon, előadásokon, hogy helyeslik a munkásosztállyal való együttműködést, támogatják a függetlenségi mozgalmat. Ennél azonban már többre volt szükség. Múlhatatlanul szükségessé vált a parasztság tömegeinek aktív bevonása. Ennek feltétele volt, hogy megtalálják az utat a paraszti szervezetekhez, amelyek a függetlenségi mozgalom melegágyai, a parasztság aktív bekapcsolásának eszközei lehetnek. A falura nehezedő kegyetlen terror, a kormány különleges intézkedései folytán ez azonban szinte megoldhatatlan feladatnak látszott. A régi baloldali parasztszervezeteket vagy felszámolták, vagy elsorvasztották. A KMP illegális parasztszervezeteit még 1935-ben szétdúlták. A Független Kisgazdapárt helyi szervei — részben a reakció, részben a párt jobboldali vezetői akaratából — a második világháború kitörése után elsorvadtak. Lényegében hasonló sorsra jutott a szociáldemokrata Földmunkásszövetség, elsorvadtak továbbá a különféle paraszti egyletek, olvasókörök is. A kormány az 1939 nyarán megalakult Nemzeti Parasztpárt szervezeteit már kiépíteni sem engedte.

A Kommunista Párt a háborúba lépés után elsősorban az OIB vidéki kapcsolatain, továbbá a Szabad Szó olvasótáborán keresztül kereste a kapcsolatot a falu dolgozóival. A kapcsolatkeresés és a személyes érintkezés szempontjából különösen fontosak voltak a Szabad Szó szerkesztőségében időnként megrendezett olvasókonferenciák, amelyeken a lap vidéki olvasói, főleg levelezői közül sokan részt vettek. A kommunista építőmunkások révén a MÉMOSZ vidéki csoportjain keresztül sikerült kapcsolatot teremteni a parasztsággal. Ezeket a lehetőségeket a Kommunista Párt messzemenően kihasználta, de mindez elenyészően kevés volt az egész dolgozó parasztság mozgósításához.

1941 őszén azonban újabb, többet ígérő lehetőség nyílt. 1941 szeptemberének végén Keresztes-Fischer belügyminiszter bábáskodása mellett Nagy Ferenc kisgazdapárti országgyűlési képviselő elnökletével megalakult a Magyar Parasztszövetség. (Alelnökei: Pataki László, B. Szabó István, Kiss Kálmán, Németh Imre és Kovács Lajos lett. A szövetség titkára Kovács Béla.) Ennek a szervezkedésnek kettős célja volt. Egyrészt gyengíteni akarták az amúgy is megrendült nyilas pozíciókat falun, más-

részt a nyilasokból kiábrándult, szervezetlen és a helyes utat kereső paraszti rétegeket a kulákság vezetésével olyan szervezetbe kívánták tömöríteni, amely gátat szabhat a parasztság demokratikus törekvéseinek, a munkásosztály és a parasztság összefogásának.

1941. szeptember 28-án Nagy Ferenc leszögezte: „szervezkedésünk céljaiban nem osztályszervezkedést, hanem a parasztság *osztályerjedésének sima lefolyását akarja biztosítani, amely mellett a parasztság öntudata kellőképpen kiforrhat, anélkül, hogy rombolna*". Miközben az egész magyar parasztság „gazdasági, társadalmi és művelődési megszervezését" tartotta elsődlegesnek, nem hagyhatta szó nélkül a legégetőbb problémát, a földkérdést sem. „Nem csinálunk politikai kérdést a földkérdésből" — hangoztatta, és ezzel világossá vált, hogy a Parasztszövetség vezetői nem hajlandók a földreformot a szövetség programjába felvenni.

A Parasztszövetség megalakulását örömmel fogadták a nagygazdák. A kisgazdák, különösen pedig a szegényparasztság újabb praktikát látott benne, és nem akart belépni a szervezetbe. Ilyen körülmények között nagyon fontos volt, hogy a Kommunista Párt és a parasztság demokratikus képviselői helyesen foglaljanak állást a kérdésben. A KMP, felismerve a Parasztszövetségben rejlő pozitív lehetőségeket, arra törekedett, hogy a szövetséget kivonja a reakció befolyása alól, és a függetlenségi mozgalom bázisává építse ki. Ezért fontosnak tartotta, hogy a dolgozó parasztság minél nagyobb tömegei csatlakozzanak a szövetséghez, és ezen belül szálljanak síkra radikális követeléseikért. A párt úgy vélte, hogy a dolgozó, főleg a szegényparasztság túlsúlya kedvező feltételeket teremthet az antifasiszta egység kialakulásában, és meggyorsíthatja az egész parasztság felsorakozását a munkásosztály, a függetlenségi mozgalom mögé.

Ugyanerre az álláspontra jutott a Szabad Szó is, amely cikkeivel segítséget nyújtott a szegényparasztságot marcangoló kétségek eloszlatásához. Kovács Imre, aki a nyár folyamán még helytelenítette a parasztegység gondolatát, most a szegényparasztságnak a szövetséghez való csatlakozása mellett foglalt állást.

Nagy Ferenc kénytelen volt válaszolni Kovács Imre cikkére meg a Szabad Szóhoz érkezett és határozottabb programot követelő levelekre. Elsősorban a radikális program követelését utasította vissza, és leszögezte: „pártpolitikát nem engedünk a szövetség munkájába". A szervezet a gondolkodó parasztemberek számára csak „szellemi központ" kíván lenni. Nagy Ferencnek ez a válasza újra és újra véleményalkotásra késztette a szegényparasztság képviselőit. Mind többen ismerték fel, a szövetségben ott a helye a szegényparasztságnak is, anélkül azonban, hogy bármit is feladna „messzemenő célkitűzéseiből" vagy lemondana a politikai harcról.

Ez a felismerés eredményezte, hogy a Szabad Szó levelezőinek konferenciáján, 1942 tavaszán győzött az az álláspont, amely szerint a szegényparasztság érdekeinek képviseletére a Magyar Parasztszövetségen belül földmunkásszakosztályt kell felállítani.

1941 végén, 1942 elején tehát kezdeti eredmények mutatkoztak a parasztság szervezésében és az antifasiszta függetlenségi mozgalomba történő bevonásában. Az antifasiszta erők további sikerein múlott, hogy a még többségben levő és a kormány támogatását élvező jobboldali, vagy a parasztság, főleg az agrárproletariátus érdekeiért síkraszálló baloldali erők álláspontja érvényesül-e a Parasztszövetségben.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKBIZOTTSÁG MEGALAKULÁSA ÉS AZ 1942-ES MÁRCIUS 15-I TÜNTETÉS

Magyarország 1941 végén még mélyebbre süllyedt a háborús politika mocsarába. Olyan események követték egymást, amelyek az országot még szorosabban láncolták a hitleri fasizmus szekeréhez, s a villámháború délibábját kergető magyar uralkodó osztályokban átmenetileg elcsitult ellentéteket ismét felszínre dobták.

1941 novemberében, az antikomintern paktum megkötésének ötödik évfordulóján, Berlin és a csatlós fővárosok minden külső csillogást nélkülöző ünneplése a fasiszta koalíció fokozott gond-

jaira hívta fel a figyelmet. A paktum újabb ötéves meghosszabbításával egyidőben a németek csatlósaik tudomására hozták, hogy az antikomintern paktum és a háromhatalmi egyezmény nemcsak a Szovjetunió, hanem szövetségesei ellen is irányul. Néhány nappal később, december 7-én London hadat üzent Magyarországnak, majd a brit domíniumok is egymás után deklarálták a hadüzenetet. December 8-án Japán megtámadta az Egyesült Államok csendes-óceáni támaszpontjait. Németország és Olaszország — hivatkozva a hármas egyezményre — azonnal hadat üzent az Egyesült Államoknak, és felszólította csatlósait a megfelelő következmények levonására. Bárdossy még a felszólítás napján, december 11-én megszakította a diplomáciai kapcsolatokat, s miután tudomására jutott, hogy Szlovákia és Románia már hadat üzent, december 12-én közölte az amerikai követtel, hogy Magyarország is háborúban levőnek tekinti magát az Egyesült Államokkal. A közvélemény még fel sem ocsúdott a meglepetésekből, amikor híre érkezett a német csapatok Moszkva alatti vereségének. Ezzel szertefoszlott a német hadsereg verhetetlenségéről és a villámháborúról szóló legenda. Horthyék igyekeztek eltitkolni a közvélemény előtt a fasiszták első nagy katonai vereségét, legalábbis kisebbíteni jelentőségét. A japán hadműveletek kezdeti sikereiről szóló híreket arra használták fel, hogy elterelj ék a figyelmet a szovjet—német fronton lezajlott eseményekről. De az igazságot nehéz volt elrejteni.

Az események — érthetően — további kedvező feltételeket teremtettek a függetlenségi mozgalom számára. A moszkvai vereség hatására a szervezett munkások nagy részében megerősödött a háborúellenes hangulat, a szélsőjobboldali mozgalmak befolyása viszont csökkent. A szovjet csapatok győzelmének híre határozottabb kiállásra sarkallta a munkásokat politikai és szociális jogaik védelmében. A függetlenségi mozgalom kezdeti sikerei és a nemzetközi helyzet kedvező változásai tovább szilárdították a kommunista és szociáldemokrata tömegek és a baloldali funkcionáriusok között gyümölcsözően alakuló együttműködést.

Az SZDP jobboldali vezetőire is hatottak az események. A nemzetközi helyzetben beállott változást bizonyos fokig túl is érté-

kelték, s gyors német veresége számítottak. Ebből viszont nem az ellenállás fokozásának szükségességét vonták le, hanem az erőgyűjtést propagálták. A vereség következtében a németek nyomásával számolva, még fokozottabban mint eddig, a „kivárás" politikájára akartak berendezkedni. Ugyanakkor a kormány egyes tagjainak a kibontakozó függetlenségi mozgalommal szemben tanúsított megértő magatartása, a szocialista munkásszervezetek legalitása melletti ismételt kiállása, továbbá a középrétegek fokozódó érdeklődése a munkásosztály népfrontos törekvései iránt arra késztette a párt jobboldali vezetőit, hogy elnézőbbek legyenek az SZDP-ben és a szakszervezetekben folyó antifasiszta mozgalommal szemben.

A Szovjetunió elleni villámháború csődje, hadba lépés a nyugati hatalmakkal, végül a háborús részvétel fejében remélt további revíziós igények kudarca az uralkodó osztályok nyugatbarát köreiben is növelték az elégedetlenséget. Számosan egyenesen elhibázottnak, helytelennek tartották az Egyesült Államok elleni hadüzenetet. Voltak közöttük is olyanok — mint Bajcsy-Zsilinszky Endre —, akik szintén közelinek hitték a fasiszta Németország vereségét.

1941 őszén a burzsoázia nyugati orientációs szárnyának egyes képviselői — elsősorban a néhai Pethő Sándor hívei, a Magyar Nemzet, valamint a Törzsökös Magyarok Egyesülete körül tömörülő csoportok és a Kisgazdapárt egyes vezetői —, összefoglaló néven a liberális ellenzék, egyre határozottabban juttatták kifejezésre szembenállásukat a feltétlen németbarát politikával, a szélsőjobboldal országvesztő törekvéseivel. Ezek a csoportok, amelyek később a függetlenségi mozgalom polgári szárnyának derékhadát alkották, elsőként látták meg a dolgozó osztályokban, mindenekelőtt a munkásságban azt az erőt, amelyre támaszkodva kilábalhatnak a válságból. Ezért fordultak a Hitler-ellenes polgári elemek és középrétegek a Kommunista Párt által életre hívott és vezetett függetlenségi mozgalom felé.

A függetlenségi mozgalom iránti szimpátia növekedése mutatkozott meg a kommunisták és a baloldali szocialisták által szervezett kulturális rendezvények iránti fokozott érdeklődésben is. 1941 októberében a Szocialista Képzőművészek Csoportja kiállí-

tást rendezett tagjainak legjobb festményeiből, szobraiból. Maga a kiállítás nagy sikert aratott, és ösztönzője volt annak a sajtóvitának, amely „A művészet és a munkásosztály" címmel indult, és sok művészt, illetve képzőművészetért rajongó olvasót véleményalkotásra serkentett. Később ennek a vitának a tanulságait összegezte Dési Huber István a Népszava 1941. december 25-i számának „A negyedik rend művészete" című cikkében, amely újabb viták forrása lett.

A KMP KB — a harmincas évek második felének tapasztalataira támaszkodva — helyesen ismerte fel azokat a hatalmas lehetőségeket, amelyek a munkáskultúrcsoportok közreműködésével a haladó hagyományok életre keltésében a népfront számára rejlenek. Felismerte, hogy e hagyományok „mának szóló tanulságain" keresztül könnyebb lesz megértetni: a forradalmi tartalommal megtöltött nemzeti gondolat nem mond ellent a munkásosztály internacionalizmusának, sőt a kettő kölcsönösen kiegészíti egymást. Felismerték, hogy e rendezvények jelentős szerepet tölthetnek be a munkásosztálytól még idegenkedő, de a fasizmussal szembehelyezkedő értelmiségi, polgári csoportok közeledésében, egymásra találásában s annak megértésében, hogy a múlt haladó hagyományai tovább élnek a munkásosztályban, sőt ezek igazi megőrzői és továbbfejlesztői éppen a munkások.

A Népszavában, majd a Szabad Szóban 1941 őszén egyre több szabadságharcos hagyományokkal foglalkozó cikk jelent meg. A kulturális megmozdulások közül legnagyobb jelentősége a kommunista Hont Ferenc vezetésével „Költő és kora" címmel rendezett előadássorozatnak volt. Nagy közönségsikeréhez a téma aktualitása, művészi színvonala mellett a reakció is hozzájárult. A Zeneakadémia két nappal a november 15-ére meghirdetett Csokonai-est előtt közölte, hogy a Vigadó 100—150 személyes kamaratermét nem bocsátja rendelkezésre. Ezzel az egész előadássorozatot meg akarták buktatni. Hosszú utánjárás után hajlandónak mutatkoztak a Vigadó 1200 személyes nagytermét odaadni, abban a reményben, hogy a hatalmas teremben az előadássorozat úgyis megbukik. A kommunisták és a szocialisták azonban mozgósították a szervezett munkásságot. S az eredmény minden elképzelést felülmúlt. A november 29-én megtartott

Csokonai-esten, a december 3-i Petőfi-, a január 3-i Ady-esten a Vigadó nagyterme szűknek bizonyult.

Az előadások nagy közönségsikere rendkívül pozitívan hatott a munkáskultúrcsoportokra, és megkönnyítette a kommunisták törekvését, hogy minden szakszervezetben felújítsák a kultúrcsoportok műsorait. Olyan előadásokat tartottak, amelyek a németellenes harcot, a nemzeti összefogást, a magyar függetlenség gondolatát igyekeztek felébreszteni a tömegekben. Új munkásszínjátszó kultúrcsoportok alakultak a vasas-, bőrös-, cukrászszakszervezetekben, a Munkás Testedző Egyesületben, a Vasas Tornász Egyesületben és másutt.

A nagyszabású kultúrmegmozdulások első szakaszának mintegy betetőzése volt az 1942. február elején megrendezett József Attila-est. „Az érdeklődés oly nagy volt a költő és művei iránt — írja a Független Magyarország —, hogy a közönséget ketté kellett osztani, péntek este és vasárnap délelőtt több mint 2500 ember hallgatta meg a műsort."

A függetlenségi mozgalom egyik legeredményesebb akciója a Népszava 1941-es karácsonyi számának megszervezése volt. A KMP KB 1941. november végén úgy vélte, elérkezett az ideje, hogy a különböző nézeteket valló, de a fasiszta Németország törekvéseivel szemben álló, az ország függetlenségének védelméért síkraszállni kész politikai erőket közelebb hozza egymáshoz, és együttesen szólaltassa meg a nagy nyilvánosság előtt. A párt vezetői úgy ítélték meg a helyzetet, hogy demonstrálni kell a Hitler-ellenes erők erejét, mindenekelőtt a munkásosztály politikai súlyát, elsődleges szerepét, s meg kell teremteni az antifasiszta és Hitler-ellenes erők szervezett összefogásának feltételeit. A Népszavának a függetlenségi mozgalomban betöltött szerepe, tekintélyének megnövekedése a középrétegek és a Hitler-ellenes polgári csoportok előtt, az ott dolgozó kommunisták és a baloldali szociáldemokraták kollektívája biztosíték volt arra, hogy ezt a fontos feladatot sikerrel oldják meg.

A Népszava karácsonyi számának létrehozása elsősorban Kállai Gyula és Szakasits Árpád nevéhez fűződik, a terv valóra váltásában azonban az egész szerkesztőség közös fáradozása testesült meg. Az SZDP peyerista szárnya nem helyeselte a tervet,

az ellenérvek tömegét sorakoztatta fel vele szemben. Elsősorban azt hangoztatták, hogy egy ilyen szám a Népszava hagyományos múltjával való szembefordulást jelentené. Végül is abban a reményben, hogy a felkért polgári politikusok magatartása és a cenzúra beavatkozása lehetetlenné teszi a kommunisták és baloldali szociáldemokraták nagyszabású akcióját, megadták a felhatalmazást a szám előkészítésére.

A Népszava 1941. december 25-i ünnepi mellékletét teljes terjedelemben a nemzeti erők együttműködésének, a nemzeti függetlenség és a népszabadság gondolatának szentelték. A karácsonyi Népszava tulajdonképpeni célját Szakasits Árpád vezércikke körvonalazta: „Idehívtuk azokat a férfiakat: politikusokat, írókat, gondolkodókat, akik... tiszta szándékkal akarják, hogy ez a mi országunk önálló legyen és maradjon, függetlenségben élje életét, s függetlenül szabja meg útját, amelyen haladnia kell."

A Népszava karácsonyi száma három nagy témakörben csoportosította mondanivalóját — *a)* Szabadság és politika, *b)* Szabadság és művészet, *c)* Szabadság és nép —, megszólaltatva a németellenes és antifasiszta irányzat szinte valamennyi fő képviselőjét. A kommunistákat Dési Huber István, Földes Ferenc, Kállai Gyula, Kasztel András, Markos György, Mód Aladár, a baloldali szociáldemokratákat Gosztonyi Lajos, Jordáky Lajos, Szakasits Árpád cikkei képviselték. Néhány, a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyával tartó, de a függetlenségi mozgalommal szimpatizáló szociáldemokrata is írt e számba: Révész Mihály, Takács József, Várnai Dániel. Ott találjuk a parasztság radikális gondolkodású képviselőit, köztük Darvas Józsefet. Írásaikkal jelentkeztek a magyar értelmiség olyan kiváló képviselői is, mint Benedek Marcell és Móricz Zsigmond; de ott találjuk Bajcsy-Zsilinszky Endrét az egykori fajvédőt és Szekfű Gyulát, a magyar szellemtörténet megalapozóját is.

A karácsonyi szám egyik fő célkitűzése az volt, hogy felhívja a figyelmet arra a veszélyre, amely az országot a Hitler-fasizmus oldalán viselt háborúban fenyegeti; megmutassa, hogy a függetlenség védelme egyet jelent a fasiszta Németországtól való elszakadással, a háborúból való kilépéssel. A német elnyomás ellen a nemzeti önállóságért, függetlenségért vívott évszázados küz-

delem tanulságaként a Hitlerrel való szembefordulás lehetőségét és szükségességét hangsúlyozta. Rámutatott arra, hogy a függetlenségi harcok sikere és balsikere mindig azon múlott, hogy az *idegen hódítókkal* szövetkező belső reakcióval szemben sikerült-e megteremteni a nemzet egységét, továbbá, hogy a szabadságküzdelmek bázisát alkotó dolgozó tömegek mennyire érezték magukénak a harcot, mennyiben szolgálta felemelkedésüket, politikai és szociális követeléseik valóra váltását. A magyar történelem szabadságharcos múltjának tanulságait feltárva mutattak rá arra is, hogy a függetlenség védelme elválaszthatatlanul összefügg az ország demokratikus átalakulásával. A karácsonyi számban helyet kapott az a gondolat is — elsősorban a szomszéd népekkel való baráti kapcsolatok megteremtésén fáradozó kolozsváriak részéről —, hogy a függetlenségért vívott küzdelem szervesen összefonódik a szomszéd népekkel való baráti együttműködés kimunkálásával.

A különböző osztály- és világnézeti alapon álló írók közül természetesen nem mindenki jutott el e megállapítások általánosításáig, de a cikkek összhatása mégis ezekhez a következtetésekhez vezetett. Szinte minden szerző egyetértett abban, hogy össze kell fogni minden erőt az országot fenyegető katasztrófa elhárítására: „... viharban élünk... bizonyos lényeges dolgokban meg kell értenünk egymást, mert különben egyenként, különválva még könnyebb az elpusztulás, mintha sokan, nagyon sokan megértik egymást" — fogalmazta meg az összefogás szükségességét Szekfű Gyula. Majd hozzátette: „Azt hiszem, a szabadság dolgában megértjük egymást, még ha különböző pontokról indulunk is el..."

Kétségtelen, hogy a szabadság fogalmát, tartalmát másként értelmezte a kommunista Kállai, másként Bajcsy-Zsilinszky és megint másként Szekfű Gyula. A kommunisták mégis úgy vélték, hogy a nemzeti összefogás kérdésében nem az ellentétekre, hanem az összetartó erőkre kell helyezni a fő súlyt. Ideiglenesen háttérbe lehet és kell szorítani azokat a kérdéseket, amelyek kiéleznék az ellentéteket, megakadályoznák az összefogást. Ez a helyes elv érvényesült már a Kommunista Párt számos antifasiszta akciójában s most a karácsonyi Népszavában is.

A karácsonyi szám nagy jelentőségű volt, hiszen a Hitler-ellenes erők nyílt színen jelentkeztek, mégpedig a munkásosztály lapjában. Azzal, hogy a „messziről jöttek", a polgárság és az értelmiség különféle rétegeinek képviselői a függetlenség megvédésének ügyét, a nemzet jövője iránti aggódásukat és az összefogás szükségességének gondolatát a Népszavában fejtették ki, hallgatólagosan elismerték a munkásosztály vezető szerepét a függetlenségi mozgalomban. A karácsonyi szám tükrözte a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták akcióegységét. Feltárta a nyilvánosság előtt a KMP által kidolgozott merész szövetségi politikát, s felvázolta az adott időszak által felvetett és megoldásra váró kérdések valóra váltásának járható útját. A Népszava karácsonyi száma és országos visszhangja ugrásszerűen megnövelte a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták politikai súlyát és tömegbefolyását.

A karácsonyi szám megjelenését hetekig tartó sajtóvihar, a szakszervezetekben, az SZDP szervezeteiben és a kommunisták körében is éles viták követték. A szélsőjobboldal dühödt kirohanást intézett a Népszava úgynevezett „népfrontos ankétja" ellen. Felismerték az összefüggést az ősz folyamán rendezett akciók és e szám között, s látták azt is, hogy a „kulisszák mögötti barátkozást" most már a „fegyvertársak nyílt jelentkezése" váltotta fel. Amikor a szélsőjobboldal képviselői tapasztalták, hogy általános kirohanásaik hatástalanok, s a Népszava bátran állja az ellene irányított pergőtüzet, taktikát változtattak. Konkrét támadásokat intéztek a nemzeti összefogás egyes fő erői ellen. Rá akarták bírni a kormányt a Népszava megrendszabályozására, s mindenképpen arra törekedtek, hogy a középrétegek és a polgárság képviselőit elszigeteljék a munkásosztálytól. Ezért mindenekelőtt a „vendégírókat" támadták, Szekfűt, Bajcsy-Zsilinszkyt, Móricz Zsigmondot.

Tervük azonban nem sikerült. Szekfű ugyan nem válaszolt támadóinak, de későbbi magatartása tükrözte, hogy nem volt hajlandó meghajolni előttük. Horváth Béla katolikus költő az Esti Kurírban, Bajcsy-Zsilinszky pedig a Magyar Nemzet 1942. január 11-i cikkében határozottan visszautasította az acsarkodást. Bajcsy-Zsilinszky bátran kiállt a munkásosztállyal való

együttműködés mellett. Hangsúlyozva a Népszava karácsonyi számában felvetett kérdések „*egyetemes* jelentőségét", leszögezte: „... a magyar munkásság... *tisztán látja a jövő nagy nemzeti feladatait, s megérti a kor szavát...*"

A karácsonyi Népszava a függetlenségi mozgalom táborába hozott olyanokat is, akik 1941 őszén még a munkásosztály kizárásával keresték a Hitler-ellenes erők összefogásának lehetőségét. Legjelentősebb közülük baráti Huszár Aladár — az OTI és a Törzsökös Magyarok Egyesülete elnökének — jelentkezése. A Nomád írói néven ismert s korábban a munkásmozgalmat kispolgári oldalról állandóan támadó Lendvai István több cikkben méltatta a karácsonyi Népszava bátor hangját, és üdvözölte a munkásság és a középrétegek közeledését. Sok bátor hangú, a munkásosztály jelentkezését pozitívan értékelő méltatás, levél látott napvilágot Dési Huber István cikke nyomán, amelyek, ha nem is közvetlenül, de lényegében a karácsonyi Népszavában felvetett gondolatok mellett szálltak síkra.

A KMP utasította illegális szervezeteit, hogy minél nagyobb munkástömegekkel ismertessék a karácsonyi Népszavát, vitassák meg a felmerült problémákat, és irányítsák a munkások figyelmét a szám fő céljára. A nyilasok támadása, a jobboldali szociáldemokraták elmarasztaló ítélete kezdetben nehezítette a munkások körében a szám tényleges jelentőségének felismerését. A kommunista funkcionáriusok között is akadtak, akik helytelenítették az együttműködést Szekfűvel és Bajcsy-Zsilinszkyvel, és a munkásosztály érdekeinek feladását, az osztályharcos politikáról való lemondást látták ebben.

A kommunisták nemcsak meggyőzően érveltek a vitákon, hanem megszervezték azoknak az első leveleknek a megírását is, amelyekben a levélírók megnyilatkoztak a karácsonyi szám szellemében foglaltak mellett, és támogatásukról biztosították a Népszava szerkesztőségét a nyilas támadásokkal szemben. Később levelek tömege árasztotta el a szerkesztőséget — közülük 35-öt a Népszava közölt is —, amelyek nemcsak egyetértésüket juttatták kifejezésre, hanem egyenesen követelték, hogy a szerkesztőség állandósítsa ezt a szellemet lapjában, és a párt gyakorlatában szerezzen érvényt az általános helyesléssel fogadott eszméknek.

A KMP Központi Bizottsága ezek után úgy vélte, megértek a feltételei annak, hogy „a szabadságért és függetlenségért indított mozgalmat" *nemzeti*, a kormány politikáját is befolyásoló tömegmozgalommá változtassák. Elérkezett az ideje az antifasiszta, Hitler-ellenes erőket tömörítő politikai szervezet megteremtésének, egy nagyobb méretű háborúellenes megmozdulás megszervezésének. E feladat megoldása további erőfeszítéseket követelt a párttól. Mindenekelőtt növelni kellett szervezeti erejét, amely mindinkább elmaradt politikai befolyásának rohamos növekedése mögött.

1942 elejére a pártszervezetek kiépítésének első fázisa lényegében befejeződött. Erre az időre a különféle legális munkásszervezetekben, a baloldali sajtónál, a pártszervezés szempontjából legfontosabb kultúrszervezetekben létrejöttek a párt sejtjei. A legfőbb teendő most már a pártszervezetek taglétszámának növelése, akcióképességük, önállóságuk fokozása, a párt irányvonalának fokozott érvényesítése volt. Kiépültek a szimpatizánsok, tagjelöltek és ifjúmunkások soraiból szervezett röpiratszóró, illetve jelszavak festésére, jelszavas „nyalókák" terjesztésére alkalmas csoportok.

A pártszervezés területén azonban csak a szervezett munkásság soraiban, azon belül is főleg a fővárosban sikerült eredményt elérni. A háborúellenes harc szempontjából rendkívül fontos területek, főleg a háborús gépezet céljait szolgáló nagyüzemek munkásságának jelentős része nemcsak a Kommunista Párt, hanem a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek hatókörén is kívül állt. Ennek számos oka volt.

Ismeretes, hogy a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek tagságuk zömét a kis- és középüzemek munkásaiból toborozták, és csak részben a nagyüzemi munkásokból. Súlyos terror nehezedett a nagyüzemi szervezkedésre, egyes nagyüzemekbe szinte lehetetlennek bizonyult szervezett munkást bejuttatni. Ezért a nagyüzemi munkások szervezettsége mindig alacsonyabb volt az összmunkásságon belül képviselt tényleges súlyánál. Ez az arány a háborús gazdálkodásra való átállás után, a hadikonjunktúra kibontakozását követő években, majd a háború időszakában tovább romlott. Erről tanúskodnak a statisztikai adatok is.

1938-ban — a háborús gazdálkodásra való áttérés kezdetén — a magyar gyáripar és kisipar mintegy 700 000 embert foglalkoztatott. Ez a szám 1942-ben az országhoz csatolt területekkel együtt meghaladta az egymilliót (ezek nélkül kb. 870 000). A növekedés tehát egészében véve több mint 40 százalékos volt.

Mit mutat ezzel szemben a szervezett munkások létszámának alakulása? 1938-ban a mintegy 700 000 ipari proletárból 108 342 volt az SZDP vezetése alatt álló szakszervezetek tagja, vagyis az összmunkásságnak 15 és fél százaléka. A proletariátus nagyfokú szervezetlensége a második világháború kitörése, főleg Magyarországnak a szovjetellenes háborúba való belépése után lényegesen tovább romlott. 1942 első felében a Szakszervezeti Tanács kb. 70—80 000 szakszervezeti tagot tartott nyilván, vagyis az összmunkásságnak mintegy 7—8%-a tartozott szakszervezetekhez.

Az arány azonban még rosszabb, ha a gyáripari, illetve a nagyüzemi munkások szervezettségét vizsgáljuk. Pedig a háború alatt, az antifasiszta, háborúellenes harc szempontjából ezeknek elsődleges szerepük volt.

A statisztikai adatok szerint a bányászoknál volt a legszembetűnőbb a szervezett munkások arányának visszaesése. A bányászok száma 1942-ben 1936-hoz viszonyítva megkétszereződött, ezzel szemben a szervezett munkások száma 1936-hoz képest egyhatoddal csökkent. Vagyis, amíg 1936-ban majdnem minden 10 bányászra, illetve kohászra jutott egy szervezett munkás, addig 1942-ben minden 70 között találunk egy szervezett munkást. (A bányászoknál 1938—1941 között különösen erős volt a nyilas előretörés.) A hadiüzemi parancsnoki rendszer bevezetése után megindult a hajsza a szervezett munkások ellen; vagy az üzemekből kellett kilépniük, vagy a szakszervezetekből. Az újonnan épült hatalmas hadiüzemek pedig csak végső esetben vettek fel szervezett munkást. 1942-ben a hivatalos statisztika 450 000 nagyüzemi munkásról ad számot, ezzel szemben áll kb. 25 000 nagyüzemi szervezett munkás, az egész nagyipari munkásság 5 és fél százaléka. Vagyis, amíg 1942-ben csak minden huszadik munkás volt szervezett, addig — hasonló számítások alapján — 1936-ban még minden tizedik nagyüzemi munkás szervezett volt.

A szervezettség foka természetesen jelentősen befolyásolta a nagyüzemi munkások politikai magatartását, de ez még nem minden. A hadikonjunktúra következtében a nagyüzemek sokkal kedvezőbb munkabéreket és szociális ellátottságot nyújtottak, mint a kisebb üzemek. A háborúba lépés után — éppen az első világháború tapasztalatain okulva — egyes nagyüzemek tulajdonosai, a parlamentben felszólaló országgyűlési képviselők a belső rend fenntartását, a haditermelés folytonosságát a terror eszközeinek igénybevétele mellett is csak úgy látták biztosítottnak, ha a hadiüzemi munkásokat a „lehetőségek maximális határáig" ellátják. Az 1941. szeptember 12-én kelt HM-rendelet valamennyi közellátási kormánybiztos elsődleges feladatává tette a hadiüzemek élelmezésének „állandó figyelemmel kísérését", gondoskodást arról, hogy „a hadiüzemek ellátásában fennakadás elő ne forduljon". Valóban, 1941 második, 1942 első felében a nagyobb hadiüzemek ellátásában komolyabb fennakadás nem volt. Nem véletlen tehát, hogy az 1941 augusztusi bányászbérmozgalmon kívül nem találkozunk a nagyüzemekben jelentősebb megmozdulásokkal.

A KMP Központi Bizottságának az üzemi pártszervezés megindítására, illetve az üzemi pártmunka fokozására vonatkozó határozata tehát nemcsak a KMP szerveinek a munkásosztály tömegeibe való beágyazását és a lebukásoktól való védelmét volt hivatva szolgálni — mint ezt a korábban megjelent párttörténeti munkák hangsúlyozták —, hanem a nagyüzemi munkásságnak mint a proletariátus fő osztagának az antifasiszta, háborúellenes harc oldalán való felsorakoztatását is. Hiszen az 1941-ben végrehajtott sikeres akciók lényegében a nagyüzemi munkásság támogatása nélkül zajlottak le.

A nagyüzemek mellett a párt fontosnak tartotta a vidéki pártszervezés megindítását is. Több vidéki városban (Pécsett, Debrecenben, Szegeden, a Viharsarok több helységében, Dél-Szlovákiában, Észak-Erdélyben) részben az OIB, részben közvetlen kapcsolatok útján ismét megkezdődött a kommunisták szervezett tevékenysége.

A megnövekedett feladatok, továbbá az antifasiszta erők tömörítésének szükségességében egyetértő, de számos, a függetlenségi

harc szempontjából is alapvető kérdésekben eltérő nézeteket vallók jelentkezése sürgette a kommunisták rendszeres tájékoztatásának megoldását, s a legfontosabb elvi kérdésekben az egységes kommunista álláspont kialakítását. A párttagok tájékoztatására időnként kiadott körlevelek, a legális sajtóban, főleg a Népszavában megjelent kommunista cikkek, a pártszervezetekben történt megbeszélések már kevésnek bizonyultak. Ezért határozta el a KMP KB, hogy a kommunisták rendszeres tájékoztatására s a függetlenségi mozgalom legfontosabb *elvi* és gyakorlati kérdéseinek tisztázására pártlapot ad ki. A párt központi lapja kiadásának, szerkesztésének és terjesztő hálózata kiépítésének feladatával a KB Rózsa Ferencet bízta meg. 1942 február első napjaiban már a kommunisták kezében volt az illegális Szabad Nép.

A Szabad Nép fő feladatát — amint ez programadó vezércikkéből is kiderül — abban látta, hogy elősegítse a párt ideológiai és szervezeti fejlődését, alkalmassá tegye a pártot a függetlenségi mozgalom szervezésére és vezetésére. A párt központi lapja a nemzeti összefogást sokoldalúan elemezte. Meggyőzően bizonyította, hogy csakis a munkásosztály, a parasztság, a haladó értelmiség és az antifasiszta polgárság összefogása vezethet el a háborúból való kilépésig, a Hitlerrel való szakításig, a Szovjetunióval, Angliával és az Egyesült Államokkal való békekötésig, s ezen keresztül Magyarország demokratikus átalakításáig. Nagyon fontos feladatának tartotta, hogy megértesse a munkásosztállyal az antifasiszta függetlenségi harc és a proletárdiktatúra, az antifasiszta nemzeti egység és az osztályharc, a proletár internacionalizmus és az igaz hazafiság szoros kapcsolatát. „A fasiszta reakció elleni szabadságküzdelem... ma a legforradalmibb politika... — hangsúlyozta a Szabad Nép egyik cikke —, mert a világreakció bástyájának összeomlásával ütést mérünk az egész világreakcióra, és megrövidítjük a munkásosztály teljes felszabadulásának útját." A függetlenségi mozgalom nemcsak a náci iga lerázására törekszik, hanem „...a német elnyomással együtt annak belföldi támaszát, a reakciós körök uralmát is felszámolja, és szabaddá teszi az utat a nemzet demokratikus fejlő-

désének, ami az új európai viszonyokban egyértelmű a szocializmus felé való viszonylag békés fejlődéssel".

A nemzeti összefogás megértetéséhez és elfogadtatásához segítségül hívta a nemzetközi tapasztalatokat: az antifasiszta világkoalíció együttműködését. Egyszerű, mégis világos választ adott azok számára, akik nem látták világosan a nemzeti összefogás és az osztályharc politikájának összefüggéseit: „...minél több üzemben indítanak bérharcot, minél több üzemben követeljük a munkások élelemmel, ruhával, szükségleti cikkekkel való ellátását, minél több kerületben, községben, városban vonultatjuk fel az asszonyokat, az anyákat, a küldöttségeket, minél több kerületben követeljük a bevonultak hozzátartozóinak teljes ellátását... minél több és szélesebb háborúellenes akciót indítunk, annál nagyobb lesz a nyomás a kapituláns kormányra, annál szélesebb rétegek, parasztok, polgárok harcát segítjük kiváltani és egyesítjük a miénkkel, a tőkésosztálynak, a városi és állami bürokráciának annál nagyobb része fogja az ellene irányuló támadást a kormány felé irányítani, annál több lesz a kenyerünk, a szabadságunk, annál szélesebb lesz a frontunk."

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított a párt annak, hogy a függetlenségi erők táborán belül a munkásosztály vezető szerepre tegyen szert és létrejöjjön a munkásosztály mozgalmi egysége. A Szabad Nép rendszeresen foglalkozott a földreform, a demokratikus szabadságjogok és a nemzeti kérdés demokratikus megoldásának, a különbéke kiharcolásának kérdéseivel. Központi helyet kaptak számaiban a munkásság közvetlen gazdasági harcai, amelyeket mindig az általános feladattal, a háborúellenes harccal összefüggésben világítottak meg. A Szabad Népnek felbecsülhetetlen szerepe volt a kommunisták ideológiai tisztánlátásának megszilárdulásában, a pártszervezés meggyorsulásában, a pártfegyelem megerősítésében.

A KMP igyekezett szorosabbra fűzni kapcsolatait az SZDP baloldali vezetőivel, akiknek befolyása — különösen a Népszava karácsonyi száma után — jelentősen megnőtt nemcsak a pártban és a szakszervezetekben, hanem a háborúellenes erők táborában is. Ezért 1942 januárjában ismételten tárgyalásokra került sor Szakasits Árpád és Horváth Márton között.

A KMP Központi Bizottsága terjedelmes emlékiratban vázolta mindazokat a kül- és belpolitikai eseményeket, amelyek a szovjetellenes háborúba lépés után bekövetkeztek. Közös akcióprogram kidolgozását javasolta a munkásosztály politikai és gazdasági harcainak fellendítésére. Felvetette az üzemi szabotázsok szervezését is. E tárgyalások legfontosabb mozzanata az volt, hogy a KMP javasolta, létesítsen a két párt olyan közös bizottságot, amely minden fontos, a függetlenségi mozgalmat érintő kérdésben mindkét pártra kötelező érvényű határozatot hozhat.

A tárgyalások során elsősorban azokban a kérdésekben sikerült további eredményeket elérni, amelyekben az 1941 őszi tárgyalásokon is megegyezés született: a függetlenségi politika fokozott propagálása, a különféle antifasiszta csoportokkal való együttműködés kiszélesítése, közös gazdasági és politikai akciók szervezése. Szakasits Árpád azonban mereven elzárkózott az üzemi szabotázsok szervezésétől, s a közös bizottság létrehozásának tervétől, mert szerinte ezek már az SZDP és a szakszervezetek legalitását veszélyeztetik. A közös bizottság helyett csupán időnkénti és kölcsönös tájékoztatásban állapodtak meg. Bár nem sikerült elfogadtatni a közös akcióprogram kidolgozására tett javaslatot — a Népszava szerkesztőségében, az SZDP-ben és a szakszervezetekben dolgozó kommunisták befolyásának eredményeként —, a munkásosztályt érintő legfontosabb gazdasági és politikai kérdésekben az együttműködés egyre gyümölcsözőbbé vált.

A két párt együttműködése természetesen eredményesebb lehetett volna az SZDP baloldalának határozottabb fellépése esetén. A KMP azonban így is nagyra értékelte a tárgyalások eredményeit. „Nagy jelentőségű ebből a szempontból, hogy pártunk és a Szociáldemokrata Párt az alapvető politikai kérdésekben: a háború, a külpolitikai orientáció és a demokrácia kérdésében egyenlő álláspontot foglal el — állapította meg a Szabad Nép a tárgyalások után. De azonnal hozzátette: — Ezt a politikai azonosságot mozgalmi egységgé kell kovácsolni. A legkisebb kérdésektől a legnagyobbakig."

Az együttműködés eredménye volt, hogy a szervezett munkásság egységesen és határozottan tiltakozott a szakszervezeteket

ért újabb kormánytámadás ellen. 1942 január végén a vasasszakszervezetben tartott szakszervezeti bizalmiértekezleten (kb. 1500-an jelentek meg) heves viták eredményeként hozott határozatban egyhangúan elutasították a szakszervezetek munkaközvetítő jogának megsemmisítésére irányuló törvénytervezetet. A szervezett munkásoknak ez az egyöntetű fellépése Peyeréket a törvénytervezet elutasítására késztette, holott korábban ők ebben a kérdésben opportunista magatartást tanúsítottak. Hasonlóan elutasították a törvénytervezetet a keresztényszocialista szervezetek is. Végül a belügyminiszter kénytelen volt visszavonni a törvénytervezetet.

A szakszervezetek védelmére indított sikeres akciók újból megmutatták, hogy a munkásság egységes fellépése erősíti a szervezeteket, s nincs igaza a jobboldalnak, amikor a munkásfellépések ellen azzal érvel, hogy azok szervezeteik betiltását eredményezhetik. A kommunisták ugyanakkor rámutattak a szakszervezetek védelmének és a függetlenségi mozgalom erősödésének kölcsönhatására. Hangsúlyozták, hogy a szakszervezetek sikerei egyben a függetlenségi erők sikerei is.

A kommunista és a baloldali szocialista tömegek súlyának jelentős növekedését tükrözte az 1942. március 19-én lezajlott össz-szakszervezeti kongresszus is. A kongresszus határozata kimondja: helyi és össz-szakszervezeti akciókat kell indítani a munkabérek emeléséért, az általános és jobb üzemi ellátásért, a 8 órás munkaidőért, a fizetéses szabadság visszaállításáért, továbbá a szakszervezetek védelméért, az egyesülési és gyülekezési szabadság biztosításáért.

A szakszervezetek védelméért indított akciók a legtöbb szervezetben összefonódtak a bérharcokkal. Ilyenekre 1942 elején elsősorban kisüzemekben került sor, de néhány nagyüzem (Egyesült Izzó, Weiss Manfréd-gyár, Magyar Optikai Művek, Jutagyár stb.) egyes üzemrészeire is átterjedt.

Kedvező hatással voltak a háborúellenes erők szervezett együttműködésének kibontakozására a kül- és belpolitikai események is.

A német hadvezetőség 1942 tavaszára — moszkvai kudarcának ellensúlyozása és a végleges döntés kierőszakolása végett — a keleti fronton hatalmas offenzívát tervezett. Saját tartalékai-

nak bevetése mellett igyekezett maximálisan kihasználni csatlósainak minden katonai és gazdasági erőforrását. Magyarország — amely addig katonailag a legkisebb áldozatot hozta — a hitleri tervekben egyszeriben fontos szerepet kapott. A magyar kormány „megpuhítására", az egész magyar haderő megszerzésére Hitler minden eszközt jónak tartott. A román s részben a szlovák fasiszták, akik eddig jóval több katonát áldoztak a fasiszta „érdekekért", most — nem függetlenül a németektől — a bécsi döntésekkel átcsatolt területek visszaadását követelték. Romániában erre a propagandára azért is szükség volt, mert a nagy katonai veszteségek miatti elkeseredés rendkívüli mértékben fokozódott. Hitler másik eszköze a kormányzóhelyettes-választás körüli belső ellentétek kihasználása volt. A kormányzó — korára való tekintettel, valójában a Horthy-dinasztia megalapozása céljából — 1941 novemberében vetette fel ezt a tervet. A tisztséget fiának, Istvánnak szánta. A nyilasok és Imrédyék Horthy Istvánnal szemben a feltétlen németbarátságáról közismert Albrecht főherceget szemelték ki, Bárdossy pedig saját személyének megválasztása körül szorgoskodott.

1942 januárjában a magyar kormány „megpuhítására" magas rangú látogatók érkeztek Magyarországra: Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter és Ciano olasz külügyminiszter. A magyar kormány nem zárkózott el a tárgyalásoktól, de az újabb haderő bevetése fejében további területeket kért cserébe. Hitler 1942. január 1-i — a teljes magyar hadsereg bevetését követelő — levelében és Ribbentrop látogatása során azonban erről szó sem esett. Ennek ellenére létrejött a megegyezés a 2. magyar hadsereg, mintegy 200 000 ember frontra küldéséről. Az erről szóló megállapodás rögzítésére érkezett a magyar fővárosba 1942 január végén Keitel tábornagy, a német hadsereg vezérkari főnöke.

Az ország belpolitikai helyzetét mélyen érintette még egy körülmény. 1942 januárjában a még mindig katonai közigazgatás alatt álló Bácskában a csendőrség és katonaság borzalmas vérfürdőt rendezett. Bácska katonai megszállása után a magyar katonai szervek kegyetlen terrorral akarták letörni a leigázott szerb lakosság ellenállását, amely 1942-re szervezett partizánharccá fokozódott. A katonai vezetés 1942 januárjában a polgári

lakosság elleni tömeges megtorlással próbálta elfojtani a partizántevékenységet. A zsablyai, titeli, újvidéki járás falvaiban és városaiban rablások és fosztogatások kíséretében végrehajtott kegyetlen vérengzés során 6175 főt gyilkoltak meg, és sok ezer embert internáltak. Még a kormány számára készült, erősen szépített „Emlékeztető" is arról számol be, hogy „147 gyermeket és 299 elaggott férfit és nőt öltek meg".

Az újvidéki vérengzés a magyar uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjainak képviselőit a Bárdossy-kormány politikájával szembeni határozottabb kiállásra sarkallta. Bajcsy-Zsilinszky már január 19-én tiltakozott Bárdossyhoz intézett memorandumában az újabb német követelések teljesítése ellen. Kijelentette: „Nem köthetjük magunkat, a mi nemzetünk sorsát ehhez a hullához, hogy vele rothadjunk." Bárdossy január 22-én személyesen tett ígéretet Bajcsynak, hogy további kegyetlenkedésekre nem kerülhet sor. Ugyanezen a napon kezdődtek el az újvidéki rémségek.

Ebben a feszült légkörben került sor a képviselőház és a felsőház külügyi bizottságainak üléseire, ahol a miniszterelnök a németekkel folytatott tárgyalásokról adott tájékoztatót. A beszámolót követő vita nem a német követelések körül, hanem az újvidéki vérengzés miatt robbant ki. Kétségtelen azonban, hogy a kettő elválaszthatatlan egymástól. Bajcsy-Zsilinszky, Peyer és mások súlyos szavakkal ítélték el Bárdossy politikáját. A képviselőház külügyi bizottságában Bárdossy visszautasította az ellene irányuló támadást, amikor azonban a felsőházban Bethlen István „még Bajcsynál is élesebben bírálta Bárdossyt", a miniszterelnök kénytelen volt takarodót fújni.

Az események következtében Bárdossy helyzete megingott, s a kormányzóhelyettes választásakor kitört botrány után Bárdossy miniszterelnöki pozíciója tarthatatlanná vált.

A Bárdossy-kormány válsága viszonylag kedvező helyzetet teremtett az antifasiszta és Hitler-ellenes erők további közeledéséhez, az összefogás szükségességének elvi elismerésén túl a *cselekvő együttműködés* megteremtéséhez.

Bizonyos fokig ellenállásra, cselekvésre serkentettek az angolszász országok politikai köreivel kapcsolatban álló magyar

emigránsok is. 1942 januárjában több levél érkezett, amelyben felhívták néhány közéleti személy figyelmét a belső ellenállás, a nácik és cinkosaik politikája elleni tiltakozás szükségességére. Az Ankarából sugárzott magyar nyelvű rádióadás is az ellenállás fokozására szólította fel a nyugati orientáció híveit.

A karácsonyi Népszava sikere után a Kommunista Párt kereste a szervezett összefogás megteremtésének lehetőségeit. Ennek első kísérlete az 1942. január 9-én megalakult József Attila Emlékbizottság. Célja József Attila holttestének Budapestre szállítása, a költő emlékéhez méltó temetés, valamint József Attila-emlékestek rendezése volt. Az emlékbizottság összetétele népfront jellegű volt, antifasiszta és háborúellenes feladatokat is vállalt. (Tagjai: Bartók János, Cserta Lajos, Gáspár Zoltán, Hegedüs Bite Dániel, Kállai Gyula, Kovács Imre és Szabó István.)

1942 február első felében a KMP kezdeményezésére a Népszavánál és a Szabad Szónál dolgozó kommunista, baloldali szociáldemokrata és parasztpárti újságírók javasolták a Történelmi Emlékbizottság létrehozását. A terv valóra váltását megkönnyítette a kormánykörök egyes nyugatbarát tagjainak magatartása. Keresztes-Fischer belügyminiszter s a körülötte tömörülők úgy vélték, hogy a kibontakozó függetlenségi mozgalmat, ha azon belül a polgári vezetés biztosítható — támogatni kell, két okból. Egyrészt a háború elvesztése esetén mint posszibilis politikai mozgalom képviselhetné Magyarországot a nyugati hatalmak előtt, s biztosíthatná a rendszer „jogfolytonosságát" is. Másrészt az általuk kézben tartott mozgalom a fasiszta német követelésekkel szemben bizonyos fokig a gát szerepét is betölthetné. Ezáltal a kormány éppen a belső ellenállásra hivatkozva csökkenthetné a németekkel szemben vállalt gazdasági és katonai kötelezettségeit. Végül, de nem utolsósorban, egy polgári vezetés alatt álló Hitler-ellenes mozgalom az ország „belső békéjét" nem veszélyeztető szinten tarthatná a tömegek felszínre törő elégedetlenségét is. A belügyminiszter ezért nem támasztott különösebb követelményeket a mozgalommal szemben, csupán arra törekedett, hogy a propagandatevékenység határát ne lépje túl. Esetleges „túlzásait" pedig — úgy vélte — a mozgalomban

részt vevő polgári szárny segítségével, időnkénti figyelmeztetéseivel ellensúlyozni tudja.

1942 február közepe táján a Phönix Biztosító Mária Valéria utca 10. szám alatt levő különtermében, valamint az Oktogon téri Kovács-kávéházban hetekig tartó vitatkozások, tervezgetések közepette született meg a Magyar Történelmi Emlékbizottság. Eredetileg az „1848-as Emlékbizottság" elnevezés mellett döntöttek, de ezt a belügyminiszter nem engedélyezte. Az előkészítés résztvevőire és a csatlakozásra hajlandó németellenes polgári körökre különösen nagy hatással volt, hogy Szekfű Gyula vállalta a bizottság elnöki tisztét, és a Kisgazdapárt vezetői, Tildy, Nagy Ferenc sem zárkóztak el a részvételtől. A Népszava, a Szabad Szó, a Magyar Nemzet antifasiszta újságírói személyes összeköttetéseik révén igyekeztek bevonni a munkába politikusokat, írókat és tudósokat. Néhány, vidéken élő jelentős személyiséget levélben kerestek fel, például Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzort, Molnár Kálmán pécsi egyetemi tanárt, Krenner Miklós erdélyi írót és másokat.*

Hosszú vita után készült el az a belügyminiszter elé terjesztett felhívástervezet, amelyet az Emlékbizottság megalakulásának bejelentésekor hoztak nyilvánosságra. A felhívástervezet az Emlékbizottság elé kettős feladatot állított: 1. Az 1848—1849-es forradalmi hagyományok ápolását, a szabadságharc emlékének gyűjtését, kiállítások rendezését. (Ezek maradtak meg a nyilvánosságra került felhívásban.) 2. A jövő Magyarország megteremtése feltételeinek kimunkálását.

* A felhívástervezeten feltüntették azok neveit, akik már csatlakoztak és azokat is, akiket csatlakozásra szándékoztak felszólítani: Aggházy Kamill, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Balla Antal, Barankovics István, baráti Huszár Aladár, Bölöny József, Darvas József, Dessewffy Gyula, Erdei Ferenc, Eckhardt Sándor, Fodor Gyula, Gáspár Zoltán, Gerevich Tibor, Gogolák Lajos, Illyés Gyula, Joó Tibor, Kállai Gyula, Kodolányi János, Kárpáti Aurél, Katona János, Katona Jenő, Kodály Zoltán, Kovács Imre, Krenner Miklós, Makray Lajos, Mihályfi Ernő, Molnár Kálmán, Monu (lehetséges, hogy a szociáldemokrata Mónus Illés), Nagy Ferenc, Nagy István, Négyessy I., Ortutay Gyula, Parragi György, Pátzay Pál, Petrovich Elek, Sándor József, Somogyi Miklós, Supka Géza, Szabó István, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Szakasits Árpád, Szőnyi István, Szekfű Gyula, Szent-Györgyi Albert, Szentimrei Jenő, Tildy Zoltán, Tombor Jenő, Tóth László, Varga Béla, Veres Péter, Wesselényi Miklós, Zilahy Lajos.

A felhívástervezet elkészítésekor a vita a baloldal által alapvetőnek tartott három követelés: a függetlenség, szabadság, szociális haladás, azaz a nemzeti összefogás tartalmi kérdései körül folyt. A vita tárgyát a függetlenségi mozgalom demokratikus erői és polgári szárnya közötti nézetkülönbségek alkották.

A polgári szárny képviselői és a baloldal lényegében egyetértett a függetlenség és a nemzeti önállóság kérdésében és abban, hogy csak a munkásság és parasztság tömegeivel együtt képzelhető el a kibontakozás. Szekfűék, baráti Huszár Aladárék, Bajcsyék nemcsak az ország függetlenségét féltették Hitlertől és a nyilasoktól, hanem az ezeréves magyar múltat, a nemzet puszta létét, európai, mindenekelőtt Duna-medencei elhivatottságát is. Vizsgálódásaik során rá kellett döbbenniük, hogy az uralkodó osztályokban és a középrétegekben nincs meg az az erő, amely képes volna a szakadék felé rohanó ország szekerét megállítani. Rá kellett döbbenniük, hogy a magyar múltat, amelyet hosszú ideig a dolgozó tömegektől féltettek, most éppen ezekre támaszkodva menthetik meg.

Szekfű Gyula „Petőfi útján" című — a szerző szavaival élve: „erős visszhangot" kiváltott — cikkében, majd a hozzáérkezett levelekre adott válaszában ezekre a problémákra keresett megoldást. Szekfű Petőfiben azt a nagy nemzeti költőt fedezte fel, akinek bármily „erős volt is társadalmi kritikája", „megmaradt a magyar karámban". A „Nemzeti dal", a „Talpra magyar", társadalmi különbség nélkül szól mindenkihez — írta Szekfű.

Abban, hogy Szekfű is Petőfiben találta meg az összefogás eszményképét, annak elismerése rejlik, hogy a Hitler-ellenes erők összefogásának felismerésén túl a társadalmi átalakulással összefüggő szociális kérdéseket sem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezt a gondolatot ragadja meg a Népszava válaszcikke is. Petőfi a nemzeti és szociális gondolat egységét jelenti. Ő ma is lángoszlop, „amely a mai kor nagy szociális vívódásai közepette útmutatás, a szabadság és függetlenség eszméjének tartalma és feszítőereje".

Bajcsy-Zsilinszky, Szekfű és még sokan mások 1942 elején már eljutottak annak felismeréséig, hogy a *külső* és a *belső* felszabadítás elválaszthatatlanul összefügg. Felismerték, hogy a nemzeti

függetlenség csak akkor állhat szilárd alapon, ha a tömegek belső társadalmi felemelkedése kíséri. A belső társadalmi felemelkedésen azonban mást értettek, mint a dolgozó tömegek. Egyenlő politikai és szabadságjogokat, szociális felemelkedést hirdettek ők is, de nem gondoltak következetes földreformra, teljes politikai egyenjogúságra. Hirdették, hogy a „polgárság mellé" fel kell emelni a munkásságot és a parasztságot, de úgy, hogy a polgárság legyen a hatalom elsődleges birtokosa, a tömegek szociális felemelkedése pedig a polgárság különösebb megterhelése nélkül menjen végbe.

A polgári szárny feltétlenül számított a tömegekre, de ellenezte cselekvő részvételüket a mozgalomban. A Kommunista Párt viszont éppen a tömegek cselekvő aktivitására helyezte a fő súlyt. Végső soron arról az alapvető kérdésről volt szó, hogy a Hitler- és háborúellenes harc megmarad-e félmegoldásoknál, a társadalmi felemelkedés ismételt elvetélésénél, vagy a nemzeti önállóság kivívása párosul-e a társadalmi haladással. Vagyis a háborúellenes harc megmarad-e a sajtó, a különböző társadalmi egyesületek, pártok, kávéházak témájául, avagy ténylegesen tömegmozgalommá válik. Arról is szó volt, hogy a munkásosztály mint a Hitler-ellenes harc kezdeményezője képes lesz-e a mozgalom vezetőjévé válni, vagy az államhatalom bizonyos támogatását élvező polgári szárnynak sikerül kezébe vennie a vezetést.

A polgári szárny egyes képviselői ellenezték a Magyar Történelmi Emlékbizottság balszárnyának azt a törekvését, hogy a bizottság fokozatosan politikai pártokat és szervezeteket is magában foglaló politikai szervezetté váljon. Ellenezték a nyilvánosság előtti jelentkezést, a nyílt kiállást. A tervezett március 15-i tüntetés helyett ők csak ünnepélyes megemlékezésre gondoltak.

Ezek a körülmények késztették a KMP-t arra, hogy nyíltan színre lépjen, feltárja, hogy a függetlenségi mozgalom mögött az illegalitásban élő Kommunista Párt áll. A Központi Bizottságban felvetődött ugyan, helyes-e éppen ekkor, a Bárdossy-kormány pozíciójának megingása idején, az összefogás megteremtésének kedvezőbb körülményei között nyíltan a tömegek elé lépni. Tudták, hogy ez egyes személyek, csoportok eltávolodásá-

hoz, a jobboldali szociáldemokraták kommunistaellenes politikájának felélénküléséhez, a belügyi szervek támadásának megerősödéséhez vezet. A KB mégis a párt nyílt jelentkezése mellett döntött, s ennek több oka volt. A legfontosabbak: el kellett oszlatni a szervezett munkásság körében azt az aggodalmat, mely szerint a függetlenségi mozgalom mögött kétes erők állnak. Szükség volt arra is, hogy az álbaloldali vagy fasiszta, demagóg fogásokkal terjesztett jelszavak igazi célját a munkásosztály felismerje, tudatában legyen a Kommunista Párt jelszavainak, egyáltalán annak, hogy létezik, s e mozgalom kezdeményezője, irányítója a Kommunista Párt.

A párt nyílt jelentkezése feltétlenül helyes volt. A párt azonban konspirációs vonalon nem készült fel kellően. Az újjászervezés során a párttagság zöme szociáldemokrata elvtársakból került ki, akik nem ismerték a konspiráció és az illegalitás szigorú törvényeit, nem ismerték a letartóztatott kommunistákra váró kegyetlen vallatási módszereket. Az illegalitás szabályainak maradéktalan betartása a pártot védelmezte, megszegése pedig felgöngyölítését jelenthette. Tudták ezt a KMP KB vezetői is, mégsem tettek meg minden intézkedést a párt nyílt jelentkezése után várható támadás kivédésére. Később ez súlyos tragédiák forrása lett.

A párt több évi szünet után megjelent első két röplapja kettős feladatot teljesített. Egyrészt leleplezte a kassai provokációt, nyilvánosság elé tárta az újvidéki vérengzést, és felhívta a figyelmet, hogy küszöbön áll a 2. magyar hadsereg mozgósítása és frontra küldése. Másrészt megmutatta a kivezető utat, s ebben a magyar nép történelmi hivatását. „Abba kell hagyni a háborút! Szakítani kell Magyarország elnyomóival, ki kell lépni a háromhatalmi szövetségből", és „együtt kell haladnunk a szovjet—angol—amerikai szövetséggel... amelyhez már 26 nemzet csatlakozott..." Az első röplap összegezte mindazokat a követeléseket, amelyeket a párt korábban aláírás nélkül, röpcsiken, házak, gyárak falaira mázolva terjesztett. Így vált világossá, hogy e jelszavak kommunista jelszavak.

A bácskai vérengzésről szóló, több mint 10 000 példányban sokszorosított, majd néhány héttel később a „Sztálin napi-

parancsa" című röpiratot az e célra létrehozott „rohamgárdák" szakszervezetekben, s főleg munkáskerületekben, nagyüzemek előtt, ahol erre lehetőség volt, üzemekben terjesztették. A párt élőszó hiányában e röpiratokon keresztül szólt a nagyüzemi munkásokhoz.

A kommunisták szorgalmazták az egyes munkásszervezeteknek, ifjúsági csoportoknak és más szocialista munkásegyesületeknek az Emlékbizottsághoz való csatlakozását. Ennek nyomán csatlakozni kívánt az Emlékbizottsághoz az Ifjúsági Bizottság, amely a református ifjakat tömörítő Soli Deo Gloria, a Kabai Márton-kör és az OIB képviselőiből — a munkás-paraszt-értelmiségi fiatalok 1942. február 15—22 között tartott konferenciáján — alakult. A csatlakozás mellett döntött a Művészek, Írók, Kutatók Szövetkezete is. Egyes kisebb szakszervezetekben is történtek ilyen irányú kezdeményező lépések. A MÉMOSZ-ban a különféle szakszervezetek képviselői előértekezletet tartottak, amelyen az Emlékbizottsághoz való csatlakozásról tárgyaltak. Az 1941-ben újjászervezett észak-erdélyi Március 15-e Állandó Bizottság szintén a csatlakozás mellett foglalt állást.

Ezek után egyre sürgetőbbé vált, hogy a Történelmi Emlékbizottság a nyilvánosság előtt is bejelentse megalakulását. Keresztes-Fischer belügyminiszter, bár kezdetben nem emelt kifogást a bizottság életre hívása ellen, látva „a bizottság iránti politikai érdeklődést" — a csoportosulás robbantására törekedett. Szekfűt lemondásra szólította fel. Ezután sokan távol maradtak, s fokozódott a bizonytalanság. Ezért a KMP KB felkérte Földes Ferencet és Kállai Gyulát, hogy járják ki a viták során módosított és a belügyminiszter által is elfogadott közös kiáltvány közlését.

1942. március 1-én a Népszavában nyilvánosságra hozták a Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulását. Szekfű távozásával csökkent az aláírók száma is. (Az első tervezetnél még 51 aláíróval számoltak, most pedig 28-an írták alá a felhívást, mégpedig a következők: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Barankovics István, Bernáth Aurél, Darvas József, Gáspár Zoltán, baráti Huszár Aladár, Illyés Gyula, Joó Tibor, Kállai Gyula,

Kárpáti Aurél, Katona János, Katona Jenő, Kovács Imre, Krenner Miklós /Spectator/, Mihályfi Ernő, Nagy Ferenc, Nagy István, Parragi György, Pátzay Pál, Raics István, Somogyi Miklós, Szakasits Árpád, Szentimrei Jenő, Szőnyi István, Tildy Zoltán, Varga Béla, Veres Péter, Veress Sándor.)

A Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulása és legális jelentkezése az antifasiszta és Hitler-ellenes erők összefogásának fontos eseménye volt. Először sikerült bár laza, mégis közös szervezetbe tömöríteni a függetlenségi mozgalom egyes irányzatait, megalapozni a KMP ama törekvését, hogy az Emlékbizottság fokozatosan a politikai pártok és szervezetek szövetségévé, az antifasiszta ellenállási mozgalom vezető szervévé nője ki magát.

A Történelmi Emlékbizottság ezután gyorsan a cselekvés útjára lépett. Nyilvánosan vállalta az 1942. március 15-i demonstráció megszervezését. Mihályfi Ernő felkérésére Pátzay Pál szobrászművész a bizottság rendelkezésére bocsátotta Petőfi-plakettjét, amelyet a munkások néhány nap alatt harmincezer példányban kiöntöttek. Kállai Gyula javaslatára a Magyar Történelmi Emlékbizottság szerkesztésében megjelent a Szekfű 1942. február 1-i cikkének címét viselő „Petőfi útján" című kiadvány. Ebben a könyvben Szekfű Gyula, Barankovics István, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Darvas József, Kárpáti Aurél, Parragi György, Nagy István, Szakasits Árpád, Kállai Gyula, Kovács Imre ez alkalomra írt, illetve egyes napilapokban már megjelent cikkei, valamint Petőfi, Ady, Vörösmarty válogatott versei, Kossuth Lajos néhány beszédrészlete található. A cikkgyűjtemény lényegében hű tükörképe a függetlenségi mozgalmon belüli különböző irányzatoknak, ugyanakkor mégsem az ellentéteket, hanem az összefogás közös vonásait emelte ki.

A március 15-i tüntetés legfőbb szervezője a KMP volt. A Szabad Nép teljes márciusi száma is ezt a célt szolgálta. Azokra a közös vonásokra, tanulságokra hívta fel a figyelmet, amelyek 1848-at 1942-ben is aktuálissá tették. Választ adott arra is, miért hivatott a munkásosztály a befejezetlenül maradt polgári forradalmat győzelemre vinni. Megmutatta, hogyan függnek össze a polgári demokratikus feladatok a fasizmus, a háború elleni

harccal, s mennyiben részei ezek a munkásosztály távolabbi céljainak, a szocializmus megvalósításának.

A KMP az általános célok mellett a konkrét feladatokat is meghatározta. Felismerve Bárdossy egyre ingatagabb helyzetét, a kibontakozó kormányválságot, a fő tüzet a Bárdossy-kormány megbuktatására összpontosította. Hangoztatta: Bárdossy maradása egyet jelent a Hitlernek ígért hadsereg frontra vitelével, Bárdossy bukása a hitleri követelések megtagadását is jelentheti. A párt úgy vélte, hogy Magyarország kül- és belpolitikai helyzete annyira válságos, ugyanakkor az antifasiszta, a Hitler-ellenes erők tömegbefolyása annyira megnövekedett, hogy képesek beleszólni a kormányválság megoldásába, s megvannak a feltételei az egész nemzetre támaszkodó kormány megteremtésének is.

Helyes volt a pártnak az a megállapítása, hogy a függetlenségi mozgalom előtt álló feladatokat csak a nemzet egyetemes érdekeit magáénak valló nemzeti kormány valósíthatja meg. Helyes volt annak hangsúlyozása, hogy a „Le a Bárdossy-kormánnyal" jelszó csak akkor teljes, ha tisztázódott, mit akar az antifasiszta, Hitler-ellenes tábor a fasiszta kormány helyett. 1942 tavaszán azonban még irreális volt az az elképzelés, hogy megértek a feltételei a Bárdossy-kormányt felváltó antifasiszta nemzeti kormány létrehozásának. Az 1942. március 15-i demonstrációtól nem lehetett ilyen eredményeket várni.

A kommunisták hibás következtetése több forrásból táplálkozott. Ők is eltúlozták a moszkvai csata, az antifasiszta világkoalíció létrejöttével a nemzeti erőviszonyokban végbement változást. Lebecsülték a fasiszta tábor erejét, túlbecsülték a fasiszta országokon belül, magában a hitleri Németországban is kibontakozó „válságot". Túlbecsülték továbbá a magyar uralkodó osztályokon belül az általános nemzetközi helyzet mérlegelése, a hitleri követelések, a kormányzóhelyettes-választás során kialakult ellentéteket. Úgy vélték, hogy Magyarországon nem egyszerű kormány-, hanem politikai válságról van szó. Általánosnak vélték a németellenességet. A kommunisták ugyancsak túlértékelték a függetlenségi mozgalom erejét és befolyását. „A demokratikus függetlenségi mozgalom népszerűsége egyedülálló, sőt már a burzsoázia egyes részeinél is érezteti hatását — állapította meg

a „Kormányválság" című Szabad Nép-cikk. — *A munkásság aktív politikai fellépése tehát már a politikai vezetést teszi vitássá...* (Kiemelés tőlem. — *P. I.*) *A kormányválságban a vezetés válsága mutatkozott meg.*" Ezeken a megállapításokon alapultak azok a túlzott célkitűzések, amelyeket a párt a március 15-i demonstráció elé állított.

A március 15-i tüntetés megszervezése az SZDP szervezeteiben, a szakszervezetekben, ifjúsági vonalon s minden olyan területen megkezdődött, ahol a Kommunista Pártnak szervezetei vagy kapcsolatai voltak. Ekkor már majdnem minden munkásszervezetben dolgoztak kommunista csoportok. A legtöbb szakszervezet vezetőségében, az SZDP kerületi szerveiben is ott voltak a kommunisták vagy a KMP politikáját magukénak valló munkásvezetők. Az 1942-es letartóztatás rendőrségi adatai szerint 110 kommunistának volt magasabb szakszervezeti, illetve SZDP-funkciója. Ebben a számadatban nem szerepel az 1942 áprilisában büntetőszázadba behívott több száz kommunista, illetve baloldali szociáldemokrata, sem az a kilenc ven, aki ellen a rendőrség körözőlevelet adott ki.

A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták nemcsak a márciusi tüntetésre mozgósítottak, hanem széles körű propagandát fejtettek ki a Petőfi-jelvény viselése mellett is. Üzemekben, szakszervezetekben, keresztényszocialista szervezetekben százszámra adták el a jelvényeket. Petőfi-jelvényt viselni az utcán nemcsak bátor tett volt, nemcsak az állandó inzultálások vállalását jelentette, hanem kiállás volt a független, szabad, demokratikus Magyarország mellett.

Bekapcsolódott a márciusi tüntetés előkészítésébe a Kossuth Rádió is. A Szovjetunióban élő magyar kommunisták 1941 szeptemberében a Komintern segítségével és a szovjet kormány támogatásával indították meg a Kossuth Rádió adásait. Kezdetben Moszkvából, majd Ufából, végül ismét Moszkvából sugározta adásait. Szerkesztőségében dolgozott Rákosi Mátyás, Révai József, Gerő Ernő, Farkas Mihály, később Nagy Imre, Nógrádi Sándor, Friss István, Szántó Zoltán, Gábor Andor. A rádió állandóan figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, és gyorsan reagált azokra. Újra és újra hangsúlyozta a magyar uralkodó

osztályok súlyos felelősségét a szovjetellenes háborúban való részvételért, sürgette az antifasiszta egység, a függetlenségi front megteremtését. Útmutatásai, tanácsai, sztrájkra, szabotázsakciókra való felhívásai jelentősen hozzájárultak az ellenállási mozgalom kibontakozásához.

1942 február közepétől a Kossuth Rádió adásaiban 1848 évfordulójának méltó megünneplésére szólított fel, hangsúlyozva, hogy március 15-ét „a nemzeti ellenzék harcos napjává, a hazafias magyarok seregszemléjévé kell változtatni... Március 15-ét változtassuk hadseregünk megmentésének napjává... *ütött a cselekvés órája.* Menjen ki a magyar nép minden városban és faluban tömegesen március 15-én az utcára, és tüntessen, hogy a hadsereg maradjon itthon az országban" — ezt sugározta a Kossuth Rádió március 7-i adása. Felhívta a szervezett munkásokat, hogy vállaljanak döntő szerepet a tüntetés előkészítésében, és legyenek ott a tüntetésen. „A nemzeti célok és a munkáscélok közösségének tudata, a nemzeti hivatástudat, mely kiolthatatlanul él a magyar munkásságban, szólítja az utcára az idei március 15-én is a szervezett munkásság tízezreit, a Szociáldemokrata Pártot és a szakszervezeteket."

A szervezett munkásság döntő többsége valóban felismerte a március 15-i tüntetés jelentőségét, s lázasan készülődött is. A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek vezetőségében éles viták folytak a tüntetésen való részvételről. A jobboldali szociáldemokrata vezetők kezdettől fogva ellenezték a tüntetést, de ellenezték a párt vezetőinek a Magyar Történelmi Emlékbizottságban való részvételét is. Nem véletlen, hogy sem a tervezet, sem a felhívás aláírói között nem találunk jobboldali szociáldemokratákat, hiszen ezek egyre növekvő aggodalommal figyelték a párt- és a szakszervezetekben folyó baloldali tevékenységet. Félelmüket csak növelték a belügyminiszter egyre gyakoribb figyelmeztetései.

A KMP februári röpiratainak megjelenése után azonnal „félreverték a harangokat". A Népszavában több ízben figyelmeztették a szervezett munkásokat, hogy „illegális röpiratokat el ne fogadjanak", „terjesztésüket se tűrjék". Akadályozzák meg, hogy ilyeneket az üzemekbe, a munkásotthonokba vagy a szakszervezetek

helyiségeibe csempészhessenek. „Akit ilyen csempészésen, illegális, provokatív röpiratok terjesztésén érnek, adják át könyörtelenül az illetékes hatóságoknak." Más úton is kísérleteket tettek, hogy a munkásokat letérítsék a demonstrációra készülődésről. Ismét előszedték a régi álbaloldali frázist: „Mi nem mehetünk piros-fehér-zöld zászló alatt."

A szervezett munkások nyomása, Szakasits Árpád főtitkár és a baloldali funkcionáriusok pártoló magatartása ideiglenesen meghátrálásra kényszerítette a jobboldali vezetőket. Az SZDP vezetősége határozatot hozott, hogy hozzájárul a március 15-i Petőfi-téri demonstráció megrendezéséhez. A döntést a március 9-i elnök-titkári értekezleten nyilvánosan is közölték.

A határozat után legálisan készültek a tüntetésre. A kommunisták és a baloldali szociáldemokrata vezetők megállapodtak abban, hogy a munkások a szakszervezetekben, illetve a kerületi pártszervezetekben gyülekeznek, s onnan zárt sorokban vonulnak a Petőfi-szoborhoz. Egy-egy üzem, szakszervezet munkásai közös adakozásból koszorúkat vásároltak, transzparenseket készítettek. Néhány fős szavalókórusokat állítottak össze, hogy a Kommunista Párt jelszavait hangoztassák és a tüntetés hangulatát irányítsák. Határozat született arról, hogy az egyes kerületekben a 48-as szabadságharc emlékművét is megkoszorúzzák.

Az SZDP bejelentése után, március 11-én a Magyar Történelmi Emlékbizottság is nyilvánosságra hozta, hogy március 15-én csendes koszorúzással egybekötött demonstrációt tervez a Petőfi-szobornál. A KMP a csendes tüntetést hangos, háború- és Hitler-ellenes tüntetéssé akarta változtatni. Az előkészületek ebben a szellemben folytak.

Az előkészületben fontos szerepet játszottak a kulturális rendezvények is. A Művészek, Írók, Kutatók Szövetkezetének égisze alatt Hont Ferenc rendezésében „Egy ezredévi szenvedés" címmel megrendezték a második előadássorozatot. Ennek az előadássorozatnak a tömegek felrázása és a Hitler-ellenes csoportok tömörítése mellett az volt a célja, hogy a gyakorlati harc útjára vezesse a függetlenség táborát. Az előadássorozat közös gondolata volt az évezredes, lankadatlan küzdelem a magyar szabadságért.

A szélsőjobboldali reakció mindent megtett, hogy az előadáso-

kat kudarcba fullassza. Éles támadásokat intézett a műsorban fellépő kiváló színészek ellen. Egyes színházak megtiltották, hogy színészeik fellépjenek a kultúrestéken. Ugyanakkor a jobboldal hasonlóképpen irodalmi műsorokat szervezett, hogy elvonja a demokratikus tábor rendezvényeinek közönségét. Tervük most sem sikerült. A kultúrestek nemcsak színvonalukkal, tartalmukkal, hanem tömeglátogatottságukkal és tömeghatásukkal is kiemelkedtek a hasonló rendezvények sorából.

Március 5-én az Országos Ifjúsági Bizottság, március 12-én pedig az SZDP terézvárosi szervezete rendezett nagyszabású kultúrműsort a Vasas Székházban. Három nagy munkáskultúrcsoport lépett fel: az MTE, a vasasok és a cukrászok kultúrcsoportja. Közvetlenül március 15-e előtt egymást érték a különböző szakszervezetek kultúrcsoportjai által rendezett irodalmi és kulturális összejövetelek. „A közönség tódult ezekre az előadásokra" — írja Hont Ferenc.

A legnagyobb sikerű előadást március 15-e előestéjén tartották a Vigadóban. Címe is magában hordta célját: „Talpra magyar!" S az egész előadást Petőfi, az 1848—1849-es szabadságharc szellemének szentelték. Kállai Gyula 1848—1849 politikai és társadalmi jelentőségéről, a nemzeti függetlenség és társadalmi haladás összefüggéséről beszélt. Kovács Imre előadásának „Mit mondhat nekünk Kossuth ma" volt a címe, Darvas József Jókairól, báró Wesselényi Miklós pedig Széchenyiről tartott előadást.

Az ünnepségsorozat előkészületeihez tartozott a szocialista írók és költők „Március" című antológiájának megjelentetése is. Az antológiában Kovács Imre, László Gyula, Lukács Imre, Mód Aladár, Nagy István, Révész Imre, Zsigmond Ede tanulmányai jelentek meg. Novellával jelentkezett Földeák János, Kassák Lajos, Nagy István, Vaád Ferenc. Verset írtak Benjámin László, Berényi István, Földeák János, Hárs László, Keszthelyi Zoltán, Kis Ferenc, Mária Béla, Rajcsányi Károly, Salamon Ferenc, Szüdi György, Vető Mihály, Zelk Zoltán. Ha a kötet színvonala nem is volt egyenletes — amint ezt a korabeli kritikusok megállapították —, céljaival és mondanivalójával azt a küzdelmet segítette, amelyet a Hitler-ellenes erők a munkásosztály vezetésével folytattak.

A Szocialista Képzőművészek Csoportja a hónapok óta zajló tartalmas képzőművészeti vitát akarta bekapcsolni a márciusi eseményekbe. Elhatározták, hogy márciusban „A művészet szabadsága" címmel kiállítást rendeznek, amelyre meghívnak „minden független magyar művészt, tartozzon egyébként bárhová". A kiállítás keretében hirdették meg a „Szabadság és Nép" című freskópályázatot is. Kiállítást rendeztek a munkás amatőrfényképészek legjobb képeiből.

A levegőben lógó kormányváltozás eleinte kedvezően hatott a tüntetés előkészületeire. Sok polgári politikust, az MTEB tagjait, még azokat is, akik a felhívás aláírására nem voltak hajlandók, magával ragadott a munkások lázas készülődése.

De a reakció sem aludt!

Nem véletlen, hogy a kormányzó — a belügyminiszter és a nyugatbarát csoportok tanácsára — éppen ezt az időt választotta a lappangó kormányválság megoldására. *Nem a gyorsan izmosodó függetlenségi mozgalom, a tömegek növekvő elégedetlensége idézte elő* Bárdossy bukását, *a kormányválság megoldása időpontjának megválasztása* azonban nem volt független tőle.

Március 4-én már kiszivárgott, hogy a kormányzó tárgyalásokat folytat az új miniszterelnök személyéről, s a kormányátalakításról. Bárdossy március 7-én „megrendült egészségi állapotára" hivatkozva benyújtotta lemondását, és Horthy március 9-én bízta meg Kállay Miklóst a miniszterelnöki teendők ellátásával. A lapok azonban csak március 11-én közölték a kormányváltozás hírét. Már a kormány átalakításáról terjengő mendemondák is befolyásolták a tervezett tüntetést, még inkább az új miniszterelnök személye. Kállay Miklós a Bethlen-féle garnitúrához tartozott, s a tömegek, főleg a kispolgári rétegek, a jobboldali szociáldemokraták, a függetlenségi mozgalom polgári szárnya is azt várta, hogy szakít a Bárdossy-féle irányzattal, és fokozatosan visszatér a Bethlen, Teleki Pál képviselte mérsékeltebb vonalhoz, szakít a feltétlen németbarát politikával.

A Bárdossy-kormány bukásán örvendező tömegek *bizonyos várakozással tekintettek* az új miniszterelnök bemutatkozása és politikája elé. Azt a körülményt, hogy Kállay teljesen átvette Bárdossy kabinetjét, a pillanatnyi *kényszerhelyzettel* magyaráz-

ták. A Népszava és a baloldali lapok első megnyilatkozásai táplálták is ezt az illúziót. A várakozás hangulatában gyengült a tömegek ellenállása. Olyan hírek terjedtek el, hogy „Kállay miniszterelnök nem fogja teljesíteni azokat a kötelezettségeket, amelyeket Bárdossy miniszterelnök a németek számára vállalt."

A kormányváltozás a tüntetést ellenző jobboldali szociáldemokratákat újabb akcióra bátorította. Most a március 9-i határozat megváltoztatására törekedtek. Ennek első jele volt, hogy a Népszava nem közölte az MTEB felhívását a március 15-i demonstrációra. A Népszava március 12-én már arról írt, hogy nem ünnepelhetünk a megszokott módon, azaz nem vonulhatunk fel a Petőfi-szoborhoz. Még ugyanaznap a belügyminiszter felhívta telefonon Peyer Károlyt, később Szakasits Árpádot, és figyelmeztette őket, hogy a tüntetésen „jobboldali provokáció" várható, vonják le ebből a megfelelő következtetést. Peyer Károly számára ez lehetővé tette, hogy nyilas támadásra és ennek következményeire hivatkozva a pártvezetőség ülésén követelje a határozat visszavonását. A pártvezetőség a kérdést a március 13-án összeült pártválasztmány elé vitte. A választmányi ülés fő referátumában Szakasits Árpád a függetlenségi mozgalom mellett szállt síkra, és hangsúlyozta, hogy a párt „haladjon tovább az eddig követett útvonalon". Peyer beszéde azonban már jelezte, hogy a jobboldal nem hajlandó hozzájárulni ehhez a politikához. Követelte, hogy tartsák magukat szigorúan a realitásokhoz. Hasonló szellemben beszélt Büchler is, ő terjesztette elő a Petőfi-szobornál tervezett tüntetés letiltásáról szóló határozatot. A pártválasztmány végül is elfogadta a jobboldal érvelését és úgy döntött, hogy nem vesz részt a tüntetésen, a letiltó határozatot pedig a Népszava tegye közzé.

A Népszava szerkesztőségében dolgozó kommunisták — Kállai, Losonczy, Kasztel, valamint a baloldali szociáldemokrata Gosztonyi — tiltakoztak a határozat közlése ellen. A szerkesztőségben éles vita bontakozott ki. Szakasits azonban, a párthatározatra hivatkozva, utasítást adott a letiltó határozat megjelentetésére. Ugyanakkor közölte, hogy ő továbbra is helyesli a tüntetést, s nincs kifogása az ellen, hogy a szerkesztőség tagjai részt vegyenek a demonstráción.

A Népszava március 14-i és 15-i száma közölte az SZDP-választmány határozatát: „Felmerült korábban az a terv, hogy március 15-én zarándokoljon a munkásság Petőfi szobrához, több oldalról kapott biztos értesüléseink szerint azonban szélsőjobboldali elemek arra készülnek, hogy ezt a szép és kegyeletes ünnepséget provokációval és rendbontással megzavarják. A pártvezetőség ezért nyomatékosan felszólítja a szervezett munkásságot, hogy az egyébként igen nemes gondolatot kifejező korábban tervezett zarándoklástól tartsa távol magát."

A peyerista vezetőket valójában nem a nyilas provokációs terv késztette a párt néhány hónap óta folytatott határozott antifasiszta politikájával való szembefordulásra, hanem az új miniszterelnökkel szemben táplált illúzió. A jobboldali szociáldemokraták csak addig tűrték a baloldal előretörését, amíg a kormány sem lépett fel ellene határozottan, amíg úgy látták, hogy a kormány egyes tagjai jóindulatúan szemlélik a függetlenségi mozgalom erősödését. Amikor „a kormány számára kényelmetlenné vált" az antifasiszta mozgalom, a jobboldal — és nyomására a párt főtitkára is — egy belügyminisztériumi telefonhívásért hajlandó volt hónapok munkáját feláldozni, és cserbenhagyni a függetlenségért, a fasizmus és a háború ellen harcolni kész, már felsorakozott tömegeket. Ebben a döntésben megmutatkozott, hogy az SZDP vezetőségének baloldala gyenge, ingatag. Szakasitsék az első nyomásra meghátráltak, és engedték, hogy ebben a fontos kérdésben a jobboldal álláspontja érvényesüljön.

A Szociáldemokrata Párt március 15-e előestéjén hozott határozata bénítólag hatott nemcsak a szervezett munkásságra, hanem az értelmiségi és kispolgári csoportokra is. De ebben az irányban befolyásolta a tömegeket a kormány által kilátásba helyezett nagyszabású márciusi ünnepség is.

Március 15-én délelőtt a Hősök terén Horthy fia, az újdonsült kormányzóhelyettes és Kállay, az új kormányelnök jelenlétében nagyszabású zászlóavató ünnepséget rendeztek, amelyre kivitték az előző évben a Szovjetuniótól visszakapott szabadságharcos zászlókat is, majd „rádiószózatot intézett a nemzethez" a miniszterelnök.

A kommunistákat, de magát a KMP Központi Bizottságát is váratlanul érte az SZDP állásfoglalása. Nem számoltak azzal, hogy a kormány, illetve a jobboldali szociáldemokraták meghátrálásra késztetik a szociáldemokrata baloldalt. Súlyosbította a helyzetet, hogy a tüntetés előestéjén, szombaton került sor a letiltás publikálására. Így rendkívül rövid idő állt a párt rendelkezésére. A KMP Központi Bizottsága azonban gyorsan cselekedett. Kiadta a jelszót: „Mégis ott leszünk!" Saját illegális szervezetei útján vette fel a kapcsolatokat a munkásokkal. A kommunisták, a szocialista fiatalok megjelentek az üzemek előtt, a szakszervezetekben, az ifjúsági szervezetekben, munkásotthonokban, baráti kapcsolataik révén mozgósítottak a tüntetésre. A március 13-án rendezett kultúresten, a március 15-én tartott szociáldemokrata kerületi és központi ünnepi megemlékezéseken igyekeztek meggyőzni a munkásokat a demonstráció szükségességéről. A kommunisták fáradhatatlan munkája vitte sikerre a tüntetést.

Március 15-én délután 3 óra előtt már gyülekezett a tömeg a Petőfi tér körüli utcákban és a Dunakorzón. Szervezett felvonulásra a jobboldali szociáldemokraták árulása miatt nem kerülhetett sor. Csupán az építők vonultak fel szervezetten, mintegy kétszázan. A MÉMOSZ ünnepi ülésén ugyanis a kommunisták kérésére Somogyi Miklós felszólította a jelenlevőket, hogy az ülés után vonuljanak a Petőfi-szoborhoz. S valóban, Somogyi Miklóssal az élen — nem törődve a letiltó határozattal — zárt sorokban vonultak a Petőfi térre. Ugyancsak zárt sorokban, színes népviseletben, Józsa Béla vezetésével érkezett az erdélyi és a székely munkások küldöttsége. Délután 3 órakor megérkeztek a Magyar Történelmi Emlékbizottság tagjai, hogy elhelyezzék koszorúikat a Petőfi-szobor előtt. „Mikor mi, az Emlékbizottság tagjai odaérkeztünk a szoborhoz, percek alatt több ezres tömeg zárkózott körénk — írja Darvas József. — Tízesével, húszasával sétáltak addig a munkások a környező utcákon, s lent a Dunaparton, és egyszerre, szinte adott jelre megszállták a szobor körüli teret."

Ezután került sor a koszorúzásra. A szervezett munkásság képviseletében Katona János, a bőripari szakszervezet egyik

vezetője, az építők nevében Somogyi Miklós, a MÉMOSZ alelnöke, a parasztság nevében Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő, az értelmiség képviseletében Bernáth Aurél festőművész, a Szabad Szó munkatársainak megbízásából Kovács Imre, a Magyar Parasztszövetség képviseletében Dancs József helyezett el koszorút. Ugyancsak koszorút hoztak az erdélyi küldöttek is. Már a Történelmi Emlékbizottság koszorúinak elhelyezésekor is „hangos éljenzésbe kezdett a tömeg". A hangos, háborúellenes tüntetés azonban csak az Emlékbizottság tagjainak távozásakor kezdődött. Ezután helyezték el azokat a koszorúkat, amelyeket az üzemek, egy-egy kerület munkásai összegyűjtött filléreikből vásároltak. Ezeken a koszorúkon vörös szalag volt, ilyen felírásokkal: „Budapest kültelki munkássága — Petőfi és Táncsics szellemében a szabadságért." „A függetlenség és szabadság harcosainak — Gyapjúmosó munkásai", egy másik koszorún csupán ennyi: „A független Magyarország". Koszorút helyeztek el a Terézváros dolgozói — „A szabadságért" felirattal — és az ifik is. Az Emlékbizottság felhívására sokan csokrokat vagy egy-egy szál virágot helyeztek a szobor talapzatára.

Az eredeti tervek szerint a hangos, jelszavas tüntetésnek csak a Parlament, a Kossuth-szobor előtt kellett volna kezdődnie. A tömeghangulat azonban annyira izzó volt, hogy már a Petőfi téren előkerültek a kabátok alól a Kommunista Párt jelszavait hirdető táblák, transzparensek, Kossuth, Táncsics, Petőfi képei. „Jelszavak szálltak, dübörögve zengte a tömeg: »Rabok tovább nem leszünk! Éljen a független, demokratikus Magyarország! El Németországtól! Hozzátok haza honvédeinket! Le a háborúval!« »Különbékét! Vesszen Hitler!«" Majd kiadták az újabb jelszót: „Gyerünk a Kossuth-szoborhoz! — Gyerünk a Szabadság téren át a Kossuth-szoborhoz!"

A tömeg Kossuth-nótákat énekelve és jelszavakat kiabálva a Duna-parti szállodasorok által határolt Mária Valéria utcán — a mai Apáczai Csere János utcán — át, a szállodák ablakain kitekintő német tisztek és polgári személyek csodálkozása közepette elindult a Kossuth-szobor felé. A több ezer főnyi menet élén és között az egész utcát átfogó jelmondatos táblákat vittek: „Független, szabad, demokratikus Magyarországot!" „Egy kato-

nát sem Hitlernek!" Amikor a menet elért a Ferenc József térre — ma Roosevelt tér —, a Főkapitányság elé, a rendőrök százai rohantak ki a kapuk alól, gumibotokkal estek a tömegnek, az elöl menetelő csapatokat bekerítették, és vad dulakodással beterelték a rendőrség udvarára. A hátul jövők szétszivárogtak a környező utcákba, aztán újra összeverődtek, és mégis elmentek a Kossuth-szoborhoz. S több százan, némán, hajadonfővel adóztak Kossuth emlékének.

A budapesti antifasiszta, háborúellenes tüntetést a baloldali napilapok ünnepi megemlékezései és a fővárosban és vidéken rendezett számos ünnepi ülés egészítette ki. A Népszava és a Magyar Nemzet március 15-i teljes számát az évfordulónak szentelte. Ugyancsak több cikkben emlékezett meg róla a Szabad Szó, a Kis Újság, a Mai Nap, a Független Magyarország is. Kolozsvárott az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület — amely csatlakozott a Történelmi Emlékbizottsághoz — nagyszabású emléküléssel nyitotta meg az 1848 ereklyéiből készített kiállítást.

Az SZDP központi ünnepségét a Vasmunkás Otthonban rendezték meg, de ünnepi megemlékezéseket tartottak az SZDP majdnem minden kerületi pártszervezetében, az erzsébetvárosi, óbudai, ferencvárosi, pesterzsébeti, újpesti és kispesti munkásotthonokban; több szakszervezetben, továbbá a nagyobb városokban — Szombathelyen, Szegeden, Pécsett, Debrecenben, Győrött, Diósgyőrben, Felsőgallán az ünnepséget betiltották. Az ünnepségek általános hangulata tükrözte, hogy a szervezett munkásság nagy része megértette, március 15-e 1942-ben többet jelent puszta megemlékezésnél: kiállás a függetlenség és a szabadság, a demokratikus politikai jogok, a szociális felemelkedés elvei mellett.

Az 1942. március 15-i tüntetés és előzménye, a Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulása kiemelkedő eseménye a függetlenségi mozgalom történetének. Bebizonyította, hogy Magyarországon is reális a fasisztaellenes erők összefogása, és megvannak a feltételei a Hitler-ellenes nemzeti ellenállás kibontakozásának. Bebizonyosodott, hogy a KMP a mély illegalitásban is helyesen ismerte fel a dolgozó tömegek és a nemzet alapvető

érdekeit, és megtalálta az antifasiszta tömegek mozgósításának és irányításának legjárhatóbb útját.

Ez a tüntetés megmutatta, hogy a függetlenségi mozgalom sikere a KMP helyes politikája mellett a kommunista és a szocialista munkástömegek, a kommunista és baloldali szociáldemokrata vezetők egyre szorosabb együttműködésének, illetve a jobboldali szociáldemokrata politika átmeneti visszaszorításának köszönhető. A tömegek aktivitásának növekedése, főleg a szervezett munkásság határozottabb beleszólása a politikai küzdelmekbe, a „jövő Magyarországának konstruktív programja" tömörítette a heterogén összetételű, még lényegesen eltérő nézeteket valló, de a fő feladatban egyetértő egyéneket, s a munkásosztály vezető szerepe is érvényre jutott.

Nem véletlen, hogy a kormány a függetlenségi mozgalom legérzékenyebb pontjára igyekezett csapást mérni. S ez, mint láttuk, közvetlenül március 15-e előtt sikerült is. A jobboldali szociáldemokrata vezetők akkor támadták hátba nemcsak a munkásosztályt, hanem a háborúellenes harcot vállaló kispolgári, polgári tömegeket is, amikor a szervezett munkásság megmozdulása új távlatokat nyithatott volna az antifasiszta ellenállási mozgalom előtt. A jobboldali szociáldemokraták magatartása fokozta a kispolgári és polgári elemek ingadozását. A kormány pedig felismerte, hogy az antifasiszta erők megbontásának, megbénításának legkedvezőbb eszköze a jobboldali szociáldemokraták megfélemlítése. Az is bebizonyosodott, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetőségében még nem alakult ki olyan baloldal, amely képes szakítani a jobboldallal, kiáll eddigi politikája mellett, bátran támaszkodik a tömegekre és a jobboldal politikájával szembe mer szállni. A március 15-i előkészületek ugyanakkor azt is megmutatták, milyen nagy még mindig a Horthy-rendszer tömegbefolyása. Egy kormányváltozás, egy új miniszterelnökhöz fűzött illúziók komoly németellenes erőket is meghátrálásra késztettek.

A FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM ÁTMENETI MEGTORPANÁSA. ERŐFESZÍTÉSEK A KMP ÉS A FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE

TERRORHADJÁRAT A KMP ÉS AZ ANTIFASISZTA ERŐK ELLEN

Kállay Miklós 1942-ben lényegében folytatta elődje, Bárdossy László politikáját, azzal a különbséggel, hogy a finánctőkés, arisztokrata körök érdekeit elődjénél jobban figyelembe vette. Kormányának politikáját ismertető 1942. március 19-i parlamenti programbeszédében, majd a Nemzeti Lovardában a Magyar Élet Pártja nagytanácsülésén április 20-án elmondott beszédében félreérthetetlenül állást foglalt a Németországhoz fűződő barátság és a szovjetellenes háború folytatása mellett. A parlamentben kijelentette: „A magyar külpolitikai állásfoglalásban tehát változtatás nem lehet, mert ez már több mint politika, ez már adottság... A mi helyünk Németország és Olaszország mellett van, éppúgy ma a háborúban, mint holnap a béketárgyalások, a döntések asztalánál."

Kállay tettekkel is bizonyított. Változatlanul hagyta a Bárdossy-kabinetet, sőt 1942 áprilisában további németbarát politikusokat vont be kormányába: Lukács Bélát, a MÉP elnökét és Antal Istvánt, Gömbös volt sajtófőnökét. A Kállay-kormány elutasította az Egyesült Államok kormányának április 7-i jegyzékét, amelyben Washington közölte, hogy nem veszi tudomásul a magyar kormány „kikényszerített" hadüzenetét, ha közvetlenül nem vesznek részt a tengelyhatalmak háborújában. Május 2-án Kállay hozta a brazil kormány tudomására a diplomáciai kapcsolatok megszakítását.

Maradéktalanul eleget tett az elődje által vállalt katonai kötelezettségeknek is. Ő küldte a frontra a 2. magyar hadsereget, Személyes jelenlétében és buzdító búcsúbeszéde közben gördültek ki a megtömött katonavonatok a Keleti pályaudvarról, a kecskeméti és a kassai vasútállomásról.

Hamarosan a németek bizalmatlansága is felengedett. Közvetlenül Kállay németországi útja előtt a német követ Kállay politikájáról a következőket jelentette: „Nincs okunk kételkedni velünk szembeni lojális magatartásában." A német követ véleményét mindenben igazolta Kállay június 6-án Hitlernél tett látogatása. A látogatás egybeesett a német hadsereg tavaszi offenzívájának kibontakozásával, a Wehrmacht harkovi és kercsi győzelmeivel. A Hitlernél tett látogatás ismételt hűségnyilatkozat, újabb „önzetlen" elkötelezettség volt a fasiszta Németország oldalán. „Teljes összhang uralkodott a Német Birodalom és Magyarország felelős vezetői között" — állapította meg Kállay a parlament külügyi bizottságában. Néhány héttel később Kállay hasonló szellemben nyilatkozott a német lapok budapesti különtudósítóinak: „Mindaz, amit velem a Führer főhadiszállásán közöltek, pontról pontra beteljesedett vagy útban van a beteljesedés felé — írja a Berliner Lokalanzeiger. — Egyek vagyunk abban a célban, hogy német és olasz szövetségeseinkkel leverjük a bolsevizmust, és ezt a harcot kötelességünknek tekintjük hazánk és Európa védelme érdekében."

Kállay belpolitikája, amellyel a különböző osztályokat, pártokat és társadalmi csoportokat a háborús politika támogatására akarta bírni, sokkal differenciáltabb és dinamikusabb volt, mint elődjéé. Kállay jól átgondolt taktikát és céltudatos propagandát folytatott azért, hogy valamiféle háborús „nemzeti egységet" hozzon létre. A moszkvai vereség, a nyugati hatalmakkal beállott hadiállapot után a feltétlen Hitler-barát politika hangoztatása már kevésbé volt alkalmas a burzsoázia nyugatbarát köreinek, még kevésbé a dolgozó tömegek nagy részének megnyerésére, a háborús „nemzeti egység" megteremtésére. Ezért Kállay a függetlenség, a „magyar nemzeti öncélok" élharcosaként lépett fel. A népellenes háborút a magyar nép 1848-as szabadságharcához hasonlította. A „magyarság különháborújáról" beszélt.

A „háborús nemzeti egység" megteremtése érdekében engedményeket tett a szélsőséges németbarát csoportoknak a zsidóellenes intézkedések további kilátásba helyezésével, balfelé pedig, a dolgozó tömegek megnyerése érdekében, a szociális demagógia eszközéhez nyúlt, szociális intézkedések sorozatát ígérte. Ezek között szerepelt a közigazgatás reformja, a milliárdos mezőgazdaság-fejlesztésről, az iparfejlesztésről szóló törvénytervezet, a házhelyakció stb. Állást foglalt a Hitler-ellenes pártok, többek között a Szociáldemokrata Párt legalitása mellett. A szakszervezetek felé gesztusnak szánta, hogy lemondott az állami munkaközvetítés bevezetésének tervéről. A kereszténypárt — Kállay jóvoltából — ismét megszerezte a főváros polgármesteri pozícióját, s a Kisgazdapárt kedvébe kívánt járni, amikor a Parasztszövetségnek több városban alakuló gyűlést engedélyezett.

Akik ezek után sem voltak hajlandók Kállayt a szovjetellenes háború folytatásában, a háborús áldozatvállalás növelésében, a belső „nemzeti egység" megteremtésében támogatni, azokkal szemben a terror minden eszközét kilátásba helyezte. Képviselőházi beszédében félreérthetetlen nyíltsággal szögezte le: „ebben az egy kérdésben (a háború támogatásának kérdésében) azonban mindenkinek feltétlen lojalitását kérem... *Partnereket, segítőtársakat keresek e nagy cél szolgálatában, azoknak pedig, akik nem lesznek partnerek, pusztulniuk kell...*" (Az én kiemelésem. — *P. I.*)

Imrédy Béla, pártja és a szélsőjobboldali pártszövetség nevében, ha bizonyos fenntartásokkal is, de üdvözölte ezt a programot. Egyben követelte, hogy a „nemzet egysége" nevében határozottan lépjen fel a kormány a „baloldali népfront" ellen, egyszer s mindenkorra számolja fel „ezeket a mindinkább veszélyessé válható jelenségeket".

A belső rend védelmében — Kállay felhívására — ismét fokozott aktivitást mutatnak a Tanácsköztársaság megdöntésében, az ellenforradalmi rendcsinálásban vezető szerepet betöltött szervezetek. A Vitézi Rend, a Nemzetvédelmi Szervezet, a Tűzharcos Szövetség és további 31 egyesület képviselőinek részvételével megtartott tanácskozás résztvevői hangsúlyozták, hogy

elérkezett az együttes cselekvés ideje a belső front biztonságának megőrzésére.

Mikózben Kállay nagy gonddal szervezte a „nemzeti egységet", hajszát indított a március 15-i demonstráció résztvevői ellen. Először a Magyar Történelmi Emlékbizottság megsemmisítését határozták el. Tildy Zoltán a parlament március 20-i ülésén már elhatárolta magát és pártját a függetlenségi mozgalomtól. Három fő kérdésben: a hadsereg és a háború, a közellátás, valamint a nemzetiségi kérdés megoldásában — pártja nevében — teljes bizalmat és szabad kezet adott a kormánynak.

Április 2-án letartóztatták a Magyar Történelmi Emlékbizottság elnökét, Kovács Imrét, s vele együtt Bálint Györgyöt, Cserépfalvi Imrét és Háy Károlyt. A bizottság többi tagját állandó rendőri zaklatásnak vetették alá, s „olyan kontrollt fejtettek ki működésükről — állapítja meg az Emlékbizottságról szóló rendőrségi jelentés —, hogy a bizottság további tevékenységét jobbnak vélte beszüntetni, annál is inkább, mert erre nézve többen figyelmeztetést is kaptak". A felbomlást meggyorsította, hogy a Phönix Biztosító épületét a Futurának adták át, s a Történelmi Emlékbizottság helyiségét az új tulajdonos azonnal felszámolta.

A jobboldali szociáldemokrata vezetők eljárást indítottak a márciusi tüntetésen résztvevők ellen, s lehetetlenné tették a baloldaliaknak, hogy továbbra is részt vegyenek az MTEB munkájában. Az MTEB jobbszárnyához tartozó vezetők pedig éles kommunista- és szovjetellenes kampányba kezdtek.

A KMP KB-nak olyan időben kellett ismét meghatároznia a párt és a függetlenségi mozgalom feladatait, amikor Kállay politikájának még csak a tendenciái voltak kialakulóban, amikor csak Kállay parlamenti beszédeire, első intézkedéseire támaszkodhatott, továbbá annak ismeretére, hogy Kállay a Bethlen—Teleki-féle politikai csoportosulás egyik, ha nem is a legtehetségesebb tagja. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy a párt álláspontja, következtetései irányadóak és meghatározóak voltak Kállay kétéves kormányzásának egész idejére. Nem szorultak korrigálásra sem akkor, s nem szorulnak ma sem, amikor már történelmileg értékeljük a Kállay-kormány tevékenységét.

Az 1942 áprilisában tartott KB-ülés a Kállay-kormány politikáját a háborúellenes antifasiszta függetlenségi mozgalom szempontjából rendkívül veszélyesnek ítélte. Megállapította: Kállay feladata kettős: „1. Mozgósítsa az országot Hitler háborúja számára. 2. Erős kézzel tartsa fenn a rendet, szorítsa vissza a feltörekvő demokratikus mozgalmakat, ugyanakkor biztosítsa a hatalmi pozíciókat Hitlerrel és magyarországi híveivel szemben is." Kállay ennek érdekében arra törekszik, hogy politikáját az egymással szemben álló erőkkel (Imrédyékkel, illetve a Hitler-ellenes ellenzékkel) elfogadtassa, „Hitlertől megvásárolja pozícióját, katonát ad neki és kenyeret, balfelé, a nép felé pedig azt híreszteli, hogy az ő kormánya baloldali. Magáévá teszi a függetlenség és szabadság jelszavait, és a polgári pártoknak határozott engedményeket ad... Ugyanakkor teljes erővel szembefordul a demokráciával... Elnyom minden demokratikus megnyilvánulást, a munkásságot, amely a politikai életben a demokráciát jelenti, igyekszik teljesen kiszorítani a politikai életből s a Kommunista Pártot el akarja vágni a tömegektől." Ez a politika különösen azért veszélyes, mert „a városi és falusi kispolgárságnak, sőt az egész polgárságnak nincs kialakult véleménye, és magatartásában a politikailag aktív fő erők között ingadozva" — a Hitler-barát és a Hitler-ellenes erők harcában — a Kállay-kormány politikai törekvéseinek hatása alá kerülhet.

Ebben a helyzetben a párt úgy döntött, hogy a fő tüzet továbbra is a kormány ellen kell irányítani. Olyan *nemzeti kormányért* kell síkraszállni, amely a tömegek háborúellenes mozgalmára, a „függetlenségi erők parlamentjére" támaszkodva, velük együttműködve kíván kilépni a háborúból és a háromhatalmi szövetségből, külpolitikájában pedig az antifasiszta világkoalícióra támaszkodik, és megkezdi Magyarország demokratikus újjáépítését. A Központi Bizottság lehetségesnek tartotta, hogy a párt átmenetileg és taktikailag támogatást nyújt Kállaynak abban az esetben, ha a kormány politikája bizonyos kérdésekben szembekerül a német követelésekkel.

A KB értékelte a március 15-i eseményeket, és külön foglalkozott az SZDP magatartásával. Világosan látta az összefüggést a Kállay-kormány megalakulása és az SZDP választmányának

március 13-i, a tüntetést megtiltó határozata között. Megállapította: az SZDP határozata a szervezett munkásság egy részénél határozott szembefordulást váltott ki nemcsak az SZDP jobboldali vezetőivel, hanem magával a párttal is. A KMP tömeges kilépési szándékról szerzett tudomást. A szociáldemokrata pártszervezetek és a szakszervezetek egész sora ítélte el a párt vezetőit a március 15-i pálfordulás miatt. Az egyik pártszervezet a kongresszus összehívását követelte, hogy az illetékes fórumként döntsön ebben a kérdésben.

A KMP Központi Bizottsága leleplezte a jobboldali szociáldemokraták árulását s a tüntetés letiltásának indokaként felhozott érv — a nyilas provokációra hivatkozás — tarthatatlanságát. Rámutatott arra, hogy az SZDP jobboldala a tüntetésről való távolmaradással a Szociáldemokrata Pártnak a KMP vezette függetlenségi mozgalomból való kiválását kívánta előkészíteni. Hangsúlyozta, hogy az SZDP baloldali vezetőit is felelősség terheli, mert nem voltak elég szilárdak és határozottak a pártválasztmány ülésén. A baloldal gyengeségére utal, hogy Szakasits Árpád a tüntetés után egyre jobban elzárkózott a KMP-vel való további tárgyalások elől. Ennek következtében a két párt között a „hivatalos" kapcsolat meg is szakadt. A KMP Központi Bizottsága, amikor élesen bírálta az SZDP vezetőségének politikáját, rámutatott arra is, hogy a megoldást nem a pártból való kilépésben, hanem ellenkezőleg, megerősítésében kell keresni. A szervezett munkásságnak arra kell törekednie, hogy az SZDP-ben likvidálja „a március 15-i politikát", és visszatérjenek „a független, szabad, demokratikus Magyarországért folytatott aktív harc útjára". A baloldali és a pártból kilépni akaró szociáldemokraták többsége megértette a kommunisták javaslatát, és igyekezett fellépni a párt és a szakszervezeti vezetők behódoló politikája ellen.

Fontos megállapításokat tett a KB a kommunisták és a függetlenségi mozgalom további feladataival kapcsolatban is. Hangsúlyozta, hogy gyorsabb ütemben kell folytatni a párt szervezeti és ideológiai megerősítését. A függetlenségi mozgalomban részt vett pártok ingadozása és a háborúellenes akciók folytatásának szükségessége elengedhetetlenné tette, hogy a párt növelje

tömegbefolyását. Alkalmassá kell válnunk a tömegek vezetésére akkor is — hangsúlyozták —, ha az ellenzéki pártok a kormány nyomására elszakadnának a mozgalomtól. Felhívással fordult a KB a párt minden szervezetéhez, minden funkcionáriusához és tagjához, hogy emeljék a párttagság létszámát, hozzanak létre erős alapszervezeteket, rohamgárdákat, növeljék a párt befolyását az üzemekben.

Minden jel arra mutatott, hogy a kormány fokozni fogja a terrort a függetlenségi mozgalom, mindenekelőtt a KMP ellen. A szélsőjobboldal „tehetetlenséggel", „népfronttal való összejátszással" vádolta a belügyminisztert. Várható volt tehát, hogy Keresztes-Fischer Ferenc példát fog statuálni. Ezért fokozottabb gondot kellett fordítani a legális antifasiszta akciókban részt vevők illegális felkészítésére. A párt előtérbe helyezte a konspirációs szabályok betartását, a kommunista helytállást. Ugyanakkor e kérdésben bizonyos ellentmondás keletkezett. A párttagság egy része aggályoskodással, félelemmel fogadta az illegális munka növekedését. A pártvezetés úgy ítélte meg, hogy e húzódozás leküzdése elsődleges feladat, s így a konspirációs szabályok betartása a legtöbb esetben háttérbe szorult. Ilyen, egyre nehezebb körülmények között dolgozott tovább a párt.

Az 1942. esztendőre Hitler nemcsak katonai, hanem újabb gazdasági követeléseket is támasztott. Ennek első jelei már 1942 tavaszán megmutatkoztak a kenyérfejadagok leszállításában, az élelmiszerek növekvő hiányában. 1942 április—májusában országosan általános burgonya-, zsír-, hús-, tejhiány mutatkozott. 1942 májusában Budapesten bevezették a tejjegyet, amelylyel a felnőtt lakosságot teljesen kizárták a tejfogyasztásból. Tovább csökkentették a finomliszt-, a zsír- és szappanfejadagot. A kormány júliusban 20 dkg-ról 15 dkg-ra csökkentette a kenyérfejadagot. Mindezt olyan körülmények között, amikor Kállay maga is kénytelen elismerni, hogy „Magyarország lakosságának ellátása nagyon alacsony színvonalon áll... Népünk ellátását tehát nagyon nehéz csökkenteni, mert olyan minimumon van, s emiatt nagyon nehéz még feleslegeket is produkálni." De ha a németek követeltek, nem volt az a minimum, amelyhez Kállay hozzá ne nyúlt volna.

A KMP a növekvő terhek ellen igyekezett mozgósítani a munkásosztályt. Arra törekedett, hogy a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták fokozott támogatást nyújtsanak az ismét erősödő bér- és szociális mozgalmaknak. Ezeket úgy próbálta irányítani, hogy végső soron „a független, szabad, demokratikus Magyarországért folyó általános akció" szerves részét képezzék.

1942 áprilisában a MÉMOSZ budapesti csoportjának összbizalmi-értekezlete kimondta, hogy „az ellátás terén levő hiányok és zavarok orvoslása végett küldöttségben keresi fel a közellátásügyi minisztert". A festőcsoport közgyűlése határozatban követelte a kormánytól: „Tiltsa meg a gabona, élelmiszer és egyéb közszükségleti cikkek külföldre szállítását azzal az indokolással, hogy a kormánynak kötelessége megvédeni az ország népét az éhínségtől." Hasonló akciók bontakoztak ki a vasasszakszervezetben, a BSZKRT-nál, a kereskedelmi alkalmazottaknál, a bőrösöknél. A bányászok május 24-i közgyűlése a bányászok és kohászok sérelmeivel, első helyen a közellátás problémáival foglalkozott. Elhatározták, hogy memorandumban követelnek orvoslást a belügy- és iparügyi minisztertől.

A KMP a szövetségi politika elvei alapján tovább kívánta mélyíteni a függetlenségi mozgalom, március 15-e eredményeit. Ellensúlyozni akarta a kormány politikájának a középrétegekre, a függetlenségi mozgalom polgári szárnyára gyakorolt hatását. Előkészületeket tett május elseje megünneplésére is.

Március 15-e után azonban egyre nehezebbé vált a függetlenségi politika hirdetése. A cenzúra következetesen meggátolta olyan cikkek közlését, amelyeket a függetlenségi gondolat szelleme hatott át. Megakadályozta, hogy a Népszava válaszoljon Imrédy parlamenti beszédére: „Imrédy és társai... nemcsak az SZDP elnémítását kérték, de mindazoknak a hangoknak elfojtását is, amelyek az elmúlt évek eseményeinek hatása alatt összefogtak az egyetemes magyar érdekek őrzésére és az egyetemes magyar célok kivívására — olvashatjuk a cenzúra által betiltott cikkben. — Nem némulunk el akkor, amikor a legnagyobb szükség van a józan magyar nép megszólalására, s amikor a legnagyobb súlya van a nép szavának."

A baloldali lapokban, többek között a Népszavában is, egyre több az olyan cikk, amely a politizálástól való visszavonulást hirdeti, elvont, a közvetlen feladatoktól távol eső kérdésekkel foglalkozik. A kommunisták ugyan megpróbálták bírálni ezt a szellemet, de a cenzúra egyre kérlelhetetlenebb, a szerkesztők pedig egyre bátortalanabbak lettek.

Állandósult a rendőri beavatkozás a függetlenség gondolatát hirdető kulturális rendezvényekkel szemben is. A Szocialista Képzőművészek Csoportjának kiállítását és a freskópályázat képeinek bemutatását a Belügyminisztérium az első nap után betiltotta, a csoport egyik vezetőjét, Háy Károlyt pedig letartóztatta. A reakció nyomása következtében már kevésbé sikerülnek az újabb irodalmi estek, viszont fényes sikert arat a bőrösszakszervezet munkásszínjátszó csoportja a „Bánk bán" előadásával, amely céljában és mondanivalójában a KMP politikáját szolgálta.

Ugyancsak siker koronázta a József Attila Emlékbizottság kezdeményezését: a nagy proletárköltő hamvainak Budapestre szállítását és emlékéhez méltó temetését. Beck András szobrászművész készített erre az alkalomra József Attila bronzplakettet, amelynek egyik oldalán a költő arcképe, a másik oldalán „gyárépület látható, amely fölött magas gyárkémény ontja füstjét". Április 30-ra nagyszabású József Attila-emlékestet terveztek, ezt azonban a rendőrség nem engedélyezte abban a reményben, hogy ezzel csökkenteni tudja a temetésen várható demonstrációt. Kommunisták, baloldali szociáldemokraták és a József Attila Emlékbizottság mindent elkövettek, hogy a költő temetésén minél nagyobb tömeg vegyen részt. A Népszava május 3-án — a temetés napján — „Hazajött József Attila" című vezércikkében méltatta a költő emlékét. Délután a Kerepesi temetőben a főváros által adományozott díszsírhelyen, szakadó esőben, több mint ezer ember, nagyrészt munkások jelenlétében helyezték örök nyugalomra József Attila hamvait. Sírján nemcsak a munkásság képviselői, hanem az összes haladó szervezetek is koszorút helyeztek el. A József Attila Emlékbizottság koszorúján e sorok olvashatók: „Jöjj el szabadság. Te szülj nekem rendet!"

A Kommunista Párt arra törekedett, hogy a magyar munkásosztály is a háborúellenes, a fasizmusellenes harc jegyében ünnepelje meg május elsejét. Felhívása — „Egy katonát sem Hitlernek! Békét, kenyeret!" — tömör, az egész magyar nép érdekeit magába sűrítő követeléseket tartalmazott. A jobboldali szociáldemokraták azonban nem voltak hajlandók május elsejét ebben a szellemben ünnepelni. „Végezze a munkáját, teljesítse kötelességét úgy, mint a múltban, és tegyen tanúságot ezután is arról, hogy szervezettségében, fegyelemben, céltudatosságban, hozzáértésben, megbízhatóságban, az időkhöz mért magatartásban komoly és számításon kívül nem hagyható tényező." — olvashatjuk a szervezett munkássághoz intézett röpiratukban. — A Kommunista Párt már nem tudta ellensúlyozni a proletariátus nemzetközi ünnepéhez, a fasizmus által leigázott országok munkásosztályának elkeseredett harcához méltatlan felhívás hatását, mert a KMP röpirata — technikai okok miatt — az utolsó pillanatban, április 30-án készült el. Terjesztésére nem is nagyon került sor.

De más okok is befolyásolták a május elsejére tervezett tüntetés sikerét. A rendőrség április folyamán nagyarányú nyomozást indított a KMP ellen. Egymás után tartóztattak le „fekete" elvtársakat; bizonyítékok hiányában azonban komoly eredményt még nem tudtak felmutatni. Ezért akcióba léptek a katonai szervek is. 1942 áprilisában megkezdődött a baloldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők behívása Tápiósülyre, Pestlőrincre, Zalaegerszegre, Szigetvárra, Nagykátára stb. A büntetőszolgálatra behívott mintegy 350—400 munkásból megalakították a 401., 402., 403., 404. büntetőszázadokat, s a legkegyetlenebb tiszteknek és tiszteseknek szolgáltatták ki őket. A büntetőszázadokat a legelső tavaszi katonai szállítmányokkal május első napjaiban útnak indították a frontra. Szinte nem volt olyan szakszervezet vagy kerületi szociáldemokrata pártszervezet, amelyet ne érintett volna a behívás. A történtek óriási riadalmat keltettek a szervezett munkásság körében. Voltak akik határozott akciókra szólították fel az SZDP vezetőségét, mások viszont a visszavonulást választották. Az SZDP felső vezetése valósággal táplálta ez utóbbi megerősödését. A szervezeteket azzal nyug-

tatta meg, hogy eljártak a Belügy- és Honvédelmi Minisztériumban, és ígéretet kaptak a panaszok orvoslására és az akció továbbterjedésének megakadályozására. Ez ugyan alkalmas volt az itthon maradt munkások megnyugtatására, de semmit sem változtatott a helyzeten.

Az események arra késztették a Kommunista Pártot, hogy a nagyobb szabásúra tervezett május elsejei tüntetést szerényebb keretek között bonyolítsa le. Elsősorban az SZDP által szervezett úgynevezett „matinékra", a május 1-i ünnepi gyűlésekre mozgósított, azokat igyekezett harcos hangulatúvá változtatni. A párt elhatározta, hogy a munkásság a Nagykörúton Népszavával és Petőfi-jelvénnyel sétatüntetést rendez, amelyet nagyobb tömeg gyülekezése esetén hangos, jelszavas tüntetéssé kell változtatni. A „matinék" általában jól sikerültek, a „sétatüntetés" azonban kevésbé. Voltak ugyan sétáló csoportok a kijelölt helyen, de kicsiny számuk miatt politikai tüntetésre nem kerülhetett sor.

1942. április 30-án — konspirációs hibák folytán — a nyomozás eljutott a KMP szervezeteihez. Napok alatt felszámolták az újpesti kommunista csoportot. Május elsején már a párt felső szerveihez jutottak, és letartóztatták a Budapesti Területi Bizottság tagjai közül Szabó Kálmánt, Erdős Lászlót, a Központi Bizottságból pedig Tóth Mihályt. Megtalálták a párt nyomdáját, s lefoglalták a már teljesen kész, terjesztésre váró májusi Szabad Népet.

A belügyi szervek a kommunista mozgalom teljes felszámolására kaptak parancsot, ezért hatalmas apparátussal láttak munkához. Május közepén bekapcsolódott a nyomozásba a honvédvezérkar defenzív osztálya és a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága is. A vallatást és kihallgatást elsősorban azok a minden emberi mivoltukból kivetkőzött csendőrnyomozók vezették, akik már Kárpát-Ukrajnában, Alagon, Erdélyben és a Délvidéken is bebizonyították, hogy tökéletes mesterei „szakmájuknak": a hóhérmunkának. A lefogottakat először a budapesti rendőr-főkapitányságra, majd amikor ez szűknek bizonyult, az Andrássy-laktanya egyik külön, e célra berendezett épületébe hurcolták.

Már az első napokban kiderült, hogy minden korábbit felülmúló kegyetlen kínzásokat alkalmaznak. A padrafeszítést, felkötést, villanyozást, tormás zacskót szinte egyetlen letartóztatott sem kerülte el. Az első napokban agyonverték Rezi Károlyt, az újpesti kommunista csoport vezetőjét. Aki nem vallott, annak behozták családtagjait: feleségét, szüleit, s a lefogottak előtt kínozták őket.

A Központi Bizottság a nagyarányú letartóztatások megindulásakor ideiglenesen beszüntette a pártszervezetek működését. Utasítást adott a veszélyeztetett párttagoknak, hogy menjenek illegalitásba, azonnal hagyják el munkahelyüket, lakásukat, lehetőleg a fővárost is arra az időre, amíg a nyomozás tart.

A letartóztatásokat azonban a párt szigorú intézkedései sem tudták megállítani. A katonai nyomozók, tudva, hogy a KMP szervezetei a legális munkásszervezetekben működnek, egyes szakszervezetekben — pl. a sütőknél — tömeges letartóztatásokat foganatosítottak. A lebukásokban komoly szerepe volt a konspirációs lazaságoknak s a kegyetlen kínzásoknak. Azokat a kommunistákat, akik első ízben kerültek a nyomozók kezébe, a kegyetlen kínzások megtörték, vallomásra kényszerítették.

A Belügyminisztérium, a defenzív osztály és a csendőrség nyomozó szervei három hónap alatt több mint 500 kommunistát, baloldali szociáldemokratát és szakszervezeti funkcionáriust tartóztattak le. Június 1-én a nyomozó szervek elfogták Rózsa Ferencet, a KMP titkárát. Két héten keresztül kegyetlenül kínozták. Az SZDP-vel való tárgyalásokról, Szakasits Árpádról akartak terhelő vallomást kicsikarni belőle. Rózsa Ferenc tántoríthatatlan maradt, a nyomozók által összeállított néhány soros jegyzőkönyvet sem írta alá. Testét teljesen összetörték, súlyos tüdőgyulladással, eszméletlen állapotban szállították kórházba, ahol június 13-ára virradó éjszaka a kínzásokba belehalt.

Július 6-án a nyomozók kezére került Schönherz Zoltán, a Központi Bizottság és a Titkárság tagja, aki ugyancsak kommunista hősiességgel állta a borzalmas kínzásokat.

A letartóztatásokkal súlyos csapás érte a pártot. Az öttagú Központi Bizottság három tagját, a Budapesti Területi Bizottság csaknem minden tagját, a többi területi bizottság úgyszólván

minden tagját letartóztatták, s a középszervekben dolgozók többsége is lebukott.

A budapesti letartóztatásokkal csaknem egyidőben fejezték be a csendőrség nyomozó szervei a kárpát-ukrajnai kommunista mozgalom felgöngyölítését. A vezérkari főnökség különbíróságának ungvári csoportja a sürgősség kimondásával mintegy 200 letartóztatott kommunista közül 131-et súlyos börtönbüntetésre, közülük 11-et halálra ítélt. Öten kegyelmet kaptak, hatot — Wiener Rudolfot, Jakubovits Hermannt, Plancsák Jánost, Schönberger Dávidot, Szimkovics Salamont és Lenyka Eleket — pedig 1942. július 31-én kivégezték.

A Kállay-kormány végleg meg akart szabadulni az egyre több gondot okozó szociáldemokrata ifjúsági szervektől is, elsősorban az Országos Ifjúsági Bizottságtól. 1942. május 5-én írta alá Kállay Miklós azt a rendeletet, amely kimondta, hogy leventeköteles ifjú sem politikai pártnak, sem „más megjelölésű politikai szervezetnek" tagja nem lehet, gyűléseit, összejöveteleit nem látogathatja. Ez megpecsételte az OIB sorsát. A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői a törvényre hivatkozva felszámolták a párt ifjúsági szervezeteit.

A kommunistaellenes hajszát tetézte Keresztes-Fischer május 26-án kiadott utasítása az „állambiztonsági szempontból megbízhatatlan személyek összeírására", s velük szemben a megfelelő „preventív intézkedések megtételére".

A szélsőjobboldal, a vezérkar és a csendőrség most, amikor bebizonyosodott, hogy az SZDP és a szakszervezetek a „bolsevizmus" melegágyai, nem elégedtek meg a KMP szétzúzásával, hanem régóta dédelgetett tervük megvalósítására, az SZDP és a szakszervezetek felszámolására törekedtek.

Az SZDP és a szakszervezetek elleni támadás — mint már említettük — azzal kezdődött, hogy a baloldali szervezett munkások egy részét büntetőszázadokba küldték. Ezt követően majdnem minden hadiüzemben az üzemi parancsnokok nyíltan üldözni kezdték a szervezett munkásokat. A Standard Villamossági Gyárban, az Egyesült Izzóban, a Kartonlemezgyárban, a Radiátorgyárban, a Siemens Műveknél, a salgótarjáni, a debreceni hadiüzemekben állandóan „szekálják" a szervezett munkásokat azért,

„hogy beléjük köthessenek, hogy végül is eljárhassanak ellenük". Másutt lépten-nyomon 14—21 napi elzárásra ítélték őket, csak azért, mert a szakszervezetek tagjai. Voltak üzemek, ahol az üzemi parancsnok arra kényszerítette a munkásokat, hogy lépjenek ki a szakszervezetből. 1942 tavaszától valóságos lavina indult meg a szervezett munkások ellen. Egymást érték a feljelentések, ennek nyomán a rendőri felügyelet alá helyezések, internálások.

Minden valószínűség szerint a katonai szervek, a defenzív osztály különakciója volt az SZDP felső vezetése ellen indított június elejei támadás is. A nyomozás során az SZDP Titkárságán megtalálták Pálóczy Horváth Kovács Imréhez intézett levelének egy példányát, s tudomást szereztek a KMP és Szakasits Árpád tárgyalásairól, sőt megtalálták a KMP 1942 januárjában Szakasits Árpádhoz eljuttatott memorandumát is. Ezek alapján június 4-én letartóztatták Szakasits Árpádot, majd beidézték a Hadiklaktanyába a párt másik két vezetőjét, Mónus Illést és Büchler Józsefet is. Ezekben a napokban lefogták a Népszava szinte valamennyi kommunista szerkesztőségi munkatársát is. Földes Ferencet büntetőszázadba hívták be, Kállai Gyulát, Kasztel Andrást, Kovai Lőrincet letartóztatták, az illegalitásba vonult Mód Aladár ellen körözést adtak ki, később őt is elfogták.

A szélsőjobboldal pedig folytatta támadását a parlamentben. Vajna Gábor, a nyilas párt parlamenti vezére, 1942. április 29-én, június 3-án és 10-én a miniszterelnökhöz meg a belügyminiszterhez intézett interpellációiban a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek azonnali feloszlatását követelte, azzal az indoklással, hogy „a bolsevista tevékenység elsősorban a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek kebelén belül burjánzik". Néhány nappal később, június 17-én Baky László követelte a kommunista szervezkedésnek helyt adó munkásszervezetek felszámolását.

Az SZDP és a szakszervezetek felszámolására irányuló akciók azonban már nem illettek bele Kállay, főleg nem Keresztes-Fischer terveibe. Ők az SZDP-t nem felszámolni, hanem a kormány számára engedelmes eszközzé kívánták tenni. Szakasits Árpád letartóztatása után a politikai rendőrség az SZDP védel-

mére kelt. Sombor főkapitány-helyettes június 6-án terjedelmes jelentésben számolt be a szociáldemokrata vezetők lefogásáról és várható következményeiről. „Értelmesebb munkások véleményére" hivatkozva szögezte le, hogy „ezeknek a lefogásoknak súlyos következményei lehetnek a munkások körében, mert ha eddig távol tartották magukat minden szabotázscselekménytől, könnyen megtörténhet, hogy éppen ezek az események fogják kiváltani belőlük az ilyen irányú aktivitást". Nincs közvetlen adatunk arról, hogy a szociáldemokrata vezetőket a kormány utasítására engedték volna szabadon, de nehéz elképzelni, hogy a vezérkar, amely évek óta az SZDP felszámolására törekedett, bizonyító adatok birtokában szabadon bocsátotta volna őket. A kormány közbelépésére vall az a körülmény is, hogy Baky László június 17-i interpellációjában Szakasits Árpádék szabadon bocsátását „magasabb szempontokkal" és azzal hozta összefüggésbe, hogy a miniszterelnök a Szociáldemokrata Pártot nem hajlandó feloszlatni. Bajcsy-Zsilinszkynek a letartóztatottak érdekében Kállay miniszterelnökhöz intézett levele ugyancsak a vezérkar egyéni akciójának tartja a szociáldemokrata vezetők letartóztatását.

Június 9-én szabadlábra helyezték Szakasits Árpádot és a többi szociáldemokrata vezetőt. A vezérkar és a szélsőjobboldal újabb kísérlete tehát kudarcba fulladt. Tervükről azonban nem mondtak le. Ezt jelezték azok az akciók, amelyek a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek — főleg helyi csoportjainak — messzemenő korlátozására, politikai tevékenységük lehetetlenné tételére irányultak.

1942 nyarán vidéken, főleg a csendőrség hatáskörébe tartozó területeken, valamint a szélsőjobboldali Endre László Pest megyei alispán „birodalmában" egymást érték a szocialista szervezetek elleni megtorló intézkedések. A Szociáldemokrata Párt tagjait, elsősorban helyi vezetőit, a Népszava árusítóit állandóan zaklatták. 1942 őszére a Népszava elleni hajsza olyan méreteket öltött, hogy az SZDP vezetősége kénytelen volt a belügyminiszterhez fordulni a megcsappant Népszava-árusítók és -előfizetők védelmében. A lap hasábjain is óvást emelt azok ellen, akik a Népszava olvasását „politikailag büntetendő cselekményként"

kezelik. Egymás után kobozták el a szociáldemokrata párttagok rádióját, lehetetlenné tették a helyi szociáldemokrata gyűlések megtartását. Internálták, rendőri felügyelet alá helyezték a kisebb vidéki pártszervezetek vezetőit, vagy eljárást indítottak ellenük. Ennek következtében a több száz vidéki pártszervezetből alig 15—20 maradt meg. Különösen érzékenyen érintette a szervezett munkásságot, hogy egymás után fosztották meg őket munkásotthonaiktól. Ennek nemcsak politikai, hanem igen komoly anyagi kihatásai is voltak. 1942 őszéig katonai elszállásolás céljaira igénybe vették Budapesten a Munkásotthon Szövetkezet kőbányai és pesterzsébeti helyiségét, vidéken a diósgyőri, szegedi, debreceni, pécsi, pápai, nyíregyházi, zalaegerszegi, kaposvári, győri munkásotthonokat.

A helyzet súlyosságát csak fokozta a jobboldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők magatartása. Ők most is abból az — 1920-as évek óta folytatott — opportunista felfogásból indultak ki, hogy a legális munkásszervezetek létét a kommunista befolyás, a baloldali politika előretörése veszélyezteti. Ezt a feltevésüket a történtek látszólag igazolták. Ha felszámolják a kommunista befolyást, az SZDP és a szakszervezetek ismét „szalonképessé" válnak a kormány számára. Amit tehát a letartóztatással a kormány megkezdett, a szociáldemokrata jobboldali vezetők igyekeztek befejezni. Arra törekedtek, hogy felszámolják szervezeteikben a baloldali politika érvényesülését.

Az opportunisták igyekeztek kihasználni a baloldal válságos helyzetét, megfosztani azoktól a lehetőségektől, amelyekkel a kommunistákra támaszkodva a legtöbbet tehettek a párt aktivizálása és a függetlenségi mozgalom érdekében. Első intézkedésük az volt, hogy megszüntették a keddi pártnapok politikai információs jellegét. Megtiltották, hogy pártösszejöveteleken politikai jellegű kérdésekkel foglalkozzanak. A szociáldemokrata ifjúsági szervezetek felszámolása megfosztotta a baloldalt attól a rétegtől, amely „a pártéletben, a szervezésben és a Népszava-agitációban *a lüktető erőt képviselte.*" Megtiltották, hogy szociáldemokraták részt vegyenek olyan kirándulásokon, amelyeket politikai beszélgetések céljából rendeznek.

1942. június 2-án a Vasmunkás Otthonban megtartott össz-

szakszervezeti választmányi ülésen Peyer mélységesen elítélte a szakszervezetekben megnyilvánuló „bolsevista" agitációt. „Felhívta a megjelentek figyelmét a szakszervezetekbe befurakodó provokátorok tevékenységére és azokra a következményekre, amikkel az ilyen egyének működése jár." Tekintettel a kérdés fontosságára és időszerűségére, „az ilyen elemekkel szemben a leghatározottabban fel kell lépni, meg kell akadályozni veszedelmes és ártalmas működésüket..."

Szakasits Árpád letartóztatása még határozottabb ellenlépésekre késztette őket. Nyilvánosan elítélték tevékenységét, „aki a párt tudta és beleegyezése nélkül egyéni utakra tévedt, és ezzel veszélyeztette a munkásmozgalom egészét". Megszüntették az elnök-titkári értekezleteket is. Majd a kormány kérésére hajlandónak mutatkoztak deklarációban elhatárolni magukat a kommunisták vezette függetlenségi mozgalomtól és lojalitásukról biztosítani a kormányt. Június 10-ére összehívták az SZDP választmányát, amely elfogadta a deklarációt.

A deklaráció hangsúlyozza: a párt, „semmiféle csábításnak és tetszetős kísértésnek nem enged... kártevőknek tekinti mindazokat, akik a párt demokratikus alapelveit és működésének kongresszusok által megállapított kereteit és módszereit megtagadják vagy azokkal szembehelyezkednek". Az ilyen elemeket kérlelhetetlen szigorúsággal el kell távolítani. A deklaráció záró szakasza az „időhöz mért komolyságot" követelt a munkásoktól, mert „az ilyen üzelmek egyetlen eredménye csak a munkásmozgalom gyengítése lehet". Ezzel — mint később kongresszusi beszámolójukban is megállapították — „félárbocra eresztettük a függetlenség és szabadság lobogóját", azaz hátat fordítottak a kommunisták és baloldali szociáldemokraták együttes küzdelmének, a háborúellenes erők tömörítésének.

Június 12-én a pártvezetőség összehívta a kerületi szervezetek és vidéken működő nagyobb pártszervezetek végrehajtó bizottságait. Az összejövetelen Peyer még élesebben lépett fel mindenféle „kalandor törekvések és kótyagos jelszavakkal szemben". Leszögezte, hogy kommunista irányú „kísérletezést, de még célzást is csírájában fognak elfojtani, és minden kezdeményezővel *szemben a nyilvánosságra hozott kizárással élünk*" (az én kiemelé-

sem. — *P. I.*). Élesen bírálta azokat a vezetőket, akik a múltban elnézőek voltak az ilyen törekvésekkel szemben.

A jobboldali szociáldemokrata vezetők június 13-ára összehívták a szakszervezetek összvezetőségi ülését. Az ülésen ismertették a Szaktanács határozatát, amely — mint Sombor jelentése megállapítja — hangsúlyozta, hogy a szakszervezetekből száműzni kell „minden olyan esetlegességet" — értsd alatta: „kommunista politikát" —, „amelyek létében fenyegetik a mozgalmat".

A jobboldali vezetés mindent elkövetett, hogy megszabaduljon a pártot „kompromittált" főtitkártól és főszerkesztőtől. Peyer tervbe vette Szakasits leváltását, de ezt nem tudta azonnal végrehajtani, sem a június 10-i országos pártválasztmányon, sem az ezt követő üléseken. A főtitkár leváltására csak az augusztusban összehívott újabb választmányi ülésen került sor, amikor is a belügyminiszter javaslatára távolították el Szakasitsot, akinek helyét a főtitkári poszton a Peyer akaratát mindenben elfogadó és a kormány iránt lojális Szeder Ferenc országgyűlési képviselő foglalta el.

A leváltás elhúzódásában minden kétséget kizáróan szerepet játszott a szervezett munkásság jelentős részének egyre nagyobb elégedetlensége az SZDP politikájában fokozatosan tért hódító jobbratolódás miatt. A párt vezetőivel szembeni ellenszenvet csak növelte a letartóztatások időszakában tanúsított magatartásuk és az ezt követő deklaráció. Ezért írta Kispest szociáldemokrata szervezetének elnöke: a deklarációval, „az elvtársak bárhogy is megértik a viszonyokat, melyek között ez született, nem értenek egyet". Szakasits Árpád neve összefonódott a munkásegység, a függetlenségi politika igenlésével. Túl sok lett volna egyszerre Szakasits eltávolításával ekkora jobbrafordulás. Ezt maga a belügyminiszter is megértette. Szakasits Árpád továbbra is megtarthatta a Népszava főszerkesztői tisztét, az ugyancsak letartóztatott, majd szabadlábra helyezett Marosán György pedig az Élelmezési Munkások Országos Szövetségében főtitkári funkcióját.

1942 nyarán a szociáldemokrata mozgalomban ismét felülkerekedett a jobboldali politika. A baloldal a párton, főleg a vezetésen belül jelentősen meggyengült, hangja a Népszavában át-

menetileg elnémult, s ezzel egy időre lekerült a napirendről a függetlenségi politika propagálása. A Népszavában, a szakszervezeti lapokban — az elvi deklarációhoz híven — a kommunista politikától való elhatárolódás, a kormány iránti lojalitás, a behódolás, a megalkuvás politikája jutott kifejezésre. A Typographia 1942. július 3-i száma óva inti a szervezett munkásságot a politizálástól, a téves utakra kalandozástól, mert csak „bajt szerezhetünk magunknak". A Magyar Vasmunkások Lapja és a Népszava augusztus 2-i száma türelemre inti a béremelést, a munkaviszonyok megjavítását sürgető munkásokat, mondván, csak a fegyverzaj elcsendesülése után kerülhet sor a munkások munkaviszonyának megjavítására.

A kormány tehát elérte célját. A letartóztatások, a behívások, internálások s nem utolsósorban a jobboldali szociáldemokraták előretörése következtében a néhány hónapja még pezsgő párt- és szakszervezeti élet valósággal megbénult. Ebben az irányban hatott a németek újabb offenzívájának kezdeti sikere a keleti fronton. A pártélet megbénulására utal az a tény is, hogy a nyári hónapokban mintegy 4000 fővel csökkent a Népszava előfizetőinek száma. A kommunisták, a baloldali szociáldemokraták hiánya a párt- és a szakszervezetek munkájában, a jobboldali vezetők opportunizmusa következtében „az emberek szinte irtóznak a cselekvéstől, és minden energiájukat felőrli a haszontalan vita, a tépelődés, az önmarcangolás". A pártszervezetek „kilométerekre kriptahangulatot árasztanak maguk körül" — írja levelében a Szociáldemokrata Párt kispesti elnöke.

Ilyen körülmények között kevés remény volt arra, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége a letartóztatások és nyomozások befejeződésével sorra kerülő VKF bírósági tárgyalásokon védelmet fog nyújtani a kommunistáknak és saját párttagjainak. A védelem megszervezésének feladata szinte teljes egészében a KMP-re hárult.

A letartóztatások befejeződése után, 1942. július végén ült össze a párt Központi Bizottsága. Az ülésen Gács László, Skolnik József és Kádár János vett részt. (Kádár elvtársat május elején, Tóth Mihály letartóztatása után vonták be a KB munkájába.) A KB határozatot hozott: 1. a letartóztatásoktól megmenekült

kommunisták felkutatásáról, a megszakadt kapcsolatok újrafelvételéről, a szervezeti élet megindításáról; 2. a KB kiegészítéséről; 3. a párt helyzetének és politikájának, a lebukások okainak és körülményeinek kivizsgálásáról; 4. a letartóztatott elvtársak megmentésére teendő intézkedésekről.

Az első illegális kapcsolatok megteremtése után a kommunisták minden erejüket latba vetették, hogy az SZDP és a szakszervezetek baloldali meggyőződésű és a kommunistákkal továbbra is együttműködésre kész elvtársain keresztül mozgósítsák a szervezett munkásságot és a függetlenségi frontba bevont közéleti személyeket a letartóztatottak érdekében.

A letartóztatott kommunisták Schönherz Zoltán vezetésével — a lehetőségek határain belül — fokozott gonddal készültek a tárgyalásra. A KMP álláspontja az volt, hogy a bírósági tárgyaláson a függetlenségi politikát kell világosan kifejteni. Be kell bizonyítani, hogy a KMP nem „taktikából", nem a „tömegek félrevezetése", „nemzeti és hazafias érzelmük megnyergelése" érdekében, hanem politikai meggyőződésből harcolt és harcol az ország függetlenségéért. A tárgyaláson be kell bizonyítani, hogy a KMP által életre hívott függetlenségi mozgalom összenemzeti célokat, az egész magyar nép érdekeit szolgálja, a magyar nemzet jövőjét van hivatva biztosítani.

A VKF bírósága viszont a tárgyaláson azt akarta bebizonyítani, hogy kizárólag „kommunista ügyről" van szó, hogy a kommunisták taktikából tűzték zászlajukra a függetlenség jelszavát. Be akarta bizonyítani, hogy a kommunisták hazaárulók, „Moszkva ügynökei". Úgy is válogatták össze az első főtárgyalásra kerülő vádlottakat, hogy a kommunista mozgalomról bebizonyítsák: az zsidó mozgalom, és a kommunisták továbbra is hatalomra törnek, közvetlen céljuk a proletárdiktatúra megteremtése. Schönherz csoportjába soroltak olyan letartóztatottakat is, akik frakciós tevékenységet fejtettek ki. Ők nem a KMP vonalát képviselték, hanem a proletárdiktatúra azonnali megteremtéséért szálltak síkra. Ezekkel a főtárgyalás során azt akarták igazolni, hogy a párt csak taktikából harcolt az ország függetlenségéért.

A honvédvezérkar főnökének különbírósága által elkészített vádindítványt Schönherz Zoltán és 13 társa ügyében 1942.

augusztus 11-én hozták az érdekeltek tudomására. A vádindítvány megállapította, hogy a KMP tagjai „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló kommunista szervezkedéssel kapcsolatosan szövetkeztek arra, hogy... a tömegekben tengelyellenes propagandával és Szovjet-Oroszország elkerülhetetlen győzelmének hangoztatásával a háromhatalmi egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítésével szemben ellenszenvet keltsenek, és ekképp a nemzet háborús akaratának megtörése útján a magyar állam és szövetségesei fegyveres erejének hátrányt, az ellenségnek pedig előnyt okozzanak". A vádindítvány valamennyi vádlottal szemben az 1930. évi III. tc. 59. §-a I. büntetési tételének (10 évtől 15 évig terjedő fegyház) alkalmazását indítványozta. Ez a vádindítvány is rendkívül súlyos büntetést helyezett kilátásba, mégis megnyugtatta a kommunistákat, mert nem tartalmazott halálbüntetést.

Az első főtárgyalást 1942. szeptember 29—30-ára tűzték ki. A tárgyalásra a kommunisták alaposan felkészültek, és tanúként megidéztettek olyan vezető és köztiszteletben álló személyeket, akik a függetlenségi mozgalomban szerepet vállaltak: Andorka Rudolf nyugalmazott altábornagyot, volt követet, Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselőt, Barankovics István lapszerkesztőt, baráti Huszár Aladárt, az OTI és a Törzsökös Magyarok Egyesületének elnökét, Millok Sándort, az SZDP fővárosi képviselő-testületének tagját, a Népszava felelős szerkesztőjét, Pajor Rudolfot, az SZDP főtitkárhelyettesét, Szakasits Árpádot, a Népszava főszerkesztőjét és Szekfű Gyula egyetemi tanárt.

A kommunisták a vádlottak megmentése érdekében különböző akciókat indítottak. A jobboldali szociáldemokraták azonban mindent elkövettek, hogy a pártszervezetekben megakadályozzák a vádlottak megmentéséért kibontakozó szolidaritási mozgalmat. Ugyanilyen visszautasításra találtak a néhány hónappal később sorra kerülő — 1941 óta előzetes letartóztatásban levő — erdélyi kommunistaper résztvevői is.

Először fordult elő az ellenforradalmi korszak történetében, hogy polgári és szociáldemokrata politikusok hajlandók voltak kommunistaperben tanúként megjelenni. A tanúk többsége:

Andorka Rudolf, baráti Huszár Aladár, Barankovics; a jobboldali szociáldemokraták: Millok és Pajor azonban elítélően nyilatkoztak a kommunisták tevékenységéről, mégis, a tárgyaláson való megjelenésük meglepte a bíróságot, s bizonyos elismerése volt a KMP vezette függetlenségi mozgalomban való részességüknek.

A tárgyaláson Szekfű Gyula kijelentette, hogy kezdetben vezető szerepet vállalt a Magyar Történelmi Emlékbizottság munkájában. Hangoztatta azt is, hogy az utóbbi években — úgy látja — a szervezett munkásság politikai tevékenységében nem szűk osztály-, hanem nemzeti szempontok érvényesülnek, ami az ország függetlenségéért való kiállásban nyilvánult meg. Bajcsy-Zsilinszky Endre volt az egyetlen tanú, aki határozottan kiállt a kommunisták mellett, és vádolta mindazokat, akik katasztrófába akarják taszítani az országot. Élesen támadta a kormány politikáját, amely minden hazáját szerető komoly embert aggodalommal tölt el. Kijelentette, hogy a függetlenségi mozgalmat hazafias mozgalomnak tartja, annak ellenére, hogy abban kommunisták és zsidók is részt vettek. Boda ügyésznek arra a kérdésére, hogy az ország függetlenségét nem Oroszország részéről látja-e veszélyeztetve, a következőkben válaszolt: „Én ma sokkal inkább látom Magyarország függetlenségét más oldalról veszélyeztetve." A válaszból mindenki megérthette, hogy Németországra célzott. Az elnök másik kérdésére — feltehető-e, hogy a kommunisták valóban a nemzeti érdekekért indítottak mozgalmat — kijelentette: „A kommunisták is lehetnek jó magyar emberek, akiket aggodalommal tölt el hazájuk sorsa."

Az ügyész a vádbeszédekben a vádindítványt megváltoztatva halálbüntetést kért az első hat vádlottra. A vádindítvány megváltoztatása törvényellenes volt, a KMP-t pedig megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy időben akciót indíthasson a halálos ítéletek ellen. A bíróság az ítélethozatalnál helyt adott az ügyész módosító indítványának, és Schönherz Zoltánt, a KMP titkárát halálra, Erdős Lászlót, Goldmann Györgyöt, Orosz Dezsőt és Vida Ferencet életfogytiglani fegyházra, Tóth Mihályt 15 évre, Máté Györgyöt 10 évre, Rosta Endrét és Rendek Andrást nem egészen 2 évi fegyházra ítélte. Négy — a függetlenségi mozgalom-

hoz nem tartozó, frakciós tevékenységet folytató — letartóztatott ügyét a bíróság kénytelen volt elkülöníteni. Kasztel Andrást és egy későbbi perben Kállai Gyulát bizonyítékok hiányában kénytelenek voltak felmenteni, hasonlóképpen Marosán Györgyöt is. A KMP nagyon fontosnak tartotta, hogy a sajtóvonalon dolgozó, a függetlenségi politika propagálásában továbbra is komoly szerepet betölteni tudó elvtársakat megmentse a mozgalom számára. Így történhetett, hogy sem Kasztelre, sem Kállaira a Népszavában megjelent — a cenzúra által is engedélyezett — cikkeken kívül más bizonyítékot felhozni nem tudtak. Kasztelt azonban szabadulása után büntetőszázaddal a frontra vitték, ahol mártírhalált halt.

Schönherz Zoltán a halálos ítélet kihirdetése után nem kért kegyelmet, de a párt és hozzátartozói mindent elkövettek, hogy megmentsék az élet, a kommunista mozgalom számára.

Bajcsy-Zsilinszky még az ítélet napján, szeptember 30-án levelet intézett Schönherz kegyelme ügyében a honvédelmi miniszterhez. Levelében kifejtette, egyetért a kommunista szervezkedésben részt vett egyének példás megbüntetésével, de nem ért egyet a mértékkel és a minősítéssel. „Ha nem is a vádlottak megengedhetetlen izgató és szabotáló eszközeivel, de nemsokára a *nemzet színe-java és zöme* fogja kívánni az orosz háborúnál sokkal fontosabb és közvetlenebb önvédelmi célok érdekében *ugyanazt, amit a kommunisták szerencsétlen röpcédulákon követeltek*" — állapítja meg Bajcsy-Zsilinszky. Kéri, „méltóztassál odahatni, hogy a halálraítélt... Schönherznek a vezérkari főnök úr megkegyelmezzen".

Schönherz kegyelme ügyében Szombathelyinél járt Serédi Jusztinián hercegprímás is. Szombathelyi azonban hajthatatlan maradt.

„Az utolsó pillanatban — írja Bajcsy-Zsilinszky — a kegyelmi kérés elutasítása után még szerettem volna valamiképp a kormányzó elé jutni, de... az elutasítás után még 24 óra sem telt el", amikor Schönherzet kivégezték. A vezérkari főnök 1942. október 8-án aláírta a halálos ítéletet, és 9-én reggel 8 óra 20 perckor Schönherz Zoltánt a Margit körúti fegyház udvarán kivégezték. Utolsó levelében búcsúzott családjától, szüleitől, testvéré-

től, búcsúzott a párttól. Jól tudta, hogy azt a munkát, amelyért életét adja, elvtársai folytatni fogják. „Tudom, hogy munkám nem volt hiábavaló. Ha még egyszer születnék és újból élnék, akkor sem tudnék másképpen élni. Ahogy éltem, úgy is halok meg." A bitó alatt is a független, szabad, demokratikus Magyarországot éltette.

A VKF különbíróságának 1942 augusztusában átadott vádlottak bírósági tárgyalásaira a főtárgyalást követő hónapokban került sor.

1942 nyarán az antifasiszta erőkre mért csapás következményei rendkívül súlyosak voltak. A háborúellenes harc motorja, a KMP olyan veszteségeket szenvedett, amelyeket a háború végéig nem tudott teljesen kiheverni. Hasonlóan súlyos veszteség érte a Szociáldemokrata Párt balszárnyát is. A terror, az üldözés, a börtön, az akasztófa meghátrálásra késztette azokat a polgári, kispolgári rétegeket, közéleti személyeket, akik addig, amíg a függetlenségi mozgalom sikereket ért el, szimpátiával kísérték, sőt közülük egyre többen fel is sorakoztak a mozgalom mögé. 1942 őszén a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom, amely addig — *bár elmaradt a megszállt országok háborúellenes és antifasiszta harcától —, mégis lépést tartott a fasiszta országok tömbjének ellenállási mozgalmával, súlyos válságba került.*

ERŐFESZÍTÉSEK A KÁLLAY-KORMÁNY TENGELYBARÁT POLITIKÁJÁNAK MEGVÁLTOZTATÁSÁÉRT. A KMP HARCA A PÁRT ÉS A FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM ÚJJÁSZERVEZÉSÉÉRT

1942 tavaszán a Wehrmacht új offenzívát indított a keleti fronton. Mint már említettük, a 2. magyar hadsereg frontra küldése is ezzel függött össze. 1942 májusában a német fasiszta csapatok véres harcok árán elfoglalták a Kercsi-félszigetet, majd visszavetették a szovjet hadsereg Harkov térségében megindított ellentámadását. 1942. július 3-án a szovjet hadsereg 250 napi hősies védekezés után feladta Szevasztopolt. Június 28-án bontakozott

ki a német offenzíva a Volga—Kaukázus térségében. A hitleristák három fő irányban: Rosztov, a Kaukázus és Sztálingrád irányában támadtak. Paulus hadseregparancsok augusztus 19-i parancsa augusztus 25-ét jelölte meg Sztálingrád végleges elfoglalására. Paulus csapatainak támadását azonban felfogta és fokozatosan felmorzsolta a szovjet hadsereg hősies ellenállása. Bár a németek elérték Sztálingrádot, s benyomultak területére, a város soha nem jutott a kezükre. November 19-én megkezdődött a szovjet hadsereg ellentámadása.

Az angol csapatok Afrikában megtörték Rommel győzelmi sorozatát, november 8-án pedig angol—amerikai haderők szálltak partra Francia Észak-Afrikában.

1942 augusztusában Moszkvában sor került a három szövetséges nagyhatalom kormányfőjének: Churchillnek, Harrimannek (Roosevelt képviseletében) és Sztálinnak első találkozására. A moszkvai értekezlet nagyszerű bizonyítéka volt az antifasiszta világkoalíció további erősödésének.

Az események arra késztették a magyar uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjait, továbbá a középrétegek egy részét, hogy rávegyék Kállayt tengelybarát külpolitikájának óvatos megváltoztatására. Összejövetelekben, mint pl. a Bethlen István befolyása alatt álló Magyar Társaskörben, a Revíziós Ligában, a Külügyi Társaságban, továbbá levelekben, emlékiratokban Magyarország jövendő sorsa, a kormány külpolitikája iránti aggodalmuknak adtak hangot. 1942. szeptember 15-én Sombor-Schweinitzer főkapitány-helyettes jelentésében arról tájékoztatta a belügyminisztert, hogy Makay-Petrovics Györgynek, az Újság főszerkesztőjének lakásán a „baloldali és párton kívüli képviselők" több ízben értekezletet tartottak, amelynek tárgya: akciót indítani a kormány külpolitikájának megváltoztatására. Hasonló összejövetelekre került sor a legitimista vezér, Sigray gróf lakásán is. Az SZDP bizalmas belpolitikai ismertetője arról adott hírt, hogy élénk politikai tevékenység van kibontakozóban azoknál „a vezető rétegeknél", amelyek „egyre tisztábban kezdik látni, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút". A felsőházban erős a tengely vereségét látók és „magyar függetlenségért aggódók", „a magyar ipar elnyomásának megakadályo-

zását" sürgetők tábora. „Polgári politikusok, továbbá egyetemi tanárok, nagyiparosok, írók, arisztokraták és hírlapírók egyre inkább a kormány tudomására hozták azt a véleményüket, hogy kevés valószínűséget látnak a tengelyhatalmak győzelmére."

Egymás után kapta kézhez Kállay miniszterelnök az emlékiratokat. Szerzőik között volt Tombor Jenő, a Magyar Nemzet külpolitikai rovatvezetője, egyben katonai szaktekintély, Bajcsy-Zsilinszky Endre, továbbá Kállay közeli barátja, Barcza György volt londoni követ. Az egyik, aláírás nélküli emlékirat „a magyar közélet számos konzervatív felfogású tagjától" — címet viselte. Politikai körökben ekkor vált ismertté Kiss János nyugalmazott altábornagy „Jelenlegi honvédelmi helyzetünk" című katonai helyzetfelmérő tanulmánya is, amelyben megállapította: a Német Birodalom erőkifejtése az európai szárazföldön túljutott a csúcspontján. Ha ezek az írások időbeli keletkezésük, hangvételük, élességük tekintetében el is térnek egymástól, tartalmuk, mondanivalójuk azonos.

A memorandumok szerzői, a már említett összejövetelek résztvevői és a levélírók is egyetértettek abban, hogy Hitler elvesztette a háborút. A Hitler-ellenes csoportok élénk figyelemmel kísérték a keleti front katonai eseményeit. Egyesek világosan látták, hogy a szovjet hadsereg — a súlyos veszteségek ellenére — képes volt felfogni az 1942-es német támadást, sőt 1942 nyarán sikeres ellentámadást indított. Még inkább lekötötte figyelmüket a nyugati nagyhatalmak afrikai sikersorozata. Latolgatták annak lehetőségét, hogy az angol és az amerikai csapatok a Földközitengerre kijutva partraszállást kísérelhetnek meg a Balkánon.

Nem kerülte el figyelmüket a fasiszta koalíció országaiban egyre nagyobb méretekben kibontakozó ellenállás sem. Bajcsy-Zsilinszky 1942. szeptember 22-i memorandumában a következőket állapította meg: a Hitler-ellenes koalíció javára billenti a mérleget az a körülmény, hogy a megszállt országok népei nem hajlandók „a német elképzelésű és vezetésű új Európa építői közé állni. Annál kevésbé, mert nem is hisznek a németek végső győzelmében, józanul nem is hihetnek benne."

A tengelyhatalmak oldalán viselt háború reménytelenségének felismerése arra késztette e csoportokat, hogy keressék a kiutat,

a tengelytől való fokozatos és óvatos eltávolodás lehetőségeit és módjait. A kormány ne adjon több katonát Hitlernek, majd fokozatosan vonja vissza a keleti frontról a 2. magyar hadsereget, csökkentse a német fasisztáknak nyújtandó gazdasági segítség mértékét.

Egyesek elérkezettnek látták az időt, hogy diplomáciai előkészületeket tegyenek a tengelytől való elszakadásra. Javasolták a miniszterelnök és külügyminiszter személyének különválasztását — mégpedig „politikailag színtelen, mesterségbeli diplomatát" ajánlottak külügyminiszternek. A két tárca különválasztása ugyanis megkönnyítené, hogy a miniszterelnök bátrabb politikai elhatározásokra jusson. Szükségesnek láttak további miniszter-cseréket is, elsősorban Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter leváltását sürgették. „Már most kell keresni az alkalmat — állapította meg az egyik emlékirat —, hogy semleges államokba eljussanak olyan magyarok, akik a magyar álláspontot megindokló, azt megértető érveket tudnak ott képviselni..." Véleményük szerint a tengelyen belül Olaszországra kell erőteljesebben támaszkodni. Sürgették a török—magyar barátság elmélyítését, fontosnak tartották a kapcsolatfelvételt a lengyel és a jugoszláv emigráns kormányokkal.

Felhívták a kormány figyelmét a Szociáldemokrata Párt nyugati kapcsolataiban rejlő lehetőségekre is: „A második világháború eddigi eseményei azt mutatják, hogy a munkásságnak a béketárgyalásokon — elsősorban az angol Munkáspártnak — sokkal nagyobb súlya lesz, mint az első világháborúban volt." Így a magyar és nyugati szociáldemokrata pártok kapcsolataiból származó előnyöket is gyümölcsöztetni kell.

A magyar uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjainak, valamint a hozzájuk közel álló kisgazdapárti politikusoknak Hitler-ellenessége kétségtelenül előrelépést jelentett a kormány politikájához képest. Az a körülmény azonban, hogy tervük szovjet-ellenes szándékkal csak a nyugati hatalmakkal való kapcsolatkeresésre, a Hitlerrel való határozott szembefordulás helyett a *kivárásra* épült, s az összes náciellenes erők mozgósítása, a tengelyellenes fordulat belső feltételeinek megteremtése helyett fron-

tot kívántak nyitni a Hitler-ellenes baloldal ellen, törekvésük értékét mindenképpen csökkentette. Hitler-ellenességük tehát nem annyira a hitleri fasizmussal való szembenállásból fakadt, mint inkább az újabb háborús vereség félelméből. Külpolitikai útkeresésüket az a törekvés határozta meg, hogy a háború pusztító tüzén átmentsék uralmi rendszerüket és dédelgetett hatalmi vágyaikat. Ennek előfeltételét abban látták, hogy Magyarország „szalonképes" legyen a majdani béketárgyalásokon, s ezt katonai erőtartalékolással nyomatékosabbá kívánták tenni. Ezért sürgették a kormányt, hogy belpolitikai síkon tegyen meg mindent, nehogy 1918 megismétlődjék. Olyan belpolitikára van szükség — hangoztatták —, amely „a különböző társadalmi rétegeknek radikális irányba való elhajlását felfogja" és „egy nemzetmentő konzervatív irányba tereli".

A háborús terhek növekedése, a fokozódó véráldozat, a háborús vereség előszele a dolgozó tömegek növekvő elégedetlenségében máris érezhető. Kénytelenek megállapítani, hogy a dolgozó tömegek egy részében és az értelmiség soraiban megingott a „szilárd győzelmi hit", és „lelki kétkedés", „bizonytalanság" kezd kialakulni. 1942 nyarán azonban az elégedetlenség nyílt jelentkezését a baloldali erők ellen végrehajtott koncentrált támadással sikerült megakadályozniuk. Mi tehát a teendő?

A nyugatbarát csoportok válaszát talán Bajcsy-Zsilinszky memoranduma összegezte a legvilágosabban. A kormány támogatásával és közreműködésével olyan tengelyellenes „ellenzéket" kell létrehozni, amelyben szóhoz jutnának a felsőház legtekintélyesebb ellenzéki tagjai, élükön Bethlen István gróffal, helyet kapna benne a Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Polgári Szabadságpárt. Enyhíteni kellene a cenzúrát, szabadabb mozgást, szervezkedést, parlamenti és sajtótevékenységet biztosítani e pártok számára, elsősorban tömegkapcsolataik megteremtésénél. Az „ellenzékre" ugyanis kettős, egymástól elválaszthatatlan feladat hárul — állapította meg Bajcsy-Zsilinszky: az egyik a rend föltétlen, hősies erőfeszítéssel, mindenáron való fenntartása; a másik az ország megmentése. „A rendfenntartás terhét viszont csak akkor vehetik vállukra ezek a pártok, ha a kényszerű hallgatás fel nem őrli tömegkapcsolataikat, tekintélyüket, nép-

szerűségüket." Hasonló álláspontot képviselt a már említett többi memorandum is.

Ezen alapvető cél mellett elengedhetetlenül sürgős belpolitikai feladatnak tartották a zsidó- és a nemzetiségi kérdés humánus megoldását. E csoportokat aggasztotta, hogy a kormány újabb zsidóellenes rendeleteket adott ki vagy tervez kiadni. Viszont Nyugaton nem múlik el nap, hogy vezető államférfiak, az egyházak képviselői, írók, közéleti személyiségek súlyos szavakkal meg ne bélyegeznék a zsidóüldözést. Egyetlen megoldás: a kormány „minden további zsidóellenes intézkedéstől tekintsen el". Hasonló szempontok indokolták a nemzetiségi kérdés rendezését, főleg az 1942. januári délvidéki vérengzés elkövetőinek felelősségre vonását, az áldozatok és hozzátartozóik kártalanítását és rehabilitálását.

1942 decemberében állította össze Bajcsy-Zsilinszky azt a memorandumot, amelyet a kormánypárton kívül álló Hitler-ellenes országgyűlési képviselők, felsőházi tagok, a keresztény püspöki kar aláírásával a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz kívánt eljuttatni újabb tiltakozásként a zsidóüldözés, a munkaszolgálatosok helyzete s az újvidéki események miatt. A memorandum felvázolta a kibontakozás lehetőségeit is. A memorandumot 1942 végén már mintegy 30, zömében országgyűlési képviselő alá is írta. (Gróf Apponyi György, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bárány L., baráti Huszár Aladár, B. Szabó István, Celevalchi Károly, Csorba János, gróf Esterházy János, Gratz Gusztáv, Horváth Zoltán, Makray Lajos, Nagy Ferenc, őrgróf Pallavicini Alfonz, őrgróf Pallavicini György, gróf Pálffy Géza, Révész László, gróf Sigray Antal, Szüllő Géza, gróf Széchenyi László, Szemere Béla, Szentiványi Lajos, Tildy Zoltán, Váczi Lajos, Varga Béla, gróf Zichy János, Házy András, Kövér János, Vásáry István, Peyer Károly, Szeder Ferenc és Kéthly Anna.) További személyiségek aláírása is várható volt, amikor Rassay Károly elutasító magatartása és a hercegprímásnak a püspöki kar aláírását megtiltó döntése miatt a terv megbukott. Később visszavonták támogatásukat azok is, akik aláírták a memorandumot.

A magyar uralkodó osztályok nyugatbarát csoportja — a Független Kisgazdapárttal és részben a jobboldali szociáldemokraták-

kal egyetértésben — olyan változtatásokat sürgetett tehát a kormány bel- és külpolitikájában, amely a háború végkifejlése idején Magyarországot *nem találja egyértelműen a tengely oldalán, de megakadályozza az ország forradalmi irányú fejlődését, biztosítja Magyarország döntő szerepét* Közép-Európa, elsősorban *a Duna-medence háború utáni újjárendezésében.*

A nyugatbarát csoportok javaslatait csak fokozatosan fogadta el Kállay 1942 őszén. A Magyar Élet Pártja pártértekezletén még azt hangsúlyozta, hogy kormánya irányelvei „ma is változatlanok *kül- és belpolitikai vonatkozásban egyaránt*... Mert végkifejlődésben *az a nemzet nyeri meg a háborút, amely a legnagyobb erőt, a legnagyobb konszolidációt és a legnagyobb biztonságot mutatja,* amely kezében tudja tartani a saját népe feletti uralmat." Hasonló állásfoglalással találkozunk Kállay parlamenti felszólalásában, a felsőházi beszédében, és lényegében e gondolatokat összegezte az 1943. január elején megtartott minisztertanácsi beszámolójában is.

Kállaynak a pártértekezleten elmondott beszéde „általános feltűnést és súlyos aggodalmakat" keltett az uralkodó osztályok egyes csoportjaiban. „Hosszú idő óta először fordult elő, hogy egy miniszterelnöki beszéd a kormánypártnak nem a jobb-, hanem a baloldalán keltett némi visszatetszést. Kormánypárti képviselők és felsőházi tagok aggodalmaikat fejezték ki afelett, hogy Kállay éppen most, amikor a jövő szempontjából a magyar kormánynak fokozott óvatosságot kell tanúsítania, mondott el egy ilyen tónusú beszédet." Az SZDP bizalmas tájékoztatója mindehhez még hozzáfűzi, hogy e körökben „bizonyos megdöbbenést kelt minden olyan lépés, amely nehezebbé, sőt lehetetlenné teszi a visszafelé vezető utat".

1942 őszén tehát még nem beszélhetünk „hintapolitikáról", de néhány körülmény már jelzi Kállay hajlandóságát a változtatásra. A miniszterelnök megvált a németbarátságáról közismert Hóman Bálint kultusz- és Bartha Károly honvédelmi minisztertől, s helyükbe a „hagyományos bethleni politikához" ragaszkodó Szinnyei Merse Jenő és Nagybaczoni Nagy Vilmos került. Ezzel a minisztertanácson belül a feltétlen németbarát csoport jelentősen meggyengült, és a legfontosabb pozíciók, a Pénzügyminisz-

térium kivételével, angolszász orientációjú miniszterek kezébe kerültek. Kállay megkezdte a visszavonulást a nyugati hatalmak elleni háborús propagandában is. 1942 őszén személyesen óvta a lapok főszerkesztőit, hogy idegen, „akár ellenséges államok államfőit személyükben támadjanak".

Sokkal messzebb merészkedett Kállaynál Keresztes-Fischer Ferenc, aki a parlament október 16-i ülésén a baloldali ellenzék tapsa közepette jelentette ki: „...nem lehet megjósolni, miként ér véget a háború, egyetlen felelős tényező sem tudhatja és nem állíthatja határozottsággal, hogy ki fog győzni". Ez a kijelentése felbőszítette a szélsőjobboldalt. Nagy ellenállással találkozott a belügyminiszternek a felsőház reformjáról szóló törvényjavaslata is, amely növelni kívánta a konzervatív felsőház súlyát a képviselőházzal szemben.

Az első világháború tapasztalatai, az ellenforradalmi rendszer több mint 20 éves gyakorlata meggyőző bizonyítéka volt annak, hogy a terror önmagában nem képes a tömegek balratolódását megállítani, sőt egy bizonyos fokon túl már a maga ellentétébe csap át, azaz növeli az ellenállást. Ezt a megszállt országok ellenállási mozgalmai is igazolták. Ez a felismerés késztette a kormány egyes tagjait, később Kállayt is arra az elhatározásra, hogy nagyobb politikai aktivitást engedélyezzen a tömegekkel közvetlen kapcsolatban álló pártoknak, mégpedig oly módon, hogy e pártok jobboldali vezetőit a nekik tett engedmények révén a kormányhoz láncolja, ezek feladata pedig az, hogy a tömegek radikalizálódását korlátozzák, a rendszer keretei között tartsák.

1942 őszén a kormány és a Hitler-ellenes ellenzéki pártok kapcsolatának rendezése sürgetővé vált. Félő volt, hogy önként vállalt passzivitásuk izolálhatja e pártokat tömegeiktől, s e tömegeket nem lehet majd visszatartani a szélsőséges, forradalmi irányú fejlődéstől. Sürgette e pártoknak adandó nagyobb „mozgási szabadságot" az is, hogy vezetőik a kormánnyal együtt, a kormányra támaszkodva kívánták a Hitlertől való elszakadást, a háborúból kivezető utat, reformokra vonatkozó elképzeléseiket megoldani. Az esetben viszont, ha a kormány továbbra is mellőzi javaslataikat, elutasítja felajánlkozásaikat, éppen tömegeik megtartása, a nyugati szövetségesek bizalmának megnyerése, a há-

ború utáni „újjárendezésben" való feltétlen részvételük érdekében, kénytelenek szembefordulni a kormánnyal, és esetleg vállalni a kommunistákkal való együttműködés „kényszerű kockázatát". 1942 őszén mind több jel mutatott arra, hogy a Kállay-kormány a „belső béke" és „1918" elkerülése érdekében keresi a Hitler-ellenes pártokkal való kapcsolatot.

A frontesemények, valamint a tömegek nyomása a Független Kisgazdapárt és a Parasztszövetség vezetőit arra ösztönzik, hogy fokozatosan feladják a „lábhoz tett fegyver" taktikáját. Az 1942-es őszi parlamenti ülésszakon a háborúba lépés óta először fordult elő, hogy a Kisgazdapárt képviselői közül nemcsak Bajcsy-Zsilinszky Endre, hanem Tildy, részben Nagy Ferenc, Varga Béla is fellép a fasiszta Németországot kiszolgáló politika, a zsidóüldözések ellen. Tiltakoznak a közellátás területén mutatkozó hiányok, a parasztságot sújtó beszolgáltatási terhek és a rendkívül magas ipari árak ellen. Mindjárt hozzáteszik azonban: tiltakozásuk célja nem annyira politikai szembenállásuk hangoztatása, mint a kormány támogatása a háborús termelés fokozásában, a belső béke megszilárdításában.

Meglepetés erejével hatott, hogy a parlamentben Tildy védelmébe vette a Szociáldemokrata Pártot, és kiállt legalitása mellett. Néhány nyugatbarát politikus s maga a Szociáldemokrata Párt is mint együttműködési készséget értékelte a kisgazdáknak ezt a gesztusát. Tildynek ez a megnyilatkozása kétségtelenül a Kisgazdapárt reálisabb felfogású vezetőinek, továbbá a demokratikus erők súlyának növekedését tükrözte a párton belüli reakciós erőkkel szemben. Az együttműködési készség *nemcsak* a tengely ellen, hanem a kommunisták vezette baloldali, demokratikus erők ellen is irányult, s egy leendő „demokratikus blokkon" belüli vezető szerep biztosítását célozta. Mégis magában hordta a szélesebb nemzeti összefogás lehetőségét.

1942 őszén a hatalmas veszteséget szenvedett munkásmozgalom kezdett ismét talpra állni. Az SZDP és a szakszervezetek jobboldali vezetői ezt, valamint a frontokon kialakuló kedvezőbb helyzetet mindenképpen gyümölcsöztetni kívánták, ugyanakkor mindenféle baloldali szervezkedésnek gátat is akartak vetni. A politikai passzivitás miatt türelmetlenkedő baloldali funkcio-

náriusokkal és munkásokkal szemben a „bolsevista szervezkedés" súlyos következményeire s az „óvatos", „várakozásra" épülő politika előnyeire hivatkoztak. Kétségtelen, hogy 1942 nyarán fennállott az a veszély, hogy a kormány betiltja a legális munkásszervezeteket, ha azok továbbra is tömörítik a következetes függetlenségi politika híveit. Peyerék, akik kezdettől fogva ellenségesen szemlélték a párt fokozatos balratolódását, a jobboldali vezetés befolyásának gyengülését, most úgy vélték, a munkástömegek alapos leckét kaptak. Itt az ideje, hogy belássák, ha kell, beláttassák velük, hova vezet a szociáldemokráciától „idegen" politika érvényesülése a legális munkásmozgalomban.

1942 őszén a kül- és belpolitikai események arra késztették Kállayt, hogy lazítson a szocialista szervezetekkel szemben foganatosított korlátozó intézkedéseken. 1942 őszén ismét engedélyezték a szociáldemokrata pártnapok, rendezvények megtartását. A háború óta első ízben kaptak engedélyt az SZDP vidéki választmányainak összehívására.

1942 októberében Győrött, majd Kolozsvárott meg is tartották az első választmányi üléseket. A fasiszta haderők megtorpanásakor nagy érdeklődés kísérte az SZDP első megnyilatkozásait. Pajor Rudolf főtitkárhelyettes, majd Malasits Géza országgyűlési képviselő győri beszéde nem hagyott kétséget aziránt, hogy az SZDP változatlanul a kormánnyal szembeni lojális politika híve. Pajor hangsúlyozta, az SZDP „nemzetmentő munkát akar folytatni", támogatja a kormányt minden olyan törekvésében, amely nem lépi túl az alkotmányosság határait. A munkások türelmetlenségét azzal igyekezett leszerelni, hogy „háborús viszonyok között" vannak „olyan természetű bajok, amelyeket nem lehet megszüntetni". Messzemenő támogatást ígért a kormánynak minden olyan „intézkedéshez", „ami a rendfenntartásra irányul". Ezzel szemben csak egy kérésük volt: „...gondolataikat ők is szabadon terjeszthessék a munkásság körében".

A szociáldemokrata vezetők mindenáron rá akartak szolgálni a kormány bizalmára. Buchinger Manó, a pártvezetőség tagja, azzal a javaslattal fordult a párt vezetőihez, hogy memorandumban fejtsék ki álláspontjukat. Peyer ezt korainak tartotta és elle-

nezte, Buchinger azonban elkészítette a memorandum külpolitikai részét.

Buchinger — valószínűleg 1942 őszén készült — összefoglalójának tekintélyes részében azt bizonygatja, hogy az SZDP, a szervezett munkásság a háború előtt és alatt komoly érdemeket szerzett a nyugodt, zavaroktól, szabotázscselekményektől mentes termelés biztosításában. Oldalakon át bizonygatta, hogy az SZDP vezetői nemzetközi tekintélyüket is mindig felhasználták Magyarország területi követeléseinek kielégítéséért. Majd annak a meggyőződésének adott hangot, hogy teljesen irreális elképzelés a tengelyhatalmak győzelmére alapozni a jövő Magyarországát. A kormánynak minden erejét megfeszítve harcolnia kell a jó béke feltételeiért. Ennek érdekében be kell bizonyítania: 1. Magyarország nem könnyelműségből ment a háborúba, hanem erősebb hatalmak nyomására. 2. Magyarországnak nem is áll szándékában, hogy valamely nagyhatalom érdekeiért az utolsó emberig háborúban maradjon. Az SZDP hajlandó a kormány rendelkezésére bocsátani nyugati kapcsolatait is, ha a miniszterelnök lehetővé teszi, hogy a párt „felújíthassa régi összeköttetéseit a külföldi országok nagy munkáspártjainak képviselőivel, hogy azokat Magyarország érdekei és céljai irányában befolyásolhassa". Felhívta a kormány figyelmét a háborús fáradtság jeleire is.

Nincs tudomásunk arról, hogy az emlékiratot az SZDP vezetősége jóváhagyta-e, sem arról, hogy eljutott-e a kormányhoz. Az emlékirat a jobboldali vezetők álláspontját tükrözi. Jól tudták, hogy az a szerep, amelyre vállalkoznak és amelyet a Kállay-kormány a nagyobb „mozgási szabadság" biztosításáért kér tőlük, a dolgozó tömegekkel szemben vállalt csendőri szerep. Buchinger is elismerte ezt egyik feljegyzésében, s csupán az ellen tiltakozott, hogy a kormány *„csak csendőri szerepre"* akarja felhasználni a pártot és a szakszervezeteket.

1942 őszén Peyerék elhatározták, hogy feladják „eddigi passzív" magatartásukat, s tevékenységük középpontjába nem a munkásosztály politikai, hanem gazdasági és szociális sérelmeit állítják. A belügyminiszter megértéssel fogadta ezt a bejelentést, s közölte Sombor főkapitány-helyettessel, hogy az SZDP „agitációját és szervezkedését... a köznyugalom megzavarására okot

nem adó" keretek között engedélyezni kell, a decemberben tartott alispáni értekezleten pedig személyesen kérte az alispánokat, hogy a jövőben pártfogolják a „szociáldemokrata szervezkedési ügyeket".

A szociáldemokrata vezetők politikai megnyilatkozásainak új vonása: a szervezett munkásság figyelmét a „ma" küzdelmeiről a „jövő" felé, a „holnap Magyarországa" felé fordítani. A kormány engedélyével megtartott — a háború folyamán első és utolsó — SZDP-kongresszus éppen ezt, a „ma" feladatait, a háborúellenes aktív harcot feladó, a jövő terveinek kovácsolgatásában elmerülő törekvést emelte az SZDP fő politikai irányvonalává. „Az idő nekünk dolgozik" — hangoztatták úton-útfélen a bátrabb, harcosabb kiállást sürgető baloldali funkcionáriusokkal és munkásokkal szemben. Találóan fogalmazta meg ezt a politikát Szeder Ferenc főtitkár a kongresszust előkészítő bizottsági ülésen: „Amilyen módon a harctereken változik a helyzet, olyan módon fokozódik a párt tekintélye is. Ezt a történelmi elhivatottságot nem lehet kockára tenni még, de meggyőződéssel mondhatom, hogy elérkezik a pillanat, amikor minden magyar szocialista emelt fővel viselheti azt a jelvényt, amit ma a kabáthajtóka alatt visel."

A súlyos vérveszteség hatása alatt és a vázolt körülmények között kellett a Kommunista Pártnak megkezdenie a párt átszervezését és a függetlenségi mozgalom újjászervezését. Kétségtelen, a nemzetközi és a katonai erőviszonyok alakulása, részben a munkásmozgalom megélénkülése kedvezett a párt újjászervezésének. A függetlenségi mozgalomban, főleg a Szociáldemokrata Pártban a jobboldal befolyásának túlsúlya, valamint a Kállay-kormány belpolitikai sakkhúzásai azonban rendkívül megnehezítették a munkát.

A letartóztatások befejeződése után, 1942 augusztusában bevonták a KMP Központi Bizottságába és a Titkárságba a hét és fél évi büntetés után szabadult Kovács Istvánt, majd később a felvidéki, illetve észak-erdélyi területek kommunista szervezeteinek vezetőit, Tonhauser Pált és Szirmai Istvánt.

A Központi Bizottság hetekig tartó szenvedélyes vitákban elemezte a párt helyzetét, a letartóztatások tanulságait, a párt fő

irányvonalát, a legfontosabb feladatokat, s ezt „A lebukások tanulságai" című határozatban rögzítette. A határozat hangoztatta: a párt a népfront, illetve a függetlenségi front megteremtéséért folytatott harcban igen nagy tekintélyre, politikai és szervezeti befolyásra tett szert elsősorban a szakszervezetekben, a Szociáldemokrata Pártban és az ifjúsági szervezetekben. A KMP komoly eredményeket ért el a munkásegység erősítése, a függetlenségi mozgalom kifejlesztése és a Hitler-ellenes erők összefogása terén, de azt is leszögezte, hogy szervező munkájában több olyan módszerbeli hibát követett el, amelyek jelentősen hozzájárultak a nagyarányú lebukásokhoz. Az elért sikerek a párt vezetőiben s különösen a párttagság nagy részében illúziókat ébresztettek a legalitással kapcsolatban. Részben a legalitással szemben táplált illúziók következményeivel magyarázható a párttagság konspirációra való nevelésének, a konspirációs szabályok betartásának és betartatásának elmulasztása is. A lebukások okainak értékeléséről hozott határozat kétségtelenül helyesen tárta fel a pártvezetés által elkövetett hibákat, de úgy véljük, legalább ekkora szerepe volt annak a körülménynek, hogy az 1942. március 15-i tüntetés után olyan koncentrált támadás indult a kommunisták és az antifasiszta függetlenségi mozgalom ellen, amellyel sem a kommunisták, sem a baloldali erők az elmúlt években nem találkoztak. Ehhez járultak a kegyetlen vallatási módszerek és nem utolsósorban a konspirációs lazaságok. Csak ezek együtt adnak magyarázatot a minden korábbinál nagyobb méretű lebukások okaira.

A határozat elvetette Kovács István fenntartásait a párt fő irányvonalával szemben. Kovács István a függetlenségi politikát csak a lebukások nagy méretei szempontjából vizsgálta, és a fő okot a párt politikai irányvonalában kereste. Helytelenítette a független, szabad, demokratikus Magyarország koncepcióját, mert Magyarországon — mint mondotta — 1848—1849-cel, illetve 1918-cal lezárult a polgári forradalom időszaka. Helytelenítette a pártszervezés módszereit is. Szerinte a párt sejtjeit a legális munkásszervezetek helyett az üzemek és néhány kerület sejtjére kellett volna építeni. A párthatározat vitája után bizalmatlanság uralkodott a Központi Bizottságban, s ez károsan hatott a párt egész tevékenységére.

A párt fő irányvonalának, a függetlenségi mozgalom feladatainak összegezésére a vita lezárása után Skolnik József és Orbán László, az újonnan megalakult Budapesti Területi Bizottság titkára kapott megbízást. A KB hosszabb tanácskozás után az elkészített összefoglalót elfogadta, és határozatként 1942. november elején eljuttatta a párttagsághoz, az SZDP néhány baloldali vezetőjéhez és a függetlenségi mozgalomba 1942 tavaszán bevont néhány közéleti személyiséghez.

Ez a párthatározat rendkívül nagy jelentőségű dokumentum. A határozat kimondta, hogy a párt változatlanul kitart a „független, szabad, demokratikus Magyarország" programja mellett, és tagjai, „ha kell, életüket is áldozzák országuk függetlenségéért, népének szabadságáért". Helyesen ismerte fel és állapította meg, hogy *fordulat következett be a háború menetében*, „a tengely defenzívára kényszerül, a szövetségesek mindinkább offenzívába mentek át. Egyidejűleg bontakozik ki a szabadságukért küzdő, elnyomott nemzetek offenzívája is a megszállókkal szemben." Hitler katonai katasztrófájának kibontakozásával „lazul a tengely szövetségi rendszere", fokozatosan antifasiszta jellegűvé válik a semleges országok magatartása is. Az erőviszonyok tehát 1942 őszére döntően az antifasiszta szövetségesek javára változtak meg. Az erőviszonyoknak ez az eltolódása az antifasiszta világkoalícióban is a következetesen Hitler-ellenes erőknek kedvez. Bár a második front megnyitásának halogatása a reakció erejét bizonyítja, a Vörös Hadsereg és a szovjet nép ellentámadása, a Szovjetunió népeinek erkölcsi ereje, az Európa-szerte kibontakozó szabadságharc, továbbá az angol és amerikai dolgozók tömegmozgalma következtében Hitler fokozatosan elszigetelődik. Az antifasiszta koalícióban a haladó erők növekvő súlya „nemcsak a második front megteremtését fogja minél előbb kikényszeríteni, *de biztosítékul szolgál arra is, hogy a háború további vitele és a béke megszervezése nem az imperialista reakció, hanem a haladás szellemében fog történni*". A tengelyhatalmak növekvő válsága ugyanakkor arra kényszeríti Hitler csatlósait, hogy keressék „a hitlerizmus sorsától független kivezető utat".

A határozat rámutatott az egész nemzetre nézve katasztrofálissá válható törekvésekre, amelyek a Kállay-kormány és a mö-

gé felsorakozó erők politikájában kezdenek kibontakozni. „A reakciós monopolkapitalista klikktől, az ő érdekeiket képviselő Kállay-kormánytól nem várhatjuk politikájuk *önkéntes* megváltoztatását... nincs olyan helyzet, amelyben osztályérdekeiket a nemzeti érdekek elébe ne helyeznék." E klikk nacionalista, imperialista, antiszemita propagandája a tömegek jelentős részét továbbra is fogva tartja, s ezt csak fokozza az a körülmény, hogy a monopolista csoportok, látva Hitler közelgő vereségét, „kivezető utat keresnek Hitlerék rájuk is végzetessé váló válságából. *Reakciós kivezető utat! Egy célra összpontosítják törekvéseiket: a monopolkapitalista klikk reakciós uralmának fenntartására Magyarország népei felett — bárhogy végződjön* is a háború." (Az én kiemelésem. — *P. I.*) Ehhez a politikájukhoz tömegeket és partnereket toboroznak, és arra törekednek, hogy a „nemzeti szabadság és küzdelem erőit a reakció eszközeivé aljasítsák". E terv megvalósításához az SZDP peyeri szárnya segédkezet kíván nyújtani.

Mi tehát a megoldás? Létre kell hozni „a nemzeti harci frontot", amely a munkásosztály vezetésével tömöríti soraiban a parasztságot, a nemzetiségi tömegeket, a haladó értelmiséget, amely szervezetileg is összefogja a haladó szellemű társadalmi szervezeteket, politikai pártokat, hogy „*a reakciót közös erővel ledönthessük szűk bázisáról*". Ezért a KMP minden erővel támogatja az SZDP és a szakszervezetek osztályharcos szárnyát, a munkásság gazdasági és szociális követeléseit, elősegíti a munkásosztály harci egységének kibontakozását, hogy megakadályozza a legális munkásszervezeteknek a reakció szolgálatába állítását, és biztosítsa a munkásosztály vezető szerepét a nemzeti szabadságharcban. Aktivizálni kell a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség függetlenségi szellemű, haladó szárnyát, és szoros kapcsolatot kell kiépíteni köztük és a munkásság szervezetei között.

Ez a határozat, illetve a párttagságnak szóló tájékoztató a külső és belső erőviszonyok reális elemzésével, a párt fő irányvonalának megvédésével, a függetlenségi mozgalom előtt álló feladatok meghatározásával ismét elvi biztonságot nyújtott a kommunisták számára.

1942 őszén fokozatosan helyreállították a kapcsolatokat a szabadon maradt kommunistákkal, és megindult a pártszervezetek

újjászervezése is. 1942 őszén — rövid időre — újjáalakult a Budapesti Területi Bizottság. Sikerült pártszervezeteket, illetve pártkapcsolatokat kiépíteni több szociáldemokrata kerületi szervezetben — a VII., VIII., IX. és X., majd később az V. és XIII. kerületben —, több Pest környéki szociáldemokrata szervezetben — Pesterzsébeten, Pestlőrincen és Kispesten. Kiépülőben voltak a pártszervezetek, illetve a pártkapcsolatok a szabók, segédmunkások, bőrdíszművesek, szűcsök, továbbá az építőmunkások szakszervezeteiben. 1942 október—novemberében számos nagyüzemben volt már a pártnak egy-egy tagja, néhol 2—3 tagú csoportja. Kapcsolatai, illetve csoportjai voltak a pártnak több fontos hadiüzemben, többek között a Ganz Hajógyárban, a Magyar Radiátorgyárban, a Weiss Manfréd Művekben, a MÁVAG-ban, a Siemens Műveknél, a Ganz Vagonban, a Ganz Villanyban, a Repülőgépgyárban, a Kispesti Szövőgyárban, a Ruggyantában.

1942 második felében eredményes munka folyt az ifjúmunkások között is. A KB ezzel a munkával ismét az illegalitásba kényszerült Ságvári Endrét bízta meg. 1942 augusztus végén Ságvári vezetésével háromtagú illegális ifjúsági bizottság alakult. A bizottság feladata kettős volt. 1. Az OIB feloszlatása után szétszéledt fiatalok felkutatása, rajtuk keresztül illegális szervezetek kiépítése. 2. A feloszlatott OIB helyett a szakszervezeti ifjúsági központra, azaz az Ifjúmunkások Országos Bizottságára és az ifjúsági kultúr- és sportszervezetekre támaszkodva, ezek munkáját fellendítve létrehozni az ifjúmunkások legális centrumát. A bizottságnak további kapcsolatokat kellett teremtenie a különböző társadalmi rétegek ifjúsági csoportjaival.

1943 elején alakult meg illegálisan a vasasszakszervezet Ifjúsági Bizottsága, amely rövid idő alatt erős befolyásra tett szert a Magdolna utcai, a Reiter Ferenc utcai, az angyalföldi, a pesterzsébeti, a csepeli vasasszakszervezeti ifjúsági csoportokban, valamint a vasas tornászok között is. Erős illegális ifjúsági csoport létesült a segédmunkások szakszervezetében. A nyomdász ifik kapcsolatokat építettek ki a grafikus, szabó, fodrász szakszervezeti ifjúsági csoportokban, a rákospalotai, a VI., VIII. kerületi ifik között és a Vándor-kórus tagjaival.

A párt az illegális munkába bevont ifjakból és szimpatizánsokból újjászervezte az akciócsoportokat, amelyek 1942 őszén már eredményesen tevékenykedtek többek között Kispesten, Pesterzsébeten, Angyalföldön, Óbudán és a IX., X. kerületi üzemekben.

1942 végén, 1943 elején ismét kapcsolat létesült az egyetemi diákszervezetekkel. Kommunisták dolgoztak a Györffy-kollégiumban, a Teleki Pál Kollégiumban, a József Nádor Műszaki Egyetemen működő Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületében. Az egyetemi diákszervezetekben dolgozó és néhány dél-szlovákiai kommunista révén a KMP-nek sikerült összeköttetést teremtenie a Deák—Mayer-frakcióval is. A KMP vezetői úgy vélték, hogy Deákék kapcsolataira támaszkodva új szervezeteket lehet létrehozni a vasas üzemekben, és csökkenthetik a Demény-frakció káros tevékenységét is. A terv azonban nem valósulhatott meg, mert ez a csoport szakított ugyan a Demény-frakcióval és egyes esetekben terjesztette is a KMP röpiratait, vezetői azonban kezdetben nem voltak hajlandók a kommunistákhoz csatlakozni, továbbra is fenntartották szervezkedésük frakciós jellegét. Amikor a tárgyalások már eredménnyel biztattak, az egész csoportot letartóztatták.

1942 végén a kommunisták rendezték soraikat Dél-Szlovákiában és a kárpát-ukrajnai területen is. Decemberben Kassán újjáalakult a pártbizottság, pártszervezetek létesültek Kassán és környékén, 1943 tavaszán pedig Rozsnyón, Luciabányán, Ungváron, Munkácson és ezek környékén. 1943 májusában az egyre terebélyesedő dél-szlovákiai és kárpát-ukrajnai kommunista szervezetek összefogására és irányítására hosszabb előkészítő munka után — létrejött Kassán a KMP négytagú Felvidéki Területi Titkársága, amelynek titkára Tonhauser Pál, a KB tagja lett.

Észak-Erdélyben az 1941 nyarán történt letartóztatások után megkezdett szervező munka is eredményeket hozott. Józsa Béla és Szirmai István, továbbá a Szamosi Tartományi Titkárság szabadon maradt tagjai irányításával 1942 végén a szamosi, a kolozsvári, a nagyváradi és a nagybányai kerületben ismét kiépültek a pártszervezetek. Különösen erős szervezetei voltak a pártnak Kolozsvár több nagyüzemében, a Magyar Acélgyárban,

a Belga—Magyar Textilgyárban, a Dohánygyárban, a Dermata Cipőgyárban, továbbá a Szociáldemokrata Párt kolozsvári szervezetében és a Nemzeti Munkaközpontban, Nagyváradon a Carmen Cipőgyárban. Nagybányán a bányászok között ugyancsak kommunista sejtek tevékenykedtek. Voltak szervezetek Szászrégenben, Désen és másutt is. 1942 őszén Szirmai István révén sikerült megteremteniük a kapcsolatot a KMP Központi Bizottságával. A KMP Központi Bizottsága — a dél-szlovákiaihoz hasonlóan — négytagú erdélyi titkárság felállítását szorgalmazta. A titkárság 1943 januárjában létre is jött.

A KMP Központi Bizottsága kapcsolatot keresett a külföldi kommunista pártokkal is. 1942 végén, 1943 elején Kádár János a jugoszláv, Tonhauser Pál pedig a szlovák kommunistákkal tartott fenn közvetett érintkezést.

A pártmunka és a függetlenségi mozgalom újjászervezése szempontjából felmérhetetlen fontossága volt a pártnyomdának. A lebukásoktól sikerült megmenteni azt a nyomdagépet és betűkészletet, amelyet közvetlenül a letartóztatások előtt vásárolt a párt, és az Intercontinentale szállítócég raktárában helyeztetett el. A nyomdát Pataki László helyezte üzembe, ő és Szirmai Hédi ifjúmunkásnő volt a kezelője. Az első röpiratot röviddel Schönherz Zoltán meggyilkolása után adták ki, illegális viszonyok között igen nagy, 30 ezres példányszámban.

A Központi Bizottság a párt újjászervezése mellett minden energiáját az elszigeteltség megszüntetésére, a volt partnerekkel való kapcsolatok felvételére összpontosította. A KMP újjászervezett propagandabizottsága a kapcsolatok felvételét szorgalmazta a baloldali sajtóval. A legfontosabb feladat a Népszava szerkesztő bizottságával való szoros kapcsolat megteremtése volt. Kedvező módon továbbra is Szakasits Árpád vezette a szerkesztőséget, annak ellenére, hogy némiképp érthetően igyekezett távolmaradni a kommunistákkal való szorosabb együttműködéstől. Kállai Gyula kiszabadulása és bekapcsolódása a szerkesztőség munkájába kedvező fordulatot jelentett. Kasztel András helyét a baloldali szociáldemokrata Gosztonyi Lajos foglalta el, akit 1943 tavaszán felvettek a Kommunista Pártba. Visszatért a laphoz Mód Aladár és később Losonczy Géza is. Így ismét három-

négy tagú kommunista, illetve kommunista befolyás alatt álló csoport működött a Népszavánál.

Ez a kedvező változás a Népszavában is nyomon követhető. A lap október 11-én, majd folytatólagosan minden vasárnap — mintegy két hónapon keresztül Kossuth Lajos emigrációban írott ismeretlen leveleit közölte. Az a tény, hogy Kossuth és az 1848-as szabadságharc ismét publicitást kapott, komoly visszhangot váltott ki. Bajcsy-Zsilinszky Endre elsőként üdvözölte a polgári politikusok közül a Népszavát, amely ismét helyt adott a „magyar történelmi gondolatnak". Bajcsy újra állást foglalt a magyar munkásosztály és az 1941-ben zászlót bontott függetlenségi mozgalom mellett. Hitet tett a munkás, paraszt, értelmiségi összefogás mellett, mert ha ez megvalósul: „*Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni.*" Bajcsy tudta, hogy a németekkel eredményesen szembeszállni a munkásosztály aktív bevonása nélkül lehetetlen. Másrészt úgy vélte, hogy a munkásosztályt a forradalmi irányú fejlődéstől, a „bolsevizmus karjaiba rohanástól" visszatartani csak úgy lehet, ha a nemzet egyetemessége egyenrangú félként fogadja be.

Bajcsy-Zsilinszky cikke a munkásosztály körében nagy visszhangot váltott ki. Az ország minden részéből érkeztek a Népszavához levelek (néhányat a Népszava közölt is), üdvözölték a Népszava szerkesztőségét, amely újból helyt adott ilyen irányú cikkeknek, ugyanakkor határozottan kiálltak a munkásosztály vezette nemzeti összefogás mellett, és bírálták Bajcsyt, aki cikkében figyelmen kívül hagyta, hogy a munkásosztály „hívta meg együttműködésre" az értelmiség és polgárság legjobbjait, és nem megfordítva. A csepeli szervezett munkások arról írtak, hogy a munkásosztály az elmúlt évek során bebizonyította „szellemi nagyvonalúságát, politikai érettségét". S „ha a polgárság hajlandó öntudatosan vállalni a magyar nemzeti és egyetemes emberi célokat, akkor a társadalom másik két alkotó osztályával, a munkássággal és parasztsággal együtt harcol azért, hogy az ország felemelkedjék". A fenti gondolatokat szem előtt tartva bírálta Kállai Gyula mindazokat az írókat, kispolgári és polgári csoportokat, akik látják a hitleri katasztrófát, de a „tömegektől való félelmük" megakadályozza őket abban, hogy „*jól felfogott*

nemzeti érdekből" a munkásosztállyal, a parasztsággal, a haladó értelmiséggel együtt a „jövő Magyarország" megteremtésén munkálkodjanak.

„Táncsics Mihály és kora" című cikkében Mód Aladár nemcsak 1848-ra, a nemzeti függetlenség és szociális haladás összeforrottságára, hanem az 1941 őszén Kossuth és Táncsics sírjánál „kezdődött" események megismétlésének szükségességére hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta: a Táncsics és Kossuth sírjához vezető újabb zarándokút a fizikai és szellemi dolgozók jelképe legyen, hogy „együtt vonulnak fel nemcsak a temetőkertben, de a való életben is, amikor Magyarország szabadságát, népét és javait kell óvni és fejleszteni".

A kommunisták a Népszava szerkesztőségében már novemberben erőfeszítéseket tettek arra, hogy — az 1941-es karácsonyi számhoz hasonlóan — a Hitler-ellenes nemzeti összefogás körét tovább szélesítve, ismét útjára indíthassák az 1942 tavaszán szétvert függetlenségi mozgalmat. Ennek feltételei kezdtek újra kibontakozni. A KMP novemberben már bizonyos kapcsolatokat épített ki a Magyar Nemzet, a Mai Nap s az Újság című lapoknál. Megtalálták az utat Bajcsy-Zsilinszky Endréhez s Ortutay Gyulán, Barcs Sándoron keresztül a Független Kisgazdapárt balszárnyához. Sikerült összeköttetésbe kerülni Dobi Istvánnal, a Kisgazdapárt egyik legkövetkezetesebb és legtekintélyesebb baloldali vezetőjével. Ekkor sikerült kapcsolatot teremteni a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert professzorral is.

A KMP körlevélben fordult mindazokhoz a közéleti férfiakhoz, akikről köztudott volt, hogy keresik a kiutat. „Nemzetünk léte, országunk jövője forog veszélyben — hangoztatta a párt 1942 őszén szétküldött körlevelében —, ez késztet bennünket arra, hogy sorainkkal önhöz forduljunk." A körlevél részletesen elemezte a hitleri vereség előjeleit, az ország kifosztására irányuló és fokozottabb véráldozatokat követelő német terveket, a Kállay-kormány nemzetellenes politikáját. „Ez az út... az ország pusztulásának, a nemzet halálának útja!" Az egyetlen járható kivezető út csak a haladó, németellenes erők összefogása lehet.

Csatasorba hívott a Kossuth Rádió is „minden hazafit — a nemzet bármely rétegéhez tartozzék is —, aki nem helyesli

a Kállay-féle hazaáruló politikát". A Szovjetunióban élő magyar írók szovjet repülőgépeken magyar földre eljuttatott röpiratai, a magyar antifasiszta hadifoglyok első konferenciájának felhívása is azt sürgette, hogy a nemzet legjobbjai sorakozzanak fel a népellenes háborúval szemben.

A parasztsággal való kapcsolatok megteremtése a Szabad Szó és táborának fokozottabb bevonását sürgette. Szerencsére, az 1942-es letartóztatások nem érintették a falusi munkán dolgozó kommunistákat. 1942 őszén a Szabad Szó szerkesztőségében is létrejött az első kommunista csoport. Tagja: Donáth Ferenc, Fehér Lajos és Iliás Ferenc. Iliás egyben tagja, illetve titkára volt a Parasztszövetség országos szervező bizottságának, Fehér Lajos pedig a Kis Újságnál is dolgozott. Legfőbb feladatuknak tekintették, hogy erősítsék a Parasztszövetség balszárnyát és növeljék a földmunkásszakosztály megalakításáért küzdők táborát.

1941—1942 telén Nagy Ferencék meghiúsították a földmunkásszakosztály létrehozását. Ők a nagygazdák érdekeit képviselték, ennek érdekében 1942 márciusában a Parasztszövetségen belül megalakították az aranykalászos szakosztályt. A Parasztszövetség első közgyűlésére 1942 nyarán került sor. A jobboldal a közgyűlésen kiharcolta az alapszabály olyan jellegű módosítását, amely a földmunkásszakosztály megalakításának ismételt elodázását jelentette. Kimondták: „alapító tagok csak gazdák lehetnek". A közgyűlést pedig olyan kérdésekkel árasztották el, amelyek a fő feladatokról elterelték a figyelmet. Ezzel szemben Iliás Ferenc sürgette a földmunkásszakosztály felállítását, az egész parasztság egy táborba szervezését és jogainak harcosabb védelmét.

Nagy Ferencéknek úgynevezett „halogató politikája" arra késztette a szegényparasztság képviselőit, hogy újabb akciót indítsanak a szakosztály létrehozásáért. 1942. november 29-én nyílt levélben élesen megbírálták a Parasztszövetség egész addigi tevékenységét. „Nincs élet benne, sem mozgalmi, sem kulturális élet nincs a Parasztszövetség kebelében, hisz az nem elég, hogy parasztok tízezrei, olvasókörök százai tartoznak a szövetségbe..." Támadták a Parasztszövetség vezetőit, akik csak a gaz-

dag parasztok beszervezését tartják fontosnak, és a parasztság *vezetésére is egyik legértékesebb* réteget, a szegényparasztságot és az ifjúságot igyekeznek távoltartani. A Parasztszövetség nem arra hivatott, hogy „pislákoló szalmaláng legyen, mint eddig még minden igazi paraszti megmozdulás". Sürgette a levél, hogy minden községben, ahol a szövetségnek szervezete van, hozzák létre a földmunkásszakosztályt. A parasztságot meg kell ismertetni a „szellemi életben történő megmozdulásokkal, bele kell kényszeríteni a széles rétegeket az aktív és cselekvő világba". Csak akkor lesz ütőképes a Parasztszövetség, „ha élet lesz benne, és gyökerei a mélyben élnek; a nép mélységében". A nyílt levél a levelek, sajtócikkek valóságos lavináját indította el, amelyek újból és újból követelték a földmunkásszakosztály felállítását. A Parasztszövetség jobboldali vezetői azonban — a belügyminiszter támogatásával — visszavágtak. A december elején tartott választmányi értekezleten az alapszabályban újabb módosítást hajtottak végre, „és azt a megállapítást, hogy a földmunkásszakosztályt »meg kell« alakítani, »meg lehet«-re módosították". A jobboldali vezetők manőverei így ismét értékes hónapokat raboltak el a paraszti rétegek antifasiszta, háborúellenes szervezkedésétől.

Ugyancsak jobboldali befolyás érvényesült az SZDP 1942. december 13-án megtartott XXXIII. kongresszusán és a Népszava ezt követő, karácsonyi ünnepi számában is. A KMP a függetlenségi mozgalom újjászervezése, a baloldali szociáldemokraták mozgósítása szempontjából nagyon fontosnak tartotta a kongresszust. Igyekezett tudatosítani a munkások között a kongresszus jelentőségét. Arra törekedett, hogy a küldöttek egy részét a KMP álláspontjának elfogadására bírja, hogy azok a kongresszuson követeljék az SZDP opportunista politikájának megváltoztatását, a „félárbocra eresztett szabadság és függetlenség lobogójának" felemelését. Kommunista kezdeményezésre a munkások levelekben juttatták el kívánságaikat és javaslataikat a kongresszushoz, illetve a Népszava szerkesztőségéhez. Remélték, hogy azok nyilvánosságot kapnak akár a sajtóban, akár a kongresszuson. A levelek határozott kiállást követeltek az SZDP-től a függetlenségi gondolat, az 1941-es karácsonyi számban meghirdetett

nemzeti összefogás mellett. Követelték, hogy az SZDP foglaljon állást az ország sorskérdéseiben, juttassa kifejezésre a tömegek érdekeit, és ezzel igazolja, hogy valóban a dolgozó tömegek pártja. „Helyes volna — írja egy szűcsmunkás —, ha a párt kezdeményezésével céltudatos együttműködés alakulna ki mindazon pártok, egyesületek, valamint sajtóorgánumok között, amelyek a függetlenségi gondolattal egy irányban hajlandók haladni. Szükség van a közvélemény elemi erejű felrázására..." Követelték a börtönbe és internáló táborba került elvtársak erkölcsi és anyagi támogatását. A levelek azonban sem a kongresszuson, sem a Népszavában nem kaptak nyilvánosságot.

Már a kongresszus összetétele sem kedvezett a baloldalnak. Új küldöttválasztásokra nem került sor; az 1939-es kongresszus küldötteit hívták meg. Az összetétel mégis egészen másképpen alakult, mint 1939-ben, mert hiányoztak azok a baloldaliak, akik a szervezett munkások többségének érdekeit valóban képviselhették volna. Nagy részük börtönökben, internáló táborokban, munkásszázadokban sínylődött, és helyüket az SZDP, illetve a szakszervezetek vezetősége által behívott, zömében a jobboldal által befolyásolt párt-, illetve szakszervezeti tagok foglalták el.

Peyer Károly bevezetője, majd Szeder Ferenc főtitkár referátuma hangoztatta, hogy a kongresszus feladata e sorsdöntő időkben az útmutatás és állásfoglalás az SZDP politikája mellett. A főtitkári referátum az SZDP legfőbb irányvonalát egy mondatban, „a reálpolitika talaján" való megmaradásban foglalta össze. Csak egyetlen feladat állhat a párt előtt, hogy „ezekben a súlyos és válságos időkben megmentsük pártunkat arra az időre, amikor ennek a pártnak történelmi feladatát teljesíteni kell". A pártvezetőség az elmúlt hónapokban — állapította meg Szeder — „nem tudott ugyan csodákat művelni, de meggyőződéssel állíthatja, hogy minden cselekvésében a magyar munkásosztály érdekei és a párt megmaradásának célja, a mozgalom átmentése lebegett szemei előtt".

A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői ezután hangzatos kijelentéseket tettek a függetlenség, a nemzeti összefogás gondolata mellett, anélkül, hogy a gondolatok valóra váltásáért a szavakon túl bármilyen javaslatot tettek volna. A szocializmus

távoli perspektívájának emlegetésével, a politikai és gazdasági problémák elhallgatásával a konkrét feladatokról igyekeztek elterelni a munkásosztály figyelmét. A kongresszus az 1939-eshez képest jelentős visszaesést tükrözött; 1939-ben ugyanis a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták nyomására a függetlenség gondolata behatolt az SZDP-be.

Az SZDP jobboldali vezetőinek törekvése a háborúellenes harc leszerelésére még világosabban bontakozott ki az 1942-es karácsonyi Népszavában. E szám előkészítését — mint már említettük —, az elmúlt évihez hasonlóan, a lap kommunista és baloldali szociáldemokrata munkatársai kezdték szervezni azzal a céllal, hogy megújítsák a nemzeti összefogás gondolatát, és a függetlenségi frontnak a Magyar Történelmi Emlékbizottsághoz hasonló szervezeti kereteket teremtsenek. Az SZDP jobboldali vezetősége azonban közbelépett, és maga vette kezébe a karácsonyi szám szervezését. Szakasits Árpád, aki nagy érdemeket szerzett az 1941-es szám létrehozásában és a függetlenségi mozgalom más területein elért sikerekben, megrettenve az 1942-es meghurcoltatástól, a párt jobboldali vezetőinek ellene irányuló koncentrált támadásától, nem érezve maga mögött az 1941-ben oly szilárd kommunista és baloldali erőt, meghátrált. A Népszava 1942-es karácsonyi száma — bár bevezetőjében azt ígérte, hogy folytatója és továbbfejlesztője lesz az 1941-es karácsonyi számnak — korántsem lett a függetlenségi harc, a demokratikus haladásért való küzdelem kommunista programjának fóruma, sokkal inkább a jobboldali szociáldemokraták politikájának szócsövévé vált. A karácsonyi szám már címében is arról árulkodott, hogy nem a „jelen" harcai, a háború, a fasizmus elleni harc, a függetlenség kivívása, az ország demokratizálása áll a szám középpontjában, hanem csupán általánosságban a jövő, a háború utáni feladatok. „A holnap Magyarországa felé" című ünnepi számba most is Szakasits Árpád írta a vezércikket, de ez a vezércikk a „ma" helyett a „jövő" rózsaszínű álmait, a harc helyett a tervezgetést, a tettek helyett a szellem mozgósítását ajánlotta. Belenyugvást a változhatatlanba, mert „századok vihara" arra tanít, hogy a „romokba dőlt országot" mindig munkások, parasztok, a szellem szabad emberei építették újjá.

A jobboldali vezetők által szétküldött körkérdés képezte „A holnap Magyarországa felé" című ünnepi szám gerincét. Íme, a körkérdés: „Milyen felkészülésre, összefogásra és társadalmi munkára van szükség ahhoz, hogy a háború után Magyarország újabb gazdasági, politikai és kulturális fejlődés útjára léphessen a nemzeti önállóság és függetlenség biztosításával?" Főként az SZDP és a Kisgazdapárt jobboldali képviselőit szólaltatták meg; Peyer Károly, Szeder Ferenc, Karácsony Sándor, Gyürey Rudolf és mások, akik egy évvel korábban tüntetően távoltartották magukat a karácsonyi számtól, most tollat ragadtak, hogy a jövőről ábrándozzanak. A körkérdésre érkező válaszok szinte egyértelműen a háború utáni feladatokra igyekeztek koncentrálni a tömegek figyelmét.

A baloldalt azonban így sem sikerült teljesen elnémítani. A baloldali szociáldemokrata és kommunista újságírók a kérdésekre az 1941-es karácsonyi szám szellemében adtak választ. Hirdették az összefogást, kiálltak a nemzeti egység, a függetlenség gondolata mellett, és az álmodozás, tervezgetés helyett elszánt harcot követeltek. Gosztonyi Lajos „Magyar problémák" című cikkében találóan jegyzi meg, hogy „a szabadság frontja... nem széplelkű álmodók csoportja, akik csak tétlenül ábrándoznak új Magyarországról, hanem olyan összefogás, melynek tagjai *vállalják is* a munkát, ha kell a küzdelmet, akik tudnak és akarnak dolgozni a független Magyarországért és népe fölemelkedéséért". Sürgette a nemzetiségek bevonását a munkásság, parasztság, a haladó értelmiség közös harcába. Hangot adott a szomszédos országok demokratikus erőivel való összefogás, kapcsolatkeresés szükségének. Nagy István erdélyi kommunista író határozottan fellép a „kivárók", a „harcot elodázni akarók" ellen. Harcot hirdet a tömegek nagy részét fogva tartó azon „kóreszme" ellen, amely jövőnk biztosítását „különböző bölcselőktől", „valami országon kívüli döntésektől" várja. „Az ilyenek — írja — lélekben már feladták a függetlenség jogát. E kábulattal teljes vértezettel szembe kell szállni, mert ha nem készülünk fel, hogy a mi szavunk döntsön a háború utáni Magyarország sorsa fölött, úgy nem érdemeljük meg a lét jogát." A közélet minden területén sürgeti a cselekvő lehetőségek jobb kihasználását. „Ez az idő

nem a béke, hanem a harc ideje lesz számunkra. Harc a magunk erejébe vetett bizalom elsorvasztói ellen, harc az ország létét is feláldozni kész hamis kóreszmevédők ellen."

A kommunisták cikkeiből világosan kitűnik, hogy elfogadhatatlannak, károsnak tartják az olyan együttműködést, amely csupán a jövő terveinek kidolgozására szorítkozik, és nem foglalja magában a fasizmus, a háború elleni harcot. Természetesen a jövő programjának kimunkálására is szükség van, de ennek a programnak már *ma* harcra mozgósítónak és nem leszerelőnek kell lennie. Nagy István konkrét javaslatot is tett a szervezett együttműködés megteremtésére. Javasolta a munkásság, parasztság és értelmiség országos értekezletének előkészítését és összehívását.

Kállai Gyula „Falusi levelek" című cikkében mintegy folytatja Nagy István gondolatát, amikor a Szabad Szóban megjelent paraszti levelekből azt az általános következtetést vonja le, hogy a háború utáni feladatokra már most fel kell készülni, mert *„mostani munkájuktól függ, hogy milyen körülmények között kezdhetik el az újjáépítést"*. Kállai nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a parasztság politikai, gazdasági és kulturális felemelkedése csak a nemzeti függetlenség és a széles nemzeti egység érdekeinek alárendelve valósítható meg. Végül annak a reménynek ad kifejezést, hogyha az ország demokratikus erőinek egysége megvalósul, az igazi, önálló Magyarország megszületése bizonyos.

Megszólalt a lap hasábjain az észak-erdélyi antifasiszta baloldali írók egyik vezető egyénisége, Krenner Miklós (Spectator) is. Cikkében mindazon politikai pártok összefogását és együttműködését szorgalmazta, amelyek a nemzeti és szociális haladás, a nemzeti függetlenség és állami önállóság kérdésében egyetértenek.

Bajcsy-Zsilinszky Endre, az SZDP és az FKP jobboldali vezetőihez hasonlóan, a „belső válság", a forradalom elkerüléséért, a szilárd belső rend biztosításáért szállt síkra, de amíg az előbbiek a tömegek leszerelésével, égető szociális problémáik elodázásával, a holnap ígérgetésével akarták ezt elérni, Bajcsy éppen fordítva.

Az 1942-es karácsonyi számnak a munkások és értelmiségiek körében korántsem volt olyan visszhangja, mint az 1941-esnek.

A szerkesztőségbe érkező levelek azt mutatják, hogy a dolgozók örömmel vették a függetlenségi erők újabb együttes fellépését. A levélírók egy része az 1941-es egyenes folytatásának tekintette e számot, nem látták a kettő közötti alapvető különbséget. A levélírók másik része elégedetlen, főleg azt kifogásolta, hogy a jövő feladatait túlságosan általános vonásokkal vázolták fel. Hangsúlyozták, nem helyes várni, már most meg kell kezdeni a feladatok megoldását.

Mindez azt mutatja, hogy 1942 végéig az antifasiszta erők nem tudták leküzdeni azt a válságot, amely a KMP-re mért súlyos csapással, a Magyar Történelmi Emlékbizottság felszámolásával bekövetkezett. A KMP erejéből 1942 második felében csupán saját sorainak rendezésére és a függetlenségi mozgalomban 1941—1942-ben részt vett pártokhoz, szervezetekhez, személyekhez való kapcsolatok kiépítésére tellett. Arra már nem volt képes, hogy a letartóztatások során szétvert függetlenségi mozgalom balszárnyát ismét összefogja, akciók szervezésével mozgósítsa. Így az ellenállás egyre inkább a Hitler-ellenes harc, a függetlenség és nemzeti összefogás jegyeit ugyan magán viselő, de valójában a tömegek aktív mozgósítását feladó, forradalmi átalakulás ellen fellépő mozgalommá kezdett válni. A párt időben felismerte ezt a veszélyt, s minden erejével küzdött ellene. Felismerte, hogyha a súlyos terror alatt nyögő munkásság, parasztság, értelmiség és középrétegek jelentős része a megalkuvó politika befolyása alá kerül, Magyarország katasztrófáját nem kerülheti el. Felismerte, hogy a Kállay-kormány ebben az irányban igyekszik nyomást gyakorolni a mozgalom jobbszárnyára.

1942 végén, közvetlenül a háborúban beállott döntő fordulat és a Kállay-kormány rendszermentő politikájának kibontakozása előtt az antifasiszta nemzeti egységfront nemcsak nem jött létre, hanem egyre világosabban kezdtek kibontakozni a függetlenségi mozgalmat megbontó irányzat körvonalai.

A KMP HARCA A RENDSZERMENTŐ POLITIKA FELSZÁMOLÁSÁÉRT, A NEMZETI ERŐK TÖMÖRÍTÉSÉÉRT, A KÜLÖNBÉKÉÉRT

A SZOVJET HADSEREG SZTÁLINGRÁDI ÉS VORONYEZSI GYŐZELMÉNEK HATÁSA A DOLGOZÓ TÖMEGEKRE

A sztálingrádi csata döntő fordulat kezdete volt nemcsak a keleti hadműveletekben, hanem az egész második világháborúban is. A szovjet hadsereg világraszóló győzelmeinek sorozata 1942. november 19-én kezdődött, amikor a szovjet csapatok Sztálingrádtól északra és délre ellentámadásba lendültek, és november 23-án bekerítették a németek 22 hadosztályát, mintegy 330 000 embert. A szovjet hadsereg 1942 decemberében visszavetette a bekerített egységek felmentésére küldött fasiszta csapatokat, és 1943 januárjában megkezdődött a bekerített egységek felszámolása. 1943. február 1-én a 6., majd 2-án a 11. német hadsereg Sztálingrádban letette a fegyvert.

A sztálingrádi hadművelettel egyidőben megmozdult az egész szovjet front. A szovjet hadsereg hatalmas támadása bontakozott ki Velikije Lukitól a Kaukázusig. A szovjet csapatok Leningrádnál áttörték a német blokádot, és helyreállították a közvetlen vasúti összeköttetést a fasiszták által kiéheztetésre ítélt hős várossal. *Ezekkel a hadműveletekkel megkezdődött a fasiszta megszállók kiűzése a Szovjetunió földjéről.*

A sztálingrádi győzelemnek döntő szerepe volt a fasiszta tömb válságának kibontakozásában. Tovább szilárdította az antifasiszta világkoalíciót, megnövelte a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét és súlyát az antifasiszta koalícióban. Bebizonyosodott,

hogy a Szovjetunió nemcsak védekezni tud, hanem képes döntő csapást mérni az ellenségre, sőt képes az agresszor szétverésére is.

Ugyanebben az időben az amerikai, angol és francia csapatok Tunisz kivételével megtisztították az ellenségtől Észak-Afrikát.

A szovjet, valamint a nyugati szövetséges hadseregek győzelmei elmélyítették a megszállt országok partizánharcait, antifasiszta felszabadító mozgalmait.

Megteremtődtek a fasiszta Németország és csatlósai gyors szétzúzásának feltételei. A nyugati szövetségesek azonban még mindig halogatták a második front megnyitását Franciaországban, amikor mellékhadszíntérre, Szicíliára és Dél-Olaszországra terelték hadműveleteiket.

A szovjet győzelem nagy hatást gyakorolt a magyar dolgozó tömegekre, s jelentősen befolyásolta a magyar uralkodó osztályok politikáját, gyorsította belső ellentéteik kiéleződését. A Kállay-kormány úgynevezett „hintapolitikájának", helyesebben rendszermentő politikájának kibontakozásához voltaképpen ez a katonai fordulat adott ösztönzést. Az a körülmény pedig, hogy a fasiszta koalícióra mért csapás közvetlenül Magyarországot is érintette, elmélyítette a sztálingrádi események hatását.

A 2. magyar hadsereg a voronyezsi frontszakaszon mintegy 200 km szélességben rendezkedett be védelemre. A fegyverzet, ruházat, élelmezés szempontjából rendkívül rosszul ellátott, 1942 nyara óta megtizedelt, erkölcsileg leromlott hadsereg ellen a szovjet csapatok 1943. január 12-én indítottak támadást. A harc során a 2. magyar hadsereg teljesen felmorzsolódott. A novemberben frontra vitt leváltó egységekkel együtt kb. 230 000 főt számláló hadseregből elesett, megfagyott, megsebesült vagy fogságba esett mintegy 120 000 ember. Még súlyosabb veszteség érte a 2. magyar hadsereg mellé beosztott 50 000 főnyi segéd- és munkaszolgálatos alakulatokat. A honvédelmi miniszter beismerése szerint belőlük csupán 6—7000 ember maradt meg. Az anyagi kár mintegy 367 millió pengőt tett ki. Ezzel lényegében elpusztult az egyetlen, ütőképesnek mondható magyar hadsereg.

A sztálingrádi és az afrikai hadműveletek kimenetelét lázasan figyelő magyar kormányt váratlanul érte a 2. magyar hadsereg pusztulása. A Kállay-kormány mindenképpen el akarta titkolni

az ország közvéleménye előtt a németek nagy vereségét, s főleg a 2. magyar hadsereg pusztulását. Ez azonban csak részben sikerült. A moszkvai rádió magyar adását, a Kossuth Rádiót, valamint a londoni rádiót hallgatók a vereség első napjaiban tudomást szereztek a katasztrófáról. A Kossuth Rádió már január 17-én hírt adott a magyar hadsereget ért veszteségekről, január 26-i adásában pedig már majdnem pontos adatokat közölt a halottak, sebesültek, fogságba esettek számáról. Magyarországon a KMP márciusi röpirata tudatta a teljes igazságot az ország népével.

Kállay január 21-én — a MÉP klubnapján — kénytelen rövid tájékoztatót adni a hadihelyzetről. A tájékoztató célja: eloszlatni pártjában s főleg az ország közvéleményében „lábrakelt ellenséges rémhíreket". Megnyugtatta a miniszterelnök a párt tagjait, hogyha a veresége k a múlthoz képest nagyobbak is, de távol állnak azoktól a számoktól, amelyeket az ellenséges híradások közölnek.

Január 24-én megjelent a „londoni, moszkvai, kujbisevi rádióadók által közölt adatok" hivatalos cáfolata. A cáfolat szerint nem a magyar, hanem a szovjet csapatok szenvedtek súlyos vereséget, „a magyar vereségek is nagyobbak ugyan, mint eddig voltak", de csupán azért, „mert csapataink nagy ellenséges támadást hárítanak el". A honvédvezérkar január 31-i hadijelentése szerint „a helyzet tisztázódott", és a „Don menti harcot a magyar sereg nem vesztette el, csak veszteségei vannak".

Csakhogy az uralkodó körök minden igyekezete eredménytelennek bizonyult. A frontkatonák leveleinek elmaradása, a szabadságon levők visszautazásának újabb és újabb módosítása, a hozzátartozók levél-, és csomagküldeményeinek letiltása a reménykedők, a kormány tájékoztatásainak hitelt adók számára is világossá tette, hogy a „rémhírek" a valóságot jelentik.

Ezt követően levelek tömege árasztotta el a különféle állami és katonai szerveket, magát a kormányt is. „Miért nem szabad nekünk tudnunk, hogy hogyan állunk. A szülők, testvérek, gyermekek, hitvesek aggódva várnak minden hírt, s néma, csendes minden. A lelkekben egy összeroppanni készülő vívódás van. A bizonytalanság öl, a bizonytalanság gyilkol..." Számos levél-

ben a 2. magyar hadsereg katonáival szemben tanúsított német kegyetlenkedésekről érkező hírekre kérnek választ. Raffay Sándor, az ún. bányai egyházkerület püspöke, levelében arról ír, hogy a németek iránt táplált rokonszenvét lerombolták azok az események, amelyek a keleti fronton történtek. A német katonák tettei „vérig sértik magyar önérzetünket, magyar tisztességünket". A püspök sürgette Kállayt, hogy vonja le a konzekvenciákat: lehetséges-e továbbra is együttműködni a németekkel.

A 2. magyar hadsereg maradványainak, elsősorban a sebesülteknek a hazahozatala — bár minden ellenintézkedés megtörtént — tovább fokozta az országban a háborúellenes hangulatot. A katonák által elmondott élmények eljutottak az egész országhoz.

A lakosság körében ellenállhatatlanul növekedett „a háború győzelmes befejezése" iránti bizalmatlanság, fokozódott a németellenes hangulat. Az 1942 második felében tapasztalható háborús fásultság most már békekövetelésekkel párosul. 1943 elején Antal István Kolozsvárott, Bonczos Miklós igazságügyi államtitkár pedig a MÉP szarvasi gyűlésén kénytelen fellépni a növekvő békekövetelésekkel szemben. Bonczos a „kishitűeknek" azt üzeni: „álljanak félre a maguk fertőző pesszimizmusával", mert tudni kell, „ha mi nem mentünk volna bele a háborúba, a háború jött volna belénk". Majd így folytatta: „A hosszú háború kényelmetlenségei, nélkülözései és szenvedései nyomán jelentkező *oktalan béke utáni vágyakozással szemben fel kell venni a harcot.* Nem a háború végéért és a békéért imádkozunk, hanem a győzelemért."

A háborús terhek, a tömegeket sújtó gazdasági és egyéb intézkedések miatt is növekszik az elégedetlenség. Egyre gyakoribb az élelmiszeradagok — kenyér, liszt, zsír, hús, burgonya —, a ruházati cikkek, a tüzelő csökkentése, hiánya, s ezzel együtt a minőség állandó és gyors romlása. A bérek stagnálnak, az árak viszont állandóan emelkednek. Egyre súlyosabbak az üzemek militarizálásával járó helyhez kötöttség következményei, továbbá a munkaidő 10—12 órára emelése, a bányákban a pótműszakok bevezetése. Mind tűrhetetlenebb a munkásosztály helyzete, a munkaintenzitás fokozása, az üzemi parancsnokok korlátlan hatalma folytán.

A szegényparasztságot ugyanúgy sújtotta a bérek rögzítése, a mezőgazdasági munkakényszer, a munkaintenzitás és a munkaidő jelentős növelése, a nagybirtokon dolgozó munkások fokozatos katonai ellenőrzés alá helyezése, továbbá az élelmiszer-, ruha- és lábbeli hiánya.

A kis- és középparasztokat, de részben a módos gazdákat is elsősorban az 1943-ban bevezetett Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszer sújtotta. A progresszivitást teljesen mellőző, igazságtalan beszolgáltatási rendszer rendkívül alacsony áron vette el a kisparaszttól a terményét, sok esetben a fejadagját is. A nagybirtokos viszont — a birtokra általában alacsonyan megállapított kataszteri tiszta jövedelem után — jóval kevesebb terményt volt köteles azonos területről beszolgáltatni, mint a kisparaszt. Ők a beszolgáltatási kötelezettségen felül eladott terményért magas prémiumot kaptak. A beszolgáltatási kötelezettség négyötöd része a 100 holdon aluli szántófölddel rendelkező gazdaságokat terhelte, és csupán egyötöde a 100 holdnál nagyobb gazdaságokat, holott az utóbbiak a földterület több mint 40 százalékát birtokolták. A dolgozó parasztságot terhelte ezenkívül az állandóan emelkedő föld- és házadó, az állatrekvirálások, a honvédség részére egyre gyakrabban igénybe vett kényszerfuvarozás, de sújtotta a közép- és nagygazdákat a növekvő munkáshiány is.

A gyakori fizetésemelés ellenére is romlott az értelmiség, a tisztviselői kar helyzete. „A tisztviselői társadalom a közelmúltban történt fizetésemelések ellenére sem tud már lépést tartani az elsőrendű közszükségleti cikkek áralakulásával — állapította meg a hódmezővásárhelyi rendőrkapitány... Ruházkodás terén már most válságos helyzetbe került." A ruházati „cikkeket ma már egyáltalán be sem szerezheti a tisztviselő, mert a magas árak miatt fizetéséből, létfenntartási költségeiből elvonni képtelen".

A Magyarországon élő és főleg a területnövekedés után Magyarországhoz került nemzetiségek helyzete — a németség kivételével — még a magyar dolgozó tömegekénél is súlyosabb. Az átcsatolt területek nemzetiségeinek bérviszonyai, élelmiszer- és ruhaellátottsága elmaradt az „anyaország" lakosságáé mögött. A nemzetiségek gazdasági és politikai harcát a legkegyetlenebb terrorintézkedésekkel, börtönnel, munkaszolgálattal, frontszol-

gálattal igyekeztek elnyomni. Nem véletlen, hogy az ellenállás a nem magyar területeken bontakozott ki a leggyorsabban és ért el eredményeket.

1943 első felében a frontesemények, a háborús terhek növekedése, továbbá a kommunisták és baloldali szociáldemokraták, szakszervezeti bizalmiak munkája nyomán általános, az egész országra kiterjedő bérmozgalom bontakozott ki a bányákban, hadiüzemekben. A háború első szakaszában bérmozgalmakkal főleg kisüzemekben, a könnyűipar területén találkoztunk, 1942 végétől, különösen pedig a sztálingrádi csata után a nagyüzemekre átterjedő bérmozgalmak szemtanúi lehetünk. Ennek oka a harctéri eseményekben, a háború elhúzódásában rejlik. A háború elején a nagy hadiüzemek dolgozóinak helyzete, munkabére, élelmiszerellátása stb. kedvezőbb volt, mint a kisebb üzemekéi. 1943-ra megváltozott a helyzet. Bár a kisüzemek dolgozóinak élelmezése továbbra sem javult, a munkahely-változtatás mégis lehetővé tette a viszonylag magasabb bérek kiharcolását. A nagyüzemekben viszont a helyhezkötöttség, a nagyszámú munkaszolgálatos alkalmazása, a béremelések miniszteri döntéshez kötése ennek lehetőségét minimálisra csökkentette. Mindez párosult a fokozott munkaintenzitással, a bebörtönzés, az élelemmegvonás, a frontraküldés állandó fenyegetésével, továbbá az élelmezés, ruhaellátás egyre súlyosabb nehézségeivel.

A bányászok helyzete volt talán a legsúlyosabb. A hadiipari termelés gyors növekedése, az új hadiüzemek üzembe helyezése, valamint a vasút megnövekedett szénszükséglete következtében 1943-ban mintegy háromnegyed millió tonna széntöbbletre volt szükség. Ezt az igényt a szénbányák már nem tudták kielégíteni. A követelményektől messze elmaradó bányatechnika, a rablógazdálkodás következményei, a krónikus munkaerőhiány, valamint a szakképzett, de „megbízhatatlan" bányászok frontra küldése miatt a széntermelés válságba jutott. A válság nemcsak az ipari termelésre, hanem a lakosság tüzelőellátására is kihatott. Ez tovább növelte a dolgozók elégedetlenségét.

1942 második felétől egymást érték a széntermelés stabilizálását, illetve fokozását szolgáló intézkedések. Bár ezek között nagyobb arányú beruházások is voltak, a termelést továbbra is

a munkaintenzitás fokozásával, újabb és újabb munkaerő, főleg munkásszázadok munkába állításával kívánták emelni. 1942 nyarán megvonták a bányászok fizetett szabadságát, 1943 elejétől fokozatosan az ország összes bányáiban bevezették a szombat éjszakai pótműszakot, másutt vasárnap is munkára kötelezték a bányászokat, majd csökkentették a bányászok szénjáradékát.

A munkaintenzitás fokozása az élelmezés állandó romlásával párosult. Számos utasítás látott napvilágot a bányászok élelmezésének, ruhaellátásának javítására, ezek azonban a legtöbb esetben papíron maradtak, vagy korántsem tartottak lépést a megerőltetett munkatempóhoz szükséges kalóriamennyiséggel. Már 1942 őszétől egyre több bányavidékről érkezik jelentés a bányászok elégedetlenségéről. A tatai és a pécsi szénmedencében 1942 végén még a „felbujtók" frontra küldésével, a bányászok megfenyítésével sikerült a bérmozgalmakat elfojtani, 1943 első felében azonban országos bányászbérmozgalom bontakozott ki.

Az első bányászsztrájk 1943. március 10-én a sajóbábonyi kőszénbányában, majd 11-én az Almásvölgyi Szénbánya Társaság bányáiban robbant ki. 1943 áprilisában a Salgótarjáni Kőszénbánya nagymányoki telepén a szalonnaadag megvonása váltott ki tiltakozást, ezt csak a húsadag felemelésével tudták leszerelni. 1943. április 3-án a mecsekszabolcsi bányászok megtagadták a pótműszakot; mintegy 200 bányászból öt, 10-én pedig 50—60 jelent meg a bányában, de ezek sem szálltak le. Ez mintegy nyitánya volt a május elsejei munkabeszüntetésnek, amikor 950 bányász helyett csupán 54 jelent meg a munkahelyén. A vasasi bányászok közül a Szent István-aknába 250 bányász helyett négy, a Ferenc József-aknába 310-ből csupán tíz szállt le. A pótműszak megtagadására került sor a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányatelepein és a Diósgyőri Vasgyárhoz tartozó Ferences bányatelepen.

A bányászok tiltakozásának másik formája a munkalassítás, a bányákból való tömeges távolmaradás, illetve a munkahelyváltoztatás volt. Az „amerikázás" megakadályozására megnövelték a felvigyázók számát, de ez sem használt. „Addig, míg a feljebbvalót maga mellett vagy a közelben tudja és látja, dolgozik

— írják Tatabányáról —, azontúl azonban ott lassít és úgy lassít, ahogy tud.

A bányavidékekről a Belügyminisztériumba érkezett jelentések szinte egyértelműen arról számolnak be, hogy a munkafegyelem meglazulása egyre jobban veszélyezteti a termelést. Komoly termeléskiesést jelent Várpalota, Oroszlány. A várpalotai szénbányában április és július között azonos létszámú bányász foglalkoztatása mellett a termelés 270 vagonról 150-re csökkent. Oroszlányban a napi termeléscsökkenés nyolc vagon. Hasonló panasz érkezik más bányákból is. 1943 októberében az összes bányák széntermelésében már 15 000 tonna csökkenést mutattak ki.

A munkafegyelem lazulása ellen a bányavezetőségek és az üzemi parancsnokok a legdrasztikusabb eszközökkel léptek fel. Megvonták élelmiszer-pótadagjaikat, súlyos pénzbüntetéssel, különböző fenyítésekkel éltek, s egyre gyakoribbakká váltak a bebörtönzések. A bányák börtönei már 1943 első felében megteltek. Az eredmény azonban változatlan, sőt a helyzet 1943 második felében tovább romlik.

Az iparban 1942 őszén nagyobb bérmozgalomra került sor a Ganz és Társa Villamossági Gép-, Vagon- és Hajógyárban.

Bérmozgalmat jelentettek a soroksári szövőüzemből, a Lánggyárból sztrájkot. Sombor-Schweinitzer 1943. április elején kelt összefoglaló jelentése megállapítja: „a nagyiparban, különösen a vasas szakmában dolgozó munkásoknál bizonyos nyugtalanság észlelhető az órabérek miatt... Ezt a helyzetet egyesek arra használják fel, hogy bizonyos propagandacélzattal a nagyipari munkások között zavart és nyugtalanságot keltsenek." Hasonló jelenségekről számol be a győri főispán, a diósgyőri, valamint a székesfehérvári rendőrkapitány is.

A bérmozgalmak a vidéki üzemekben a legerősebbek. 1943 februárjában Pécsett a Sopiana Gépgyár és Vasöntöde, valamint a Sebők Andor-féle Pécsi Fém- és Lakatosárugyár munkásai léptek fel — a vasasszakszervezeten keresztül — bérkövetelésekkel. A gyárvezetőség kénytelen volt teljesíteni a munkások követelését. Erre az Első Pécsi Bőrgyár, a Hammerli-féle Kesztyűgyár, továbbá a Spinet és a Turul Kesztyűgyár dolgozói is — mintegy

ezren — béremelést követeltek. Az ő követeléseiket is kielégítették.

Az április, május hóban érkező jelentések arról számolnak be, hogy a hadiüzemek munkásainak elégedetlensége a pattanásig feszült. A több mint 1000 munkást foglalkoztató pápai Perutz Textilgyárban „bizonyos idő óta... félremagyarázhatatlan radikális magatartás figyelhető meg" — írja levelében a gyár egyik német alkalmazottja. „Ha a tömegen valamiképpen nem segítenek, akkor ez a szellemi átalakulás tovább fejlődik, és valamilyen jelentéktelen alkalommal, akár kisebb zavargásnál vagy az elégedetlenség megnyilvánulásánál robbanáshoz vezet." A gyárban működő kommunista csoport áprilisban bérmozgalmat kezdeményezett, s a gyártulajdonos 30 százalékkal kénytelen volt emelni a béreket. A Perutz-gyári munkások radikális magatartása kihatott a pápai repülőtér építőinek hangulatára is, ahol szabotázs történt és sztrájk robbant ki.

A növekvő elégedetlenség leszerelésére a megelőző intézkedések egész sorát léptették életbe. 1943 tavaszán egymás után távolították el a hadiüzemekből „az állambiztonsági szempontból megbízhatatlanokká nyilvánított" baloldali munkásokat. A „Sztrájkutasítás" című kormánybiztosi határozat már a sztrájkok megelőzésében lehetővé teszi az illető hadtestparancsnokság igénybevételét. A megmozdulások azonban tovább folytatódtak.

A legerőteljesebb bérmozgalom az ország második legnagyobb ipartelepén, Diósgyőrött bontakozott ki. Az ipartelep egész évben komoly gondot okozott nemcsak a helyi hatóságoknak, hanem a kormánynak is. Diósgyőr üzemei erősen szervezettek, sok volt közöttük a baloldali munkás, erős volt a kommunista befolyás is. A bérmozgalmat az üzem kommunistái, a diósgyőri helyi vasasszakszervezet kezdeményezte. Az 1943 eleje óta tartó bérmozgalomban május 28-án fordulat következett be. A C. (ágyú) gyár 11-es üzemének dolgozói azonnali béremelést követeltek üzemfőnöküktől. Miután nem kaptak kielégítő választ, délben a C. gyár összes dolgozója, „hivatalos adatok" szerint mintegy 700—800 ember az igazgatósági épület elé vonult, és az ott megválasztott küldöttség útján beterjesztette követeléseit. Az igaz-

gatóság kénytelen volt ígéretet tenni a bérrendezésre. Ugyanaznap a D. üzemben hatalmas robbanás történt, amelynek során kilenc munkás életét vesztette, számosan életveszélyesen megsebesültek. A megmozdulás és a robbanás a munkások hangulatát izzásig fokozta. Erre utal a rendőrkapitányság jelentése, amely hangoztatja: „... megnyugtató ígéretekkel a munkásság nyugalmát már biztosítani nem lehet, hanem a munkásság anyagi helyzetének azonnali gyökeres megjavítására van szükség..." Borsod megye főispánjának a belügyminiszterhez intézett levele ugyancsak ezt sürgeti: határozott intézkedések. „Komoly, igazságos fizetésrendezés szükséges, és azonkívül ki kell kapcsolni az izgató kommunista elemeket."

Amikor a munkásság tudomást szerzett arról, hogy a június 10-i bérfizetéskor nem kerül sor javításra, a hatóságok a május 28-inál egységesebb és tömegesebb megmozdulásra számítottak nemcsak a C. gyárban, hanem az új gyárban, a hengerde üzemben is. A tüntetés megakadályozására Miskolcon és Diósgyőrött katonai és rendőri karhatalmat helyeztek készenlétbe. Sietve az üzembe érkezett Bornemisza Géza, a MÁVAG vezérigazgatója, és tárgyalásokkal akarta a munkásokat „jobb belátásra bírni". A tárgyaláson kezdetben támadóan és fenyegetően lépett fel, de a gyár vezetőinek kérésére később hajlandó volt a munkásküldöttség követeléseit tudomásul venni. A manőver bevált. Átmenetileg a gyár dolgozói megnyugodtak, és elálltak a június 10-ére tervezett megmozdulástól. Az iparügyi miniszter június 19-én fogadta a vasgyár munkásküldöttségét. Nagyobb megmozdulásoktól és azoknak más üzemekre való átterjedésétől tartva, ismerve továbbá a kormány általános bérrendezésre vonatkozó tervét, május 26-ig visszamenőleg 30 százalékkal emelték a munkabéreket. A munkások többi követelésére is — szénjárandóság, ruha, családi pótlék, túlóradíj stb. — biztató választ kaptak. Ezzel átmenetileg sikerült a forrongó hangulatot visszaszorítani, és a gyár nyugalmát egy időre biztosítani.

A munkásság elégedetlensége ebben az időben tehát még nem annyira politikai, mint inkább gazdasági vonalon és elszigetelten jelentkezett. Ott, ahol volt kezdeményező erő — volt illegális kommunista csoport vagy a szakszervezet helyi vezetősége vál-

lalta a harcot — a gazdasági harc gyorsan terebélyesedett és politikai jelleget is öltött. A bérmozgalmak arra utalnak, hogy a munkások, főleg a bányászok, az egész országot átfogó megmozdulásban reménykedtek, ennek esélyeit latolgatták. Rendkívül sok múlott azon, hogy a munkásság vezetői élére tudnak-e vagy akarnak-e állni ennek a mozgalomnak?! Politikai síkra tudják-e vagy akarják-e terelni, avagy lefékezik, és ezzel az egész háborúellenes mozgalmat megfosztják lendítő erejétől!?

A munkások gazdasági harcához hasonló, bár formájában eltérő volt a dolgozó parasztság, mindenekelőtt a szegényparasztság harca. A háború előtt a szegényparasztságot elsősorban az óriási munkanélküliség s ennek bérleszorító hatása sújtotta, és harca a munkanélküliség felszámolására összpontosult. A második világháború alatt azonban megváltozott a helyzet. A mezőgazdasági termékek iránt rendkívül megnövekedett kereslet, az ipar növekvő munkaerőigénye, a hadsereg háborús szinten tartása nemcsak felszívta a mezőgazdaságban korábban jelentkező munkaerő-felesleget, hanem egyre nagyobb munkaerőhiányt teremtett. Éppen a munkaerőhiány jelentkezése adta a szegényparasztság kezébe azt az új harci eszközt, amellyel az egyre kíméletlenebbé váló háborús terhekkel szemben védekezni tudott.

1943 tavaszán a szegényparasztság harca a rögzített munkabérek feloldására, a munkakényszer csökkentésére irányult. Ennek érdekében igyekezett szabotálni az agrárproletár és a szegényparaszt a munkavállalási szerződések megkötését. 1943. március elején a Belügy-, a Földművelésügyi és a Honvédelmi Minisztérium illetékes szervei sorozatos tárgyalásokon alakították ki közös álláspontjukat a munkavállalás tömeges megtagadóival szemben.

1943 áprilisában a Földművelésügyi Minisztériumban létrehozták a Rögtönzött Mezőgazdasági Vezető Törzset. A törzs feladata az volt, hogy biztosítsa a mezőgazdasági munka folyamatosságát, katonai vezetés alá helyezze azokat a gazdaságokat, ahol a munkafegyelem meglazult, vagy ahol a szökések vagy az esetleges sztrájkok indokolják a kényszerítő intézkedéseket. 1943. október végére az egész országban önként leszerződött 380 000

munkásnak mintegy fele, kb. 170 000 ember került fokozatosan katonai vezetés alá.

A szigorú intézkedések ellenére sem sikerült a mezőgazdasági munkák elvégzéséhez szükséges munkaerőt biztosítani. Az agrárproletárok nagy részét a munkaerő-felesleggel rendelkező megyékben is *csak honvédelmi behívójeggyel tudták munkára kényszeríteni*. Máramaros, Bereg, Ung, Szabolcs, Heves, Borsod, Szatmár, Zala és Vas megyékből, valamint az ország más részéből 17 000 embert köteleztek munkára honvédelmi munkakötelezettség címén. Jó részük azonban már a jelentkezés előtt vagy szállítás közben, egy részük pedig a munkahelyéről *szökött* meg.

A nagybirtokokon foglalkoztatott munkások a „mostoha viszonyok" ellen *a munkateljesítmény állandó csökkentésével* is védekeztek. Nagybirtokosok és nagygazdák felterjesztései, a Honvédelmi és a Belügyminisztérium jelentései szinte egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a mezőgazdasági munkásság munkaerkölcse és munkateljesítménye eddig soha nem tapasztalt mértékben visszaesett. A hatóságok egy része is kénytelen volt belátni, hogy csupán drákói intézkedésekkel fordulatot elérni nem lehet, ezért sürgette a kormányt, hogy tegyen intézkedéseket az agrárproletárok élelmezésének, ruha- és lábbeliellátásának, munkakörülményeinek megjavítására.

1943 kora tavaszától gyakoriak a kisebb sztrájkok is. Aratás és cséplés idején egyik miniszter a másikat hibáztatta a mezőgazdaságban tapasztalható állapotok miatt. Csatay honvédelmi miniszter a belügyminisztert és a közigazgatási szerveket tette felelőssé a szökések, sztrájkok és munkamegtagadások számának állandó növekedéséért. A földművelésügyi miniszter pedig a belügyminiszternél sürgette a gazdasági felügyelők által felterjesztett több száz munkás azonnali internálását. Ezek után a belügyminiszter július 24-én kiadott rendelete kötelezte a hatóságokat: „minden rendelkezésre álló eszközzel hassanak oda, hogy a mezőgazdasági munkák zavartalanul és eredményesen folytattassanak... Minden olyan esetben, amikor a mezőgazdasági munkák elvégzése tekintetében a legcsekélyebb mértékben aggályos körülményeket észlelnek... a legnagyobb szigorral járjanak el." Ennek ellenére, mint a Rögtönzött Mezőgazdasági Vezető Törzs

szeptember 18-i jelentése megállapítja, a legfontosabb nyári munkák befejezése „egyes-egyedül" katonai közbelépésnek volt köszönhető.

A Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszer a kis-, közép- és részben a módos gazdákat is fojtogatta. A Jurcsek-tervvel szemben olyan nagy volt az ellenállás, hogy még az Országos Mezőgazdasági Kamara és a Független Kisgazdapárt is kénytelen volt engedni a gazdák követeléseinek, s a terven gyökeres változtatásokat javasolni. Ezek azonban nem találtak meghallgatásra. A kis- és középgazdák körében is lazult a munkafegyelem, a munkamorál, az ellenállás azonban főképp a gabonakészlet elrejtésében, a beszolgáltatási kötelezettségek szabotálásában jutott kifejezésre. A beszolgáltatási kötelezettség megtagadására szólítottak fel a kommunista röpiratok is. A kormány a cséplés rendkívül szigorú ellenőrzésével, megtorló intézkedések kilátásba helyezésével akarta a „fekete cséplést", a gabonaelrejtést, a beszolgáltatási kötelezettség szabotálását megakadályozni. Ez azonban csak részben sikerült.

A beszolgáltatási kötelezettség elmulasztása miatt Csongrád megyében 4000, Kiskunfélegyházán 1000, Püspökladányban 1200, Tatán és a celldömölki járásban több száz gazda ellen indult eljárás. Szigorú büntetéseket szabtak ki Vas és Sopron megyében a „fekete" cséplésért, valamint a terméseredmények eltitkolása miatt. A körmendi járás főszolgabírája három község feketén cséplő gazdáit 50 000 pengő pénzbüntetésre és az elrejtett gabona elkobzására ítélte. Mérk, Vállaj és Csanálos községekben a csendőrök 900 mázsa elrejtett gabonára bukkantak. Szolnok megyében feketén cséplő géptulajdonosokat internáltak.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk: 1943 tavaszától a növekvő elégedetlenség, a gazdasági harc már objektíve nehezítette a kormány háborús politikáját. A gazdasági harccal egyidőben — éppen a döntő háborús fordulat hatására — *növekedett* a dolgozók, főleg a munkásosztály *politikai érdeklődése*, politikai aktivitása is. A tömegek körében kezdődő erjedést mégsem támogatták a legális ellenzéki pártok, holott éppen erre lett volna szükség ahhoz, hogy a nemzeti ellenállás már 1943 tavaszán eredményesen bontakozzék ki.

Az 1942 végén és 1943 elején bekövetkezett katonai fordulat arra késztette Kállayt és híveit, hogy a nyugatbarát burzsoá csoportokhoz hasonlóan, azok javaslatait megszívlelve, maguk is keressék a kivezető utat a vereségre ítélt háborúból. Így kezdődött az ún. Kállay-féle „hintapolitika", valójában rendszermentő politika.

Kállay és az uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjai abból a feltételezésből indultak ki, hogy Németország veresége után Közép- és Kelet-Európa sorsát az angol és amerikai politika fogja meghatározni és ebbe aligha lesz beleszólása a Szovjetuniónak. Politikájuk lényege ennek megfelelően alakult: továbbra is folytatni a háborút Németország oldalán, a Szovjetunió ellen, közben lépéseket tenni a nyugati szövetségesekkel a kapcsolatok felvételére, a kedvező időpontban azután kilépni a háborúból. Lényegében ezt a politikát fogalmazta meg Kállay 1943. február 19-én a képviselőház külügyi bizottságában elmondott beszédében: „Magyarország a Nyugat elleni háborúban nem érdekelt, a hangsúly Magyarország számára a Keleten folytatott háborún van..."

1943 első felében Kállay politikai törekvéseinek bizonyos realitást kölcsönöztek az amerikai, főleg az angol tervek, diplomáciai és egyéb kísérletek. 1942 őszétől ugyanis egyre világosabbá vált, hogy tarthatatlan egyes nyugati politikusoknak az a titkon remélt terve, mely szerint a Szovjetunió a német fasisztákkal és szövetségeseivel vívott küzdelemben legyengül, s a nyugati hatalmak, katonailag és politikailag megerősödve, tetszésük szerint diktálhatják békefeltételeiket nemcsak Németországnak, hanem a Szovjetuniónak is. A Szovjetuniót nem lehetett többé kihagyni a számításból. Ezért olyan terveket kovácsoltak, amelyek a közösen kivívott győzelem után megakadályozzák Európa további „bolsevizálását", fenntartják a status quót, biztosítják a kapitalizmus és szocializmus háború előtti erőviszonyait.

1942 őszétől egymás után kaptak nyilvánosságot — elsősorban az angol sajtóban, valamint a közép- és délkelet-európai ország-

gok londoni emigráns vezetőinek, kormányainak nyilatkozataiban — azok a tervek, amelyek a Balkán- és Közép-Európa országaiból a Szovjetunió ellen úgynevezett „egészségügyi övezetet" kívántak létrehozni. A magyar kormánykörök élénk figyelemmel kísérték e terveket, s ha kezdetben el is zárkóztak előlük, 1943 elején annál kedvezőbben fogadtak minden olyan megoldást, amely Magyarországnak is kedvezne.

Még nagyobb érdeklődés kísérte a nyugati szövetségesek olaszországi, majd csetleges balkáni inváziós terveit. Erre épült Kállay új külpolitikai koncepciója is. 1943 januárjában a keleti frontról kapott vészterhes hírek mellett Afrikából érkezett a „reménysugár".

1943. január közepén ugyanis az észak-afrikai Casablancában tíz napig tanácskozott Churchill és Roosevelt. A Szovjetunió képviselőjének távolmaradását a magyar kormánykörök az antifasiszta világkoalíción belüli mély ellentétekre vezették vissza. Feltevésüket részben alátámasztotta, hogy Churchill javaslatára Casablancában megállapodás született, mely szerint 1943-ban nem nyugaton, hanem délen, Olaszországban, illetve a Balkánon indítanak támadást a fasiszta koalíció ellen. Ezt követte Churchill január végi váratlan látogatása Törökországban. A látogatás célja: Törökországot felfegyverezni és a nyugati szövetségesek oldalán bevonni a balkáni akcióba.

A nyugatbarát csoportok megértették, mi rejlik e tervek mögött. A félhivatalos kormánylap, a Függetlenség, a casablancai tanácskozást értékelő január 30-i cikkében megállapítja: „A Nyugat számára katonai szempontból Németország ellen a legkedvezőbb támadási lehetőség Franciaország, Olaszország, a Balkán. Az iránynak azonban van politikai fontossága, és ez abban áll, hogy *melyik irány növelheti legjobban az angolszászok befolyását a keleti arcvonalon most dúló küzdelmek esetleges politikai következményeire.*"

Röviddel az értekezlet után a stockholmi angol követségről üzenetet juttattak el a magyar követségre, majd február 2-án személyes találkozásra is sor került az angol és a magyar megbízottak között. Itt a magyar féllel közölték a „kibontakozás" feltételeit, továbbá azt is, hogy „angol vonalon előkészületek

folynak egy olyan katonai akció lebonyolítására, amelynek keresztülvitelénél Magyarország és a délkelet-európai államok magatartásának alakulása fontos szerepet fog játszani". Hasonló tájékoztatást küldött kormányának az ankarai és lisszaboni magyar követ is.

Ezek után szánta el magát Kállay is bizonyos konkrét lépésekre. Több személyt, köztük Frey Andrást, a Magyar Nemzet külpolitikai szerkesztőjét, dr. Vály Ferenc és Szent-Györgyi Albert egyetemi tanárokat, Veress László sajtóelőadót Törökországba küldték az angol és az amerikai kormánnyal való kapcsolatok felvételére és a tárgyalások megindítására.

A tárgyalásokon a magyar kormány álláspontja a következő volt. A magyar hadsereg nem hajlandó részt venni az angolszászok elleni katonai akciókban. Nem fog ellenállást tanúsítani, ha Magyarországot reguláris angol és amerikai csapatok szállják meg. Angol—amerikai megszállás esetén Magyarország hajlandó a németek ellen fordulni. A magyar kormány önálló németellenes akciókra nem hajlandó.

A tárgyalásoknak azonban nem volt nagy jelentősége, mert Kállay üzeneteiből hamarosan kitűnt, hogy a magyar kormányt nem *a németekkel való szembefordulás* foglalkoztatta, nem a kiugrás katonai részleteit kívánták tisztázni, hanem *garanciát akartak kapni az 1943-as magyar határok elismerésére*, sőt ezt a további tárgyalások feltételének tekintették.

Ebben az időben már a fasiszta tömb egyes országaiban, többek között Olaszországban is, kiugrási kísérletek előkészületei folytak. Olaszországban a keleti és afrikai fronton elszenvedett vereség után a németellenesség nemcsak a tömegek, de az uralkodó osztályok köreiben is rendkívül megnőtt. Hasonló jelek mutatkoztak Finnországban is a választások, majd az azt követő kormányátalakítás után. Kállay — ezekről tudva — elhatározta, hogy megvalósítja tervbe vett, de többször elhalasztott olaszországi utazását, és Rómában kezdeményezőként lép fel egy, a fasiszta koalíción belüli külön politika kialakításában és a kiugrás lehetőségeinek egyeztetésében. Kállay terve azonban Mussolini politikai vaksága és a bekövetkezett olasz események miatt összeomlott.

Kállayt és a nyugatbarát csoportokat a puhatolódzó tárgyalások eredményei, a nyugatiak feltételei lehangolták. Közrejátszottak ebben más okok is. Kállayék nyugati tapogatózásai az angol reakciós erőkre épültek. Azokkal keresték az összeköttetést, akik az antifasiszta koalíció jobbszárnyán helyezkedtek el. A nyugati országok közvéleménye pedig egyre gyakrabban és határozottabban elítélte az olyan kiugrási kísérleteket, amelyek nyíltan szovjetellenes célokat szolgáltak. Nyugati sajtócikkek, vezető államférfiak nyilvános megnyilatkozásai egyre kevesebb jelét adták annak, hogy megértenék Magyarország háborúba lépését, és honorálnák állítólagos „Nyugat védőbástyájaként" kifejtett tevékenységét. Mind gyakrabban és élesebben bírálták Magyarország társadalmi berendezkedését, s szinte minden alkalommal a magyar kormány tudomására hozták: a magyar csapatokat ki kell vonni a keleti frontról.

Zavarta a magyar kormányt az a körülmény is, hogy a nyugatiak egyetértésével került sor 1943 tavaszán Beneš moszkvai útjára, sőt megegyezés is született a Szovjetunióban felállítandó csehszlovák légió létrehozására. Kállayék viszont nagy megelégedéssel fogadták, sőt táplálták a lengyel—szovjet konfliktust. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió közötti diplomáciai kapcsolatok megszakadásától az angol—amerikai és szovjet ellentétek kiéleződését remélték.

1943 tavaszán nem sok jel mutatott arra, hogy a magyar kormánynak szándékában lenne Hitlerrel szakítani és a háborúból kilépni. 1943 áprilisában, amikor a keleti fronton a németek helyzete átmenetileg megszilárdult és Harkov térségében újabb német támadás volt kibontakozóban, Kállay a puhatolózást is beszüntette.

Hogyan alakult Kállay politikája Németországgal? Kállay továbbra is teljesített szinte minden német követelést. A balkáni megszálló erők követeléseinek elutasításán kívül — ha húzódozva is — lényegében teljesítette a németek katonai igényeit. Igaz, hogy a kormány a szétvert 2. magyar hadsereg helyett újat nem küldött a keleti frontra, de ezt a németek nem is követelték. Viszont Kállay német sürgetésre, 1943 tavaszán két hadosztálynyi rendfenntartó erőt küldött keletre, s ezzel a magyar hadsereg

létszáma — a 2. hadsereg maradványainak kivonása után is — elérte a százezret. Kállay hozzájárult ahhoz is, hogy a magyarországi németségből újabb tízezret toborozhassanak az SS részére.

1943-ban Németország követelései főleg gazdasági jellegűek voltak. Kállay mindent megadott, amit az ország, a magyar uralkodó osztályok érdekei megengedtek. A magyar nyersanyag: olaj, bauxit, timföld, mangán, a hadiipar termékeinek zöme — saját bevallásuk szerint 80 százaléka — és a teljes mezőgazdasági „felesleg" Németországba vándorolt. 1943 májusában Clodius német gazdasági miniszter is elismerően nyilatkozott a német—magyar gazdasági együttműködésről. „Általában el kell ismernünk — írja —, hogy Magyarország Németországgal szembeni kötelezettségeinek teljesítésére törekszik... Tény az, hogy a Wehrmacht-megrendelések teljesítése egyetlen országban sem megy annyira rendben, mint Magyarországon." Ha van is elmaradás a kötelezettségek teljesítése terén, „összefoglalva meg kell állapítani, hogy a magyar kormány magatartása a gazdasági élet területén nem ad semmiféle okot komolyabb panaszra".

Hitler mégsem volt elégedett Kállayval. Németország megingott katonai, gazdasági és politikai helyzete nem engedte meg, hogy partnerei lazítsák Németországhoz fűződő kapcsolataikat és bizonyos eltávolodási kísérleteket tegyenek. Hitler 1943 áprilisában Mussolini, majd Antonescu után magához rendelte Horthyt, és keményen tiltakozott a Kállay-kormány tapogatódzásai miatt. Követelte Kállay leváltását. Sürgette, hogy Horthy kemény kézzel lépjen fel az országban uralkodó „destruktív légkör" és az ezeket tápláló társadalmi és politikai csoportosulások ellen. Követelte a „zsidókérdés" végleges rendezését is. Horthy visszaérkezése után levélben ugyan visszautasította a „vádakat", de továbbra is hűségéről biztosította a Führert. A bizalmatlanságot azonban nem sikerült eloszlatnia.

A német nyomással párhuzamosan megélénkült a szélsőjobboldali csoportok tevékenysége. A honvédvezérkar sürgette a kormány által elutasított balkáni megszálló csapatokra vonatkozó német követelés teljesítését. A csendőrség főparancsnoka kegyel-

mi kérvényt készült benyújtani „az újvidéki vérengzésben hatáskörüket túllépett csendőrtisztek ügyében". A kormány mindkét javaslatot elutasította.

A voronyezsi vereség után Imrédyék is akcióba léptek. Követelték a képviselőház külügyi bizottságának összehívását. Abban reménykedtek, hogy a vereségért a teljes felelősséget a kormányra lehet hárítani, és így az ország közvéleményét a kormány ellen tudják fordítani. Kállay azonban nem volt hajlandó bemenni Imrédyék utcájába, ehelyett a sokkal veszélytelenebb pártközi értekezlet megtartását választotta.

Imrédyék bizonyos sikereket mégis elértek. Április elején a parlament tisztikarának és bizottságainak újraválasztásakor a MÉP jobboldalára támaszkodva kibuktatták a véderőbizottságból a szociáldemokrata Malasits Gézát, a Kisgazdapárt képviselői közül pedig Tildy Zoltánt, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, valamint a parlament jegyzői karából Nagy Ferencet.

A kormány komoly erőpróbája volt, s majdnem bukását idézte elő a negyedéves szünet után összehívott képviselőház ülésszaka. Kállay a parlamentet másodlagos kérdésekkel akarta foglalkoztatni, nehogy a kormány nehéz helyzetbe kerüljön. Imrédyék viszont a voronyezsi katasztrófa okainak és a kormány politikájának megvitatását követelték. Interpellációt jegyeztek be a nyugatbarátságáról közismert Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter tevékenysége ellen. Kállayék a követelések elől nem tudtak kitérni, s a kormányt csupán kilenc szavazat mentette meg a bukástól. Az eredmény felvillanyozta a szélsőjobboldalt, mely újabb támadásra készült. Kállay, félve az esetleges vereségtől, a kritikus helyzetben Horthytól a parlament elnapolását kérte. Horthy a kérést teljesítette, és május 4-én bizonytalan időre elnapolta a képviselőház ülését.

Május 5-én a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség 33 országgyűlési képviselője memorandumban fordult a kormányzóhoz. A memorandumban a következetes németbarát politikához való visszatérést, a zsidókérdés végleges rendezését, valamint egy szélsőjobboldali irányítás alatt álló jobboldali koncentráció létrehozását sürgették. Az emlékiratot eljuttatták a MÉP országos és megyei vezetőségeihez is.

Horthy elutasította Imrédyék követelését. Nem volt hajlandó a Kállay-kormánytól megválni. A németek bizalmatlanságának eloszlatására és Imrédyék leszerelésére azonban a fasisztabarát csoportoknak kedvező személycseréket hajtottak végre. 1943 tavaszán leváltották Baranyai Lipótot, a Nemzeti Bank elnökét, a pénzügyminiszter nagy ellenfelét. Megvált funkciójától Varga József iparügyi miniszter is. Május elején Kállay az ellene irányuló támadást azzal igyekezett kivédeni, hogy a szélsőjobb és a németek által különösképpen gyűlölt Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi minisztert leváltotta, és helyébe a németek előtt kevésbé ellenszenves Csatay Lajos vezérezredest nevezte ki.

A nyugati hatalmak sürgetésére és mert Horthy határozottan kiállt kormánya mellett, Kállay 1943. május 29-én a MÉP fővárosi és Pest környéki szervezeteinek értekezletén ország-világ előtt nyilvánosan is körvonalazta „hintapolitikáját". Beszédének külpolitikai vonatkozásai rendkívül kimértek, óvatosak voltak. A több órás beszédben egyetlen németeket dicsérő mondat nem hangzott el. A miniszterelnök arra törekedett, hogy külpolitikai megállapításai ne ingereljék túlságosan Hitlert és magyarországi híveit, mégis tudtára adja a Nyugatnak, az országon belül pedig a nyugatbarát köröknek, hogy kormánya fel akarja számolni az egyoldalú elkötelezettséget. Nagy gondot fordított beszédében annak bizonyítására, hogy sem a rendszert, sem kormányát nem terheli felelősség a németek oldalán viselt háborúért. Már nem arról szónokolt, hogy önként mentünk a háborúba, hanem azt bizonygatta, hogy Magyarország kényszerhelyzetben volt. A magyar kormány nem önző érdekekből, hanem elvi okokból, a nyugat kultúrájának, a kereszténységnek, a humanizmusnak a védelme, az emberiség megmentése, a „bolsevizmus" elleni harc miatt vesz részt a háborúban.

„Megbékélésről", „megértésről", az „együttműködés fontosságáról" szónokolt, és baráti kézfogást ajánlott fel a szomszéd országoknak, nem tévesztve szem elől azt sem, hogy a magyar nemzetet elsőbbség illeti meg a Duna-medencében. Hangoztatta az ország „jogos jussát" a Trianonban elvett területekre, mert hisz „egy ezeréves birtoklás áll szemben egy húszéves birtoklással".

Kállay kétségtelenül elérte, hogy beszéde meglepetés erejével hatott a németekre is, de főleg a Nyugatra. Kedvezően fogadták megnyilatkozását a nyugatbarát kormánykörök. Kállay emlékiratában a következőket írja beszédének hatásáról: „Magam is meg voltam lepve a beszéd hatásától... A sajtó nemcsak a semleges országokban, de a nyugati hadviselő feleknél, így Amerikában is részletesen foglalkozott vele, és úgy kommentálta, hogy háborúellenes nyilatkozat. A magyar politikai élet vezetői — köztük Bethlen István, Kánya Kálmán, Rassay Károly és Bajcsy-Zsilinszky Endre — eljöttek hozzám egymás után, hogy kifejezzék elismerésüket és megelégedésüket. Más oldalról a német sajtó egyetlen szóval sem emlékezett meg beszédemről" — fejezi be Kállay a gondolatmenetet emlékirataiban. Üdvözölték a beszédet a baloldali pártok lapjai. A Népszava is pozitív megnyilatkozásként könyvelte el a beszédet. A beszédet azonban nem követték tettek.

A kétkulacsos politika ugyanis súlyos károkat okozott a Hitler-ellenes erők egységének kibontakozásában, jelentős szerepe volt abban, hogy az antifasiszta ellenállás, végső fokon a fegyveres felkelés feltételei elvetéltek.

A Kállay-féle elgondolás egyetlen cél köré épült: menteni a rendszert, *elkerülni egy újabb 1918-at.* Ennek érdekében megakadályozni az államhatalom összeomlását, a tömegek aktivizálódását és megvédeni a visszaszerzett területeket.

Kállay előtt a következő alternatíva állott: vagy a német fasisztákéhoz hasonló módszerekkel, a baloldali ellenzéki pártok betiltásával, a terror minden eszközének igénybevételével fojtja el a tömegek ellenállását, vagy a terror mellett bizonyos szociális juttatásokra, bér- és fejadagjavításokra épülő demagógiával és a mögötte felsorakozó társadalmi erőkkel fojtja el az óhatatlanul növekvő háborúellenes tömegmozgalmat. Kállay a másodikat választotta, amely közelebb állt a hagyományos horthysta módszerekhez.

A kormányzat továbbra is minden erővel üldözte a függetlenségi mozgalom balszárnyát, elsősorban a kommunistákat s a velük szimpatizálókat.

Keresztes-Fischer 1943 márciusában „a kommunista mozgalmak egységes felderítése" és közös intézkedések kidolgozása végett elrendelte, hogy elnöklete alatt 10 naponként értekezletet tartsanak a Belügyminisztériumban. Kállay minden megnyilatkozásában a legszigorúbb intézkedéseket helyezte kilátásba a kommunisták, illetve a kommunisták vezette „népfront" ellen.

A tömegek körében tapasztalható balratolódás megfékezését szolgálta a csendőrség és rendőrség létszámának többszöri emelése. Február 9-én a minisztertanács 500 főből álló csendőrkarhatalmi zászlóalj felállítását határozta el. A belügyminiszter február 10-én a vezérkari főnöktől katonaköteles férfiakból csendőr- és rendőrtartalék képzésére 50 tartalékos tisztet, 23 600 főnyi legénységet kért. A VKF megígérte a segítséget, sőt azt is megjegyezte, hogy a honvédség a belügyi karhatalmi szervek mellett „lényegében közbiztonsági feladatok megoldására" 12 őrezredet tart fenn 2000 tiszttel és 44 000 főnyi legénységgel. 1943 nyarán és őszén több ízben foglalkozott a minisztertanács újabb csendőr- és rendőregységek felállításával. 1943 második felében önkéntes kisegítő karhatalmi alakulatok szervezésére is sor került.

Kállay egész propagandaapparátusát felvonultatta a tömegek háború- és rendszerellenes hangulatának megfékezésére. A Kállay-kormány újult erővel próbálta a magyar népbe, elsősorban a polgári, kispolgári közvéleménybe beoltani azt a mérget, amelyet a Horthy-fasizmus több mint 20 éves uralma alatt egy pillanatra sem szűnt meg adagolni, amely szerint a dolgozó tömegek súlyos gazdasági helyzetét a trianoni békeszerződés, Trianont pedig az 1918 és 1919-es évek forradalmai idézték elő. Szó sem esett a magyar uralkodó osztályokról, amelyek vezetésével az ország az első világháború vesztesei közé került. Makacsul csak azt hajtogatták, hogy ha 1918-ban az államhatalom szilárd marad, azaz, ha az uralkodó osztályok kezében marad a hatalom, ha az ország megőrizte *volna* fegyveres erejét, s nem kerül hatalomra a „csőcselék", az ezeréves határok sértetlenek maradnak. S íme, most ugyanaz a helyzet — bizonygatta Kállay 1943-ban. Nemcsak a Szovjetunió sikerei, hanem a szomszédos országok Magyarországgal szemben támasztott területi követe-

lései is arra intenek, hogy csupán egy szilárd államhatalom és a köréje tömörülő széles „nemzeti összefogás" állhatja útját „az országot fenyegető végső pusztulásnak", „a bolsevizmus győzelmének" és vezetheti ki az országot a háborúból.

A kormánykörök számíthattak a magyarországi egyházak támogatására is. Vezetőik a kormány segítségére siettek a voronyezsi vereség hatásának és következményeinek elhárításában. A különböző egyházak püspökei körlevelekben szólították fel híveiket az elégedetlenkedők leszerelésére. A katolikus papokat különféle konferenciákon, híveiket pedig lelkigyakorlatokon készítették fel a „háborús helyzet okozta teendőkre". A katolikus lelkészek országos tanácskozásán részt vett a kalocsai és az egri érsek, a váci és a székesfehérvári püspök is. Az egyházi lapok hasábjain, a pásztorlevelekben a bolsevizmus elleni harc szükségességének, a forradalom elkerülésének, a belső béke, a kormány támogatásának hangoztatása annak arányában nőtt, ahogy a szovjet hadsereg közeledett az ország határaihoz.

Kállay jelentős eredményeket várt a szociális demagógiától is. A február 23-i minisztertanács ülésén egy „szociális törvényprogram" kidolgozását javasolta. A magyar kormánynak is tudomásul kell vennie, hogy „a szociális átalakulás jegyében fog a háború befejeződni". Most a kormányra nézve súlyos időkben „szociális reformokkal kell az országot foglalkoztatni". Mivel azonban a kormánytól származó reformokkal szemben a tömegek már bizalmatlanok voltak, azt javasolta, hogy a szociális programot az országgyűlés fogadja el, mert annak nagyobb a hitele a közvélemény előtt, mintha egyszerű kormányprogramként hozzák nyilvánosságra.

Horthy is hasonló terveket forgatott fejében. Erre vall levélváltása Kállayval. Horthy levelében, elsősorban demagóg célzattal, bizonyos földbirtokpolitikai intézkedésekre gondolt. Felvetette többek között egy földosztó minisztérium felállításának gondolatát is. Horthy szándékai még Kállayban is, Kállay „szociális javaslatai" pedig az egész kabinetben heves ellenállást váltottak ki.

Kállay ezek után a „szociális kérdésekben" ugyan nagyobb mérsékletet tanúsít, tervét azonban nem adja fel. A kormányfő

„szociális juttatásként" kilátásba helyezte a zsidó birtokok egy részének nagy családok, valamint a fronton „érdemeket szerzett" katonák közötti szétosztását. Bejelentették a bányászok nyugdíjának rendezését, a nyugdíjkorhatár leszállítását, a mezőgazdasági dolgozók társadalombiztosításáról szóló törvényjavaslat előkészületeit. Ezek a soha komolyan nem vett tervek a sajtóban rendkívül nagy publicitást kaptak.

Kállay a „szociális program" keretében kívánta „új gazdaságpolitikáját" is az ország közvéleménye elé tárni. Heteken keresztül ezzel foglalkoztatta a sajtót és a dolgozókkal közvetlen kapcsolatban álló állami szerveket. Május elejétől minden követelést azzal hárítottak el, hogy jön a kormány új gazdaságpolitikája. Ez magasabb béreket biztosít a munkásoknak, teljesíti a Jurcsek-terv ellen fellépő kisparasztok követeléseit, szigorú intézkedéseket léptet életbe az árdrágítók ellen, mérsékli a lakosságra nehezedő háborús terheket.

A miniszterelnök terve, bár ő maga is csak látszatintézkedésekre gondolt, heves tiltakozást váltott ki a kormányon belül. Kállay a vitában újra meg újra leszögezte: „a program szükséges, mert különben nem tudjuk biztosítani az ország nyugalmát". Az 1943. május 18-i minisztertanácsi ülésen Kállay kénytelen volt a bizalmi kérdést felvetni és szavazást elrendelni.

A kormány gazdasági programját Kállay és pénzügyminisztere 1943. június 28-án Szegeden az Országos Alföldi Bizottság nagygyűlésén ismertette. A program „szociális egyenlőséget", magasabb béreket, jó közigazgatást, a feketepiac letörését, a búzaár felemelését, a kisajátított és kisajátítandó zsidó birtokok felosztását ígérte.

Az „új gazdaságpolitika" keretében a kormány július 1-i hatállyal a hadiüzemi munkásoknál az 1939-es alapfizetésekhez képest 60%-os drágasági pótlékot rendelt el, míg a nem hadiüzemi munkásoknál — a tőkés jóindulatára bízva — 30—50%-osat. Ez a gyakorlatban — mivel már 1940—1942 között központilag 30%-kal emelték a béreket — a hadiüzemekben csupán 30%-os, a nem hadiüzemekben pedig — ha a tőkés hajlandó volt rá — maximálisan 20%-os béremelést eredményezett. A mezőgazdaságban ugyancsak 20%-os emelést tett lehetővé a rendelet.

Mit jelentett ez a valóságban? 1939 szeptembere és 1943 szeptembere között — a hivatalos statisztikai adatok szerint — a marhahús ára 187, a disznóhúsé 283, a tejé 218, a tűzifáé 179%-kal emelkedett. Hasonló emelkedést mutatnak a ruházati cikkek árai is. A másodosztályú férfiruha 201, a gyermekruha 214, a férfiing 261, a férficipő ára pedig 180%-kal emelkedett. Ugyanilyen mértékben emelkedtek a közszolgáltatási díjak és a lakbérek is.

A kormányprogram valódi lényegét Kállay pénzügyminiszterének beszéde tükrözi. Reményi-Schneller kijelentette: dolgozni kell „erőnk végső megfeszítésével... Amint nem tétovázik és nem kérdez a katona... éppen úgy a hátsó front katonája se kérdezzen és tétovázzék, hanem mint katona teljesítse a parancsot".

A kormányprogramot követő első fizetések döbbentették rá a munkásokat, milyen ravasz eszközökhöz folyamodott a kormány, és mennyire nincs szó „érezhető" béremelésről.

Kállay 1943 első felében folytatott kül- és belpolitikáját kétségtelenül bizonyos illúziókkal fogadták a Nyugat felé kacsingató, a Szovjetuniótól és a kommunistáktól magántulajdonát féltő polgári és kispolgári körökben. A felszított nacionalista propaganda légkörében ezek a rétegek elhitték a magyarság kultúrfölényét, a Duna-medence népei közötti „elsőbbségi jogot", sőt a kereszténység és Nyugat védelmezőinek szerepében tetszelegtek. A reálisabban gondolkodók ugyan felismerték, hogy a Németország oldalán viselt háborúért egyszer még fizetni kell, csakhogy féltek Hitlertől, ráadásul a „kiugrással" kapcsolatos áldozatoktól. A kormánypolitika azonban — Kállay bevallása szerint is — kevésbé hatott volna a dolgozó tömegekre, ha a kormányelnök nem tudja a maga oldalára vonni azokat az erőket, amelyeknek a dolgozó tömegek körében nagyobb hitele volt kormányához képest. Ezek a függetlenségi mozgalom polgári szárnya, valamint a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői közül kerültek ki. Ők vállalkoztak arra, hogy megakadályozzák a kommunisták vezette antifasiszta függetlenségi mozgalom talpraállását, megakadályozzák a kormány veszélyes rendszermentő politikájával szemben álló antifasiszta nemzeti egység, főként a munkásegység kibontakozását.

A nemzetközi erőviszonyokban végbement változások jelentősen megnövelték a politikai aktivitást, a politikai érdeklődést.

A Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben a keleti front eseményei, a Szovjetunió győzelme és Hitler veresége került a viták középpontjába. Sztálingrád az SZDP jobboldali vezetőire is rendkívül nagy hatást gyakorolt, de amíg a szervezett munkástömegek zöme Keletről remélt biztatást, a jobboldali vezetők az Afrikából a Balkánra irányuló angolszász hadműveletekben reménykedtek.

Természetesen a jobboldali szociáldemokraták is Hitler veresége akarták, bíztak az antifasiszta koalíció győzelmében, csakhogy féltek a Szovjetuniótól. Felismerték, hogy a Szovjetunió a fasiszta Németország elleni kérlelhetetlen harc fő ereje. Meglátták az összefüggést a szovjet hadsereg sikerei, valamint a fasiszta és a fasiszták által megszállt országokban ugrásszerűen növekvő ellenállás között. Azt is látták, hogy mindenütt a kommunisták az ellenállás legkövetkezetesebb harcosai, ami nemcsak az ellenállásban, hanem a fasizmus összeomlását követő politikai küzdelmekben is komoly szerepet és befolyást biztosíthat számukra. A jobboldali szociáldemokrata vezetők azonban tartottak az ilyen irányú politikai kibontakozástól. Ellenezték a kommunisták által javasolt és szorgalmazott, a tömegmozgalmakra épülő ellenállást. Kommunistaellenességük oly mélyről fakadt, hogy a Szovjetunióban és a kommunistákban elsősorban nem a fasizmus megsemmisítésének legbiztosabb zálogát, hanem a proletárdiktatúra, a „bolsevista rendszer" exportálóját látták. Úgy akartak harcolni a hitleri fasizmus ellen, hogy közben semlegesítsék az antifasiszta harc derékhadát is.

A jobboldali szociáldemokraták a tömegmozgósításban, egy radikális Hitler-ellenes mozgalom kibontakoztatásában kettős veszélyt láttak: 1. kiválthatja Hitler és a magyar szélsőjobboldal retorzióját, német megszálláshoz vezethet; 2. egy aktív Hitler-ellenes mozgalom, a tömegek radikális irányú fejlődése egy bizonyos ponton olyan szakaszhoz érhet, amelyre már nemcsak a kor-

mány, de a szociáldemokrata és kisgazdapárti vezetők sem tudnak befolyást gyakorolni. Ez esetben pedig kevés a remény az 1919-es „végzetes események" elkerülésére. Mivel a kormány politikájával szembeni önálló fellépést *csak a tömegek mozgósításával lehetett volna elérni* — ők viszont erre nem voltak hajlandók —, ezért lemondtak a cselekvésről, s továbbra is várták, tesz-e a kormány kezdeményező lépést. Így váltak akarva-akaratlanul foglyaivá a Kállay-féle „hintapolitikának", és lettek akadályozói a magyar ellenállás kiteljesedésének.

A Kállay-kormány, a függetlenségi mozgalom polgári szárnya, valamint a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt jobboldala a következő kérdésekben találtak egymásra: az angolszász megszállás igenlésében, egy esetleges német megszállás elhárításában és a forradalmi irányú fejlődés elkerülésében. 1943 tavaszától ezek az elvek hatották át a jobboldali szociáldemokraták propagandáját és gyakorlati tevékenységét is.

1943 tavaszán egymást érték az SZDP választmányi ülései és pártértekezletei, a szakszervezetek összbizalmi, összvezetőségi értekezletei. Január—februárban Diósgyőrött, Szegeden, Debrecenben, Miskolcon, Csongrádon, Győrött, Szombathelyen és Budapesten területi, majd márciusban országos pártválasztmányt tartottak. Májusban a kisebb vidéki városokban — Pápán, Mezőberényben, Kiskunhalason, Makón — pártértekezletekre került sor.

Az SZDP gyűléseivel egyidőben rendezték meg a legkülönbözőbb szintű szakszervezeti értekezleteket. Ezek sorát a Vasas Székházban február 17-én 1000—1500 résztvevővel megrendezett ülés nyitotta meg. Ezt követte március végén a szakszervezetek 40 éves jubileumi ünnepségsorozata, a bányászszakszervezet 25 éves jubiláris közgyűlése, valamint a különböző szakmák évi rendes közgyűlése. Több éves szünet után engedélyezték a vidéki nagyvárosok szakszervezeti csoportjainak is az összvezetőségi értekezletek összehívását. Ugyancsak májusban tartották Debrecenben 14, Kolozsvárott 14, Pécsett 12, Kassán 8 szakma, Nagykanizsán és másutt is több szakma közös értekezleteit.

Az értekezleteket a több éves „kényszerszünet" után nagy várakozás előzte meg. A szervezett munkásság aktív, tömegeket mozgósító politikát várt és követelt vezetőitől. A Diósgyőri Vas-

gyár rendőrkapitánya megállapítja jelentésében, hogy a gyűlés előtt olyan „izgalom lett úrrá a munkásokon", amely számára „megmagyarázhatatlan" és „meg nem érthető".

A vezetőség arra törekedett, hogy a választmányi ülések központi témája 1918—1919 mementója legyen. Szeder Ferenc főtitkár csongrádi beszédében kénytelen megállapítani: „sokkal radikálisabb politikát" kívánnak a párttól, de „a forradalom, a barikádharc nem alkalmas a Szociáldemokrata Párt eszméinek megvalósulására. Ne veszítsük el fejünket, hanem csak azt nézzük, csak arra gondoljunk, hogy miként lehet a jövő eseményeit átvészelni, a külpolitikai eseményeket a saját magunk és országunk hasznára fordítani." A szombathelyi rendőrkapitány jelentése szerint Millok Sándor a választmányi ülések egyik célját az 1919. március 21-i események megakadályozásában jelölte meg. Hasonló megállapítás hangzott el a fővárosi pártértekezleten és a többi pártgyűlésen is. Hasonló gondolatok öltöttek testet az SZDP májusban elkészített programtervezetében és annak vitájában is.

Az előadók mindenütt élesen támadták a szélsőjobboldalt, a nyilas mozgalmat, a jobboldali munkásszervezeteket. Nem fukarkodtak kemény szavakkal, amikor a kormány gazdaságpolitikáját bírálták. Állandóan hangoztatták, hogy nem értenek egyet a kormány politikájával. A szavak azonban csak hangzatos frázisok maradtak. Nem követték őket tettek. A munkásság fokozódó gazdasági harcát az üzemek vezetőihez, minisztériumokhoz, kormányhoz intézett bérkövetelő beadványokra kívánták korlátozni. Szinte szuggerálták tömegeikbe azt a káros illúziót, miszerint maga a kormány is mindent elkövet majd a munkások érdekében, ha a szervezett munkásság fegyelmezett magatartásával, a termelés zavartalanságának biztosításával segít a kormány rendkívül nehéz helyzetén. Ez a gondolat bukkan fel Peyer Károlynak a szakszervezetek 40 éves jubileumára írt vezércikkében is: „Nem hangoskodó, éretlen, minden élettapasztalat hiányában levő locsogók, hanem a felelősségérzettől áthatott tömeg fogja sorsát eldönteni, amely tömeg tudja, hogy jólétet csak munkával lehet teremteni, ha mindenki megteszi a kötelességét."

Nemcsak a kormánynak, hanem a jobboldali szociáldemokratáknak is egyre több fejtörtést okozott, hogy — mint Millok írta — az „utca embere gondolkodni kezd". Arra törekedtek tehát, hogy az „utca embere" ne szélsőségesen gondolkozzék, ne „a nyers ösztönöknek" és „a szenvedélyeknek éljen", ennek megfelelően az ország közvéleményét, főleg a szervezett munkásokat érdeklő politikai problémákat igyekeztek is kirekeszteni a szocialista szervezetek falai közül.

A radikálisabb, határozottabb politika követelése mégis minden választmányi ülésen szóba került. De a válasz mindenütt elutasító volt.

Joggal vetődik fel a kérdés: miért nem tudtak a baloldali tömegek érvényt szerezni a vezetőséggel szemben támasztott követeléseiknek? Ennek több oka is volt. 1943 első felében a radikális politikát követelők még nem heverték ki az 1942. évi súlyos vereséget, a KMP nem tudta összefogni és támadásra indítani az aktív antifasiszta politikát követelő munkástömegeket. Az SZDP jobboldali vezetői a radikális elemeket igyekeztek távoltartani a párt és a szakszervezetek vezető funkcióitól. Adminisztratív intézkedésekkel, a rendőrség bevonásával is felléptek azokkal a munkásokkal szemben, akik nem akarták megérteni a radikális politika „károsságát". „Nagyon jól ismerjük azt a súlyos külpolitikai helyzetet, amelyben vagyunk, éppen ezért féltékenyen vigyázunk politikai összejöveteleinken is országunk nagy érdekeire... — írta Peyer és Szeder Keresztes-Fischer belügyminiszterhez intézett levelében. — *Azok a nagy érdekek, amelyek minden tekintetben tétként szerepelnek ebben a háborúban, kötelességünkké teszik a hallgatást még olyan kérdésekben is, amelyekben néha meg kellene nyíltan és határozottan mondani véleményünket.*" (Az én kiemelésem — *P. I.*)

A jobboldali vezetők politikai törekvését jóindulatúan fogadták nemcsak a kormány egyes tagjai, hanem azok a hatóságok is, amelyek már nem bíztak vakon a német győzelemben. A rendőrkapitányságok, illetve egyes városi hatalmasságok a vidéki szervezetek tagjait, vezetőségeit továbbra is állandóan zaklatták, a fővárosból érkező szociáldemokrata vezetőket viszont megkülönböztetett szívélyességgel fogadták. Egyre ritkább az éles

szóváltás a hatóság és a kiküldött előadók között. „A hatósági közegek az előadás után igen udvariasan, feltűnő melegséggel köszöntek el, ami az egybegyűltekre igen jó benyomást tett" — írja Millok a szombathelyi választmányi ülésről. Hasonló megállapításokkal találkozunk más vezetők jelentéseiben is.

1943. március 31-én Horthy Miklós fogadta Peyer Károlyt, a Szaktanács főtitkárát. A találkozóról eredeti dokumentumaink nincsenek. Memoárjában sem Horthy, sem Kállay nem emlékezik meg a tárgyalásról. Kénytelenek vagyunk ezért visszaemlékezésekre, másodlagos forrásokra és azokra a rendőrségi jelentésekre támaszkodni, amelyek a találkozóról szociáldemokrata vezetők beszédei alapján készültek.

A „szívélyes légkörben" lefolyt tárgyaláson Peyer közölte Horthyval, hogy az SZDP részt kíván venni abban a „nemzeti feladatban", amely az országot kivezeti a háborúból. Kérte, hogy a kormány karolja fel a munkásság jogos bérköveteléseit, javítson az élelmiszerhelyzeten, lépjen fel a hadiüzemekben tapasztalható túlkapások ellen. Horthy megígérte, hogy a „lehetőségek határán belül" teljesíti a jogos kéréseket, majd kérte Peyert, hogy az SZDP és a szakszervezetek vegyenek részt a kibontakozás nehéz munkájában. Horthy kifejtette, hogy komoly támogatást vár a párttól és a szakszervezetektől a belső rend, a termelés zavartalanságának biztosításában. Felvetődött a közel egyórás beszélgetésen az SZDP és az angol Munkáspárt közötti kapcsolatok felvételének kérdése is. Ha a kormány igényli — mondotta Peyer —, az SZDP hajlandó memorandumban tájékoztatni az angol Munkáspártot Magyarország háborús helyzetéről, továbbá a kormány és a baloldali ellenzék viszonyáról. Horthy örömmel fogadta e tervet, és búcsúzóul ígéretet tett az SZDP fokozottabb támogatására.

Néhány nappal később a honvédelmi miniszter Kéthly Annát fogadta. Kéthly az internáló táborokba és munkásszázadokba elhurcolt — mintegy 400 — szociáldemokrata és szakszervezeti vezető súlyos helyzetét tette szóvá, továbbá a katonaság által lefoglalt munkásotthonok ügyében kért segítséget. Nagy Vilmos messzemenő támogatásáról és megértéséről biztosította Kéthlyt. Ezt követően történtek is lépések az internáló táborokban és

munkásszázadokban fogva tartott szociáldemokraták kiszabadítására, továbbá a munkásotthonok visszaadásának ügyében. Nagybaczoni leváltása után azonban az intézkedések végrehajtására már nem került sor.

Mindkét kihallgatás jelentőségét az SZDP vezetősége abban látta, hogy a kormány a kibontakozásban a szervezett munkásságot is maga mellett szeretné tudni. Egyesek Horthy célzásaiból még olyan következtetést is levontak, hogy „a dolgok új fordulata következtében esetleg koalíciós kormány alakításával is lehet számolni". Ebben a reményben a jobboldali szociáldemokrata vezetők még erőteljesebben hirdették a várakozást, a passzivitás politikáját. A Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben azonban ezzel ellentétes, az aktív harcot sürgető tendenciák is érvényesültek.

1943 tavaszán — mint már említettük — a dolgozó tömegek gazdasági harca új szakaszhoz közeledett. Meggyorsult a helyi munkásszervezetekben a balratolódás. A szakszervezetek közgyűléseit követő helyi gyűléseken újabb baloldali vagy kommunista meggyőződésű vezetők kerültek a szakszervezeti csoportok élére.

A bányászszakszervezeti csoportok, amelyek a háború első éveiben a nyilas befolyás, a terror következtében szétestek, most egymás után alakultak újjá. Az április 18-án Felsőgallán tartott jubiláris bányászközgyűlésen már minden bányavidék — Pécs, Dorog, Salgótarján, Brennbergbánya stb. — szakszervezeti csoportja népes küldöttséggel képviseltette magát. A bányászok aktív háborúellenes harcot követeltek vezetőiktől. Hangoztatták: *a pártnak a hallgatás helyett a cselekvés útjára kell lépnie.* A balratolódás jegyében zajlott le a MÉMOSZ és a bőrösszakszervezet országos és helyi tisztikarának felújítása is. A vasas bérmozgalmakat — sok esetben a felső vezetés szándékai ellenére — a helyi vezetők támogatták.

A szociáldemokrata pártszervezetek egy részében szintén radikális politika körvonalai bontakoztak ki. A főváros munkáskerületeiben, főleg a XIII. kerületben egyre erőteljesebb a baloldal hangja, és a központ küldötteinek „nem a legkellemesebb meglepetésekben van részük."

Néhány vidéki szociáldemokrata központban — Debrecenben, Szegeden, Orosházán, Kolozsvárott stb. —, ahol a végrehajtó bizottságban erősödött a baloldal, olyan önálló politika bontakozott ki, amely több esetben a pártvezetés nemtetszését váltotta ki. A baloldali többségű debreceni pártvezetőség által indított szemináriumsorozat napirendjén olyan kérdések szerepeltek, amelyek érthetően bosszantották a központi titkárságot. Például: „Az egységes munkásmozgalom lehetősége a háború után; A munkás-paraszt és szellemi proletariátus egysége; A munkásszervezetek hivatása a jövőben". Miután a debreceniek többszöri sürgetésre sem kaptak választ a falusi pártmunka megindításának terveiről, önálló szervezkedésbe kezdtek. A végrehajtó bizottság tagjai egymás után keresték fel a régi szociáldemokrata szervezeteket és újjáalakították azokat, vagy létrehozták egy leendő szociáldemokrata pártszervezet alapjait.

A debreceniekhez hasonlóan Orosházán, Szegeden s a Dunántúl egyes helységeiben létrejöttek ilyen „illegális" szervezetek. Tagjaik az állandó csendőrségi üldözéstől félve a főjegyzőségen nem jelentették be a pártszervezetek megalakulását, és az SZDP Titkárságának sem küldték el névsorukat. A felső pártvezetés tiltakozott ez ellen a módszer ellen, de megakadályozni nem tudta.

A vidéki pártszervezetek radikálisabb politikájának kibontakozásához hozzájárult az a körülmény is, hogy 1943 áprilisától Szakasits Árpád, majd Marosán György, aki közben a párt vidéki szervezőtitkára lett, sorra látogatta a vidéki szervezeteket. Több alkalommal „kultúrelőadások", illetve ilyen jellegű kérdések megvitatása címén néhány pártszervezetben megfordult Kállai Gyula is. Gárdos Mária és a többi baloldali szociáldemokrata funkcionárius előadásait is mindenütt nagy érdeklődéssel fogadta a hallgatóság.

Bombaként hatott Szakasits Árpád és a kolozsvári pártszervezet vezetősége által kidolgozott nemzetiségi memorandum, amely gazdag tényanyaggal leplezte le a kormányt s főleg a nemzetiségi területek államhatalmi szerveinek nemzetiségellenes politikáját, és követelte a nemzetiségek egyenjogúságát. A belügyminiszter a helyi hatóságok tiltakozása ellenére kénytelen volt vizsgálatot elrendelni, mert attól tartott, ha a memorandumban

foglaltak nem kapnak bizonyos orvoslást, eljuthatnak a román hatóságokhoz, így nemzetközi „botrány" származhat belőle.

A kolozsvári pártszervezet kilenctagú román nemzetiségű szervező bizottságot állított fel, amelynek feladata a román munkások szervezése volt. Ez azonban már nemcsak a rendőrségnek, de a jobboldali szociáldemokratáknak sem tetszett. Az SZDP vezetősége kezdetben elzárkózott a kolozsváriaknak egy országos kisebbségi konferencia összehívására tett javaslata elől. A pártvezetőség többszöri sürgetésre a konferenciát november végén ugyan összehívta, de érdemi határozatokra nem került sor.

Eredményes munka folyt az ifjúmunkások között. A kommunista fiatalok az OIB feloszlatása után főleg a szakszervezeti ifjúmunkás-csoportok megerősítésén fáradoztak. Sikerült számos üzembe is beépülniük. Kapcsolatot teremtettek a Független Kisgazdapárt szervezése alatt álló ifjúsági csoporttal, Kállai Gyulán, Fehér Lajoson, Kovács Imrén keresztül pedig ismert németellenes lapok — Kis Újság, A Mai Nap, Magyar Nemzet, Újság, Szabad Szó stb. — szerkesztőségeivel. Kiharcolták, hogy a Népszava időnként ismét foglalkozott ifjúsági problémákkal.

A kommunista fiatalok elhatározták, hogy az 1941 végén, 1942 elején eredményesnek bizonyult ifjúsági ankétokhoz hasonlókat szerveznek. Ennek érdekében létrehozták az előkészítő bizottságot, majd elkészítették a dolgozó és tanuló ifjúság közös akcióprogramját. A baloldali lapok hónapokon keresztül foglalkoztak az ifjúság problémáival, az ifjúsági egység, az antifasiszta nemzeti összefogással kapcsolatos feladataikkal. 1943 júliusában az ankételőkészítő bizottság már egy nagyszabású antifasiszta ifjúsági konferencia összehívásán munkálkodott.

A jobboldali szociáldemokraták a párt és a szakszervezetek egy részében tapasztalható radikális politika mögött a Kommunista Párt befolyásának növekedését látták. Újra meg újra mérsékletre intették a párt „belső ellenzékét", és az általuk propagált óvatos politikára próbálták rákényszeríteni őket. Ahol ez nem vezetett eredményre, ott kemény kézzel léptek fel ellenük. Az ellenzék felszámolásának súlyos problémájával foglalkozott Kéthly Anna is a Titkársághoz intézett egyik levelében: „A belső ellenzék — iszonyú feladat, de nem lehetetlen... A bolsik tanultak 1919-

ből — írja — ... céltudatosan törekszenek arra, hogy megnyerjék a tagok bizalmát... Az elhárítási módszer ezekkel szemben... az: több belső beszélgetést, a szociáldemokrata vezetők — fönt és lent — ne rohanjanak el az előadás befejezése után." A Titkárság feladata — írja — befejezésül, hogy egyetlen pártszervezet vagy pártgyűlés „se szolgálhasson bolsi" célokat.

Helytelenítették a jobboldali szociáldemokraták a pécsi bányászok május 1-i leállását. Szeder főtitkár sietve közölte a belügyminiszterrel, hogy az SZDP-nek semmi köze sincs a munkabeszüntetéshez. Levélben szólította fel a pécsi párttitkárt, hogy kísérje figyelemmel a bányászok mozgolódását, és akadályozza meg a május elsejeiekhez hasonló események megismétlődését.

A kormány segítségére siettek a már említett diósgyőri tüntetéssel egybekötött bérmozgalom leszerelésében is. A diósgyőri megmozdulások után megtartott helyi tisztújító közgyűlésen Peyer Károly — mintegy kétezer résztvevő előtt jelentette ki: „Mi nem utcai tüntetések vagy ablakok és járművek megrongálása révén akarjuk elérni céljainkat. Mi a demokrácia segítségével akarjuk jogainkat biztosítani — a háború megköveteli mindenkitől a nagyobb áldozatot, a több munkát." Kijelentette: megérti ugyan a munkásság jogos panaszait, de háború van, és a munkásság csak a háború után jelentkezhet jogos igényeivel. A munkásszervezeteknek a jövőre kell irányítani tekintetüket, „ma az a legfontosabb... mi lesz a háború után..."

Így 1943 első felében a jobboldali szociáldemokrata vezetőkre támaszkodva a kormánynak sikerült visszafogni azt az erjedést, amely az objektív helyzet, valamint a kommunisták és baloldali szociáldemokraták munkája nyomán megindult, s egy átfogó, antifasiszta megmozdulás alapját képezhette volna.

Valamivel kedvezőbben alakult a helyzet a falu demokratikus tömegeit összefogó Parasztszövetségben és a Független Kisgazdapártban.

1943 tavaszán sikerült megtörni a Parasztszövetség jobboldali vezetőinek a földmunkásszakosztály létrehozását szabotáló politikáját. Nagy Ferencék — a jobboldali szociáldemokratákhoz hasonlóan — passzív szerepet szántak a parasztságnak. A munkások és parasztok szövetségének és közös háborúellenes akcióí-

nak szorgalmazása helyett megelégedtek volna a szociáldemokrata és kisgazda vezetők együttműködésével. Olyan Hitler-ellenes mozgalom szolgálatába akarták állítani a parasztságot, amely egyben kommunistaellenes, végső soron pedig a Kállay-féle rendszermentő politikát támogatja. A kommunisták és a baloldali erők két területen vették fel a harcot ezzel a célkitűzéssel: 1. a Parasztszövetség helyi szervezeteibe mind több baloldali, demokratikus gondolkodású vezető beválasztásának szorgalmazásával; 2. a földmunkásszakosztály felállításával.

A Kállay-kormánynak a polgári ellenzékkel szemben tanúsított engedékenyebb politikája következtében 1942 végére kiépültek a Parasztszövetség megyei szervei. Ezt követően a fő cél a falusi szervezetek létrehozása volt. A falusi dolgozók politikai érdeklődésének rohamos növekedését tükrözi, hogy 1943 január végére 293 faluban működött helyi szervezet és 97-ben a megalakulás előkészületei folytak.

Ilyen körülmények között a földmunkásszakosztály megalakítását nem lehetett tovább halogatni. A több mint egyéves huzavona egyre nagyobb szegényparaszti tömegeket döbbentett rá arra, hogy a Parasztszövetségen belül kell harcolniuk a földmunkásszakosztály létrehozásáért. Részben ennek köszönhető, hogy a szövetség újonnan alakuló helyi szervezeteinek élére mind több demokratikus gondolkodású vezető került, olyanok, akik a Parasztszövetséget nemcsak a parasztság gazdasági, hanem politikai követeléseiért is síkraszálló, az antifasiszta nemzeti összefogás aktív, cselekvő részesévé kívánták tenni.

A szervező munka során közvetlenül érvényesült a Kommunista Párt és a paraszti baloldal befolyása. A szövetség hangadói ugyan továbbra is Nagy Ferencék voltak, 1943-ra azonban az országos szervező titkároknak olyan gárdája alakult ki, akikre a parasztok, főleg a szegényparasztok jobban hallgattak, mint az országos vezetőkre. A szervező titkárok között találjuk Dobi Istvánt, a kommunista Iliás Ferencet, a komáromi Dancs Józsefet, aki 1942. március 15-én koszorút helyezett el a Petőfi-szoborra, a kisgazda, de radikális gondolkodású vésztői Kiss Gergelyt és a demokratikus gondolkodású Vörös Vince nagygazdát. A Györffy-kollégisták „szociográfiai kutatásaikat" kapcsolták

össze a szervező munkával. Mivel a szövetség jobboldali vezetői csak az úgynevezett körzeti gyűléseken jelentek meg, nem tudták ellenőrizni a helyi szervezetek munkáját. 1943 tavaszán a Viharsarokban, Biharban, Heves megyében, az átcsatolt felvidéki területeken, Rábaközben, Csallóközben és Somogy megye községeiben sorra alakultak olyan helyi szervezetek, amelyeknek baloldali vezetői a felszabadulás után is támaszai voltak a jobboldali erők ellen folyó küzdelemnek.

A Parasztszövetségen belül a baloldali, demokratikus elemek megerősödése arra az elhatározásra késztette a Szabad Szó köré tömörült radikális gondolkodású parasztvezetőket, népi írókat, hogy döntő rohamot indítsanak a földmunkásszakosztály létrehozásáért. E célból 1943. január 3-án a Szabad Szó szerkesztőségében tanácskozásra ültek össze.

Az értekezlet résztvevői elhatározták, hogy öttagú bizottságot állítanak fel azzal a feladattal, hogy tisztázza, hajlandó-e a Parasztszövetség vezetősége a szakosztály megalakítására, vagy a szegényparasztság megvonja támogatását a Parasztszövetségtől. (Tagjai: Kovács Imre, Darvas József, Iliás Ferenc, Dobi István, Kardos László.)

Nagy Ferencék a Parasztszövetség január 29-i választmányi ülésén ugyan még kísérletet tettek a földmunkásszakosztály megalakításának elodázására, de a többség a megalakítás mellett döntött. A választmány négytagú előkészítő bizottságot hozott létre, tagjai: Dobi István, Iliás Ferenc, Fekete Imre földmunkások és Kovács Béla, a Parasztszövetség főtitkára.

A Parasztszövetség jobboldali vezetősége azonban nem adta fel a harcot. Azt hangoztatta, hogy a szegényparasztság külön szervezkedése a paraszti egység megbontását, a nemzeti összefogás megakadályozását jelenti. A Szabad Szó cikkek tömegével, a szerkesztőséghez írott parasztlevelek közlésével bizonyította ez állítás tarthatatlanságát.

A Szabad Szó március 14-i száma terjedelmes cikkben bizonyította be, hogy a szegényparasztság nem a parasztság egységének és az antifasiszta nemzeti erők összefogásának megbontására törekszik, ellenkezőleg, a „független és demokratikus Magyarország megteremtése" érdekében a magyar társadalmi rétegek

összefogására összpontosítja erejét. A földmunkásszakosztály célja éppen az lesz, hogy „a még megosztott rétegeket elősegítsék e harcba való bekapcsolódásra". Hangoztatta, hogy amikor a szakosztály a falu proletárjainak legéletbevágóbb problémáját, a földkérdés megoldását sürgeti, a birtokos parasztság érdekeiért is síkraszáll. A birtokos parasztság ugyanis „csak ekkor szabadul meg azoknak a gazdasági tényezőknek a konkurrenciájától, amelyek most és a múltban is termelési erőinek szabad fejlődését gátolták". Leszögezték, hogy a földmunkásszakosztályba tömörült szegényparasztság — társadalmi helyzeténél fogva — összekötő kapocs lehet a nemzeti összefogás két alapvető bázisa „a magyar parasztság és ipari munkásság között".

A Szabad Szó azzal is igyekezett közelebb hozni a földmunkásséghoz a közép- és módos parasztokat, hogy cikkek tömegével leplezte le a Jurcsek-terv parasztellenes voltát, és követelte a progresszív beszolgáltatási rendszer bevezetését, a 20 holdon aluli gazdák mentesítését. Ezzel szemben a Parasztszövetség vezetősége a nyilvánosság előtt egy szóval sem lépett fel a Jurcsek-terv ellen, csupán zárt ülésen foglalkozott vele, és egy, a Jurcsek-terv mérséklését sürgető memorandumot küldött Kállayhoz.

1943 tavaszán az előkészítő bizottság tagjai bejárták az egész országot. Személyesen léptek érintkezésbe a földmunkások helyi vezetőivel, megvitatták a falu proletárjainak problémáit, megtárgyalták a szakosztály programját, és előkészítették az alakuló közgyűlést. Szükséges volt ez azért is, mert a Parasztszövetség vezetői abban reménykedtek, hogy a szegényparasztság nem küldi el képviselőit az alakuló közgyűlésre, s így a földmunkásszakosztály megalakítására — érdektelenség miatt — nem kerülhet sor.

A közgyűlést május 9-ére tűzték ki. A közgyűlésen több mint százan vettek részt. Nagy Ferenc az alakuló közgyűlésen lényegében csak gazdasági és kulturális, osztálybékítő programot akart adni. Ez a program még a földreformról sem tett említést. A szakosztály létrehozásán munkálkodók viszont a munkástagozatot olyan harci szervezetté kívánták tenni, amely útját állja a fasizmus terjedésének, fellép a háborús szövetség, a háborúban való részvétel ellen, földhöz juttatja a parasztokat és közelebb

viszi népünket a kizsákmányolástól mentes társadalomhoz. Ezt fejezte ki Dobi István beszéde és az a program, amelyet a közgyűlést követően összeült 14 tagú országos választmány elfogadott. A választmány elé Nagy Ferenc programterve helyett a KMP megbízásából Donáth Ferenc és Iliás Ferenc által készített és a Szabad Szó kibővített szerkesztőségi ülésén megvitatott „módosított" programjavaslat került. A program a föld felosztása, a munkás-paraszt összefogás mellett követelte a dolgozó parasztságra nehezedő háborús terhek csökkentését, szabad munkavállalást, munkabéremelést, a kenyérfejadagok felemelését, a ruha- és bakancsellátás megjavítását, a terménybeszolgáltatás alapos reformját. A szakosztály hivatalos lapja a Szabad Szó lett.

1943. május 30-án Dobi István, a szakosztály elnöke, felhívással fordult a Parasztszövetség helyi szervezeteihez, sürgetve mindenütt a földmunkásszakosztály megalakítását. A felhívást követően számos községben meg is alakultak a szakosztályok, és egymás után jelentették be csatlakozásukat a különféle olvasó-, földmunkás- és 48-as körök. Elsők között csatlakozott a vésztői földmunkásegylet. A tényleges politikai munka e szervezetekben — a nyári dologidő miatt — azonban csak 1943 őszén indult meg.

1943 májusától, főleg a földmunkásszakosztály megalakulása után, a Kisgazdapárt vezetői a Parasztszövetségben fokozatosan csökkentették tevékenységüket, és nagy lendülettel kezdtek hozzá pártjuk szervezéséhez és aktivizálásához. A sztálingrádi és voronyezsi vereség után a Kisgazdapárt vezetősége — a kormány nehéz helyzetére való tekintettel — még úgy döntött, hogy továbbra is csak a parlamentre korlátozta tevékenységét. A párt parlamenti szereplése azonban a képviselőház elnapolásával lehetetlenné vált. Ugyanakkor veszélyes riválisként jelentkezett az aktivizálódó SZDP, amely az értelmiség szervezése terén is komoly eredményeket ért el. Végül a „lábhoz tett fegyver" politikáját fel kellett adni az aktív politikát követelő tömegnyomás következtében.

A Kisgazdapárt májusi vezetőségi, majd választmányi ülésén elfogadták és nyilvánosságra hozták a „régi alapelveken" fel-

épülő, de a változott viszonyokhoz alkalmazkodó módosított pártprogramot. Felélesztették a párt 1937-ben létrehozott földmunkás- és gazdaszakosztályát, és határozatot hoztak a polgári tagozat felállítására.

A párt tömegei, baloldali vezetői sokat vártak a májusi fellendüléstől. A nyilvánosságra hozott program azonban nem mutatott sok változást. A nagyválasztmány hitet tett ugyan a demokratikus munkás-paraszt összefogás mellett, de a deklarációnak nagyon súlyos szépséghibái voltak, sőt mondhatni, ezek érvényesültek benne leginkább. A nyilatkozat kiállt a régi elvi program, „Gaál Gaszton szellemi örököse" mellett. Hangoztatta: a nehéz időkben fel kell sorakozni Horthy Miklós mögé, meg kell védeni a „belső rendet". A párt vezetői tehát nem tudtak szakítani múltjukkal. A program már megmutatta, hogy politikai aktivizálódásuk pusztán a Kállay-féle rendszermentő kísérletek igenlését jelenti: a tömegek kizárásával szeretnék biztosítani befolyásukat a háború utáni rendezésben.

1943 júniusában megalakult a polgári tagozat. A Kisgazdapárt vezetői ezen keresztül akarták magukhoz vonni a szélsőjobboldalból és a kormánypártból kiábrándult polgári, kispolgári tömegeket. Amikor a kisgazdák a párt egyik jobboldali képviselőjét, Varga Bélát állították a tagozat élére, tulajdonképpen meghatározták politikai vonalát is. A polgári tagozat azonban nem vált a jobboldal eszközévé. Ellenkezőleg: komoly szerepe volt a párt baloldali erőinek tömörítésében, és megszervezése igen nagy érdeklődést váltott ki.

Megalakulását követően egymás után jelentették be csatlakozásukat azok az írók, újságírók, közéleti személyiségek, akiket már korábban is ott láttunk a KMP vezette függetlenségi mozgalom táborában, s most, 1943 tavaszán — ha számosan helytelen ideológiai és gyakorlati alapról kiindulva is —, ismételten síkraszálltak a „munkás—paraszt—polgár" összefogás, s egy részük az antifasiszta nemzeti egység megteremtésének szükségessége mellett. A polgári tagozat tényleges vezetése Bajcsy-Zsilinszky Endre kezében összpontosult, őt támogatta Varga Bélával szemben Oltványi Imre, a tagozat titkára is. Tagjai között volt Ortutay Gyula, a Magyar Rádió munkatársa, Mihályfi Ernő,

a Független Magyarország főszerkesztője, Barcs Sándor, az Újság főmunkatársa, az irodalmi és tudományos élet jelentős képviselői közül Bognár József, Tolnai Gábor, Rubletzky Géza, a Reviziós Liga titkára, Kis József, a Magyar Tudósító szerkesztője. A kommunisták — Pálffy György, Sólyom László, Antal Helén és mások — rövid idő alatt szoros kapcsolatot építettek ki a polgári tagozattal, majd beépültek a szervezetbe.

A polgári tagozat többsége nem értett egyet a Kisgazdapárt vezetőinek kommunista- és szovjetellenes propagandájával. Hitler-ellenességüket nemcsak szavakban, hanem tettekben is kifejezésre kívánták juttatni, és ezt követelték pártjuktól. A tagozat megalakulásával szavát hallatta „a Kisgazdapárt konzervatív öregjeivel szemben" a baloldal is.

ELLENTÉTEK, NÉZETELTÉRÉSEK A HITLER-ELLENES ERŐK TÁBORÁBAN. A BÉKEPÁRT MEGALAKULÁSA

Amíg Sztálingrád és Voronyezs után a Szociáldemokrata Párt, a Parasztszövetség és a Kisgazdapárt jobboldali vezetése nem sokat tett azért, hogy megtalálják a kivezető utat a Hitler oldalán viselt háborúból, a kommunisták és az SZDP-ben, a Kisgazdapártban tömörült baloldali politikusok továbbra is keresték azokat a lehetőségeket, amelyek a Hitler-ellenes erők tömörítéséhez vezethetnek.

A KMP örömmel fogadta és támogatta a Népszava 1942-es karácsonyi számában Bajcsy-Zsilinszky és Gosztonyi Lajos tervét Petőfi-ünnepségek rendezésére, abban a reményben, hogy ez lépés lehet a Magyar Történelmi Emlékbizottsághoz hasonló szerv létrehozására.

A Népszavában január első napjaiban megjelent cikkek már jelezték, hogy a Petőfi-év gondolata mögött a nemzeti ellenállás erői sorakoznak fel. Gosztonyi, Kállai Gyula, Szakasits Árpád cikkei rámutattak: döbbenetesen időszerűek azok az elvek, amelyeknek Petőfi hangot adott, a cél, amelyért küzdött. Rámutattak, Petőfi elsőként vallotta tudatosan: a harc csak akkor vezet-

het eredményre, ha a nemzet legjobb erői összefognak a közös cél érdekében.

A nemzeti összefogást sürgető Népszava-cikkekkel egyidőben biztató jelek mutatkoznak a szervezés vonalán is. Petőfi születésének 120. évfordulójára nagyszabású Petőfi-emlékestet hirdettek. Azt tervezték, hogy újból azokat a művészeket kérik fel, akik az 1941—1942-es antifasiszta irodalmi estéken felejthetetlenné tették nevüket. Az irodalmi est engedélyezése és a széles nemzeti összefogás demonstrálása érdekében Eckhardt Sándor, Herczeg Ferenc, Kornis Gyula, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Szakasits Árpád, Szekfű Gyula és Voinovich Géza részvételével védnökség alakult. A január 17-ére kitűzött Petőfi-estre azonban a belügyminiszter nem adott engedélyt.

Keresztes-Fischer, aki a legkülönbözőbb szociáldemokrata és szakszervezeti gyűléseket, a Parasztszövetség falusi összejöveteleit egymás után engedélyezte, megtiltotta, hogy Petőfi nevében szóljanak a magyar néphez. Amíg a belügyminiszter biztos volt abban, hogy az addig engedélyezett gyűlések a jobboldali szociáldemokrata és kisgazdapárti vezetők révén megmaradnak a kormány által megkövetelt határokon belül, korántsem volt bizonyos abban, hogy a Petőfi nevével elindított, kommunista kezdeményezésű irodalmi estek nem robbantanak-e ki egy 1942. március 15-éhez hasonló eseménysorozatot.

Az 1942-es március 15-i tüntetést azonban nem lehetett megismételni, mert a Belügyminisztérium idejében megtiltott minden olyan ünneplést, amely a kormány politikájával ellentétes, vagy amely tüntetéshez vezethet. De a tüntetésre nem kerülhetett sor azért sem, mert a KMP javaslatát az érdekelt pártok és szervezetek nem fogadták el. A KMP pedig nem volt képes olyan nyomást gyakorolni e pártokra, hogy a vezetők legalábbis fontolóra vegyék a kommunista javaslatot. A KMP sorait ebben az időben újabb letartóztatások tizedelték. A nyomozószervek kezére került 1942 decemberében Skolnik József, majd 1943 februárjában Kovács István, mindketten a Központi Bizottság titkárai. Az újabb letartóztatások következtében a pártorganizáció ismét szétzilálódott.

Súlyos csapás érte a Deák—Mayer-csoportot is, éppen abban az időszakban, amikor a KMP-hez való viszonyuk normalizálódása előrehaladt stádiumban volt. Ennek a kommunista csoportnak komoly befolyása volt Csepel, Pesterzsébet, Kispest, Sashalom, Soroksár és Rákospalota üzemi munkásaira. Kapcsolatai voltak továbbá néhány vidéki városban is, többek között Debrecenben, Nyíregyházán, Salgótarjánban, a tatai szénmedencében, Pápán stb. A frakció saját — balos nézeteit hangoztató, de részleteiben helyes követeléseket tartalmazó — röpiratai mellett nagy számban terjesztette a KMP röpiratait is. A KMP-hez való közeledésükre vall az is, hogy a KMP a csoport rendelkezésére bocsátotta egyik sokszorosítógépét.

Letartóztatták az egyetemeken tevékenykedő kommunista csoportokat is: a József Nádor Műszaki Egyetemen, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán, az orvosi karon, továbbá néhány tudományos intézetben, köztük a Teleki Pál Intézetben.

A letartóztatások során 241 főt vettek őrizetbe, közülük 176 főt a VKF bíróságának, a többit a budapesti I. hadtest katonai bíróságának adták át, és csupán 19 főt mentettek fel. A VKF a csoport vezetőit, Deák Györgyöt és Mayer Arnoldot halálra ítélte; később kegyelemben részesültek.

A kommunistaellenes hajsza részeként nagy sajtónyilvánosságot kapott az 1941 nyarán letartóztatott észak-erdélyi kommunisták, illetve kommunista szimpatizánsok bírósági tárgyalása. Az 1200 letartóztatott közül korábban 255-öt szabadlábra helyeztek, 117 felett a VKF különbírósága mondott ítéletet, több százat internáltak, és mintegy 300 letartóztatott perét tárgyalták 1943 tavaszán.

Ilyen üldözés közepette a kommunisták kevés eredményt tudtak felmutatni. Amíg 1942-ben a KMP a mögötte felsorakozó tömegekre és a baloldali szociáldemokrata vezetőkre támaszkodva érvényesíteni tudta javaslatait a függetlenségi mozgalomhoz csatlakozott erők táborában, most erre nem volt lehetőség. Ahol viszont a Kommunista Párt befolyása erőteljesebben érvényesült, ott az antifasiszta erők az 1942. évihez hasonlóan készültek március 15-ére. Kolozsvárott a kommunisták, baloldali szociáldemokraták, haladó értelmiségiek közös összefogásából született meg

március 15-ére a „48-as Erdély" című kiadvány, amelyben Balogh Edgár, Nagy István, Jordáky Lajos, Krenner Miklós, Kovács Katona Jenő, Kovács György, Kuncz Antal, R. Berde Mária, Janovics Jenő, Szentimrei Jenő, Szenczei László, Ligeti Ernő, Sándor József, Orosz Endre írásai olvashatók. A kolozsvári kommunisták és baloldali szociáldemokraták nagyszabású március 15-i ünnepséget terveztek, a rendőrség közbelépése azonban megakadályozta ezt.

A Kommunista Pártot a nemzeti összefogás újjászervezésére irányuló újabb kísérlet sikertelensége nem törte le. Továbbra is arra törekedett, hogy újra és újra a nemzeti egység megteremtésének szükségességére irányítsa az összefogásban érdekelt pártok, tömegek figyelmét. A németek sztálingrádi és a 2. magyar hadsereg voronyezsi veresége, valamint a nyugati szövetségesek sikerei és balkáni partraszállásuk reménye aktívabb fellépésre késztette a Hitler-ellenes polgári erőket is. Ez elsősorban a sajtóban volt észlelhető.

Februárban a Magyar Nemzetben cikksorozat indult arról a témáról, hol és mikor tért el 1848 hagyományaitól a magyar uralkodó osztályok politikája. Melyik osztály felelős azért, hogy 1848 szelleme nem hatott a magyar társadalom fejlődésére. A vitába bekapcsolódtak a Mai Nap, az Újság, a Független Magyarország, a Független Magyar Újság és más németellenes polgári lapok is, amelyek azonban már a múlt és a jelen összefüggéseire is választ kerestek, és felvetették a nemzeti erők tömörítésének fontosságát is. A cikkek szinte egyértelműen állapították meg, hogy „minden gondolkodó ember érzi és tudja, hogy sorsfordulóhoz érkeztünk", s keresik, kutatják: „mi a tennivaló". Általános jelenség — írják — „az emberek nyugtalansága", „aggodalma", a „jövő előtt érzett szorongása", bizonyos egészséges tenniakarás jelentkezése. Ha ezt az egészséges tenniakarást, a magyar társadalom méhében meglevő értékes erőtartalékokat össze lehetne fogni „egy határozott célú és irányú nagy folyóba", „olyan energiabőségre tehetnénk szert — olvashatjuk Andorka Rudolf Magyar Nemzetben írt cikkében —, amellyel leküzdhetnénk mindazt a veszélyt és megpróbáltatást, amely erre a magyar földre veti az árnyékát". Hasonlóan fogalmazott

Bajcsy-Zsilinszky Endre is: „A nemzet szellemi legjobbjainak együtt kell vállalniuk a magyar feladatokat, a magyar sorsot, s minden eljövendő bajt, terhet, de talán a kivezető utat is egy emberibb, egy magyarabb élet felé a magyar parasztsággal és a magyar munkássággal."

A KMP-vel szimpatizáló Barcs Sándor az Újság hasábjain „a szabadelvű demokratikus polgárságot" szólítja fel, hogy kapcsolódjon be a nemzeti összefogás munkájába, tegye meg az első lépéseket a dolgozó osztályok felé és munkálkodjon ő is „a válságból kivezető úton".

E cikkek többségének azonban volt egy közös hibája: az összefogás szükségességét nem az időszerű és sorsdöntő kérdések, tehát a háborúból való kiválás, a németekkel való szakítás, az antifasiszta függetlenségi harc, hanem a jövő, a háború utáni elrendeződés szemszögéből vetették fel.

A kommunisták, a baloldali szociáldemokraták és az ország sorsáért aggódó demokratikus elemek nagy megelégedéssel és örömmel vették tudomásul, hogy ezek a polgári lapok ismét a nemzeti összefogás ügyének szolgálatába álltak. Levelek tömege árasztotta el a szerkesztőségeket, sürgetve a még határozottabb kiállást az összefogás mellett.

A Kommunista Párt üdvözölte a cikket, és kapcsolatai útján újabbak megjelentetésére serkentett. Ugyanakkor látta az említett hibákat is, és tisztában volt azzal, hogy az ilyen szellemben írt cikkek elterelik a tömegek figyelmét a fő céltól, az antifasiszta ellenállás szervezésétől és a tényleges harctól. Ezt a feltevést csak megerősítette a Magyar Nemzet „Március 15 csillaga" címmel megjelent vezércikke, amely az összefogás célját és tartalmát a háború után várható válság megrázkódtatásainak elkerülésében határozta meg. „Elismerjük — írják —, hogy... célkitűzésünk defenzív és nem offenzív jellegű. Egyelőre azonban csak ennek a minimalista programnak megvalósítását teszik lehetővé a körülmények." A Magyar Nemzet a *primum vivere* (elsősorban élni) jelszót szegezi szembe a Kommunista Párt programjával, amely nem csupán „a nemzet biológiai létéért" küzd, s „a nemzet fennmaradását és újjászületését nem a harcról való lemondásban, hanem a demokratikus átalakulással egybekötött Hitler-ellenes

harcban" látja. A KMP az aktív Hitler-ellenes harctól nem jövőnk létalapjainak megrendülését, ellenkezőleg, megszilárdulását várta.

A Népszava 1943. március 7-i számának vezércikke is bírálta a hibás nézeteket. Megállapította, hogy az együttműködés alapjait lényegében a Népszava 1941-es karácsonyi száma rakta le, és hogy az együttműködés, a nemzeti összefogás programja nem nélkülözheti „a gyökeres demokratikus jelleget". Ebben a szellemben beszélt Szakasits Árpád a Vasmunkás Otthonban a március 15-i ünnepségen, több ezer főnyi hallgatósága előtt. A 48-as szabadságharc legfontosabb történelmi tapasztalatára utalva hangoztatta: csak a dolgozó tömegek részvételével, erőfeszítésével, áldozatkészségével teremthető meg az igazi nemzeti összefogás, s ami ettől elválaszthatatlan, az igazi társadalmi felszabadulás.

A baloldali szociáldemokraták állásfoglalásának pozitívumai mellett azonban nem kerülheti el figyelmünket, hogy az összefogás kérdésében — a jobboldali szociáldemokraták álláspontjára helyezkedve — elsősorban ők sem a Hitler-ellenes harcra mozgósítottak, hanem a „holnap Magyarországáért" toboroztak.

A nemzeti összefogás kérdése tehát ismét a magyar politikai élet középpontjába került, de egészen más körülmények között, mint 1941—1942-ben. 1943-ban a reálisan gondolkodó politikusok előtt világossá vált, hogy a fasiszta Németország elveszti a háborút. A Kállay-kormány politikája azonban — szemben a Bárdossy-kormányéval — a nácikkal szemben álló ellenzéki körökben azt a reményt keltette, hogy a „kellő pillanatban" a „legkevesebb kockázat vállalásával" képes lesz Magyarországot kivezetni a háborúból. Tehát míg 1941—1942-ben csak a függetlenségi mozgalom volt az egyetlen erő, amely a válságból kivezető utat mutatott, 1943-ban a Kállay-kormány „hintapolitikája" újabb kibontakozási lehetőségnek tűnt. Most a Hitler-ellenes erők jobbszárnya Bethlen Istvántól Peyer Károlyig, Huszár Aladártól Tildy Zoltánig Horthyban és Kállay Miklósban látta a külpolitikai kibontakozás hordozóit. Megelégedtek azzal, hogy időnként határozottabb németellenes politikára ösztönözték a kormányt. Arra egyáltalán nem, vagy alig gondoltak, hogy a Kállay-kormánytól függetlenül keressék a külpolitikai kibontakozás lehető-

ségeit. Kétségtelen, hogy e mögött a német megszállástól, illetve egy szélsőjobboldali fordulattól való félelem is meghúzódott, de magatartásukat más okok is meghatározták. A Hitler-ellenes legális ellenzék megítélése szerint 1941—1942-ben az antifasiszta világkoalícióban a Szovjetunió szerepe másodlagos volt. 1943-ban, a szovjet hadsereg sorozatos győzelmei után viszont világossá vált számukra, hogy „a háborúból a békébe való átmenet" nem képzelhető el a Szovjetunió nélkül. A Hitler-ellenes politikusok látták, hogy a megszállt területeken, sőt a fasiszta koalíció országaiban is erőteljes Hitler-ellenes, *antifasiszta* tömegmozgalmak bontakoznak ki, amelyekben a szovjet hadsereg sikereinek nyomán állandóan nő a kommunisták befolyása és szerepe. Számos országban egyre világosabban kirajzolódik a Hitler-ellenes harc következetesen demokratikus és népi jellege.

A náciellenes polgári politikusok az antifasiszta mozgalmakban nem csupán, esetenként nem is elsősorban *a Hitler-ellenességet, az ország felszabadítására irányuló tömegaktivitást*, hanem a bennük rejlő forradalmi tendenciákat látták meg. 1918—1919 forradalmi eseményeinek megismétlődésétől féltek. Ezt mindenképpen el akarták kerülni, ezért lemondtak a következetes antifasiszta küzdelemről. A polgári ellenzéki sajtó, majd később a Kisgazda és a Szociáldemokrata Párt vezetői által szorgalmazott nemzeti összefogás ily módon éppen a *legfőbb kérdésben* tért el a KMP programjától. A KMP ugyanis *a Hitler-ellenes harcot tartotta elsődlegesnek, és ezen belül kívánta megoldani a társadalmi átalakulás feladatait, a polgári szárny viszont elsődlegesnek a forradalom elkerülését tekintette, és csak ennek alárendelve vállalta a Hitler-ellenes harcot.*

Az 1943 március—májusában megjelent cikkek szinte egységesen az *önvédelemben*, azaz az ezeréves magyar állam, az alkotmány, a parlamentarizmus átmentésében határozták meg a nemzeti összefogás feladatait. Fellépésük kétségtelenül a szélsőjobboldal ellen is irányult, hiszen Imrédyék 1943 tavaszán a Kállay-kormány és főleg a baloldali ellenzéki erők ellen indítottak újabb rohamot. De ugyanúgy irányult a Hitler-ellenes erők következetes balszárnya, mindenekelőtt a kommunisták ellen. Barankovics István például a Független Magyarország március 29-i számában

Az országgyűlés képviselőházának 202. ülése

1941. évi június hó 27-én, pénteken,

Szinyei Merse Jenő és **Törs Tibor** elnöklete alatt

Tárgyai: Elnöki előterjesztések. — Elnök bejelentése az orosz Szovjet légihadérejének Magyarország ellen intézett támadásáról. — A miniszterelnök bejelentése arról, hogy az orosz Szovjet támadása következtében Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott. — Az indítványkönyv felolvasása. — A földmívelésügyi bizottság beterjesztette jelentését az 1935: IV. t.-c. 38. §-ának (7) bekezdése értelmében az 1939. évre engedélyezett rendkívüli fahasználatok mértékéről szóló miniszteri jelentés tárgyában. — Döntés a gazdasági és hitelelet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról alkotott 1931: XXVI. törvénycikkben a minisztériumnak adott és utóbb kiterjesztett felhatalmazás további meghosszabbításáról, valamint az 1931: XXVI. t.-c. 7. §-a értelmében alakított országos bizottság tagjai számának újabb felemeléséről szóló törvényjavaslat szakaszairól. — Az ügyvédekre, ügyvédjelöltekre és az ügyvédi önkormányzatra vonatkozó egyes kérdések szabályozásáról szóló törvényjavaslat. Hozzászóltak: vitéz Zerinváry Szilárd előadó, Maróthy Károly, Petro Kálmán, Pajor Győző, Tusa Gábor, Brody Ernő. — A legközelebbi ülés idejének és napirendjének megállapítása. — Az ülés jegyzőkönyvének hitelesítése.

Bárdossy László miniszterelnök a parlamentben bejelenti a hadüzenetet. Részlet a parlamenti naplóból: az 1941. július 27-i ülés jegyzőkönyve

lő, Radocsay László.

egfelelő megtorló intézkedéseket
enni. *(Hosszantartó élénk eljen-*
Ház minden oldalán. — **Maróthy**
on is tegyük meg, a szocik ellen
s György: És akik teára jártak!)
bejelentem a t. Háznak, hogy az
yvbe bejegyzés történt. Kérem a
szíveskedjék az indítványkönyvet

ároly jegyző *(olvassa):* »Petro
sidó ügyvédek működésének kor

etro Kálmán képviselő úr indít-
an is benyújtotta, így az a ház
előírt kellékeknek megfelel.
megindokolása tekintetében ke-
t. Háznak előterjesztést tenni.
bejelentést tudomásul veszi.
József képviselő úr mint a föld-
bizottság előadója kíván jelen

tások a szélsőbaloldalon: Megtorlást! Ki a szociáldemokratákkal!)

A miniszterelnök úr kíván szólni.

Bárdossy László miniszterelnök: T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni. A Ház elnöke méltó szavakkal bélyegezte meg a Szovjet népjogellenes és minősíthetetlen támadását. A magyar királyi kormány megállapítja, hogy e támadások következtében Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott. *(Hosszantartó élénk eljenzés és tapsa a Ház minden oldalán. — Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Ki a szociáldemokratákkal!)* **Maróthy Károly:** Ki velük!) Meg csak egy mondatot. A magyar

Hendrey József előadó: T. Képviselőház! Van szerencsém beterjeszteni a földmívelésügyi bizottság jelentését az 1935:IV. tc. 38. §-ának (7) bekezdése értelmében az 1939. évre engedélyezett rendkívüli fahasználatok mértékéről szóló 511. számú miniszteri jelentés tárgyában.

Tisztelettel kérem, hogy a jelentés kinyomatását és szétosztását elrendelni, valamint annak napirendre tűzése iránt intézkedni szíveskedjék.

Elnök: A beadott jelentést a Ház kinyomatja és tagjai között szétosztatja; napirendre tűzése iránt később fogok a t. Háznak előterjesztést tenni.

SZABADSÁG ÉS NÉP

Az önálló államalapitás

Irta: Kállai Gyula

a forradalmi erjedés

központi hatalom

Az oligarcháktól a nemzeti államig

Irta: Darvas József

Az ébredező nemzeti eszme

A kiegyezés és az új Magyarország születése

Irta: Mód Aladár

1. Az 1867-es kiegyezés

Az 1860-as októberi diplomával [illegible] sikertelen kiegyezési kísérlet után negy évig tartó *újabb diktatúra* következett, amely csak súlyosbította az osztrák birodalom anyagi és erkölcsi bomlását. Az uralkodó újra arra kényszerült, hogy keresse a megegyezést a magyar vezető rétegekkel. A konzervatív arisztokrácia közvetítésével [illegible] a tárgyalások. [illegible] eredmények éppen a birtokososztály [illegible] képviselő *Deák* [illegible] 1865. évi *húsvéti cikkében* feladja eddigi álláspontját s készséget [illegible]

külföldi tőke áramlását Magyarország felé.

Az osztrák, francia és angol pénzcsoportok által alapitott nagybankok a kisebb-nagyobb pénzintezetek egész hálózatával fogták át az országot. Ezek hitelt nyujtottak a nagybirtok részére a termelés korszerűsitéséhez és kiterjesztéséhez s a konjunktúra kihasználását lehetővé tevő vasútépitésekhez. A külföldi tőke megjelent a magyar gazdaságban, de első helyen továbbra is *az osztrák tőke* [illegible] hogy a külföld [illegible] ben a magyar piac kiaknázá[illegible]

A *Népszava* nevezetes 1941. évi karácsonyi számának címlapjai

Antifasiszta ellenállásról szóló egykorú plakátjai

MAGYARORSZÁGI CUKRÁSZMUNKÁSOK SZAKEGYESÜLETE

1942. január 6-án (Vízkereszt)
este 8 órakor a Vasasok nagytermében
(Magdolna-u. 5.)

VIDÁM KLASSZIKUS-EST

Közbejött akadály
előjáték

I. Shakespeare: A Szent Iván-éji álom
bevezető. Munkásmozgalmi alkalomra

II. Hans Sachs: 1) Paradicsomjáró diák
2) A szatócs bolyongása

III. Gyadányi: A peleskei notárius
Gaal József átdolgozásában
3 jelenet

IV. Arany János: Alkalmi vers
előadják az összes szereplők

Ezenkívül
mint SZEREPLŐK?

Közreműködnek:
Körgos tenyerű munkás

Belépő

Műsor ára 60 fillér, kapható: a Cukrá-

ZENEAKADÉMIA KAMARATEREM

Költő és kora

Versekkel, dalokkal, jelenetekkel illusztrált előadássorozat

Bevezeti: Ortutay Gyula

1 Szombaton, 1941. nov. 16-án
CSOKONAI-EST
Előadó: Benedek Marcell

2 [illegible] 1941. nov. 29-én
PETŐFI-EST
[illegible]
Móricz Zsigmond

3 Szombaton, 1941. dec. 13-án
ADY-EST
Előadó: Kovács Imre

4 Szombaton, 1941. [illegible]
JÓZSEF ATTILA-EST
[illegible]
Darvas József

Kezdete este 8 órakor

Közreműködnek: [illegible]

Zenével: Hont Ferenc

Jegyek kaphatók Rózsa Sándor [illegible] (Szervita-tér 3) és a Zeneakadémia pénz[illegible]

A KMP három háborúellenes harci jelszava

SZABAD NÉP

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA
(A K.I. SZEKCIÓJA) HIVATALOS LAPJA

I. évfolyam 2. szám. Budapest, 1942. III. 1.

A *Szabad Nép* 1942. márcinsi számának fejléce

Bokros Bitvanni Dezső bronzplakettje, 1942

A Magyar Történelmi Emlékbizottság kiadványának címlapja és a történelmi nevezetességű füzet tartalomjegyzéke

PETŐFI ÚTJÁN

A MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKBIZOTTSÁG
SZERKESZTÉSÉBEN

Tüntető tömeg 1942. március 15-én a Petőfi-szobornál

A tüntetés kezdete – egykorú fénykép

Felvonulók a mai Apáczai-Csere János utcában

MUNKÁSSÁG PARASZTSÁG POLGÁRSÁG

Összeállította: Kállai Gyula

Hont Ferenc

KÖLTÉSZET A DOBOGÓN

Egy irodalmi előadássorozat tanulsága.

MÓD ALADÁR

A KMP legális kiadványai

KÜZDELEM AZ ÖNÁLLÓ MAGYARORSZÁGÉRT

Az újvideki mészárlás másnapján készült pillanatfelvétel

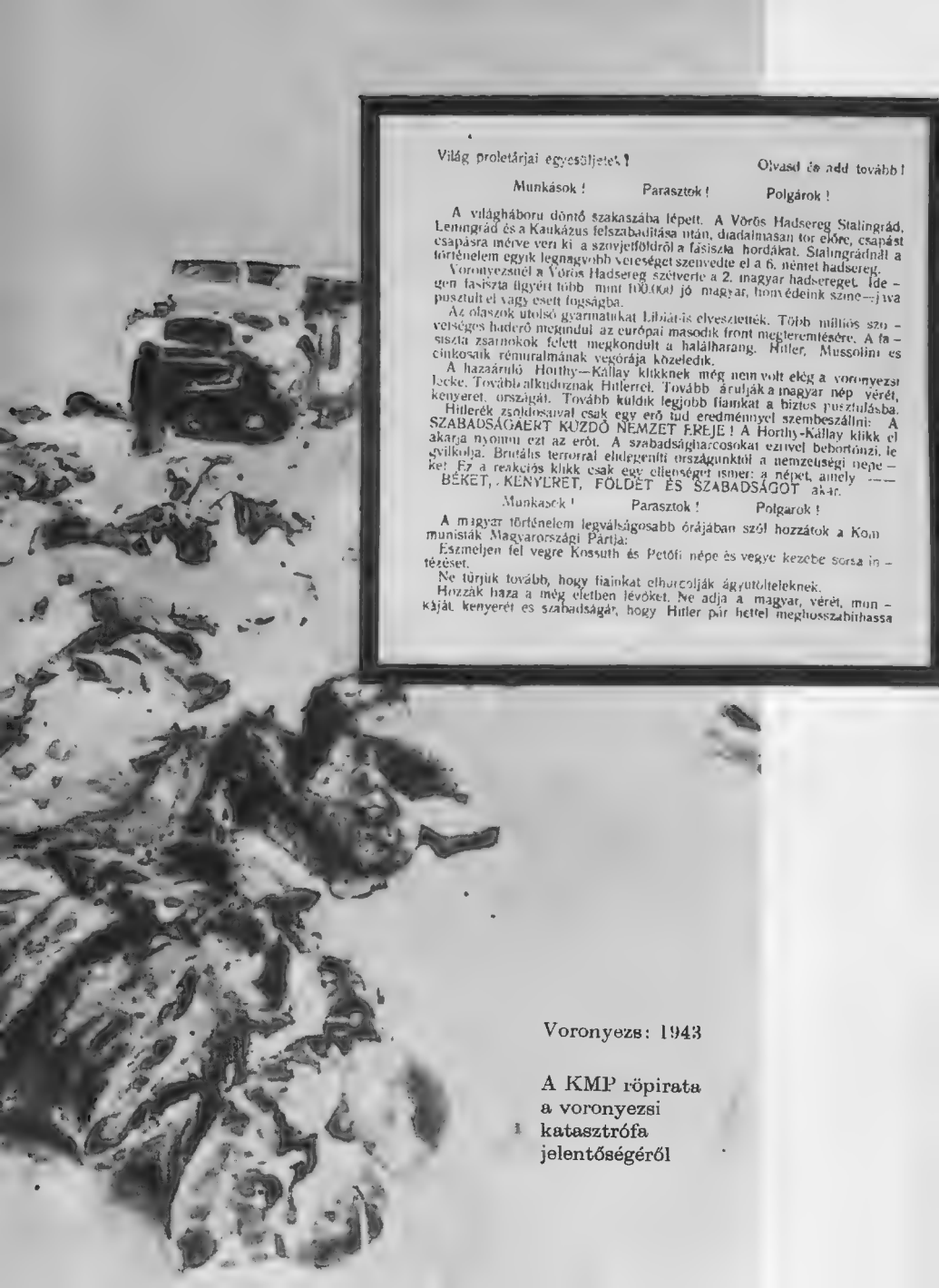

Világ proletárjai egyesüljetek!

Olvasd és add tovább!

Munkások! Parasztok! Polgárok!

A világháború döntő szakaszába lépett. A Vörös Hadsereg Stalingrád, Leningrád és a Kaukázus felszabadítása után, diadalmasan tor előre, csapást csapásra mérve veri ki a szovjetföldről a fasiszta hordákat. Stalingrádnál a történelem egyik legnagyobb veresége szenvedte el a 6. német hadsereg.

Voronyezsnél a Vörös Hadsereg szétverte a 2. magyar hadsereget. Ide-gen fasiszta ügyért több mint 100.000 jó magyar, honvédeink szine-java pusztult el vagy esett fogságba.

Az olaszok utolsó gyarmatukat Líbiát is elveszítették. Több milliós szö-vetséges haderő megindul az európai második front megteremtésére. A fa-siszta zsarnokok felett megkondult a halálharang. Hitler, Mussolini és cinkosaik rémuralmának végórája közeledik.

A hazaárulo Horthy—Kállay klikknek még nem volt elég a voronyezsi lecke. Tovább alkudoznak Hitlerrel. Tovább árulják a magyar nép vérét, kenyerét, országát. Tovább küldik legjobb fiainkat a biztos pusztulásba.

Hitlerék zsoldosaival csak egy erő tud eredménnyel szembeszállni: A SZABADSÁGÁERT KÜZDŐ NEMZET EREJE! A Horthy-Kállay klikk el akarja nyomni ezt az erőt. A szabadságharcosokat ezrivel bebörtönzi, le gyilkolja. Brutális terrorral elnéptelenítí országunkat a nemzetiségi népe-ket. Ez a reakciós klikk csak egy ellenséget ismer: a népet, amely — BÉKET, KENYERET, FÖLDET ÉS SZABADSÁGOT akar.

Munkások! Parasztok! Polgárok!

A magyar történelem legválságosabb órájában szól hozzátok a Kom munisták Magyarországi Pártja:

Eszmeljen fel végre Kossuth és Petőfi népe és vegye kezébe sorsa in-tézését.

Ne türjük tovább, hogy fiainkat elhurcolják ágyútölteleknek.

Hozzák haza a még életben lévőket. Ne adja a magyar, vérét, mun-káját, kenyerét és szabadságát, hogy Hitler pár hettel meghosszabbíthassa

Voronyezs: 1943

A KMP röpirata a voronyezsi katasztrófa jelentőségéről

Egykorú fénykép
a balatonszárszói
találkozóról
(1943 augusztusa)

SZÁRSZÓ

AZ 1943. ÉVI BALATONSZARSZÓI
MAGYAR ÉLET-TÁBOR
ELŐADÁS- ÉS MEGBESZÉLÉSSOROZATA

A balatonszárszói
találkozó jegyzőkönyve

BUDAPEST 1943
MAGYAR ÉLET KIADÁSA

A Békepárt
nyilatkozata
a magyar néphez

Békét, szabadságot!

Magyarok!

A Szovjetunióban és Szicíliában elszenvedett katonai vereségek, az elpusztított német városok mutatják, hogy a hitlerizmus veresége nem a jövő elképzelése, hanem a jelen valósága. Hitler rendszere elvesztette minden katonai és politikai erejét, már csak a nyers erőszak és a csatlós államok segítsége tartja fenn.

Az olasz példa bizonyítja, hogy Hitlerék nem képesek többé megvédeni sem távoli hódításaikat, sem közeli szövetségeseiket. Hitler az olasz népet végzetes szerencsétlenségbe döntötte és magára hagyta. Többi szövetségesére, Magyarországra is hasonló sors vár.

A magyar nép követeli az azonnali külön békét!

Csak ez mentheti meg Magyarországot Kállay a német megszállás örügyével tér ki a követelés teljesítése elől. Ez Kállayék politikai vakságát, a magyar nép és hadsereg lebecsülését és félrevezetését jelenti. Hitlerék védekező harca is sikertelen már,—támadásra nem gondolhatnak. Hadseregének további szétforgácsolására, országunk megszállására képtelen. Magyarország megtámadása a hitlerizmus bevallott csődje, öngyilkossága lenne.

A fasiszta árulóktól Hitler kémeitől megtisztított magyar hadsereg, az egységes nemzet ereje Hitlerék kedvét minden támadástól.

Ki kell vennünk a reakció kezéből a nemzet sorsának irányítását.

Az idő sürget, cselekednünk kell! Szükséges a demokratikus mozgalmak vezetőinek együttműködése, de nem elég. Nem elég a helyes követelésekkel Kállayt előzni, nem történelmi alibi kell, a tömeg erejével kell súlyt adnunk és erővel szereznünk a nemzeti elemi érdekeket.

EL KELL TÁVOLÍTANUNK A

BÉKÉT, SZABADSÁGOT!

Nyilt levél a parlamenthez...

Döntő időkben ül össze a magyar parlament. A háromhatalmi értekezlet idején nemcsak a nemzet, hanem az egész világ figyelme a magyar parlament döntései felé fordul.

A Kállay-kormány politikája Magyarország százezernyi jó katonáját küldte halálba és küldi meg mindig. Sorsunkat Hitler sorsához kötötte; vesztett ügyhöz, melyen mindent elveszítünk, de semmit sem nyerhetünk. A kormány ma sem a háborúból kivezető utat keresi: továbbra is a katasztrófa felé vezeti a nemzetet. A nemzet béke vágyára a kormány válasza: börtön, lakat.

Most azért hívta össze a parlamentet, hogy a további vérontást a nemzet nevében szentesítesse. De a mai parlament reakciós választójog és kinevezés útján jött össze. Ez a parlament nem képviseli a nemzetet.

A MAGYAR NEMZET TILTAKOZIK
HOGY NEVÉBEN FELHATALMAZZÁK A KORMÁNYT A HÁBORÚ
FOLYTATÁSÁRA!

•

Nemcsak a magyar nép, hanem a háborútól szenvedő egész emberiség azt várja, hogy a magyar parlament történelmi ülésezésen határozott lépés tegyen a béke érdekében. A magyar demokrácia képviselőinek a feladata, hogy a parlamentben adjanak hangot a nemzet béke vágyának és hiúsítsanak meg a nép akarat meghamisítása ellen.

KÖVETELJÉK A KÁLLAY-KORMÁNY
LEMONDÁSÁT!

ÉLJEN A BÉKE! ÉLJEN A FÜGGETLEN, SZABAD, DEMOKRATIKUS MAGYARORSZÁG!

1943. október hó.

Béke Párt.

A Békepárt
nyilt levele
a parlamenthez

A kozelmúltban előkerült felvétel a vésztői kongresszus résztvevőinek egy csoportjáról

NÉPPEL A NÉPÉRT!

SZABAD SZÓ

Budapest, 1944. február 29.

FŐSZERKESZTŐ: Bajcsy-Zsilinszky Endre

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Nagy István, Veres Péter

A száműzött Kossuth

Irta: DARVAS JÓZSEF

A *Szabad Szó* híradása a vésztői kongresszusról

FÖLDMUNKÁS GYŰLÉS VÉSZTŐN

A vésztői földmunkások elődei, amikor megépítették a földmunkás egylet székházát, nyilván nemcsak arra szánták, hogy a vésztői földmunkásoknak legyen, hol az időt eltölteni, legalábbis a többszáz főt befogadó nagyterem azt mutatja, arról is gondoskodtak, hogy ha földmunkásproblémákról esik szó, hallgathassák azt nemcsak az egylet tagjai, hanem az érdekelt földmunkások minél nagyobb számban. A földmunkásmozgalom székhelyének szánták.

Mégis, mikor a Parasztszövetség földmunkásszakosztályának kongresszusára gyűlik a hallgatóság, hogy megtárgyalhassa a magyar földmunkásság égető kérdéseit, bizony azt tapasztaljuk, nincs az a nagyterem, ami ezt a tömeget befogadhatná. Nemcsak a helybeli földmunkásság vonul fel: Két-hárem megye helyi csoportjai küldték el képviselőiket, hogy jelen legyenek Vésztőn, ahol a földmunkássorsról beszélnek, ahol a földmunkásság és ezen keresztül a magyar parasztság időszerű problémait, a földmunkásmozgalom feladatait vitatják meg.

Test, test mellett, fej, fej mellett. A földmunkásokban nem halt ki az érdeklődés, nem pusztult ki az igény, hogy maguk dönthessenek sorsukról.

Dobi István áll először a kongresszus elé, miután a helyi elnök kisért beszéde után Nagy Ferenc országgyűlési képviselő beszélt a földmunkásság és a birtokos parasztság összefogásáról:

— Amíg közös bajaink vannak, addig együtt kell mennünk, mert annak csak az egyetemes parasztság, birtokos parasztság és földmunkásság egyként látja karát, ha nincs meg a megértés a két dolgozó réteg között. Ha vannak ellentétek közöttünk, azokat akkor szedjük elő, amikor annak eljön az ideje, ha közös problémáinkat már megoldottuk. Ellenségeinknek használnánk, ha nem a megegyező, hanem a szétválasztó tényekre hallgatnánk. Nemcsak a földmunkásságnak és a birtokos parasztságnak kell megtalálni egymás kezét, hanem meg kell találni az utat a többi dolgozók fele is. Nem fogunk megbírkózni az ipari munkássággal, hogy mások az aréna szélérol nevessenek. Az értelmiségnek is mellettünk a helye. Mert a mi társadalmunkban az értelmiség valóban vezető lehet, aminthogy ma nem az, csak képzeli magáról.

Megemlékezett Tubucz Ferencről, a vésztői földmunkásmozgalom tragikus körülmények között elhúnyt volt vezetőjéről.

Majd a két paraszt réteg közötti megértés feltételeit részletezte. A gazda legyen megértő a munkással szemben, a munkás lássa meg:

Pusztuljanak a német megszállók!

Magyar testvérek!

Kossuth halálának évfordulóján ujból gyászbaborult az ország.

A német megszállta hazánkat!

Keveslik eddigi áldozatainkat, teljes pusztulásunkat akarják. Roskadozó uralmukat, vesztett háborújukat a mi pusztulásunk árán akarják meghosszabbítani. A német megszállás jelenti:

Az ország kifosztását,
százezrek halálát,
városaink tönkrebombázását,
az ország hadszintérré válását,
hazánk és népünk pusztulását.

Ez a bére a németért kiontott magyar vérnek. A német rablók levetették álarcukat. Az a német hadsereg, amelyik hányatlhosztok menekü! Ukrajnából és gyászos futását a magyar katonával fedezi, most egy védtelen ország leigázásával akar harci babért aratni. Megszállták a Királyi Várat, fogvatartják a kormányzót. Megszállták és kirabolták a szakszervezetek székházait és a Nápszava szerkesztőségét. SS legényok elhurcolták a munkásság parasztság és értelmiség vezetőit, Pártkapcsolatok nélkül tüszként lefogták a függetlenség sok jó harcosát. Sigray, Baranyai, gr. Apponyi, Rassay, Szeder, Malasits, Rátz Kálmán magyar törvényhozókat. Az ellenálló Bajcsi-Zsilinszky Endrét, a nagy hazafit, lelőtték. Sokan elmenekültek a németek elől. Üldözött vad, szabad préda lett a magyar saját hazájában. Ide vezetett az ellenforradalom népellenes politikája, a Hitlerrel kötött szövetség, egy maroknyi szemet ember galád árulása.

Magyarok!

Történelmünk legválságosabb napjait éljük. A közös magyar sorsban egymásra kell találnunk. Testvérként fogjunk össze a német megszállók ellen. Csak az egységes nemzet szabadságharca mentheti meg a hazát!

Emeljük magasra a nemzeti ellenállás lobogóját!

Katonák! Harcoljatok az országunkat hátbatámadó német árulók ellen. Ne szolgáltassátok ki fegyvereitekat és laktanyáitokat a fasiszta ellenségnek! Fegyverrel álljatok a szabadságért küzdő nemzet élére!

Munkások! Szüntessétek be a munkát! Ropgáljátok meg a gépeket!

Parasztok! Ne szolgáltassátok be a termést, rejtsétek el az élelmet!

Polgárok! Ne fizessetek adót

Tisztviselők! Szabotáljatok, bénítsátok meg a közigazgatást, ne szolgáljátok a német elnyomót.

Munkások, parasztok, katonák, polgárok, diákok! Szervezzétek a nemzeti ellenállást, alakítsatok harci csoportokat! Gyárakban, bányákban, műhelyekben, irodákban és házakban; egyetemeken, laktanyakban, őrszobákon, falvakban és tanyákon, ketten, hárman, tizen fogjatok össze!

Szabadítsátok ki magyar testvéreinket a németek kezel közül, rejtsétek el és segítsétek [illegible]!

[illegible] férfiak! Ne álljatok szóba a németekkel, közösítsétek ki, aki érintkezik [illegible] pusztítsátok el a hazaárulókat!

[illegible] hazánk földjén a német megszállóknak! Ne hagyjátok [illegible] jtsátok rájuk a házat.

[illegible] k őket tüzzel-vassal!

[illegible] szabad, demokratikus Magyarország!

[illegible] egységes nemzeti front!

Békepárt

KI A NÉMET MEGSZÁLLOKKAL! BÉKÉT AKARUNK!

A Békepárt röptrata Magyarország német megszállásáról

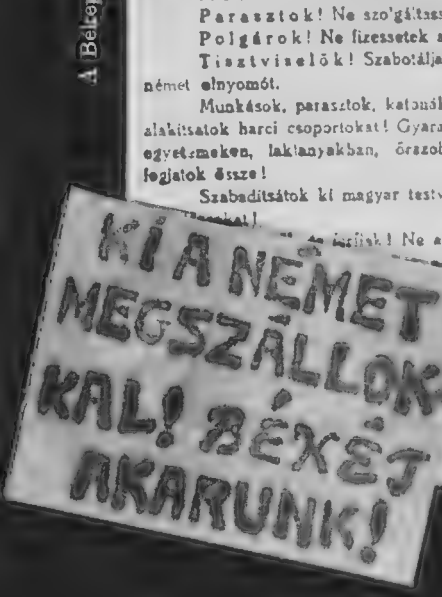

Röplap a mázsina 19. utáni hetekből

feltette a kérdést: miért van szükség nemzeti összefogásra? Azért, mert „a háború végén a magyarság másodszor kerül történelmi vizsgára. *Aki nem akarja megújrázhatókká tenni a honi bűnöket* (az én kiemelésem — *P. I.*), annak mindenképpen arra kell törekednie, hogy a háborút a békével összekötő átmeneti idő... teljesen felkészülten találja a nemzetet... E holnapot alapozó idő a nemzettől azt a fegyelmet és mérsékletet követeli meg, amely ez alatt az átmeneti időszak alatt a rendnek a legjogosabb reformigények elé és fölé helyezését biztosítja..." Hasonlóan nyilatkozott Dessewffy Gyula is, aki szerint *„a magyar élet kiteljesedése nem annyira a háború mikénti befejezésétől*, mint inkább a magyar életforma, *a belső berendezkedés mikéntjétől* függ".

Ezek a cikkek tehát nemcsak jobb-, hanem balfelé is frontot nyitottak: szorgalmazták a nemzeti összefogást, de a kommunisták nélkül. Amikor a tömegekben megindult az egészséges balratolódás, amikor a KMP a nemzeti összefogást sürgetve a nemzeti ellenállást akarta kifejleszteni s abba mind nagyobb kispolgári és polgári erőket bevonni, akkor a kommunisták ellen is felsorakoztak mindazok, akiknek védelmét és érdekeit éppen a kommunista politika szolgálta. A KMP célkitűzéseinek meghamisításával a nemzeti ellenállás legforradalmibb erőitől igyekeztek elfordítani azokat, akik a függetlenségi mozgalom balszárnyán keresték a kibontakozás lehetőségeit. Miközben a baloldaliakat ki akarták rekeszteni a nemzeti összefogás táborából, szélesebbre kívánták tárni a kapukat az uralkodó osztályok náciellenes körei előtt. Hangoztatták, hogy nagy megpróbáltatások idején a konzervatív erők sem vonhatják ki magukat az összefogásból. A konzervativizmus feladata — írták —, hogy konzerválja a nemzet egyetemes érdekeit, a fejlődés szolgálatába szegődve ne csak a múltat őrizze meg, hanem a jövő számára is konzerválja a múlt nagy érdekeit és erőkészleteit.

Kétségtelen, hogy a sajtóvitában pozitív jelenség volt, hogy a résztvevők többsége bírálta azokat, akik az összefogást a munkásosztály nélkül akarták megteremteni. Bajcsy-Zsilinszky Endre, a munkásosztállyal való összefogás hirdetője, „a most születő új világ megteremtését" elképzelhetetlennek tartotta a munkás-

ság bevonása nélkül. A jobbszárny nagy része azonban csak a munkásosztály „elitjével", a szervezett munkásság „notabilis", peyeri, mérsékelt szárnyával kívánt kezet fogni, azokkal a vezetőkkel, akik „egy nagyon szigorú elbírálás és rostálás után a magyar kormány által évtizedek óta tárgyalófélként egy törvényes és lojális ellenzék vezérei gyanánt elfogadott politikusok". Viszont nem lehet szövetkezni a munkásosztály másik, forradalmi pártjával, mert ez veszélyeztetné a demokráciát, a szabadságot, az ezeréves állameszmét és a parlamentarizmust.

A fentiekkel magyarázható, hogy a vitából szinte teljesen kiszorult a munkás-paraszt szövetség kérdése. Hirdették ugyan az érdekellentétek háttérbe szorítását, ami alapvető követelménye volt a nemzeti összefogásnak, de ezt az *elvi harc feladásával* kapcsolták össze, ami a munkásosztályt megfosztotta volna annak lehetőségétől, hogy bírálja a polgári erők fogyatékosságait, a nemzeti összefogást gátló tevékenységet. „Boruljunk egymás keblére, hagyjunk fel a gyűlölködéssel" — hangoztatták, ezzel akarva elébe vágni a dolgozó tömegek jogos bírálatának.

Fontos helyet kaptak a *szociális reformok* nemcsak a vitában, hanem, mint látni fogjuk, a nemzeti összefogásban érdekelt pártok programjában is. Azzal még a kormány tagjainak többsége is tisztában volt, hogy a Horthy-rendszer a háború után változatlan formában nem tartható fenn, s feltétlenül szükség lesz bizonyos szociális reformokra. Maga a kormány is foglalkozott szociális kérdésekkel vagy legalábbis propagandagépezetét igyekezett ilyen irányban áthangolni.

A Hitler-ellenes polgári rétegek véleményét kifejező sajtó számot vetett ugyan azzal, hogy a Horthy-rendszer a háború befejezése után változatlan formában nem maradhat fenn, mégis arra törekedett, hogy a változás ne rendítse meg a rendszer politikai és gazdasági alapjait. Ez az elv vezérelte a Hitler-ellenes csoportokat akkor is, amikor a tömegeket távol akarták tartani a harctól, s akkor is, amikor a tömegek jogos szociális követeléseit, azaz a demokratikus átalakulás kérdését igyekeztek elválasztani a háborúellenes harctól, kikapcsolni a „háborúból a békébe vezető", úgynevezett „átmeneti szakasz" feladatköréből. A szociális reformokat mindaddig akarták halogatni, amíg a burzsoázia

ismét szilárdan kezében tartja az államhatalmat, és a társadalmi reformok mértéke és végrehajtása nem veszélyezteti és nem veszélyeztetheti a burzsoázia érdekeit.

Arról igyekeztek meggyőzni a dolgozó tömegeket, hogy *a nemzet s vele a szociális reformok* is elvesznek, ha „a két dolgozó osztály az átmeneti időszakban kívánja szociális programját megvalósítani". Még Bajcsy-Zsilinszky Endre is — aki nemcsak kényszerből, hanem meggyőződésből volt a nemzeti összefogás híve, aki lehetségesnek tartotta, hogy a tömegek végső esetben aktívan részt vegyenek a hitleri Németországtól való elszakadásban — vitatta, hogy az alapvető szociális reformokat végre lehet hajtani „a háborúról a békére való átmenet" időszakában.

A vita mind szélesebb tömegek figyelmét keltette fel. A polgári és kispolgári rétegek nagy egyetértéssel fogadták a nemzeti összefogás feladatairól szóló cikkeket. A következetesen demokratikus elemek viszont, akik ugyancsak üdvözölték és szorgalmazták a nemzeti összefogást, aggodalommal figyelték a vitában sűrűsödő negatív jelenségeket. Számos levélben kifejezésre is juttatták aggodalmaikat, és sürgették az együttműködés gyakorlati megvalósítását. Követelték, hogy a polgárság politikusai és közírói hagyják abba a múltbatemetkezést, a „semmitmondó filozofálgatást" és „a lehetőség legvégső határáig valljanak színt egy, a jelen viszonyai között konstruktív politika... mellett". Kifogásolták, hogy az összefogás nem az érdekelt osztályokra, nem a tömegekre épül, hanem csupán egyes képviselői kívánnak benne részt venni, holott a mai idők osztályok együttműködését, együttes fellépését követelik meg. Őszinte és következetes együttműködés kimunkálását sürgették. Gondoskodni kell arról, hogy „*az ipari munkásság szolidaritásának tárt kapujában a régi világ antiszociális maradványait senki se menthesse át a jövőbe*" — írja a Népszava egyik levelezője.

Amíg 1941—1942-ben az együttműködés elvi és gyakorlati megoldásához a Népszava konstruktív javaslatai szolgáltak alapul, most a kezdeményezés és az irányítás mindinkább a Magyar Nemzet köré csoportosult Hitler-ellenes újságírók, politikusok stb. kezébe került. Mi lehetett ennek a magyarázata? Mindenekelőtt az SZDP politikájában bekövetkezett változás. A tömegeket

harcra mozgósító konstruktív kommunista politika helyett a tömegeket visszatartó, védekező, kivárást hirdető politika nem tette és nem is tehette lehetővé, hogy az SZDP és a párt orgánuma olyan kezdeményező és konstruktív szerepet töltsön be, amilyenre a nemzeti összefogáson belül a munkásosztály képviseletében hivatott lett volna.

Míg 1941 és 1942-ben a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták mindent megtettek, hogy a nemzeti összefogás az egész szervezett munkásság ügyévé váljon, és az egység megvalósítását akciókkal is támogassa, most a jobboldali szociáldemokraták politikája következtében a szervezett munkástömegek inkább passzív szemlélői, semmint aktív részesei voltak a sajtóban kialakult vitának, később pedig az SZDP és a Kisgazdapárt vezetői között létrejött együttmunkálkodásnak.

Az SZDP a munkás-paraszt szövetségen, a dolgozó tömegek szoros együttműködésén alapuló, az értelmiség és polgárság legjobbjait is tömörítő Hitler-ellenes népfront helyett olyan összefogást támogatott, amely ha létrejön, a nyugatbarát polgári köröknek döntő befolyást biztosít a nemzeti összefogáson belül, és háttérbe szorítja a radikális erőket. Még a szociáldemokrata baloldal is — emlékezik vissza Kádár János — társadalmi súlyánál és a függetlenségi mozgalomban betölthető szerepénél nagyobb mértékben kívánt építeni a nyugati orientációjú kispolgári csoportosulásokra, a Független Kisgazdapártra és a Magyar Nemzet köré csoportosult erőkre. Nem véletlen tehát, hogy a Népszava átengedte a kezdeményezést a polgári köröknek; a legfőbb kérdésben a polgári sajtó befolyása alá kerülve a nemzeti összefogás feladatát az „átmeneti időszakban" az ország rendjének és nyugalmának biztosításában jelölte meg.

A baloldali szociáldemokraták és a Népszava viszont fellépett azon törekvések ellen, amelyek a munkásság és a parasztság szociális reformköveteléseit ki akarták rekeszteni a nemzeti összefogás feladatköréből. Felléptek azok ellen, akik az összefogást csupán „üzenetváltásokra", a „kölcsönös jóakarat kifejezésére", a „lelki készségre" kívánták korlátozni, csupán „alibinek" szánták azt, és elzárkóztak a tényleges együttműködés elől. A szervezett munkások nyomására és a Népszavához befutott levelek

hatására Szakasits Árpád májusban az együttműködés szervezeti megoldását és az összefogás programjának kidolgozását sürgette. „Haladék nélkül üljenek össze a három nagy dolgozó társadalmi réteg legjobbjai, és teremtsék meg az együttműködés programját...", mert a „tétlenség és tétovázás" az ország jövőjét teszi kockára — írta Szakasits.

A KMP nagy figyelemmel kísérte a nemzeti összefogás problémái körül kibontakozott vitát. Mint már rámutattunk, a kezdeményezés is újra a párttól indult ki. Különösen a Hitler-ellenes nemzeti egység gyakorlati megvalósítását szorgalmazta. Fellépett — főleg személyi kapcsolatai révén — a káros, a tényleges antifasiszta összefogást gátló törekvésekkel szemben, és a vita pozitív oldalát erősítette. Bár a kommunistáknak kevés lehetőségük volt, hogy a lapok hasábjain kifejtsék véleményüket, amikor mégis alkalom nyílt erre, a vitában felmerült legfontosabb kérdésekre irányították a figyelmet, és felléptek a káros nézetek ellen. Kállai Gyula „Munkásságunk és a történelmi múlt" című cikkében keményen bírálta a munkásosztály szerepét kétségbevonó vagy tagadó nézeteket. Egy másik cikkében pedig — ha közvetetten is — a nemzeti összefogás táborában elhatalmasodó alapvető hibát bírálta, hangsúlyozva, hogy a nemzeti összefogás híveinek polgári-kispolgári szárnya nem számol a tömegek feltörekvő vágyával, nem akar támaszkodni a tömegek mozgalmára, s nem ad határozott útmutatást a dolgozók mai nagy harcához.

1943 márciusában a KMP körlevélben fordult a Hitler-ellenes közéleti személyekhez, a pártok és társadalmi szervezetek vezetőihez, újságírókhoz. A párt ebben a körlevélben behatóan elemezte a nemzeti összefogás megteremtésének feladatait, céljait, feltárta azokat a hibákat és veszélyeket, amelyek a nemzeti összefogást hirdetők táborában megmutatkoznak. Felvázolta a Kállay-kormány „hintapolitikájának" lényegét, és rámutatott káros hatására.

A Kommunista Párt határozottan fellépett a Hitler-ellenes erők aktív harcát valósággal megbénító kormánypropaganda ellen. Hangsúlyozta, hogy a „rend és fegyelem", a „belső forradalom" és az „új Trianon" hamis jelszava olyan eszköz a kormány kezében, amelynek segítségével zavartalanul tovább szolgálhatja

Hitlert, és minden ellenállás nélkül végzetes katasztrófába taszíthatja az országot. A baloldal fellépését bénítja a kormánynak az az álláspontja is — állapította meg a körlevél —, hogy „az angolszászok ellen nem folytatunk háborút, csak a szovjet, az ősi ellenség ellen". Súlyos károkat okoz az a politika, amely a Szovjetunió és a nyugati hatalmak közötti ellentétekre építi Magyarország jövőjét, és figyelmen kívül hagyja, hogy „a béke és az új európai rend elképzelhetetlen a Hitler megsemmisítésében oroszlánrészt vállaló Szovjetunió aktív részvétele nélkül". Nem hagyható figyelmen kívül az sem — hangsúlyozza a párt levele —, hogy az angolszász hatalmak messze vannak, a Szovjetunió pedig szomszédunk. Így „sorsdöntő fontosságú számunkra, hogy a Szovjetunióval, amely Európa keletén döntő szavú, jó viszonyban legyen országunk". Fellépett az olyan propagandafogások ellen, amelyek a „bolsevista mumussal" próbálják a tömegeket — mindenekelőtt a polgárságot — szembeállítani a Szovjetunióval és a KMP-vel.

Harcot hirdetett azok ellen is, akik a nemzeti összefogás politikáját *nacionalista* propagandával, a tömegek *nacionalista fertőzöttségére* építve helytelen vágányokra igyekeznek vinni, és Románia megtámadásával, Dél-Erdély fegyveres visszaszerzésével kívánják összekötni.

Rámutatott a KMP arra is, hogy a Hitler-ellenes erőknek nem szabad a Kállay-féle „hintapolitika" hatása alá kerülni és feladni a nácibérencek és a kormány nemzetvesztő politikája elleni harcot. A háborús vereség, az ország pusztulása elkerülhetetlen, ha nem jön létre a nemzeti erők egysége, és a Hitler-ellenes nemzeti erők nem lépnek a cselekvés útjára.

A KMP Központi Bizottsága a nemzeti összefogás kérdése körül zajló vita kellős közepén, 1943 áprilisában tette közzé harci programját, amelyben még élesebben bírálta a baloldal táborát marcangoló, a tényleges cselekvést, a Hitler-ellenes harcot akadályozó nézeteket.

Ezt megelőzően, 1942 őszén dolgozták ki a Szovjetunióban élő magyar kommunisták a függetlenségi front részletes programját, és a Kossuth Rádión keresztül 1942. december 28-án először, majd ezt követően rendszeresen sugározták. A programot helye-

selte és elfogadta a Károlyi Mihály vezetésével Angliában és Amerikában szervezkedő antifasiszta, demokratikus tábor is. E program két részből áll. Az első rész tartalmazza a Hitler-ellenes harccal, a tengelyhatalmaktól való elszakadással, a különbéke kiharcolásával, az ország függetlenségének visszaszerzésével összefüggő feladatokat. A második rész — szervesen kapcsolódva az elsőhöz — azokat a követeléseket foglalja magában, amelyek teljesítése az ország demokratikus átalakításának, egyben a fő feladat következetes végrehajtásának elengedhetetlen feltétele. A program világosan tükrözi, hogy a kint élő kommunisták is széles körű nemzeti összefogással akarták elérni nemcsak a háborúból való kilépést, hanem a demokratikus átalakulást is. A program nemzeti kormányt, demokratikus szabadságjogokat, széles körű földreformot — a 300 holdon felüil földbirtok felosztását —, önálló magyar iparpolitikát, demokratikus nemzetiségi politikát, demokratikus szellemű kultúrpolitikát követelt.

Ez a program fontos szerepet töltött be a Szovjetunióban fogságba került magyar katonák antifasiszta nevelésében, harcra mozgósításában. 1943 őszén e program alapján dolgozták ki a krasznogorszki 27/b. számú magyar hadifogolytáborban a kilenc pontból álló *„Szabad Magyarország"* programot, amelyet a többi magyar hadifogolytábor antifasisztái is elfogadtak.

A KMP KB áprilisban nyilvánosságra hozott fontos okmánya is a nemzeti erők összefogását sürgette, és ismételten leszögezte, hogy „a független, szabad, demokratikus Magyarország zászlaja alá hív minden ipari és szellemi munkást, minden dolgozó parasztot, minden haladó polgárt. Pártunk támogat minden pártot, amely a nemzeti frontot építi, amely az ország függetlenségéért síkraszáll." A széles körű összefogásnak azonban *„még ma kell szembenézni a ma feladataival. A háborúban kell harcolni a békéért"*. Sürgeti a haladó és demokratikus pártok közös szervének létrehozását, amely közös program alapján vezetné a harcot. A párt öt pontban foglalta össze a közös program legfőbb célkitűzéseit: azonnali különbéke, az ország függetlenségének visszaszerzése; új választás, a nép döntsön az ország sorsáról; a demokratikus szabadságjogok biztosítása; a nemzetiségek teljes egyenjogúsága és a földreform.

A magyar nép ma már nem szavakat vár, hanem tetteket — hirdette a program. — A KMP figyelmeztette a nép bizalmát élvező és az ország további sorsának alakulásáért felelős, haladó gondolkodású politikusokat, közéleti személyeket, újságírókat, hogy minden szavukat és tettüket milliók mérlegelik és milliók állásfoglalására lesz hatással. A „függetlenség harcosai" nem tekinthetik harmadrendű kérdésnek a békét, a tengellyel való szakítást, amikor a nemzetnek ez az első, mert ez esetben a reakció, a Kállay-féle hintapolitika eszközeivé válnának, holott éppen az a feladatuk, hogy bátran és ingadozás nélkül utasítsák vissza a reakció minden olyan mesterkedését, amellyel a Hitler-ellenes, antifasiszta nemzeti összefogást el akarják téríteni tényleges feladatától.

A párt Központi Bizottsága tehát idejében felfigyelt a Hitler-ellenes erők táborában jelentkező hibákra, megmutatva, hol tértek le a helyes útról. Felvázolta az összefogás elvi és gyakorlati feladatait, akcióprogramjának nyilvánosságra hozatalával akart hozzájárulni a nemzeti egység megszületéséhez.

A KMP programjának nyilvánosságra hozatala nagy jelentőségű volt, annál is inkább, mert a szélsőjobboldaltól a szociáldemokraták peyeri szárnyáig erőteljes propaganda bontakozott ki, amely a Szovjetunió és a KMP iránti növekvő érdeklődést és rokonszenvet a kommunista politika meghamisításával igyekezett csökkenteni. A KMP következetes Hitler-ellenes harcát mint a nemzet létét fenyegető, anarchiára, proletárdiktatúrára törő tevékenységet állították be. Szükség volt a programra azért is, mert a párttagság soraiban és a szimpatizánsok táborában is érezhetővé vált az elvi bizonytalanság és határozatlanság.

A KMP programja fő vonásaiban azonos a Kossuth Rádión keresztül sugárzott programmal. A különbség elsősorban abban van, hogy a hazai vezetők, jobban ismerve az ország belső helyzetét, konkrétabbul fogalmazták meg a feladatokat. A KB programjának *háborúellenes akciókra mozgósító hatása* nagyobb volt, mint a Szovjetunióban kidolgozotté. A követelések egy része a Hitler-ellenes harcot a dolgozókra nehezedő háborús terhek elleni mozgósítással kapcsolta össze, és így kívánta a dolgozó

tömegek gazdasági harcát Hitler és magyar bérencei elleni politikai harccá fejleszteni.

A Kommunista Párt programja 12 pontban foglalta össze követeléseit.

Azonnali különbékét, és olyan *nemzeti kormányt* követel, amely eltávolítja a hazaárulókat, az ország népére támaszkodik, békét köt, és helyreállítja az ország *függetlenségét*.

Az általános demokratikus *szabadságjogok* mellett követeli az összes politikai foglyok azonnali kiengedését és a politikai emigránsok szabad hazatérését. Külön pont sürgeti *a törvény előtti egyenlőséget* nemre, fajra, származásra és vallásra való tekintet nélkül. Ez magában foglalja a barbár zsidóellenes törvények hatályon kívül helyezését, továbbá a nem magyar nemzetiségűekkel szembeni minden hátrányos megkülönböztetés, illetve a német nemzetiségűek kivételes jogainak megszüntetését, valamint autonómiát, jogot saját politikai, gazdasági és kulturális szervezeteik alakítására.

A *földosztással* kapcsolatos követelés a 300 holdon felüli birtokok kisajátítását és ingyenes felosztását hirdeti a föld tényleges megművelői, valamint a háborúban elesettek és a hadifogságba kerültek családjai javára.

A program *üzemi alkotmányt* hirdet. Ennek során teljes munkavállalási szabadság biztosítását, valamint az *üzemi tanácsok* elismerését. A proletariátus a reakció hatalmának megdöntésével saját társadalmi helyzetét is meg akarja változtatni, s nem fog belenyugodni a korlátlan tőkés kizsákmányolás rendszerének fenntartásába. Az üzemi tanácsok követelése e törekvés egyik fontos kifejezője.

A program továbbá *magasabb munkabért és jobb ellátást, a rekvirálások beszüntetését, a honvédcsaládok kártalanítását* foglalja magában. Végül követeli az *igazságos teherviselést*, az adórendszer ennek megfelelő módosítását (a nagytőke és a nagybirtok jövedelmi és vagyonadójának felemelését, a fogyasztási és a 3600 pengőn aluli kereseti adó megszüntetését).

A KMP programja a tényleges feladatokból indul ki, célja: mozgósítani a nemzet legjobb erőit a különbékéért, a tengelyhatalmaktól való elszakadásért, az ország függetlenségének és

szabadságának visszaszerzéséért. Ezzel szemben más pártok — az SZDP és a KGP — ugyanebben az időben napvilágot látott programjai, programjavaslatai, hasonlóan e pártok általános politikájához, az antifasiszta tömegmozgalmak *leszerelésére irányultak.*

1943 májusában készült el az SZDP programtervezete, amelyet széles körben vitára bocsátottak, a pártsajtó, a pártszervezetek, s főleg az erre a célra létrehozott értelmiségi bizottságok hónapokig vitattak. Ennek a 27 oldalas programtervezetnek — amely az 1903-as program óta a magyar és a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokat mérte fel —, az lett volna a feladata, hogy kijelölje az SZDP és a magyar munkásosztály előtt álló feladatokat. Bizonyos pozitívumai ellenére mégsem előre mutatott, nem mozgósított, hanem zavart keltett nemcsak a munkásosztály, hanem a demokratikus erők soraiban is. Az SZDP programtervezete „egy minden képzeletet felülmúló világháború pusztítása utáni időkre készült" — idézzük az első bevezetőt. Célja az ország újjáépítése, amely meghaladja egyetlen párt vagy egyetlen társadalmi réteg erejét. „Ezért fordulunk mindenkihez, hogy egyesült erővel és akarattal valósítsuk meg gyakorlati programunkat."

A munkásosztály legfőbb feladatát abban határozták meg, hogy „több értelmességgel és több felelősséggel" készüljön fel az átmenetre, mint az 1918—1919-ben történt.

A programtervezet teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy a világon háború dúl, hogy Magyarország annak a fasiszta koalíciónak résztvevője, amelynek megsemmisítésétől népek jövője függ, s amelynek megsemmisítéséért az SZDP-nek is mindent meg kell tennie, mert különben nem valósulhatnak meg a tervezet pozitív elképzelései. A szociáldemokrata programtervezet nem vette figyelembe a valóságot, a fasiszta és antifasiszta erők világméretű küzdelmét. Nem a magyar nép konkrét helyzetéből, a Hitler oldalán folytatott háborúból és nem a nemzetet fenyegető veszedelemből indult ki.

A programtervezet — bár bevezetőjében hangsúlyozza, hogy az SZDP az új, kizsákmányolástól mentes társadalmi rend megteremtésére törekszik — lényegében a kapitalista társadalmi rend keretében határozta meg az SZDP helyét és szerepét. Politikai

követelései polgári demokratikus államra vonatkoztak, meg sem jelölték azokat a politikai teendőket, amelyek túlmutatnak a polgári demokrácián. A fentiekből fakad a programtervezet ellentmondásossága is. Követeli ugyan a kulcsiparok államosítását, a monopóliumok felszámolását, a nagytőke állami ellenőrzését, a tervgazdálkodás bevezetését, de nem mondja meg, hogy végrehajtását milyen osztályra, illetve osztályokra támaszkodó államhatalomtól várja.

A programtervezet a 200 holdon felüli földek kártalanítás útján történő felosztását és a kis- és törpebirtokosok hathatós védelmét követeli. A Duna-medencében élő népek jövőjét államszövetségi alapon látta biztosítottnak.

A programtervezet — amely Mónus Illés irányításával készült — az SZDP vezetőségében s mindazok körében, akik a tervezetet megkapták, élénk vitát váltott ki. Az SZDP-ben uralkodóvá vált politika jól tükröződött a hozzászólásokban is. Közöttük egy sem akadt, amely azért bírálta volna a tervezetet, mert mellőzte a legfontosabbat, a hitleri Németországgal való szembefordulást. A jobboldali szociáldemokrata vezetők többsége: Peyer Károly, Propper Sándor, Bechtler Péter, Györki Imre s mások, csupán jogi vonatkozású, a tervezet érdemi részét nem érintő javaslatokat tettek. Ezekből az észrevételekből világosan kiderül, hogy a párt nem akart túlmenni a polgári demokrácia keretein, s a párt vezetőinek nem is volt konstruktív elképzelésük a jövő társadalmi berendezkedéséről.

Az SZDP reálisabban gondolkodó vezetői, főleg középfunkcionáriusai élesen támadták a programtervezetet, amely szerintük eltér az 1903-as programban foglaltaktól, és ahhoz képest visszalépést jelent. A baloldali szociáldemokraták véleményét juttatta kifejezésre Háber Valéria Mónushoz írott levelében: „Ahogyan átolvasom az egyes fejezeteket, nagyon sokszor az az érzésem, hogy a mondottakhoz semmi közöm. Mintha a program összeállítója abból indult volna ki, hogy a háború után minden marad a régiben, csak igyekezni fogunk esetleg szavazással több kedvezményt kicsikarni a mindenkori uralkodó osztálytól..." Az egész programtervezetet áthatotta az SZDP-ben és a szakszervezetekben érvényesülő opportunista, jobboldali politika. A tervezetet

ugyan hivatalosan nem nyilvánították a párt programjává, de az értelmiségi bizottságok hónapokig ennek szellemében munkálkodtak a „Holnap Magyarországa" részletes programján.

1943 májusában vált ismertté a Független Kisgazdapárt programja. A Tildy által meghirdetett program általánosságokban mozgott, s így mindenki a maga elképzelései szerint értelmezhette a benne foglaltakat. A program leszögezte az évezredes magyar alkotmányossághoz való ragaszkodást, a hagyományos parlamentáris rendszer fenntartását. Hangoztatta, hogy a nagyhatalmak felelősségre vonással való fenyegetőzése nem más, mint a „kis nemzetek önállósága", a „kis nemzetek" fennmaradása ellen irányuló akció. Szociális kiegyenlítődést, a „földkérdés komoly rendezését" hirdette anélkül, hogy konkrétan megjelölte volna a felosztandó földbirtok felső határát. Azt azonban leszögezte, hogy tiszteletben tartja „az Istentől kapott emberi jogokat", ami ugyan a náci módszerek ellen irányult, de egyben a tőkés magántulajdon és a nagybirtok melletti kiállás is volt. Nem véletlen, hogy a Kisgazdapárt programjának ismertté válása után a parasztság egyes rétegei úgy érezték, hogy a párt lemond a „paraszti érdekek védelméről". A Kisgazdapárt vezetőinek egyre többet kellett ezután hangoztatniuk, hogy továbbra is fontosnak tartják a földkérdés megoldását. Hangsúlyozták, hogy „a birtokon belül levőknek", azaz az uralkodó osztályoknak tett bizonyos engedmények nem jelentik a párttagság érdekeinek háttérbe szorítását. Az 1945 utáni események alaposan rácáfoltak erre, és bebizonyosodott: mennyire jogosak voltak a dolgozó paraszti tömegeknek, a párthoz tartozó haladó értelmiségieknek a programmal kapcsolatos aggályai. Ez a program sem mozgósított, hisz célja nem is ez volt, hanem — mint Tildy mondta —, hogy „összetartsa", a „széthullástól" megóvja a „párt seregét".

Maga Bajcsy-Zsilinszky Endre sem értett egyet a program több pontjával. Szerinte a fő célkitűzést: „az 1848—1849-es szabadságharc eszmevilágát, függetlenségi szellemét, törhetetlen önkormányzó és önvédő akaratát nem juttatja kifejezésre". Ezért Bajcsy-Zsilinszky elkészítette a kisgazdák, földmunkások és polgárok Kossuth Pártjának programját. Ez a párt, amelyet Bajcsy-Zsilinszky a Kisgazdapárt örökébe kívánt léptetni, Kossuth nevé-

vel is hangsúlyozni akarta, hogy 1848 örökösének tartja magát. Bajcsy-Zsilinszky a belső társadalmi rendszer átépítésére vonatkozó terveiben az Amerikai Egyesült Államok s főleg az északeurópai államok társadalmi berendezkedését vette alapul. Külön tervezetben ismertette a földreformra vonatkozó elképzeléseit. Általában az 500 holdon felüli nagybirtokok felosztását tervezte, de „helyi szükség esetén" a 200 holdon felüli földbirtok felosztását is lehetségesnek tartotta. A földosztást azonban ő is csak a konszolidációs folyamat befejezése utáni időszakban, tíz év alatt vélte megoldhatónak.

Bajcsy-Zsilinszky programja is abból indult ki, hogy meg kell akadályozni „itt benn a fölbomlás, a bolsevizmus felé orientálódás veszélyét" olyanformán, hogy a tömegek követeléseit fel kell vetni, s részben már a háború alatt meg kell valósítani. Bajcsy úgy látta, hogy a béketárgyaláson csak akkor várható Magyarország számára kedvező döntés, az ország „jelenlegi területei" csak akkor tarthatók meg és akkor növelhetők, ha a háború alatt tanújelét adja határozott Hitler-ellenességének és a győztes hatalmakkal, mindenekelőtt az angolszászokkal való együttműködési készségének. Ezért személyesen is, pártja és a baloldali ellenzék útján is állandóan határozottabb tengelyellenes politikára ösztönözte Kállayt és környezetét. Külpolitikai törekvéseit röviden a következőkben fogalmazta meg: *„bátor önvédelem kelet—nyugati irányban, nagyvonalú összefogódzás észak—déli (lengyel—jugoszláv — P. I.) irányban"*.

Bajcsy-Zsilinszky álláspontja egy lényeges kérdésben különbözött a többi párt programjától: *már a háború alatt cselekedni akart*. Amíg a Hitler-ellenes pártok és csoportok nagy része a *kivárás* végzetes politikáját vallotta, addig Bajcsy-Zsilinszky a határozott cselekvést sürgette a németek, főleg belső csatlósaik ellen, bár ebben az időben még csak a kormánnyal együtt, a tömegek aktív részvétele nélkül. Mivel azonban a cselekvés és nem a kivárás híve volt, a Kisgazdapárt vezetőségén belül elszigetelődött. A Kisgazdapárt jobboldali vezetői féltették tőle a párt legalitását, másrészt veszélyes riválist is láttak benne. Ezért kerültek memorandumai, parlamenti felszólalásai saját nevében a kormány, a képviselőház asztalára. Ezért buktak meg sorra-

rendre azok a kísérletei, amelyekhez a parlamenti ellenzék aláírásait, egységes fellépését nem tudta megszerezni. 1943 nyarán a polgári tagozat létrejötte lényegesen megváltoztatta Bajcsy-Zsilinszky helyzetét a Kisgazdapártban. A polgári tagozat Bajcsy-Zsilinszky mellé állt, s ez később a Kisgazdapárt politikájában is éreztette hatását.

Röviden szólni kell a földreformmal kapcsolatban felmerült különböző nézetekről is. A földkérdés problémája — mint már erre korábban rámutattunk — szorosan összefüggött a parasztság részvételével a nemzeti összefogásban, és a demokratikus átalakulás mélységével. A nagybirtok megszüntetése ugyanis egyet jelentett a magyar reakció legerősebb bástyájának ledöntésével, a magyar uralkodó osztályok pozíciójának jelentős meggyengülésével.

A szociáldemokrata és a kisgazdapárti vezetők többsége a földreform mellett volt, és a nagybirtok felosztását követelte, de helytelen elvi alapon. A földosztás szükségességét nem annyira *politikai*, mint inkább *gazdasági*, termelési szempontból vizsgálták. Csak a kisüzem termelési fölényét hangoztatták az elavult magyar nagybirtokos gazdálkodással szemben.

Hibás nézetet képviselt az úgynevezett népi írók balszárnyához tartozók egy része is. Kovács Imre a korszerű nagyüzem, a kollektív gazdálkodás mellett szállt síkra, s nem földreformot, hanem a nagybirtok üzemi reformját sürgette. Erdei Ferenc, bár helyes alapról indult ki, végkövetkeztetésében mégis ugyanoda jutott, mint Kovács Imre: „a nagybirtok demokratikus átszervezésével, a szövetkezeti nagyüzem megteremtésével" vélte megoldhatónak a társadalmi viszonyok és a mezőgazdaság világszínvonalra emelése közötti ellentmondásokat.

Darvas József, Veres Péter és mások a kérdést politikai oldalról közelítették meg. Darvas helyesen mutatott rá arra, hogy adott helyzetben a szövetkezeti nagyüzem a nagybirtok védelmét, az egyetemes nemzeti érdekről való lemondást szolgálná.

A KMP is bírálta a téves nézeteket. Mód Aladár „A mezőgazdaság korszerűsítése" című cikkében megállapította: azok, akik jelen esetben a falu, az egész magyar társadalom egyik fő kérdését termelési kérdésként kezelik, végső soron elodázzák a nagy-

birtok felszámolását, a földreform megvalósítását. „Ha a termelőerők szempontjából a nagyüzemé is a jövő, ez távolról sem jelenti azt — írja —, hogy a fejlődés közvetlenül vezetne át a kollektív nagyüzemi fejlődés síkjára. Ahhoz, hogy egy új, korszerű termelési forma megszülethessék, nem elég egyeseknek tudni, hogy az a jövő útja... Ehhez az kell, hogy a nép mint saját érdekét az átalakulás szükségességét maga is felismerje, megvalósítását akarja..." Majd így folytatja: „A magyar nép a mezőgazdaság bárminő újjárendezését mai állapotában csak akkor fogja igazán magáévá tenni és keresztülvinni, ha egy átfogó földreform keretében a föld saját tulajdonba kerül... Ezért a parasztság többségének akaratával szembefordulni végzetes tévedés volna." A földreform ugyanakkor nem jelent lemondást a kollektív nagyüzemi gazdálkodásról. Ellenkezőleg. A földosztás a kollektív nagyüzemi gazdálkodás előfeltétele, mert a parasztság túlnyomó többsége csak ezen az úton győződhetik meg arról, hogy a korszerű szövetkezeti nagyüzemé a jövő.

A fentebb ismertetett programoknak és a Hitler-ellenes pártok és csoportok politikájának lényeges vonása volt az a törekvés, hogy kirekesszék a kommunistákat a nemzeti megújhodás terveiből. Ez a politika azért kaphatott teret a nemzeti összefogást sürgetők táborában, mert az összefogás alapja: a munkásegység, a KMP és a Szociáldemokrata Párt együttműködése felső szinten teljesen hiányzott. A két párt között a tárgyalások 1942 óta szüneteltek. A jobboldali szociáldemokraták az 1942-es letartóztatások után mindent elkövettek, hogy a KMP befolyását az SZDP-ben és a szakszervezetekben csökkentsék, a kommunisták tevékenységét a munkásszervezetekben megnehezítsék. Ennek érdekében a nyugati szociáldemokrata pártok egységbontó, kommunistaellenes tevékenységére is apelláltak, hogy elfogadtassák a magyar szervezett munkássággal saját munkásegység- és kommunistaellenes politikájukat. A Népszava például az angol Munkáspárt pünkösdi kongresszusának a Kommunista Párttal való együttműködés elutasításáról szóló döntését az európai munkáspártok számára irányadó álláspontként kommentálta. A magyar jobboldali szociáldemokratáknak ezt a propagandáját támogatták a Magyar Nemzet köré csoportosult polgári újságírók, akik

ugyancsak megragadtak minden alkalmat, hogy bebizonyítsák; a nyugati szocialista pártok továbbra is elleneznek a kommunistákkal bármilyen együttműködést. Különösen megerősödött ez a propaganda a Komintern 1943. májusi feloszlatása után.

Az SZDP jobboldali vezetői nem voltak hajlandók a kommunistákkal tárgyalni és olyan nemzeti összefogást támogatni, amelyben kommunisták is részt vesznek. „Népfront polgári demokrata pártokkal egy bizonyos cél érdekében lehetséges, népfront vagy együttműködés szélsőbal felé — nem valósítható meg, ha csak nem ellenem vagy nélkülem, velem semmi esetre sem" — írta Mónus Illés egyik levelében.

A baloldali szociáldemokraták ugyan nem zárkóztak el a kommunistákkal való együttműködés elől, de a KMP-vel mint párttal nem voltak hajlandók közös akciókat végrehajtani. Őket elsősorban a KMP ellen állandósított terror és üldözés riasztotta vissza, szemben a jobboldali szociáldemokratákkal, akik meggyőződésből, elvileg elleneztek minden együttműködést. A baloldali szociáldemokraták sürgették a nemzeti összefogást, s látták, hogy tényleges eredményt a kommunisták nélkül nem lehet elérni. Azt is tudták, hogy a jobboldali vezetők ellenük irányuló, meg-megújuló támadásával szemben csak a baloldal sorainak tömörítésével, a kommunistákkal együtt léphetnek fel eredményesen. Ezért kerestek 1943 májusában az SZDP baloldali vezetői — 1942 tavasza óta először — ismét kapcsolatot a KMP Központi Bizottságával. Az illegális pártközi találkozáson a KMP részéről Kádár János, a KB titkára, az SZDP baloldala részéről Szakasits Árpád vett részt.

„E tárgyaláson megbízói nevében — írja Kádár János — Szakasits Árpád a következő javaslatot tette: a KMP hagyjon fel — legalább egy időre — minden illegális akciómódszer (röpiratszórás stb.) alkalmazásával, és működjön együtt a baloldali szociáldemokratákkal minden legális munkásszervezetben (és sajtóban stb.), együttműködve harcoljunk a legális tömegharc lehetséges eszközeivel a fasizmus, a fasiszta háború ellen, a legális munkásszervezetek védelmében, más demokratikus erőkkel való kapcsolat kiépítésében." A KMP ezzel szemben határozottabb németellenes, az illegális harci módszerek alkalmazását is vállalni

kész politikára, közös akcióra tett javaslatot. Szakasits a KMP indítványát nem fogadta el, s az együttműködés feltételeként saját javaslatainak elfogadását jelölte meg. „A tárgyaláson én visszautasítottam e javaslatot — írja Kádár János —, rámutattam abszurditására és arra, hogy az illegális harc módszereiről való lemondás az adott viszonyok között a harcról való lemondással egyenlő." A tárgyalások eredménytelenül végződtek, és 1944 tavasza előtt újabb, felső szintű tárgyalásokra nem is került sor.

1943 nyarára egyre világosabbá vált, hogy a Hitler-ellenes erők jobbszárnya kommunisták nélküli nemzeti összefogást hirdet, balszárnyának egy része pedig a terrortól, az üldöztetéstől félve nem vállalja a KMP-vel való együttműködést. Világos, hogy a kommunisták nélküli szövetség csak az antifasiszta harctól húzódozók, a kivárók, az angol és az amerikai csapatok közeledésében reménykedők, a hitleri Németországgal és magyar kiszolgálóikkal ténylegesen szembeszállni nem akarók szövetkezése lett volna.

Ezek és a Kommunista Pártnak 1943 tavaszán bekövetkezett újabb szervezeti és konspirációs válsága arra késztette a KMP Központi Bizottságát, hogy kivezető utat keressen abból a súlyos helyzetből, amelybe a KMP és az antifasiszta függetlenségi mozgalom jutott.

1943 június elején a KMP Központi Bizottsága több ülésen tárgyalta meg a tennivalókat. A KB tagjai között kezdetben nem volt egység, voltak, akik ellenezték a párt nevének megváltoztatását. Hosszabb, beható vita után végül is egyhangú határozat született a párt nevének megváltoztatásáról. E határozat meghozatalában — a már említett okokon kívül — lényeges szerepet játszott a Komintern 1943 májusi feloszlatása. A KMP vezetői a Komintern határozatát csak közvetett — elsősorban ellenséges forrásokból ismerték. E források a Komintern határozatát az antifasiszta világkoalíció megszilárdítása érdekében hozott jelentős engedménynek tüntették fel. A nyugati és a baloldali magyar polgári sajtóban ismertetett kommentárok is közrejátszottak abban, hogy a KMP vezetői úgy véljék, hogy a kommunista név használata most már nem kötelező. Erre a Komintern feloszlató határozata is lehetőséget adott, amikor felmentette szekcióit

a Kommunista Internacionálé szervezeti szabályzatának betartása és kongresszusainak határozatai alól, és minden hívét arra szólította fel, „hogy összpontosítsák erejüket a Hitler-ellenes koalíció népeinek és államainak felszabadító háborújában való aktív részvételre és *annak minden módon való támogatására* (az én kiemelésem. — *P. I.*), hogy minél gyorsabban szétzúzhassák a dolgozók halálos ellenségét — a német fasizmust, valamint szövetségeseit és csatlósait". A Komintern feloszlató határozatát a KMP vezetői úgy értelmezték, mint lehetőséget a párt nevének megváltoztatására.

A Központi Bizottság a párt nevének megváltoztatásáról szóló határozatában kimondta, hogy széles körben terjeszteni kell a pártfeloszlatás hírét. Ennek érdekében röpiratot is ki kell adni. Leszögezte, hogy átmenetileg szüneteltetnie kell az illegális kapcsolatokat, és ideiglenesen be kell szüntetni az illegális szervezetek munkáját. Megállapodtak abban, hogy néhány heti konspirációs szünet után ismét össze kell hívni a Központi Bizottságot, és ekkor döntenek a párt új nevéről és a további teendőkről. A Központi Bizottság tagjai eközben, azaz a konspirációs szünet alatt érdeklődni fognak a velük kapcsolatban álló elvtársak véleménye felől. Ez meg is történt. Voltak kommunisták, akik teljesen egyetértettek a KB döntésével, voltak, akik csak alapos és részletes indokolás után fogadták el a határozatot, végül voltak, akik ezután is fenntartással éltek.

1943 július elején került sor a Központi Bizottság kibővített ülésére, amelyen részt vett Kádár János, Donáth Ferenc, Orbán László, Péter Gábor, Szirmai István és Tonhauser Pál. A vita során több javaslat hangzott el: Munkás-Paraszt Párt, Dolgozók Pártja és Békepárt elnevezések. A Központi Bizottság a tömegek békevágya, a kommunisták közvetlen céljának, a különbéke kiharcolásának legvilágosabb kifejezése, és nem utolsósorban, a jó fedőnévnek tűnő Békepárt elnevezés mellett döntött.

A párt vezetői a KMP nevének megváltoztatásával kettős célt kívántak elérni. Egyrészt arra számítottak, hogy a „feloszlatással" enyhül a pártot sújtó kegyetlen terror, s így kedvezőbb körülmények között, eredményesen végezhetik a pártszervező munkát. Másrészt azt remélték, hogy „Békepártként" szervezett kapcso-

latot létesíthetnek az antifasiszta pártokkal és csoportokkal, megszüntethetik a párt elszigeteltségét, és a korábbinál eredményesebben harcolhatnak egy munkásvezetés alatt álló fasisztaellenes, hazafias front létrehozásáért. A párt fő célja továbbra is változatlan: a fasizmus megdöntése és a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtése.

1943 nyarán a kommunistáknak sikerült is a pártmunka néhány területén eredményt elérniük. A párt propagandatevékenysége erősödött, a tízezres példányszámot elérő békepárti röpiratok eljutottak az ország legeldugottabb helységeibe is. Sikeres munka folyt a parasztság körében. Hosszú idő óta először most alakult ki kapcsolat a különböző helyi parasztszervekkel.

A párt nevének megváltoztatása mégis hibás politikai lépés volt. A névváltozás után éppen ott nem mutatkozott eredmény, ahol a Központi Bizottság remélte. A fasiszta terrorszervek előtt egy pillanatig sem volt kétséges, hogy a Békepárt azonos a KMP-vel. A csendőrség központi nyomozó parancsnokságának már júliusi jelentése felfedi, hogy a Békepárt a kommunisták pártja. Kállay miniszterelnök és Antal István propagandaminiszter is kommunista pártként beszélt a Békepártról. A terror, az üldözés nem szűnt meg, sőt fokozódott.

Nem sikerült az antifasiszta nemzeti egységfront ügyében sem lényegesen előbbre lépni. A Központi Bizottság tévedett, amikor a nemzeti összefogásban érdekelt erők húzódozásának okát elsősorban a kommunistaellenes terrorban ítélte meg. Kétségtelenül ez is lényeges szerepet játszott, de csak a függetlenségi mozgalom balszárnyánál. *A függetlenségi mozgalom jobbszárnyát azonban nem annyira a terrortól való félelem, mint inkább a gyökeres demokratikus átalakulás elvetése fordította szembe a KMP-vel.* Nagy részük nem volt hajlandó aktív antifasiszta harcra, a tömegek mozgósítására, márpedig a Békepárt a KMP-hez hasonlóan változatlanul ennek elsődlegességét hangoztatta. A függetlenségi mozgalom jobbszárnyát csak nagyobb méretű tömegakciókkal lehetett volna olyan összefogásra bírni, amelyben a kommunisták is részt vesznek, s amely ténylegesen vállalja is a Hitler-ellenes harcot. Ezt a feladatot egyszerű névcserével nem lehetett megoldani. S ebben rejlett a KB tévedése.

A párt feloszlatását bejelentő röplap, amely sokkal szélesebb tömegekhez jutott el, mint a névcseréről szóló információ, kezdetben zavart és bizonytalanságot keltett a kommunisták s a velük szimpatizálók soraiban. De kihatott néhány nagyobb szabású akció, mint például a balatonszárszói ifjúsági találkozó megszervezésére, valamint a tervezett országos ifjúsági ankét munkájára is.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk: 1943 első felében *a Kállay-kormány rendszermentő politikájának* kibontakozása, a Hitler-ellenes harcot elutasító függetlenségi mozgalom jobbszárnyának magatartása, valamint a balszárny gyengesége megakadályozta, hogy a tömegek körében meggyorsult balratolódás és az ennek keretében jelentkező gazdasági és politikai harcok kilépjenek elszigeteltségükből s általános antifasiszta és kormányellenes akciókká fejlődhessenek. Így *az alulról és felülről bontakozó ellenállás nem tudott eggyé válni, s nem tudott olyan befolyást gyakorolni az ország további sorsára, amint ezt az objektív körülmények megkövetelték s egyben lehetővé is tették volna.*

A HITLER-ELLENES ERŐK ÖSSZEFOGÁSÁNAK SIKERTELENSÉGE. A „HINTAPOLITIKA" CSŐDJE

AZ OLASZORSZÁGI ESEMÉNYEK HATÁSA. AZ SZDP ÉS A KGP SZÖVETSÉGE

1943 nyarán a német haderő nagyarányú támadásra készült a keleti fronton. A tengelyhatalmak nagy reményeket fűztek ehhez a támadáshoz. Hitler ezzel szerette volna helyreállítani hadseregének megtépázott tekintélyét, megtörni a szovjet hadsereg támadó hadműveleteit, és megszilárdítani a keleti frontot. Viszonylag nem nagy frontszakaszon — Orjol—Kurszk—Belgorod térségében — 38 hadosztályból hatalmas támadó csoportokat képeztek, amelyeknek több mint a fele páncélos és gépesített hadosztály volt. A szovjet Legfelsőbb Parancsnokság a német támadással szemben olyan aktív védelmi tervet dolgozott ki, amely lehetővé tette, hogy a számukra legkedvezőbb körülmények között indítsák meg ellentámadásukat.

A német támadás július 5-én kezdődött, de már az első napokban megtört. Július közepén a szovjet csapatok ellentámadásba lendültek, s az offenzívát kiterjesztették a front minden szakaszára. A szovjet hadsereg helyenként 400—450 km-t hatolt előre, átkelt a Dnyeperen és november 6-án felszabadította Kijevet.

A magyar uralkodó osztályok németbarát szárnya fordulatot várt a németek nyári támadásától. Azt remélte, hogy a német haderő nem a kemény orosz télben, hanem nyár derekán visszanyeri régi erőfölényét. Reményeik azonban néhány nap alatt szertefoszlottak.

1943. július 10-én az angol és amerikai csapatok partra szálltak Szicíliában, megpecsételve az olasz fasizmus sorsát. A partraszállás után fokozódott az olasz nép antifasiszta harca. Tömegtüntetések, sztrájkok követték egymást. Július 25-én Mussolinit megbuktatták, s az új kormányfő Badoglio lett. A Wehrmacht egységei július 26-án már megszállták az ország egy részét. Badoglio csak szeptember 3-án fogadta el a szövetséges hatalmak fegyverszüneti feltételeit, és a fegyverszünetet szeptember 8-án írták alá. Ez azonban már nem mentette meg Olaszországot attól, hogy hadszíntérré váljék. Az angol—amerikai csapatoknak és az olasz partizánoknak több mint másfél évig tartó kemény küzdelem után sikerült Olaszországból kiűzniük a német csapatokat és megsemmisíteniük a kollaboráns olasz fasisztákat.

Az olaszországi események a magyar kormányra kétféleképpen hatottak. Kállayék egyrészt fájlalták, hogy a fasiszta koalíción belül elvesztették legjobb partnerüket, másrészt azt a reményt keltették a nyugatbarát körökben, hogy a partraszállás megnyitotta az utat politikai elképzeléseik megvalósulásához.

A Mussolini bukását követő első minisztertanácsi ülésen Kállay kifejezte a kormány hűségét mind a Hitlertől elszakadni készülő Olaszország, mind pedig az Olaszországot megszálló fasiszta Németország iránt. Ennél többre Kállay nem volt hajlandó. A kormány német nyelvű lapja, a Pester Lloyd is azt hangoztatta, hogy az olaszországi események nem befolyásolhatják a magyar—olasz közös érdekeken nyugvó barátságot. Kifejtette: Magyarország nem visel háborút Nyugat ellen, a Szovjetunióval is csupán védelmi harcban áll. „Magyarország e háború során nem kíván egyebet, mint hogy megőrizze a maga saját életformáját."

Ezt követően a kormány első nyilvános állásfoglalására augusztus 19-én került sor. Kállay rádióbeszédben, Ghyczy Jenő, az új külügyminiszter pedig a Magyar Élet Pártja Értesítőjében vázolta a kormány külpolitikáját. Mindkét megnyilatkozás fő célja: elhárítani a felelősséget a kormányról, és a háborúba lépést kényszerhelyzettel magyarázni. Mind a ketten igyekeztek elhatárolni a magyar háborús célokat Hitler háborús törekvéseitől.

Kállay így beszélt: „Mi nem gyújtottuk fel őket (a háborús máglyákat), eloltani sem vagyunk képesek". Ghyczy cikke ezt

a gondolatot szövi tovább: „A háborúban nagy népek csaptak össze, s a nagy népek tétje és kockázata más, mint a kis nemzeteké. A kis nemzetek — így a magyarság is — saját létükért, állami függetlenségükért, társadalmi boldogulásukért harcolnak... A magyar politika útja nem hódítás, hanem önvédelem..." Magyarországot tehát „nem hadviselő", nem háborúskodó, csupán határain belül önvédelemre berendezkedett félnek szerették volna feltüntetni.

Ismét nekilendült a „kiugrást" előkészítő diplomáciai tevékenység. Ankarában, Bernben, Lisszabonban, Stockholmban újabb „diplomaták" léptek működésbe, és keresték a kapcsolatokat az angol—amerikai megbízottakkal, hogy tárgyalásokba bocsátkozzanak a magyar feltételek figyelembevételével, mert feltételeket természetesen a magyarok is szabtak. Mégpedig: a magyar kormány csak angol és amerikai csapatoknak adja meg magát; a szövetségesek elismerik az uralmi rendszert és kormányát, amelyet esetleg hajlandók kiszélesíteni balfelé kisgazda vagy szociáldemokrata miniszterekkel; elismerik az 1938 után szerzett magyar területeket.

A szicíliai partraszállás után az angol kormány is bizonyos nyomást gyakorolt Kállayra, s a kormánymegbízottak tapogatódzó tárgyalásainak egyes részleteit nyilvánosságra hozta. A Times, az angol Külügyminisztérium félhivatalos lapja július 16-án bejelentette, hogy Kállay különbéke-kéréssel fordult az angol kormányhoz. Július 17-én a londoni rádió hivatalosan is közölte a hírt. Ezt követően az angol kormány a semleges országok követségei útján közölte a magyar kormánnyal, ha továbbra is kiszolgálja Hitlert, bombázni fogják Budapestet, a nagyobb ipari városokat és a vasútvonalakat. Augusztus első napjaiban pedig határozott felszólítás érkezett Nyugatról az azonnali kiugrásra.

A Kállay-kormány kényszerhelyzetbe került. Hivatalosan igyekezett cáfolni a különbéke-tapogatódzásokat, és tiltakozott a bombázás terve ellen. Ugyanakkor Kállay megbízottja, Ujváry Dezső főkonzul, augusztus közepén Isztambulban az ankarai brit követhez eljuttatta a magyar fegyverletételi ajánlatot. Az ajánlat lényege: a magyar kormány hajlandó letenni a fegy-

vert az angol—amerikai csapatok előtt, amikor azok elérik a magyar határt.

A tárgyalások megkezdésekor a kormánykörök és a nyugatbarát elemek igyekeztek a semleges országok sajtójában ellensúlyozni a nyugati, főleg a cseh emigráns lapokban megjelent írásokat az elmaradott, feudális maradványokkal terhelt, reakciós társadalmi berendezkedésű magyarországi viszonyokról, és a szükséges politikai reformokról. Török, svéd, svájci, vatikáni és más külföldi lapokban cikkeket jelentettek meg a „fejlett magyar parlamentarizmusról", az „alkotmányosságról", a „demokratizmusról". Augusztusban a Vatikán lapja, az Osservatore Romano, valamint a svájci Petit Journal foglalkozott részletesen a „békéért" síkraszálló és „más népek életébe beavatkozni nem akaró" magyar kormány politikájával. A Państwo Polskie lengyel emigráns lap „Magyarországi hangulatok" címmel 1943. szeptember 1-én a következőket írta: „Magyarország politikai helyzete kétségtelenül nehéz... A magyarokra súlyosan nehezül a közvetlen német szomszédság. Nem kétséges, hogy Magyarország szívesen kilépne a háborúból, ha tehetné. De számolniuk kell egy ilyen lépés következményeivel. Azonkívül Oroszország szándékai nemcsak hogy nem kelthetnek bizalmat Budapesten, hanem még a legkisebb kétséget sem. Meg lehet kísérelni azt a feltevést, hogy amikor a magyar határon megjelennek a szövetségesek hatalmas seregei — folytatta a cikkíró — a magyarok nem fognak az angolokra lőni, sem az amerikaiakra, akiket csodálnak... sem a lengyelekre, akiket legigazibb barátjuknak tartanak."

Szeptember végén nyolctagú svéd újságíró-delegáció érkezett Magyarországra. Hosszas megbeszéléseket folytattak Kállayval, a nyugatbarát politika prominens képviselőivel, a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt vezetőivel. Cikkeikben azután ők is a magyar kormány nehéz helyzetére hivatkoztak, és több megértésre, egyúttal nagyobb segítségre szólították fel a nyugati hatalmakat. Hangoztatták, hogy a magyar kormány döntéseit a német megszállás veszélyén kívül az oroszok közelsége befolyásolja. „Kállay miniszterelnök hangsúlyozta beszélgetésünk során — írják —, hogy Magyarország a legjobban az orosz veszélytől

fél." „Mi messze elmehetünk balfelé, de Magyarország önszántából nem engedi meg, hogy bolsevizálják." A Kállayval folytatott beszélgetést így értékelik: „Kállay hajlamos arra, hogy messzemenő engedményeket tegyen a németeknek, hogy elodázza az esetleges német megszállást, és csupán a kormány számára legkedvezőbb pillanatban vállalkozzon a németektől való elszakadásra".

Kállayék továbbra is a Szovjetunió és a Nyugat ellentéteire, építették politikájukat. Ezért maradt viszonzatlan a magyar kormány részéről a Szovjetuniónak az a közeledési készsége, amelyről a stockholmi magyar követség útján még augusztusban értesítették a magyar kormányt. Kállay csak a Nyugattal volt hajlandó tárgyalni.

Kállayéknak szeptember 9-én sikerült az angol kormánnyal olyan előzetes fegyverszüneti megállapodást kötni, amely csak akkor lép életbe, ha a nyugati hatalmak elérik a magyar határt. A fegyverszünet kimondta: Magyarország fokozatosan csökkenti katonai és gazdasági együttműködését Németországgal, és visszavonja csapatait a keleti frontról. Magyarország vállalja, hogy ellenáll minden, Németország részéről történő és területét fenyegető megszállási kísérletnek. Átszervezi a vezérkart úgy, hogy a hadsereg képes legyen a németekkel szakítani és szembefordulni. Megállapodás történt továbbá információk szolgáltatására, az angol—amerikai repülők Magyarország feletti szabad átrepülésére stb. Kállay a feltételeket elfogadta, és erről a lisszaboni magyar követség útján értesítette a nyugati hatalmakat.

Az események hatására megélénkült a belpolitikai élet. A rendőrségi és főispáni jelentések megállapítják, hogy a németek iránti rokonszenv egyre csökken, és nő azoknak a száma, akik a háborút elveszettnek látják és a Németországtól való elszakadást sürgetik. A csepeli munkások levélben követelték a miniszterelnöktől, hogy hagyják abba a céltalan vérontást, a reménytelen küzdelmet, az idegen érdekek szolgálatát. „Ha már lelkiismeretlenül belevitték ezt a szerencsétlen népet egy háborúba, amelyre nem volt semmi szükségünk, és amelyet nem kényszerített ránk Hitleren kívül senki, akkor legalább most, amikor az utolsó alkalom van, cselekedjenek... békét akarunk..." Kállayhoz

intézett más levelekből is kiderül, hogy a néptömegek megelégelték a háborút, és érzik: itt a legkedvezőbb alkalom véget vetni a németek oldalán viselt háborúnak.

A baloldali sajtó mint a szabadság napjának pirkadását üdvözölte az olaszországi eseményeket. A Népszava a magyar szervezett munkásság nevében köszöntötte és teljes szolidaritásáról biztosította az olasz népet. A Szabad Szó is testvéri üdvözletét küldte az olasz parasztságnak és munkásságnak. „A szabadság népe vagyunk, s ma, amikor a világ már döntött, hogy az új szolgaság helyett a szabadságot választja, nekünk magyaroknak is hitet kell tennünk a szabadság politikája mellett. Nem frázisokban, nem szavakban, hanem tettekben."

Megélénkült a Kállayt támogató, de a németekkel szemben határozottabb kiállást, a Nyugat felé nagyobb tárgyalási készséget sürgető Bethlen István, Esterházy Móric, Károlyi Gyula, Baranyai Lipót, báró Radvánszky Albert és a körülöttük csoportosulók tevékenysége. Júliusban Baranyai Lipót és báró Radvánszky Svájcban nyugati megbízottakkal, többek között Allen Dullesszal tárgyaltak Magyarország kiválása és a Horthy-rendszer átmentése ügyében. Hazatérve sürgették a kormányt, hogy érvénytelenítse a háromhatalmi egyezményt, rendelje haza a keleti fronton levő magyar hadsereget a belső rend védelmére, s a kormány ne vállaljon a németek oldalán újabb háborús kötelezettségeket. Egymást érték a nyugatbarát képviselőcsoportok megbeszélései is. A legitimisták vezére, Sigray Antal gróf, július 29-én táviratban kérte Kállayt a felsőház külügyi bizottságának összehívására, hogy megvitassák a kialakult helyzetet. Kállay a kérést elutasította.

A belpolitikában kétségtelenül a legnagyobb jelentőségű politikai esemény a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt együttes fellépése, majd a két párt szövetsége volt. Mint már kifejtettük, a külső és belső események hatására 1943 elejétől a két párt közeledett egymáshoz. A Kisgazdapártban a polgári tagozat megalakulása, ezzel a baloldali erők és a határozottabb cselekvést sürgető Bajcsy-Zsilinszky s a hozzá közelebb álló Tildy-szárny megerősödése jelentős szerepet játszott abban, hogy a szociáldemokratákkal közös akcióra szánják el magukat.

A kezdeményezés a Kisgazdapártból indult ki. A szicíliai partraszállás másnapján a Kisgazdapárt javasolta, hogy az SZDP-vel közös memorandumban hozzák a kormány tudomására a két párt külpolitikai elképzeléseit és javaslatait. Az SZDP egyetértett a javaslattal. A közös levél többek között követelte: Kállay „jelentse ki és hozza diplomáciai úton az érdekelt államok kormányainak tudomására, hogy Magyarország megszűnt hadviselő állam lenni. Ez nem kíván állásfoglalás lenni senkivel szemben, és nem jelent egyebet, mint a tényleges helyzet konzekvenciájának levonását. A magunk részéről azonban nem titkoljuk, hogy az ország érdekében állónak tartjuk, hogy a magyar királyi kormány minden félreértést kizáróan jelentse ki, hogy a háborúban immár nem kíván részt venni és ennek minden konzekvenciáját levonja... Békét akarunk minden irányban és erkölcsi, szellemi és gazdasági javainknak egy jobb korszakba való átmentését..." Arról nincs tudomásunk, hogy ez a közös nyilatkozat végül eljutott-e Kállayhoz.

Mussolini bukása további lépésekre késztette a Kisgazdapárt egyes vezetőit. Elhatározták, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrének még az olasz események előtt elkészített memorandumát bizonyos átdolgozás után a Kisgazdapárt nevében eljuttatják Kállayhoz. A párt vezetősége úgy döntött, hogy az emlékiratot az országgyűlési képviselők aláírásával — akiket véd a mentelmi jog — Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy személyesen nyújtja át a miniszterelnöknek. Ez 1943. július 31-én meg is történt.

A memorandum első része mintegy összefoglalója azoknak a korábbi Bajcsy-emlékiratoknak, amelyekben tiltakozott a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás, valamint a hadüzenetek ellen. Történelmi múltunkra és a nemzetközi jogra hivatkozva bizonyította, hogy *„tartozunk kivonulni ebből a háborúból, mert abban való részvételünk áthidalhatatlan ellentétben van... nemzetünk életérdekeivel"*. Megállapította, hogy az olaszországi események alapot nyújtanak nemcsak a háborúból való kiválásra, hanem *„az egész eddigi elhibázott külpolitikánk áthangszerelésére is"*. Javasolta a háromhatalmi szövetségből való kilépést, kiválást a háborúból és visszatérést Teleki Pál „semlegességi" politikájához.

A memorandum következő része a semlegesség deklarálásának belső és külső feltételeit tárgyalta. Megállapította, hogy „semlegességünk kimondásának nem *deklaratív* része nehéz... hanem a *belső átállítás* erre az irányra. Pedig a belső átállítás nélkül egyfelől aligha valósulhat meg *szilárd* érvénnyel maga a deklaráció, másfelől nélküle többé-kevésbé üres szó marad csupán." Ezért „a gyors és határozott belső alapozásnak előbb kell megtörténnie, minden lehetőség szerint a nem hadviselő, illetőleg semlegességi deklarációnál". A belső átállás mindenekelőtt megköveteli, hogy távozzanak a kormányból, a vezérkarból és a tisztikarból, a közélet minden vezető helyéről a „német—magyar sorsközösség" hirdetői, a németbarát politika hívei. Követelte a vezérkar olyan átszervezését, amely alkalmassá teszi az átállás belső és külső feltételeinek biztosítását. Sürgette a zsidótörvények fokozatos likvidálását, kapcsolataink normalizálását a nemzetiségekkel az 1868-as nemzetiségi törvény alapján.

A memorandum sok helyes javaslatot tartalmazott, amely jelentősen csökkenthette volna a fasiszta Németország oldaláról a leszakadás kockázatát, az ötödik hadoszlop fellépésének lehetőségét, növelhette volna az átállás belső feltételeinek hatékonyságát. A javaslatok között elsőként szerepelt a hosszú évek során „félrenevelt" és „megtévesztett" közvéleményt felrázó sajtópolitika és a demokratikus pártok szabad mozgási lehetősége. A szabadabb sajtópolitikát és a demokratikus pártok nyíltabb jelentkezését azért is fontosnak tartja, mert ezzel jelentős mértékben csökkenteni lehet a belső felfordulás veszélyét, és meg lehet akadályozni, hogy a néptömegek *„túlságosan radikális irányba sodorják az országot"*. (Az én kiemelésem. — *P. I.*)

Bajcsy-Zsilinszky világosan látta, hogy a németek nem néznék ölbe tett kézzel Magyarország kilépését a háborúból. Katonai beavatkozásukkal számolni kell. Mégis vállalni kell *az elháríthatatlan kockázatokat is annak a kormánynak, mely „Magyarország kivezetését az özönvízből tűzi ki céljául"*. Netán „hatalmi erővel kell szembeszállni, nem egy esetleges német megszállás kísérletével, hanem még egy német katonai átvonulással is". Mindenképpen el kell kerülni azonban a fegyveres összeütközést az angolszász hatalmakkal. Követeli, hogy az utolsó emberig vonjuk

vissza csapatainkat a keleti frontról és deklaráljuk a Szovjetunió elleni „ellenséges magatartásunk megszűntét".

A memorandumban megmutatkozott a Bajcsy-Zsilinszky képviselte Hitler-ellenes erők összes fogyatékossága. A helyes célkitűzéseket át- meg átszőtték reakciós, nacionalista törekvések: a Szent István-i birodalom visszaállítása, Dél-Erdély katonai megszállása, a magyarságnak a Duna völgyében és Közép-Európa újjárendeződésében betöltendő vezető szerepe stb. A memorandum benyújtói hajlandóknak mutatkoztak a zsandár szerepének betöltésére is, ha netán Közép-Európában — az angolszászok balkáni partraszállásának következtében — káosz, azaz forradalmi mozgalom keletkeznék. A memorandum legsúlyosabb hibája az volt, hogy nem a néphez szólt, nem a legérdekeltebbeket tájékoztatta a való helyzetről, nem a dolgozó tömegeket akarta mozgósítani és rájuk támaszkodni, hanem attól a Horthytól és Kállaytól várta a megoldást, akik nem voltak hajlandók a németekkel szemben kockázatot vállalni. A memorandum szerkesztői osztályuk soraiból mégis egyedülállóan emeltek szót az országvesztés politikája ellen.

Az emlékiratot — átnyújtása előtt — megvitatta a Kisgazdapárt vezetősége. Bajcsy tárgyalt a polgári tagozat több tagjával, szociáldemokrata politikusokkal és a kommunista Kállai Gyulával is. Bár a Kisgazdapárt vezetősége magáévá tette a memorandumot, valójában — mint látni fogjuk — nem azonosította magát az emlékirat legfőbb követeléseivel.

A kommunisták támogatták a memorandum határozott háború- és németellenességét, de élesen kifogásolták a nyugati nagyhatalmakra támaszkodó és az antifasiszta koalíció ellentéteire spekuláló, szovjetellenes vonalát.

Kifogásolták továbbá erősen nacionalista, az aktív tömegharcot elutasító tendenciáját. Egyetértettek abban, hogy a memorandumot el kell juttatni a kormányhoz, de nem helyeselték azt az álláspontot, hogy csupán a kormányra támaszkodva lehet megvalósítani a németektől való elszakadást. A memorandum benyújtóinak tehát nem az a fő hibájuk, hogy a horthysta vezető köröket is igyekeztek a háborúból való kiugrásra bírni, hanem az, hogy *csak tőlük* várták a döntő lépést, holott elsősorban a töme-

gek aktív kezdeményezése szoríthatta volna őket is vészterhes politikájuk módosítására.

Július 31-én ült össze a Szociáldemokrata Párt országos választmánya. Az olaszországi események és a párt politikai irányvonalának megvitatására hívták össze. Peyer Károly üdvözölte az olasz népet és az olasz munkásosztályt, amelynek fontos része volt a fasizmus megbuktatásában. A magyar viszonyokról szólva megállapította, hogy Magyarország és a magyar kormány helyzete nem könnyű. Meg kell találni a súlyos helyzetből kivezető utat. Ezért az alkotmányosság, törvényesség és demokrácia talaján a nemzet erőinek összefogását javasolta. Bejelentette, hogy az SZDP — a széles tömegek akaratának helyt adva — a jövőben a Független Kisgazdapárttal egyetértésben szeretne dolgozni. De mindjárt hozzátette: „Nem volna helyes, ha légüres térben született képzelgéseknek adnánk oda magunkat." Különösen fontosnak tartotta, hogy a párttagság, a tömegek ne cselekedjenek a vezetők akarata ellenére. A hozzászólók melegen üdvözölték a pártvezetőség nyilatkozatát és határozott, bátor cselekvésre sürgettek. A két legnagyobb ellenzéki párt együttműködése melletti állásfoglalás — annak ellenére, hogy a háború utáni polgári elrendeződést szolgálta — az SZDP vezetőségének a háború egész időszaka alatt egyik legpozitívabb tette volt.

A Kisgazdapárt másnap, augusztus 1-én válaszolt a felhívásra. Nagy Ferenc Nagyharsányban tartott beszédében üdvözölte az SZDP javaslatát, és kijelentette, hogy hajlandók együtt menni a munkássággal, ha az ipari munkásság arra is hajlandó, hogy a parasztsággal karöltve ellenáll a tömegekben — a válság óráiban — jelentkező romboló, forradalmi törekvéseknek.

A Független Kisgazdapárt augusztus 5-én részletesen megvitatta az SZDP országos választmányának javaslatát, és állást foglalt a két párt együttműködése mellett. Az ülésről kiadott kommüniké megállapította: *„...a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt programjuknak teljes és maradéktalan fenntartása mellett a különböző belpolitikai akciókban a jövőben mindig egységesen vesznek részt"*. Hangsúlyozta továbbá, hogy *„az együttműködés kiterjed a törvényhozási munkára is: a két párt a parlamentben minden kérdésben egységesen lép fel"*. Augusztus

19-én a Kisgazdapárt nagyválasztmánya is jóváhagyta a pártszövetséget.

Milyen körülmények vezettek tulajdonképpen a szövetség létrejöttéhez? Mindenekelőtt az olasz fordulat játszott döntő szerepet s ama remény megerősödése, hogy a nyugati hatalmak balkáni partraszállása és megjelenése Magyarország határainál csak rövid idő kérdése. Fontos szerepe volt a tömegek határozott követelésének, hogy pártjaik együttes erővel lépjenek fel a kormány háborús politikája ellen, s tegyenek konkrét lépéseket az antifasiszta erők összefogására, a Hitlerrel való szakításra, a különbéke biztosítására. A két párt vezetői ugyanakkor úgy vélték, hogy az együttműködés deklarálása mind a bel-, mind a külpolitikában növelni fogja politikai súlyukat. Kállay sem támasztott akadályt a pártszövetség létrejötte elé, mert úgy vélte, hogy ez a Nyugat előtt a parlamentarizmus létét, s a kormány németellenes szándékait bizonyítaná, a belpolitikában pedig felhasználhatja a szélsőjobboldal támadásainak ellensúlyozására.

A két párt szövetsége nem várt politikai és sajtóvisszhangot váltott ki. A nemzeti összefogás szükségességét hangoztató sajtóorgánumok: a Magyar Nemzet, A Mai Nap, a Független Magyarország, a Kis Újság, a Független Magyar Újság, természetesen a Szabad Szó és a Népszava is üdvözölte a két párt szövetségét. Sürgették az összefogás további szélesítését, csatlakozásra szólították fel a Rassay-féle Szabadságpártot, a kereszténypártot és az olasz események hatására megélénkült kisebb polgári pártokat is. A szélsőjobboldal, elsősorban a nyilasok, veszett dühvel vetették magukat a pártszövetségre. A Virradat augusztus 7-én így írt: „A magyar közélet meglepetéssel értesült a furcsa és mondhatni vakmerő politikai szövetség létrehozásáról. Tildy Zoltánék pártja az első, amely 1918 óta kezet fogott a Népszava szellemi irányának vezetőivel. Ez az összefogás annál veszedelmesebb, mert ismerve a két párt szervezeti apparátusát, a tömegek irányítása és lendületes akcióba dobása tekintetében a polgári gondolkodású Kisgazdapárt a rafinált és régi tapasztalatokkal rendelkező SZDP-vezetés mögött messze alul marad."

Néhány nappal később, augusztus 5-én bejelentette pártja csatlakozását az ismét szárnyait bontogató Független Magyar Polgári Párt elnöke, Bartha Albert, az 1918-as Károlyi-kormány hadügyminisztere. Tárgyalások folytak a legitimistákkal. Közvetve támogatásáról biztosította a pártszövetséget az Erdélyi Párt, továbbá számos politikus és közéleti személyiség, köztük Szekfű Gyula is. Elzárkózott az együttműködéstől a Rassay vezette Szabadságpárt, többszöri felszólítás után is passzív maradt a kereszténypárt.

A kommunisták „Békepárt" aláírással első ízben az olaszországi fordulat napjaiban jelentkeztek és szóltak a nemzethez. A felhívás sürgette az „azonnali különbékét", a szakítást Németországgal, a Hitler-ellenes nemzeti egység megteremtését, az azonnali és közös cselekvést. „Felhívunk mindenkit — hangoztatta a felhívás befejező része —, hogy sokkal fokozottabban, mint eddig, minden ereje megfeszítésével küzdjön a fasizmus ellen. Forrjunk össze minden becsületes emberrel, társadalmi helyzetre, világnézetre, vallásra, nemzetiségre nem tekintve, aki hajlandó küzdeni a Hitler-fasizmus és itteni csatlósainak megsemmisítéséért. Támogassatok minden demokratikus mozgalmat, a munkások, parasztok és polgárok összefogását."

A Békepárt is örömmel üdvözölte a két párt szövetségét, a kommunisták által régóta szorgalmazott nemzeti összefogás gyakorlati megvalósulásához vezető első jelentős lépést látva benne. Ez alkalomból külön röpiratot adott ki. „A Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a legitimisták és a demokratikus magyarság más erői megtették az első együttes lépést: *követelték az azonnali különbékét*. Üdvözöljük a nyílt kezdeményezést, és felhívunk mindenkit, aki békét akar, támogassa a demokratikus erők harcát, sorakozzon a fenti egység mögé. A békéért és szabadságért való bátor kiállásával a magyar nemzet helyes útra tér... Ezen az úton jut el Magyarország népeinek maradéktalan egyenjogúságához, önkéntes testvéri összefogásához." Rámutatott azonban arra is, hogy az összefogás csak akkor lehet eredményes, ha nem zárkózik el a tömegmozgalmaktól, „ha a tömeg erejével" ad súlyt és szerez érvényt a nemzet elemi érdekeinek. A Kisgazdapárt polgári tagozatában és az SZDP-ben

dolgozó kommunisták mindent elkövettek, hogy a pártszövetség ne csupán a két párt formális együttműködése legyen, hanem az antifasiszta harc motorjává váljon.

A Kisgazdapárt polgári tagozatában dolgozó kommunista Pálffy György helyesen mutatott rá a pártszövetségben megtestesült összefogás legfontosabb feladatára: „... a már meglevő összefogást tovább kell mélyíteni, minél nagyobb tömegek bekapcsolásával kiszélesíteni, és ugyanakkor az így összefogott erőket a konkrét célok elérésére munkába állítani. Amíg ez az összefogás az alapok lefektetésénél, a közös célok deklarálásánál marad, addig ezekhez a célokhoz semmivel sem kerülünk közelebb, de a három dolgozó réteg nagy tömegeinek aktív bekapcsolása is vágy marad... Az összefogásnak természetesen látszania is kell — hangoztatja Pálffy — a szónak fizikai értelmében is." Az 1941—1942-es tüntetésekhez hasonlók sorozatát javasolta, mert ezek „új erőt", „reménységet sugároznak", *„de megsokszorozza erőinket az is, ha látjuk, halljuk egymást"*. (Az én kiemelésem. — *P. I.*) A Kisgazdapárt polgári tagozata ebben a szellemben tevékenykedett mindaddig, amíg a párt vezetői le nem intették őket. Az olasz események után a tagozat vezetői és a köréjük csoportosult értelmiségi fiatalok — Pálffyék javaslatára — két ízben is, július 29-én, majd 30-án kivonultak a Múzeum-kertbe, és megkoszorúzták a nagy olasz szabadságharcos, Garibaldi emlékművét.

A Szovjetunióban tevékenykedő magyar kommunisták is jelentős előrehaladásnak, az antifasiszta nemzeti erők tömörítésében fontos állomásnak tekintették a két párt szövetségét, de ők is látták a szövetkezés legfőbb gyengéit. A Kossuth Rádióban Révai József több ízben foglalkozott a kérdéssel. Rámutatott arra, hogy a pártszövetséget jobbfelé, a kereszténypártba tömörült, a háborút elutasító és békét követelő tömegek felé és balfelé, a kommunisták bevonásával ki kell szélesíteni. Hangoztatta, hogy a két párt aktív, radikális elemeinek arra kell törekedniük, hogy a pártszövetségbe tömörült erők határozottan fellépjenek a háborús kormányrendszer ellen, a Hitlerrel való szakítás és a béke érdekében. Támaszkodjanak a tömegmozgalmakra és

kezdeményezzék is azokat, mert nélkülük az összefogás súlytalanná és erőtlenné válik.

A Kállay miniszterelnökkel folytatott tárgyalások, majd a két párt vezetőinek későbbi tevékenysége igazolja, mennyire jogosak és indokoltak voltak a kommunisták aggodalmai és bírálatai.

A Kisgazdapárt memorandumának benyújtása, illetve a két párt szövetségének létrejötte után tárgyalás kezdődött Kállay, illetve a két párt vezetői: Tildy, Bajcsy-Zsilinszky, Peyer Károly, Kéthly Anna, továbbá a Szabadságpárt vezetője, Rassay között. Később bevonták a tárgyalásokba Baranyai Lipótot, Esterházy Móricot is. Sajnos, a tárgyalásokról feljegyzések nem maradtak fenn, csupán az augusztus 5-én lezajlott — Kállay, Bajcsy-Zsilinszky, Tildy, Peyer, Rassay — megbeszélésről ad Kállay Miklós bővebb, bár egyoldalú információt Nyugaton megjelent memoárjaiban.

A tárgyalások alapja a Kisgazdapárt memoranduma volt. Kállay elismerte, hogy a memorandum leglényegesebb megállapításai közel állnak a valósághoz, de már a tárgyalás kezdetén leszögezte, hogy nem hajlandó nyíltan és határozottan szembefordulni a fasiszta Németországgal, nem hajlandó a háborúból való kiválás deklarálására. Kállay azzal érvelt, hogy a nyílt fellépés Magyarország megszállásához vezetne. Ezt pedig követné a partizánmozgalom, a nyugati hatalmak bombatámadásai, felfordulás, zűrzavar, ami kedvező talajt készítene elő „egy orosz katonai megszállásra". Kállay érveit Bajcsy-Zsilinszky igyekezett cáfolni. „Azt mondta — írja Kállay —, hogy minden körülmények között vállalni kell a kockázatot, még akkor is, ha minden jövendölésemet (Kállay fenti érveiről van szó. — *P. I.*) tekintetbe vesszük, mert nincs más kiút. Emlékeztetett engem arra, hogy én mindig azt mondtam: nekünk mindig saját utunkon kell haladni. Bajcsy-Zsilinszky szerint a mi utunk ez a kockázatos út. Az egyetlen különbség közöttünk az volt — írja Kállay —, hogy ő hajlandó volt kockázatot vállalni céljai érdekében, viszont én el akartam érni azokat kockázat nélkül. Ő nem hitte el, hogy ez nekem sikerülni fog, de kijelentette, ha mégis sikerülne, ő lesz az első, aki mellém áll."

Bajcsy-Zsilinszky a tárgyalások során magára maradt ebben a kérdésben. Rassay helyeselte Kállay „óvatos" politikáját, ellene volt a „nyílt kártyával való játéknak". Peyer is elvetette Bajcsy követelését, hangsúlyozva, hogy „a mi sorsunk nincs saját kezeinkben, és teljesen lényegtelen, mit csinálunk. Az egyetlen dolog, ami lényeges: toljuk az időt a német megszállás elkerülése érdekében, ameddig csak lehet, és ez alatt az idő alatt biztosítsuk — ehhez feltétlen ragaszkodott —, hogy a németek ne avatkozzanak be belügyeinkbe." Majd részletesen kifejtette a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek megerősítésének szükségességét, mert szerinte „ez az egyetlen erő, amely ellen tud állni a németeknek vagy a bolsevik nyomásnak".

Hogy a jobboldali szociáldemokrata vezetők a kockázat vállalására nem voltak hajlandók és helyeselték Kállay óvatos politikáját, azt bizonyítják ebben az időben a munkásgyűléseken tett kijelentéseik, de igazolta a svéd újságíróknak adott nyilatkozatuk is: „Minket belekényszerített a háborúba az a kivédhetetlen cselekedet, amelyet az akkori kormányelnök kényszerűség hatása alatt követett el, és amelynek a következményeit mi most viselni kényszerülünk. Ebben a pillanatban nem tartjuk bölcsnek, hogy más lépést tegyünk, amely bizonyára azt eredményezné, hogy értelem nélküli áldozatot hozzunk. Mi elismerjük, hogy nekünk is küzdeni és áldozni kell, de mi a kellő pillanatban akarunk küzdeni és életünket feláldozni, és nem mielőtt az szükséges és helyes volna."

Kállay nem volt hajlandó tárgyalni koalíciós kormányterveiről sem, pedig szociáldemokrata körökben reménykedtek egy ilyen fordulatban. Arra hajlandónak mutatkozott, hogy szabadabb szervezkedést biztosít az ellenzéki pártoknak, de kérte, hogy mind bel-, mind külpolitikai vonatkozásban támogassák a kormányt. Lehetővé tette e pártok vezetői számára, hogy érintkezést keressenek az emigráció, illetve azok révén a nyugati kormányokkal kapcsolatban álló szervekkel, elsősorban az angol Munkáspárttal. Kállay kérte Peyert, hogy készítse el az angol Munkáspárt részére azt az emlékiratot, amelyben a Horthyval való tárgyalások során megállapodtak.

Az SZDP vezetősége a memorandumot el is készítette. Első része bírálta a kormányt a párttal és a szakszervezetekkel szemben korábban folytatott támadó politikája miatt, felvázolta a szélsőjobboldali csoportok tevékenységét, amelyek ellen a kormány nem lép fel erélyesen. A második rész a kormány és az ország nehéz helyzetét vázolta fel. Több megértést és több támogatást kért Nyugattól. Foglalkozott a német megszállás lehetőségével, „a Kelet felől fenyegető orosz veszéllyel". Hangsúlyozta, hogy Kállay az utóbbi időben kiugrási törekvéseiben erőteljesebben támaszkodik a baloldalra, törekszik útját állni a fasiszta módszerek (zsidóüldözés) gátlástalan terjedésének. A memorandum befejező része a Kisgazdapártot és az SZDP-t a jövő letéteményeseiként jelölte meg, s kérte az angol Munkáspártot, legyen segítségére az országnak, és főleg az SZDP-nek a kibontakozás keresésében. Végül annak a reményének adott kifejezést, hogy az országot angol és amerikai csapatok fogják felszabadítani. A memorandumot Kállay Ullein-Reviczky követtel juttatta Stockholmba, majd onnan az emigrációban élő Böhm Vilmos révén Londonba. Ettől kezdve megélénkült a levelezés Böhm Vilmos és a hazai vezetők között. Böhm hajlandó volt arra is, hogy a Kállay-kormány nevében puhatolódzó tárgyalásokat folytasson az angol és amerikai kormánykörökkel. Kapcsolat létesült a svájci Szociáldemokrata Párttal is.

Javultak a Kisgazdapárt nyugati kapcsolatai is. Kállay nem gördített akadályt az elé, hogy a Kisgazdapárt memoranduma kijusson Svájcba. Gyakoribb lett a levélváltás az Egyesült Államokban élő Eckhardt Tiborral. A svájci magyar követség kisgazdapárti érzelmű beosztottai összeköttetést építettek ki a svájci kormánnyal és a de Gaulle vezette francia ellenállási mozgalommal.

Ezek a kapcsolatok elősegítették az ellenzéki pártok tájékozódását. Tudomást szereztek arról, hogy a nyugati hatalmak, főleg a nyugati közvélemény elégedetlen azokkal a lépésekkel, amelyek a magyar kormány és az ellenzéki pártok részéről történtek. Ugyanakkor a kapcsolatok egyoldalúsága e pártok vezetőinek azt a meggyőződését erősítette, hogy csak az angolszászokra támaszkodva lépjenek ki a háborúból, hogy a Nyugat elsődleges

érdeke: Magyarország semmilyen körülmények között ne tartozzék „az orosz érdekszférába".

Más események is megerősítették Kállayt és az ellenzéki pártok vezetőit abban, hogy „a kormány nehéz helyzetét" Nyugaton méltányolják.

Amikor az angol kormány július végén közölte: ha Magyarország továbbra is aktívan támogatja Németországot, bombázni fogja az ipari központokat és a vasútvonalakat, ez a hír rendkívüli izgalmat váltott ki a magyar közvéleményben, elsősorban az ipari munkásságban. Követelték, hogy Budapestet nyilvánítsák nyílt várossá, és a kormány tegyen meg minden intézkedést, hogy a bombázást elkerüljék. A rendőrségi jelentés arról számolt be, hogy a főváros munkássága sztrájkra készül, hogy a kormányt cselekvésre bírja. E kérdésben szinte az összes Hitler-ellenes erőket felölelő egységes lépésre került sor. Peyer, Tildy, Rassay, a legitimisták, felsőházi tagok, főpapok — köztük Serédi hercegprímás — aláírásával Budapest nyílt várossá nyilvánítását követelő memorandumot nyújtottak be a kormányhoz. A fővárosi képviselő-testület többsége — köztük a főpolgármester is — javasolta, hogy a kormány nyilvánítsa nyílt várossá Budapestet. A Békepárt is röpiratot adott ki, amelyben a lakosságot felszólította a cselekvésre.

Augusztus 17-én a minisztertanács kénytelen volt a kérdéssel foglalkozni. A minisztertanács elvetette a követelést, teljesíthetetlennek tartotta. Hasonlóan vélekedett Horthy is. Engedékenynek most sem a kormány, hanem a nyugati hatalmak és a baloldali ellenzék bizonyult. A semleges országok magyar követségei mindent elkövettek, hogy meggyőzzék az angol kormányt, a tervezett lépés keresztezné Kállayék kiugrási szándékát. Böhm Vilmos a magyar munkásság nevében tiltakozott a stockholmi angol követségen a tervezett bombázás ellen.

Az angol kormány elvetette a bombázások tervét. A nyugati hatalmaknak ez a döntése jelentősen megerősítette Kállayt és az óvatos politika híveit, ugyanakkor tovább gyengítette az aktív németellenes harcot sürgetők táborát. Nagyban segítette a Kállay-féle „hintapolitika" iránti illúziók terjedését, a dolgozó tömegek, a munkásosztály körében is.

Bajcsy-Zsilinszky Endre már augusztus második felében kezdte felismerni, hogy Kállay semmit sem tesz a memorandumban foglaltak teljesítéséért, ezért a memorandum egy-egy példányát elküldte Keresztes-Fischer belügyminiszterhez, Bethlen Istvánhoz, Horthyhoz, sőt Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökhöz is, hogy rajtuk keresztül nyomást gyakoroljon a kormányra. Bajcsy-Zsilinszky kérte a kormányzót, hogy a teendők megbeszélése végett fogadja őt és a baloldali pártok vezetőit. Horthy azonban csak Bajcsy-Zsilinszky Endrét fogadta.

Bajcsy-Zsilinszky a megbeszélésen határozott cselekvést követelt a kormányzótól. Hangoztatta, hogy a kormányt jelen pillanatban nem balfelől, hanem elsősorban a szélsőjobboldalról fenyegeti veszély. Ez a veszély növekedni fog, ha a kormány továbbra is tétlenül nézi a szélsőjobb s a vezérkar tevékenységét, és elutasítja a baloldali pártok javaslatait. Horthy — mint Bajcsy írja — megértően hallgatta fejtegetéseit, de keresztülvihetetlennek tartotta javaslatait, amelyekben — a kormányzó szerint — sok a jóakarat és a hazafiasságtól fűtött szenvedély, de kevés a bonyolult helyzet mérlegelése. Horthy szerint egy elhamarkodott lépés csak német megszálláshoz vezetne. A háborúból való kilépéshez mindenképpen „meg kell szereznünk a németek beleegyezését". Horthy az ellenzék legfőbb feladatát abban jelölte meg, hogy segítse biztosítani a rendet az országban, továbbá sokkal több türelmet és megértést, kevesebb hangoskodást követelt.

A Németországtól való elszakadás megkövetelte volna a hadsereg fokozatos felkészítését is, mindenekelőtt átszervezését. Csakhogy sem Kállay, sem Horthy nem volt hajlandó a hadsereget megtisztítani a németbarát vezérkartól és tisztikartól, s ezzel eleve illuzórikussá tett minden olyan tervet, amely a Hitlerrel való szakításra irányult. A magyar tábornoki és tisztikar többsége a fasiszta Németország melletti kitartás híve volt, és élesen szemben állt minden olyan törekvéssel, amely a politikai, a gazdasági és a katonai kapcsolatok lazítását célozta. Csak a vezérkar átszervezése, a tisztikar megtisztítása tette volna valamennyire is reálisabbá Kállay kísérleteit. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács szeptemberi ülésén ez a fontos kérdés fel sem vetődött.

A szeptember eleji események ismét mozgásba hozták a Hitler-ellenes erőket. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács szeptember 4-i ülése ugyanis elutasította a háborúból való kilépést. Hasonlóan döntött a koronatanács is. Szeptember 9-én érkezett a hír, hogy Badoglio aláírta a feltétel nélküli fegyverletételt, majd olyan hírek is érkeztek, hogy az angolok balkáni partraszállása küszöbön áll. A Független Kisgazdapárt szeptember 10-én deklarációt adott ki, ebben összefoglalta a párt legfőbb politikai célkitűzését.

A nyilatkozat, amelyet az országos intézőbizottság fogadott el, állást foglalt a „független és szabad Magyarország" mellett. Kimondta, hogy „Magyarország alkotmányos királyság", melynek kormányzati rendszere a népképviseleti elven nyugvó parlamentarizmus. Állást foglalt a demokratikus szabadságjogok, az ország függetlenségét, szabad kulturális és gazdasági fejlődését szolgáló külpolitika, az ország védelmét biztosító erőteljes hadseregfejlesztés mellett. Belpolitikai célkitűzéseiben — általánosságban — a következők szerepelnek: kisbirtokrendszer, további iparosítás, a belső kereskedelem szabadsága, munkalehetőség, megfelelő munkabér, progresszív adórendszer és szociális biztosítás, „szoros együttműködés az ipari munkássággal és ennek következéseképp az SZDP-vel".

A deklaráció megjelölte a „békére való átmenet" két fő követelményét is. 1. „Feltétlenül és minden eszközzel fenn kell tartani a belső rendet. A párt a maga tömegeiben is határozottan szemben áll a rend minden ellenségével és általában a forradalmi szellem minden megnyilvánulásával." Nemcsak „a formai, hanem a magyar jogrend — azaz a rendszer — fenntartását kívánja. 2. Biztosítani kell az átmenetre is a munka folytonosságát az értelmiségi és a fizikai munka arcvonalán egyaránt. Mindent meg kell tenni nemzetiségeink és a szomszédos népekkel való teljes béke és békés együttélés biztosítására."

Szeptember 11-én megbeszélésre ült össze az SZDP és a Független Kisgazdapárt vezetősége. Az ülésen közös nyilatkozatot fogadtak el, és azt szeptember 12-én el is juttatták Kállayhoz. A nyilatkozat többek között hangoztatja: „Alulírott ellenzéki pártok képviselői azt a szilárd meggyőződésüket kívánják kifeje-

zésre juttatni... hogy Magyarország megmentésére a t. kormánynak immár sürgősen cselekednie kell... Úgy érezzük, hogy az utolsó pillanat érkezett el arra, hogy végzetes következmények megelőzésére semlegességünket visszanyerten és deklarálva kivonuljunk ebből a háborúból, s ezzel egyben a kisebbik kockázatot vállalja Magyarország."

Ezekben a napokban Nagyváradon, Kolozsvárott, Miskolcon a Független Kisgazdapárt választmányi üléseket tartott, ezek vezérszónoka Bajcsy-Zsilinszky Endre volt. A nyilvánosság előtt elsőként hangoztatta, hogy ki kell lépni a háborúból, amelyet a nemzet zömének érdekei ellenére visel az ország, s amelybe alkotmányellenesen léptünk be. Követelte, hogy az ország vezetői vonják le az olasz eseményekből adódó konzekvenciákat mind kül-, mind belpolitikai vonatkozásban. Hangoztatta, hogy haza kell hozni katonáinkat a keleti frontról, be kell szüntetni a Szovjetunió elleni háborút, s a jövőben a Szovjetunióval nemcsak ellenséges, de barátságtalan politikát sem folytathatunk. Önvédelmi politikát sürgetett Kelet és Nyugat felé. Miskolci beszédét ezekkel a szavakkal fejezte be: „Életünket és vérünket a szabad, demokratikus Magyarországért!" Beszédében bizonyos szovjetellenesség is meghúzódott, de egyértelműen és határozottan a hitleri Németország ellen mozgósított.

Kétségtelen, hogy a két párt — e rövid másfél hónapban — jelentős előrelépést tett előző politikai tevékenységéhez képest. Ennek okát mindenekelőtt a külső eseményekben kell keresni, de komoly szerepet játszott mindkét pártban a baloldali erők határozott fellépése is. A Kisgazdapártban a polgári tagozat létrejötte, valamint az agrártagozat felújítása — elnöke Dobi István lett —, a nagyválasztmány összehívása a baloldali erők határozottabb fellépésére adott lehetőséget. Ez a körülmény a jobboldali Nagy Ferenccel, Varga Bélával szemben a következetesebb és a németekkel való szakításért síkraszálló Bajcsy-Zsilinszky Endrét tolta előtérbe. Peyerékre is nagy hatással voltak az olaszországi események, a Kisgazdapárt és a kormány nyugatbarát szárnyának ebben az időben irántuk tanúsított, a korábbinál is lojálisabb magatartása, s az SZDP vezetésén belül ismét erősödő baloldal nyomása.

A pártszövetség azonban továbbra is csak a kormányra támaszkodva tudta elképzelni a megoldást. Sem a memorandumok, sem egyéb források nem tartalmaznak még csak utalást sem arra, mit kívánnak tenni, ha a kormány, illetve a kormányzó nem tesz eleget a két párt követelésének, ha elzárkóznak a háborúból való kilépés elől. A két párt megállapodásai nem mutatnak olyan törekvést, hogy akár a kormánytól függetlenül is hajlandók a kiugrás előkészítésére vagy a kormányt kényszeríteni próbálnák komolyabb elhatározásra. A szicíliai partraszállás és az olasz kapituláció között eltelt két hónap eseményei — a kormánnyal folytatott sorozatos tárgyalások — csupán olyan részeredményeket hoztak, amelyek inkább a Kállay-kormány iránti további illúziók növelésére voltak alkalmasak, mintsem a különbéke megvalósítására, a németekkel való szembefordulás végrehajtására. A Kállay-kormány nem akarta, az ellenzéki baloldali pártok pedig *részben nem merték, részben nem tudták* kihasználni az 1943 nyarán Magyarország előtt megnyílt kedvező alkalmat.

1943 őszén az a politika, amely szerint csak a kormánnyal együtt, csak a Nyugatra támaszkodva lehet kilépni a háborúból, egyre inkább járhatatlannak bizonyult. S az ehhez való görcsös ragaszkodás súlyosan gátolni kezdte a kibontakozást. Bajcsy-Zsilinszky világosan látta, hogy Kállay politikája mind végzetesebb útra csúszik, ezért bírálta a hivatalos kormánypolitikát miskolci beszédében. A kormánnyal azonban ő sem tud szembefordulni. Sőt, néhány nappal később, miskolci beszédének ellensúlyozására, a kormány mellett nyilatkozik.

A kormánykörök egyre ingerültebben figyelték Bajcsy és a köréje tömörült erők tevékenységét. A kormány németbarát szárnya és a szélsőjobboldal éppen Bajcsy-Zsilinszky miskolci beszédét használta fel arra, hogy újabb támadást indítson a pártszövetség ellen. A Kisgazdapárt vezetőségének többsége sem értett egyet Bajcsyval, és ettől kezdve igyekezett őt távol tartani a nyílt politikai fellépésektől.

A szeptember 10-én napvilágot látott kisgazdapárti deklaráció, valamint a szociáldemokrata vezetők e napokban tett nyilatkozatai arról tanúskodnak, hogy nem hajlandók tovább lépni

a megkezdett úton, és éppen oda sújtanak le, ahonnan a Hitler-ellenes harchoz a legtöbb segítséget kaphatnák. A deklarációban a rend és törvényesség védelmének ürügyén elítélték az 1943 szeptemberi diósgyőri tüntetést és a csepeli sztrájkot. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy az SZDP vezetősége szó szerint közöltette a Népszavában a Kisgazdapárt deklarációjának a rendbontókkal kapcsolatban tett megállapításait, a deklaráció többi részét pedig csak kivonatosan. A szociáldemokrata jobboldal elítélt mindenféle sztrájkot, tüntetést, mert ez csak a kormány helyzetét súlyosbítaná, rendbontást eredményezne. Hangoztatták: erőgyűjtés, tömegszervezés, politikai iskolázottság, öntudatra, érettségre nevelés, jobb- és baloldali elrugaszkodástól mentes szociáldemokrata politikának kell áthatnia a szervezett munkásságot. Minden baloldali megmozdulást vagy erre való törekvést „esztelen képzelgésnek", „anarchikus kísérletnek" minősítettek.

Ezek a politikai nézetek adnak magyarázatot arra, miért csak jobbra kívánták bővíteni a pártszövetséget, miért zárkóztak el a kommunistákkal, a radikális paraszti elemekkel, a Szabad Szó körével való összefogás elől. Magát a pártszövetséget is csupán a pártok vezetőinek együttmunkálkodásaként, s nem a két párt tömegeinek szövetségeként fogták fel. A vezetők megtiltották, hogy a helyi pártszervezetek között is együttműködés jöjjön létre, noha erre a helyi baloldali vezetők kísérletet tettek. A pártszövetségben egyre erőteljesebben érvényesült a jobboldal befolyása.

Nem véletlen tehát, hogy a Békepárt, amely korábban örömmel üdvözölte a két párt szövetségét, 1943 szeptemberében már egyre nagyobb aggodalommal szemlélte tevékenységüket és a Kállay-kormány iránt táplált veszélyes illúziókat. Követelte, hogy e pártok vegyék kezükbe a nemzet sorsának irányítását. 1943 nyarán a Békepárt sem zárkózott el attól a gondolattól, hogy Kállayval együtt lehetséges a kiugrás, de tiltakozott az ellen, hogy csak a kormányra építve, a tömegek nélkül készüljenek a fordulatra. 1943 szeptemberében világossá vált: Kállayék nem képesek szakítani Hitlerrel. Ezért a Békepárt a kormány megbuktatását követelte, és valamennyi antifasiszta erőre támaszkodó nemzeti kormány létrehozását sürgette.

A Békepárt Központi Bizottsága világosan látta, hogy a tömegek nagy része még nem érett arra, hogy fellépjen a Hitlerrel való szakítás és különösen nem a Kállayval való szembefordulás mellett. Látta azonban, hogy potenciálisan megvannak ennek a feltételei, s ha e pártok támogatni, serkenteni és nem leszerelni fogják a munkásosztály, a dolgozó parasztság és értelmiség körében kibontakozó aktivitást, akkor egyre nagyobb tömegek vállalnák a szembenállást a Hitler oldalán viselt háborúval.

A BÉKEPÁRT TEVÉKENYSÉGE. ANTIFASISZTA POLITIKAI MOZGALMAK ÉS AKCIÓK 1943 MÁSODIK FELÉBEN

A Békepárt szervezeti felépítése a megalakulását követő első hónapokban nem volt teljesen tisztázott. A Központi Bizottságban helyet foglaltak a KMP KB tagjai: Kádár János, Péter Gábor, Szirmai István és Tonhauser Pál, bevonták Donáth Ferencet, valamint Orbán Lászlót is. Igyekeztek megtartani az illegális pártsejteket — ezeket a konspirációs szünet után ismét összekapcsolták a KB-val — és újak is alakultak. Ugyanakkor olyan szervezetek létrehozását is szorgalmazták, amelyekbe nemcsak kommunisták, hanem a békéért harcolni kész emberek is tömörülnek. A Békepárt röpirataiban úgynevezett békebizottságok megalakítására szólította fel a haladó erőket. A felhívásra az ország legkülönbözőbb vidékein, főleg a falvakban megalakultak a békebizottságok, amelyek eredeti célja az volt, hogy összefogják, tömörítsék az antifasiszta, demokratikus erőket városokban és falvakban egyaránt. Vagyis a kommunisták a nemzeti összefogás helyi szerveit kívánták e bizottságokon keresztül megteremteni olyan helyeken is, ahová a Kommunista Párt nem jutott el, s ahol a Kisgazdapárt és Szociáldemokrata Párt ellenezte a helyi pártszervek együttmunkálkodását. Ezekkel a békepárti szervezetekkel vagy békebizottságokkal azonban a pártnak csak közvetett kapcsolatai voltak, röpiratain keresztül. Munkájuk így is nagy jelentőségű volt. Sokszorosították és terjesztették a párt kiadványait, elsősorban röpiratait. Szervezték a Paraszt-

szövetség, illetve a földmunkásszakosztály helyi szerveit, igyekeztek befolyást gyakorolni a meglevő szervezetekre és aktív háborúellenes tevékenységre, sztrájkra és szabotázsakciókra serkenteni őket. Bár e szervezetek fontos szerepet töltöttek be a tömegek mozgósításában, mivel hiányzott a Békepárttal, sőt egymással való közvetlen kapcsolatuk is, hatásuk messze mögötte maradt lehetőségeiknek.

Eredménnyel járt a pártnak az a törekvése, hogy kiépítse egy-egy fontos terület központi, illetve helyi pártszerveit. Ismét illegális pártsejtek, illetve kapcsolatok jöttek létre az egyes baloldali lapok szerkesztőségeiben s a művészek között. Különösen eredményes munka folyt a bányászok között. 1943 őszén létrejött a Békepárt Központi Bányászbizottsága, majd ezt követően szinte minden bányavidéken megalakultak az illegális pártsejtek.

A Békepárt, mivel az antifasiszta harcban érdekelt erők rendkívül szűk területét hálózta be, más vonalon is igyekezett növelni befolyását.

1943 nyarán a Békepárt budapesti és kolozsvári nyomdája, majd kisebb sokszorosító gépei tízezerszámra ontották a párt felhívásait. A Békepárt Központi Bizottsága arra törekedett, hogy röpirataival ellensúlyozza azt a nagy hiányt, amelyet a fentebb említett szűk szervezeti bázis, az élőszó, a közvetlen akciók szervezésének elmaradása okozott. Megpróbálta ellensúlyozni a Kállay-féle „hintapolitika" iránt táplált illúziókat is. Nyomást akart gyakorolni továbbá azokra a Hitler-ellenes erőkre, amelyek a német megszállástól tartva, a Szovjetuniótól félve fokozatosan a kivárásra, „időnyerésre" rendezkedtek be.

A Békepárt röpiratai ismertté váltak a munkások körében, hiszen azokat elsősorban a főváros és a különböző vidéki ipari központok proletárnegyedeiben, továbbá a hadiüzemekben, illetve azok környékén terjesztették. Kezdetben kétségtelenül zavart okozott a Békepárt elnevezés, a munkások zöme nem tudta, esetleg csak sejthette, milyen párt húzódik meg a név mögött. Később azonban — részben a kormány „jóvoltából" — ez a kétség eloszlott.

Nagy jelentősége volt a parasztsághoz eljuttatott röpiratoknak, mert a háború korábbi szakaszában a kommunisták általá-

nosságban, az egész magyar néphez intézték felhívásaikat, s ezek csak a fővárosban vagy a nagyobb vidéki városokban váltak ismertté. A Békepárt szakított ezzel a hibás módszerrel. Gondoskodott arról, hogy a röpiratok valóban eljussanak a címzettekhez. Ezért postán, levelekben küldte el a röpiratokat a falusi olvasókörök, gazdakörök, parasztszervezetek, illetve tanítók, papok, befolyásos, de németellenes falusi gazdák címére.

A Békepárt 1943 szeptemberében a parasztsághoz intézett röpiratában felszólította a parasztokat: „*Ne támogassátok Hitler háborúját! Húzzátok-halasszátok a termés beszolgáltatását! Várjatok! Tartsatok ki! Dugjátok el terményeiteket!... Ezzel harcoltok a békéért, fiaitok, férjeitek életéért és testi épségéért, gyermekeitek egészségéért. Egy szem gabonát sem Hitlernek és a Hitler-bérenc Kállay-kormánynak!*" A dolgozó parasztságot demokratikus és önvédelmi szervezetek létrehozására szólította fel, amelyeket fokozatosan a népellenes háború megrövidítésének eszközévé kell változtatni.

A Békepárt fontos feladatának tartotta az értelmiség és az ifjúság tömegeinek megnyerését és mozgósítását. Erre igyekezett felhasználni a balatonszárszói második ifjúsági találkozót is.

A Magyar Élet Könyvbarátainak Társasága, a Soli Deo Gloria szövetség 1943. augusztus 23—29-e között tartotta ifjúsági konferenciáját. A találkozón mintegy 600-an, zömében értelmiségi és parasztfiatalok, Györffy-kollégisták és kisebb számban szervezett ifjúmunkások vettek részt. A találkozóra felvonult a „népi" írók népes tábora — a szélsőjobboldalhoz átállt Féja Gézától és Sinka Istvántól kezdve a harmadikutas nézeteket valló Németh Lászlón, Kodolányi Jánoson, Karácsony Sándoron keresztül a népiesek baloldalához tartozó Darvas Józsefig, Erdei Ferencig, Kovács Imréig, Somogyi Imréig, Szabó Pálig, Veres Péterig és az észak-erdélyi kommunista Asztalos Istvánig és Nagy Istvánig bezárólag mindenki. Megjelent a Kisgazdapárt néhány vezetője: Nagy Ferenc, Varga Béla, a földművesszakosztályt pedig elnöke, Dobi István képviselte. Az SZDP a meghívás ellenére még megfigyelőket sem küldött. A kommunista-szocialista munkásfiatalokat Palotás Mihály, Urffy Sándor, Gyenes Antal, Kovács Éva és mások képviselték.

A kommunista-szocialista fiatalok a konferencia napirendjére akarták tűzni programjukat, amely az ifjúság demokratikus követelései mellett tartalmazta a Kommunista Párt általános programját is. Így szerették volna az elvi viták mellett a konkrét teendők megbeszélésére szorítani az egyhetes tanácskozást.

Már a konferencia előkészületei nyilvánvalóvá tették, hogy a résztvevők zöme visszautasítja Féjáék szélsőséges demagógiáját. Annál szívósabbnak ígérkeztek a Németh Lászlóék által hirdetett harmadikutas nézetek; a kommunisták különösen fontosnak tartották, hogy nyílt színen győzzék le a magyar közvélemény, s főleg a kispolgárság széles tömegeire károsan ható politikai passzivitás elméletét, amely adott esetben mindenképpen a Kállay-kormánynak kedvezett.

A résztvevők tulajdonképpen két táborra szakadtak. A többség a Németh-féle koncepciót fogadta el. A kisebbség Erdei Ferenc előadásához kapcsolódva fejtette ki politikai nézeteit, amely nemzeti összefogást, demokratikus átalakulást, majd a szocializmus felé vezető út igenlését hirdette. Nagy István a Németh Lászlóék által kifejtett terveket „a nemzeti öngyilkosságra való felhívás" programjának minősítette. Rámutatott arra, hogy a harmadikutas politika adott esetben távolmaradást jelent a fasiszta és antifasiszta erők világméretű és nemzeti harcától. Ezzel segítséget nyújt a reakciós erőknek, amelyek arra törekednek, hogy átmentsék „vezető szerepüket a második világháború után is, egy újabb ezer esztendőre". Csak a haladás és a haladásellenes erők között lehet választani, középút nincs.

Erdei Ferenc, Darvas József, Veres Péter, Dobi István, a szocialista-kommunista fiatalok bátran képviselték a vitában a haladó erők álláspontját. A többség azonban nem fogadta el a nemzeti összefogás kommunista programját. A találkozó, annak ellenére, hogy nem sikerült a fiatal értelmiségieket a Hitler-ellenes összefogás gyakorlati megvalósításának szolgálatába állítani, fontos eseménye volt a népfrontmozgalomnak. A résztvevők tekintélyes része itt ismerte meg először a szocialista munkásságnak a nemzet sorskérdéseiről vallott álláspontját. Ez felkeltette érdeklődését, a hallottakon gondolkodni kezdett, és később az

események is segítették a helyes út megtalálásában, így nem véletlen, hogy többen a haladás élvonalába álltak.

A munkás-paraszt értelmiségi fiatalok másik találkozóját, az ifjúsági ankét összehívását a jobboldali szociáldemokrata vezetők és a belügyminiszter együttes fellépése akadályozta meg. Ságvári Endre vezetésével a kommunista és a szocialista ifjak 1943 nyarára nagyszabású ifjúsági találkozót terveztek. Az ifjúsági ankétbizottság a találkozóra olyan programot dolgozott ki, amelyet magukévá tettek a kommunisták, elfogadtak a baloldali szociáldemokraták, továbbá a Kisgazdapárt polgári tagozata is helyeselt. A program középpontjában az ifjúság jogos követelései mellett az ország legégetőbb problémája, az antifasiszta nemzeti összefogás állt.

Az SZDP jobboldali vezetői kezdettől fogva ellenezték a kommunista, szocialista fiatalok tervét, ezért akadályokat gördítettek az ankét elé. A sajtó, de főleg a munkás- és parasztifjak részéről megnyilvánuló nagyfokú érdeklődés láttán mégis kénytelenek voltak átmenetileg meghátrálni. A júliusi választmányi ülésen, amikor Szakasits Árpád bejelentette az ankét megrendezését, ez ellen látszólag a jobboldal sem emelt kifogást. Az ankétbizottságban azonban igyekeztek fellépni a radikális erők ellen és kibuktatni a kommunisták képviselőit. Az ifjúsági kérdésekkel foglalkozó, s az SZDP jobboldalához húzó Hirmann József titkár mindent megtett, hogy az előkészítő munkát vakvágányra vezesse. Az ankétbizottságba a jobboldal bizalmát élvező és Ságváriék törekvésével szemben álló képviselőket kívánt bejuttatni. Terve azonban kudarcot vallott, az általa javasolt ifjakat kibuktatták, és programjavaslatukat elvetették. A jobboldal ezután az ankét időpontjának elhalasztását szorgalmazta. Sikerült is megakadályozniuk, hogy az ankétot augusztus 20-ára a fővárosba összehívják. (Ekkor ugyanis a falusi fiatalok féláron utazhattak volna fel.) Az ankétbizottság ezután sem adta fel a reményt. Egyre világosabbá vált, hogy az ifjúsági ankét „kellemetlen meglepetéseket" okozhat, ezért Peyer kérte a belügyminisztert, hogy ne engedélyezze az ankét összehívását. Keresztes-Fischer teljesítette a kérést, sőt az ankétbizottság több tagját le is tar-

tóztatta, s az ifjúmunkások helyzetét bemutató kiállításra sem adott engedélyt.

A nemzetközi és a belső események hatására a tömegek körében az általános balratolódás, ha lassan is, egyre nyilvánvalóbbá vált. A munkások körében fokozódott az elkeseredés az 1943. július 1-én életbe léptetett gazdaságpolitika miatt is. Az elégedetlenség egyik központja az eddig mozdulatlan csepeli Weiss Manfréd hadiüzem volt. A csepeli óriás komoly munkaerőgondokkal küzdött. Ezért egyrészt változatlan bérek mellett fokozták a munka intenzitását, másrészt katonai behívójeggyel nagyszámú, alacsonyan fizetett munkaerőt vettek igénybe. Csupán 1943 augusztusában 2500 ipari dolgozót — zömében szakmunkást — irányítottak honvédelmi munka címén, alacsony bérek mellett, az Acél- és Fémműbe. Ezzel egyúttal szerették volna letörni a gyárban kibontakozó bérmozgalmat.

A Weiss Manfréd Művek szervezett munkásai, kommunisták, szociáldemokraták egységesen, 40 százalékos béremelést, a közellátás és a munkaviszonyok megjavítását követelték. A mozgalmat támogatta Faragó József szakszervezeti főbizalmi is. Miután a munkások követeléseit visszautasították, szeptember 2-án reggel leállt a martinüzem, majd nyomában a csőgyár. A gyár vezetősége kettős játékba kezdett. Azonnal tárgyalásokba bocsátkozott a sztrájk vezetőivel, ugyanakkor katonaságot vezényeltetett az üzembe. A martint ejtőernyős század, a csőgyárat ludovikás egységek szállták meg. A mintegy ötezer sztrájkolót azonban az első nap sem sikerült munkába kényszeríteni. 3-án reggel a martin és a csőgyár munkásai fél órára ugyan felvették a munkát, de aztán ismét leálltak.

A gyár többi üzemegységében is nőtt a sztrájkhangulat. Ezért a katonai parancsnokság hajlandónak mutatkozott bizonyos követelések teljesítésére, de újabb katonai erősítést kért. Ide vezényelték a Vár testőrségének egy századát, majd megkezdték a sztrájkvezetők kiemelését. Így a sztrájkot két nap után sikerült letörni. Bár még szeptember 4-én is voltak kísérletek a sztrájk folytatására, a durvahengerdében például részleges leállásra került sor, a sztrájkolók többsége már felvette a munkát. A sztrájk ilyen körülmények között féleredménnyel zárult.

A sztrájk jelentősége mégis messze túlnőtt a csepeli üzemóriáson. A hatóságokat rendkívül meglepte, hogy a legjobban élelmezett és dotált hadiüzemben került sor sztrájkra. A dolgozók közötti élénk visszhangról így ír a rendőrség szeptember 17-i összesítő jelentése: „Általában a munkások körében igen sok szó esik a sztrájkról, amit az adott viszonyok között igen jó kényszerítő eszköznek tartanak. Ugyanis a hatóságok tömeges letartóztatást nem foganatosíthatnak a sztrájkolókkal szemben, mert a letartóztatott munkaerőt pótolni nem tudják, s így a termelés csökken."

A csepeli sztrájk után néhány nappal, szeptember 9-én a Diósgyőri Vasgyárban került sor különbékét követelő, háborúellenes tüntetésre. A tüntetésen a lövegmegmunkáló és a szerelőműhely mintegy 2000 munkása vett részt. „A munka megkezdésekor az üzem minden munkása — kivétel nélkül — . . . az olaszországi események hatása alatt állt — írta Sombor budapesti rendőrfőkapitány-helyettes. A munkások kisebb-nagyobb csoportokban a meglepetésszerűen bekövetkezett eseményekkel kapcsolatban egymás előtt kifejezésre juttatták, hogy leghelyesebb lenne, ha Magyarország is kilépne a háborúból. Nyomban felszólították a műhelyteremben dolgozó Oszip István lakatossegédet (a Vas- és Fémmunkások Szakszervezete diósgyőri szervezetének alelnökét. — *P. I.*), hogy kérésüket terjessze az igazgatóság elé, maguk pedig — mintegy 1500—2000-en... egy tömegben a közvetlen közelben levő igazgatósági épület elé vonultak."

A tüntetés után a miskolci hadtest és a budapesti rendőrkapitányság politikai osztályának nyomozó szervei megkezdték a tüntetés szervezőinek felderítését, és a hasonló megmozdulások megakadályozására hozandó intézkedések kidolgozását. A vizsgálat megállapította, hogy az olasz események mellett a munkások gazdasági helyzetének romlása, az SZDP és a szakszervezetek iránt megnövekedett nagyfokú érdeklődés volt közvetlen előzménye a tüntetésnek. Ennek jelei már az 1943. augusztus 25-én tartott szakszervezeti közgyűlésen megmutatkoztak, amelyen közel 1200-an vettek részt. A közgyűlésen a munkások közbekiáltásai rendkívül radikálisak voltak. A vizsgálat azt is megállapította, hogy a munkások mind nagyobb része vallja magáé-

nak a „Ne dolgoztassanak velünk a németeknek!" kommunista jelszót. Az összefoglaló zárójelentés azt is megállapította, hogy a Békepárt röpiratai — amelyek az olasz példa követésére szólították fel a munkáspártokat — szeptember 8-án kerültek be az üzembe. A honvédelmi miniszter részére összeállított jelentés a szeptember 9-i tüntetés közvetlen előidézőjének az olasz fegyverszünet rádióban történt bejelentését és a Békepárt felhívását tartotta.

A két legnagyobb hadiüzem megmozdulása és az ezt követő sztrájkhangulatból az illetékes minisztériumok azt a következtetést vonták le, hogy az „1918—1919-es eseményekhez hasonlóak kezdetén vagyunk", s ha most nem sikerül a sztrájkmozgalmakat és tüntetéseket megállítani, akkor később ez már lehetetlen lesz. Ezért 1943 őszén különböző intézkedések meghozatalára került sor.

Az intézkedések elsősorban elnyomó jellegűek voltak. Megerősítették a katonai parancsnokságokat, a fontosabb hadiüzemeket politikai nyomozók lepték el. Számos megbízhatatlannak tartott munkást internáltak vagy eltávolítottak az üzemekből. A fővárosban két, vidéken ugyancsak két büntető munkásszázadot állítottak fel. November 16-án a honvédelmi miniszter előterjesztésére a minisztertanács olyan határozatot fogadott el, amely minden korábbinál nagyobb lehetőséget biztosított „a csökönyösen visszaeső rendbontó" hadiüzemi munkások büntetőszázadokba tömörítésére és azonnal hadműveleti területre irányítására. 1943. október 5-én a budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság bizalmas utasítása a hadiüzemi parancsnokok elsőrendű feladatává tette, hogy megértessék a munkásokkal „a háború nemzeti célját": a termelőmunka közérdeket szolgáló feladatát. Megértessék, hogy a háborúban önzetlenségre, lemondásra, fegyelmezettségre van szükség. Utasította a hadiüzemi parancsnokokat, mindenféle „tüntető felvonulást, fegyelmi kihágást, erőszakos munkaabbahagyást" kemény fenyítő eszközökkel toroljanak meg. A hadiüzemi parancsnokok éltek is újabb jogaikkal, olyannyira, hogy a vezérkari főnökség kénytelen volt egyes túlbuzgó hadiüzemi parancsnokokkal szemben fellépni, többek között a diósgyőri újgyárban is.

Átmenetileg megtiltották, hogy a nagyobb hadiüzemi gócpontokban a szakszervezetek közgyűléseket tartsanak. Így a szeptember 12-ére engedélyezett ózdi szakszervezeti nagygyűlést is betiltották. Az üzemi parancsnokok és vidéki rendőrségi, csendőrségi parancsnokságok ismét követelték a szakszervezetek és az SZDP betiltását, mondván, hogy „minden baj" forrása a szakszervezetektől és az SZDP-ben dolgozó kommunistáktól ered. A kormány természetesen nem teljesítette a követeléseket, de nagyszerűen felhasználta arra, hogy a jobboldali szociáldemokratákat még szorosabban láncolja a Kállay-féle „hintapolitikához". A jobboldali vezetők igyekeztek rászolgálni a bizalomra. Mint már említettük, elhatárolták magukat a Csepelen és Diósgyőrben történtektől, s a Kisgazdapárt szeptember 10-én kiadott deklarációja is elítélt mindenféle rendbontást.

Szeptember elején általános támadás indult a Békepárt ellen. Szeptember 7-én megkezdték a Békepárt szervezeteinek felgöngyölítését. A nyomozás több hónapig tartott, végül letartóztatások történtek a fővárosban, a dél-szlovákiai területeken és Észak-Erdélyben. Október 17-én megtalálták a párt központi nyomdáját is. Elfogták a Békepárt Központi Bizottságának két tagját: Szirmai Istvánt és Tonhauser Pált, továbbá a Dél-szlovákiai és Észak-erdélyi Tartományi Bizottság tagjait, köztük Józsa Bélát, az Észak-erdélyi Tartományi Bizottság titkárát. Kassán és környékén 75 kommunistát tartóztattak le. A letartóztatások során ismét több száz kommunista került a nyomozó szervek karmai közé. A letartóztatások súlyosan érintették a Békepártot, és hatással voltak a Hitler-ellenes erők balszárnyának további munkájára is.

A kormány a terrorintézkedések mellett azonban kénytelen volt a munkások helyzetének bizonyos javítására is: emelte a kenyér- és lisztfejadagokat; több alkalommal sor került zsír és szalonna pótadagok kiosztására; több nagyüzemben üzemi konyhákat állítottak fel a termelésben közvetlenül résztvevők élelmezésének megjavítására. A kormány lehetővé tette, hogy a legnagyobb hadiüzemek — így pl. a csepeli WM Művek — közvetlen szerződéseket kössenek a téli tüzelő biztosítására, továbbá a nagybirtokosokkal, illetve a parasztokkal fontos élelmiszer-

cikkek, főleg hús, zsír, burgonya, hüvelyesfélék beszerzéséről. Egyre több nagyüzem szerzett jogot arra, hogy ne csak munkásai, hanem azok családtagjai számára is biztosíthassa az élelmiszert. Így ezek a családok nemcsak attól a bizonytalanságtól szabadultak meg, amelyet a jegyre adott cikkek időnkénti hiánya jelentett, hanem a sorban állástól is. Az ún. kétlakiak, azaz a vidékről bejárók befolyásolását szolgálta, hogy az üzemek elfekvő — vas- és alkatrészhiánnyal küzdő, mezőgazdaságban még jól felhasználható — készleteikből nagyobb mennyiséget bocsátottak rendelkezésükre. Ezeknek az intézkedéseknek a hatását hiba volna figyelmen kívül hagyni, hiszen ezek a politikailag kevésbé fejlett munkások nagy részére komoly hatással voltak.

A kormánynak a fenti intézkedésekkel sikerült elérnie, hogy a szeptember elején lezajlott két nagyobb munkásmegmozdulás ne elindítója, motorja, hanem csupán jelentős epizódja legyen a munkásosztály háborúellenes harcának.

A munkásság körében megindult balratolódás azonban nemcsak és nem is elsősorban tömegmozgalmak formájában jelentkezett, hanem a szakszervezetek és az SZDP felé fordulásban, valamint a nyilas pártokból való általános kiábrándulásban.

A nyilas pártok taglétszáma — saját adataik szerint — az 1940-es 300 000-ről egyharmadára, 100 000-re esett vissza. Egyes területeken még ennél is nagyobb volt a csökkenés. Debrecenben az 1939-es 18 536-ról 1943 második felére ezer alá esik létszámuk. Az üzemi parancsnokok, főispánok jelentései szinte egyértelműen arról tájékoztatnak, hogy a nyilas pártot, illetve a szélsőjobboldal befolyása alatt álló Hivatásszervezetet tömegesen hagyják ott a munkások.

A szélsőjobboldal politikai befolyásának csökkenésével párhuzamosan nőtt — bár arányaiban sokkal lassabban, hisz a volt nyilas párttagok tekintélyes része nem a munkások soraiból került ki — a szakszervezetek és az SZDP taglétszáma s ennél sokkal gyorsabban politikai befolyása. Ennek oka mindenképpen a nemzetközi erőviszonyokban végbement erőeltolódásban, a fasiszta Németország és csatlósai háborús vereségének kibontakozásában keresendő. Szerepet játszott a jelenségben az is, hogy az

SZDP a korábbi éveknél sokkal tevékenyebb politikai életet élt, a kormány „jóindulatúan" kezelte szervezkedését.

Tudnunk kell azonban, hogy a kormány által engedélyezett szabadabb mozgás a gyakorlatban továbbra is harc kérdése volt. A kormány nem gördített akadályt a párt- és a szakszervezetek szervezkedése elé, sőt utasította az illetékes szerveket, hogy mindenütt, ahol korábban szociáldemokrata szervezetek működtek, engedélyezzék azok újjáalakulását. Annál inkább akadályozták a szervezkedést a szélsőjobboldali pártok, a helyi hatalmi szervek, főleg a csendőrség. Nem egy esetben előfordult, hogy a helyi szervek, üzemi parancsnokok csak a belügyminiszter közbelépésére engedélyezték a helyi párt-, illetve szakszervezetek létrejöttét, új tagoknak a szakszervezetekbe való belépését vagy vidéki gyűlések megtartását. Az sem tekinthető véletlennek, hogy lényeges különbség volt a főváros, a nagyobb vidéki városok, illetve falvak pártszervezeteinek, az üzemek szakszervezeteinek politikai magatartásában. Amíg a párt- és szakszervezetek vezetőinek udvaroltak „odafent", a helyi vezetőknek és tagoknak súlyos harcot kellett vívniuk puszta létezésükért „idelent". Ez önmagában is magyarázatot ad arra, miért voltak a helyi szervezetek a radikális baloldali politika melegágyai. Ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a helyi *választott* vezetőségek élére — a jobboldali vezetők akarata ellenére — kommunisták vagy kommunistákkal szimpatizáló elemek kerültek, minthogy ez a munka nem kevés kockázattal járt.

Az SZDP és a szakszervezetek befolyása és taglétszáma a leggyorsabban a bányászok soraiban nőtt; ismeretes, hogy 1938—1941 között éppen itt zuhant a legmélyebbre. 1943 második felétől fordított folyamatnak vagyunk tanúi. Egymás után alakultak újjá, illetve népesedtek be a korábban elsorvadt, összezsugorodott bányászszervezetek. 1943 nyarán, őszén a pécsi bányavidéken jöttek létre a bányászszakszervezet helyi szervei. Pécsett — elsőként az országban — kerületi bányásztitkárság alakult, amely összefogta és irányította a szászvári, mázai, nagymányoki, mecsekszabolcsi, pécsi, somogyi, vasasi, komlói és hosszúhetényi bányászcsoportok munkáját. Még gyorsabb a fejlődés a tatai, dorogi szénmedencében, ahol a bányászszakszervezetek irányí-

tását kommunisták, Bugyács Imre, Manhercz Antal, Nédermann Ferenc, Zgyerka János és mások vették kézbe. Ez nem véletlen. Itt volt a legnagyobb befolyása a Békepárt Központi Bányászbizottságának. A bányászbizottság tagjainak többsége is innen került ki.

A bányászszakszervezet alakuló gyűlései, bizalmi értekezletei itt nem csupán egyszerű aktusok, hanem számos esetben a nyilasokkal való összecsapások jegyében lezajló harcos fellépések. Október 17-én Bánhidán 600 bányász nagygyűlését a nyilasok szét akarták verni. A bányászok bátor fellépése arra késztette a csendőrséget, hogy a nyilasokkal szemben lépjen fel, és távolítsa el őket a gyűlés színhelyéről.

A bányászok keményen bírálták a pártvezetést is. Határozottabb, következetesebb kiállást követeltek tőlük a közvetlen bányász- és az általános országos feladatok megoldásában. A jobboldali szociáldemokraták több esetben arra kényszerültek, hogy fellépjenek a bányászszervezetek „túlzó" követelései ellen. Hangoztatták: csupán „lépésről lépésre" lehet haladni, és fel kell venni a harcot a bányászok körében egyre növekvő „türelmetlenekkel" szemben. Az október 31-én megtartott bányászközgyűlésen Peyer, Millok és Jelinek is arról beszélt, hogy a bányászszakszervezetben „nyugtalanság", „rendbontás" jelei tapasztalhatók. Mindhárman határozott intézkedéseket sürgettek a helyi vezetőktől a „túlzó követelőkkel" szemben.

1943 végén Felsőgallán és Dorogon megalakultak a kerületi vezetőségek. Gyorsan fejlődtek az újjáalakult helyi bányászszakszervezeti csoportok a nógrádi szénmedencében is. A bányászszakszervezet sorainak gyors növekedését demonstrálta 1944. január 1-én a Sárisápon megtartott bányászgyűlés, amelyre az ország minden részéből érkeztek küldöttek, s a résztvevők száma meghaladta az ezer főt.

Novemberben a Szakszervezeti Tanács általános szakszervezeti tagtoborzó hónapot hirdetett. A kibontakozó mozgalom valósággal nyitánya lett egyes szakszervezetek újjászületésének. A baloldali szociáldemokraták és a kommunisták közös ügyüknek tekintették a tagtoborzást. Az eredmény felülmúlta a várakozást. A Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének létszáma

több mint hatezres növekedést mutatott. A Magyar Famunkások Szövetsége háromnegyed év alatt ezernél több új taggal bővült. A villamos alkalmazottak 750, a bőrösök csupán novemberben 500 új tagról, az építők pedig 30 százalékos emelkedésről számoltak be. 1943 második felében — hozzávetőleges adatok szerint — 15 és fél ezerrel nőtt a szakszervezetek taglétszáma.

A taglétszám növekedésével és a helyi szakszervezeti vezetőségek megválasztásával egy időben radikalizálódási folyamat is kimutatható. A vasas jubileumi közgyűlésen a diósgyőri helyi csoport küldöttsége követelte a vasasszakszervezet vezetőségétől az országos nagyválasztmány létrehozását. Ez a követelés a vezetőséggel szembeni bizalmatlanság jele volt. Eddig ugyanis a nagyválasztmány funkcióját a budapesti és Pest környéki összvezetőség töltötte be, amelyben jórészt Kabók Lajos és Karácsony Sándor fejbólintó jánosai ültek. A diósgyőriek és más vidéki szervezetek is képviselethez akartak jutni a nagyválasztmányban és érvényesíteni akaratukat. A diósgyőriek javaslatát azonban nem fogadták el.

A szakszervezetek erősödésével párhuzamosan izmosodott a Szociáldemokrata Párt taglétszáma és politikai befolyása is. A munkásokon kívül jelentős kispolgári, polgári, valamint értelmiségi rétegek kísérték fokozódó rokonszenvvel és érdeklődéssel a párt munkáját. Az SZDP vezetősége is komoly erőfeszítéseket tett ezeknek a rétegeknek a megnyerésére. A júliusi pártválasztmány, az őszi pécsi és kolozsvári nagygyűlések szónokai továbbra is különös fontosságot tulajdonítottak az értelmiség s részben a kispolgárság megnyerésének.

1943 őszén egymás után rendezték meg a baloldali újságírók, színészek és különféle értelmiségi csoportok találkozóját. Az SZDP vezetőit, mindenekelőtt Mónus Illést, ott találjuk a haladó értelmiségiek által rendezett összejöveteleken, megbeszéléseken. Ez önmagában kétségtelenül erősítette a Hitler-ellenes erőket, de háttérbe szorult, túlzottan a szakszervezetek feladatává vált a munkásosztály mozgósítása, és egyre kevesebb gondot fordítottak a dolgozó parasztság megnyerésére. A falusi, mezővárosi szociáldemokrata szervezeteket jórészt magukra hagyták, holott ezek felkarolása rendkívül nehéz körülményeik miatt igen fontos

lett volna. A kispolgári beáramlás negatív hatása abban is megmutatkozott, hogy a szociáldemokrata vezetők körében fokozódott a tömegmozgalmakkal szembeni elzárkózás.

Jellemző a pártvezetésre, hogy a gyors beáramlás során egymás után hoz olyan intézkedéseket, amelyekkel meg akarja gátolni, hogy a párt választott vezető szerveibe radikális, kommunista vagy „kommunistagyanús" elemek kerüljenek. 1943 szeptemberében megtiltották olyan egyének pártfunkcióba választását, akik 1918—1919-ben „kompromittálták" magukat vagy akiket „politikai bűncselekményekért" elítéltek.

A vezetők komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a szabadabb szervezkedést kihasználva felkészítsék elit gárdájukat a „háború után a pártra háruló feladatokra". E cél szolgálatába kívánták állítani az 1943 második felében engedélyezett vezetőképző tanfolyamokat. A pártközpont mellett működött a Munkásakadémia, amely a párt felső vezető gárdáját képezte ki. A „legalkalmasabb és legintelligensebb tagokból" kiválogatott leendő középfunkcionáriusok a fővárosban és néhány vidéki központban ún. központi vezetőképző tanfolyamon vettek részt. A párt helyi káderei számára pedig kerületenként, szakszervezetenként, illetve nagyobb helyi szervenként indítottak vezetőképző szemináriumokat. Kormányutasításra — a résztvevők névsorának a helyi csendőr- és rendőrszervekhez való eljuttatása után — a tanfolyamokat mindenütt engedélyezni kellett.

Rövid időn belül kiderült, hogy a szemináriumok iránt rendkívül nagy az érdeklődés, népszerűek, látogatottságuk igen nagy — 50—100 fő, sokkal nagyobb a felső vezetés által eredetileg tervezettnél. A tanfolyamokat Budapesten mintegy 30, vidéken 28 helyen (Szarvas, Kondoros, Nagyszénás, Orosháza, Kecskemét, Csongrád, Szentes, Hódmezővásárhely, Makó, Békéscsaba, Mezőberény, Székesfehérvár, Pápa, Szombathely, Sopron, Kiskunhalas, Vác, Miskolc, Debrecen, Pécs, Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa, Érsekújvár, Diósgyőr, Felsőgalla, Dorog, Ózd) 3—4000 résztvevővel rendezték meg. Programjuk a jövőre való felkészítést szolgálta. Az a körülmény azonban, hogy a tanfolyamok előadói többségükben baloldali szociáldemokrata és helyi vezetők (Marosán György, Szalai Sándor, Szakasits Árpád és néhány

esetben Kállai Gyula) voltak, arra enged következtetni, hogy a közvetlen feladatokról is sok szó esett. A tanfolyamok nemcsak a tagságra, hanem az előadókra is komoly hatással voltak. Sokat elárulnak erről azok a levélváltások, amelyek Mónus Illés és a vezetőképző tanfolyamok külpolitikai kérdésekkel foglalkozó előadója (minden valószínűség szerint Szalai Sándor) között történtek. A levelekből kiderül, hogy a vezetőképző tanfolyamok tagságának jelentős része helytelenítette a párt egyoldalú, csak a Nyugat felé orientálódását, követelte, hogy számoljanak a Szovjetunióval, sőt a kommunistákkal is. Mónus visszautasította ezeket az észrevételeket, és helytelenítette a külpolitikai előadások népfrontos fejtegetéseit, mondván, ő nincs ilyen tapasztalatok birtokában. Az előadó válasza sokatmondó: „...ez nem lep meg engem, sőt téged sem lephet meg, hiszen tudod, hogy az ilyen érzékeny kérdésekről... nincs valami bizalmas viszony a párt fiatalsága és vezetősége között. Sajnos..."

A pártvezetőség és a tagság között mélyülő ellentétekre utal Hirmann József titkár egyik levele is, amelyben a horányi munkásüdülőben és a főváros egyes kerületi SZDP-szerveiben szerzett tapasztalatairól számolt be. Megírta, hogy a munkások nem követik a párt irányvonalát, támadják a Népszavát, a megalkuvó politikát. Szívesebben forgatják a Magyar Nemzetet, A Mai Napot, s főleg a Szabad Szót. „Egyre élesebb, merevebb, dühösebb a szembenállás a párttal" — írja Hirmann. — Azzal vádolják a pártot, hogy „elszabotálja" a munkás-paraszt-értelmiség, „a hármas egység, az összefogás gondolatát". Támadják a párt vezetőit a Kállayval folytatott tárgyalások, a sorozatos kompromisszumok miatt. Levelek tömege özönlött a Népszava szerkesztőségéhez, amelyek sürgették, hogy a párt, más országokéhoz hasonlóan, bátrabban lépjen előre. A Népszava vezércikke azonban elutasítja ezt a türelmetlen, sürgető hangot, mert akik külföldi példákra hivatkoznak — írja —, nincsenek tisztában lehetőségeinkkel, történelmi tradícióinkkal, a pillanatnyi politikai és társadalmi helyzettel. Nekünk „az ország valóságában" kell gondolkodnunk és cselekednünk.

A baloldali szociáldemokrata vezetők — ha közvetlenül is — a határozottabb, gyorsabb cselekvés, keményebb és elszántabb

helytállás mellett voltak. Szakasits Árpád a pécsi választmányi gyűlésen mondott beszédében fellépett a békéért sóvárgó, de passzív elemekkel szemben. „Nem várhatjuk ölbe tett kézzel — mondotta —, hogy átgázoljon rajtunk a történelem, nem rendezkedhetünk be arra, hogy utánunk a vízözön." Bátran visszautasította azokat a törekvéseket, amelyek nem a Kisgazda- és a Szociáldemokrata Párt szövetségének megszilárdításán, hanem az együttműködés bomlasztásán munkálkodnak. Fellépett a kereszténypárt azon politikája ellen is, amely egyházi lepel mögé bújva, milliós hivő keresztény tömegeket tart távol a cselekvéstől, a két párt szövetségétől. Hasonló szellemben beszélt a kolozsvári nagygyűlésen, ahol a nemzetiségeket szólította fel, hogy gyűljenek a közös ügy zászlaja alá.

A baloldal a közép- és felső vezetésben azonban korántsem képviselt olyan egységes erőt, mint pl. 1941—1942-ben. Az elnöktitkári értekezleteket, ahol akkor zömében baloldali szociáldemokraták vagy kommunisták foglaltak helyet, s amelyeken keresztül közvetlenül mozgósítani tudták a főváros szervezett munkásait és nyomást gyakorolhattak a felső vezetésre, most nem — vagy ritkán tartották meg. S ha megtartották is, irányításuk a jobboldali szociáldemokraták kezében volt. Hiányzott az a szervezett kommunista hálózat is, amely a baloldali szociáldemokratákkal együtt okosan és céltudatosan fel tudta volna használni a szervezett munkásság harcosságát, szembenállását a felső vezetés opportunizmusával.

A baloldali szociáldemokraták nem a forradalomtól féltek, szemben a jobboldaliakkal, hiszen többször hangoztatták, hogy a háború utáni átalakulás minden valószínűség szerint forradalmi jellegű lesz. Ők most sem zárkóztak el a kommunistákkal való együttműködéstől, bár mint párttal nem voltak hajlandók velük közösen fellépni. Ők azért féltek az önálló cselekvés útjától, mert pártjuk s a szakszervezetek legalitását féltették. 1941—1942-ben a kiút távolabb volt, 1943-ban közvetlen közelbe került. Ők is hatása alá kerültek annak a káros nézetnek, hogy a szervezett munkásságra elsősorban a jövőben hárul nagy feladat, s ha most a háború alatt szervezeteit szétdúlják, a nagy átalakulásban helyzeti hátránnyal kell felvenniük a harcot a különféle pártok-

kal szemben. De nem bíztak a munkásságban sem eléggé, nem bíztak abban, hogy a munkásság követne-e egy határozott németellenes vonalat. Erre ma nehéz választ adni. Az azonban kétségtelen, hogy nem a párt vezetősége járt a tömegek előtt, hanem fordítva; sok esetben a szervezett munkásság fellépése kényszerítette a párt vezetőit arra, hogy ha csigalassúsággal is, de előbbre lépjenek.

Nem volt az SZDP-nek olyan akciója, amely a tömegek támogatásának hiányában eredménytelenül zárult volna, sőt, éppen a szervezett munkásság cselekvő részvétele folytán egy-egy akció messze túlnőtt a pártvezetés elképzelésein. Már volt szó a vezetőképző tanfolyamok elsöprő sikeréről. Ugyanilyen sikert, tömeglátogatottságot jelentettek az SZDP 1943 őszén megrendezett megyei értekezletei. Az október 4-i pécsi és november 7-i kolozsvári nagygyűlésen nemcsak a város, hanem a környező vidék munkásai, parasztjai is összegyűltek. A Viharsarok két helységében 1943 szeptemberében megtartott „népgyűlésen" ennél is nagyobb volt a részvétel. Kondoros községben 500-an, Makón pedig 1000—1200-an vettek részt az SZDP nyilvános gyűlésén — vállalva a rendőri meghurcoltatást.

A szociáldemokrata és a kommunista munkások együttes tevékenységének nagyszerű eredménye volt az 1943 novemberében megrendezett Népszava előfizető és gyűjtő kampány. A Pest környéki pártszervezetek a szokásos évi előfizetésgyűjtő akciót az egész párt közügyévé kívánták tenni. Kiadták a jelszót: „tízezer új előfizetőt a Népszavának!" Az akció valóban a szervezett munkásság közügyévé vált, és a kampány során 10 000 helyett 12 500 új előfizetőt szereztek. Ennek során tízezerszámra kapcsolták be a munkásokat a politikai életbe, s a munkásság legöntudatosabb elemei — az SZDP becslése szerint — mintegy 150 000 emberhez jutottak el.

1943 második felében a birtokos parasztság körében a beszolgáltatások megtagadása, a szegényparasztságnál pedig továbbra is a szökések, munkamegtagadások, a munkaintenzitás csökkentése, illetve béremelés, a szociális ellátottság s főleg a ruha- és lábbeliellátottság javítása állt a küzdelem középpontjában. Egyetlen jelentősebb megmozdulásra — eddigi adataink szerint —

Mezőtúron került sor. 1943. augusztus 21-én a Városháza előtt — a rendőrkapitány jelentése szerint — 500 főnyi, nagyobbrészt asszonyokból álló tömeg gyűlt össze, és követelte az „elmaradt zsírjárandóság" kiadását. A tüntetés eredményesnek bizonyult. Azonnali intézkedés történt a „zsírjárandóság" kiadására. Utasították továbbá a helyi hatóságokat, hogy a „radikális gondolkodásáról" ismert területen mindent kövessenek el, hogy a lakosság „jogos élelmiszer-követelései" kielégítést nyerjenek.

A gazdasági harc mellett a dolgozó parasztság politikai aktivitása is nőtt. A Kisgazdapárt Kaposváron, Szentesen, Komáromban, Gyomán, Tolnán, Székesfehérváron és más helységekben rendezett gyűlései is erről tanúskodnak. A politikai aktivitás növekedését bizonyítja továbbá a Parasztszövetség szervezeteiben, a földmunkásszakosztályokban — a nagy mezőgazdasági munkák befejeződésével — megélénkülő munka is. Erről számol be Dobi Istvánnak a Szabad Szóban megjelent október 31-i cikke is. A parasztság szemléletében végbement változásról és a felszín alatt hullámzó erjedési folyamatról Keresztes Mihály orosházi szociáldemokrata párttitkár ír jelentésében. Keresztes 1943 őszén bejárta a Viharsarok városait, falvait, és itt szerzett tapasztalatairól, benyomásairól levélben tájékoztatta a Központi Vezetőséget: „...a dolgozó emberek a gazdasági és jogi helyzetük megváltoztatására irányuló munkát kezdik a maguk feladatának tekinteni. *A messianizmus erős hanyatlását lehet tapasztalni...* Meglepő az a tény, ahogy egyszerű földmunkásemberek taglalják az eseményeket. A demokrácia, a szabadság kérdése ma már a földmunkások között is állandó beszéd tárgyát képezi."

A nemzetiségi területeken — éppen a fokozott elnyomás miatt — az ellenállás sokkal erőteljesebb volt. Észak-Erdélyben különösen a katonaszökevények száma öltött komoly méreteket. A belügyminiszter a minisztertanács elé terjesztett feljegyzésében 8—10 000-re becsülte azoknak a számát, akik Észak-Erdélyben a katonai behívás elől vagy már mint katonák Romániába szöktek. Több száz, szerinte, azoknak a száma, akik fegyveresen a hegyek között bujkálnak. Hasonló volt a helyzet a dél-szlovákiai területen is. Kárpát-Ukrajnában a partizánharc körvonalai

bontakoztak ki. Különösen veszélyesnek tartották, hogy Kovpak partizánjai elérték a Kárpátokban a magyar határt, és a partizánok között számos, volt — 1941—1942-ben bevonult — magyar katona is található.

A legsúlyosabb helyzet a megszállt jugoszláv területeken alakult ki. Délvidéken csupán szeptemberben egy tucat nagy kendergyárat gyújtottak fel a partizánok, s a kender jelentős mennyisége a tűz martaléka lett. Ehhez azt is tudni kell, hogy az országos kendermennyiség 80 százalékát a Bácskában termelték, és ennek az óriási textilanyaghiány miatt igen nagy jelentősége volt. Szeptember végén már 4000 embert állítottak a kendergyárak környékén felhalmozott kenderkazlak védelmére. Egymást érték a vasútrobbantások, telefon-, távíró-összeköttetések megszakításának sikeres akciói. Ezért a vasútállomások, vasútvonalak és üzemek környékén 500 méteres körzetben letaroltak mindent, hogy a partizánok rajtaütésszerű támadásait megakadályozzák. A fontosabb vasútvonalak és állomások őrzését katonai alakulatokra bízták. A muraközi partizáncsoportok felszámolására Bakay Szilárd altábornagy vezetésével jelentős katonai és csendőralakulatokat vetettek be. Az eredmény azonban csak átmeneti sikerrel járt.

Szeptember végén a minisztertanács — a belügyminiszter előterjesztésére — hozzájárult a karhatalmi alakulatok rendkívüli fegyverhasználatához a partizántámadások, szabotázscselekmények elhárítására az egész Bácskában, valamint a magyar—horvát és a kárpát-ukrajnai határsávban. Később, 1943 decemberében az intézkedést kiterjesztették a kolozsvári és marosvásárhelyi csendőrkerületek parancsnokságaira is.

A Bácskában egymást érték a letartóztatások és súlyos ítéletek. 1943. október 7-én a VKF bírósága, 34 személyt ítélt el. Ugyanezekben a napokban adott át a csendőrség 60 embert a szegedi hadtestparancsnokságnak. Október második felében a VKF bírósága 134 kommunista ellen hozott súlyos ítéletet, köztük halálosat is.

1943 végén és 1944 elején a Nyugat felé kacsingató, de Hitlert továbbra is kiszolgáló csoportok helyzete egyre kilátástalanabbá vált. A maga teljességében kezdett kibontakozni a nyugatbarát politika csődje. Mind sürgetőbben vetődött fel a kérdés: vajon a kormány vagy annak kikapcsolásával a Hitler-ellenes erők képesek-e szakítani hibás politikájukkal, és a magyar népre, az antifasiszta világkoalícióra támaszkodva megkísérlik-e a leszakadást Hitler oldaláról, avagy a rendszer védelmében és a „bolsevizmus elleni harc" ürügyén teljesen kiszolgáltatják az országot a fasiszta Németországnak?

1943 végén a harctéri események továbbra sem kedveztek a Kállay-féle elképzeléseknek. Olaszországban a front megmerevedett, s kilátástalanná vált az angol—amerikai csapatok balkáni partraszállása. Keleten viszont a Vörös Hadsereg újabb és újabb szovjet területeket szabadított fel. Kijev felszabadítása után átkeltek a németek által nagy gonddal megerősített Dnyeperen, és 1944 elején néhány száz kilométerre közelítették meg a magyar határt.

A szovjet katonai sikerek természetesen az antifasiszta koalíción belül is kedvezően hatottak. A koalícióra nem a széthúzás, az ellentétek, hanem az együttműködés, a Szovjetunió súlyának növekedése volt jellemző. Ez tükröződött az angol—amerikai—szovjet külügyminiszterek 1943 októberi moszkvai tanácskozásán, majd ezt követően a három kormányfő (Roosevelt—Churchill—Sztálin) november végi teheráni találkozóján is. Mindkét tanácskozás a legfőbb kérdésben, a fasiszta Németország katonai és politikai szétzúzásában a teljes egységet dokumentálta. Határozat született a második front megnyitásáról Nyugat-Európában, s ezzel lényegében lekerült a napirendről Churchill dédelgetett terve, Kállayék reménysége, a balkáni partraszállás. Döntést hoztak Ausztria függetlenségének visszaállításáról, elismerték Tito rendszerét. E tanácskozások után sor került a szovjet—csehszlovák egyezmény aláírására. Fokozatosan elszigetelődött a szovjetellenes lengyel emigráns kormány is. Az események meggyőzően bizonyították a „hintapolitika" irrealitását,

és az antifasiszta koalícióban azoknak az erőknek átmeneti vereségét, amelyekkel Kállay a „kiugrás" kérdésében tárgyalásokat folytatott. Kállayt az események azonban nem balra, hanem bizonyos mértékig jobbra tolták. Erről, valamint a magyarországi pártok helyzetéről ad képet a parlament 1943. október—decemberi ülésszaka.

A kormány elhatározta, hogy a több hónap óta szünetelő parlamentet a költségvetés megtárgyalására összehívja. Célja kettős volt: egyrészt dokumentálni „Magyarország alkotmányos és parlamentáris életformájának" meglétét, másrészt bizonyítani akarta, hogy az ország, illetve a politikai pártok többsége egységesen sorakozik fel a kormány mögött.

A parlament összehívását nagy érdeklődés előzte meg. A szélsőjobboldal a Kállay-kormány megbuktatására készült. A Hitlerellenes ellenzéki pártok viszont azt várták a parlamenttől, hogy megszilárdulhat és tovább bővülhet a pártszövetség, napirendre kerülhetnek a legégetőbb kérdések: „Az országháza termében az a számban nem túlságosan jelentékeny, mégis a dolgozó nép többségét jelentő és éppen ezért kifelé és befelé felmérhetetlen súlyú csoport, amelyet az SZDP és a Független Kisgazdapárt képviselői alkotnak, *hangot adhatna Magyarország ipari munkássága és parasztsága véleményének és akaratának...*" — írták a baloldali szociáldemokraták a cenzúra által nem engedélyezett cikkükben.

A Békepárt külön ebből az alkalomból két röpiratot adott ki, hogy felhívja a figyelmet a baloldal számára kínálkozó lehetőségekre. „Nemcsak a magyar nép, hanem a háborútól szenvedő egész emberiség azt várja, hogy a magyar parlament történelmi ülésezésén határozott lépés tétessék a béke érdekében. A magyar demokrácia képviselőinek a feladata, hogy a parlamentben adjanak hangot a nemzet békevágyának, és tiltakozzanak a népakarat meghamisítása ellen."

Az október 21-én összeült parlament napirendjén szereplő költségvetési vitát — a szokásoktól eltérően, Kállay utasítására, a miniszterelnöki költségvetés vitájával kezdték. A vitában elsőnek maga a miniszterelnök szólalt fel. (Máskor ő volt az utolsó.) A változtatás nagyon is tudatosan történt. Kállay ezt a követ-

kezőkkel indokolta: „Ezt — a sorrend felcserélését — először azzal a szándékkal tettem, hogy a pártokat, hogy az egész képviselőházat abba a helyzetbe hozzam, hogy tisztán lássák lefektetett politikai alapelveimet, másodszor pedig azért, hogy ezzel igyekezzem a vitának olyan alapot adni, amelyet én, legalább a magam részéről, a nagy nemzeti célok szolgálatában összefogónak tartok, nem pedig taszítónak."

A kormányfő november 12-i beszédében igyekezett elhatárolni magát a Hitler-fasizmustól, kiemelve politikájának sajátosan magyar vonásait. A nemzet egyik legfőbb feladata — mondotta —, hogy felismerje: az ország „a három világhatalom küzdelmének gyújtópontjába került", azaz a front rövidesen eléri Magyarország határait. Ezért „katonai felkészültségünket minden rendelkezésre álló erővel a legmagasabbra kell fokozni". „Semminemű támadó gondolattal nem foglalkozunk, tette hozzá, de határaink védelme nem képezheti politikai konszideráció tárgyát, még csak nem is katonai kapacitás kérdése, ez nemzeti kötelesség, ez a nemzet lenni vagy nem lenni kérdése." Az ország ellenállóképessége „saját belső rendünk... minden körülmények közötti biztosításán" áll vagy bukik. „Ha a nagyhatalmak küzdelme sodor el, erre van mentségünk — hangoztatta Kállay —, de ha ...belső rendünk bomlik fel és ezzel súlyosbítjuk helyzetünket és kilátásainkat, ha ez dönti el ellenünk sorainkat (sic!), ha életünket mi magunk adjuk fel, úgy nincs mentség számunkra." Majd hozzátette: „Nem mentség, hogy nem tudhattuk, mi lesz, mert az 1918-as példa megmutatta, hogy amit sohasem hittünk, az is lehetséges." Tudni kell, hogy „a háború minden szociális forradalom csírája".

Kállay parlamenti beszédeiből még egy kérdést kell kiragadni: „A bolsevizmusra vonatkozólag a következőket óhajtom mondani... Egész kül- és belpolitikámat az első perctől kezdve, hogy itt állok, a bolsevizmus elleni védekezés determinálja, a bolsevizmusnak mind hatalmi, mind penetrációs törekvéseivel szemben egyaránt..."

Kállay a jobboldali szociáldemokratáktól a nyilasokig terjedő „nemzeti egységet" hirdetett meg, s két, egymással szorosan összefüggő kérdésben kérte a parlament, illetve a felsőház támo-

gatását: 1. az ország határaihoz közeledő szovjet hadsereggel szemben minden katonai erő mozgósításában; 2. a belső rend védelmében, a bolsevizmus elleni harcban.

A Kállay-kormány politikája tehát objektíve további támogatást jelentett a fasiszta Németországnak, annak ellenére, hogy a miniszterelnök igyekezett magát elhatárolni Hitlertől, s a kormány politikáját a fasiszta agresszorok oldalán viselt háborútól független, az ország önvédelmét szolgáló feladatnak tüntette fel.

Kállay abban a reményben ringatta magát, hogy ha a fasiszta Németországtól elhatárolja magát és a Kárpátok védelmére kizárólag magyar csapategységeket vonultat fel, akkor esetleg elkerülheti „a szovjet támadást". Úgy vélte, talán még a németek is belátnák ennek célszerűségét, hiszen Magyarország gazdasági és katonai ereje végső soron továbbra is német érdekeket szolgál.

Kállay törekvése azonban nem talált megértésre a szélsőjobboldal körében. Bár a szélsőjobboldal és Kállay alapkoncepciója — a szovjetellenesség — azonos volt, mégis — mint mondották — lényeges különbség van a kormány és az ő politikájuk között. Támadták a kormányt, mert nem támogatja Hitlert „teljes hittel és meggyőződéssel", mert egyre nagyobb befolyáshoz juttatja a „destruktív" erőket. Koncentrált támadást indítottak a baloldali pártszövetség, továbbá a Parasztszövetség ellen. Követelték az SZDP és a szakszervezetek betiltását, a baloldali lapok szigorú cenzúráját és a baloldali pártok gyűléstilalmát. Maguknak szabad mozgást és szervezkedést igényeltek.

Kállay december 4-i felszólalásában kijelentette: a kormány és a szélsőjobboldal között „szakadék van" abban, hogy a szélsőjobboldal a „magyar érdekeket" teljesen alárendeli a német érdekeknek. Ő erre nem hajlandó. Kijelentette, hogy nincs szándékában a baloldali pártok betiltása.

Kállay azonban hamarosan takarodót fújt, s kereste a lehetőségeit a szélsőjobboldallal való jobb együttműködés megteremtésének. A kormányfő Teherán után kénytelen belátni, hogy elképzelései sorra kudarcot vallanak. S ő ebből nem azt a következtetést vonta le, hogy a Szovjetunióval és a belső demokratikus erőkkel kell tárgyalásokat kezdeni és a háborúból kivezető egyet-

len helyes útra lépni. Ellenkezőleg. Bár továbbra is fenntartotta kapcsolatait Nyugattal, a keleti „veszéllyel" szemben erőteljesebben kívánt Hitlerre és magyar követőire támaszkodni. December 16-i parlamenti felszólalásában már azt fejtegette, hogy Imrédyhez hasonlóan neki is az a véleménye, hogy a háborút a szövetségesek oldalán végig kell harcolni. Azon fog munkálkodni, hogy a szélsőjobb és a kormány közelebb kerüljön egymáshoz. Ez volt az első eset, hogy Kállay felszólalását a szélsőjobboldal tapssal nyugtázta, a parlament folyosóján a két „ellenfél", Kállay és Imrédy pedig kezet fogott.

S mit tett, mit javasolt a Hitler-ellenes parlamenti ellenzék? A Kisgazda- és a Szociáldemokrata Párt képviselői a parlament nyilvánossága előtt lényegében megismételték az 1943. júniusi memorandumban és a Kállayval folytatott tárgyalásokon kifejtett politikai nézeteiket. Nagy Ferenc, főleg azonban Bajcsy-Zsilinszky Endre, továbbá Malasits Géza, Kabók Lajos és Peyer Károly élesen támadták a kormány háborús politikáját. Alkotmányellenesnek, törvénytelennek minősítették a hadba lépést. Követelték, hogy a kormány vonja le a megfelelő következtetéseket a háromhatalmi szerződés felbomlásából, s indítson vizsgálatot a voronyezsi katasztrófáért felelős személyek ügyében. Mindkét párt képviselői leszögezték, hogy továbbra is kitartanak a pártszövetségben lefektetett elvek mellett.

Élesen bírálták — főleg a szociáldemokraták — a kormány szociálpolitikáját, a munkásokat egyre jobban sújtó háborús adópolitikát, a kormány új gazdaságpolitikáját, amely nem csökkentette, hanem tovább növelte az árak és bérek közötti aránytalanságot. Bírálták az üzemekben általánossá vált durva bánásmódot, a zsidóktól elvett földingatlanokkal folyó üzérkedést stb. Felszólalásaik azonban nem irányultak a Kállay által ismételten meghirdetett „nemzeti egység" ellen, sőt a Kisgazdapárt a november 14-i komáromi választmányi ülésen örömmel üdvözölte Kállay parlamenti beszédét. „Lehetnek és vannak is véleménykülönbségek. Csak egyben nem szabad véleménykülönbségnek lenni, és ez az, hogy minden egyéni érdeket és minden úgynevezett pártpolitikai szempontot félretéve a nagy egységet, a nemzetet kell szolgálnunk" — hangoztatta a Kisgazdapárt elnöke,

Nagy Ferenc pedig a parlamentben tiltakozott azon vádak ellen. amelyek szerint pártja és a vezetése alatt álló Parasztszövetség a forradalom, a bolsevizmus szállásesinálója lenne.

Hasonló szellemben beszélt Peyer Károly is. „Annak ellenére, hogy éles politikai ellentét választ el bennünket a Ház majdnem minden politikai pártjától... vannak közös területek, amelyeken még a politikai ellentét ellenére is találkozhatunk. Ezek között első az ország függetlensége, ennek a területnek épsége, a rend, a nyugalom fenntartása. Ezek azok a kérdések... amelyekben mi felajánljuk készségesen azt a szolgálatot és támogatást, amelyet az országnak nyújtani tudunk..." Határozottan visszautasította azt a vádat, hogy az SZDP 1918 megismétlődésére törekszik. Kállay elismeréssel nyugtázta az SZDP vezetőinek felajánlkozását, és hangoztatta, hogy a kormány e tekintetben figyelemmel fogja kísérni a párt tevékenységét.

A jobboldali szociáldemokraták a kormány iránti lojalitásukat 1943. december 12-én miskolci nagyválasztmányi ülésükön nyilvánosan megismételték. Ez az értekezlet több szempontból jelentős volt. Első alkalommal számolt be az SZDP vezetősége a parlamenti csatározásokról, amelyekről a cenzúra miatt a közvélemény alig kapott tájékoztatást. Első alkalom volt arra is, hogy a teheráni értekezlet tanulságait levonva a pártvezetőség nyilatkozzon. A Népszava ugyanis állásfoglalás nélkül, teljes terjedelemben közölte mind a moszkvai, mind a teheráni konferencia nyilvánosságra hozott deklarációit, nyugati visszhangját pedig bő kivonatokban.

A nagyválasztmányi ülésen Borsod megye 50 községének küldöttei és Miskolc, Diósgyőr szervezett munkásainak képviselői vettek részt. A beteg Peyer Károly helyett Kéthly Anna számolt be a parlamenti ülésszakról. Bevezetőjében Kállayhoz hasonlóan azt bizonygatta, hogy Magyarország nem tud beleszólni a háború kimenetelébe, „hogy meddig tart még, kibírja még, ez nem a mi kérdésünk". A mi kérdésünk csupán egy lehet, „mi lesz a háború után". Visszautasította a szélsőjobboldalnak a pártra szórt rágalmait, de elmarasztalta őket azért, mert felrúgták Kállaynak a fegyelemre, egységre hívó szavát. Leszögezte, hogy a párt nemcsak szavakban, hanem tettekben is támogatni fogja a kormányt

azokban a kérdésekben, amelyekben Peyer Károly a parlamentben ígéretet tett.

Ezt követően Kéthly, részben Szakasits Árpád is, főleg azonban Szeder Ferenc (utóbbi egész beszédében) azt bizonygatta, hogy a Szociáldemokrata Párt mindent megtesz, hogy „a történelem megismétlődését megakadályozza", sőt képes a békés átmenetet biztosítani. Természetesen csak akkor, ha a politikai felkészülést biztosítják számára.

A jobboldali szociáldemokraták soha ilyen egyértelműen nem tagadták meg 1918 forradalmi vívmányait, a magyar nép, elsősorban a magyar munkásosztály nagyszerű forradalmi tettét, mint ezen a gyűlésen Szeder Ferenc. 1918-ban „én az utca népe voltam, nem tudtam kormányozni, de akik ezer esztendőn keresztül kormányoztak, azok ahelyett, hogy erősen megkapták volna a gyeplőt, szabadjára engedték az események forgatagában száguldó kocsit... A két évtizeden keresztül már politizáltunk is, és megismertük egy kicsit a politika mesterségét is, és már másként tudnánk eljárni, mint 1918-ban eljártak azok, akiket az események felelős posztra szemeltek ki, de tanuljon a középosztály is és tanuljon az uralkodó osztály is az elmúlt eseményekből, és ne vádaskodásokat hangoztasson, amikor a vihar itt van a fejünk felett, hanem keresse a módját, keresse az alkalmat, hogy összefogásban egyesülve meg tudjuk menteni, amit lehet, ebben a viharban, ezen a darab földön."

1944 elején nem volt olyan szociáldemokrata vagy kisgazdapárti gyűlés, ahol Kállay jelszavai — a határok védelme, a területi integritás — ne szerepeltek volna a jobboldali vezetők beszédeiben. Ezek a vezetők egyre súlyosabb helyzetbe sodorták az ellenállási mozgalom erőit, s egyre világosabbá vált, hogy csak nélkülük, esetleg ellenük léphet előre a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom.

Erről tanúskodnak a Bajcsy-Zsilinszky parlamenti szereplését követő események is. Bajcsy-Zsilinszky több beszédében — az összes ellenzéki felszólalások közül a legélesebben — támadta a kormány politikáját. Önvédelmet követelt a világ minden égtája felé, a Szovjetunióval szemben éppúgy, mint Németországgal szemben. A Szovjetunió felé vezető egyetlen kiutat még Bajcsy-

Zsilinszky Endre sem látta. A Nyugatról érkező figyelmeztetések ellenére sem tudta még akkor elfogadni, hogy csak a Szovjetunióval együtt lehet a háborúból kilépni, Németországgal szembefordulni.

Bajcsy-Zsilinszky, amint tudomást szerzett a német megszállás előkészületeiről, szinte a parlament ülésezésével egy időben eljuttatta Kállayhoz Kiss János altábornagy újabb tanulmányát. Kiss János megállapította, hogy egy német befolyástól mentes új vezérkar, a rendelkezésre álló emberanyag és technikai eszközök birtokában eredményesen felvehetné a küzdelmet az esetleges német megszállási kísérlettel szemben. Hangsúlyozta: „...egyfelől Magyarországnak semmi szín alatt sem szabad behódolnia egy német megszállási szándéknak, másfelől Magyarország igen komoly katonai ellenállást fejthet ki a meglevő belső katonai bajok ellenére is, harmadszor a magyar ellenállást akkor is vállalni kell, ha az nem kecsegtetne valószínű sikerrel". Bajcsy ehhez még hozzáfűzte: „A német megszállást nem az ellene való felkészülés, hanem éppen a teljes felkészületlenség provokálja." Bajcsy-Zsilinszkyt tehát hibás koncepciója, szovjet- és kommunistaellenessége sem gátolta abban, hogy bátran hirdesse: a háborúból ki kell lépni, szembe kell fordulni a németekkel. A kormány, Bajcsy parlamenti felszólalását és 1943 novemberében Svájcban a Berner Tagewacht című szocialista lapban nyilvánosságra hozott júliusi memorandum részleteit felhasználva, a bátor politikus elnémításán fáradozott. Kállay megtiltotta, hogy a lapok bármit is közöljenek Bajcsy-Zsilinszky beszédeiből, majd december 3-án személyes levélben szólította fel Bajcsyt, vonuljon vissza a politikai élettől. Bajcsy-Zsilinszkyt *súlyos támadások érték saját pártjában is*. Horváth Zoltán országgyűlési képviselő a decemberi pártértekezleten követelte felelősségre vonását. A polgári tagozat, továbbá Oltványi Imre, Tildy Zoltán közbelépésére a felelősségre vonás ugyan elmaradt, de határozatot hoztak, hogy a jövőben minden felszólalását aprólékosan meg kell vitatni.

Bajcsy az őt ért támadások után — bár a passzivitást nem volt hajlandó vállalni — mégis visszavonult a parlamenti szerepléstől, és nem vett részt a párt vidéki gyűlésein sem. Tildyhez

írott levelében leszögezte: „Ha tisztán e sérelmeket és önérzetemet tekinteném, ki kellene lépnem ebből a pártból, de nem lépek ki... mert éppenséggel nem tudom, hogy pártunk nagy tömegei ezekben a kérdésekben — a nagy elvi kérdésekben — nem az én élesebb és határozottabb fogalmazásomat s gyorsabb ütememet helyeselnék-e, ha megkérdezhetnénk?"

A kormány teljesítette a szélsőjobboldal néhány követelését, bizonyos intézkedéseket hozott a baloldali pártok ellen is. Decemberben betiltotta az SZDP vezetőképző tanfolyamait, nem emelt kifogást az ellen, hogy Peyer, Kéthly és Csorba János képviselői mandátumát a mentelmi bizottság felfüggessze, bár letartóztatásukat megakadályozta.

A belügyminiszter javaslatára Nagy Ferenc „önként" lemondott a Parasztszövetség elnöki tisztségéről, és helyébe a MÉP egyik alelnökét választották, hogy a szövetség „politikamentességét" biztosítsák. Egyre több akadályt gördítettek a földművesszakosztály szervezkedése elé is. Kongresszusának összehívását a belügyminiszter kétszer is elutasította.

Ugyanakkor ismét szabadabbá vált a szélsőjobboldal szervezkedése. Nem véletlen, hogy a nyilasok — a kormány elnézőbb politikája következtében — újabb támadásokat kezdtek a szociáldemokrata szervezetek és vezetőik ellen. 1944 januárjában Kassán, Pestlőrincen és a Pécs melletti Vasason megtámadták a szociáldemokratákat.

A kormány hajlandó volt a németek újabb követeléseit teljesíteni. Hozzájárult, hogy a németek Dobogókőn 80 főnyi légi parancsnokságot állítsanak fel, decemberben pedig, amikor az árucsereforgalmi tárgyalásokon a németek — a pénzügyminiszter szavaival élve — „számunkra teljesen elfogadhatatlan feltételeket teremtettek", a minisztertanács a tárgyalások mellett döntött.

A kormány teremtett olyan helyzetet, hogy az újvidéki tömeggyilkosság főbűnösei, amikor már felelősségre vonásuk elkerülhetetlenné vált, Németországba szökhessenek az ítélet elől.

Kállay helyzete a jobbfelé tett kedvezmények következtében, úgy látszott, átmenetileg megszilárdult. Sikerült elkerülnie, hogy a szélsőjobboldal ismét felvesse a bizalmi kérdést, az ellenzéki

parlamenti pártok pedig a legfontosabb kérdésekben támogatásukról biztosították a kormányt. Támogatta a kormány politikáját a felsőház is. A kormánysajtó s vele együtt az ellenzék lapjai, főként a Magyar Nemzet, a Kállay parlamenti beszédében kifejtetteket a nemzet megmentésére irányuló egyetlen lehetőségként állította be. Mind több nyilatkozat hangzott el felelős kormányférfiak részéről, hogy a határainkhoz közeledő szovjet csapatok a békés építőmunkát, a kormány által teremtett — a háborús Európában szinte egyedül élvezett — rendet, nyugalmat, viszonylagos jólétet és békét akarják megsemmisíteni. Magyarország csak határait és létét védi — mondották —, és semmi köze a nagyhatalmak között folyó háborúhoz.

A nemzetiségeket is szerették volna megnyerni, ezért Kállay 1943 végén sorra járta a nemzetiségi területeket, és „békejobbot" ajánlott fel nekik. Azt bizonygatta, „hogy a Kárpát-medencében csak a magyarság tudott és tud tartós békét, nyugalmat és biztonságot teremteni; csak a magyarság tud államot alkotni". Kísérletek történtek Észak-Erdélyben egy román nemzetiségű, Kárpát-Ukrajnában pedig egy ruszin párt felállítására. A kormány hangos propagandát fejtett ki Kossuth halálának ötvenéves jubileumi ünnepségein is. Magyarország részvételét a második világháborúban gátlástalanul hasonlították össze a Kossuth vezette szabadságharccal.

1943 végén — Moszkva és Teherán után — szükségessé vált, hogy a kommunisták félreérthetetlenül tudtára adják a demokratikus pártok vezetőinek, hogy politikájuk hovatovább nem más, mint a kormány politikájának kiszolgálása, sőt tömegeiket is katasztrófába sodorják.

A Békepárt 1943 végén, 1944 elején több történelmi jelentőségű vitairatban, illetve memorandumban — az 1943. decemberi helyzetelemzésben, az 1944. január elején kiadott „Moszkva és Teherán után" című munkájában és 1944. január végén közzétett terjedelmes emlékiratában — összefoglalta a kommunisták álláspontját. Vitába szállt az antifasiszta tábor eredményes tevékenységét akadályozó, számos esetben reakciós nézetekkel, és egy harcos antifasiszta, demokratikus front megteremtésére és politikai platformjára tett ismételt javaslatokat. Ugyancsak e célt

szolgálta a közel kétéves szünet után — 1944 márciusában — ismét megjelenő központi pártlap is, a Béke és Szabadság.

A Békepárt elsősorban arra az alapvető kérdésre mutatott rá, hogy Moszkva és Teherán után minden olyan törekvés, amely számításon kívül hagyja a Szovjetuniót s egyoldalúan az angolszász hatalmakra kíván építeni, irreális és káros politika. A Hitler-ellenes tábornak végre tudomásul kell vennie, hogy Moszkva és Teherán nemcsak a hitleri koalícióra, hanem az antifasiszta szövetségesek táborán belüli reakciós, szovjetellenes terveket szövögető erőkre is súlyos csapást mért. Rámutatott, hogy Kállaynak ebben a helyzetben csak azért sikerült elfogadtatnia a németeket támogató politikáját, átmenetileg megszilárdítania helyzetét nemcsak a parlamentben, hanem részben a dolgozók között is, mert a Hitler-ellenes erők továbbra is támogatják őt, jóindulatú passzivitást tanúsítanak vele szemben. „Nagy sikere a reakciónak — írja a Békepárt emlékirata —, ha a demokratikus front vezetői a tömegek harci jelszavai helyett a kormány jelszavait hangoztatják: »nem lesz még egyszer 1918«, »a rendet fenntartjuk«, »alkotmányos ország vagyunk«, »jogállam vagyunk«, »határainkat megvédjük« stb., nagy sikere a reakciónak, ha a demokratikus ellenzék háború utáni tervek készítésével tölti idejét, *s ezzel mintegy elismeri a hitlerista háború elsőbbségét és érinthetetlenségét, és szabad kezet ad folytatására.*"

Leleplezte azt a hamisítást, amelyet a kormány és a mögötte álló politikai erők az 1918-as polgári demokratikus forradalommal szemben folytatnak. Leleplezte azt a hamisítást, amely Trianon fő okát ugyancsak az 1918-as forradalomból származtatta. Hitet tett a Békepárt 1918 mellett, amely „a reakció fél évszázados uralmának egész csődtömege" után is képes volt „megadni a nemzet számára a felemelkedés lehetőségét". Aki szembefordul 1918-cal, az szembefordul „a belső megújhodás lehetőségeivel", az ország demokratikus átalakításának igenlésével, még akkor is, ha programjában demokratikus követelések szerepelnek.

A Békepárt hangsúlyozta, hogy a jelen helyzetben egyetlen kiút a különbéke. Igyekezett szátzúzni a reakciónak azt a mesterkedését is, amely a különbéke követelését az ország esetleges

német megszállására hivatkozva utasította vissza. Megállapította, ha a kormány valóban ki akarna lépni a háborúból, akkor nem a német támadással szemben felhasználható demokratikus erők szétzúzására összpontosítaná erejét, hanem ellenkezőleg, támogatná azokat. Ez esetben a németekkel való szembefordulás kockázatai is jelentősen csökkennének.

Rámutatott a „határok védelméről" szóló nézetek reakciós jellegére. „Ezt a háborút az agresszív hatalmak oldalán viseljük, háborúnk nem válik védelmi háborúvá azzal, hogy az erőviszonyok megváltozása következtében a mi országunk területe lesz a hadszíntér. Magyarország háborúja mindaddig Hitler háborúja marad, amíg a nemzet nem szakít jelenlegi külpolitikai irányzatával, nem lép ki Hitler szövetségi rendszeréből s nem szünteti meg az ellenségeskedést a demokratikus hatalmakkal... Hogy Kállay kivel szemben akarja nemzeti létünket és határainkat megvédeni — érveltek a kommunisták —, hogy a felkészülés nem egy esetleges »átállást« céloz, nem Hitler ellen, hanem vele egyetértésben a közelgő Vörös Hadsereg ellen irányul, ez csak az előtt lehet kétséges, aki a reakció politikáját cselekedetei helyett... szemforgató politikai frázisok alapján ítéli meg."

A Békepárt állást foglalt Károlyi Mihály 1943 decemberében megjelent felhívása mellett, amely a katasztrófából kivezető utat az összes Hitler-ellenes erőket tömörítő *nemzeti felkelésben* jelölte meg. A Békepárt nemzetellenes cselekedetnek ítélte a reakció, még inkább a demokratikus pártok magatartását, amelyek azt állították, hogy a felhívás „polgárháborúra uszít". A Békepárt kijelentette, „a nemzeti felkelés éppoly kevéssé polgárháború, mint volt a 48-as szabadságharc. És nem teszi polgárháborúvá az sem, ha a Hitlert kiszolgált magyar reakció ellen is irányul, mint ahogy 48 nemzeti szabadságharcos jellegén sem változtatott az a körülmény, hogy akkor is voltak a német elnyomók oldalán gyászmagyarok és reakciós hazaárulók." A magyar demokratikus erőknek végre be kell látniuk, hogy „a reakció csak akkor veszti el hitelét és létjogosultságát az egész nemzet és a világ előtt", ha a nemzeti erők összefogásával belülről söprik el. Viszont az ország sokkal súlyosabb körülmények közé kerülhet, ha a demokratikus hatalmak lesznek kénytelenek el-

távolítani a — nemzetet bukásában is magával rántó — reakciót.

A Békepárt végül hangsúlyozta, hogy a Kállay-kormány csődpolitikájának kibontakozása mindenképpen a következetes demokratikus front fokozatos erősödéséhez vezet. A gyorsabb fejlődés útjából azonban két fő akadályt kell elhárítani: „1. *a munkásság tömegaktivitásának hiányát* és általában a dolgozó tömegek akciószegénységét, 2. *a vezetés ingadozását, passzivitását* és hajlamosságát arra, hogy a demokratikus tábor politikáját a reakció elleni harc útjáról a reakcióval való alkudozás útjára térítse le." A tömegek aktivitásának fokozása „a demokratikus front, a békeharc központi kérdése". Ezért a demokratikus tábor vezetőinek az a feladata, hogy a harcban a tömegek előtt járjon, példát mutasson, és bátran támaszkodjon is a tömegekre. A védekezés, a behódolás helyett támadásra, a tömegek aktivitásán alapuló demokratikus nemzeti front megteremtésére van szükség.

A Békepárt ezeket a dokumentumokat eljuttatta az SZDP, a Kisgazdapárt vezetőihez, a Parasztszövetség, a földmunkásszakosztály vezetőihez, a Szabad Szó parasztlevelezőihez, az országgyűlés németellenes beállítottságú képviselőihez, a demokratikus gondolkodású közéleti férfiakhoz, egyszóval mindazokhoz, akik a demokratikus front létrehozásában érdekelve voltak. A Békepárt politikai vitairatait az tette nagy jelentőségűvé, hogy a demokratikus erők táborát bénító leglényegesebb kérdéseket nagy politikai érettségre való, higgadt, mégis jogos türelmetlenséggel tárta az érdekeltek elé. Nagy jelentősége volt azért is, mert olyan időszakban tárta fel a Hitler-ellenes erők gyengeségét, amikor a hibák felszámolására még kedvezőek voltak a feltételek, amikor a Hitler-ellenes táboron belül a jobboldal behódoló politikája ellenére is nőtt a baloldal befolyása, s ismét kibontakozóban volt a tömegek aktivitása.

A szervezett munkásság körében 1943 végén a tagtoborzó, Népszava-előfizető kampány, a vezetőképző tanfolyamok megrendezése során megélénkült politikai aktivitás tovább fokozódott. Decemberben a növekvő szénhiány miatt az ipari üzemekben 10 napos szénszünetet, egyes, nem közvetlen hadifontosságú gyárakban a munkaidő jelentős csökkentését rendelték el. A szén-

szünet érzékenyen érintette a dolgozókat, ugyanakkor a háborús terhek rendkívül gyorsan nőttek. A dolgozók gazdasági harca ezáltal új szakaszába lépett. Az élen továbbra is a diósgyőriek jártak. A vasgyár dolgozói december 3-án újabb gazdasági és politikai követeléseket akartak eljuttatni az üzembe látogató Csatay Lajos honvédelmi miniszterhez, a gyár vezetősége azonban nem volt hajlandó a küldöttséget a miniszter elé engedni. A munkások kijelentették, hogy ez esetben nincs más választásuk, mint az üzemiroda elé vonulni. A honvédelmi miniszter közben tudomást szerzett a készülődő tüntetésről. Közölte az igazgatósággal, hogy azonnal fogadja a küldöttséget, és átveszi követeléseit. A munkások, miután Csatay fogadta követeiket, és ígéretet tett a követelések teljesítésére, lemondtak a tüntetésről.

Bár még elszórtan, jobbára egyéni akciók formájában, mégis sűrűsödnek a szabotázsakciók. Számos nagy — szabotázsból eredő — tűzesetről van tudomásunk. Néhány nagyüzemben, a Hofherr-gyárban, a Láng-gyárban, a Ganz Vagonban, a szénmedencékben, elsősorban a tatai és salgótarjáni szénmedencében s másutt is a Békepárt helyi sejtjei által irányított szervezett munkalassításra, szabotázsakciók sorozatára került sor.

Kedvező lehetőséget teremtettek a szervezett és szervezetlen munkásság mozgósítására az 1944 elején, a szociáldemokraták ellen irányuló nyilas támadások. A szervezett munkásság a pártvezetőséghez intézett levelekben, helyi szervezeteik védelmére hozott intézkedésekkel s határozott nyilasellenes akciók sürgetésével jelezte, hogy kész a pártot és szakszervezeteket az eddiginél sokkal radikálisabb cselekedetekben is követni. 1944 február elején a Vasas Otthonban tartott összbizalmi értekezleten maga Peyer is határozott visszavágásra szólította fel a szervezett munkásokat. Első ízben fordult elő, hogy nem 1918 elkerüléséről, hanem a munkásság 1918-hoz hasonló harci szelleméről szónokolt. A párttagsághoz szétküldött levélben azonban továbbra is megfontolt óvatosságra intenek. „Nem az a célunk, hogy a mai nehéz időkben az általunk fontosnak tartott nyugalmat megzavarjuk, de ez nem jelentheti azt, hogy a támadásokat tétlenül eltűrjük."

A Vasas Otthonban megrendezett összbizalmi-értekezleten — Peyer határozottabb, szokatlanul éles hangú beszéde ellenére — a bizalmiak nagy része, főleg a csepeliek, a pártvezetőséggel szemben elégedetlenségüknek adtak hangot. A vezetőséggel szembeni elégedetlenségük jeleit kell látnunk abban is, hogy egyes munkáskerületekben, Újpesten, Kispesten, Pesterzsébeten radikális hangú gyűléseket tartottak anélkül, hogy a gyűlések megrendezését bejelentették volna az SZDP-központban és a rendőrségen. Március 19-ére Csepel helyi munkásvezetői az egész város dolgozóit mozgósító gyűlést terveztek. Megtartását azonban a bekövetkezett események megakadályozták.

A bányavidékeken a Békepárt Központi Bányászbizottságának munkája mind erőteljesebben éreztette hatását. A bányászgyűlések hangulata — a szociáldemokrata vezetők szerint — mindinkább 1918-ra emlékeztet. Támadták a jobboldali vezetők passzív politikáját. A bányászszakszervezet a növekvő nyomással szemben úgy próbált védekezni, hogy kilátásba helyezte a „szélsőbaloldaliak kizárását" a szövetségből. Tatabányán és másutt a kommunisták akciógárdákat, fegyveres robbantócsoportokat szerveztek, hogy áttérhessenek a hatékonyabb ellenállásra.

Az értelmiség soraiban nőtt azok száma, akik kapcsolatokat kerestek a munkásokkal. 1943 végén, 1944 elején számos munkás—értelmiségi „baráti megbeszélésre" került sor, a katonai és politikai helyzetről „szerzett értesülések kölcsönös kicserélésére", a Kossuth, illetve Petőfi Rádió felhívásainak közös megvitatására. Már ebben az időben is alakultak illegális értelmiségi körök, amelyek Hitler- és kormányellenes röpiratokat adtak ki.

Kedvező fogadtatásra talált a Békepárt felhívása, amely a „búzakötvény"-jegyzés megtagadására szólította fel a gazdákat, kisiparosokat, kiskereskedőket, sőt a jelentősebb ipari, kereskedelmi cégeket és bankokat is.

A Békepárt politikai befolyásának növekedéséről, a Hitler-ellenes táboron belül a baloldal fokozatos megerősödéséről tanúskodik az a két akció is, amelyeknek célja az 1942-ben letartóztatott kommunista foglyok börtönviszonyainak megjavítása s az 1944. február 2-án Székesfehérvárott halálra ítélt kommunis-

ták — Tonhauser Pál, Pataki László, Szirmai Hédi és Szekeres Sándor — megmentése.

A kommunisták felkérésére Bajcsy-Zsilinszky Endre Bonczos államtitkárnál, majd Radocsay László igazságügy-miniszternél interveniált az elítélt kommunista foglyok ügyében. Pártolólag lépett fel ebben az ügyben Kéthly Anna, valamint a letartóztatottakért a VKF részéről felelős Cseh tábornok is. Ugyancsak több baloldali politikus — elsősorban az Erdélyi Párt több vezetője — mélyen elítélte az 1943 őszén letartóztatott kommunisták megkínzását, különösen pedig Józsa Béla meggyilkolását. A kommunisták helyzete ennek ellenére alig változott. 1944 elején ezért újabb akció indult. Ezek során Bajcsy javasolta, hogy az igazságügy-miniszter a börtönviszonyok felülvizsgálására kormánypárti és ellenzéki politikusokból álló bizottságot hozzon létre. Az újabb fellépés ugyan bizonyos eredménnyel járt, de ez a német megszállás miatt már nem realizálódhatott.

A négy halálra ítélt kommunista érdekében kibontakozott akció eredményesnek bizonyult. Ebben kétségtelenül szerepet játszott az is, hogy országos felháborodást váltott ki az újvidéki vérengzésért felelős tisztek szökése. A kommunisták kezdeményezésére németellenes írók, közéleti személyiségek, a Hitler-ellenes pártok egyes képviselői memorandumban tiltakoztak a miniszterelnöknél a halálos ítéletek ellen, és kegyelmet követeltek az elítélteknek. A tiltakozó akció megszervezésekor a Békepárt több tízezer példányban röpiratot adott ki, hogy hatékonyabbá tegye a halálra ítélt kommunisták megmentéséért indított akciót. A széles körű, együttes fellépés eredményeként Szombathelyi vezérkari főnök a halálos ítéleteket életfogytiglani, illetve 15 évi börtönre változtatta.

A kormány minden rendszabálya ellenére a falvakban is gyors ütemben haladt a demokratikus erők szerveződése. 1943 őszén egymás után alakultak meg Dunántúlon, a Duna—Tisza közén, a Tiszántúlon és Dél-Szlovákia községeiben a földmunkásszakosztályok. 1944 elejére a földmunkásszakosztály legerősebb bázisa a Tiszántúl lett. Az eredmények láttán a szakosztály vezetősége kongresszus összehívását határozta el. A kormány két alkalommal — 1943 decemberében, majd 1944 januárjában — elutasí-

totta a kérést. Végül harmadszorra kénytelen volt engedni azzal a kikötéssel, hogy a kongresszus napirendjének egyik előadója Nagy Ferenc legyen.

A kongresszus előtt a szakosztály választmánya a kommunista Iliás vezetésével ötös bizottságot hozott létre a földmunkásság programjának kidolgozására.

Az előkészületek során mind a földmunkásszakosztályban, mind a Szabad Szó szerkesztő bizottságában egyre határozottabban követelték, hogy a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt ne csak „pártpolitikát csináljon", hanem a tömegekkel „eggyé válva", rájuk támaszkodva, a nemzet nagy közös érdekeiért szálljon síkra. A pártszövetség jobboldali vezetőivel szemben táplált jogos bizalmatlanság ugyanakkor helytelen útra is terelte a szegényparasztság egyes képviselőit. Ezek a két párttól függetlenül, azaz velük szemben akarták a munkás-paraszt szövetség megteremtésének „gyümölcsözőbb útjait keresni".

Vésztőn 1944. február 13-án nyolc megye — Békés, Bihar, Csongrád, Heves, Borsod, Komárom, Somogy, Zemplén — küldöttei és a Viharsarok földmunkásai, mintegy 1500—2000-en gyűltek össze a kongresszusra. Nagy Ferenc, majd Dobi István beszéde után beterjesztették a földmunkásság programját, amelyet a kongresszus egyhangúlag elfogadott. A felszólalók többsége síkraszállt az ország függetlenségéért, szabadságáért, fellépett a „sültgalambvárók", a „cselekvéstől irtózók" ellen. A kongresszus érdeme, hogy sikerült visszaszorítani a már említett „balos" jelenségeket, és lényegében elfogadtatta a Békepárt programját, amely a nemzeti erők tömörítését, a radikális földreformot, a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtését foglalta magában.

A falusi proletariátusnak ez az első országos megmozdulása nagyszerű bizonyítéka volt annak, hogy rövid fél év alatt a szegényparasztság szervezése jelentősen előrehaladt. Azt bizonyította, hogy a paraszti tömegek fokozatosan bekapcsolódnak az eddiginél sokkal radikálisabb és több eredménnyel biztató antifasiszta mozgalomba. Ez a folyamat visszahatott a szociáldemokrata és kisgazda pártszövetség balszárnyára is.

Az antifasiszta koalíció külügyminisztereinek moszkvai, majd kormányfőinek teheráni tanácskozása után az uralkodó osztályok nyugatbarát körei, főleg annak prominens képviselői: Bethlen István, Sigray Antal, Rassay Károly és mások előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a háború után a Kállay-kabinet még a nyugati hatalmak számára is elfogadhatatlan lesz. Ugyanakkor azt is tapasztalták, hogy Nyugaton egyre nagyobb az érdeklődés a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt szövetsége és e két párt vezetői iránt. Bethlenék Kállay mellett, azaz az államhatalom birtokában, a rendszerre nézve veszélytelennek tartották a pártszövetséget, ezért létrejöttét nem ellenezték. Arról azonban hallani sem akartak, hogy ez a pártszövetség váljon a jövő államhatalmának alapjává. A pártszövetséget alkalmatlannak tartották arra, hogy az uralkodó osztályok többsége számára elfogadható keretek között oldja meg a háború után feltétlen szükséges reformokat. Ezért a burzsoázia nyugatbarát körei hozzákezdtek egy olyan politikai tömörülés létrehozásához, amely a két párt szövetségét megbontva, nyugatbarát politikusokból és a Kisgazdapártból hozna létre polgári blokkot.

Elkészítették a polgári blokk, a Demokratikus Polgári Szövetség programtervezetét. A blokk fő feladatát az alakuló okmány a következőkben rögzítette: „Az első világháború végén a politikai pártok gyengesége, felkészületlensége és hatalmi versengése tette lehetővé a kormányzati tapasztalatokkal nem rendelkező proletariátus uralomra jutását. E nemzeti szerencsétlenség megismétlődésének elhárítása kötelességévé teszi minden, a közelmúlt eseményeiért felelősséggel nem terhelt polgári politikai pártnak és pártokban el nem helyezkedett politikusoknak, hogy személyi és pártszempontokat félretéve, az alapvető nagy elvekben megegyezve megkíséreljék egy egységes polgári front megteremtését."

A dokumentum tíz pontban sorolta fel a polgári szövetség alapelveit. Néhány pont általánosságban mozgó, demokratikus követeléseket tartalmazott. A programpontok többsége azonban a rendszer átmentésére szolgáló megállapításokat foglalt magában. Így pl. a 2. pont lehetőnek tartja nemzetközileg kedvező helyzetben „a törvényes magyar királyság megfelelő időpontban

való megvalósítását". Az 5. pont kimondja a magántulajdon sérthetetlenségét. Elveti a földreformot, és elegendőnek tartja az eddig már életbe léptetett, illetve megígért birtokpolitikai intézkedéseket. Bárminemű kisajátítást csak a legindokoltabb közérdek címén, teljes kártalanítás ellenében tart megvalósíthatónak. A 7—8. pont követeli a magángazdaságokba való állami beavatkozás gyengítését. A tervezet igyekezett megakadályozni, hogy az „új rendben" a Kommunista Párt legalitáshoz jusson. Kimondja: „Nem engedhető meg olyan politikai mozgalom, amely pontokban lefektetett és a jelenleg is érvényben levő büntető törvényekkel védett alapelveket tagadja." A propagandatervezet elkészülte után megindultak a tárgyalások is, amelyek kezdetben teljes sikert ígértek.

A programtervezet, még inkább a tárgyalások világossá tették, hogy a polgári blokk hívei nem hajlandók a tömörülésbe még a Szociáldemokrata Pártot sem bevonni, és nem ismerik el a kisgazdákkal kötött pártszövetség létjogosultságát. Azt nagylelkűen megengedték, hogy a Szociáldemokrata Párt a blokkon kívül maradva, a „blokkal való külön megegyezés alapján" támogassa a „nemzeti egységet". A Kisgazdapárt értekezlete hozzájárult ahhoz, hogy a pártvezetőség tárgyalásokat kezdjen a polgári blokkhoz csatlakozás ügyében, de ragaszkodtak az SZDP bevonásához. A tárgyalásokra kiküldött kisgazda vezetők, Nagy Ferenc és Varga Béla, megszegve a pártértekezlet utasításait, lényegében elfogadták a Bethlen—Rassay-féle javaslatot. Hajlandók voltak a két párt szövetségét felbontani és a Demokratikus Polgári Szövetséghez csatlakozni. Ezt aláírásukkal is szentesítették. A Kisgazdapárt tagsága, sőt vezetőinek egy része sem tudott a megállapodásról.

Amikor a polgári blokk létrejötte és a Kisgazdapárt csatlakozása a szociáldemokrata baloldal tudomására jutott, az SZDP vezetősége a baloldal nyomására azonnal tiltakozott. Kijelentette, ha Tildyék befejezettnek tekintik a Kisgazdapárt csatlakozását és a pártszövetség felbontását, azonnal nyilvánosságra hozzák a Kisgazdapárt reakciós lépését, és a munkás-paraszt tömegeket, valamint a haladó értelmiségieket mozgósítani fogják ellene. Megmozdult a Kisgazdapárt balszárnya, a polgári tagozat

is. 1944. február 25-én összeült a kisgazda pártértekezlet, ahol Bajcsy-Zsilinszky határozati javaslatot terjesztett be. Ebben elítélte a polgári blokkhoz való elvtelen csatlakozást, és követelte, hogy a pártértekezlet mondja ki: „egyfelől semmi olyan további pártcsoportosulásba nem megy bele, amely az SZDP-vel való kisgazdapárti együttest megzavarná vagy lazítaná, amelyhez az SZDP nem adná meg eleve a maga beleegyezését, másfelől komoly aggályai ellenére sem kívánja megszakítani a tárgyalásokat a polgári blokk elgondolóival..." Bajcsy azt javasolta továbbá, hogy a tárgyalásokon Nagy Ferenc és Varga Béla helyett Tildy Zoltán vegyen részt. A pártértekezletről nem áll rendelkezésünkre eredeti forrásanyag, csupán Bajcsy február 26-án Tildyhez intézett levele. A levélből kiderül, hogy Nagy Ferencéknek a pártvezetőségben sok hívük volt, s korántsem marasztalták el őket annyira, mint a polgári tagozat tagjai és a szociáldemokraták elvárták volna. A pártértekezlet — figyelembe véve a szociáldemokraták fellépését és a Kisgazdapárt balszárnyának heves tiltakozását — elodázta a döntést.

Rassayék ezután Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán ellen a kulisszák mögött fokozták támadásukat, és a polgári blokkhoz való csatlakozás utolsó dátumát — ultimátumszerűen — március 20-ában állapították meg.

Ez az összecsapás még a jobboldali szociáldemokraták szemét is felnyitotta, következésképpen ezek a már alig funkcionáló pártszövetség megszilárdítását sürgették. Az események hatására mindkét pártban aktivizálódott a baloldal, amely éppen a polgári blokk szervezkedése kapcsán ismerte fel, hogy sokkal határozottabb, szükség esetén pártjaik jobboldalával is szembeforduló politikát kell folytatniuk. A két párt balszárnyának megerősödése és közös fellépése fontos szerepet játszott később a kommunistákat is magában foglaló egységfront megteremtésében.

Ezekkel az eseményekkel szinte egyidőben — február 11-én — zajlott le Kállay miniszterelnöknél Bajcsy-Zsilinszky, Tombor Jenő és Barankovics István részvételével az a tárgyalás, amelyen elmarasztalták Kállayt Hitlernek, valamint a szélsőjobboldalnak tett újabb és újabb engedményei miatt. Bajcsy-Zsilinszky figyelmeztette a miniszterelnököt a német megszállás, illetve a néme-

tekre támaszkodó szélsőjobboldali puccs közvetlen lehetőségeire is. Határozott cselekvést és tetteket követelt a kormánytól. Kállay azonban Bajcsyt vádolta, hogy „egyoldalúan és könnyelműen játszik az ország érdekeivel". Bajcsy-Zsilinszky a tárgyalás után azonnal levelet írt Kállaynak. A levélben részletesen felsorolta a kormány egymást követő végzetes lépéseit, a Kállay által hirdetett „nemzeti egység" fonákságát. Bajcsy-Zsilinszky bátor önkritikával bírálta saját korábbi, Kállayt támogató politikáját is. „Úgy érzem — írja levelében —, majdan legfeljebb azért kaphatok jogos gáncsot, hogy nem voltam ezekben az időkben elég éles és határozott, nem distancíroztam magamat eléggé a kormánnyal szemben... *Nem tudom, nem történt-e ez részemről az ország jövendő kárára.* — De egy bizonyos, ha hibáztam, inkább abban hibáztam, hogy túlságba vittem az óvatosságot és lojalitást, semmint hogy lelkiismeretlen és könnyelmű módon, felelőtlenül elgaloppoztam volna magamat." Levele végén mintegy jóslatszerűen — most már a Békepárt memorandumához hasonlóan — jelenti ki: „...az az út, amelyen a kormány halad, kikerülhetetlenül vezet... egy Quisling-rendszer gyalázata és katasztrófája felé... a magyar állam világtörténelmi és immár véglegesnek ígérkező csődje felé". Ehhez még egy mondatot kell hozzátenni leveléből: „Ha a Quisling-kormány jön és még élek, fegyvert fogok ellene."

1944 tavaszán a szovjet hadsereg újabb fergeteges támadást intézett a fasiszta csapatok ellen. Az offenzíva során a szovjet hadsereg gyorsan közeledett Magyarország határaihoz, és március elején elérte a Kárpátok előhegyeit. Ha a Kállay-kormány valóban az ország megmentését, a Hitlerrel való szakítást tartotta volna elsődlegesnek, most kedvező lehetőség nyílt a kiugrásra. 1944 január—februárjában már azok a nyugatra akkreditált magyar diplomaták is, akik korábban azonosították magukat Kállay szovjetellenes terveivel, csak egy kivezető utat láttak: a kormány forduljon fegyverszüneti kéréssel a Szovjetunióhoz. Barcza György, a Kállay—Bethlen-csoport svájci különmegbízottja, 1944. február 18-án arról küld értesítést, hogy nyugati vélemények szerint a Kárpátok védelme teljesen kilátástalan. Azt tanácsolta, hogy amint a Vörös Hadsereg eléri a Kárpátokat,

a magyar kormány azonnal szakítson a németekkel, és vegye fel a kapcsolatot a szovjetekkel, kérjen békét a Szovjetuniótól.

Kállay és a magyar uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjai azonban nem voltak hajlandók megragadni az utolsó lehetőséget, nem tudtak felülemelkedni osztálykorlátaikon, nem voltak képesek a távoli „Nyugat" helyett a határon álló „Kelethez", a Szovjetunióhoz fordulni. 1944 februárjában ugyan még egyszer megkísérlik a keleti fronton álló százezer magyar katona visszavonását — de korántsem azért, hogy beszüntessék a szovjetellenes háborút. Ezeket a csapatokat a magyar határon akarták felvonultatni, s mi sem jellemzi jobban korlátoltságukat, mint az a reményük, hogy ezekkel a csapatokkal megállíthatják a nagy szovjet hadsereget. A február 15-i minisztertanács elrendelte 40 000 ember mozgósítását, akiket ugyancsak a Kárpátokba akartak irányítani. A kormány továbbá úgy döntött, hogyha a szovjet csapatok elérik Lvov vonalát, általános mozgósítást rendel el.

A katonai intézkedések az ország sorsáért aggódó közvélemény félrevezetésével párosultak. Kállay és a nyugatbarát politikai irányzatok most is jól ismert nacionalista, a kormány „önvédelmi" politikáját hangoztató demagógiával igyekeztek maguk mögött felsorakoztatni az amúgy is passzivitásra hajló lakosságot. Kállay 1944. február 20-án, a nemzetvédelmi keresztesek vigadói nagygyűlésén a békét és a Hitlerrel való szembefordulást követelő békepárti röpiratokkal polemizálva kijelentette, hogy a békét nem a röpiratok, hanem az ő kormánya hirdeti. Hasonló hangnemben válaszolt a nyugatiak követeléseire is. „Külföldről is halljuk a béke és kenyér jelszavát és azt, hogy tegyük le a fegyvert. Hadd kérdezzem meg naiv egyszerűséggel, miért kívánják éppen tőlünk, békés kis nemzettől, akik csak határainkat akarjuk védeni, hogy tegyük le a fegyvert... ?"

Politikai koncepciójával sarokba szorult, a kiúttalan helyzet megváltoztatására képtelen politikus szavai a következők: „Külpolitikánk mottója: Ne bántsd a magyart! Ameddig bennünket nem bántanak, mi sem bántunk senkit, de ha ártanak, nem tehetünk mást, mint hogy minden erőnkkel, amivel rendelkezünk, szembeszállunk azzal, aki hozzánk akar nyúlni." A veszély azonban egészen más irányból fenyegetett...

MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSA. A MAGYAR FRONT MEGALAKULÁSA

Hitler már 1943 tavasza óta mind nagyobb éberséggel és ellenszenvvel figyelte a Kállay-kormány politikáját. Ezért a nácik már 1943 őszén elkészítették Magyarország megszállásának tervét, a Margarethe I-et.

1944 tavaszán a német politikai és katonai vezetés tudta ugyan, hogy Kállayék kiugrási terve még nem érkezett el a megvalósulás stádiumába, a keleti front katonai eseményei miatt azonban egy váratlan eseményt sem hagyhattak figyelmen kívül.

Mi történt a keleti fronton?

A Vörös Hadsereg 1944 tavaszán Galíciában indított offenzívája felmorzsolta a Heeresgruppe Süd erőit. A németek e fontos hadászati arcvonalán a Romániában és a Kárpátoktól északra visszavonult erők között 200—300 kilométeres rés keletkezett. E frontszakasz lezárásához a németeknek nem voltak megfelelő tartalékaik. Kapu nyílt tehát a Kárpátokon át Magyarországra, feltárult az út közvetlenül Németország felé, végül lehetőség nyílt egy új támadó hadműveletre Románián keresztül a Balkánra. A romániai olajmezőkkel és a balkáni államokkal csak Magyarországon keresztül lehetett fenntartani az összeköttetést. Ennélfogva 1944 tavaszán hazánk Németország hadászati jelentőségű területévé vált.

Hitler ezeket a körülményeket mérlegelve döntött a Margarethe I végrehajtása, Magyarország náci megszállása mellett.

Az előkészületek megindulása után még mindig nyílt kérdés maradt a megszállás formai megoldása. A vezérkar a leplezetlen katonai megszálláshoz ragaszkodott, a politikusok kombinatív megoldást javasoltak. Március 15-én tárgyalták meg és fogadták el Hitler és közvetlen munkatársai a német Biztonsági Főhivatal memorandumában foglaltakat, amelyek az egyoldalú katonai akció helyett a politikai és a katonai megoldás kombinációját, másként az „evolúciós utat" javasolták.

Az emlékirat először is leszögezte: az ingadozó Kállay-kormány eltávolítása külső katonai beavatkozás nélkül lehetetlen. Ennélfogva a német katonai megszállás elkerülhetetlen. A memorandum a továbbiakban a megszállás legkedvezőbb megoldásának lehetőségeit elemezte. Mindenekelőtt hangsúlyozta: a nyílt, erőszakos katonai akció, különösen pedig a románok felhasználása súlyos veszélyeket rejt magában. Legcélravezetőbb, ha megnyerik Horthy Miklós kormányzó beleegyezését a katonai megszálláshoz. Mindenképpen el kell érni, hogy a kormányzó a helyén maradjon, és ő nevezze ki a németek által javasolt kormányt.

A memorandum arra is választ ad, miért szükséges és lehetséges Horthy megnyerése. A birodalom katasztrofális katonai, politikai és gazdasági helyzete nem teszi lehetővé, hogy erőszakos katonai beavatkozással esetleg Magyarországon is frontot nyissanak Németországgal szemben. Márpedig a nyílt erőszak Magyarországon „katonai, politikai, gazdasági káoszt okozna... *Az ország egyetlen ellenállási központtá válna.* És ez a szempont egészen különlegesen latba esik, tekintettel a jelenlegi német katonai helyzetre — nagyszámú német hadosztályt fog lekötni bizonytalan időre." Továbbá a nyílt katonai beavatkozás súlyos csapást mérne a német hadigépezet szempontjából fontos magyar hadiipari termelésre és a mezőgazdasági terméseredményekre. Jelentősen csökkenne, esetleg lehetetlenné válna Magyarország még igen nagy embertartalékainak felhasználása. A megszállás kedvezőtlen kimenetele károsan befolyásolná a balkáni országok helyzetét, teljesen elvághatná a németek egyetlen utánpótlási vonalát a Kárpátok előterében húzódó keleti front, valamint a Balkán felé. A nyílt katonai intervenció tehát „a ki-

jelölt célokat *nem feltétlenül* éri el, hanem *nehezen áttekinthető* stratégiai és külpolitikai helyzeteket teremt" — állapítja meg az emlékirat.

Mit biztosítana ezzel szemben az ún. kombinatív megoldás? „Belpolitikailag konszolidált, németbaráttá igazított Magyarországot." Lehetővé tenné az ország gazdasági és embertartalékainak totális mozgósítását. Végül jelentős német és román csapatokat mentesíthetnek a megszállás feladatainak végrehajtása alól; ezeket tehát a fronton lehetne felhasználni.

A memorandum arra is válaszol, miért kedvezőbbek az általuk szorgalmazott kombinatív módszer lehetőségei. A magyar uralkodó osztályok félelme a Szovjetuniótól, a „bolsevizmustól" oly nagy, az angolszász csapatok megjelenése pedig Magyarországon olyan valószínűtlen, hogy a szovjet hadsereg gyors közeledése „a felső rétegeknek a velünk szemben legellenségesebb erőit is" hamarosan éretté teszi a tárgyalásra. A március 15-i megbeszélésen tehát a kombinatív megoldás mellett döntöttek.

A terveknek megfelelően 1944. március 18-án Horthyt Hitler főhadiszállására, Klessheimbe hívták. Bár az elutazás körül idehaza, majd a főhadiszálláson a kormányzó és Hitler között kemény összecsapásokra került sor, Horthy végül — ha sértődötten is — beleegyezett Magyarország német megszállásába. Helyén maradt, ezzel szentesítette a megszállást, és vállalta, hogy a német követeléseknek megfelelő kormányt nevez ki. Ilyen előzmények után, 1944. március 18-án este megkezdődött a Margarethe I végrehajtása.

Március 19-én a német fasiszta csapatok minden különösebb ellenállás nélkül a Tisza vonaláig megszállták Magyarországot. A magyar csapatok csak ott fejtettek ki ellenállást, ahová a vezérkari főnök ellenállást megtiltó parancsa még nem érkezett meg, Sopron környékén, Győrben, Budaőrsön, Székesfehérvárott. Komolyabb összetűzésre csupán Újvidéken került sor, ahol a németek a magyar egységeket le is fegyverezték. A reggeli órákban a Dunántúl, a Duna—Tisza köze és a tiszai átkelők főbb pontjai német ellenőrzés alá kerültek, a Tiszántúl fontosabb stratégiai pontjaira pedig német ejtőernyős csapatok ereszkedtek le. Német csapategységek szállták meg a főváros stratégiai pontjait,

s mire a budapestiek felébredtek, a hidak, a rádió, a rendőrfőkapitányság, a fontosabb minisztériumok s maga a Vár is a nácik birtokában volt.

Joggal vetődik fel a kérdés, vajon a német megszállás elfogadása szükségszerű volt-e. Vajon a megszállással szembeni ellenállás feltétlenül kudarccal végződött volna?

Kétségtelen, hogy a náci akcióval szembeni ellenállás végső kimenetelét illetően — minden körülmény mérlegelése mellett is — ma csupán feltételezésekre vagyunk utalva. Nem lehet azonban elhallgatni, hogy egy valamennyire is megszervezett, előkészített és az összes számba jöhető erőkre támaszkodó ellenállás nem végződött volna mindenképpen kudarccal. A vereség ellenére is felmérhetetlen lett volna az az *erkölcsi győzelem*, amelyet a magyar nép a szabadságszerető világ ítélete szerint aratott volna.

Talán nem is bukik el az ellenállás akkor, ha azt a kormány a hadseregre és az antifasiszta erőkre támaszkodva vállalta volna. Előbb már utaltunk arra, hogy maguk a nácik is rendkívül súlyos helyzet kialakulását várták egy olyan katonai beavatkozástól, amely szervezett ellenállásba ütközne. Éppen evégett fogadták el a már említett evolúciós utat. 1944. március elején Kállaynak lett volna lehetősége, hogy a baloldali pártokhoz s a dolgozó tömegekhez forduljon, nagy részük támogatására elvben számíthatott volna. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy 1944. március közepén a Kisgazdapárt és az SZDP vezetői, értesülve a németek készülődéséről, felajánlották támogatásukat a megszállással szemben. Március 17-én Bajcsy-Zsilinszky és Tildy Zoltán felkeresték Kállayt, és követelték, hogy szervezze meg az ellenállást. „Személyünket és a Kisgazdapártot felajánlottuk az ellenállásban való részvételre. Ez az ellenállás talán nem lett volna teljes sikerű — állapította meg később Tildy —, de átéreztük egy esetleg sikertelen kísérletnek is az eszmei jelentőségét, és figyelmeztettük rá Kállayt, nagy különbség van abban, hogy a nemzet a szenvedést és a kockázatot önként vállalja-e, és annak elébemegy, vagy pedig gyáván viselkedik, és akkor is rázuhan a szenvedés." Kállay elutasítóan válaszolt, s lehetetlennek tartotta a német megszállást. Kállay a nácikkal való szembefordulás esetén nyilvánvalóan számíthatott volna

a kommunisták és velük szimpatizáló, következetesen antifasiszta erők támogatására, hiszen a Kommunista Párt már 1942 áprilisában világosan leszögezte: ha a kormány szembefordul a németekkel, és a háborúból kivezető útra lép, támogatja erőfeszítéseit. Kállay azonban erre a támogatásra nem tartott igényt.

Ha azt vizsgáljuk, volt-e elegendő katonai erő a kormány kezében, akkor is azt kell mondanunk, az ellenállás katonailag sem lett volna kilátástalan. 1944 márciusában a németek ellen bevethető, a magyar hadvezetés rendelkezésére álló katonai erők létszáma hozzávetőlegesen megfelelt az ország megszállására mozgósított náci erőkének. A magyar csapatok (különösen a tisztikar) megbízhatóság, fegyverzet és harckészültség szempontjából mindenesetre lényegesen gyengébbek voltak. Ez természetesen nagy hátrányt jelentett. Voltak azonban a magyar hadseregnek olyan előnyei, amelyek helyrebillentették volna a mérleg serpenyőjét. A magyar hadsereg általában friss, pihent erőkből állt, amit a német hadosztályokról nem lehet elmondani. Azt az erkölcsi erőt pedig nem is mérhetjük fel, amelyet a honvédő, a nép által támogatott hadsereg élvez. A német hadvezetés a fronton elszenvedett súlyos vereségek miatt nem nélkülözhette volna tartósan megszálló hadosztályait, hiszen ezeket csak a keleti és a nyugati arcvonal erőinek, tartalékainak átmeneti gyengítése árán tudta előteremteni.

Mindezekhez járult még egy alapvető tényező. 1944 tavaszán a szovjet csapatok támadásának felfogására a Kárpátokba felvonultatott magyar egységek a Vörös Hadsereg közvetlen közelébe kerültek. Ha a magyar kormány és a katonai vezetés 1944 tavaszán idejében kapcsolatot teremt a szovjet politikai és katonai vezetéssel (erre ebben az időben már nyugatról is igen sok felszólítás érkezett), akkor katonailag reális az a következtetés, hogy a szovjet csapatok a magyar erők segítségével néhány napon belül elérhették volna az országot. A katonai események egy ilyen fordulata döntő módon befolyásolhatta volna a magyarországi eseményeket. Mivel a magyar antifasiszta erők rendkívül gyengék, önálló cselekvésre képtelenek és a kormány szándékáról tájékozatlanok voltak, az adott esetben egyedül a hatalmon

levőktől függött a hadsereg bevetése, a német megszállással szembeni ellenállás vállalása vagy elvetése. Kállay Miklós miniszterelnök emlékirataiban maga adja meg a választ, miért nem vállalták az ellenállást: „Az bizonyos, hogy saját erőnkkel meg tudtunk volna szabadulni a németektől, de nem így az oroszoktól."

*

A mintegy kilenc hadosztálynyi német katonai alakulat előtt és azokkal egyidőben Magyarországra érkezett számos SS-, körülbelül 5—600 Gestapo-ügynök, a Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst) mintegy 300 és az Eichmann-féle Sonderkommando 200—300 tagja. Aktivizálódtak a szélsőjobboldali politikai szervezetek, természetesen a Volksbund, az alig néhány hete Imrédy vezetésével alakult Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség (KABSZ) és a Belügyminisztérium nácibarát csoportjai Hain Péter irányításával. Százszámra tartóztatták le a baloldali ellenzéki pártok: a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Polgári Szabadságpárt képviselőit, köztük Peyer Károlyt, Mónus Illést, Malasits Gézát, Millok Sándort, Buchinger Manót, Nagy Ferencet, Tildy Zoltán helyett fiát, Bajcsy-Zsilinszkyt (aki a letartóztatottak közül egyedül tanúsított fegyveres ellenállást), Rassay Károlyt és másokat. Őrizetbe vettek számos polgári újságírót, írót, tudóst. De nem kerülték el a letartóztatást az uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjainak vezetői sem. Német kézre került 28 felsőházi tag és parlamenti képviselő. Március 19-én, a délutáni órákban megtartott koronatanácsi ülést követően, a Kállay-kormány „lemondása" után a Gestapo kezére került Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és jobbkeze, Somor-Schweinitzer József, a politikai osztály főnöke, a kommunisták üldözésének fő specialistája, továbbá több magas rangú külügyi tisztviselő és katonatiszt. Magát Kállayt csak az mentette meg a letartóztatástól, hogy a Vár föld alatti labirintusain keresztül a török követségre szökött. A terror első hulláma főleg a zsidó származású vagy a védelmükben korábban fellépő politikusokat,

közéleti személyeket érintette. A németek által lefogottak számát a náci források is több mint háromezerre becsülték. A letartóztatottak száma azonban sokkal nagyobb lett volna, ha a kora reggeli órákban a megszállásról értesült magas rangú külügyi tisztviselők a veszélyeztetett személyeket telefonon — hólabdaszerűen — nem értesítik, és az utóbbiak nem keresnek rejtekhelyet.

A Gestapo a letartóztatásokkal egyidőben megszállta és legtöbb helyen feldúlta a baloldali pártok székházait, több helyen a szakszervezetek otthonait, különböző társadalmi szervezetek, köztük a Parasztszövetség helyiségeit, a baloldali lapok: a Népszava, a Magyar Nemzet szerkesztőségét. Lefoglalták a budapesti szállodákat, a rózsadombi villák egy részét és valamennyi fővárosi iskolát. A megszálló német katonák magatartása még a velük rokonszenvező magyar csendőri és rendőri szerveket is meglepte. Ez tükröződik azokban a március 19-ét követő, főleg vidéki városokból érkezett rendőrségi, csendőrségi jelentésekben, amelyek a német katonák „önkényeskedéséről", „rendbontó", „a magyar hatóságok és közbiztonsági szervek" hatáskörébe beavatkozó és azt messze túllépő cselekményeiről szólnak. A bajai, a kalocsai, a kaposvári, a kassai, majd később a karcagi, a nagybányai, a kolozsvári, a beregszászi rendőrségi jelentésekben mindenütt sürgetik a nácik túlkapásai elleni fellépést.

A megszállást követő napok legtragikusabb eseménye a sátoraljaújhelyi börtön kommunista felkelésének kegyetlen vérbe fojtása volt. A Vezérkari Főnökség börtönében mintegy 400 magyar, szerb, szlovák és román kommunista sínylődött. A kommunista foglyok egy csoportja már régóta kitörési terven dolgozott. Elgondolásuk lényege az volt, hogy kapcsolatot teremtenek a szlovák partizánokkal, és csatlakoznak hozzájuk. A német megszállás után a rabok kommunista vezetőségének többsége — bár a terv sikerének feltételei nem voltak reálisak — úgy vélte, nincs vesztegetni való idő: a kitörést a város német megszállása előtt kell végrehajtani, mert később a terv valóban reménytelenné válik. A kommunista kollektíva zöme az akció sikerének bizonytalansága ellenére is a kitörés mellett döntött, mások tudomásul vették a határozatot.

Március 22-én, adott jelre lefegyverezték a belső őrséget. Ezután a börtönkaput kinyitva a kommunista foglyok egy része a Sátorhegyre menekült, abban a reményben, hogy sikerül a szlovák partizánokkal összeköttetést teremteniük. A kitörés pillanatában azonban az őrség le nem fegyverzett tagjai tüzet nyitottak a bentmaradottakra, a hegyre menekülőket pedig üldözőbe vette a városba épp aznap érkezett német katonaság és a helyi csendőrség. A fegyvertelen foglyokat a túlerő hamarosan megadásra kényszerítette. Másnap a börtönt elhagyó menekülők utolsó csoportját is összeszedték. A kitöréskor a nácik 54 kommunista életét oltották ki. A sebtében összeült vérbíróság további 11 kommunistára mondta ki a halálos ítéletet, s azt végre is hajtották.

A német megszállás az egész országot megrendítette. Még Hóman Bálint, a nácik hűséges embere, a volt kultuszminiszter sem titkolta ellenérzését. Naplófeljegyzéseiben a következő sorokat találjuk: „A közvélemény általában a legnagyobb megdöbbenéssel, fájdalommal s egy része felháborodással, más része szégyenkezéssel értesült a »szövetséges« haderő bevonulásáról, a megszállás tényéről s a német közegek önhatalmú intézkedéséről." A nácik lépése és Horthyék behódolása következtében polarizálódás figyelhető meg a középrétegekben, sőt az uralkodó osztályok táborában is. Egy részük — mint látni fogjuk — elutasítja az együttműködést a német megszállókkal, más részük passzívan tudomásul vette a tényeket, de még mindig maradtak elegen, akik készséggel vállalták a nácik követeléseinek és parancsainak teljesítését. A horthysta vezető körök nagyobb része a kormányzóval együtt a megszállók szolgálatába szegődött.

Horthy vonatával érkezett Magyarországra a teljhatalmú náci megbízott, Veesenmayer. A helyzet „normalizálására", az új kormányfő személyére vonatkozóan már a hazatérő kormányzói vonaton megindultak, majd a Várban folytatódtak a tárgyalások Horthy és a német megbízott között. Horthy kezdetben ellenállt, s csak hosszabb huzavona, a németek ultimátumszerű fenyegetése után, március 22-én jött létre kompromisszumos megállapodás. Ennek értelmében Sztójay Döme volt berlini követ került a kormány élére. A minisztertanács összetétele is tükrözi

a kompromisszumot. A kulcspozíciókon a náci beavatkozás miatt számottevően meggyengült kormánypárt, a Magyar Élet Pártja, illetve a megerősödött Imrédy-klikk, a Magyar Megújulás Pártja osztozott. A nemzetiszocialista pártokat két prominens képviselőjük, Baky László és Endre László fontos államtitkári beosztásban képviselte a kormányban.

A Sztójay-kormány a náci terveknek megfelelően hozzálátott a magyar politikai élet és az államgépezet teljes fasizálásához. Elsőként is a már szétvert, vezetőiktől megfosztott polgári pártok és az SZDP hivatalos betiltására került sor. Majd számos baloldali vagy angolszász orientációjú társadalmi szervezetet, köztük elsőként a Magyar Parasztszövetséget oszlatták fel. „Törvényesen" betiltották a Népszavát, a Magyar Nemzetet, a Szabad Szót, a Független Magyarországot, A Mai Napot. Néhány héttel később sor került a szakszervezeti lapok és más, esetenként németellenes véleménynek helytadó politikai és szaklapok betiltására. Összesen 126 újságot tiltottak be. Áprilisban, majd júniusban kormányrendelet jelent meg a haladó írók műveinek „többszörösítési, közzétételi és forgalombahozatali tilalmáról". Kötelezték a könyvtárakat, a magánszemélyeket, hogy a tilalom alá helyezett írók könyveit szolgáltassák be. A rendelet több mint kétszáz magyar és külföldi haladó író könyvét ítélte máglyára.

Néhány ismertebb író a névsorból: Bródy Sándor, Déry Tibor, Füst Milán, Gábor Andor, Gellért Oszkár, Gergely Sándor, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Ignotus Pál, Karinthy Frigyes, Komját Aladár, Molnár Ferenc, Osvát Ernő, Radnóti Miklós, Szabó Ervin, Szép Ernő, Várnai Zseni, Zelk Zoltán, a külföldiek közül Ehrenburg, Heine, Egon Erwin Kisch és Solohov.

Gyors ütemben folyt az államgépezet „átszervezése". Először a kormánypárt, a MÉP megreformálására került sor. 39 képviselő kilépett a pártból vagy kizárták őket. A MÉP vezetését Teleki Mihály vezetésével háromtagú bizottság vette át. A képviselőházat és a felsőházat egyetlenegyszer hívták össze, Sztójay „kormányprogramjának" meghallgatása után pedig bizonytalan időre szabadságolták.

Közben „felső szinten" megtisztították az államigazgatást. Eltávolították a Kül- és Belügyminisztériumból a „hintapolitika"

embereit. Május végén 41 főispáni állásból 29-et már új emberrel töltöttek be. Lecserélték Budapest főpolgármesterét, polgármesterét és főkapitányát, hasonló személycserékre került sor vidéki városokban is. Új elnököt kapott a GYOSZ, amelynek autonómiáját felszámolták, később nevét is megváltoztatták. A Gyáriparosok Országos Szövetségéből Gyáriparosok Országos Központja (GYOK) lett. Hasonló sorsra jutott az Ipartestületek Országos Központja. Leváltották a Nemzeti Bank, a Hitelbank, az Operaház, a Nemzeti Színház, a Rádió vezetőségét, új főszerkesztőt kapott a kormány félhivatalos lapja, a Pester Lloyd.

A totális fasiszta rendszer kiépítésekor napirendre került az egymással továbbra is torzsalkodó jobboldali pártok egyesítésének terve. A Sztójay-rezsim megkísérelte, hogy egyeduralmat élvező fasiszta pártot vagy pártkoalíciót alakíttasson. Evégett áprilisban a szélsőjobboldali pártok vezetői — a nyilasok kivételével, akiket a kormányból „kifelejtettek" — nagy erőfeszítéseket és hangzatos kijelentéseket tettek. A megszállás után a finánctőke és a nagybirtok politikai és (a zsidóellenes intézkedések következtében) gazdasági hatalma jelentősen visszaszorult. A politikai és gazdasági hatalmat régóta ostromló, belső ellentétei miatt megosztott dzsentri és „új burzsoá" rétegek most a nácik segítségével pozíciókat szereztek a kormányban, és eljutottak az államapparátus felső csúcsaira. Belső ellentéteiket ez ugyan nem oldotta meg, ellenkezőleg: kiélezte azokat. A kormány tehát szinte lehetetlen feladatra vállalkozott, amikor egy szélsőjobboldali pártkoalíció létrehozásán fáradozott. A hatalmon osztozkodók, illetve a kívülrekedtek, a nyilasok ellentétei olyan jelentősek voltak, a belső személyi és csoportharcok, a koncon való osztozkodás körül folyó viták pedig olyan élessé váltak, hogy a konszolidáció lehetetlennek bizonyult, és nemcsak a pártkoalíció nem jött létre, hanem maga a kormány is csak a nácikra támaszkodva, puccsok és válságok közepette maradhatott a helyén néhány hónapig.

Az 1944. március 29-i minisztertanács ülésén hozták az első antiszemita rendszabályokat. Ezzel megindult a zsidóellenes intézkedések áradata. A minisztertanács első intézkedése a sárga csillag viselését rendelte el, majd ezt követte a zsidó tulajdonban levő gépjárművek, telefonok, rádiók elkobzása, az üldözöttek el-

távolítása a közszolgálatból, megfosztásuk ügyvédi, sajtó-, orvos-, színészkamarai tagságuktól. Az első rendeletek után korlátozták a zsidók mozgásszabadságát, majd elkobozták a „zsidó vagyont", bezárták a zsidók üzleteit, zár alá vették készleteiket, sőt a fasizmusra jellemző embertelenséggel élelmiszeradagjaikat is korlátozták. Április közepén — a főváros kivételével — csendőrkerületenként megkezdődött az üldözöttek tömörítése gyűjtőtáborokba és gettókba. Május 15-e után naponként tízezreket hurcoltak Auschwitz haláltáborába. 70—75 embert zsúfoltak be egy-egy lezárt marhavagonba. Július 9-ig, amikor a vidék „zsidótalanítása" befejeződött, Veesenmayer jelentése szerint majdnem négy és félszázezer embert hurcoltak el. Közülük hozzávetőleges becslések szerint több mint 320 000 ember szenvedett mártírhalált a gázkamrákban, felerészben nők, egyötödük pedig kiskorú volt.

A baloldali pártok és társadalmi szervezetek „törvényes" betiltásával és a zsidóellenes intézkedésekkel egyidőben újabb internálási hullám sújtotta a szocialista munkásszervezetek tagjait, főként a szakszervezeti tisztségviselőket. A kormány tartott a munkások felháborodásától, az esetleges termelési zavaroktól, ezért a terrorral megfélemlített szakszervezeti vezetők lojális magatartásában bízva a szakszervezeteket nem oszlatta fel, csupán kormánybiztosi ellenőrzés alá helyezte őket. A szakszervezetek munkásotthonait viszont mindenütt lefoglalták. Budapesten például a vasasszakszervezet székházát, az angyalföldi, a kőbányai, a rákospalotai, a csepeli, a kispesti, a pestszentimrei munkásotthon kapuit zárták be, de a vidékiek is hasonló sorsra jutottak.

Március 26-án, tehát még a baloldali pártok „törvényes" betiltása előtt a munkásügyek államtitkárává kinevezett keresztényszocialista Vasváry Lajos közvetítésével Sztójay — Veesenmayer tudtával — tárgyalásra szólította fel a Szaktanács még szabadlábon levő vezetőit. A kormány és a Szaktanács megbízottai több napon át tárgyaltak. Az utóbbiakat Kabók Lajos vezette, aki Peyer Károly elhurcolása után lett megbízott főtitkár. Vasváry a megbeszélés alapjául elfogadta a Szaktanács feltételeit, amelyekben a szakszervezetek „normális" működésének enge-

délyezését és az elfogott vezetők szabadon bocsátását követelték. Kabók e feltételek elfogadásának reményében tájékoztatta a tárgyalásokról és a szakszervezetek várható sorsáról az elérhető vezetőket. A tárgyalások utáni napok azonban megmutatták, hogy a Szaktanács együttműködési hajlandósága a magyar Quisling-kormánnyal az utóbbi ígéretei ellenére is csak a szakszervezetek részéről jelent elkötelezettséget. A kormány által kilátásba helyezett, majd megerősített legalitás csak arra volt alkalmas, hogy megtévessze a munkásságot, és a legalitás biztosította feltételek között tanácskozó vezetők időnkénti letartóztatásával, továbbá újabb és újabb, soha be nem tartott ígéretekkel kényszerítse a szervezett munkásságot a folyamatos termelésre, a „rendzavaró" cselekményektől való tartózkodásra.

A belügyi szervek, amelyek évek óta a munkásszervezetek betiltását követelték, most érthetetlennek tartották a szakszervezetek működésének engedélyezését. Az SZDP „törvényes" betiltása után tehát egymás után szedték össze az első letartóztatási hullámból megmenekült funkcionáriusokat. Így hurcolták el a MÉMOSZ vezetőségét Somogyi Miklóssal az élen, Marosán Györgyöt, az Élelmezési Munkások Szövetségének főtitkárát, Kőműves Józsefet, a Ruházati Munkások Egyesületének alelnökét és más fővárosi munkásvezetőket. Vidéken ugyancsak április elején tartóztattak le vagy internáltak számos szakszervezeti vezetőt, az SZDP, a Parasztszövetség és más haladó szervezetek tagjaival együtt. Április 5-én internálták Debrecenből Kállai Sándort, az SZDP elnökét, Miskolcról Rónai Sándort, az SZDP titkárát és több mint tíz vezetőt. Kassáról április 13-án hurcolták el Borovszky Gézát, az SZDP titkárát húsz társával együtt, közülük tízen helyi szakszervezeti vezetők voltak. A megszállást követő egy hónapban az ungvári rendőrkapitányság területén 113 kommunistát vagy „kommunistagyanús elemet" internáltak, és 54-et helyeztek rendőrségi felügyelet alá. Máramarosszigeten 85, Csíkszeredán 77 az internáltak száma. Baján 19 helyi szocialista vezető internálásáról tudunk. Nincsenek pontos adataink az Orosházáról, Hódmezővásárhelyről, Békéscsabáról, Kolozsvárról, Nagyváradról, Rozsnyóról, Egerből, Vácról, Székesfehérvárról, Pápáról és Pécsről elhurcolt helyi szociáldemok-

rata és szakszervezeti vezetők lefogásáról. A rendőrségi jelentések április végén lakonikusan csak annyit jeleznek: „A kommunistagyanús elemeket részben internáltuk, részben rendőrhatósági felügyelet alá helyeztük." Az internálási végzések, a visszaemlékezések és a Szaktanács 1944-es jegyzőkönyvei alapján készült hozzávetőleges adatok szerint a letartóztatott, internált SZDP és szakszervezeti tisztségviselők száma megközelíti az ezret, köztük természetesen sok kommunista is volt. Az egyszerű szervezett és szociáldemokrata munkások, az agrárproletárok és más antifasiszták letartóztatásának számszerű adatairól hozzávetőleges becsléseink sincsenek.

Miközben tombolt az antifasiszták elleni terror, március 30-án Baky László belügyi államtitkár megszüntette a nyilasok ellen korábban hozott internálási és rendőrfelügyeleti végzéseket, Horthy pedig áprilisban közkegyelemben részesítette a bebörtönzötteket.

Az antifasiszták elleni terror és a „zsidókérdés megoldása" a magyar nép megfélemlítésének csak egyik eszköze volt. A megszállás után a szélsőjobboldal kezébe került hatalmas propagandagépezet még bővebben kezdte ontani a kommunista- és szovjetellenes rágalmakat, fokozódott a nacionalista, a soviniszta és az antiszemita uszítás. A tömeghangulat szítására különösen alkalmas rémhírek szennyes áradatként öntötték el az országot.

A korlátokat eddig is alig ismerő kommunista- és szovjetellenes hisztéria felkorbácsolására jó alkalomnak bizonyult a német megszállásnak és a Magyar Tanácsköztársaság 25. évfordulójának egybeesése. A szélsőjobboldal már a megszállás előtt nagy erőfeszítéseket tett az évfordulóban rejlő „lehetőségek" kihasználására. Ezért március 19-ére az Egyedül Vagyunk és a Magyar Futár szerkesztősége az Új Magyar Színházban antibolsevista nagygyűlést szervezett. A résztvevők többsége csak a nagygyűlésen szerzett tudomást a megszállásról. Oláh György, majd Rajniss Ferenc elvakult gyűlölettel rágalmazta a Magyar Tanácsköztársaságot és vezetőit. Azt hangoztatták, hogy „a demokrácia és a bolsevizmus határvonalai egybemosódtak", a magyar nép tehát csak a Szovjetunió elleni táborba tartozhat. „Áruló és belső ellenség mindenki, aki nem hajlandó küzdeni ellene." Március

21-én, az évforduló napján az új szárnyakat kapott antibolsevista propaganda alaphangját Marschalkó Lajos a kormány félhivatalosának, a Függetlenségnek a vezércikkében fogalmazta meg. Mint már korábban is annyiszor, a szocialista, a kommunista eszme és a zsidókérdés elválaszthatatlan összetartozását hirdette, mindkettő végleges likvidálását sugallta. „Akkor megesküdtünk rá — írja Marschalkó —, hogy a bolsevizmust, annak minden fajtáját kiirtjuk, minden idegen bacilus hordozóját örök időkre semlegesítjük. Huszonöt év alatt a nacionalista Magyarország nem tudta végrehajtani akkori fogadalmát...", de most „úgy érezzük, elérkezett a leszámolás ideje..."

A még megjelenő napilapok és a „közéleti" megnyilatkozások a leszámolás, a bolsevizmus kiirtásának refrénjét ismételték. A Szálasi vidéki körútja alkalmából rendezett nyilas nagygyűlések, a jobboldali egységfront megteremtése körüli propaganda, a főispáni beiktatások, a KABSZ, amelynek jelszava „Győzelem vagy halál!", az április elején alakult Antibolsevista Ifjúsági Tábor minden megnyilvánulása a féktelen antibolsevista és zsidóellenes kampány légkörében zajlott. Ebben az undorító kórusban különleges szerepre vállalkozott a még Gömbös segédletével létrehozott Nemzeti Munkaközpont (NMK), amely a megszállás óráiban egymás után foglalta el — főleg vidéken — az SZDP és a szakszervezetek helyiségeit, abban a reményben, hogy a feloszlatott szocialista szervezetek otthonainak, vagyonának örököse és a munkásság egészét tömörítő egyetlen szervezet lesz. Ezért március 19 után féktelen dühvel vetette magát a szocialista szervezetekre, és követelte a szakszervezetek azonnali betiltását. Március 21-én a Nemzeti Munkaközpont szervezésében nyílt meg Szolnokon az antibolsevista (egyben a szocialista munkásszervezetek ellen irányuló) vándorkiállítás, amelyet később a fővárosban és minden nagyobb vidéki városban be kívántak mutatni.

A kormány a tömegeket arcátlanul félrevezető propagandaeszközökben sem válogatott. A feloszlatott pártok és társadalmi szervezetek vagyonát például a rendeletek értelmében az Országos Hadigondozó Szövetség, a Hadiárvák Alapja csekkszámlájára kellett befizetni. Tehát látszólag nemes célra használták fel e vagyont, csakhogy éppen az árvákhoz nem jutott el az adomány.

Hasonló propagandát alkalmaztak a zsidók élelmiszeradagjainak csökkentésekor vagy a piacokról való kitiltásukkor. Az újságok vastagbetűs főcímei azzal dicsekedtek, hogy a zsidóellenes intézkedések után jelentősen megjavult az élelmiszer-ellátás, csökkent a feketézés. Alig volt olyan nap, hogy a sajtó ne adott volna hírt egy-egy zsidó élelmiszer- vagy áruhalmozó leleplezéséről. Az újságok szerint minden esetben a „rászorultak" között osztották ki a lefoglalt árut. A zárolt zsidó vagyonnak, főként a textil- és a cipő-nagykereskedelmi üzletek áruinak értékesítésével kapcsolatban hasonló érveket hangoztattak. Hónapokon keresztül hol a falu nincstelenjeit, hol a hadiüzemek kopott ruhájú munkásait hitegették azzal, hogy a felhalmozott készletből elsősorban ők részesednek. De valóban így történt-e?

A fasiszta érzelmű kisiparosok és a szélsőjobboldal kegyeit kereső más elemek ezrei tülekedtek a bezárt zsidó üzletek megszerzéséért. Se szeri, se száma azoknak az egymást érő feljelentő, rágalmazó leveleknek, amelyeknek írói ilyen módon akartak érdemeket szerezni és hozzájutni a zsidók vagy a zsidókkal szimpatizálók vagyonához. „A leltározandó zsidó ingóvagyonból történt illetéktelen felhasználás eseteiről" címmel a pénzügyminiszter külön jelentést volt kénytelen beterjeszteni a június 10-i minisztertanácsi ülésein. A jelentésből kitűnik, hogy a zár alá vétel előtt és alatt nemcsak egyének, hanem hivatalos szervek is sok helyütt hozzányúltak a zsidó vagyonhoz. A csendőrség, a rendőrség és egyes közigazgatási szervek a maguk részére „tartottak vissza" ingóságokat. Egyes helyeken e szervek a ruhaneműféléket szétosztották maguk között. A „vitézek" földet, elsősorban szőlőket igényeltek és kaptak. A jelentés szerint a nemzeti vagyonnak minősített zsidó tulajdon ellen széles körű akciók indultak, „a kérvények egész tömege irányul különféle címen a zsidó ingóságok kiutalására". Különösen nagy a harácsolás a felügyelet nélkül hagyott zsidó épületekben és a már kiürített gettókban. Maga Reményi-Schneller is megállapítja, hogy a fosztogatásokban mindenütt a németek járnak élen. Egy jellemző példa: a Waffen SS lefoglalta báró Hatvany-Deutsch kastélyát, és hatalmas értékeket szállított el. A vidéki zsidók gettóba tömörítése után a fasiszta propagandagépezet a budapestiek hasonló sorsra juttatása

és a tömegindulatok felkorbácsolása érdekében a legembertelenebb propagandától sem riadt vissza. A Függetlenség például kiszámította, hogy a 200 000 pesti zsidó összeköltöztetésével 28 000 lakás szabadul fel a rossz lakáskörülmények között élő és a kibombázott családok számára.

A kormány és a sajtó — túllépve az antiszemitizmusban rejlő szociáldemagógián — a közteherviselés, az „áldozatvállalás egyenlővé tételét" ígérte, szakítást elődeik antiszociális politikájával. A hadiüzemek dolgozóinak súlyos helyzetéért vagy a leváltott kormányt, vagy a zsidó tulajdonosokat tették felelőssé. Nem fukarkodtak demagóg ígéretekkel sem.

Joggal vetődik fel a kérdés, miként hathatott éppen a háború utolsó szakaszában, a nácizmus vereségének küszöbén az antiszemitizmus ilyen nagy tömegekre, hogyan tudták a zsidóellenes intézkedésekbe a lakosság nem jelentéktelen részét aktívan bevonni?

Magyarországon az antiszemitizmus gyökerei a magyar imperializmus kialakulásának időszakába nyúlnak vissza. Ettől kezdve a hazai reakció szisztematikusan és fokozódó erővel hirdette az antiszemitizmust a szociális helyzetük javításáért küzdő tömegek félrevezetésére, az egyre növekvő társadalmi ellentétek leszerelésére. Az uralkodó osztályok alsó rétegei, a dzsentri és a velük sok rokonvonást mutató „középrétegek" politikai, társadalmi és gazdasági aspirációik megvalósulását várták a „faji" kérdés rendezésétől. A Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után kialakult, majd megszilárdult fasiszta rendszer jellemző eszmei fegyvere lett az antiszemitizmus. Ez azonban nem zavarta egyfelől a dualista, később a Horthy-rendszert, másfelől a zsidó nagytőkét abban, hogy szorosan együttműködjenek és kölcsönösen támaszkodjanak egymásra.

A húszas, harmincas években az elmaradottabb munkások tőkeellenességét, a szegényparasztság földéhségét, a kisiparos, kiskereskedő rétegek, az állás nélküli keresztény tisztviselők és értelmiségiek növekedő elégedetlenségét az antiszemitizmus felszítására használták ki, majd a zsidótörvények idején elejtett morzsákkal e rétegek egy részét korrumpálták és vakvágányra vezették. A háború negyedik évében mind súlyosabb szociális

körülmények között élő és az antiszemitizmus őrületével átitatott, a humánum iránt érzéketlenné vált rétegek a megszállás után helyzetük javítását, a gyors meggazdagodást várták a zsidók likvidálásától. Ez ad magyarázatot feltett kérdésünkre.

Külön kell szólnunk a bombatámadások nyomán kialakult hisztérikus sajtókampányról. A megszállás után alig két héttel, április 3-án súlyos angolszász bombatámadás érte a fővárost; főként Csepelt és Pestszenterzsébetet. A légitámadásnak 1073 halálos áldozata és 526 súlyos sebesültje volt. Ettől kezdve a bombázások állandósultak, és a vidéki ipartelepekre és vasúti csomópontokra is kiterjedtek. Az április 13-i támadás a Győri Vagongyárat sújtotta, és ez követelte a legtöbb emberáldozatot. A támadó gépek, bombáikat kioldva, mélyrepülésben géppuskázták a gyárból menekülő munkásokat. A veszteséglistán 564 halott és 1132 sebesült szerepelt. A bombázások önmagukban is pánikot, elkeseredést, szenvedélyes kifakadásokat szültek a közvélemény körében. A sajtó és a rádió ezt a közhangulatot igyekezett maximálisan kihasználni. Drámai hangú cikkeket, nyilatkozatokat és megrendítő fényképeket közöltek a tragédiákról, teljesen megfeledkezve arról, mennyire természetesnek, megengedhetőnek tartották annak idején az angol városok bombázását vagy a szovjet föld kegyetlen pusztítását. Az akkori tudósításokban nem szerepeltek az „emberiesség szabályai". A drámai hangú propagandára azért is szükség volt, mert hamarosan kiderült, hogy a magyar városok és gyárak dolgozói védtelenek a bombatámadásokkal szemben. Légelhárítás úgyszólván nem létezett, az üzemeknek nem voltak bombabiztos óvóhelyeik, a kormány pedig nem készült fel a légi háborúra.

Az első bombatámadások után hivatalos körökben teljes fejetlenség uralkodott. A kormány első intézkedése a fővárosból megindult tömeges menekülést igyekezett szervezetté tenni. Elrendelték Budapest, főleg a peremvárosok munkához nem kötött lakosságának kitelepítését. A jelentések szerint április végére a fővárosból már közel százezer ember települt ki.

A féktelen terror, az országot fertőző baciluskénti mérgező propaganda, a harácsolás lehetősége és nem utolsósorban a jövőt illető tanácstalanság súlyos teherként, bénítóan hatott a magyar

társadalomra. Ennélfogva a náciknak és kiszolgálóiknak kezdetben valamennyire sikerült elérniük a Jaross belügyminiszter által a magyar közigazgatás feladataként megfogalmazott demagóg hármas jelszót: „csend, rend és fegyelem".

Mialatt az országban elszabadult a fasiszta terror, addig katonáink újabb százezrei indultak a keleti frontra, hogy ágyútöltelékként tömjék be a frontvonalon tátongó rést, amelyet a Vörös Hadsereg offenzívája vágott. A német megszállás első napjaiban a náci vezérkarban és politikai vezetésben még eltértek a vélemények arról, leszereljék-e a magyar hadsereget, vagy a németeknek alárendelt kötelékekként bevessék-e őket. A súlyosbodó katonai helyzet azonban nem hagyott időt a töprengésre. Az utóbbi megoldást választották. Március 23-án eltörölték a Kállay-kormány idejéből származó parancsot, amely megtiltotta a front mögötti magyar megszálló erők bevetését az arcvonalon. Április elején a még februárban mozgósított hadosztályok átlépték a Kárpátokat, majd újabb és újabb hadosztályok érkeztek Galíciába, hogy ott az 1. magyar hadsereggé szerveződjenek. Közben a fronton is „megtisztították" a tábornoki és tisztikart. Szombathelyi Ferenc, a vezérkari főnök sem bizonyult megbízhatónak, távoznia kellett, helyét Vörös János vezérezredes foglalta el.

A frontra dobott 1. magyar hadsereg április 17-én a Dnyeszter és a Prut között támadást indított, az offenzíva azonban kisebb átmeneti sikerek után összeomlott. A csapatok ekkor védekező hadállásokba kényszerültek. Májusban, majd június elején újabb erősítések érkeztek. Ezzel a fronton harcoló 1. magyar hadsereg létszáma elérte a 250 000 főt, a hadsereg kötelékébe nem tartozó magyar csapatok száma pedig 70 000 lehetett.

E hadsereg politikai és erkölcsi értéke azonban még az 1942-ben frontra dobott 2. magyar hadseregénél is lényegesen alacsonyabb volt. Erre utalnak azok a jelentések, amelyeket a Vörös Hadsereg oldalán a frontpropagandát végző magyar emigráns kommunisták készítettek. A jelentések az áprilisi támadáskor foglyul ejtett négy—négy és félezer, majd a később egyénileg és csoportosan átállt magyar katonák hangulatáról, véleményéről, az átállások okairól tájékoztatnak. „A magyar katonákat főleg

az háborítja fel — olvashatjuk Gerő Ernő Rákosi Mátyásnak írott május 6-i levelében —, hogy a németek beültek Magyarországba, őket pedig kiküldték a frontra. A hangulat a legénységnél általában németellenes, de nem cselekvően. A tisztek egy része, főként a tartalékosok, szintén elégedetlenek a németekkel... Általános bomlásról nem lehet beszélni, bár sok az önként átjövő, és sok magyar katona adja meg magát." A jelentés azt sem hallgatja el, hogy „a magyar csapatok helyenként elég szívósan harcolnak. A szovjet fogságról terjesztett fantasztikus rémhírek azok, amelyek a tömeges átállás legfőbb akadályai". A néhány héttel később kelt jelentések már a bomlás fokozódásáról adnak hírt. Gerőék arról írnak, hogy a hadseregben szaporodnak a terrorintézkedések. A kikötések száma megnövekedett, a csapatoknál felemelték a tábori csendőrök számát. Német egységeket ékelnek a magyarok közé, mégpedig úgy, hogy egy-egy magyar hadosztályt mindkét oldalról német hadosztályok fognak közre, s hátul német harckocsicsapatok helyezkednek el.

Ezt a gyengén felszerelt, fásult, morálisan is legyengült hadsereget július közepén érte a Vörös Hadsereg támadása. A szovjet csapatok néhány nap alatt áttörték a magyarok által védett frontvonalat, és szétverték az 1. magyar hadsereget. Az ütközetek során több tízezer magyar katona, köztük száz tiszt s kis híján Beregfy Károly hadseregparancsnok is szovjet fogságba került. A kéthetes harc eseményeiről s a magyar katonai morálról a következőket olvashatjuk egy augusztus 6-i, ugyancsak Rákosinak írott részletes levélben: „Az 1. hadsereg — ma *egy megvert és harcképtelen hadsereg!* A szétvert és szétszórt magyar csapatokat német tisztek golyószóróval kergetik vissza. Számtalan esetben előfordult, hogy német tisztek a helyszínen tucatjával gyilkolták meg a visszavonuló magyar katonákat." Egy néhány nappal később kelt levél pedig már rögzíti a hadifoglyok közötti beszélgetésekből leszűrt tapasztalatokat. „Olyan németellenes gyűlölet uralkodik a katonák és tisztek között — írják —, hogy komolyabb harcot ezzel a hadseregronccsal nem lehet folytatni." A magyar vezérkar valóban kénytelen a hadsereget visszavonni a Kárpátok vonalára. A hazai közvélemény előtt ismét elhallgatják a vereséget. A szeretteikért aggódók azonban a frontkatonák

leveleinek elmaradásából, az 1943 januárjából már ismert közlemény felbukkanásából („a postahivatalok tábori postacímre szóló magáncsomagokat a további intézkedésig nem vehetnek fel") és a frontkatonák szabadságolásának beszüntetéséből sejthették, hogy újra súlyos vereség érte a magyar hadsereget.

A német megszállás nemcsak újabb véráldozatokat hozott, hanem a gazdasági helyzet gyors romlását, az ország szervezett kirablását indította meg, a terror, a növekvő véráldozat mellett gazdasági nyomort is jelentett.

A német „gazdasági igények" kielégítése rablógazdálkodást követelt a termelés minden ágában. A nácik az egyre szűkülő „élettér" gazdasági problémáit ugyan képtelenek voltak megszüntetni, de azokat Magyarország rovására mindenképpen csökkenteni akarták. Evégett „Magyarország gazdasági erejének korlátlan bevetésében" jelölték meg a legsürgősebb gazdasági feladatokat. 1944. június 2-án Boden, a németek gazdasági megbízottja és Imrédy csúcsminiszter aláírta „A magyar gazdaság betagozása az összeurópai tervezésbe" című egyezményt. Ennek értelmében a magyar kormány nemcsak a megszállás költségeit vállalta, hanem a németek minden magyarországi kiadását, minden megrendelés és magyar részről történő szállítás finanszírozását is. Mindehhez járult a „belső" katonai kiadások jelentős emelése. Ily módon az ország háborús terhei a nemzeti jövedelemnek mintegy felét emésztették fel, ebből 18% a németek tartozásainak finanszírozására szolgált.

Magyarország megszállása tehát teljes mértékben kiszolgáltatta az országot a náci Németországnak. Magyarország „gleichschaltolása", amely nem sikerült a harmincas évek végén, most végbement. Az ország eddig is viszonylagos önállóságát és függetlenségét felszámolták. A *totális fasiszta rendszer* kiépítésével az eddigi állami berendezkedés lényegét illetően is minőségi változás történt.

A nácik elérték, hogy Magyarország mind politikai, mind gazdasági és katonai vonalon beilleszkedjen a veszélyesen csökkenő német „élettérbe". A *megszállás sajátos formája miatt azonban ezek a minőségi változások jórészt továbbra is rejtve maradtak. A megszállási funkciók bizonyos mértékű „áttételes" érvényesülésével*

jelentős gátat emeltek a fokozódó németellenesség aktív megnyilvánulásainak, az antifasiszta ellenállás gyors, az egész magyar társadalmat átfogó kibontakozásának.

Az a körülmény ugyanis, hogy Horthy vállalta a jogfolytonosság fenntartását és továbbra is helyén maradt, maga nevezte ki a Sztójay-kormányt, hogy rövid ingadozás után a magyar hadsereg a német hadigépezet szövetségeseként folytatta a harcot a Szovjetunió ellen, hogy a régi horthysta államapparátus főként vidéken — a felső vezetésben végrehajtott személycseréket nem számítva — folyamatosan tovább dolgozott, lehetővé tette a németek számára, hogy a terrort, a deportálásokat, a nemzetgazdaság totális mozgósítását a magyar államgépezet felhasználásával valósítsák meg. *A német megszállók tehát bizonyos tekintetben a háttérben maradhattak.*

A *nemzeti elem*, amely minden megszállt európai országban a függetlenség és a szuverenitás elvesztéséből, a nemzeti érdek és a náci érdek egyértelmű szembekerüléséből, a nemzeti lét vagy nemlét kérdésének felvetődéséből merítette erejét, és mindenütt a nemzeti ellenállás kibontakozásának motorja, lendítő ereje lett, nálunk még a megszállás után sem járult hozzá kellőképpen az antifasiszta mozgalom kibontakozásához.

A MAGYAR FRONT

A német megszállás után érthetően megnehezült az ellenállás szervezése. A baloldali pártok szétverése következtében a Békepárt maradt az egyetlen szervezett politikai erő, amely körül az antifasiszta, náciellenes erők gyülekezhettek. A Békepárt a megszállás és az antifasiszta erőkre mért csapás következtében merőben új helyzettel találta magát szemben. Az egyetlen párt volt, amely — éppen illegális helyzete folytán — jórészt megőrizte szervezeteit, akcióképességét. A letartóztatások nem érintették olyan súlyosan, mint a többi pártot, az a körülmény azonban, hogy tevékenysége és befolyása elsősorban a legális szervezeteken keresztül érvényesült, súlyosan éreztette hatását. Az SZDP, a Parasztszövetség, főként pedig a földmunkástagozat felszá-

molása, a szakszervezetek működésének erőteljes korlátozása megfosztotta a kommunistákat attól a közegtől, amelyen keresztül munkájuk eredményei határozottan jelentkeztek.

A Békepárt Kádár János vezette Központi Bizottsága, amelynek ebben az időben Donáth Ferenc, Horváth Márton, Orbán László és Péter Gábor a tagjai, a megszállás utáni napokban vitatta meg és dolgozta ki a megváltozott helyzetből fakadó feladatokat. Első lépésként kiáltvánnyal fordultak a magyar néphez. A felhívásban leszögezték: *„A német megszállta hazánkat!"* Erre azért volt szükség, hogy eloszlassák a nácik lépéséről terjengő hamis híreket, melyek szerint a status quót illetően nem történt változás. Hitlerék „vesztett háborújukat a mi pusztulásunk árán akarják meghosszabbítani". Ebben a helyzetben az ország kifosztását, százezrek halálát s hazánk hadszíntérré válását csak az egységes nemzet szabadságharca akadályozhatja meg — hangsúlyozza a röplap. Magasra kell emelni a nemzeti ellenállás lobogóját! A kommunisták egyenként, majd együttesen is harcra hívták a magyar társadalom minden osztályát, minden rétegét. „Munkások, parasztok, katonák, polgárok, diákok! Szervezzétek a nemzeti ellenállást, alakítsatok harci csoportokat! Gyárakban, bányákban, műhelyekben, irodákban és házakban; egyetemeken, laktanyákban, őrszobákon, falvakban és tanyákon; ketten, hárman, tízen fogjatok össze!... Ne legyen se éjjele, se nappala hazánk földjén a német megszállóknak!... *Pusztítsátok őket tűzzel, vassal!"*

Ez a kiáltvány a rendőrségi jelentések szerint igen sok üzembe, vidékre, még eldugott falvakba is eljutott. Harci riadó, bátorító szó és útmutatás volt a magukra maradt, tanácstalanná vált antifasiszta erőknek, egyben biztatás és reménység is a jövő számára.

Ettől fogva különösen megnőtt a Kossuth Rádió szerepe. Az antifasiszta pártok és szervezetek megszűnése után, az illegális hálózat gyengesége folytán a városokban, még inkább pedig vidéken az antifasiszta érzelműek számára a Kossuth Rádió volt az egyetlen tanácsadó, az egyetlen információforrás. Még akkor is így volt ez, ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időben nem sok egyszerű embernek volt rádiója, a német és ma-

gyar elnyomó szervek pedig sok vevőkészüléket elkoboztak, és súlyos büntetésekkel fenyegették azokat, akik a külföldi, „ellenséges" adásokat hallgatják, azok híreit terjesztik.

A Kossuth Rádió a megszállás másnapján drámai hangú felhívásban fordult a magyar néphez. Felszólított minden magyar hazafit: bármely párthoz tartoznak is, akár jobboldaliak, akár baloldaliak, alakítsák meg a nemzeti ellenállás bizottságait, kezdjék meg a fegyveres harcot. A Békepárt kiáltványához hasonlóan a Kossuth Rádió minden adásában „szent önvédelmi háborúra", szabadságharcra, a legszélesebb nemzeti összefogásra szólította fel hallgatóit. Szorgalmazta a partizánharc megindítását. „A teendő: partizánharc az egész országban! Partizángócokat kell teremteni a budai hegyekben, a Kárpátokban, a Bácskában, a Mecsekben és a Mátrában, a bihari hegyekben, a Bakony erdeiben, a Duna—Tisza köze akácosaiban. Minden üzem, minden bánya, minden tanya egy-egy vára a fegyveres ellenállásnak."

A Békepárt Központi Bizottsága a Szovjetunióban élő magyar kommunistákkal együtt úgy vélte, fokozatosan meg kell teremteni a németellenes akciók feltételeit, lehetőleg a fegyveres harcot is. Ennek érdekében tervbe vették a Központi Bizottság mellett működő katonai bizottság felállítását és fegyveres csoportok szervezését. Terveik között szerepelt az a feladat, hogy kapcsolatot teremtsenek a szomszédos országok ellenállási szerveivel, mindenekelőtt a jugoszláv partizánmozgalommal. Jugoszláviát nem csupán tömegméretű partizánmozgalma miatt tartották fontosnak, hanem azért is, mert tudták, hogy a jugoszláv főparancsnokság és a Szovjetunió között rendszeres kapcsolat, légihíd jött létre. A Békepártban úgy vélték, ezen az úton közvetlen összeköttetést teremthetnek a szovjet földön dolgozó magyar kommunista vezetőkkel, és összehangolhatják a közös feladatokat. Segítséget és támogatást vártak a jugoszláv partizánoktól a magyar partizánmozgalom megindításához. E fontos megbízásra a KB vezetője, Kádár János vállalkozott. Jugoszláv összekötőjével április közepén útnak is indult, de a Drávánál mindkettőjüket elfogták s mint katonaszökevényeket letartóztatták.

A párt Központi Bizottsága minden rendelkezésre álló erő és eszköz mozgósításával sietett a bajba jutottak, a menekülők, az üldözöttek segítségére. Hamis iratokat készítettek, illegális lakásokat rendeztek be. A kommunisták abban is támogatást nyújtottak a szétvert pártok vezetőinek, funkcionáriusainak, hogy illegális szervezeteket hozzanak létre.

A kommunista vezetők a nemzeti erők egységfrontjának megteremtését szorgalmazták leginkább. A helyzet értékelésekor megállapították, hogy a megszállás súlyos csapást jelent, mégis nagy lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a náciellenes harcban most már a potenciálisan számba jöhető kispolgári, polgári erőket is megnyerjék a nemzeti ellenállás ügyének. Érlelődnek egy olyan közös harci szervezet megteremtésének feltételei, amely szervezetben minden náciellenes erőnek helye van, és ezt a szervezet elnevezésében is kifejezésre kell juttatni. A KB úgy döntött, hogy a háború kezdetén kialakított politika szellemében, a népfrontnál tartalmában és formájában egyaránt szélesebb, a náciellenes polgári erők számára is elfogadható szervezetet kell létrehozni. „Nem szűk pártszempontok szerint, hanem a legszélesebb nemzeti alapon kell megalakítani a nemzeti ellenállás bizottságait. Helye van benne minden tettre kész, bátor, befolyásos hazafinak, bármely pártból, bármely társadalmi osztályból — hangsúlyozta a Kossuth Rádió március 21-i adásában. Ma kezet kell nyújtani mindenkinek, aki harcolni kész a németek ellen. A múlt vétkeit cselekedetekkel igenis jóvá lehet tenni." A fenti elvek figyelembevételével fogadta el a Központi Bizottság a Magyar Front nevet, és később, a partnerekkel folytatott tárgyalásokon a javaslattal mindenki egyetértett. Az elnevezéstől a szervezet tényleges megalakulásáig azonban a kommunistáknak nagy erőfeszítéseket kellett tenniük a nemzeti erők tömörítéséért.

A nemzeti front létrehozása szempontjából döntő jelentőségű volt, hogyan foglal állást a föld alá kényszerített Szociáldemokrata Párt, mit tesznek a kormánybiztosi ellenőrzés alá helyezett szakszervezetek szabadon maradt vezetői. Az első napokban a váratlan német megszállás, a felkészületlenség, a tanácstalanság súlyos zavarokat okozott. A kérdés most az volt, hogy a szocialista munkásszervezetek vezetői, elsősorban a szabadon maradt

jobboldali vezetők, képesek-e levonni kivárási politikájuk tanulságait. Hajlandók-e a szervezett munkásság százezres táborát harcra mozgósítani, vagy folytatják-e korábbi politikájukat.

A német megszállás, a letartóztatások, az első napok teljes kiszolgáltatottsága a jobboldali szociáldemokratákat is megdöbbentette. Vezetőjüket, Peyer Károlyt a Gestapo elhurcolta. A baloldali vezetők, a középfunkcionáriusok zöme, akik korábban is több ízben tanújelét adták, hogy hívei a következetes harcnak, most is az ellenállás, a földalatti szervezkedés felé hajlottak. Azt remélték, hogy a jobboldali vezetők is csatlakoznak hozzájuk, vagy legalább támogatják őket. Kiderült azonban, hogy bár a jobboldali vezetők mindegyike elítélte a megszállást, csak elenyésző kisebbségük hajlott az ellenállásra, az esetleges földalatti szervezkedésre. Többségük most is a várakozás vagy a teljes passzivitás álláspontjára helyezkedett. A szervezett munkások és helyi vezetőik, dacolva a letartóztatás veszélyével, a megszállás után is megjelentek szervezeteikben, hogy tanácsot, útmutatást kapjanak. Sokan az illegális szervezkedés, a szervezett ellenállás megindítását és mindenképpen határozott útmutatást vártak. A Népszava egyik munkatársa, Faraghó Dezső írja visszaemlékezésében, hogy a megszálláskor és néhány nappal a megszállás után a tisztségviselők és az SZDP egyszerű tagjai közül sokan a szakszervezetek székházai körüli utcákban sétáltak, hogy megtudják, mi a teendő. A nyomdászotthon pártszervezetében mintegy 25 funkcionárius gyűlt össze, és a földalatti szervezkedés megindítása mellett döntöttek. Március 20-án, majd 21-én Faraghó ebben az ügyben a vasasok székházában tárgyalt Kabók Lajossal és Karácsony Sándorral. Támogatásukat és egyetértésüket kérte. A Szaktanács vezetői nem ellenezték, de nem is támogatták a kérést. Faraghó Dezső azt is elmondja, hogy a gyárak főbizalmijai, a különféle szakszervezetek vezetői (amíg a körülmények ezt lehetővé tették) naponta találkoztak a Szaktanács vezetőivel, és beszámoltak az eseményekről, várták a vezetők tanácsait. Ámde „sem Kabók, sem a főbizalmiak nem tettek olyan javaslatot, hogy készülni kell az ellenállás megszervezé-

sére". A letartóztatások és az üldözések miatt egyre kevesebben és egyre nehezebben jöttek össze. A vezetők álláspontja azonban nem változott: „várni, várni, ki kell várni az eseményeket". S e várakozás közben tucatjával tartóztatták le a szakszervezeti helyiségekben összegyűlt vezetőket, köztük a nyomdászotthonban szerveződő 25 fős csoportot is.

Március végén a Szaktanács még szabadlábon levő vezérkara úgy látta, hogy várakozó álláspontjuk helyes volt, az események őket igazolták a baloldali „forrófejűekkel, meggondolatlanokkal" szemben. A Sztójay-kormánnyal megindult tárgyalások s a szakszervezetek legalitásának ígérete után a Magyarországi Munkásegyesületek Szövetségének március 30-án összeült választmánya Kabók Lajos beszámolója alapján felhatalmazta a Szaktanácsot, hogy — a már ismertetett — feltételek elfogadása esetén biztosítsák a kormányt a szervezett munkásság lojalitásáról. Miután a kormány a Szaktanács feltételeiből néhányat teljesített, vagy teljesítését kilátásba helyezte, a szakszervezetek jobboldali vezetői végképp lemondtak a földalatti szervezkedésről, a szervezett ellenállás gondolatáról.

Az SZDP volt főtitkára, Szeder Ferenc a megszállás első napjaiban Kistarcsán, egyik szocialista barátjánál talált menedéket. Az ellenállást, a párt illegális szervezkedését ő is elvetette. Túljutva az első napok rémületén, levélben kérte meg Ravasz László református püspököt: járjon közben a kormánynál jómaga és üldözött, letartóztatott szocialista társai érdekében. Levelében szót emel az üldözött és lefogott szocialistákért, írása azonban egyben felajánlkozás a kormánynál, lemondás mindenfajta ellenállásról. A párt betiltása, a vezetők elleni rendszabályok érthetetlenek számára — írja Szeder, hiszen „működésünk során mindenkor tekintetbe vettük az ország háborús állapotát — noha ezzel a háborúval nem értettünk egyet —, és egy lépést sem tettünk, amely a hadviselés vagy az ország érdekeit hátrányosan érintette volna". Az SZDP a háború alatt a „rend, a nyugalom, a fegyelem őre" volt, amelyre „az elkövetkező súlyos, talán tragikus időkben a magyarságnak" (majd ehhez később hozzátette) „a hadviselésnek is feltétlen szüksége lesz". Kéthly Anna, aki a megszállás után illegalitásba vonult, sem a kormányt, sem az ellenállást

nem volt hajlandó támogatni, ő a teljes politikai passzivitást választotta.

A jobboldali szociáldemokrata vezetőktől eltérően, a háború kezdete óta a kommunistákkal szoros kapcsolatban álló Szakasits Árpád körül tömörülő baloldaliak (Molnár Imre, Egger Lajos, Moldvai Sándor, id. és ifj. Sarlós Ferenc, Schiffer Pál, Száva István, Keszthelyi Géza és még sokan mások) az első napok megrázkódtatása után elsőként a kommunistákkal, a Békepárttal keresték az összeköttetést. Március végén közvetítők útján a Békepárt Központi Bizottsága kapcsolatba került Schiffer Pállal és rajta keresztül az üldözött Szakasits Árpáddal. A kommunisták már az első megbeszélésen a kapcsolatok kiépítését, kölcsönös segítséget és a két párt vezetői közötti szorosabb együttműködést ajánlották, ezenkívül javaslatot tettek az összes náciellenes erőket tömörítő harci szervezet létrehozására. Eljuttatták Szakasits Árpádhoz a tervezett antifasiszta front felhívásának és programjának tervezetét. Szakasits Árpád és a köréje tömörülő baloldaliak elfogadták a kommunisták javaslatát, elfogadták a Magyar Front létrehozásának gondolatát, és bizonyos nem lényeges változtatásokkal a felhívástervezettel is egyetértettek. Vállalták, hogy kapcsolataik révén erőfeszítéseket tesznek a szakszervezetek vezetőinek megnyerésére, és igyekeznek érintkezést teremteni az illegalitásba kényszerített pártok és szervezetek vezetőivel.

Schiffer Pál április elején a jobboldali vezetők első megnyilatkozásai ellenére is felkereste Kabók Lajost és Karácsony Sándort, majd megbeszéléseket folytatott valamennyi elérhető szakszervezeti vezetővel. A tárgyalások során ismertette a Békepárt és a baloldali szociáldemokraták közös megállapodását a Magyar Front megteremtéséről, rendelkezésükre bocsátotta a tervezett felhívást, majd csatlakozásra szólította fel őket. Voltak, akik egyetértettek a közös front létrehozásával, bizonyos támogatásra, együttműködésre is hajlottak (Büchler József, Bechtler Péter, Radvánszky Rezső és Vas-Witteg Miklós), de csak annyiban, hogy a kapcsolat ne akadályozza a szakszervezetek legalitását. Kabók Lajos és Karácsony Sándor, velük együtt pedig a vezetők többsége azonban megtagadta a csatlakozást. Károsnak, a szak-

szervezetek legalitását fenyegető lépésnek tekintettek minden illegális szervezkedést, tehát nemcsak a Magyar Front tervét, hanem az SZDP illegális újjászervezését is. Hasonló választ adott Szeder Ferenc, az SZDP főtitkára, akit Molnár Imre keresett fel. A szakszervezetek vezetőinek többsége nem értette meg, vagy ha meg is értette, nem akarta tudomásul venni, hogy a németek és a kormány tárgyalási készsége, a szakszervezetek részére biztosított legalitás csak egy célt szolgál, „a termelés folytonosságának biztosítását" — írja visszaemlékezésében Schiffer Pál a szakszervezeti vezetőkkel folytatott megbeszélésről. — A szakszervezeti vezetők abban az illúzióban ringatták magukat, hogy „át tudják menteni a szakszervezeteket... Hiszen a háború rövidesen befejeződik, és ha addig ők ügyesen lavíroznak, taktikáznak, abban az esetben a szakszervezetek épségét meg tudják őrizni". Azt a vádat pedig, hogy a szakszervezetek legalitásának a termelés folytonossága, tehát a náci hadigépezet támogatása az ára, azzal utasították vissza, hogy a „termelés nélkülük is menne", és részükről az a felhívás, amelyben a szervezett munkásságot a fokozott termelésre szólítják fel, csak taktika, a szakszervezetek és tagságuk védelmét szolgálja.

A Szaktanács vezetőinek, mindenekelőtt Kabók Lajosnak az állásfoglalása szerves folytatása volt a német megszállást megelőző, peyeri politikának. Ha el is fogadjuk érvelésüket, hogy ők nem a náci haditermelést, hanem a szakszervezeteket, elsősorban a szakszervezeti vagyont akarták megmenteni és átmenteni, akkor sem hallgathatjuk el, hogy magatartásuk objektíve a náci háborús erőfeszítést szolgálta, szembefordulást jelentett a munkásosztály, az egész nemzet érdekeivel, az antifasiszta erők nemzeti és nemzetközi méretekben folyó küzdelmével. Ezt csupán tetézte egyéni tragédiájuk, végső soron ugyanis nemcsak a szakszervezeteket nem tudták megmenteni, hanem saját maguk is — Kabók, Karácsony, Mónus és mások — a legalitás politikájának áldozatai lettek.

A megszállás után a megfélemlített szervezett munkásság politikai következményektől félve elhagyta a szakszervezeteket, egy kisebb csoport pedig a Szaktanács Sztójayt támogató magatartása miatt lépett ki a szervezetekből. A szervezett munkásság

zöme azonban elfogadta vezetőinek érvelését. Féltették szervezeteiket, bíztak abban, hogy átvészelik a háborút, következésképpen a munkapad mellé álltak, és óvakodtak minden olyan politikai cselekedettől, amely a „hadviselés érdekeit" hátrányosan befolyásolhatta volna.

A Békepárt április elején röpiratban fordult a szervezett munkássághoz, hogy harcra mozgósítsa őket, és ellensúlyozza a szakszervezeti vezetők megalkuvó politikáját. Felhívta a munkásokat: védjék meg, ne hagyják el szervezeteiket. Tegyék azokat az ellenállás bázisaivá. Építsék ki az illegális üzemi és szakmai szervezeteket, szabotálják a termelést, sztrájkoljanak, hagyják el a hadiüzemeket, bénítsák meg a közlekedést. „*Szervezzétek, támogassátok a földalatti mozgalmat, a németek elleni szabadságharcot! Álljatok a nemzeti ellenállás élére!*"

Ugyanezekben a napokban fogalmazták meg a Békepártnak a földmunkásokhoz intézett kiáltványát, amely április végén már a legilletékesebbek féltve őrzött olvasmánya volt. A kommunisták azt javasolták, hogy minden faluban alakítsák meg a nemzeti ellenállás helyi szervezeteit, csatlakozzanak „egész nemzetünket átfogó szabadságharcunk frontjához". Tagadják meg a terménybeszolgáltatást, az adófizetést, szabotálják a mezőgazdasági munkákat, a katonai behívásokat, rejtsék el a szabadságharcosokat.

A szakszervezeti vezetők elutasító válasza ellenére a baloldali szociáldemokraták kitartottak a Magyar Front terve mellett, felajánlották aktív közreműködésüket, sőt megkísérelték pártjuk illegális szervezeteinek megalakítását. Ez a számukra teljesen ismeretlen feladat bátor és nehéz munkát jelentett. Első lépésként megkeresték az SZDP V., VI., VII., XIII. kerületi, később a budai (mindenekelőtt a II. kerületi) vezetőket és a kisiparosok vezetőségének szabadlábon maradt funkcionáriusait, majd a választókerületi beosztásnak megfelelően (budai, északi, déli, Pest környéki) az illegális szervezetek létrehozására és irányítására egy-egy elvtárs kapott megbízást. Megkezdték az illegális „R"-gárda szervezését, ez később a földalatti találkozók, főleg a Magyar Front üléseinek biztosításában töltött be fontos szerepet.

A szervezés szálai Szakasits Árpád, Schiffer Pál, Száva István, Egger Lajos és mások kezében futottak össze.

Illegális szervezkedés indult egy másik vonalon is. Ennek az SZDP fiatal titkára, Bán Antal állt az élén. Hozzájuk kapcsolódott Marosán György, Szélig Imre és Justus Pál. Április közepén azonban, amikor a szakszervezeti vezetők minden együttműködést megtagadtak az illegális mozgalommal, és Marosán Györgyöt másodszor is letartóztatták, a csoport tagjai felhagytak a további földalatti szervezkedéssel.

Szakasits köre májusban, majd júniusban egy-egy körlevelet adott ki. Ezek az illegális szervezés feladatait körvonalazták, és magukon viselték az illegalitástól húzódozó, a földalatti harcban járatlan emberek túlzott óvatosságát. A szükséges elővigyázatosságon túl a körlevelekben mégis megtalálható a baloldali szociáldemokraták ingadozása olyan fontos kérdésekben, mint a fegyveres harc. Az ő fogalmazásukkal élve, óvakodtak „a romantikus, kockázatos akcióktól". Túlzott óvatosságukat fejezi ki szóhasználatuk, például a „kádermentés", vagy annak hangoztatása: a „hálózatra" azért van szükség, hogy „kellő pillanatban, akár egy gombnyomásra aktív tényezőkké váljunk". Állásfoglalásuk mögött kétségtelenül olyan törekvés is meghúzódott, hogy ellensúlyozzák az illegális pártszervezést ellenző vezetők, az úgynevezett „öreg gárda" agitációját, azok ugyanis az illegális szervezkedésben csak „anarchikus, meggondolatlan cselekedeteket", a „káderek felelőtlen kiszolgáltatottságát" látták.

Az SZDP illegális hálózatának kiépítése a szocialista tisztségviselők, főleg az idősebb korosztály húzódozása, tapasztalatlansága, félelme és a lebukások — például Schiffer Pál letartóztatása — miatt akadozott. A létrejött illegális hálózat mégis fontos szerepet töltött be emberek bujtatásában, illegális iratok, okmányok, információk szerzésében, azoknak a rászorultakhoz való eljuttatásában, főként pedig a röpiratok terjesztésében.

A Békepárt az SZDP balszárnyával és a szakszervezetekkel folyó tárgyalások idején már a feloszlatott polgári pártok képviselőivel is kereste a kapcsolatot. A Hitler-ellenes erők polgári szárnyát is súlyosan érintette a megszállás. Vezetőik zömét letartóztatták vagy üldözték. Politikai programjuk, amely a Kállay-

féle hintapolitikára épült, súlyos vereséget szenvedett. A háború utáni, a Kisgazdapárt és az SZDP szövetségén alapuló, a kommunistákat mellőző koalíció terve március 19-e után éppúgy kútba esett, mint az 1944 kora tavaszán szárnyait bontogató Demokratikus Polgári Blokk terve, amely már nemcsak a kommunistákat, hanem az SZDP-t sem tartotta alkalmas koalíciós partnernek, bár az utóbbit „kültagként" számításba vette. A megszállás utáni hetekben a polgári szárny szabadlábon maradt tagjai tudomásul vették a történteket. Magatartásukat a várakozás jellemezte. Ebben a helyzetben érte őket a Magyar Front létrehozásán fáradozó kommunisták és szocialisták jelentkezése. Az a körülmény, hogy a Békepárt és a Szociáldemokrata Párt baloldala között már létrejött a megállapodás, megkönnyítette, hogy a szétvert polgári pártok és szervezetek képviselőinek egy részét bevonják a szerveződő nemzeti frontba.

A Békepárt április végén vette fel a kapcsolatot a Kisgazdapárt egyik vezetőjével, a Kis Újság főszerkesztőjével, Dessewffy Gyulával, majd Pfeiffer Zoltánnal. Dessewffy a kommunistákat összehozta őrgróf Pallavicini Györggyel, a legitimisták ismert vezetőjével és a körülötte tömörülő csoporttal. A szociáldemokraták Kiss József kisgazdapárti újságíró közvetítésével léptek érintkezésbe a vidéken bujkáló Tildy Zoltánnal. A kapcsolatok gyorsan bővültek. A bajbajutottakat jellemző közös sors, a kiszolgáltatottság, a németellenes gyűlölet növekvő árhulláma, a tenni akarás, a keresztény humanizmust is sértő zsidóellenes intézkedések a nemzeti ellenállás táborába sodortak különböző polgári személyeket, még a keresztény egyházak néhány képviselőjét is. Köztük volt Bereczky Albert, Payr Hugó, Kenessey Pongrác, az egységespárti Pálfy József katolikus újságíró. Egyes források szerint Pálfy képviselte a nemzeti frontban a KALOT, az EMSZO, a KIOE katolikus ifjúsági szervezeteket és a Hivatásszervezetet. Az utóbbiakon keresztül később összeköttetés jött létre a rendőrség, a fővárosi képviselő-testület, sőt a hadsereg magas beosztású személyiségeivel is.

Amikor a kommunisták és a szociáldemokraták először találkoztak a polgári antifasiszták képviselőivel, s azok hajlandóságot mutattak az együttműködésre, átadták a Magyar Front kiált-

vány-tervezetét. Érdeklődtek véleményük iránt, s azt is megkérdezték, hajlandók-e csatlakozni a nemzeti fronthoz. A baloldali antifasiszták megpróbáltak összeköttetést teremteni a Nemzeti Parasztpárt képviselőivel, de azok vidéken bujdostak, így nem sikerült véleményüket kikérni, csatlakozásukat megvalósítani. Pécsi otthonában felkeresték a kisgazdapárti Kovács Bélát, a Magyar Parasztszövetség főtitkárát is. Kovács azonban nemcsak a szövetség, hanem pártja nevében is elutasította az együttműködést a kommunistákkal és a Magyar Fronthoz való csatlakozást. A végleges kiáltványt eljuttatták a Gestapo fogságában raboskodó Bajcsy-Zsilinszky Endréhez, aki a közös szervezettel szembeni fenntartásait írásban rögzítette. „Elképzelhetetlen, hogy jelentékenyebb szerepű párttagok aláírtak volna egy olyan röplapot, amelyet kommunisták tulajdonképpen kommunista célokért írtak, és amelyben *az aláírás sorrendje révén a Kisgazdapárt elismerte volna vezető szerepüket az úgynevezett Békepártban.*" (Kiemelés tőlem. — *P. I.*)

1944. május közepén, amikor a Békepárt Központi Bizottsága megszerezte az SZDP, a Kisgazdapárt, a legitimista Kettős Kereszt Szövetség és a keresztény egyházak már említett képviselőinek hozzájárulását a Magyar Front létrehozásához, és megismerte a „Magyar Nemzethez" intézett kiáltványtervezettel kapcsolatos megjegyzéseiket, alakuló ülésre hívta össze az érintetteket. Az értekezlet napirendjén szerepelt ama véglegesített kiáltvány elfogadása, amelyben a tervezethez képest a kommunisták figyelembe vették a csatlakozni kívánók megjegyzéseit is. A megbeszélésen, Pallavicini Remete utca 16 szám alatti villájában megjelent Szakasits Árpád, Dessewffy, Pallavicini, a Békepárt képviseletében Markos György, konspirációs zavarok miatt azonban nem érkezett meg a Békepárt KB tagja. A résztvevők elfogadták a kiáltványt, bár kifogásolták túlságosan radikális hangvételét. Megfontolandónak tartották továbbá, hogy a felhívásban Horthyt és rendszerét súlyosan elmarasztalják, és a propaganda Horthy személye ellen irányuljon. Egyetértettek azzal, hogy a „Horthy-rendszer reakciós", de hozzátették: „ne feledkezzünk meg arról, hogy Magyarország egy részét sikerült visszaszereznie, és ez a nemzeti gondolkodású emberek számára pozi-

tívumnak számít". A Békepárt csak részben fogadta el Dessewffy és Pallavicini megjegyzéseit. (Ezért az utóbbiak később szemrehányást is tettek.) Lényegében ettől az időtől, 1944 május második felétől tekinthető megalakultnak a Magyar Front. Pontos dátum nem áll rendelkezésünkre. Az ország lakossága június első napjaiban az említett pártok aláírásával, több tízezer példányban megjelent kiáltványból értesült a történtekről. (A kiáltvány és később a Magyar Front röpiratai is a Békepárt illegális nyomdájában készültek.)

A kiáltvány bevezető része drámai hangon mutat rá a német megszállás szégyenletes tényére, amely egyenes következménye a „25 éves ellenforradalmi reakció" nemzetáruló politikájának. „Életünk és szabadságunk, nemzetünk léte, eljövendő magyar nemzedékek sorsa... került kockára." A nemzet számára ebben a helyzetben nincs más választás, mint a harc. A föld alá kényszerült és a Magyar Frontba tömörült demokratikus pártok ezt felismerve, történelmi felelősségük teljes tudatában *„új szabadságharcot, új népháborút"* hirdetnek. A Magyar Front tömör programját a következőkben összegezték: „a német hódítók és cinkosaik kiverése, béke a szövetségesekkel s a minden ízében demokratikus, szabad Magyarország alapjainak lerakása".

A felhívásból kitűnik: a Magyar Front pártjai úgy vélték, hogy a nemzetközi körülmények kedveznek a harc kibontakozásának. A három szövetséges nagyhatalom, a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok kormányának május 13-i, a náci csatlósokhoz intézett felhívása komoly figyelmeztetést tartalmazott, de egyben segítséget is jelentett. A döntés órája elérkezett — hangoztatták a nagyhatalmak. Ha most Magyarország, Románia, Bulgária és Finnország szakít a nácikkal, ezzel még hozzájárulhat a szövetségesek győzelméhez. E felhívás akkor hangzott el, amikor a szövetségesek keleten és nyugaton egyaránt hatalmas offenzívát készítettek elő a náci birodalom ellen.

A demokratikus pártok kiáltványa a szövetséges hatalmak felhívását és az offenzívájukról terjedő híreket is igyekezett felhasználni, hogy nyomást gyakoroljon azokra, akik a Magyar Frontban továbbra is a várakozást és a passzivitást hirdették, részben pedig a horthysta körökre, hogy ragadják meg az utolsó

alkalmat, és szakítsanak Hitlerrel. „A magyar nép egyedül talán gyenge erre a feladatra. De nem vagyunk egyedül. Határainktól északra a Vörös Hadsereg, délre Tito néphadserege áll támadásra készen. Harcunkban velünk van a demokratikus népek nagy világkoalíciója, Amerikával, Angliával és a Szovjetunióval az élen." A dokumentum így folytatódik: „A szövetségesek minden órában várható egyesült rohama lehetővé teszi, hogy az offenzíva kibontakozásakor nyíltan szembeforduljunk a németekkel, hogy kilépjünk a háborúból. Ebben bennünket sem Sztójay maroknyi bandája, sem a német megszállás nem akadályozhat meg." Kétségtelen, hogy ez a megállapítás inkább a lehetőségekre kívánta felhívni a figyelmet, hiszen ekkor a kiugrás minimális feltételei sem voltak meg.

A „bolsevista fenyegetés" propagandájával, a nácikkal való együttműködés szovjetellenes érveivel szemben a kiáltvány leszögezte: „A Szovjetunió nem veszélyezteti, hanem megvédi függetlenségünket." Ebben az állásfoglalásban a korábbi, egyoldalúan a nyugati hatalmakra építő felfogással szemben megleljük azt a reális helyzetfelismerést is, hogy a Szovjetunió nélkül, főképpen pedig *ellene* nem rendezhető Magyarország jövője.

A kiáltvány ezek után külön-külön szól az ország valamennyi társadalmi rétegéhez, a munkásokhoz, a gazdákhoz és a falusi szegényekhez, a polgárokhoz, az értelmiségiekhez és a katonákhoz. Az üldözöttek, a katonaszökevények támogatására szólít fel, sürgeti a termelés szabotálását, a termények elrejtését. A katonákat arra bátorítja, hogy „fordítsák fegyverüket a német hódítók ellen, és menjenek át a Vörös Hadsereghez". A harci szervezetben az egyházak képviselőinek jelenlétét dokumentálja, hogy külön szólnak a történelmi egyházak papjaihoz, bízva az ő támogatásukban is.

Alig hagyta el a nyomdát a „Magyar Nemzethez" intézett felhívás, máris megérkezett a szövetségesek nyugati partraszállásának, Róma felszabadításának és a Vörös Hadsereg offenzívájának híre. A Magyar Front újabb röpiratot adott ki, hogy cselekvésre, harcra szólítson minden magyart, „bárhol is állt, bármit is tett eddig". Drámai hangon próbálja a kiáltvány a nemzetet felrázni. A döntés órájában mindenkinek, a németekkel együttműködők-

nek, a harcot elutasítóknak is látniuk kell, hogy „nemcsak hazánk sírját ássák, hanem a magukét is. Mindenki felelős tetteiért a nemzet ítélőszéke előtt, amint a nemzet is felelősséggel tartozik magatartásáért a népek ítélőszéke előtt".

A Magyar Front létrejötte annak a kitartó munkának fontos állomása, amelyért a kommunisták és az antifasiszta tábor balszárnyának vezetői évek hosszú során át harcoltak. A Magyar Front programja, a kiáltványban is rögzített főbb célkitűzések a kommunista párt *Hitler-ellenes nemzeti egységet hirdető politikáján alapultak.* Ez a harci szerv központi feladatának tekintette a nép mozgósítását a hitlerista megszállók ellen. Ugyanakkor csak utalásszerűen szerepel a felhívásban a Kommunista Párt programjának olyan lényeges kérdése, mint a belső társadalmi átalakulás. Nem véletlen ez. E kérdésben továbbra is lényeges véleménykülönbség volt a Magyar Frontban tömörült pártok képviselői között. A probléma erőltetése a tárgyalások kezdetén hátráltatta volna a nemzeti összefogást. Mivel azonban a nácikkal való szakítás, a nemzeti függetlenség és a belső átalakulás problémája egymástól tartósan el nem választható, minthogy a tömegek mozgósítása elképzelhetetlen a társadalmi változást sürgető követelések világos programba foglalása nélkül, várható volt, hogy a Magyar Fronton belül ez utóbbi mind fontosabb szerepet fog játszani.

Néhány héttel később a Békepárt központi lapja, a Béke és Szabadság határozottan utalt is erre. A lap júliusi száma hangoztatta a munkásosztály vezető szerepét a nemzeti frontban, és aláhúzta a reá háruló kettős küldetést. A nácikkal való leszámolás nem az egyetlen cél. „Egyszer s mindenkorra meg kell akadályozni, hogy a munkásellenes reakció akár fasiszta, akár más formában újjáéledhessen. Ezt csak akkor biztosíthatjuk, ha harcainkból nem valami tessék-lássék polgári demokrácia születik, hanem valóságos népuralom."

A szervezet másik lényeges problémája, amely körül a partnerek között kezdettől fogva heves vita folyt: milyen legyen a harc formája? Hogyan kell értelmezni az „új szabadságharcot"? A polgári szövetségesek, a kisgazdák, részben a szociáldemokraták is a náciellenes propagandában jelölték meg a tennivalókat, és húzó-

doztak a konkrét cselekvéstől, főként a fegyveres akciók gondolatától. Egyesek úgy vélték: a háború rövid idő alatt a demokratikus erők számára kedvezően fejeződik be, így elegendő, ha csupán propagandával készítik fel a nemzetet. Mások a konkrét akciók szervezése helyett okosabbnak tartották, ha személyes kapcsolataik, összeköttetéseik révén nyomást gyakorolnak a horthysta körökre, s várnak mindaddig, amíg Horthy végül elszánja magát a döntésre. A propagandmunka azért is kényelmes megoldásnak ígérkezett számukra, mert a feladat oroszlánrészét, elsősorban a röpiratok nyomdai elkészítését, részben pedig terjesztését is a Békepárt vállalta magára. A röpiratok terjesztésében, az élő propagandában azonban a szociáldemokraták, valamint az egyházak is fontos szerepet játszottak.

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés: mi különbség volt a Magyar Frontba tömörült polgári erők és az összefogást elutasítók között? Az előbbieknek csupán „történelmi alibire" volt szükségük? A Magyar Frontba belépett kisgazdapárti és más polgári csoportok képviselői abból a felismerésből indultak ki, hogy a rendszer pusztulása után a politikai életben aligha juthat jelentős szerephez olyan párt, amely nyilvánosan nem teszi magáévá a náci birodalommal való szakítás programját, nem vállalja az együttműködést a munkásosztállyal s annak forradalmi pártjával. Ez a felismerés nem maradt hatás nélkül azokra sem, akik ekkor még ingadoztak vagy elzárkóztak a közös fellépés gondolatától, de nem maradt hatás nélkül a horthysta körökre sem, amelyek később a Magyar Frontot a legfontosabb baloldali csoportosulásként kénytelenek terveikben számításba venni. Az adott esetben ez, nem pedig az „alibi" volt a döntő.

A Magyar Front megalakulása és kiáltványa a rendőri jelentések szerint is mozgósító hatást gyakorolt azokra a náciellenes erőkre, amelyekre egyedül a kommunista propaganda nem tudott volna befolyást gyakorolni. Kezdettől fogva vonzási központja és egyben serkentője volt a gyorsan szaporodó, különféle célú és erejű, de alapjában németellenes illegális csoportosulásoknak. Olyan közeg szerepét töltötte be, amely növelte a kommunisták cselekvési lehetőségét és harcuk hatásosságát. Még az addig szinte teljesen mellőzött hadseregre is kiterjesztette tevékenységét.

Mindez kedvezően hatott vissza a Magyar Front tevékenységére. A belügyi jelentések összefoglalóiban már július elejétől egybehangzó az a megállapítás, hogy „a kommunista és demokratikus erők mozgalma erőteljesen fejlődik".

A Békepárt vezetői a megszállás után még határozottabban érezték, hogy a cselekvés, az akciók, az ellenállás mind nagyobb akadálya — a partnerek húzódozásán kívül — a szervezeti gyengeség. A Békepárt illegális hálózata is elmaradt a követelmények mögött, az SZDP szervezkedése a kezdet kezdetén tartott, a többi csatlakozott pártnak vagy csoportnak pedig március 19-e előtt vagy nem, vagy alig volt ellenállási szervezete. A Békepárt ezt a súlyos problémát átmenetileg a propagandában rejlő lehetőségek maximális fokozásával próbálta ellensúlyozni, ezáltal pedig az ellenállás helyi szerveinek létrehozását is állandóan szorgalmazta. Amíg tehát a „szövetségesek" a propagandát az ellenállási mozgalom *egyetlen* formájaként szerették volna alkalmazni, addig a kommunisták — bár más eszközöket is igénybe vettek — maguk is ezen a területen tettek a legtöbbet, noha jól látták, hogy csupán propagandával a németeket nem lehet kiverni. Meg kell jegyeznünk, hogy a partnerek magatartása, az objektív nehézségek a kommunistákat is kissé a propagandában rejlő lehetőségek eltúlzására késztették. Később ezt a Békepárt vezetősége önkritikusan elismerte.

A Békepárt által irányított propagandában ugyanakkor mind céltudatosabban domborodott ki az a törekvés, hogy a nemzeti frontot minden olyan akcióba bekapcsolja, amely segítheti a németellenes harc tömegméretű kibontakozását, cselekvésre, sőt fegyveres harcra ösztönzi az antifasiszta erőket. A kommunisták bizonyosak voltak abban, hogy sikeres akciók esetén csökken majd a cselekvéstől való húzódozás, ezzel szemben meggyorsul az ellenállási mozgalom szervezeti hálózatának kiépülése.

Erre engedett következtetni az a hatás, amelyet a Magyar Frontnak a zsidóság üldözése elleni tiltakozása váltott ki. E hatásra utalnak a különböző kormányszervek, a minisztériumok megjegyzései és határozott ellenintézkedéseket sürgető beadványai. A Magyar Frontnak az ország közvéleményéhez, az egyházak papjaihoz, főpapjaihoz intézett felhívása abban az időben

hangzott el, amikor külföldön is egymást érték a tiltakozások a magyar kormány zsidóellenes intézkedései miatt. A Vatikán és a semleges országok követségeik révén közvetlenül a magyar Külügyminisztériumnál tiltakoztak, a szövetséges nagyhatalmak vezetői, köztük Roosevelt elnök és az angol király pedig nyilatkozatokban emelték fel szavukat, és megpróbálták „jobb belátásra" bírni a magyar kormányt. A külső nyomás, a keresztény tömegek sürgetése, részben pedig a brutalitások láttán háborgó lelkiismeretük arra késztette az egyházak vezetőit, hogy egyenként vagy közösen, néha nyilvánosan is tiltakozzanak a magyarországi zsidókat sújtó barbarizmus ellen. Az egyházak tervezett tiltakozása azonban a kormány közbelépése folytán nem kapott nyilvánosságot. A Magyar Front felhívását a kormány mégsem gátolhatta meg, bár hatásának ellensúlyozására gyors rendszabályokat léptetett életbe. A felhívás a keresztény egyházak hívei és papjai, valamint a fővárosi zsidóság és a velük rokonszenvezők körében mindenképpen növelte a Magyar Front befolyását.

A Békepárt Központi Bizottsága a Magyar Frontban rejlő lehetőségeket felhasználva mind nagyobb figyelmet fordított a hadsereg soraiban végzett felvilágosító és mozgósító propagandára, a közvetlen kapcsolatok megteremtésére és egyes katonai egységek konkrét akciókba való bevonására. Ezt a Magyar Front polgári csoportjainak személyes összeköttetései is megkönnyítették. Már júniusban elhatározták, hogy létrehozzák a Magyar Front katonai propagandabizottságát, amelynek élére a Békepárt Pálffy Györgyöt jelölte. Ez szerencsés választásnak bizonyult. Pálffy, a képzett vezérkari tiszt 1939-ben politikai okokból vált meg a katonai pályától, de kapcsolatait nem szakította meg. Jól ismerte a magyar hadsereget, otthonosan mozgott a katonai propaganda szervezésében. A polgári ellenállás területén tekintélyt szerzett, 1943-ban a polgári tagozat tagjaként bekerült a Kisgazdapárt Budapesti Intéző Bizottságába és a Kisgazdapárt Országos Nagyválasztmányába, összeköttetései pedig különösen alkalmassá tették a feladatra.

1944 júliusában megindult a Magyar Front katonai propagandagépezete. A bizottság tagjai dr. Novák Károly, dr. Décsi Gyula és Ravasz Károly voltak. Megindult a rendszeres felvilágosító

munka a hadsereg legénységének és tisztikarának megnyerésére. Rendszeres tájékoztatásokat adtak ki a politikai és a katonai helyzetről, a honvédségnek a nemzeti ellenállásban betöltendő feladatairól. Ezeket a több ezres példányszámban megjelenő ismertetőket részben röpiratként, részben névre címzett borítékban juttatták el az illetékesekhez.

A hadseregnek címzett első önálló röpiratot 1944. július második felében, a Hitler elleni merénylet után adták ki. A röpirat felhívta a figyelmet arra, a német tábornoki karban is tudják már, hogy Hitler elvesztette a háborút, ezért próbáltak a Führertől megszabadulni. Mennyire inkább kellene ezt látnia a magyar tisztikarnak, amely kiszolgáltatottja és megalázottja a náci Wehrmachtnak. Néhány héttel később hasonló céllal közlik Paulus tábornagynak és 17 társának szovjet fogságból a német néphez és hadseregnek intézett felhívását, amelyben a tábornokok a háború azonnali befejezését sürgetik. Pálffyék röpiratai a felvilágosító munka mellett pontosan körülhatárolták a hadsereg németellenes csoportjának teendőit. „Lépjetek egymással, hasonló gondolkodású bajtársaitokkal azonnal érintkezésbe... Készítsetek a helyi viszonyoknak megfelelő terveket a helyőrségben vagy a közelben levő német egységek megrohanására és lefegyverzésére... Támogassátok a nemzeti ellenállás harcosait! Juttassátok fegyverhez, lőszerhez, robbanóanyaghoz, egyenruhához őket... Az arcvonalban ne harcoljatok! Menjetek át egységeitekkel együtt az oroszokhoz..."

A magyar hadsereg rendkívül megnövekedett szerepének felismerését kell látnunk abban is, hogy a nemzeti front lapjának, a Magyar Frontnak július végén, augusztus elején megjelenő első és egyetlen száma a magyar hadsereg magatartásában jelölte meg az elbukás vagy a kibontakozás kulcsát. „A magyar hadsereg előtt két út áll, amelyen eddig haladt... — hangsúlyozza az illegális újság vezércikke. — [Az egyik] a pusztulás és a nemzet érdekeinek elárulását jelentené... A másik út szembefordulni a német megszállókkal és kiverni őket a magyar földről." Az utóbbi tett lenne Magyarország függetlenségének egyetlen záloga, s annak, hogy „mi is a népek szabadságáért harcolók közösségébe lépjünk".

A Békepárt és a Magyar Front jól csengő elnevezése alatt kifejtett propaganda mozgósító hatását, eredményességét nagyon nehéz leméri. (Később egyes dolgozó rétegek magatartásának bemutatásánál még lesz erről szó.) Kétségtelen azonban, hogy a politikai rendőrség rendkívüli aggodalommal szemlélte a mind nagyobb területre kiterjedő és mind rendszeresebbé váló németellenes propagandát. Különösen a hadsereget, elsősorban a hadműveleti területek parancsnokságait és egyes tisztjeit, valamint a munkástömegeket elárasztó röpirat-propagandát tartották veszélyesnek. „Ez a féktelen propaganda-hadjárat — mint az előző összefoglalóimban is jelentettem már — majdnem minden néprétegben, de különösen a nincstelen és rendszertelen bérviszonyok között élő és anyagi gondokkal küzdő munkástömegekben talál igen kedvező talajra, annál is inkább, mert az ellenpropaganda nemcsak tettekkel, de most már szavakkal sem igyekszik ennek hatását ellensúlyozni" — olvashatjuk az augusztusi összefoglaló belügyi jelentésben.

A Békepárt „a harci szövetség" megteremtése után mindinkább arra törekedett, hogy kialakítsa annak politikai arculatát. Ennek érdekében a kommunisták, különösen a két munkáspárt együttműködésének szorosabbra fűzését tartották fontosnak. (Dessewffyék ennek ellensúlyozására a szociáldemokraták megnyerésén és az 1943-as pártszövetség felújításán fáradoztak.) A kommunisták ismételten hangsúlyozták, hogy a munkásosztály ereje, szervezettsége, politikai célkitűzései a legfőbb biztosítékok arra, hogy a Magyar Front betölthesse történelmi küldetését. A Béke és Szabadság júliusban megjelenő mindkét száma, amely a nemzeti frontban a munkásosztály vezető szerepének kérdését, a munkásság feladatait elemezte, a két párt politikai egységét sürgette, mert az osztály csak így töltheti be hivatását, mind a fasizmus felszámolásában, mind a demokratikus átalakulás következetes végrehajtásában.

A Békepárt Központi Bizottságának erőfeszítései elválaszthatatlanul összefüggtek a fegyveres harc megszervezésének, a fegyveres felkelés előkészítésének szorgalmazásával. A kommunista vezetők a Magyar Frontot a *fegyveres harc, a fegyveres felkelés előkészítésére és vezetésére alkalmas szervezetté akarták tenni.*

A háború döntő szakaszában a politikai harcnak két irányban kell haladnia — írják a Béke és Szabadságban. Egyrészt szélesíteni kell, az egész nemzetre ki kell terjeszteni a nemzeti front befolyását, másrészt fokozatosan át kell térni a harc élesebb formáira, elő kell készíteni „a németekkel való nyílt fegyveres leszámolást... *az általános sztrájkot, a fegyveres felkelést*".

A kommunisták pártja a fegyveres felkelés gondolatát először 1943 decemberében vetette fel, közvetett módon vitázva azokkal a polgári, kispolgári csoportokkal és pártokkal, amelyek Károlyi Mihálynak a magyar néphez intézett londoni rádiónyilatkozatát (1943 őszén) polgárháborúra való bujtogatásnak minősítették. A Békepárt Központi Bizottsága már ekkor lehetségesnek tartotta, hogy a nácikkal és kiszolgálóikkal a szakítás csak *nemzeti felkelés* útján oldható meg, bár a feltételeket akkor még nem tartotta érettnek. A Békepárt 1944 nyarán úgy vélte, hogy a szovjetellenes háborúból való kiválást *csak fegyveres felkelés útján* lehet megvalósítani. A kommunisták azonban tisztán látták az ország sorsát illetően életbe vágó fordulat feltételeit. A felkelésre csak akkor van reális kilátás, ha a munkásosztály mozgósítása sikerül, ha a honvédség zömét maga mellé tudja állítani, és a nemzeti frontban tömörült pártok is vállalják a fegyveres felkelést. A Magyar Front létrehozása után tehát a Békepárt a *fegyveres felkelés* feltételeinek megteremtését tartotta a legfontosabbnak, és mindent e feladatnak igyekezett alárendelni.

A Békepárt Központi Bizottsága célul tűzte ki, hogy a párton belül is jobban kihasználják a lehetőségeket. Ilyen lehetőségnek tűnt az illegális pártcsoportok számának növelése és beépítése az üzemekbe. A kommunisták keresték a falu mozgósításának formáit, a falusi szervezeteket pedig igyekeztek alkalmassá tenni a fegyveres harc szervezésére.

Ezek a határozatok 1944 júliusában már részben éreztették hatásukat: nőtt a pártszervezetek száma, kapcsolatok létesültek több vidéki kommunista csoporttal (Miskolc, Kolozsvár stb.). Főként ifjúsági vonalon megkezdték a pártcsoportok akciócsoportokká alakítását. (E feladat végrehajtása közben, a támadóival vívott tűzharcban esett el 1944. július 27-én Ságvári Endre, a párt

és az ifjúsági mozgalom kiemelkedő harcosa.) Újabb kézinyomdákat helyeztek üzembe. Keresték a munkásosztály mozgósításának üzemeken belüli formáit. Az illegális üzemi sejtek megalakítása mellett mind nagyobb gondot fordítottak a légószervezetek, az üzemi választmányok, majd később a nemzetőrségen belüli lehetőségek kihasználására, így is a munkásság náciellenes üzemi szervezeteit, csoportjait igyekeztek összekovácsolni. A Magyar Front operativitásának növelése érdekében egy irányító bizottság felállítását javasolták.

A változás nyomon követhető a Béke és Szabadság már többször említett számaiban. A lap mindkét júliusi száma szinte teljes egészében a dolgozók előtt álló tennivalókat ismertette. Figyelmeztetett a Sztójay-kormány munkásdemagógiájának veszélyeire, az úgynevezett „nemzeti munkásintézmények", az üzemi választmány, az „egységes munkásszervezet" létrehozása kérdésében a szervezett munkások körében is tapasztalható zavarokra és azok okaira. A kormány manőverei egyetlen célt: a munkások becsapását, félrevezetését, a harctól való elvonását szolgálják — írta a lap, amelyben részletes útmutatást találunk a szabotázsakciók, sztrájkok szervezésére. Szó esett még a munkások körében jelentkező spontán akciókról, kezdeményezésekről, bár a cikkíró azt is hangsúlyozza: ma már nem időszerű a nácik elleni propagandában a „különbéke" követelése, hanem az aktív cselekvés, a fegyveres harc került napirendre.

A kommunista munka hatékonyságának maximális növelése és a teendők meghatározása érdekében a Központi Bizottság megbízta Horváth Mártont, készítse el a párt háború alatti, különösképpen pedig a német megszállás utáni tevékenységének elemző felmérését.

Összegezésképpen megállapítható: 1944 nyaráig sikerült a náciellenes erők egy részét tömöríteni, megtenni azokat a kezdeti lépéseket, amelyek a Magyar Frontot alkalmassá tehetik történelmi szerepének betöltésére.

A hazai náciellenes erők tevékenysége mellett — a teljesség igénye nélkül — az emigrációban élő magyar antifasiszták munkáját is meg kell említenünk. A külföldi magyarok a megszállás elleni tiltakozásukkal az egész világ előtt dokumentálni akarták, hogy

léteznek olyan erők, amelyek elítélik a megszállást, és a maguk szerény eszközeivel harcolnak is ellene.

A március 19 után Magyarországgal még diplomáciai kapcsolatban álló országokban akkreditált követek közül kilencen, továbbá ötven diplomata hagyta el állomáshelyét, hogy ezzel tiltakozzon a történtek ellen. Többségük Horthyt és rendszerét mentegette, és az antifasiszta szövetséges nagyhatalmak megértésére apellált.

Jelentősebb volt a Károlyi Mihály vezette, 1944 áprilisában Londonban megalakult Angliai Magyar Tanács szerepe. A Magyar Tanács különböző világnézetű, de antifasiszta angliai magyarok egyesülete volt. Bázisát még a húszas években alakult, a háború alatt is aktív Magyar Klub, a nagy-britanniai Szabad Magyarok Egyesülete, az Új Demokratikus Magyarországért Mozgalom alkotta, de a tanácsban minden németellenes ellenzéki csoport képviseltette magát, a kommunistáktól Jászi és Vámbéry csoportjáig. A Magyar Tanács, mindjárt megalakulása után, 1944 áprilisában felhívást intézett Magyarország népeihez és a világ demokratikus erőihez. Pártkülönbségre való tekintet nélkül a Nemzeti Függetlenségi Front zászlaja alá, a fasizmus elleni fegyveres harcra hívott minden magyart. A német orientációs külpolitikával teljes szakítást követelt, helyette a szlávokkal, a szomszéd népekkel és az angolszász hatalmakkal való együttműködést hirdette. A belpolitikában teljes szembefordulást követelt a múlttal, és egy új, haladó Magyarország felépítését sürgette. A Magyar Tanács felhívásában ismételten szorgalmazta „a szabad földön élő magyarok egységes szervezetének létrehozását". A felhívást eljuttatták a szovjet földön és az amerikai földrészen szerveződő antifasiszta csoportokhoz, szövegét ismertették a Nyugaton megjelenő haladó magyar lapok, a nyugati újságok és rádióállomások, a Reuter hírügynökség, a BBC, átvette a jugoszláv partizánadó és a Kossuth Rádió. Károlyi Mihály központi feladatnak tartotta, hogy az angliai szervezetek egyesítése után közös programmal létrehozzák a külföldi haladó magyar mozgalmak egységes szervezetét. A közös szervezet megteremtése a nagy távolságok és a feszülő ellentétek miatt ugyan nem sikerült, a különböző szervezetek aktivitása mégis megnőtt, közeledtek egy-

máshoz, a hazai események iránti érdeklődésük fokozódott. Munkájukra a nagyhatalmak kormányai is felfigyeltek. Károlyinak sikerült kapcsolatokat teremtenie a szövetséges hatalmak Londonban akkreditált képviselőivel. A Magyar Tanács átgondolt propagandakampányt indított Magyarország felé. A rádión és a sajtón kívül propagandájuk hatását a Magyarországon átrepülő angol—amerikai bombázókról leszórt röplapokkal is igyekeztek fokozni.

A Franciaországban élő magyar antifasiszták 1943 augusztusában alakították meg egységes szervezetüket, a Magyar Függetlenségi Mozgalmat. Magyarország német megszállása után ők is felhívással fordultak honfitársaikhoz, elsősorban a franciaországi magyarokhoz. „Gyülekezzetek tömegesen a Függetlenségi Mozgalomnak a Gestapo-terror ellenére is kibontott lobogója alá, ez a tömörülés francia földön is lehetővé teszi számotokra az otthoniak küzdelmének segítését..."

A hazai ellenállási mozgalomnak a legtöbb közvetett segítséget a Szovjetunióban élő magyar emigráció nyújtotta. A háború alatt a magyar emigráció létszámban is, a rendelkezésre álló politikai eszközökben is jelentősen megerősödött. A spanyol földön harcolt és a németek által megszállt országokból menekült magyar kommunisták a Szovjetunióban találtak második hazára. Munkájukat a Komintern mellett működő, Rákosi Mátyás vezette magyar szekció irányította, majd a Komintern megszűnése után a KMP Moszkvai Bizottsága, ismertebb nevén: a Külföldi Bizottság. E kommunista csoport 1941-től a Kossuth Rádión keresztül sugárzott propagandával, majd a magyar hadifoglyok között végzett felvilágosító munkával, antifasiszta hadifogoly-iskolák szervezésével szerzett elévülhetetlen érdemeket.

A moszkvaiak kapcsolatot létesítettek a nyugati országokban dolgozó magyar antifasiszta mozgalmakkal, többek között Károlyi Mihállyal is. Helyeselték, szorgalmazták a külföldön élő magyarok közös antifasiszta frontjának létrehozását. Az 1944. január 27-én Moszkvában, Nyisztor György elnökletével megtartott értekezleten — egyetértve az angliai és amerikai magyarok által javasolt Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjával — leszögezték: „Az értekezlet biztos abban, hogy a külföldi magyarság egységes fellépése a Magyar Nemzeti Függetlenségi

Front mellett új erőt és bátorítást ad mindazoknak, akik Magyarországon élethalálharcot folytatnak a német fasiszta barbárok és magyar zsoldosaik ellen."

Említettük már, hogy a német megszállás után a Kossuth Rádión keresztül elsők között hívták harcra a magyar népet. Az antifasiszta hadifogoly-iskolák és résztvevőik számának állandó növelése mellett Obarovban magyar vezetés alatt álló partizánképző iskolát állítottak fel, amely később átköltözött a Kijev melletti Szvjatosinóba. Az iskolában mintegy háromszáz, a magyarországi partizánharcra jelentkező kommunistát és nem kommunista hazafit képeztek ki, többségüket be is vetették.

Március 19-e után a Szovjetunióban élő kommunisták és antifasiszták elsősorban azon fáradoztak, hogy a magyarországi viszonyokat jobban megismerjék, így a Kossuth Rádión keresztül sugárzott és a frontkatonák között kifejtett propagandájuk az addigiaknál jobban összhangban legyen a hazai antifasiszta erők törekvéseivel és a magyar nép tényleges náciellenességével. Értékes adatokhoz jutottak az 1. magyar hadsereg katonáinak tömeges átállása, illetve fogságba esése folytán. Ezek a katonák jórészt a német megszállás után hagyták el az országot; hazai élményeik frissek, megbízhatóak voltak. A párt Moszkvai Bizottsága ezért kettős feladattal bízta meg a frontra küldött pártmunkásokat. Feladatuk részben az volt, hogy tájékozódjanak a magyarországi viszonyokról, főként azonban az, hogy a front túloldalán levő katonákat és a fogságba esetteket felvilágosítsák, s ha lehetséges, még „odaát" megszervezzék szembefordulásukat a nácikkal. A frontpropaganda nemcsak a katonák megnyerésében volt jelentős, hanem a „kintieknek" is nagyon sok tanulsággal szolgált. Számos, a hazai viszonyokat konkrét ismeretek hiányában tévesen megítélő nézettől szabadította meg a frontmunkán dolgozókat. (A frontmunkát kezdetben Gerő Ernő, majd Farkas Mihály irányította, többször megfordult a fronton Révai József is. A frontpropagandában vezető szerepet töltött be Kassai Géza, Vas Zoltán, Oldner Vlagyimir, Gyáros László és Hunya István.)

Az így szerzett tapasztalatok arról győzték meg a vezetőket hogy a Kossuth Rádiónak és a frontpropagandának jobban figye-

lembe kell vennie a tényt: a magyar nép ellenállási készsége nem áll azon a fokon, amint azt remélték, inkább passzív jellegű, semmint cselekvő szándékú. Továbbra is gátolta az ellenállás szélesedését a hallatlanul nagy félelem a Szovjetuniótól, a Vörös Hadseregtől, a katonák soraiban pedig a hadifogságtól. Horthyról a lakosságnak, főként az értelmiségieknek (a tisztviselőknek) és a tiszteknek hamis elképzeléseik vannak. A honvéd gondolkodására jellemző: „még véletlenül sem jut eszébe, hogy a háború után rendszerváltozás lesz", ezért elhiszi: ha önként átjön, majd pedig a háború után hazatér, akkor hadbíróság elé kerül. A katonákba belesulykolták: a Kárpátokban már magyar ügyet véd, és az „Árpád-vonal" biztonságot nyújt számára. Ezektől a hamis gondolatoktól meg kell szabadítani őket — írták a frontpropagandisták. Az információkat megszívlelve 1944 májusától mind a Kossuth Rádióban, mind a rendkívül megnövelt frontpropagandában bizonyos változást eszközöltek.

A Kossuth Rádió továbbra is állandóan ostorozta a kivárás, a meglapulás szemléletét. Hangsúlyozta, hogy a bombázások miatt keletkezett népi felháborodást Hitler ellen kell fordítani. Meg kell értetni a magyar néppel, hogy a bombázások áldozatait „a leigázott népek — norvégek, belgák, franciák — a németek elleni szabadságharc elkerülhetetlen áldozatainak tekintették", s mi is annak kell hogy tekintsük. „Az áldozatokat azonban igyekezni kell a minimumra leszorítani. Ezért legfontosabb elhagyni a hadigyárakat!... Eltávozni! Nem dolgozni Hitlernek!" A szabotázsra, sztrájkra, munkalassításra való felhívások mellett a rádió sürgette a bombázási pótadag: „több kenyér, zsír, cukor, hús" követelését. Tanácsokat, útmutatásokat adott a náciellenes nemzeti egység megteremtésére. A munkásoknak együtt kell működniük a náciellenes gyárossal, ilyenformán az egész vállalat termelését meg lehet bénítani. Keressék a kapcsolatot a közigazgatás, a rendőrség vezetőivel, hogy időben tudomást szerezhessenek a készülő rendszabályokról, behívásokról, letartóztatásokról, és meg lehessen tenni az intézkedéseket elhárításukra. Szorgalmazza a partizánharc, a fegyveres ellenállás megindítását. A magyar nép jövőjét, a társadalmi átalakulás mélységét most, a fasizmus

elleni harcban kell megalapozni — hangoztatta jövőt vázoló adásaiban a Kossuth Rádió.

A közvetlen frontpropaganda a röpiratok tömegét juttatta el a magyar állásokba. 1944 áprilisában három hét leforgása alatt tizenkét röpiratot adtak ki, közel hárommillió példányban. Május végén a példányszám már meghaladta az ötmilliót. A hetenként megjelenő Képes Front Újságot 37 000 példányban terjesztették a magyar katonák között. (Az Igaz Szó jóval kisebb számban jelent meg.) Növelték a frontrádiók és a hangszórós adások számát és adásidejét. A fronton is felállítottak egy antifasiszta hadifogoly-iskolát, hogy résztvevőit néhány hetes felvilágosító munka után bekapcsolhassák a frontpropagandába. Az átszökött katonák egy részét visszaküldték, hogy tájékoztassák bajtársaikat a hadifogság borzalmairól terjesztett propaganda alaptalanságáról, és átállásra szólítsák fel őket. A frontpropagandisták munkáját Zsukov marsall, a front főparancsoka személyesen is segítette. Külön üzenetet intézett a honvédséghez, és ebben a német parancsok megtagadására szólította fel a magyarokat, az átállóknak pedig teljes támogatást biztosított.

A frontpropaganda eredményei kétségtelenül megmutatkoztak a májusi, még inkább pedig a júliusi nagy vereség utáni szökésekben és tömeges kapitulációkban. Május 16-án 34 tiszt, köztük egy alezredes és 1200 katona azzal a kéréssel fordult Sztálinhoz, hogy tegye lehetővé magyar katonai alakulatok szervezését, és engedélyezze harcba vetésüket. A fronton dolgozó kommunisták is úgy látták, ismét reális lehetőség nyílott a magyar légió megszervezésére, amelynek létrehozását 1943 nyarán és őszén elsősorban a fogságba került magyar tábornoki kar vétója akadályozta meg. Ezért sürgették a párt Moszkvai Bizottságát, tegyen meg minden lehetőt a magyar légió felállítására.

Az ellenállásnak, a magyar nép önvédelmi harcának fokozása érdekében a Moszkvai Bizottság 1944 májusában úgy döntött, hogy a külföldön szerveződő Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nevében ünnepélyesen kinyilatkoztatja: a hazaárulók földjét, vagyonát „a nemzet elkobozza s a szabadságharcosok megjutalmazására fordítja". Aki partizánosztagban vagy más fegyveres ellenállásban vesz részt, aki megtagadja a behívási parancsot, el-

hagyja a hadsereget, vagy átáll a szovjet hadseregnek vagy Tito partizánjainak oldalára, „nemzeti jutalmul" megfelelő földjuttatásban részesül. A felszabadulás után összeülő nemzetgyűlés egyik első teendője lesz a szabadságharcosok megjutalmazásának törvénybe iktatása.

Láttuk, hogy a megszállás után a külső, különösen azonban a belső antifasiszta erők rendkívül hátrányos helyzetből indították meg az ellenállás szervezését. Kezdetben szinte csak propagandaeszközök álltak rendelkezésükre, és rendkívül egyenlőtlen harcban vették fel a küzdelmet a fasiszta métellyel. Ennek ellenére már az első hónapokban megmutatkozott, hogy a magyar munkásosztály és a dolgozó tömegek körében jelentkezik a munka eredménye.

A DOLGOZÓ TÖMEGEK KÖZVETETT ÉS KÖZVETLEN HARCA A MEGSZÁLLÓK ÉS KISZOLGÁLÓIK ELLEN

A MUNKÁSSÁG ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK ALAKULÁSA ÉS PASSZÍV ELLENÁLLÁSUK KEZDETEI

A megszállás egyik, ha nem is döntő célja az ország gazdasági erőforrásainak megkaparintása volt. A náci tervekben, majd a „magyar—német viszonyt" szabályozó dokumentumokban központi feladatként a hadianyaggyártás, a nyersanyagtermelés haladéktalan fokozása szerepelt. Ehhez mindenképpen szükség lett volna arra, hogy a kormány élvezze a dolgozók, főként a munkásosztály bizalmát. A bizalmat azonban, amellyel nemcsak Sztójay, hanem elődei sem rendelkeztek, csupán megtorló eszközökkel megszerezni eleve reménytelennek ígérkezett. Ezért megpróbálták a „mézesmadzag és korbács" módszerét alkalmazni — természetesen mindig az utóbbi játszotta a főszerepet.

A munkások a megszállás másnapján, mintha semmi sem történt volna, felvették a munkát. A felszínes szemlélő a dolgozók magatartásában aligha tudott lényeges változást felfedezni, hacsak azt nem, hogy a március 19-ét követő napokban itt is, ott is kiemeltek az üzemekből egy-egy olyan munkást, akinek szavára a többi dolgozó hallgatott az elmúlt hónapokban. A munkások magatartására nemcsak a megszállás váratlansága és a teljes kiszolgáltatottság hatott, hanem az antiszemitizmus, az antikommunista propaganda, valamint a munkásság helyzetének megjavítását ígérő nyilatkozatok. Mindez kedvezőtlenül befolyásolta a cselekvéstől általában tartózkodó munkásság ellenállásának kibontakozását. Kezdetben csak elvétve találkozunk a megszállás

ellen spontán tiltakozó röpiratokkal, falra festett politikai jelszavakkal. Ilyenek csak később, a békepárti és az angolszász (repülőgépekről ledobált) röpiratok megjelenése után terjedtek. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a megszállás első heteiben jelentősebb szabotázs csak a Hungária Vegyi és Kénsavgyár Kén utcai telepén volt, ahol felgyújtottak egy ötven vagon műtrágyával és vegyianyagokkal teli tárolóhelyiséget.

Ha azonban vizsgálódásunk során mélyebbre tekintünk, a fenti kép megváltozik. A megszállás utáni üzemi, csendőrségi, rendőrségi jelentések utalnak a munkásság „nyomott hangulatára", az eseményeket követő „dermedt csendre", a termelés visszaesésére, végül a szovjet győzelembe vetett bizakodásra. A kormány is tisztában volt azzal, hogy az első hetek dermedtségének feloldódása, a tervbe vett munkásellenes rendszabályok nyilvánosságra hozatala, a szociális látszatintézkedések lelepleződése után számolnia kell a munkásság ellenállásával. Ezért született az a döntés, hogy nem likvidálják a szakszervezeteket, és „körültekintően" oldják meg a Gömbös miniszterelnöksége óta állandóan napirenden levő egységes fasiszta munkásszervezetek kérdését.

Ez az óvatosság annál is indokoltabb volt, mert a kormány már az első hetekben olyan munkásproblémákkal került szembe, amelyeket négy minisztertanácson volt kénytelen tárgyalni. Két rendes és két rendkívüli minisztertanács foglalkozott a növekvő munkaerőhiány kérdésével és következményeivel.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvekből kiderül, hogy március 19-e után a főváros nagyobb hadiüzemeiben mintegy 35—40 000 munkáskéz hiányzott. Az újabb katonai behívások még súlyosabbá tették a helyzetet. A kormány a munkaerőhiány pótlására elhatározta 12 000 nő munkába állítását, az 1920—1924-ben született, de frontszolgálatra alkalmatlan férfiakat április elsején „közérdekű munkaszolgálatra" vonultatta be, és erre a célra akarta igénybe venni a német követelések kielégítése után fennmaradó zsidó munkásszázadokat. A március 29-i minisztertanács „szükség szerint" elrendelte Budapest és környéke, Győr, Miskolc, Székesfehérvár és Veszprém városokban a 18—30 éves hajadon és gyermektelen nők igénybevételét munkaszolgálatra. A katonai építkezések, főként a németek számára épülő repülőterek munka-

erő-ellátása még nagyobb gondot okozott. Ide is zsidó munkásszázadokat küldtek, június elsejétől pedig az egyetemi hallgatókat, a gimnáziumok felső osztályos tanulóit, valamint a cigányokat is munkaszolgálatra kötelezték. Az agrárproletárokat arra kényszerítették, hogy főidényben hét munkanapot dolgozzanak. A nagybirtokosoknak engedélyt adtak, hogy a törpe- és kisbirtokosokat (mint „rejtve maradt munkaerőt") „megkívánható mértékig" igénybe vegyék. A munkaerőgondokat természetesen továbbra is a munkaidő meghosszabbításával, a bányákban pedig pótműszakok növelésével igyekeztek enyhíteni. A bányákban általánossá vált a 12 órás munkaidő és a vasárnapi pótműszak. A hadiüzemekben majdnem mindenütt tíz óra fölé emelkedett a napi munkaidő.

A munkaerő pótlása azonban csak félig oldotta meg a gondokat. Ezt hangsúlyozta Hennyey Gusztáv altábornagy, a hadiüzemi munkáskérdés előadója az április 14-i minisztertanács ülésén. Egy idézet a jegyzőkönyvből: „Szükségesnek tartaná, hogy amennyiben a munkásokat *most kellő fegyelem mellett* igénybe vesszük, úgy gondoskodni kell egyidejűleg a munkásság megélhetési viszonyainak javításáról és azoknak kellő biztosításáról... Csak juttatások révén lehet a munkásság életstandardját, munkakedvét és fegyelmét biztosítani." Nos, ami a fegyelmezést illeti, abban nem is volt hiány, ami azonban az életkörülmények megjavítására vonatkozott, csupán üres ígéret maradt.

A nagyüzemekben majdnem mindenütt hetekre, néhol már hónapokra visszamenőleg elhúzódott a hús-, a zsír-, a cukor- és a liszt-pótadagok kiosztása. A gyári boltok mind nehezebben győzték előteremteni a munkások és családjaik számára előírt fejadagokat. Az üzemekben terjedt a korrupció, a tisztviselők és az üzemvezetők mindenütt előnyben részesültek. Mindez konkrét formában is hatott a munkafegyelemre, mert az élelmiszeráruk érkezésekor a munkások elhagyták munkahelyeiket, és nem álltak addig munkába, amíg fejadagjukat meg nem kapták, akiknek pedig nem jutott élelmiszer, azokat a legtöbb esetben csak erőszakkal lehetett ismét a munkapad mellé állítani. Romlott a gyári ellátás azért is, mert a korábban bevezetett szokást, hogy ti. egyes fontos élelmiszereket közvetlenül a termelőtől szereztek be, most

megszüntették. Már a nagyobb ipartelepek is csak a központi készletből szerezhették be szükségletüket. A rendelet ellen azonnal tiltakoztak is a nagyüzemek, elsőként a Weiss Manfréd Művek. Súlyos kifogások merültek fel az üzemi étkeztetés kapcsán az élelmiszerek egyre gyengébb minősége ellen.

Az élelmiszergondokhoz járult a ruha és a lábbeli mind fájdalmasabb hiánya is. A dolgozók minden tartaléka kimerült. Az elmúlt évben kiosztott rossz minőségű ruhák és cipők régen tönkrementek. A kormány „nagyszabású textil- és bakancsakciót" jelentett be, és a „zsidó készletek" felosztását ígérte a hadiüzemekben. Májusban 150 millió pengős textilakciót harangoztak be, ebből a közlemény szerint 50 millió a hadiüzemeknek jut, a többit a mezőgazdaság kapná. Végül a nagy akcióból a munkásoknak újra csak az ígéret maradt, csupán a falu részesült az akcióban, de az ígért mennyiségnek ott is csak töredékét kapták. Az ilyen módszerek ellen tiltakozott a Közellátási Minisztériumban a Rimamurány-Salgótarjáni Rt. műszaki igazgatója: először 50, majd 22, végül 16 millió P értékű textiláruról volt szó, miután pedig ezt is visszavonták, a „zsidó textíliák" kiosztásával hitegetik a munkást.

A megszállás után feltűnően szaporodnak a hadiüzemi parancsnokok és a hadbíróságok fenyítő, illetve börtönbüntetései. A gyárak hiányos iratanyaga miatt nincsenek összesítő adataink, a fennmaradt töredékek mégis elegendők ahhoz, hogy a növekvő tendenciát megállapíthassuk. Az 1944-ből származó hadiüzemi parancsok nap mint nap a fenyítések tömegét sorolják fel. A hadiüzemi személyzeti parancsnokok (rövidített megjelölésük: „hüsz.") mind gyakrabban rónak ki három naptól egy hónapig terjedő fogházbüntetést néhány napi böjttel, s a böjtnapokon kemény fekhellyel. Az utolsó rendelkezésünkre álló adat szerint a Weiss Manfréd gyárban 1944. március végén 89 munkás ellen indítottak eljárást. A Ganz Villamossági és Hajó Rt. hadiüzemi parancsnokának néhány fenyítő parancsából kiderül, hogy április 17-én 20, 18-án 38, május 2-án 34, május 8-án 20, május 16-án 9 személy ellen róttak ki kettőtől tizenöt napig terjedő szigorított fogházbüntetést. A Felten Kábelgyár 46. számú, június 7-i parancsa 38 fenyítést tartalmaz. Hasonló hadiüzemi pa-

rancs szinte minden gyár iratanyagában található. Érdemes felfigyelni a Bűnügyi Körözések Lapjának adataira is. Ezt az orgánumot csak a hadbíróságnak átadott vagy már minden egyéb kézrekerítési lehetőséget kimerített egyének ügyének felsorolásával töltötték meg. Néhány részadat: 1944. április 15-én a katonai bíróságok és ügyészségek 49, április 22-én 71, május 6-án 69, június 17-én 76, augusztus 12-én 115 személy ellen adtak ki körözést a hadiüzemek elhagyása miatt. (A lap hetenként jelent meg.)

A munkamorál gyors romlása szorosan összefüggött a bombázásokkal. Az április 3-i angolszász bombázás után félelem és pánik lett úrrá a nagyvárosok lakosságán. Az első bombázás után a hadiüzemek dolgozóinak nagy része napokig nem tért vissza munkahelyére. Az illetékesek most sem fukarkodtak „óvórendszabályok" ígérgetésével, nem riadtak azonban vissza a kegyetlen megtorlásoktól sem. A Győri Vagongyárat ért bombatámadás után a hivatalos írások a munkafegyelem általános lazulásáról számolnak be. Petrányi budapesti rendőr-főkapitány kénytelen megállapítani, hogy a létfontosságú élelmiszer-ellátó vállalatokat is tömegesen hagyják el a munkások, s ezzel tovább rontják az amúgy is súlyos helyzetet. A rendőr-főkapitány azzal fenyegetőzött, hogy aki elhagyja munkahelyét, a munkát megtagadja vagy hanyagul végzi, azt rendőri felügyelet alá helyezi, illetve internáltatja. Hasonló megtorlást alkalmaznak az egyes hadiüzemek is. A Hofherr-gyár például az igazolatlan távolmaradókkal szemben a fizetéses szabadság megvonását helyezte kilátásba. A Felten Kábelgyár a szabadság megvonása mellett az élelmiszer-pótjegyek bevonásával, az „élelemtár és egyéb jóléti részesedésből való kizárással", internálással terrorizált.

A fővárost, a vidéki ipartelepeket, a vasúti csomópontokat ért júniusi és júliusi szőnyegbombázások az anyagi károk mellett igen nagy emberáldozatot is követeltek, és jórészt megbénították a hadiipari termelést. A romok eltakarításához, a munka megindításához, a veszélyeztetett fontos hadiüzemek egyes részlegeinek áttelepítéséhez minden munkáskézre szükség lett volna. A munkások azonban még inkább szétszéledtek. Voltak gyárak (például a Molocco vagy a Győri Vagongyár), amelyeket a dol-

gozók zöme egyszerűen elhagyott, máshol pedig napokig, hetekig nem jelentkeztek. Az idegfeszültség, a félelem olyan nagy volt, hogy a munkások már a rádióműsor megszakításakor elhagyták az üzemeket, holott a gyár elhagyását riadó alatt is hadparancs tiltotta. Voltak olyan esetek is, amikor a dolgozók reggel nem munkahelyükre mentek, hanem a bombabiztos óvóhelyek környékén gyülekeztek s ott várták a riadót.

A munkahely elhagyása, a munkamorál romlása tehát szorosan összefügg a bombázások okozta félelemmel s a jobb munkafeltételek keresésével. Ma már tudjuk, hogy a bombatámadások egyik célja éppen ez volt. Nem tekinthető ugyan náciellenes cselekménynek, hogy a munkások a bombázástól való félelmükben maradtak távol, maga a tény mégis a fasisztáknak ártott. A munkamorál és a termelékenység csökkenése mögött azonban sokszor felfedezhető a munkásosztály háborúellenes, rendszerellenes magatartása is. Kitűnik ez a részletesebb jelentésekből. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Elnökségéhez küldött június 6-i felterjesztés például a termelés visszaesését szoros összefüggésbe hozza a politikai változás vágyával. A visszaesés, mint írják, 1943 tavaszán kezdődött, s a németek bevonulása után kapott újabb lendületet.

A támadó repülők tömegesen szórták le a munkahely elhagyására, a szabotázsra, az ellenállásra serkentő röplapokat. Utasításaik között igen gyakran szerepel a felhívás: „Maradj távol munkahelyedről bármi áron." A röpcédulák minden üzembe eljutottak. Összeszedésükre a hatóságok nagy erőfeszítéseket tettek, jobbára eredménytelenül. A hadiüzemi parancsnokok arról panaszkodnak, hogy a súlyos büntetések ellenére a repülőkről és máshonnan származó röpiratok, nyomtatványok beszolgáltatását a munkások és az alkalmazottak vonakodva hajtják végre. A fasiszta sajtó kénytelen élesen polemizálni a Kossuth Rádió adásaival, a röpcédulákkal, amelyek a dolgozókat nap mint nap munkahelyük elhagyására, szabotázsra buzdítják, sőt az ellenálláshoz adnak ötleteket.

A külföldi és a hazai antifasiszta csoportok felhívásai érthető módon hatásosabban érvényesültek ott, ahol programjukhoz megvoltak a politikai feltételek. A szigorú csendőrségi és rendőrségi

intézkedések ellenére a pécsi bányászok nagy része munkabeszüntetéssel ünnepelte 1944. május elsejét. A vasasi Thomen aknán 302 bányászból 111, a mecsekszabolcsi aknákon 500-ból 103, Pécsbányatelepen 254-ből 170 vette fel a munkát, Komlón 25 munkás maradt távol. A diósgyőri munkások úgy köszöntötték május elsejét, hogy a vasgyár falára írták: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"

Az almásfüzitői olajfinomítóknál keletkezett súlyos bombakárokról a minisztertanács kénytelen volt külön is tárgyalni. A június 22 előtti bombatámadások során 3300 vagon olaj égett el, ezért szabotázst gyanítottak a vállalatnál. A jegyzőkönyv szerint a nagy kárt az okozta, hogy a benzinkutakat többszöri figyelmeztetés ellenére sem töltötték fel, és a tilalom ellenére az olajat továbbra is a finomítóknál tárolták. A minisztertanács június 22-i ülésén elhatározta, hogy a „jövőre nézve a felelősségre vonást ki kell mondani".

A tatai szénmedencében, ahol a Békepárt Központi Bányászbizottsága már több mint fél éve eredményesen munkálkodott, a munkakerülés a bányászok tudatos ellenállásának egyik formája volt. Ezt maga a bányászvezetőség az adatok tömegével bizonyította. Kimutatták például, hogy 1941-ben az összlétszám 8,22, 1942-ben 9,68, 1943-ban 11,27%-a volt beteg *egész éves átlagban*, majd ez a számadat 1944 áprilisában, tehát *egy hónap átlagában* 14,75%-ra emelkedett. Május, június és július hónapban a napi beteglétszám egyedül Tatabányán meghaladta az ezer főt. „Bebizonyosodott — állapítja meg a jelentés —, hogy a munkásság egy része betegbejelentés útján akar 1—2 napi munkát szabotálni." „Feltűnően nagy számban fordulnak elő nehezen gyógyuló, aránylag könnyű sebesülések — olvashatjuk az orvosi véleményekben. — Vannak munkások, akik lábukon vagy karjukon a bőrt feldörzsölik és a feldörzsölt bőrfelületre ecetes vízbe itatott kenyérbelet kötnek éjjelen át, miáltal daganatot idéznek elő. Ezt azonban szinte lehetetlen rájuk bizonyítani." Állandóan nő az igazolatlan mulasztók száma: Tatabányán június 24-én, tehát egyetlen napon 180-an hiányoztak igazolatlanul. Általános a munkalassítás, az „amerikázás". Az egyik jelentés szerint ott, ahol a munkacsoportoknál bevezették az ellenőrzést, 25—30%-

kal emelkedett a termelés. Mindjárt hozzáteszik: „lehetetlen azonban minden csapat mellé ellenőröket állítani". A pécsi rendőrkerületi parancsnokság ugyancsak arról tájékoztatja feletteseit, hogy a bányaüzemekben naponta 100—130 között ingadozik a mulasztók száma, ami napi 10—15 vagon termeléscsökkentést jelent.

Júniusban és júliusban a helyzet annyira romlott, hogy a hadiüzemek vezetői egymást érő megbeszéléseken kénytelenek arról tárgyalni, milyen eszközökkel lépjenek fel a „kétségbeejtő" munkamorál ellen. Javaslataik közül természetesen nem hiányzott a hazafiságra való apellálás, a hadiüzemi munkások helyzetének javítása. A jó munkáért különprémiumot és élelmiszer-pótadagot helyeztek kilátásba. Nem fukarkodtak azonban szigorító rendszabályok terveivel sem. Javasolták például a táppénz „betegségre ösztönző hatásának" megszüntetését, a megtorló intézkedések szigorítását, a büntetőeljárások egyszerűsítését, az üzemi karhatalom felállítását stb. Ezekből a dokumentumokból az is kiderül, hogy egyes gyártulajdonosok maguk sem látják értelmét a termelés fokozásának. A termelési kötelezettségek elmaradásáért azonban a felelősséget igyekeznek a munkaerőhiányra, a munkamorálra hárítani.

A kormány az események láttán két átfogó intézkedés gyors végrehajtására szánta el magát. Az első rendelet a termelés politikai feltételeinek biztosítására kötelezte az üzemeket; munkaügyi előadók kinevezésére és üzemi választmányok felállítására. A július 3-án kelt rendelet pedig kimondta, hogy minden nagyobb iparvállalat köteles önálló, az ötszáz munkásnál kevesebbet foglalkoztató üzemek pedig közös „büntető munkásszállást" felállítani.

Az utóbbi intézkedés célja az lett volna, hogy a fegyelmezetleneket, a munkából távolmaradókat, az „amerikázókat" a munkásszállás fegyelmező eszközével kényszerítsék a termelőmunkára. A büntetéssel sújtottak ellen ráadásul külön bűnvádi eljárást terveztek. A „büntető munkásszállásra" ítélt munkás vagy munkásnő a munkaidő ledolgozása után került az üzemi fogdába, ahol különböző fegyelmező eszközökkel igyekeztek a munkást „jobb belátásra" bírni. Hogy ez a munkásszállás valóban rette-

gést keltsen, a rendelet hangsúlyozta: a „beutalás egy hónapnál rövidebb időre nem történhet". Júliusban számos üzemben felállították ezeket a fogdákat, feltehető azonban, hogy a hatóságok nem érték el a kívánt eredményt, mert augusztusban több üzem javasolta megszüntetésüket.

Megtorló eszközként alkalmazták a légoltalmi szolgálatot is. Erre a munkaidőn túli szolgálatra a légoltalmi parancsnok az üzemi katonai parancsnokkal egyetértésben elsősorban azokat kötelezte, akikkel szemben akár politikai, akár fegyelmi kifogás merült fel. Nemcsak maga a szolgálat, hanem a vele járó drasztikus fegyelmi rendszabályok is az elégedetlen munkások megtörésére irányultak.

A munkáskérdés „rendezésében" — ha nem is első helyen — kezdettől fogva előtérben állt a politikai megoldás. A munkásügyek fasiszta exponensei a „destruktív" erők kikapcsolásának és a munkásság totális mozgósításának politikai eszközét az egységes fasiszta munkásszervezet létrehozásában látták. Régi terve volt ez a jobboldalnak, eddig azonban többször is hajótörést szenvedett. Már a megszállás utáni első hetekben kiderült azonban, hogy a munkásszervezeteket sem Sztójay, sem a nácik nem tekintik a totális fasizmus szükséges velejárójának, inkább a termelés fokozásának, a munkások féken tartásának eszközeként kezelik. A szakszervezetek betiltása azért maradt el, vezetőik megnyerésére azért tettek kísérleteket, mert Sztójay szemmel láthatóan tartott a kérdés felvetésének következményeitől, bár papíron a kormány tervében szerepelt az egységes fasiszta munkásszervezet felállítása.

A kormány fentiekben vázolt taktikája éles politikai vitákat váltott ki a fasiszta munkásszervezetek között, elsősorban a bába szerepét magának fenntartó Nemzeti Munkaközpontra, valamint a nyilaspárt munkásszervezetére és a Hivatásszervezetre gondolunk. Az NMK vezetői a megszállás után abban a reményben ringatták magukat, hogy az ő irányításukkal állítják fel a még Gömbös által tervbe vett, de ez ideig „jégre tett" Nemzeti Munkakamarát. A régi Gömbös-garnitúra tagjai, élükön Marton Bélával, az NMK főtitkárával, úgy érezték, végre itt a nagy lehetőség. Az NMK lapja, az Új Magyar Munkás és a szolgálatukba sze-

gődött Dolgozó Magyarság lett a tervezett egységes fasiszta „korporáció" szócsöve.

Martonék szerették volna maguk mögött tudni „a marxista tanoknak hátat fordított volt szociáldemokrata munkásokat". A szocialista munkások megtévesztése érdekében nem riadtak vissza olyan hamisításoktól sem, amilyen a csongrádi és az orosházi szakszervezet, valamint az SZDP-titkárok és a Parasztszövetség elnökének aláírásával lapjukban megjelent „egyezmény" volt. Ebben azt olvashatjuk, hogy a fenti szervezetek a jövőben — tagjaikkal együtt — az NMK keretében akarnak dolgozni. A hamisítás hamarosan lelepleződött. Maguk a rendőri szervek cáfolták meg a hírt azzal, hogy közölték: az egyezményen feltüntetett aláírókat jóval az okmányon szereplő időpont *előtt* letartóztatták. A szakszervezetek örökségére jogot formáló NMK ezután sem adta fel a harcot. Az Új Magyar Munkás április 29-i számában a „nemzethű, volt szociáldemokrata munkásság" nevében tízpontos programot tettek közzé. Ebben követelték egy munkaügyi minisztérium felállítását, a Nemzeti Munkakamara életre hívását, a munkaközvetítés államosítását, a „széttagolt biztosítási rendszer helyett egyetemes nemzeti társadalombiztosítás kiépítését".

A nyilasok kezdettől fogva ellenszenvvel figyelték Martonék kísérleteit. Világosan értésükre adták: nem hajlandók részt venni olyan munkásszervezetben, ahol a Nemzeti Munkaközponté a vezető szerep. Mi több, nemcsak a Nemzeti Munkakamara „martoni" megoldása ellen léptek fel, hanem az üzemekben, ahol az NMK szervezetei az elmúlt években jórészt megszűntek, a megszállás után ádáz rivalizálás kezdődött a megélénkült nyilas szervezetekkel. Mindez a pártvillongások szakaszában történt, amikor a különféle fasiszta pártok egységét a kormány nagy erőfeszítésekkel igyekezett megteremteni. Az üzemi politikai csaták kihatottak a termelésre. Ezért a Honvédelmi Minisztérium április 20-i rendelete „a termelés nyugodt menete érdekében" megtiltotta, hogy a hadiüzemekben bármely politikai párt vagy szervezet gyűlést tartson, szervezkedjen.

Az NMK törekvéseivel szemben a szakszervezeti vezetők is felléptek. Ők a hagyományos munkásszervezetek fennmaradá-

sáért küzdöttek. Azzal érveltek, hogy a munkások nyugalmát zavaró szervezeti intézkedések károsan hatnak a termelésre. Tiltakoztak az ellen is, hogy Marton Béláék a szociáldemokrata munkások nevében lépnek fel. A kisebb munkásszervezetek, például a keresztényszocialisták ugyancsak síkra szálltak a szervezetek autonómiájának fenntartásáért.

Időközben a kormány olyan rendeleteket hozott, amelyek a munkásszervezetek fasizálásának kísérleteit jelzik. Elsőként államosították a munkaközvetítést. Ezt követte az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI) autonómiájának felfüggesztése, majd a két intézmény összevonása. Ezek után létrehozták az egységes Társadalombiztosítási Intézetet. Az intézkedések elleni esetleges „hangulatkeltés" kivédésére a kormány bejelentette a nyugdíjkorhatár leszállítását 65 évről 60 évre, és bevezette a háztartási alkalmazottak kötelező társadalombiztosítását. Hivatalos helyről azt is közölték, hogy a megszűnt intézmények tisztviselői állami alkalmazottakként megmaradhatnak állásukban. A „szociális intézkedések jó és átfontolt megoldásának" előkészítésére létrehozták a Munkástudományi Intézetet.

A kormány májusban napirendre tűzte az egységes fasiszta munkásszervezetek kérdését. Ez valószínűleg összefüggött Imrédy Béla „csúcsminiszteri" kinevezésével. Imrédy korábbi terveit szerette volna megvalósítani, és ő volt az egyetlen miniszter, akinek a munkásszervezetekre vonatkozóan konkrét elképzelései voltak. Bár a kivitelezést az Iparügyi Minisztériumra bízták, Imrédy megnyilatkozásai arra engednek következtetni, hogy ő állt a kulisszák mögött.

Szász Lajos iparügyi miniszter május 13-ára a minisztériumba hívta össze az érdekelt munkásszervezetek: az NMK, a szocialista szervezetek, a Hivatásszervezet, a keresztényszocialisták és a Magyar Munkások Gazdasági Egyesületének képviselőit. A nyilasok nem jelentek meg.

Az értekezleten Szász miniszter elnökölt, és a 45 meghívottból tíz személy Kabók Lajos vezetésével a szakszervezeteket képviselte. Szász Lajos bevezetőben hangsúlyozta, hogy a napirenden levő kérdésben a jelenlevők véleményét kívánja meghallgatni.

A vitában az NMK képviselői voltak a legaktívabbak, ők a Gömbös-féle, munkaadó és munkás közös érdekképviseletén (az ún. „korporációs" elven) alapuló Nemzeti Munkakamara felállítását sürgették, kötelező tagsággal, valamennyi szervezet beolvasztásával. Hangsúlyozták, hogy az új szervezet vezérkarában nem szerepelhetnek a „kompromittált vezetők". A vitában felszólaló keresztényszocialisták és a Hivatásszervezet képviselői a meglevő szervezetek autonómiájának biztosítását követelték. Az NMK tervével szemben azt javasolták, hogy a jelenlegi szervezetek küldötteiből alakuljon egy összefogó szervezet, amely „munkakamara" lehet, vagy egyéb más nevű csúcsszervezet, de a tagságot nem tartják kötelezőnek. Kabók Lajos az utóbbi álláspontho z csatlakozott, s hangsúlyozta: a létrehozandó csúcsszerv csak munkásérdekeket szolgálhat, abban munkáltatók nem vehetnek részt.

A következő, tehát a május 19-i értekezlet előtt az NMK vezetői még kierőszakoltak a kormányelnöknél egy audienciát, hogy a kormány támogatásával felfegyverkezve jelenhessenek meg az újabb megbeszélésen. Az audiencián Marton Béla részletesen fejtegette a munkakamara tartalmi és szervezeti elképzeléseit. Sztójay azonban kitért az egyenes válasz elől.

A május 19-én folytatódó megbeszélésen Szász miniszter három kérdésben kérte a megjelentek véleményét: munkakamarát vagy munkáskamarát szervezzenek-e; kötelező legyen-e a belépés vagy önkéntes; a jelenlegi szervezeteket fenntartsák-e vagy azonnal szüntessék meg őket?

A résztvevők fenntartották korábbi álláspontjukat. Kabók tehát, a Szaktanács megszállás előtti és megszállás alatti álláspontjához hasonlóan, a szakszervezeteknek a termelés biztonságában betöltött érdemeire hivatkozva próbált érvelni a szakszervezetek megőrzése mellett. Ez ugyan tiltakozást jelentett a tervezett fasiszta munkakamarával szemben, a szakszervezetek legalitása ellenében mégis felajánlotta támogatását a bábkormánynak. A felajánlott ár azonban túlságosan magas volt, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy Kabók és később a Szaktanács egyetértett egy fasiszta csúcsszerv felállításával, amelyben a szakszervezetek képviseltethetik magukat.

Szász miniszter a megbeszélést azzal zárta le, hogy a kormány nem akar „egy Magyar Kir. Állami Szakszervezetet létesíteni, hanem a munkásság szabad elhatározásán alapuló, teljes önrendelkezési joggal, közjogi alappal bíró, jól körülbástyázott érdekképviseletet..." A részletek kidolgozását a minisztérium maga végzi, s az elkészült rendelettervezetet az érdekelt szervezetek később megkapják.

Mivel az értekezleten felvetett kérdésekre a résztvevők nem kaptak választ, az érintett szervezetekben egyrészt tanácstalanság lett úrrá, másrészt az értekezletek eredménytelensége miatt a fasiszta szervek ismét a szakszervezeteken próbálták kitölteni dühüket. Az NMK újult erővel támadta a szakszervezeteket, közben pedig a munkakamara előnyeit ecsetelte. A Belügyminisztérium is nyomást gyakorolt a szakszervezetekre. Néhány újonnan engedélyezett lapjukat, a Vasmunkások Lapját, a Typographiát, a Litographiát és a Könyvkötők Lapját május 26-án végleg betiltották. A miniszteri biztos „az ügy- és pénzkezelés" ürügyén az összes szakszervezetben vizsgálatot rendelt el. Súlyos kifogásokat emeltek a Szakszervezeti Tanács Végrehajtó Bizottságának tevékenysége ellen, s a jelek arra mutattak, hogy a kormány a Szaktanács felszámolására készül. Nem engedélyezték a június 2-ára tervezett szakszervezeti választmány összehívását sem, amikor pedig véglegesen állást akartak foglalni a fasiszta csúcsszerv létrehozása tárgyában, meg akarták választani azokat a képviselőket, akik a csúcsszervben a szakszervezeteket képviselnék.

Különösen a Szaktanács ellen emelt vádak döbbentették meg a vezetőket. A Szaktanács nélkülözhetetlenségének bizonyítására azonnal hétoldalas memorandumot juttattak el az illetékesekhez. Ebben hivatkoztak arra, hogy a minisztériumok és egyéb főhatóságok már számtalanszor elismerték a szakszervezetek, főként a Szaktanács jelentőségét. A Szaktanács hangsúlyozta, hogy a 32 különféle szakszervezet kézbentartása, valamint az a feladat, hogy ügyeikkel külön-külön foglalkozzanak, a minisztérium részéről „áthághatatlan nehézségekbe ütközne". Legfőbb érvük ismét a „munkafegyelem és a termelés magasabb érdekeire" való hivatkozás volt. „A Szakszervezeti Tanács, mint az egyes szak-

szervezetek központi szerve a kötelékébe tartozó szervezeteken keresztül a munkásságot állandóan a munkafegyelem és a termelés magasabb érdekeire hívja fel — olvashatjuk az 1944. június 7-i jegyzőkönyvben. — Ezt a munkát a háborús években is éppolyan hatásosan végezte, ahogy egyes minisztériumok szaktanácskozásai alkalmával és a parlamentben is az illetékes miniszterek számtalaszor leszögezték." Hogy konkrét formában bizonyítsák a kormány iránti lojalitásukat, Jelinek Ferenc, a bányászszakszervezet titkára — aki egyébként nem tartozott a peyerista szárnyhoz — sorra járta a dorogi, kesztölci, sárisápi, felsőgallai bányákat, levélben fordult a nógrádi és pécsi bányászokhoz, és a termelés fokozására, mindennemű politikai megnyilatkozástól való tartózkodásra szólította fel őket. A Szaktanács az Értesítés című különkiadványában fordult a szervezett dolgozókhoz, és tájékoztatta őket az Iparügyi Minisztériumban lezajlott tárgyalásokról, a fasiszta csúcsszerv létrehozásáról. A csendőrségi jelentésekből kiderül, hogy a baloldali munkásság nagy visszatetszéssel fogadta a közölteket. A vezetőket árulóknak tartják, az Értesítésben foglaltakkal pedig nem azonosítják magukat.

A június 1-i minisztertanács a hadfelszerelési iparral szemben támasztott mind nagyobb követelményekre és a tapasztalható lazaságokra hivatkozva döntést hozott a GYOSZ megszüntetéséről. A különböző ipari szervezetek központi irányítására létrehozták a Gyáriparosok Országos Központját, a GYOK-ot, Imrédy Béla javaslatára pedig elfogadták az üzemi munkásszervezet felállításának tervét. A minisztertanács jegyzőkönyvéből ugyan még nem derül ki világosan, mi a javaslat célja, a Dolgozó Magyarság című lap azonban, amely mindinkább az Iparügyi Minisztérium szócsöve lesz, június 2-i cikkében már eloszlatja a kételyeket. A lap állást foglal az egységes fasiszta érdekképviseleti szerv létrehozása mellett, sürgeti az üzemekben olyan „tárgyaló bizottságok", másként üzemi bizottságok felállítását, amelyek a munkaadó és a munkás „közvetlen súrlódási felületének kiküszöbölését" szolgálnák. Az üzemek és üzemrészek maguk választanák megbízottaikat, s „tagjai lennének annak az üzemi tárgyaló bizottságnak, amely a munkaadóval vagy képviselőjével rendszeresen megbeszélné a felmerülő javaslatokat, panaszokat, kívánságo-

kat". A javaslat tehát a szocialista bizalmi hálózat bizonyos elemeinek felhasználását, a munkások félrevezetését és a még meglevő bizalmi rendszer megsemmisítését szolgálta.

Az Imrédy-féle javaslat gyakorlati megvalósítását igyekezett elérni két, június 14-én megjelent rendelet. Az egyik kötelezte a 25 munkásnál többet foglalkoztató vállalatokat, jelöljenek ki munkaügyi előadót, aki meghallgatja a munkások panaszait, végül a jogos sérelmeket saját hatáskörében vagy az illetékes hatóságok bevonásával orvosolja. A másik rendelet az üzemi választmányok felállításával kapcsolatos teendőket írta elő. A június 19-én megjelent HM-utasítás szabályozta a katonai parancsnok és a felállítandó szervek viszonyát. Ez a „szabályozás" arra irányult, hogy a választmányok ne adhassanak ki utasításokat, és ne hozhassanak olyan döntéseket, amelyekkel a katonai parancsnok nem ért egyet. A HM szemmel láthatóan bizalmatlanul kezelte az ügyet, saját jogkörét féltve minden idevágó rendelkezéstől. A gyanakvás alaposnak bizonyult: a munkaügyi előadók, a légóparancsnokok és a katonai parancsnokok nem is egyszer hajba kaptak, ami viszont később a munkások érdekében fellépő választmányi tagok számára biztosított manőverezési lehetőségeket.

A rendelet hangsúlyozta, hogy az üzemi választmányt titkosan, a munkások véleményének messzemenő figyelembevételével kell megválasztani. Választásra jogosult minden huszadik évét betöltött és a gyárban legalább háromhónapos munkaviszonnyal rendelkező dolgozó, megválasztható minden 24. életévét betöltött és legalább két éve a gyár alkalmazásában álló egyén. A szavazás lebonyolítására mindenütt választási bizottságok alakultak, ezek elnöke a munkaügyi előadó, tagjai a vállalat két legrégibb dolgozója. A választás munkaidőben történik. A jelölteket az üzem létszámának megfelelően a vállalat vezetősége jelöli ki. A rendelet és a végrehajtási utasítás külön szólt arról, hogy a jelölésnél „a dolgozók kívánságait messzemenően figyelembe kell venni", mert ellenkező esetben már maga a választás is kudarcba fulladhat.

Mi lehetett az oka ennek a nagy „üzemi demokratizmusnak"? Maguk az illetékes szervek válaszolnak erre. A kormány, a GYOK és mások a munkások által titkosan választott testület

révén állítólag „szóhoz, befolyáshoz akarják juttatni a munkásokat a munkaviszonnyal kapcsolatos ügyekben". Ennek fejében a választmány felelősséget vállalna és közreműködnék abban, hogy „a munkafegyelem terén a legcsekélyebb panasz se legyen észlelhető, hanem a gyárak alkalmazottai ezentúl nyugodtabban és fegyelmezettebben végezzék munkájukat, teljesítsék kötelességüket". (Értsd: támogassák a fasizmus háborús erőfeszítéseit!)

A még működő munkásszervezetek általában tartózkodóan fogadták a rendeletet. Még az NMK is nehezményezte a sorrend megváltoztatását. Szerintük első a munkakamara, csak utána lehet beszélni üzemi szervezetről. A keresztényszocialisták, a Hivatásszervezet, valamint a nyilasok is ellenezték az üzemi választmányt, több helyen ellene léptek fel. A szakszervezeti vezetők ugyancsak helytelenítették a választmányi rendszert. Az Iparügyi Minisztérium nyomására azonban felhívást intéztek a legnagyobb ellenállást tanúsító bányavidék szervezett dolgozóihoz, és ebben kérték, hogy a bányászok közreműködésükkel támogassák a választások sikerét, majd a választmányok munkáját. A Békepárt természetesen a választás bojkottálására szólította fel a munkásokat. „Az üzemi választmány jól hangzó nevét a szabad szakszervezetek évtizedes követeléseiből lopták — írta a Béke és Szabadság. — Így akarják azt a látszatot kelteni, mintha egy új, törvényes bizalmi rendszerről lenne szó. Valójában az üzemi választmányok kinevezése támadás a szabad szervezkedés, a munkások választotta bizalmi rendszer ellen." Ahol a bojkott nem ígért sikert, ott a párt azt javasolta, hogy a munkások saját jelöltjeiket juttassák a választmányba.

A választásokat június 29-én és 30-án tartották, az eredményekről azonban nagyon kevés üzemi anyag áll rendelkezésünkre. A legtöbb adatot a Béke és Szabadság július 15-i száma szolgáltatja, ezek ugyan másodlagos források, de hitelességükhöz nem fér kétség. Ezt bizonyítják azok az eredeti választási adatok, amelyekről a Béke és Szabadság is beszámol. Így például a Weiss Manfréd üzemeiben — a lap szerint — a választásokat elhalasztották, majd végleg elejtették. Ezt az eredeti dokumentum is alátámasztja, amikor megjegyzi, hogy csupán a központi irodák tisztviselői kara választott. Rendelkezésünkre áll azonban a Hof-

herr—Schrantz kispesti gyártelepének részletes választási eredménye. A munkaidőben megtartott választáson a szavazásra jogosultaknak csupán 43,5%-a adta le voksát a választmányra. A jelöltek közül a legnagyobb sikert az érte el, akire a választásra jogosultak 16%-ának a szavazata esett. Bejutottak a választmányba olyanok is, akik 10%-nál is kevesebb szavazatot kaptak. A választásról készült feljegyzés végül közli: „a volt baloldali szervezet tagjai nagyrészt nem szavaztak", nem szavaztak továbbá azok sem, akik jelöltjük megválasztását nem látták biztosítottnak. Az Ózdi Vas- és Acélgyár 9000 alkalmazottjából 2310-en vettek részt a szavazáson. A termelőüzemek dolgozói tartózkodtak a szavazástól. Az érvényes szavazatok száma 1246 volt, tehát alig több, mint a szavazatok fele — állapítja meg a választási bizottság jelentése. Ez a szám a dolgozók összlétszámának csupán 14%-a. Az egy jelöltre eső szavazatok Ózdon a 10%-ot sem érték el! A rudabányai vasérctelepen 823 választóból 498, a bányaüzemben 901-ből 593, Kurityánban 271-ből 186 szavazott a választmányra. A Béke és Szabadság szerint a Ganz Vagonban és a Hajógyárban a munkások 20%-a, a Magyar Optikai Művekben 18%-a, Tatabányán 10%-a szavazott az igazgatóság jelöltjeire. A MÁV Gépgyárban, az Elektrohegesztőben, az Első Magyar Gazdasági Gépgyárban, a Stieber-gyárban és az Uhry-repülőgépgyár üzemeiben a munkások áthúzták a szavazólapokat. Másutt, például a Pollák Textilgyárban és a Svédgyárban saját jelöltjeiket írták a szavazócédulákra.

A munkások magatartása még a pesszimistákat is meglepte. Félhivatalosan, sőt a sajtóban is kénytelen-kelletlen elismerték, hogy amitől féltek — bekövetkezett. A munkásság bizalmatlan az üzemi választmánnyal szemben, tagjaival nem érez közösséget. A javaslat atyja, Imrédy Béla csúcsminiszter a Pécsbányatelepen július 9-én tartott bányászgyűlésen ugyancsak „érthetetlennek" nevezte a választási eredményeket és azt a sok panaszt, ami az üzemi választmányok miatt a kormányt éri. Megpróbálta bizonygatni: a kormány erőfeszítései éppen azt célozzák, hogy a dolgozók problémáit ne csak „átmenetileg", hanem „véglegesen" oldják meg, ehhez pedig a szóban forgó szervezetek nélkülözhetetlenek.

Hasonló gondolatokat találunk a GYOK „vezérfonalában" is, ezt néhány nagyvállalat munkaügyi előadójával történt megbeszélés után „a munkaügyi választmányok működésének hatékonyabbá tétele tárgyában" adták ki. A „vezérfonal" már elöljáróban kénytelen megállapítani, hogy az első tapasztalatok szerint az új intézmény „a munka békéjének biztosítása helyett olykor éppen a nyugodt termelést zavarja". A csőd okát két problémában látják. Az egyik a választás. A jelölést mindenütt a munkaügyi előadók végezték. „Ez sajnos arra vezet, hogy több vállalatnál a munkásság tömegei nem tekintik a megválasztottakat saját képviselőjüknek, és így tisztán emiatt tartózkodnak a munkaügyi választmány munkájába való bekapcsolódástól." Azzal kell megnyugtatni a munkásokat, hogy ez kényszerhelyzet volt, és majd az egységes fasiszta érdekképviseleti szervezet felállítása után új választásokat tarthatnak, ezeken a jelölést „a munkások érdekképviseleti szerve fogja... eszközölni". A másik ok: nem sikerült a munkások érdeklődését felkelteni az intézmény iránt. Ezért „arra kell törekedni, hogy a vállalat munkássága és a választmány között minél szorosabb kapcsolat épüljön ki, a munkásságnak minél nagyobb tömege vonassék be a közösségi munkába, azaz a munkaadóval való együttműködésbe." A GYOK javasolja: a választmány rendszeresen ülésezzen, nyisson fórumot a munkáspanaszoknak, foglalkozzon a dolgozók szociális-, bér-, ruha- és élelmiszer-problémáival. Az utóbbiak kapcsán várható ugyanis a legtöbb összeütközés a vállalatok és a választmányok között.

Július első felében megalakultak a választmányok, amelyekben helyet foglaltak a megválasztottak, a vállalat delegáltjai (3—5 személy) és a munkaügyi előadó, mint a testület elnöke. Az alakuló ülésen mindenütt a munkaügyi előadók ismertették a választmányok feladatait. Elsődleges problémaként a termelés fokozását, a munkamorál visszaállítását emelték ki. „Minden rendelkezésre álló erőt elsősorban a háború győzelmes befejezése érdekében kell mozgósítani és igénybe venni — erősködött a nógrádi szénbányák központi választmányának elnöke, Krausz Sándor bányaigazgató. — Emellett minden más érdeknek el kell törpülnie..."

Az elnökök bevezető szavai után felszakadtak a zsilipek. A hangadók mindenütt a választmányba bejutott baloldali szervezett vagy velük szimpatizáló munkások voltak. Ők megfogadták a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták tanácsait, amelyeket a választások után a Békepárt is megismételt, és igyekeztek a lehetőségeket maximálisan kihasználni. Ott sem szabad feladni a harcot, ahol a választmányba nem jutottak be a munkások képviselői — hangoztatta a párt. „Nyerjétek meg az üzemi választmányba kerülő munkásokat, hogy ne a tőkések lakájai, hanem a ti képviselőitek legyenek. Ha másképp nem megy, bojkottal kényszerítsétek őket, hogy lépjenek fel érdekeitekben, vagy mondjanak le megbízatásukról." A szakszervezeti vezetők is látták már, hogy kiszorultak az időközben megalakult érdekképviseleti csúcsszervből, ezért ők is az ellenállást, illetve a munkásérdekek melletti kiállást követelték. Mivel a fasiszta munkásszervezeteket szintén kikapcsolták a választásokból, ezek is sértve érezték magukat, és a választmány ellen tüzeltek, sőt „munkáskövetelésekkel" próbálták a dolgozókat maguk mellé állítani. A felsőbb szervek — éppen a választási kudarc láttán — kezdetben szintúgy szorgalmazták olyan kérdések napirendre tűzését és orvoslását, amelyek bizalmat ébreszthetnének a munkásokban a testület iránt. Következésképpen a munkások követelései tömegesen vetődtek fel az alakuló gyűléseken.

A Hofherr—Schrantz-gyár július 10-i alakuló ülésén a választmány tagjai ezekkel „a legsürgősebben megtárgyalandó kérdésekkel" álltak elő: 1. bombabiztos óvóhely építése, 2. a légó-illetmények rendezése, 3. a munkabérek rendezése, 4. az élelemtár fokozatos kiépítése, 5. az ebéd minőségének javítása, 6. a tüzelőanyag-ellátás kérdése. A munkabérproblémát a választmány az elnök tiltakozása ellenére is napirendre tűzte. Minden választmány alakuló ülésén hasonló kérdések vetődtek fel, és a választmányok mindenütt kimondták illetékességüket az említett kérdésekben, sőt azt követelték, hogy a felsőbb szervek ezt ismerjék is el. Az Ózdvidéki Bányaművek választmányának alakuló ülésén a ruha- és bakancshiánnyal, az élelmiszer-ellátás zavaraival, a liszt, a zsír, a kenyér rossz minőségével, az alacsony munkabérrel

kapcsolatos panaszok hangzottak el. A salgótarjáni acélgyár július 13-i alakuló ülésén a választmány tagjai — ügyes fordulattal — a német munkás magas fizetésére hivatkoztak, s ezen az alapon követeltek magasabb bért. (Később ez az érv olyan sűrűn hangzott el, hogy a felsőbb szervek ismertetőt adtak ki, és ebben a német ipar magasabb fokú fejlettségét emlegetve próbálták meggyőzni a választmányi tagokat arról, hogy nálunk a német példa nem követhető.) A legtöbb ülésen kifogásolták a drasztikus bánásmódot, a gyári élelmezés minőségét.

A munkaügyi előadókat, amint ez a jegyzőkönyvekből kiderül, rendkívül meglepte a választmányok munkástagjainak fellépése, hiszen ezek eskü alatt fogadtak hűséget a kormánynak, vállalták a közreműködést a termelés fokozásában. Most pedig erről „megfeledkezve" csupán a dolgozók követeléseivel foglalkoznak. A választmányi ülések tehát majdnem mindenütt a munkásérdekek védelmének fórumaivá lettek. Az elnöki zárszók tükrözik legjobban a munkaadók meglepetését. Elismerik ugyan a dolgozók súlyos életkörülményeit és nem fukarkodnak ígéretekben sem, elsősorban mégis a termelés fokozásának fontosságára, a lógósokkal szembeni társadalmi bojkottra, a „hazafias kötelességtudatra" apellálnak.

Mivel az alakuló ülések után konkrét eredmények alig mutatkoztak, az üzemekben a munkások, az üzemen kívül pedig a felsőbb szervek mind szkeptikusabban figyelték a választmányok munkáját. A kormány szkepticizmusában közrejátszott Imrédy megingott helyzete, majd bukása. A hivatalos körök a kezdeti sikertelenség láttán most már legszívesebben eltemették volna az egész intézményt. Az Iparügyi Minisztérium és a GYOK újabb intézkedéseket hozott a választmányok munkájának „életképessége" érdekében. Kiadtak egy rendeletet, amely hangsúlyozta, hogy a választmányok tagjait be kell vonni a hadiüzemi jóléti ügyek intézésébe, az árucikkek elosztásába, a juttatások odaítélésébe. A rendelet a „zsidó textíliák" kiosztását helyezte kilátásba. Hivatalos helyen azonban ismét figyelmeztettek arra, hogy a bérkérdések nem tartoznak a választmány hatáskörébe, ezzel szemben azt ígérték, hogy a munkájukat becsületesen végzők visszamenően bérjavításban részesülnek.

A GYOK július 27-i ülésén 12 nagyüzem képviselői, köztük a MÁVAG vezérigazgatója, a Weiss Manfréd Művek igazgatója, továbbá a Ganz-gyárak, a Hofherr—Schrantz, a Magyar Optikai Művek, a Magyar Vagon és a Gamma képviselői jelentek meg. A légoltalmi és bombakárok költségeinek felmérésével foglalkozó napirend helyett a megbeszélések központjába a munkafegyelem sürgős helyreállításának módozatai kerültek. Ugyancsak ezeket a kérdéseket tűzték a július második felében megtartott rendes, több helyütt rendkívüli választmányi ülések napirendjére is. Ezeken az üléseken már élesebb összecsapásokra is sor került a kinevezett és a választott tagok között. A Hofherr-gyár üzemi választmányában — miként a fővárosban mindenütt — az óvóhelyek gyors építését, ezek elkészültéig pedig riadó esetén a gyár elhagyásának engedélyezését kérték, arra hivatkozva, hogy a gyár „tömegsír lesz, ha nagyobb bombázás következik". A vállalatok kiküldöttei ezt a követelést a munkamorál lazítására irányuló kísérletnek bélyegezték. Ezzel szemben a választott tagok élesen elutasították ezt az értelmezést, kijelentve, hogy a munkásságnak joga van arra, hogy életbiztonságát védelmezze. A választott tagok leszögezték: a munkások félnek, úgy érzik, életük veszélyben van, tehát joggal keresik a legmegfelelőbb megoldást. Az elnök és a megjelent cégvezető is a „belső frontra" hivatkozott, amely ugyanolyan hősies kitartást követel a munkásoktól, mint kint a katonáktól. A munkások kibújnak minden kötelezettség alól, megszöknek a légoltalmi kiképzésről (nyolcvan főből legutóbb harmincan jelentek meg), munkateljesítményük pedig egyenesen kétségbeejtő.

A Hofherr augusztusi választmányi ülésén a választott tagok egységes fellépése folytán olyan határozat született, amely a súlyos élelmezési zavarok és a rohamos drágulás miatt egyaránt elmarasztalta a gyár igazgatóságát és a kormányt, szerintük mindkettő akadályozza „a rendkívül feszült helyzet javulását". A Ganz választmánya az üzemekben és a légószolgálatban uralkodó „drill fegyelem" ellen lépett fel, az elnök azonban sietve megjegyezte, hogy „a fegyelmezés nem lehet vita tárgya". Az ózdi vasgyár választmánya rendkívüli ülésen erőszakolta ki a vállalat hozzájárulását, hogy tíztagú munkásküldöttség látogathassa

meg az iparügyi minisztert. A küldetés célja a munkabérek rendezése, az élelmiszer-, a ruha- és a cipőellátás javítása volt. A küldöttséget a miniszter kénytelen-kelletlen fogadta is. Ígéretekben nem volt hiány, a tettek azonban — mint már annyiszor — most is késtek. A munkások válasza sem maradt el: csökkenni kezdett a termelés. Szeptember elején az ózdi gyár vezetői beismerték, hogy a lemezsor dolgozói az elmúlt 12 óra alatt termeltek annyit, mint azelőtt 8 óra alatt. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Vezérigazgatósága a választmányok számára augusztusban készített általános irányelvekben ismételten utalt a termelés csökkenésére. A munkaügyi előadók azonban nem értettek egyet az irányelvekkel: megvalósítása „lehetetlen — írják —, mert ezzel a munkásság a jobb élelmiszer- és bérellátás követelését szegezi szembe". Szeptemberben a választott tagok mind több helyen önállósították magukat. Megkerülték a választmányt, kihasználták az üzemek különböző szervein belül tapasztalható ellentéteket, és felsőbb helyekhez fordultak, hogy konkrét eredményeket érjenek el, és ezáltal megnyerjék a munkásság bizalmát. A választmányok radikalizálódásának fő oka az ország mind súlyosabb politikai és katonai helyzete, mégsem téveszthetjük szem elől, hogy több helyen a választmányba pótlólag bevettek egy-egy olyan baloldali munkást, aki a dolgozók többségének támogatását élvezte, továbbá megfigyelhető, hogy a választmányokban erősödött a baloldaliak vagy a velük szimpatizálók összefogása.

Ez a radikális tendencia azonban csupán a kérdés egyik oldala. A választmányok azáltal, hogy helyt adtak a dolgozók követeléseinek, és néhány helyen eredményesen léptek fel e követelések megoldásában, bizonyos mértékig kifogták a szelet az ellenállás vitorláiból.

Az üzemek vezetői saját hatáskörükön belül több helyütt igyekeztek javítani a dolgozók helyzetén. Az üzemi választmányokat megpróbálták bevonni a szociális ügyek és a panaszok orvoslásába, mert ők közvetlen közelről érezték, hogy a munkások elégedetlensége az ország akkori politikai és katonai helyzetében kiszámíthatatlan következményekkel járhat. Nem véletlen, hogy éppen a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. vezérigazgatójá-

nak az iparügyi miniszterhez intézett levelében olvashatjuk az alábbi sorokat: a munkások helyzete gyors és gyökeres javításra szorul, mert „a munkásság kezdi elveszíteni józan gondolkodását és az elkeseredés olyan tettekre ragadtathatja, ami sem a nemzet, sem a vállalat szempontjából nem lenne ésszerű".

Az üzemi választmányok tehát korántsem oldották meg azt a feladatot, amelynek érdekében a kormány létrehozta őket. Még ennél is nagyobb kudarc kísérte azonban a fasiszta „érdekvédelmi szervezet" megteremtésének kísérleteit. Szász Lajos miniszter rádiónyilatkozata után, július 23-án jelent meg a Magyar Ipari Munkások Országos Szövetségének létrehozásáról szóló kormányrendelet. E szerint a MIMOSZ olyan országos szervezet, amely szakmánként egyesíti magában az ipari munkásokat. Minden fizetésből és bérből élő, testi vagy szellemi munkást arra kötelezneknek, hogy tagja legyen a munkahelyén létesülő helyi egyesületnek.

A rendelet megjelenése után elsőként az NMK vezetője, Marton Béla nyilatkozott. Üdvözölte az új szervezetet, mint az általuk szorgalmazott munkakamara felé tett első lépést. Kifogásolta azonban, hogy az új szervezet vezető állásaira olyanok is pályáznak, akik eddig szervezetlenek voltak vagy nem támogatták a kormányt, például a nyilasok. A vezetésben az NMK-t illetné az elsőbbség.

Elutasító, halogató választ adott a Szaktanács is, amikor sürgették a MIMOSZ előkészítő bizottságába küldendő személyek kijelölését. Vasváry államtitkár megbízottja ugyanis olyan személyeket kért a bizottságba, „akik „politikával nem foglalkoztak", nem voltak a szakszervezet fizetett alkalmazottai, üzemben dolgoznak, továbbá nem vettek részt a szakszervezetek és a többi munkásszervezet közötti vitákban. Kabók Lajos a rendelet alapos tanulmányozásának szükségességére, a döntési joggal felruházott szakszervezeti választmány összehívásának lehetetlenségére hivatkozva kitérő választ adott. A Szaktanács jegyzőkönyvéből azonban kiderül, hogy nem a fentiek voltak a halogatás elsődleges okai, hanem a bizottságba delegáltakkal szemben támasztott feltételek. A feltételek ugyanis „éppen azokat rekesztették ki, akik a munkásság gyakorlati kérdéseivel hivatásszerűen

foglalkoznak. Ennélfogva természetesen teljesen illuzórikus az intéző bizottságban való részvétel" — jelentette ki Kabók a Szaktanács júliusi ülésén.

Az említett szervezetek elutasító magatartása, a Sztójay-kormány júliusban kezdődő válsága, az üzemi választmányokkal szemben mind a tőkések, mind a munkások részéről tapasztalható elégedetlenség megpecsételte e „nagy mű" sorsát. Augusztus végén a kormány még kinevezte ugyan a MIMOSZ elnökét, de egyre késett, majd végleg elmaradt a végrehajtási utasítás, az új iparügyi miniszter pedig teljesen megfeledkezett róla. Az Új Magyar Munkás szeptember 9-i siránkozó cikke lényegében nekrológot mond az érdekképviseleti szerv felett: „a rendelet óta eltelt másfél hónap, s tulajdonképpen a gyakorlatban nem történt semmi. A nagy várakozást az események nem igazolták. A nagy lélektani és időbeli lehetőségek kihasználatlanul múlnak el..." (A nyilas puccs után a szervező bizottság még kísérletet tett a szervezet újbóli feltámasztására, de a nyilasok nem tartottak rá igényt. Helyette 1944. november 8-án felállították a Dolgozó Nemzet Hivatásrendjét, amelynek tevékenysége az elnöki funkció betöltésével ki is merült.)

A fasiszta üzemi szervek és érdekvédelmi intézmények létrehozásával a kormány nemcsak a termelésben jelentkező zavarokat, a munkások rohamosan növekvő elégedetlenségét nem küszöbölhette ki, de a különféle párt- és érdekvédelmi szervek közötti csatáknak sem tudott véget vetni. A „sértettek" az üzemek egyik vagy másik parancsnokánál kerestek és találtak támaszt. A munkáspanaszok szószólóiként, egymásra licitálva, önállóan próbáltak fellépni. A keresztényszocialisták a Telefongyár, a Ganzgyárak, a Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt., a Röck-gépgyár, a MÁVAG, a Gamma és más üzemek dolgozóinak képviseletében küldöttséget vezettek az iparügyi miniszterhez, magasabb munkabéreket, a munkások szociális helyzetének általános javítását sürgetve. Ezzel általános küldöttségjárás kezdődött. A keresztényszocialistákat a Nemzeti Munkaközpont küldöttsége követte, ők a pécsi, komlói, tatabányai és nógrádi bányászok nevében adták át követeléseiket Szász Lajosnak.

Miután az Imrédy-csoport kilépett a kormányból, megélénkült az addig jórészt védekező, a kormány iránti lojalitást hangoztató szakszervezeti vezetők tevékenysége is. Mind határozottabban léptek fel a szakszervezetek autonómiáját sértő fasiszta intézkedésekkel szemben, igyekeztek tőkét kovácsolni a fasiszta intézmények megteremtéséhez fűzött remények kudarcából, a munkások között észlelhető gyors balratolódásból. A szakszervezetek munkájának élénkülésében mindenképpen éreztette hatását a Magyar Front befolyásának gyors növekedése. Ezt a rendőrségi jelentések sem titkolják. Már július közepén arról számolnak be, hogy a Magyar Front iránti érdeklődés számottevő módon megnőtt a munkások körében, és még a jobboldali beállítottságú munkások is „igyekeznek a Magyar Front táborában maguknak helyet keresni". Ugyancsak kedvezően hatott a megszállás után letartóztatott vagy internált helyi szocialista vezetők szabadon bocsátása. Többségük azonnal bekapcsolódott a munkába. A fővárosban és szórványosan vidéken is normalizálódni kezdett a szakszervezeti élet. A Szaktanács elérkezettnek látta az időt, hogy a szervezett munkásság nevében benyújtsa követeléseit a kormánynak. Kabók Lajos augusztusban (pontosabb dátum nem ismeretes) az iparügyi minisztert megkerülve memorandumot nyújtott át az új belügyminiszternek, Bonczos Miklósnak. Ebben mérsékelt gazdasági követelések, az árak és bérek rendezése, a túlórák csökkentése, az élelmiszer-ellátás javítása szerepeltek. A Vasmunkásszövetség küldöttség útján továbbította a csepeli helyi szervezet emlékiratát, amely a dolgozók követeléseit kötötte csokorba. Kifogásolták például az órabéreket, amelyek 100—150%-kal alacsonyabbak, mint a hasonló, de nem hadiüzemben dolgozóké. Követelték a kőbányai sörpincékbe telepített munkások életkörülményeinek megváltoztatását. Felhívták a figyelmet arra, hogy a 11 és fél órás munkaidőhöz 3—4 órás utazgatás is járul. Követelték a ruha-, a lábbeli-, az élelmiszer-ellátás javítását, a bombázások okozta személyi károk megtérítését, panaszbizottságok felállítását. A Szaktanács a küldöttségjárásra, memorandumok átnyújtására akarta korlátozni a szakszervezetekben jelentkező aktivitást. Ezért kívánatosnak tartották, hogy más szakmák is hasonló panaszokkal forduljanak az illetékes fórumokhoz.

A Belügyminisztérium hallgatólagos beleegyezésével augusztus második felében tovább növekedett a Szaktanács mozgási lehetősége. Gyakoriak lettek a szakszervezeti vezetők és a bizalmiak megbeszélései, tájékoztatásai. A Szaktanács azonban továbbra is elzárkózott a konkrét politikai akcióktól. Feladataikat a szocialista szervezetek sorainak rendezésére, a gazdasági követelésekre korlátozták, továbbra is tartózkodtak az illegális akcióktól, ragaszkodtak a törvényes úthoz.

A szakszervezeti élet megélénkülése azzal is összefüggött, hogy az augusztus végén alakult Lakatos-kormány szakított a Sztójay-kormány munkáspolitikájával, és vissza kívánt térni a hagyományos módszerekhez. Az új kormány mindenképpen szerette volna megnyerni a szakszervezeteket, ezért azok mozgási szabadságának növelése mellett a Szaktanács, végső soron pedig a Magyar Front követelésének is helyt adva, mintegy négyszáz, március 19-e után letartóztatott, internált baloldali munkást bocsátott szabadon.

A Lakatos-kormány egymást érő minisztertanácsi üléseken (szeptember 9., 27., 29.) kénytelen ismételten munkáskérdésekkel foglalkozni. Az eredménytelen kísérleteket és a szociáldemagógiát félretéve, a HM munkaügyi főcsoportvezető-helyettesének előterjesztésére két intézkedést hoznak: kemény büntetéssel fenyegetik a „munkakerülőket", és jutalmat ígérnek a munkában kitűnteknek. A fenyegetés valóra váltásához újabb internáló táborok felállítását tervezik, mások befogadóképességét növelik. Budapesten és a vidéki ipari városokban mind sűrűbbek a razziák.

A kormány elhatározta, hogy „megbízható", de frontszolgálatra alkalmatlan katonaviselt emberekből létrehozza a nemzetőrséget, amelynek fegyveres üzemi alakulatait a munkafegyelem megszilárdítására, a szabotázsakciók és az esetleges tüntetések ellen akarják felhasználni.

„Hatásos" béremelések is történnek. A bányamunkások bérét például 70%-kal emelték, de csak azokét, akik mind a rendes, mind a pótműszakot ledolgozták, és elérték a műszakonként előírt minimális teljesítményt. Hasonló megkötésekkel emelték a többi iparág munkásainak bérét is. (Az érchányászok 40%-os,

a nagyüzemiek 30 %-os emelésben részesültek.) A kormány azonban hamarosan kénytelen tudomásul venni, hogy a „hatásos" intézkedések sem az elégedetlenséget, sem a munkamorál romlását nem tudják megszüntetni. Reményi-Schneller pénzügyminiszter ezt így fogalmazta meg: „Tévedés volt azt hinni, hogy... abban a pillanatban, amikor a munkásság bérét emelik... a kormánnyal szemben támasztott kívánalmak elhalkulnak."

A béremelés és a többi kormányintézkedés valóban nem sokat változtatott a helyzeten. A munkásság elégedetlenségében ekkor már nemcsak a háborús fáradtság, a súlyos szociális körülmények elleni tiltakozás jutott kifejezésre, hanem — bár sajátos formák között — a nácikkal való szakítás óhaja és a rendszerrel szembeni nagyfokú bizalmatlanság is megnyilvánult. Mi mást jelentett volna a fasiszta szervezetek ellen irányuló, majdhogynem nyílt bojkott? Mi mást jelentett volna a munkamorál romlása? Ha az 1944-es nyár hangulatát összevetjük a felszabadulás utáni állapotokkal, amikor a munkásosztály nem várt felső utasításra, hanem maga küzdött szocialista szervezeteinek létrehozásáért, amikor még súlyosabb szociális helyzetben, szó szerint a romok között állva látott hozzá a gyárak, a vasút, az ország újjáépítéséhez, akkor súlyos hiba volna szem elől tévesztenünk, hogy az első esetben a fasizmus elutasításával, a másodikban viszont az új, a népi demokratikus rendszer tömegméretű igenlésével találkozunk.

A munkásságnak ez a közvetett, objektíve mégis politikai jelleget öltő ellenállása sajnálatos módon még most sem csapott át fegyveres akciókba. A Szaktanács alig gondolt arra, hogy a gazdasági harcot politikai síkra terelje. A Békepárt és a szociáldemokraták balszárnya, továbbá a Magyar Front viszont *gyenge szervezeti helyzete* folytán nem volt képes sem üzemi, sem országos politikai akciókra. Így az ellenállás gyors fejlődéséhez annyira szükséges kölcsönhatás nem jött létre. Minthogy a munkásosztály elégedetlenségében rejlő energiák nem robbantottak ki nyílt, háborúellenes akciókat, a proletariátus nem ébredt saját erejének tudatára. Ez a tény viszont fékezte a baloldali erők, a Magyar Front mozgósító erejének hatékonyságát. Ahol megvol-

tak vagy létrejöttek az illegális kommunista, szocialista szervezetek, akár az üzemekben, akár más területen, ott ez a harc minőségében és politikai jellegében is megmutatkozott.

A német megszállás ténye és az azt követő események falun ellentmondásosabb formában hatottak, mint a városban. Az internálások, a letartóztatások, a katonai behívások és a csendőrterror szétzilálta az 1943 őszén, 1944 tavaszán sokat ígérő falusi antifasiszta szervezkedést. Átmenetileg, sőt igen sok helyen véglegesen megszakította a személyi kapcsolatokat. A baloldali pártok, továbbá a Parasztszövetség, a földmunkásszakosztály feloszlatása, a Népszava, a Szabad Szó, a Kis Újság betiltása az antifasiszta mozgalomba bekapcsolódott vagy azzal rokonszenvező emberek körül vákuumot teremtett. A csendőrség, a nyilasok, másutt pedig a Volksbund terrorakciói, másrészt a zsidók likvidálásának vidéki módszerei a félelem olyan hullámát indították el falun, amely hosszú időre megbénított mindennemű ellenállást, és megakadályozta az antifasiszta erők sorainak rendezését. A zsidó kiskereskedő, házaló vagy birtokos elhurcolásakor csak kevesen értették meg a szörnyűségek mélyebb összefüggéseit, következményeit. Hozzájárult ehhez természetesen a zsidó vagyonnal űzött gátlástalan propaganda is. A szegényparasztok egy töredéke a zsidó földbirtokok felosztásában reménykedett, amit a propaganda, a sajtó egyrészt szított, másrészt jócskán vissza is élt vele. Hamarosan kiderült azonban, hogy a zsidó vagyonokból, a felosztásra szánt földekből nem a falusi szegénység, hanem a jegyzők, a csendőrök, a vitézek és más helyi hatalmasságok részesülnek. Zavarta a parasztság helyes ítéletét a szociáldemagógia és bizonyos demagóg ígéretek részbeni betartása is. Május elején ugyanis bejelentették, hogy a beszolgáltatásnak lényegében eleget tett gazdák és birtokosok, valamint a munkájukat kifogástalanul végző mezőgazdasági munkások között 150 millió P értékű textilanyagot osztanak szét. Szemben az ipari munkásoknak júniusban és júliusban tett ígéretekkel, az ígért textilanyagot jórészt ki is adták. Ez bizonyos mértékig mind a munkateljesítmény, mind a beszolgáltatás területén csökkentette azokat a jelenségeket, amilyenek az iparban előfordultak. A kormánynak ez az intézkedése feltétlenül arra irányult, hogy a nácik

növekvő élelmiszerigényeit a parasztság érdekeltté tételével elégítsék ki.

A mezőgazdaság alapproblémája mégis szintén a munkaerőhiány és a munkafegyelem lazasága volt. A munkaerőválság azonban falun nem vált súlyosabbá az 1943. évinél. Ennek több oka volt. Elsőként is rendkívüli intézkedéseket léptettek életbe: 1944 áprilisában félévi elzárást és 600 pengő pénzbüntetést róhattak ki arra a mezőgazdasági munkásra, aki munkahelyét elhagyja, vagy arra a birtokosra, aki szökött munkást felfogad. Másrészt május közepére sikerült a munkaerőhiányt jelentősen csökkenteni. A zsidók vagy a városi urak szolgálatában álló házicselédek tömegesen tértek vissza falura, részben a zsidóellenes rendeletek, részben a bombázások miatt. A munkaerőhiányt többféle intézkedéssel sikerült csökkenteni: a kisparasztokat egy-két napi különmunkára kötelezték a nagybirtokon, bevezették a 18—30 éves nők munkakötelezettségét, középiskolásokat, falun a népiskola felső osztályos tanulóit vonták be a mezőgazdasági munkába, végül átmenetileg felszámolták az igen sok munkást foglalkoztató háziipart. Újabb és újabb munkásszázadokat irányítottak falura, ahol a „megbízhatóság" nem játszott szerepet. A nagybirtokon zsidó és nemzetiségi munkásszázadok jelentek meg. A bombázások és a rossz élelmiszer-ellátás miatt ugyancsak nagy számban húzódtak falura városi munkások és más foglalkozásúak is, akiket a bőségesebb táplálkozás reménye hajtott ide, vagy a bombázásoktól rettegtek. Ezek után természetes, hogy a munkaerőgondok csökkenése a munkafegyelemben is némi javulásra vezetett. Faluhelyen tehát a legszükségesebb tavaszi munkákat elvégezték. Az aratáshoz, főként pedig a csépléshez már gyakorlott munkáskézre van szükség, a hatóságoknak ezen a téren súlyos problémákkal kellett megküzdeniük. Sok helyütt a cséplőcsapatok a terményben megtartható cséplőrész kiosztása után megtagadták a munkát. A parasztok érve az volt, hogy a fejadagon felül beszolgáltatandó gabona ára rendkívül alacsony, azért hát nem érdemes a nehéz fizikai munkát elvégezni. Főként a Tiszántúlon és a Duna—Tisza közén haladt vontatottan a munka. Sok nagygazdaságban csak a felszabadulás után fejezték be a cséplést — talán ez sem volt egészen véletlen.

A sátoraljaújhelyi kitörés emlékműve

A DEMOKRATIKUS PÁRTOK KIÁLTVÁNYA

A

MAGYAR NEMZETHEZ

Történelmünk legsúlyosabb órájában szólunk a nemzethez. Német kézre került országunkra. Életünk és szabadságunk, nemzetünk léte, elnövendő magyar nemzedékek sorsa van kockára vetve.

Börtön, halál és bujdosás sem tarthat vissza attól, hogy feltárjuk a való helyzetet nemzetünk előtt:

A szabadságért harcoló népek befejezték előkészületeiket, hogy együttes, halálos csapást mérjenek a hitleri rémuralomra. A vörös hadsereg felszabadította csaknem az egész Szovjetuniót és készen áll, hogy a nyugati támadással egyidőben a megerősített országokon át folytassa a német ragadozó üldözését. A német ipari termelést és közlekedést bénító angolszász légitámadások mellett már sikeresen folynak az általános támadást bevezető olaszországi hadműveletek. A fasiszta propaganda maga is elkerülhetetlennek tartja az inváziót. Ugyanakkor belülről a leigázott nemzetek szabadságharca puskaporos hordóvá változtatta Európát a hódítók lába alatt.

A németek elvesztették a háborút. Ezt ma már nemcsak a fasizmus ellenségei, hanem barátai is tudják. Ezért volt megbízhatatlan gazdái szemében a németeket régebben mindig kiszolgáló Kállay is.

Hazánk megszállása nem a németek erejének, hanem gyengeségének a következménye.

Azért törtek az országra, hogy megbízhatatlanná vált szolgáik helyére a Sztójay-Jaross féle [illegible] bandákat ültessék.

Azért törtek az országra, hogy a magyar munkások és parasztok robotmunkájával, a zsidók kirablásával hosszabbítsák meg létüket — és a mi rabságunkat.

Azért törtek az országra, hogy a Kárpátok vonalán felsorakozott és Románián benyomuló vöröshadsereget a mi vérünk, vagyonunk, városaink feláldozásával tartsák távol a német határoktól.

A megszállás első következményei már mutatkoznak. Százezrével küldik honvédeinket a vöröshadsereg ellen, a biztos pusztulásba. Városainkra szabadították a szörnyű légitámadásokat. Börtönnel szorítják munkásainkat a halál-kényszermunkára, hogy ne menekülhessenek a rombadőlő gyárak és lakóházak alól. Kirabolják az országot, felzabálják a magyar nép szűkös élelmét. Leányainkat kényszermunkára viszik, [illegible] idegen csapatoknak, diákjainkat munkatáborokba hajtják. S hogy senki se merjen szót emelni, a Gestapo német és „magyar" pribékjei napról napra hurcolják el a munkásság, parasztság, polgárság vezetőit. A jó magyarok ezrei koncentrációs táborokban, internálótáboraiban, vagy bujdosásban gyötrődnek.

Az ország kirablását a zsidókon kezdték, s csak természetes, hogy az elkobzott millió hold zsidóbirtokból a paraszt egy kapavágásnyit sem kapott. De talán kap-e valamit a kisajátított zsidó gyárból, házból, üzletből, lakásból a keresztény magyar munkás, iparos, kereskedő? Még ígéretet sem. Minden a németé. A szabad rablással kecsegtetett Jaross-Baky-Endre féle bérencek is csak a zsákmány morzsáin marakodhatnak.

Mindez csak kezdet, ha tűrjük az idegen uralmat. Országunk csatatér, népünk ágyútöltelék, nemzetünk üldözött kisebbség lesz saját hazájában.

Hova fordulhatunk a veszély órájában? A 25 éves ellenforradalmi reakció minden árnyalata nemzeti érdekeink árulója lett. Ez a banda 25 év előtt a románt, most a németet csődítette a nyakunkba. A fasiszta pártok és csoportok féltékenyen versenyeznek egymással, hogy melyikük szállít több magyar vért, verejtéket, kenyeret s melyikük kapja meg érte a vérdíjat a hódítótól.

Nem nézhetjük tétlenül, ölbetett kézzel, hogyan sodor bennünket végső romlásba a németek oldalán néhány elvakult kalandor és megvásárolt renegát. Nem tűrhetjük, hogy Magyarország az eljövendő béketárgyalásokon a népek szégyenpadjára kerüljön és a nemzetet új még rosszabb Trianon sujtsa. Az idő sürget. Néhány hetünk, legfeljebb hónapunk van arra, hogy együtt harcolhassunk szabadságunkért a jugoszláv, lengyel, francia és a többi leigázott néppel. A küszöbön álló németellenes támadás megadja az utolsó alkalmat hazánk megmentésére.

Érezzük azt a súlyos felelősséget, melyet országunk sorsáért, nemzetünk megtartásáért a történelem s a szabad Európa színe előtt minden magyarnak viselni kell. Éppen ezért mi, e galádul elárult és idegenek prédájának vetett ország föld alá kényszerült demokratikus pártjai

új szabadságharcot, új népháborút hirdetünk.

Megteremtjük a magyar szabadságharc széles harci egységét

a Magyar Frontot.

A Magyar Front programja a német hódítók és cinkosaik kiverése, béke a szövetségesekkel s a minden ízében demokratikus, szabad Magyarország alapjainak lerakása.

A törvényes szervezkedéstől megfosztott és fegyvertelen megszállás alatt nyögő magyar nép egyedül talán gyenge erre a feladatra. De nem vagyunk egyedül. Határainktól északra a vöröshadsereg, délre Tito néphadserege áll támadásra készen. Harcunkban velünk van a demokratikus népek nagy világkoalíciója, Amerikával, Angliával és a Szovjetunióval az élen.

Szálasy-Sztójayéknak a bolsevizmus elleni harc ürügyével [illegible] árulásukat. A Szovjetunió azonban hivatalosan kinyilatkoztatta, hogy hódító szándékai nincsenek; hogy a feltétel nélküli megadás elvét az egyes államok és népek magatartásától teszi függővé; hogy az államok társadalmi rendszerét megváltoztatni nem akarja, azt a népek demokratikus döntésére bízza.

A Szovjetunió nem veszélyezteti, hanem megvédi függetlenségünket.

A szövetségesek minden órában várható egyesült támadása lehetővé teszi, hogy az offenzíva kibontakozásakor nyíltan szembe forduljunk a németekkel, hogy kilépjünk a háborúból. Ebben bennünket sem Sztójay maroknyi terrorista bandája, sem a német megszállás nem akadályozhat meg.

A Magyar Front felhívása a nemzethez

A párt illegális kiadványai 1944-ből

BÉKE és SZABADSÁG

Kiadja: a BÉKEPÁRT

MAGYAR MÁRCIUS

Küzdj a szabad sajtóért!

Ára 20 fillér

MAGYAR FRONT

a Demokratikus Párt Szövetsége

A NEMZET SZEME A HADSEREGEN

A magyar hadsereg

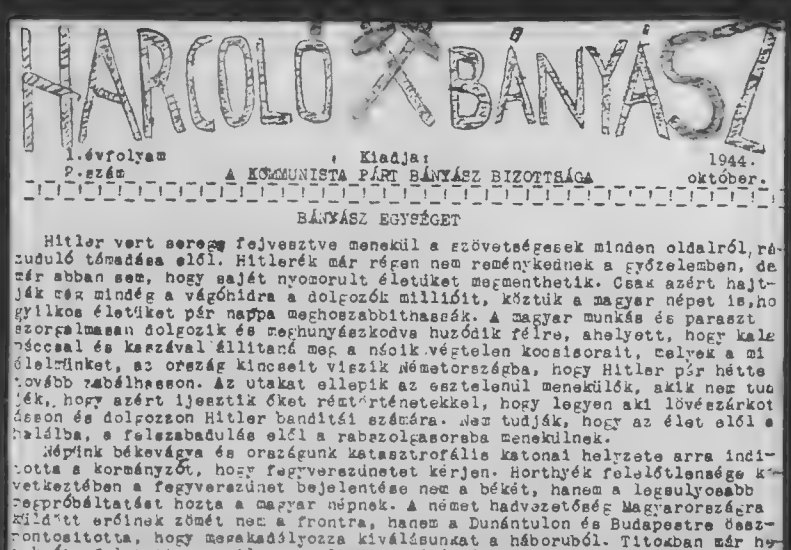

HARCOLÓ BÁNYÁSZ

1.évfolyam 2.szám

Kiadja: A KOMMUNISTA PÁRT BÁNYÁSZ BIZOTTSÁGA

1944. október.

BÁNYÁSZ EGYSÉGET

Hitler vert serege fejvesztve menekül a szövetségesek minden oldalról, rázuduló támadása elől. Hitlerék már régen nem reménykednek a győzelemben, de már abban sem, hogy saját nyomorult életüket megmenthetik. Csak azért hajtják meg mindég a vágóhidra a dolgozók millióit, köztük a magyar népet is, hogyilkos életüket pár nappa meghoszabbithassák. A magyar munkás és paraszt szorgalmasan dolgozik és meghunyászkodva huzódik félre, ahelyett, hogy kalapáccsal és kaszával állitaná meg a nácik végtelen kocsisorait, melyek a mi élelmünket, az ország kincseit viszik Németországba, hogy Hitler pár hétte tovább zabálhasson. Az utakat ellepik az esztelenül menekülők, akik nem tudják, hogy azért ijesztik őket rémtörténetekkel, hogy legyen aki lövészárkot ásson és dolgozzon Hitler banditái számára. Nem tudják, hogy az élet elől a halálba, a felszabadulás elől a rabszolgasorsba menekülnek.

Népünk békevágya és országunk katasztrofális katonai helyzete arra inditotta a kormányzót, hogy fegyverszünetet kérjen. Horthyék felelőtlensége következtében a fegyverszünet bejelentése nem a békét, hanem a legsulyosabb megpróbáltatást hozta a magyar népnek. A német hadvezetőség Magyarországra küldött erőinek zömét nem a frontra, hanem a Dunántulon és Budapestre összpontositotta, hogy megakadályozza kiválásunkat a háboruból. Titokban már hetek óta folytatta a nyilasok felfegyverzését és csak az alkalmat várta, hogy a számukra megbizhatatlanná vált Horthy-rezsim helyére saját, mindenre kész lakájait juttassa hatalomra.

Ságvári Endre

1913 — 1944

Ságvári Endrét, a magyar munkásmozgalom nagy harcosát, pártunk vezető tagját július 27-én délután a csillaghegyi Gestapo csendőrnyomozói meggyilkolták. Mozgalmi munkája közben törtek rá a csendőrnyomozók négyen. Ságvári a nagy veszélyben kettőt közülük harc közben leterített, de több lövés őt magát is halálra sebezte.

Ságvári Endrét a szocialista munkásmozgalom nevelte. Nagy [illegible] a magyar [illegible] a [illegible] magyar nép veszett ellensége: a Hitlerfasizmus ellen. A munkásszervezetek [illegible] 1937-ben harcba vezette a [illegible] ellen. E [illegible] 1942 [illegible] magyar [illegible] szervezte és [illegible] harcát a német [illegible] bérencei ellen. A [illegible] szervezett [illegible] a munkásmozgalom nagyrahivatott [illegible], a magyar szabadságharc vezető harcosát vesztette el benne.

Ságvári Endre úgy halt meg, ahogy élt; harc közben. Utat mutatott életével — példát mutat most halálával. Fegyverrel kell [illegible] bérgyilkos [illegible], amely a terror [illegible] minden eszközével taszítja sírba nemzetünket!

Magyarok! munkástársak! A háború rohamléptekkel közeledik felénk. Nemzetünket csak ti menthetitek meg a végső pusztulástól. Harcoljatok [illegible] a német [illegible] ellen a békéért, Magyarország felszabadításáért.

Harcoljatok Ságvári Endre szellemében [illegible] a magyar nép szabadsághősévé avatott.

1944 augusztus

Békepárt

Röplap ismertette Ságvári mártírhalálának körülményeit

Az illegális antifasiszta sajtó néhány kiadványa

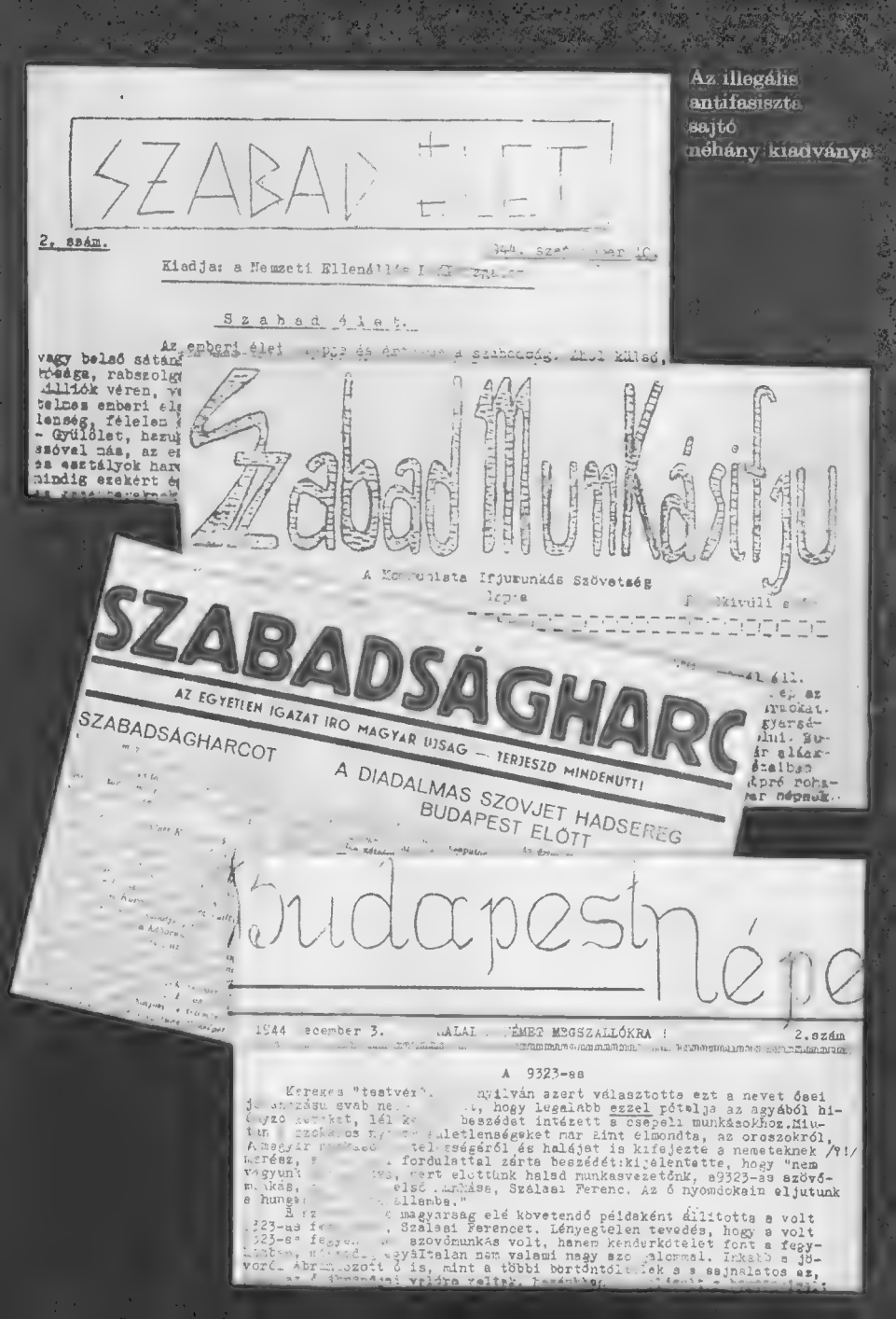

HALÁL A ...

1944.

A KOMMUNISTA PÁRT UJRA AZ ÉLEN!

5. szám 1944. december hó

Halál a német megszállókra!

SZABAD NÉP

KIADJA A KOMMUNISTA PÁRT

Új vértanúk

A nyilas hazaárulók kötéláltali halálra ítélték és kivégezték három magyar honvédtisztet, az ellenállási mozgalom három bátor vezetőjét: vitéz Kiss János tábornokot, Nagy Jenő ezredest és Tarcsay Vilmos vezérkari századost.

Kiss János és hős társainak nevét a magyar dolgozók milliói örökre szívükbe zárták.

Csepel ismét az élen

Új élet sarjad

A *Szabad Nép*
1944. szeptemberi
és decemberi
száma

Gömbös Gyula
szobra
a mai Döbrentei téren
állt.
Amíg állt . . .

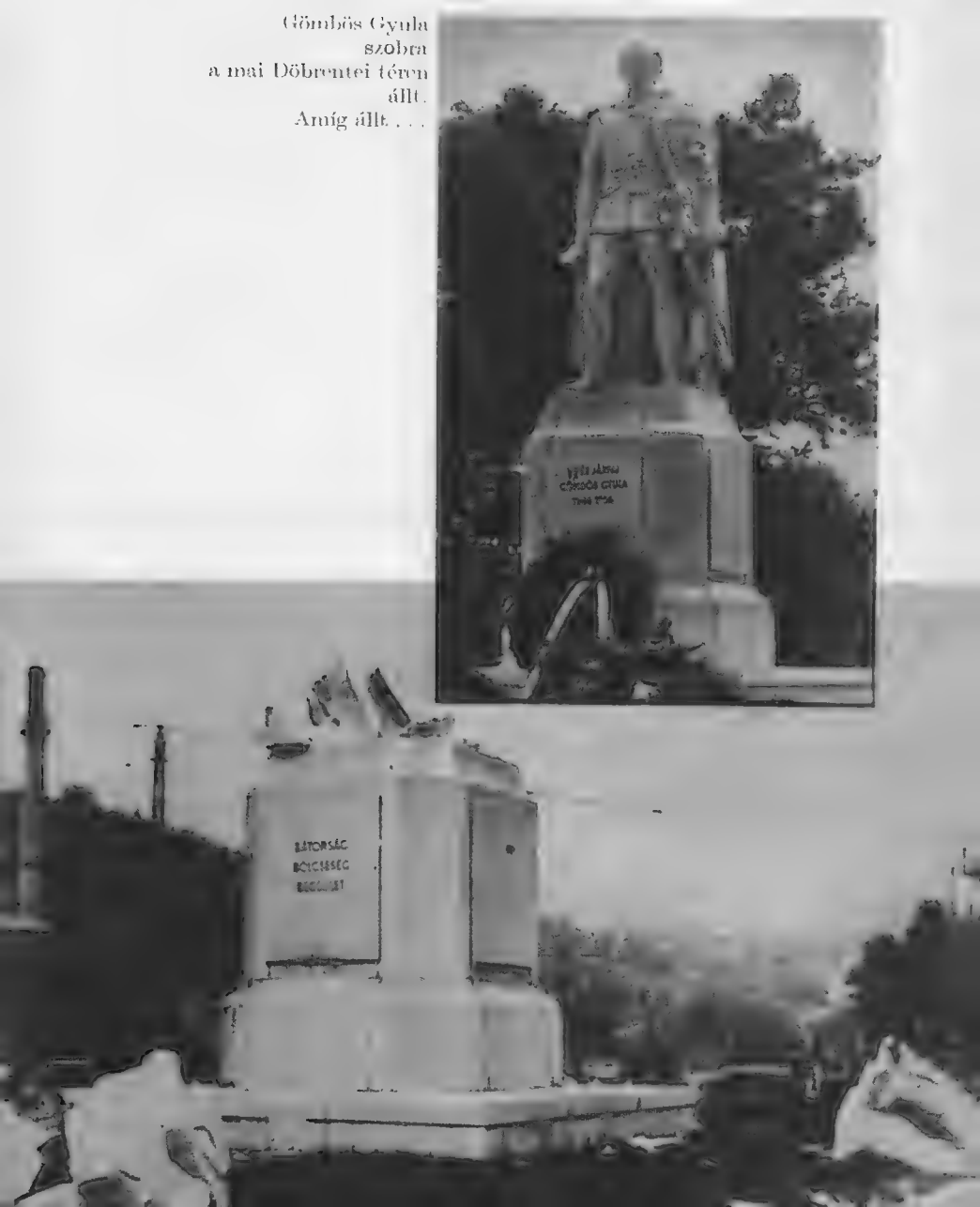

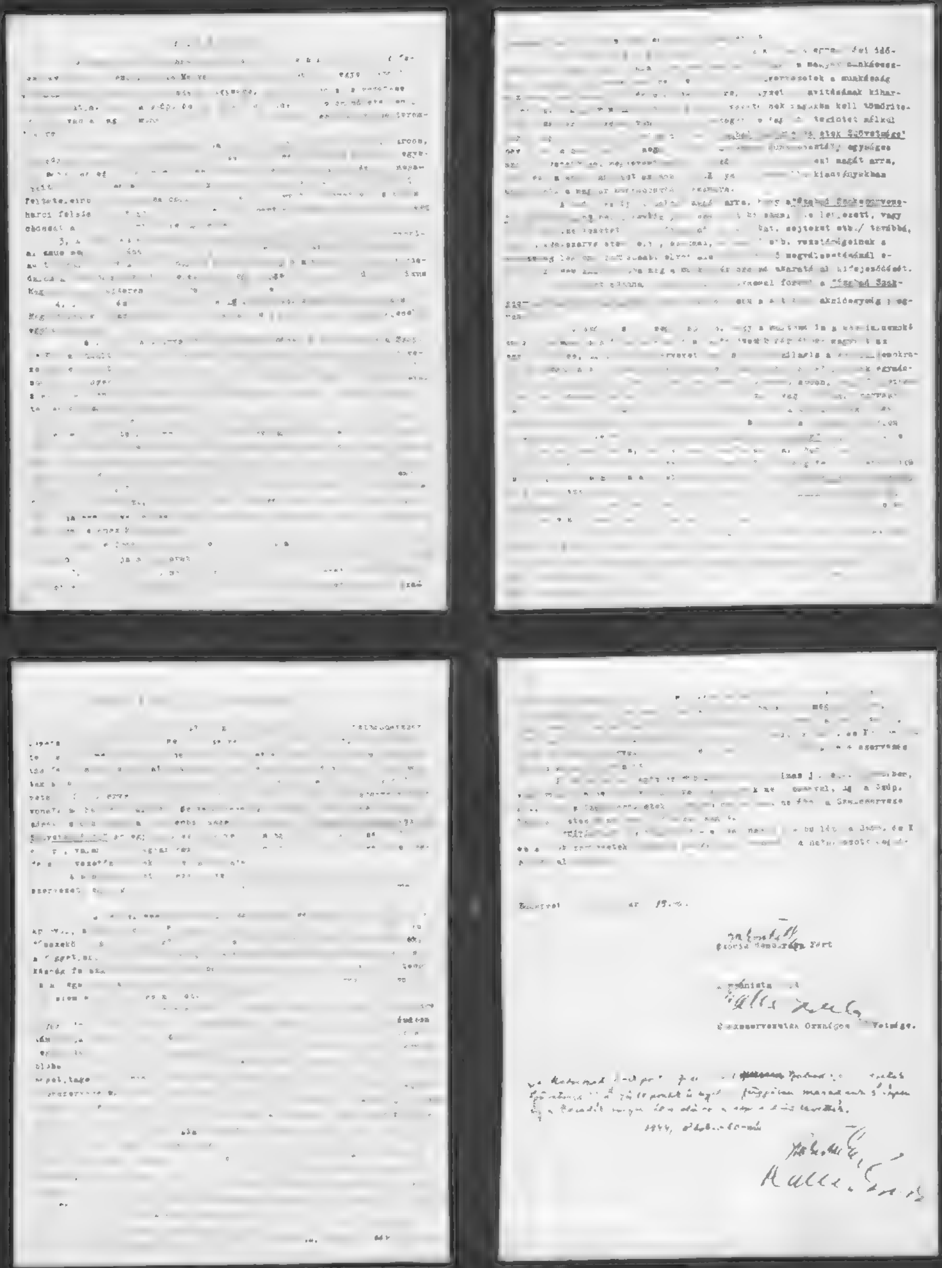

A két munkáspárt akcióegység-okmánya

A kijevi partizániskola egyik csoportja bevetés előtt

Magyar Tizstek, Katonák és Csendőrök!

Ti, akik még mindig Hitler és a magát nemzetvezetőnek nevező senkiházi Szálassi szolgálatában álltok és esztelen parancsait teljesítitek; a hazaárulással egyenlő bűnt követtek el.

Ti, akik segédkezet nyujtotok a német hordának, hogy országunkat teljesen elpusztítsák és kirabolják a magyar nép elenségei vagytok!

A szövetséges csapatok mindent elsöprő támadásainak a németek sehol sem tudnak ellentállni. A Hitler bandát már minden szövetségese otthagyta. Horthy és kormánya is kiakarták vezetni a háborúból Magyarországot de a német bérenc hungaristák erőszakkal magukhozragadva a hatalmat, tovább folytatják a háborut.

Ha szeretitek hazánkat és hogy igaz magyar hazafiak vagytok azt azzal bizonyithatjátok be, ha fegyvereiteket azonnal ősi ellenségünk; a németek ellen fordítjátok. Ha ezt szervezetten nem áll módotokban végre hajtani, hagyjátok ott csapattesteiteket, alakítsatok önálló partizánosztagokat és keressétek velünk az összeköttetést.

Mi a magyar népet akarjuk a további szenvedéstől és a német banditák teljes kirablásától megszabaditani, hazánkat a teljes pusztulástól megmenteni. Ezért minden igaz magyar hazafinak mellettünk van a helye.

Magyar Csendörök és Rendörök! Ébredjen fel bennetek is a hazafias érzés. Ne hajtsátok a magyar ifjuság tizezreit a német vágóhidra. Ne teljesitsétek a hazaáruló Szálassi és cinkosainak parancsait.

Kötelességetek a magyar népet hozzásegiteni ahoz, hogy az akaratát szabadon kinyilvanithassa, mely nem más, mint a németek oldalán való harc azonnali beszüntetése és a németek kiverése az országból.

Ha igaz magyar hazafiak vagytok ezeket teljesititek, ha nem, akkor Rákóci kurucainak utódjai a magyar partizánok, mint a magyar nép ellenségeire fognak rátok lesujtani!

Halál Hitler magyar cinkosaira!

A Magyar partizán csapatok parancsnoksága.

Népnyomda r. t. Budapest

A partizánparancsnokság felhívása

Katonák, munkások, polgárok!

A [illegible] rablónaborulukat! A [illegible] tuoja már letagadni [illegible]

[illegible] hogy a német [illegible] bennünket ebbe a [illegible] kifosztott [illegible] karnoc [illegible]

Katonák, munkások, polgárok!

[illegible] MOKAN [illegible]

Éljen a szabad, demokratikus, népi Magyarország [illegible]

Harcos felhívással
MOKAN komité

A MOKAN komité felhívása

A kommunisták felhívása Csepel népéhez

CSEPEL NÉPE!

A felszabadulás küszöbén álltok!

A Vörös Hadsereg átlépte a Kisdunát, elfoglalta Csepel sziget déli részét. Hitler rabló és gyilkos hordái a legszégyenteljesebb szerepre ítéltek benneteket. Arra kényszerítenek, hogy a már ágyutűzben álló üzemekben tovább kovácsoljátok a fegyvert felszabadítóitok ellen. Arra kényszerítenek, hogy segítsetek a gyárak, üzemek leszerelésében és elvitelében Németországba Utána pedig elűznek lakóhelyeitekről, épúgy, mint a többi városok és falvak lakóit, hogy szabad prédának vessék oda kis vagyonkátokat a fosztogató német hordáknak.

Csepel dolgozói! Csepeli Vasasok!

Csepel a magyar ipar büszkesége, a dolgozók jövő Magyarországának legfontosabb gazdasági alapja. Meg kell menteni Csepelt. Sorsotok össze van kötve vele! Ha elpusztul, kenyér nélkül maradtok, koldusbotra juttok! Várakozás helyett támogassátok a Vörös Hadsereget Csepel megmentésében és felszabadításában. Pártotok a Kommunista Párt magasra emeli a harc zászlaját és kiadja a jelszót:

Lépjetek azonnal sztrájkba a hadiüzemi termelés leállítására, a Vörös Hadsereg támogatására!
Szervezzétek meg azonnal munkásosztagaitokat az üzemek megvédésére, a gépek leszerelésének megakadályozására és az útnak indított szállítmányok visszaszerzésére vagy azok felrobbantására!
Erőszakra erőszakkal! Az erőszakos kiürítésnek erőszakkal álljatok ellen!

A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt vezetése mellett Budapest és környéke munkássága, a katonaszökevények és üldözöik elől bujkálók tömege fegyvertársaitok lesznek harcaitokban. A magyar dolgozók a Budapest munkásságának szeme rajtatok függ! A Vörös Hadsereg figyeli minden lépésteket! Az elsők között voltatok mindig a harcban. A dolgozók milliói szívükbe zártak és neveteket indulóiba foglalta Gyáva lapulást és [illegible] a ismertetek.

[illegible]! Vasas ne hagyd magad!

[illegible]eli gyárak általános sztrájkja!
[illegible]abadító Vörös Hadsereg!
[illegible]eli munkásság és harci osztagai!
[illegible]nel megszállókra és a nyilas banditákra!

[illegible] 27. **Kommunista Párt.**

UJPEST NÉPE!

MUNKÁSOK! POLGÁROK! KATONÁK!

A felszabadított magyar földön Debrecenben, az áruló Szálasi kormánnyal [illegible] megalakult az uj magyar kormány. Az uj kormány [illegible] hivja fel [illegible] a fasiszta [illegible] áruló nyilas [illegible] a harcba [illegible]

[illegible] rt [illegible] rt!

[illegible] körül. [illegible] nyilas [illegible] előtt [illegible] tek [illegible] gritkult es t[illegible] lánczként veszik körül a varost.

[illegible]! POLGÁROK! KATONÁK!

[illegible] tit [illegible] tek t! Szabaditsátok fel [illegible] a [illegible] hadsereggel.

[illegible] k — csak a harc menthet meg benneteket csa[illegible]tokat, üzemeteket, varosotokat az utcárol- ut- [illegible] a biztos pusztulastól.

[illegible]! CSENDŐRÖK! NEMZETŐRÖK!

Ha itt akartok élni segitsétek az uj és szabad Magyar[illegible]ért küzdő [illegible] Népeket.

[illegible]! Ne feledjétek, hogy magyar katonák vagytok. [illegible] a magyar népet kell védenetek a német rabló ellen.

[illegible]! Támogassátok a férfiak küzdelmét.

[illegible]! Előre a szabad Ujpestért! [illegible] Magyarországért! Éljen a felszabadító vörös hadsereg!

A Komunista Párt Ujpesti Területi Bizottsága.

Az újpesti kerületi bizottság felhívása a munkásokhoz, a polgárokhoz és a katonákhoz

Felhivás Budapest Népéhez!

Felszólitjuk Budapest népét, hogy semmiféle kiürítési felszólitásnak, vagy bevonulási parancsnak ne engedelmeskedjen. Maradjon mindenki a helyén vagy rejtőzzön el, s mindenkép akadályozza meg a németek és a velük cimboráló hazaáruló nyilasok ördögi tervet: a magyarok elhurcolását.

Külön felhivjuk a közbiztonsági, közigazgatási és közüzemi alkalmazottakat, hogy saját érdekükbe maradjanak a helyükön A megfélelmitett polgári rétegek, a papság, a munkásság óvjameg munkahelyét és munkaeszközét és bátor helytállással mutassák meg hogy e sokat szenvedett magyar néphez akarnak tartozni.

Igéretünk van arra, hogy senkinek ok nélkül nem lesz bántódása.

Magyar Nemzeti Felszabadítási Bizottság

A Magyar Nemzeti Felszabadítási Bizottság felszólítása a főváros lakosságához

A Budai Önkéntes Ezred harcosainak egy csoportja

A KMP titkárai: Rózsa Ferenc, Schönherz Zoltán,
Kádár János és Rajk László

A Magyar Front elnöke, Szakasits Árpád

A Földmunkás-szakosztály elnök Dobi István

A MNFB elnöke,
Bajcsy-Zsilinszky Endre

A katonai vezérkar
parancsnoka,
Kiss János altábornagy

A KP katonai bizottságának elnöke Pálffy György

Az OHB titkára, Sugyári Endre

A falu, főleg az agrárszocialista vidékek, például a Viharsarok hangulatát illetően elmondható, hogy a csendőrségi jelentések szerint fokozatosan erősödik a németellenesség. Mind többen tagadják meg a behívási parancsokat, mind gyakoribb a szökött katonák, a hazafiak bujtatása. 1944 júliusában több csendőrségi jelentés a megdöbbenés hangján említi, hogy Békés megyében a szovjet repülők által földre juttatott partizánok egy részét a lakosság elrejtette, másutt a nép „rosszindulatúlag" félrevezeti a kutatást végző hatósági közegeket... Vannak olyan hangok is, hogy „miért segítsünk mi partizánokat felkutatni, amikor azok a mi segítségünkre jöttek ide"? A Hajdúságban ledobott partizánokat a lakosság félrevezető információi miatt csak hosszabb kutatás után lehetett megtalálni. A Bácskában általános, a Tiszántúlon pedig szórványos jelenségek elfojtásával foglalkozik az a belügyi rendelet, amely a partizánrejtegetőkkel szemben a lakosság nyugalma, a közbiztonság védelme ürügyén „szükség esetén halálos ítéletek alkalmazását" is lehetővé tette.

A parasztság magatartásában mind jobban éreztetik hatásukat a Békepárt és a Magyar Front felhívásai, az angolszász repülőkről leszórt röplapok, a Kossuth Rádió propagandája. A Békepárt és a Magyar Front röpiratai nagyrészt postán, részben pedig a kommunisták vidéki illegális szervezetein keresztül, a vidéket járó diákok útján terjednek. A csendőrségi jelentések szerint ezek éppúgy megtalálhatók Békés és Szabolcs megyében, mint a Felvidék vagy a Dunántúl falvaiban, és ezek a falun is növekvő „állam- és társadalomellenes" cselekményekben mindenképpen szerepet játszanak. Erre utal Szekfű Gyula azon megjegyzése, mely szerint „a falvakban, a parasztok között széltében-hosszában lehetett hallani a zsidóvagyon elkobzásának népies tanulságait: amit az urak megtehetnek a zsidóbirtokkal, azt a parasztság is előbb-utóbb meg fogja tenni az úri nagybirtokkal".

*

Nem volt jobb a közalkalmazottak, az értelmiségiek hangulata sem. A bombázások idején az elsők között voltak, akik elhagyták

a veszélyeztetett területeket. Ahol az események kedvezőtlenül alakulnak, ott ők a pánikhangulat terjesztői — állapították meg a hadműveleti területek kormánybiztosai. A Kárpátokban június és július hónapokban, másutt pedig a front közeledtével a „fejetlenség", a „vakrémület" hordozói. Ők az elsők, akik elhagyják beosztásukat. Menekülésszerű távozásukkal mindenütt „az állami vezetés teljes feladásának látszatát keltik" — állapítja meg a vezérkari főnök.

A fejetlenség jelei 1944 nyár utóján már nemcsak a veszélyeztetett területeken, hanem az egész államapparátusban észlelhetők. Bonczos belügyminiszter hivatalba lépésekor súlyos szavakkal ostorozta az egész országot elárasztó „bizalmatlankodó, kételkedő lelkiállapotot". A közhangulatot szerinte a gyáva kishitűség uralja, és ezzel „állami életet élni nem lehet". Ez az elernyedés áthatja az egész közigazgatást — állapította meg Bonczos. A köztisztviselő egyoldalúan csupán a tömegek számára követeli a „szociális haladás" előnyeit. Szó sincs áldozatkészségről, a kötelességteljesítés fokozásáról. A budapesti főkapitányság augusztusi jelentésében szintén hangsúlyozza, hogy „a közhivatalnokok megfélemlítve kérdik, szabad-e és tanácsos-e a baloldal és a zsidók ellen valamit is tenni". A minisztertanács szeptember elsejei ülésén külön előterjesztést tárgyal „a hivatali rend és fegyelem legmesszebbmenő megtartása tárgyában". Elmarasztalják a tisztviselőket, mert nyolc órán túli munkára nem hajlandók; megvonják tőlük a hétvégi pihenőt, a nyári szabadságot. Itt is sürgetik a fegyelem megszigorítását, a vezetőket példamutatásra szólítják fel.

Az ország különböző társadalmi rétegeinek magatartása, ha lassan is, 1944 őszéig lényegesen megváltozik. Ezt különben jól szemléltetik a Belügyminisztérium által félhavonként kiadott helyzetjelentések. Áprilisban még csak a növekvő németellenes hangulatról írnak. Az augusztus elején kiadott jelentés már arról tájékoztat, hogy „országszerte nap nap után fokozódnak a kormányzósértések, az állami és társadalmi rend elleni bűncselekmények, a fegyveres erő, az alkotmány, a hatóságok és hatósági közegek elleni izgatások és a különféle rémhírterjesztések". Szeptember végén, amikor a szovjet csapatok megkezdték az ország

felszabadítását, a dolgok odáig jutottak, hogy a helyzetjelentés kénytelen beismerni: „A mindenáron békét akarók tábora hihetetlenül megnövekedett az elmúlt két hét alatt... A dolgozó kisemberek, beleértve az ipari munkásságot és a kistisztviselő réteget... minden jóindulatú törekvéssel szemben fásultan állnak, és ami a legszomorúbb, jobb sorsot remélnek... a szovjet megszállástól." Ugyanakkor kelt az a jelentés, amely szerint „általános tünet a helytállni nem tudás... s a vezető körök maguk is a kiugrás gondolatával foglalkoznak".

Még a fegyveres testületekben, az országban állomásozó honvédalakulatok soraiban is a bomlás jelei észlelhetők. Március 19-e után megmutatkozott, hogy a rendőrség nem támogatja mindenütt és mindenben a megszállókat. A Belügyminisztériumban, de a helyi kapitányságokon is akadtak olyanok, akik a megszállás után keresték az együttműködést a baloldali erőkkel, néha előre figyelmeztették az érdekelteket a várható letartóztatásokról. Így volt ez Debrecenben, Mezőtúron, de másutt is. Hamarosan az is kiderült, hogy nincs meg a kellő összhang a náci biztonsági szervek és a rendőrség, valamint a rendőrség és a csendőrség között. „A csendőrség szelleme jó, a németek is dicsérettel emlékeznek meg a csendőrségről — állapította meg Jaross belügyminiszter, a minisztertanács ülésén. — A rendőrség szelleme azonban kívánnivalót hagy hátra." Horthy előzetes elvi hozzájárulására hivatkozva Jaross a rendőrség átszervezését sürgette. A rendőrség szelleme rossz, alkalmatlan rendkívüli viszonyok között „egészen rendkívüli eréllyel való fellépésre". Ezért „a rendőrséget katonailag szervezett testületté alakítja és egyúttal a csendőrséggel egységes vezetés alá helyezi". Mielőtt azonban Jaross valóra válthatta volna tervét, elmozdították a minisztérium éléről.

Az itthon állomásozó, főként pedig a frontra készülő honvédség szelleme is nyugtalanította az illetékeseket. Erre utalt az új vezérkari főnök, Vörös János vezérezredes május 27-i parancsa is: „...a honvéd tisztikar és legénységi állomány minden egyes tagjában a haza iránti kötelességét végsőkig teljesítő, vasfegyelmű, engedelmes harcost kívánok látni, aki nem *a bomlasztó bírálgatásban éli ki magát*, hanem vakon bízik vezetőiben... azon leszek,

hogy az ország anyagi helyzetének korlátain belül *minden gondoskodás megtörténjék a harcoló honvédség érdekében,* hogy ezzel a kritika létjogosultságának még a lehetőségeit is kiküszöböljem." A honvédség itthon állomásozó egységeinél mind gyakrabban megtalálhatók a keleti frontról, a magyar antifasiszta szervektől, délen a jugoszláv partizánoktól származó, vagy az angolszász repülőkről leszórt „ellenséges" röpiratok. A hazai katonai egységek fegyelmi helyzetére vonatkozóan igen gyér adatok állnak rendelkezésünkre, de ezek tendenciája a katonai morál romlására utal. Főként a frontra induló katonák között mind gyakoribb az öncsonkítás. A szigorú fenyítések ellenére is „az indokolatlanul később bevonulók" száma nő. A tisztek és a legénység közötti szellem megjavítása érdekében megszüntették a tiszti étkezdéket, alosztályonként könyvtárak létesítését rendelték el, hogy könyvekkel (amelyek olvasását korábban a hadseregben tiltották) eltereljék a katonák figyelmét a körülöttük folyó eseményekről. A legénység hangulatáról adott jelentések az elégedetlenség növekedését jelzik, főként az aratási és cséplési szabadságok megvonása következtében, a városiaknál a hozzátartozóik súlyos szociális helyzetéről kapott értesülések, az élelmezés további romlása és a silány ruházat miatt. A minisztertanács az elégedetlenség csökkentésére augusztus 2-án 20%-kal felemelte a hadisegélyeket.

A hadsereg szellemének bomlására utal a szökések, a behívóparancs-megtagadások gyorsan növekvő száma is. A Bűnügyi Körözések Lapja jól mutatja ezt a tendenciát: április 22-én 46, május 6-án 81, július 15-én 114, szeptember 9-én 151, október 7-én pedig 243 katonaszökevény ellen adtak ki országos körözést, ezek zöme a budapesti 1. honvéd hadtest körzetébe tartozott.

Erősödött a hadseregben a Magyar Front propagandájának hatása. A vezérkari főnök kénytelen ezzel a kérdéssel bizalmas tiszti parancsban foglalkozni. Vörös János hangsúlyozta: a Magyar Front mögött kommunisták állnak. Céljuk „kiütni a fegyvert... a magyar kézből, megkönnyíteni a bolsevista erők számára Magyarország szándékolt elárasztását". Minden tiszt kötelességévé teszi, hogy csírájában fojtsa el ezt a bomlasztó törek-

vést. A szegedi honvédkerületi parancsnokság augusztus 14-én kiadott felhívása ugyancsak a Magyar Front tevékenységének növekedésére utal. A román fordulat, a szovjet hadsereg megjelenése a határokon — önmagában, minden propaganda nélkül is rohamosan terjeszti a „gyávaságot", a „személyes biztonságra" törekvést, a „csüggetegséget", a „minden mindegy" hangulatot — olvassuk egy jelentésben.

A helyzet gyors romlására utal a budapesti 10. honvéd hadtestparancsnokság szeptember 5-i parancsa, amely a gyávaságot, az alakulat elhagyását, a fegyverek eldobálását, a rémhírterjesztést statáriális bírósággal és azonnal végrehajtható halálbüntetéssel fenyegeti. Elrendelik a nyilvános kivégzést és a halálra ítéltek neveinek felolvasását minden katonai egységnél.

Ezek az eszközök azonban szeptemberben már elégtelennek bizonyultak. A kormány — a katonák és egyben a parasztok földéhségére spekulálva — elhatározta: földet ad azoknak, akik a harckocsik leküzdésében különösen kitűnnek. A népnyelv találóan „tankelhárító földreformnak" nevezi a rendeletet, amely szerint öt holdat vagy 15 000 pengőt, halál esetén tíz hold földet vagy 30 000 pengőt kap az, aki egy tankot közelharcban kilő. (Nincs tudomásunk arról, hogy valaki is földet kapott volna „hőstettéért".) Csatay honvédelmi miniszter önkénteseket toborzó felhívása sem képes csodákat művelni. Csatay már június 7-én önkéntes jelentkezésre szólította fel „az ország hazafiasan gondolkodó és érző" férfiait. Nemigen akadt azonban önként jelentkező, ezért szeptember 28-án a magyar politikai és szellemi élet vezetőit hívta önkéntes szolgálatba, hogy a szavakat tettek kövessék, és példát mutassanak a „legszegényebb magyaroknak is".

Ekkorra már a legénység zöme, sőt a tisztikar egy része is megelégelte a háborút, igaz, más tisztek nácibarát puccsra készülődtek a Lakatos-kormány ellen.

A magyar társadalom különböző rétegeinek hangulatáról, magatartásáról, elégedetlenségéről, ellenállásáról felvázolt helyzetkép arra enged következtetni, hogy a magyar társadalom méhében, ha lassan is, érlelődtek a nácikkal való szakítás feltételei. Ez a fejlődés nem tartott lépést a katonai és a politikai helyzet támasztotta követelményekkel. Gyenge volt ahhoz, hogy a szer-

veződés stádiumában levő antifasiszta erőkre, mindenekelőtt a Magyar Frontra támaszkodva az antifasiszta nagyhatalmak oldalán kivezesse az országot a háborúból. A tömegek ellenállási készségét akkor lehetett volna megfelelően kamatoztatni, ha a romániai fordulathoz hasonló feltételek alakulnak ki, vagyis ha felülről a náciellenes uralkodó körök és a hadsereg Horthyval vagy Horthy nélkül összefognak a Magyar Fronttal, és a szovjet hadseregre támaszkodva fellépnek a nácikkal szemben. Ilyenformán a mélyben feszülő, de feltörni nem tudó energiák felszabadulhattak volna. Ezek a feltételek azonban — mint látni fogjuk — csak részben teremtődtek meg, és Horthy október 15-i lépésével elvetéltek.

AZ ANTIFASISZTA ERŐK HARCA A NÁCIKKAL VALÓ SZAKÍTÁSÉRT. A HORTHYSTA KLIKK KIUGRÁSI KÍSÉRLETE ÉS KUDARCA

1944. június 6-án az angolszász inváziós haderő partra szállt Franciaországban, s ezzel megnyílt a sokáig halogatott második front. Előző nap, június 5-én a szövetséges csapatok elfoglalták Olaszország fővárosát, Rómát. Június végén a keleti fronton megindult a szovjet hadsereg döntő hadművelete Belorusszia teljes felszabadításáért. A kormányzó és a nyugatbarát csoportok ebben a helyzetben ismét latolgatták a Németországgal való szakítás kérdését, és azt fontolgatták, miként léphetnének ki a háborúból — a nyugatiak oldalán. Első lépésként igyekeztek elhatárolni magukat a Sztójay-kormány által hozott intézkedésektől, főként a deportálásoktól, amelyekről Horthy azt írta Hitlerhez intézett levelében, hogy nem vállalhatja értük a felelősséget.

Horthy a hazai és a külföldi közvélemény nyomására, valamint Bethlen tanácsára elhalasztotta a budapesti zsidók deportálását, amelynek június 30-án kellett volna megkezdődnie. Sikeresen elhárította a Baky-féle csendőrpuccsot, ennek az lett volna a célja, hogy a Horthyt németellenes irányban befolyásoló személyek félreállításával végrehajtsák a budapesti zsidók elhurcolását. A mind súlyosabbá váló bel- és külpolitikai helyzet, továbbá a kormányon belüli torzsalkodások miatt a minisztertanács július végére szétesett. Jaross belügyminiszter és Rátz Jenő miniszterelnök-helyettes lemondott, Imrédy Béla és Kunder An-

tal pedig kilépett a kormányból. Sztójay kórházba vonult. Így a március 22-én megalakult Sztójay-kormány töredéke inkább csak közvetítő szerepet játszott Horthy és a nácik között a továbbra is vitatott fő kérdésben, a budapesti zsidók deportálásában, semmint politikai befolyást gyakorolt volna az eseményekre. Közben az esetleges kiugrási kísérlet megakadályozása céljából Veesenmayer arra biztatta a szélsőjobboldalt, hozzon létre a nyilasokkal egy feltétlenül nácibarát koalíciót.

Horthyék óvatos lépései mindenképpen összefüggtek a Churchill brit miniszterelnök balkáni partraszállási tervéhez fűzött újabb reményekkel. A kormányzó és hívei még ekkor is kizártnak tartották, hogy a szovjet hadsereg benyomulhat Magyarország területére. Úgy vélték, hogy a Kárpátok vonalán sikerül ellenállni mindaddig, amíg a Balkánról megérkezik a „segítség". Churchill 1944 nyarán valóban igen aktív diplomáciai és katonai tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy a Balkánon és Közép-Európában megelőzze a szovjet csapatokat. Ezért szorgalmazta a dél-franciaországi partraszállás helyett ismét a balkáni inváziót. Churchill abban bízott, ha sikerül áttörni az északolaszországi Gót-vonalat, akkor Trieszten és a ljubljanai résen keresztül Alexander tábornok seregei elérik Közép-Európát, Budapestet vagy legalább Bécset.

Amíg azonban Horthyék ismét Nyugat felé kacsingattak, Keleten bekövetkezett a nem várt fordulat. A Vörös Hadsereg Iași—Kisinyov térségében áttörte a német—román frontot. A román antifasiszta népi erők és az uralkodó osztályok náciellenes körei elérkezettnek látták az időt a cselekvésre. Együttes felkelésükkel augusztus 23-án megdöntötték az Antonescu-kormányt, a román csapatok pedig a Vörös Hadsereg oldalán bekapcsolódtak a nácik elleni harcba.

A román kiugrás híre villámcsapásként hatott a fővárosban és az országban. Mind politikai, mind katonai hatása súlyosan érintette a rendszer urait. Szertefoszlott Horthyék álma, hogy a Kárpátok vonalán sikerül megállítani a szovjet csapatokat. „A romániai fordulat hatása — olvashatjuk a budapesti főkapitányság helyzetjelentésében — meglehetős romlást idézett elő a lelkekben, különösen azért, mert kérlelhetetlenül a magyarság

elé vetítette az orosz invázió rémét, továbbiakban pedig a román példa esetleges követésének kísérletét."

Horthy a meglepetésből felocsúdva sietett tudtul adni a birodalmi megbízottnak szilárd elhatározását, hogy „híven kitart" Németország oldalán, bármi következzék is, majd úgy döntött: meneszti Sztójayt és új kormányt nevez ki. Az augusztus 25—26-i rendkívüli minisztertanács, amelyre a fejetlenség, a bizonytalanság, a Vörös Hadseregtől való rettegés nyomta rá bélyegét, az eseményekből azt a következtetést vonta le, hogy eleget kell tenni a német követeléseknek, de figyelembe kell venni az angolszász óhajokat is. Más szavakkal: folytatni kell a szovjetellenes háborút — az angolszászok megérkezéséig.

Horthy augusztus 25-én megbízta Lakatost az új kormány megalakításával. Lakatosnak négy napra volt szüksége ahhoz, hogy mindenkivel (Veesenmayerrel is) egyeztesse a kormánylistát, majd augusztus 28-án megalakíthassa vegyes összetételű kabinetjét. Az új kormány megalakulását az ország közvéleménye általában a fegyverszünet, a béke megkötése felé tett első lépésként értékelte. Ebből a szempontból a kormánynak a külső feltételek is kedveztek. Nyugaton felszabadult Párizs. Románia kiugrását augusztus 29-én követte a szlovák nemzeti felkelés. Néhány nap alatt a felkelők felszabadították Közép- és Kelet-Szlovákia legnagyobb részét. Szeptember 4-én Finnország is kapitulált, 8-án Bulgária népe fordított hátat a náciknak, csatlakozva az antifasiszta koalícióhoz.

A román kiugrás, a szlovák felkelés, a szovjet hadsereg gyors térnyerése Németországot olyan katasztrofális helyzetbe hozta, hogy elvben képtelen lett volna egy hasonló, katonailag és politikailag valamennyire is előkészített fordulat megakadályozására Magyarországon. Horthyék azonban napokat vesztegettek az új kormány megalakításával, majd heteket a fegyverszünetkérés elhatározásáig. Így azután a Wehrmachtnak volt ideje ahhoz, hogy konszolidálja a frontvonalakat, és megfelelő erőket vonultasson fel a meggyengült magyarországi pozíciók helyreállítására.

A magyar uralkodó osztályok zöme most már tisztában volt azzal, hogy a németek a háborút elvesztették. Makacsul ragaszkodtak azonban a régi rendhez, rettegtek a néptől, végül gyatra

politikai képességeik is megakadályozták őket abban, hogy levonják a reális következtetést, és az egyetlen kivezető úthoz időben és kellő határozottsággal megtegyék a szükséges lépéseket. Az uralkodó osztályok egy kisebb csoportja pedig, ha titkon sejtette is a közeledő összeomlást, nem akart szembenézni a tényekkel. Ez a töredék a hatalomra jutás lehetőségétől megrészegedve, a csodafegyverekben, a szovjet—angolszász ellentétek kirobbanásában vagy a lehetetlenben bízva, továbbra is a nácik melletti feltétlen kitartás híve maradt. Az uralkodó osztályok rétegérdekei így kerültek szembe az uralkodó osztálynak, mint egésznek az érdekeivel. Ez a magatartás tette lehetővé, hogy Hitler a magyar kiugrási tervek elhárítására röviddel ezután újabb politikai megoldást találjon.

A Lakatos-kormány friss katonai egységek felállításával, harcba dobásával, továbbá a németektől remélt segítséggel akarta a szovjet hadsereget a Kárpátok vonalán feltartóztatni, és időt nyerni egy olyan fegyverszünethez, amelyet angol—amerikai, legrosszabb esetben angol—amerikai—szovjet megszállás követne. A kormány irreális elképzeléseihez kapcsolódott a vezérkari főnök szeptember 4-i memoranduma. Ebben Vörös leszögezte, hogy „a politikai kibontakozást" „*csakis az angolszász oldal felé kell keresni*". A politikai és katonai vezetés által kialakított koncepció alapján Horthyék felújították kiugrási tárgyalásaikat az angolszászokkal.

A szovjet csapatok váratlan megjelenése a Kárpát-medencében, valamint a finn fegyverszünet híre arra késztette Horthyt, hogy lépéseket tegyen a fegyverszünet megkötésére. Ezután egymást követték a politikai tragikomédiába illő események. Szeptember 7-én, majd 10-én Horthy összehívta katonai tanácsadóit, majd a koronatanácsot. A koronatanács, bár egyetértett a fegyverszüneti tárgyalások megindításával, olyan feltételekkel bástyázta azt körül, amelyek eleve lehetetlenné tették az egészséges kibontakozást. Ezt követte szeptember 8-án, illetve 11-én a minisztertanács két ülése, ezek a koronatanács amúgy is ingatag talajra épített fegyverszüneti elképzeléseit halomra döntötték. A szeptember 22-én, öthónapos szünet után összeült képviselőházban Lakatos az ország katasztrofális helyzetét földrajzi fek-

vésével, a világhatalmakhoz való alkalmazkodás sorsszerűségével magyarázva, ismételten leszögezte: „nem nyílik számunkra más út, mint a magyar határok elszánt védelme". A szövetséges hatalmak kiugrást sürgető megnyilatkozásairól pedig csak ennyit mondott: „Az ellenünk irányuló fenyegetésekből nem derül ki, hogy milyen előnyökkel számolhatunk akkor, ha azonnal beadnánk a derekunkat."

Horthy a fegyverszünetet elutasító két minisztertanácsi ülés után úgy döntött, hogy a kiugrást „szűkebb családi körben" készíti elő. Elhatározása azt bizonyítja, hogy a kormányzó hatalmi befolyása, bázisa jelentősen csökkent. Ingadozása, kapkodása, államférfi kvalitásokat nélkülöző lépései, másfelől pedig a magyar uralkodó osztályokon belüli ellentétek kiéleződése *mély politikai válság kialakulását jelezték.* A krízis megoldására, amint az Horthy későbbi lépéseiből kiderült, a magyar uralkodó osztályok képtelennek bizonyultak. A történelem bizonyította be, hogy a helyzet reális értékelése meghaladta képességeiket, ezért sem a nemzet érdekeit, de még saját osztályérdekeiket képviselő koncepciót sem sikerült kialakítaniuk.

A szeptember 20-a körül összeült „családi klikk" megbeszélésén úgy döntöttek, hogy még egy kísérletet kell tenni Nyugat felé. A tanácskozáson azonban már az is felvetődött, hogy keresni kell a közvetlen kapcsolatokat a Szovjetunióval. A megbeszélés állást foglalt a fegyverszünet mellett, a kivitelezést — a kormány, a vezérkar kikapcsolásával — a családi klikkre bízta, abban a reményben, hogy a döntő órában a kormány, a vezérkar többsége és a hadsereg követni fogja „hadurát".

A tervnek megfelelően szeptember 22-én Horthy Náday István vezérezredest, személyes megbízottját, repülőgépen a szövetségesek olaszországi főhadiszállására küldte abban a reményben, hogy sikerül a nyugati hatalmakat megnyerni az egyoldalú fegyverszünethez. Náday küldetése, amint az várható is volt, teljes kudarccal járt.

Már valamivel előbb megindult a tapogatózás a Szovjetunió felé is. Voltak olyan elképzelések, hogy a svájci szovjet követen vagy a már 1943-ban is tárgyalási szándékkal közeledő, Svédországba akkreditált Kollontaj szovjet követasszonyon keresztül

kell megtenni az első lépéseket. A koronatanácson és a minisztertanácsi üléseken részt vevő és a fegyverszünet megkötését szorgalmazó erdélyi delegáció vetette fel először azt a gondolatot, hogy a frontvonalon vagy a szlovák partizánbázison keresztül átdobott fegyverszüneti delegáció tárgyaljon a szovjet kormánnyal. Horthyék célja kezdetben inkább a tapogatódzás volt. Hivatalos fegyverszüneti delegáció kiküldéséről még hallani sem akartak. Szeptember közepén indították útnak a báró Aczél Ede vezette háromtagú nem hivatalos küldöttséget, amelyet a „kiugrási iroda" a különböző náciellenes illegális csoportok képviselőiből állított össze. A delegáció eljutott Moszkvába, ahol a szovjet kormány képviselői fogadták, és közölték velük: azonnali fegyverszünet megkötését javasolják. Aczél és társai október 2-án érkeztek vissza, ám időközben, szeptember 28-án Horthy a szlovák partizánok ellenőrzése alatti területen keresztül Faragho Gábor altábornagy, volt moszkvai katonai attasé vezetésével most már hivatalosan is útnak indított egy küldöttséget. A fegyverszüneti delegáció Besztercebányán és Kijeven keresztül október elsején érkezett Moszkvába.

Az ország közvéleménye a fegyverszünet kulisszák mögötti vitái idején mind nagyobb nyomást gyakorolt a kormányra. A román kiugrás, majd a finn fegyverszünet nagy hatással volt a kispolgárságra, sőt a tisztikar egy részére is. Ezek többsége a finnekéhez hasonló alternatíva lehetőségében bízott, tehát a németek szabad elvonulása felé hajlott. A tisztikar jó része igen jól megjegyezte a finn fegyverszünet körülményeit — írja Kéry Kálmán, az 1. magyar hadsereg vezérkari főnöke —, a tisztek tehát a finn példát szerették volna követni, mintsem az azonnali szembefordulást. E felfogásban jól tükröződött a húzódozás a németekkel szembeni harctól, valamint az a politikai naivitás, amely figyelmen kívül hagyta Magyarország gyökeresen más stratégiai helyzetét. Más oldalról viszont látni kell az előrelépést a nácikkal való szakítás felismeréséhez vezető úton. A fegyverszünetet szorgalmazó csoportok zöme Horthytól és a Lakatos-kormánytól várta a fordulat megoldását. A kormányváltozás, majd a fegyverszünet körül terjengő, a „kiugrási iroda" által táplált hírek is erősítették ezt a felfogást. A Kossuth Rádió szeptem-

ber 14-i kommentárja a horthysta körök mesterkedéseit találóan szemfényvesztésnek nevezte, amelynek célja a demokratikus pártok leszerelése, továbbá az, hogy elhitessék a tömegekkel: „nekik nem kell cselekedniük a békéért, mert már cselekszik helyettük Horthy".

A Lakatos-kormány néhány belpolitikai intézkedése is ebben az irányban hatott. A politikai pártok tevékenységének felfüggesztése, a pártházak bezárása a jobboldalt, elsősorban a nyilas pártot érintette. Ugyancsak a szélsőjobboldal ellen irányult a megszállás után fontos állami pozíciókba került több nácibarát vezető felmentése. Lakatos a zsidókérdés humánusabb megoldásához is ragaszkodott. A Gestapo által március 19 után letartóztatott felső- és képviselőházi tagok ügyét is napirendre tűzték. Mint már említettük, a fasiszta munkásszervezetek helyett az új kormány a hagyományos munkásszervezeteket részesítette előnyben. Szeptember első felében mintegy négyszáz internált szakszervezeti funkcionáriust bocsátottak szabadon, és ígéretet tettek számos letartóztatott ügyének felülvizsgálására.

A hatalom urai kapcsolatot kerestek a különféle nézetű, egyre erősödő náciellenes kispolgári csoportokkal is. Erre a feladatra a még 1944 elején ifjú Horthy Miklós vezetésével alakított és a román fordulat után erősen aktivizálódott „kiugrási iroda" vállalkozott. A „kiugrási iroda" vezérkarában találjuk Lázárt, Vattayt és Ambrózyt, akik a kormányzó személye körüli hivatalok, illetve a testőrség vezetői. Soraikban dolgozik a kémelhárítás két vezetője, az 1944 áprilisában letartóztatott, a Nádor testőrlaktanyában őrzött Újszászy István vezérőrnagy és Kádár Gyula ezredes. Kapcsolatban állt a „kiugrási irodával" Hardy Kálmán, a folyamőrség parancsnoka, valamint ifjú Bethlen István.

A „kiugrási irodával" szorosan összefonódott a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) néven ismert illegális szervezet, ennek vezetői között szerepelt Szent-Iványi Domokos miniszteri tanácsos, Faragho Gábor, a csendőrség főfelügyelője, Teleki Géza, a volt miniszterelnök fia — mindhárman a fegyverszüneti delegáció tagjai —, Soós Géza miniszteri titkár, Fitos Vilmos ifjúsági vezető stb. A mozgalom a jobboldali Ötös Kör, a különféle Teleki-csoportok, a Nemzetnevelés Tábora, a Revíziós Liga tagjaiból

verbuválódott. Majdnem minden minisztériumban voltak embereik, főleg a Külügy-, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, a honvédség vezérkarában, a fővárosi képviselő-testületekben, végül a főpapság körében (báró Apor Vilmos, Mindszenty József, Ravasz László).

A „kiugrási iroda" és a Magyar Függetlenségi Mozgalom a családi klikk döntése után különböző szálakon keresztül igyekezett a kormányzóhoz feltétlen hű személyeket találni a fegyverszünet előkészítéséhez. Erőfeszítéseket tett arra is, hogy a mind nagyobb jelentőségű illegális polgári csoportokat megnyerje, befolyásolja és céljainak szolgálatába állítsa.

A megszállás után a Magyar Frontban tömörült pártok és szervezetek mellett már néhány illegális csoport is bontogatta szárnyait. Közülük első helyen a *Szent-Györgyi Albert* Nobel-díjas tudós körül tömörülőket kell említenünk. Szervezkedésük 1943-ra nyúlik vissza. A csoportban főként angolszász orientációjú, zömmel értelmiségi ellenállókat találunk, továbbá közalkalmazottakat, pedagógusokat is. Később csatlakozott hozzájuk a Nemzeti Demokrata Párt néhány tagja, például dr. Vázsonyi János, az egykori miniszter fia. Itt találjuk Zilahy Lajost, a neves írót, továbbá báró Krochina Viktort, dr. Alpáry Imrét, dr. Kelényi Béla Ottó könyvtárost, dr. Morvay Endrét, a főváros alpolgármesterét. Soraikban van több magas rangú katona- és rendőrtiszt, többek között: Milassin István hadbiztos őrnagy, Dezsényi Miklós és Csűrös Lajos folyamőrtisztek, dr. Gyuris Aladár rendőrkapitány, Pászkán Ferenc rendőrtanácsos. A csoport tagjai Szent-Györgyi Albertre úgy tekintettek, mint akinek nemcsak a leendő párt élén, hanem a „jövő Magyarország állami méltóságában" is helye van. Szent-Györgyit náciellenes felfogásáról ismerték, jó nyugati kapcsolatai voltak befolyásos angolszász politikai körökben. Horthy is elfogadta tanácsait, Szent-Györgyi pedig a baloldallal, a kommunistákkal való együttműködés elől sem zárkózott el. Kétségtelen, hogy a tudós személye tette a körülötte szerveződő csoportot jelentős vonzási központtá.

A német megszállás után illegális szervezkedésbe kezdtek. Kapcsolatba léptek a szervezett munkássággal, néhány szakszervezeti vezetővel, továbbá más illegális csoportosulásokkal, első-

sorban az ún. „Várnai-csoporttal". Ezek a Várnai Zseni írónő körül tömörülő ellenállók voltak. Egyes közlések szerint 1944 őszén kapcsolatba kerültek a Szaktanáccsal, közvetlenül Kabók Lajossal és Karácsony Sándorral.

A „kiugrási iroda" és a Szent-Györgyi-csoport között Lázár testőrtábornokon keresztül augusztustól rendszeres kapcsolat alakult ki. Több visszaemlékezésben olvashatunk arról, hogy Horthy augusztusban kormányalakító tárgyalásokat folytatott Szent-Györgyivel. A „kiugrási iroda" Szent-Györgyit, az „indifferens embert" szerette volna összekötő kapocsként használni a kormány és a különböző illegális szervezetek és pártok között. A Szent-Györgyi-csoport vállalta a megbízatást.

A Nagymező utcai „Taurusz" üzem raktárhelyiségében szeptemberben már 60—80 személy rendszeres politikai és részben katonai felkészítése folyt. „Sejtjeiket" a különböző minisztériumokban és hivatalokban hólabdaszerűen építették ki. A politikai előadásokon minden alkalommal hangsúlyozták: „Meg kell nyerni a baloldali elemeket, nehogy egyesek romboljanak." A „kiugrási iroda" e csoport katonai összeköttetésein keresztül részben a hadsereg tisztikarában szeretett volna minél több embert megnyerni, másrészt közvetett utakon tudomást szerezni arról, hogy fegyverszünet esetén mi lenne a tisztikar várható magatartása. A csoportokhoz csatlakozott tisztek, főként a folyamőrtisztek azonban nem vállalkoztak a bábok szerepére. A Dunán bénították a hajóforgalmat, elsősorban a német teherszállítást, a német katonai járművek ellen több egyéni akciót is végrehajtottak.

A Szent-Györgyi- és a velük szoros kapcsolatban álló Várnai-csoport közösen adta ki a Márciusi Magyarország című illegális lapot. Röpiratokat is készítettek. A propagandamunka oroszlánrészét Várnaiék vállalták.

A Márciusi Magyarország cikkei az 1848-as márciusi ifjak szellemét idézve mozgósítanak a nácik ellen. „Mindenki azt kérdi: mi lesz velünk?" — olvashatjuk a lap beköszöntőjében. S a válasz: „Ne várjunk kábán a sors zivatarának vak ítéletére, önerőnkkel kell sorsunk intézésébe beleszólni... Nem szavalni kell, hanem cselekedni!..." A román, a szlovák, a bolgár, a finn, a francia hazafiak nagyszerű példájának követésére szólítanak

fel, sürgetve az azonnali békekötést. Ostorozzák a hivatott vezetőkben reménykedők gyávaságát, ostoba csodavárását, sürgetik a náciellenes akciók megindítását. „Nem kellenek mindjárt ágyúk!... Kilyukasztott német autógumik, felszakított sínek, méltó módon megbüntetett jobboldali hazaárulók, megfelelő bevezetés... Mindenért, ami szent előttünk: Fegyverbe Magyar!" A Várnai-csoport nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is gyújtani akart. Már szeptemberben több helyen, elsősorban a Ferenchegyi barlangban összegyűjtött fegyver és lőszer jelzi készülődésüket. Később több kisebb fegyveres akciót hajtottak végre, és a csoportból többen elestek az egyenlőtlen küzdelemben.

A másik jelentős illegális szervezkedés a *Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége* (MHSZ) volt. A visszaemlékezések szerint a szövetség 1944 áprilisának második felében alakult. A szervezet tagjai között találjuk az 1943 őszétől a Fészek-klub különtermét rendszeresen látogató írócsoportot, a feloszlatott Vajda János Társaságot, az Országos Közművelődési Tanács, továbbá a Szent István Diákszövetség, a Teleki Pál-munkaközösség vezetőit. Van itt gyáros, tanár, táblabíró, mérnök, néhány 19-es kommunista, köztük a legjelentősebb Hirossik János, aki a Tanácsköztársaság idején a Párttitkárság vezetője. A második világháború idején tért haza külföldi száműzetéséből, és a német megszállás után kapcsolódott be az ellenállásba. Az MHSZ-ben működik a Revíziós Liga két ismert vezetője, Fall Endre és Herczeg Ferenc, valamint a neves filmrendező, Hamza D. Ákos.

A Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségét egy ötös bizottság irányította. Tagjai egyesek szerint: Csomoss Miklós, Dudás József, Magyary Ferenc, Szilágyi Sándor és báró Aczél Ede. A bizottság nagyon vegyes összetételű, erősen polgári szemléletű, amelyben a „kiugrási iroda" befolyása igen erős. A Szent-Györgyi-csoporttal összehasonlítva, éppen az 1943-as őszi megbeszélések, viták révén jobb a kapcsolatuk a szervezett munkásság, a szakszervezetek, a keresztényszocialisták vezetőivel. Kezdetben csak propagandatevékenységük érdemel említést, röpiratot adnak ki, majd 1944 nyarán a Szabadságharc című illegális újságot.

Az érdemi munka 1944 kora őszén kezdődött. A csoport ekkor már nemcsak számszerűleg, hanem jelentőségében is túlnő Szent-

Györgyiéken. Ezt a „kiugrási iroda" és az MFM is felismeri, és arra törekszik, hogy szorosabbra fűzze kapcsolatait a szervezettel és beépítse embereit. A Magyar Front ellensúlyozására megpróbálják a szövetséget különböző illegális vagy féllegális szervezetek központjává tenni. Így jön létre 1944 őszén szoros kapcsolat a Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesületével, a SZUBME-val.

A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete 1944 nyarán alakult. Az alapítók között találjuk Fisch Emilt és Pénzes Gézát. Először a Szovjetunióról, annak gazdasági, kulturális, politikai fejlődéséről szóló kiadványokkal, röpiratok, levelek útján igyekeztek a szovjetellenes hisztériát csökkenteni és — főleg az értelmiségiek körében — a Szovjetuniónak barátokat szerezni. Az egyesület kezdettől fogva közvetett érintkezést tartott fenn a Kommunista Párttal is.

A SZUBME 1944 szeptemberében több jelentős helyi szervezetet hozott létre, és néhány illegális csoportot kapcsolt az MHSZ-hez. Így például erős szervezetet épített ki az újpesti Egyesült Izzóban, ahol soraikba lépett Jankovich Dénes gróf, a vezérigazgató, a nagy hírű Bay Zoltán professzor, valamint néhány mérnök is. Rajtuk keresztül került az ellenállási mozgalomba több társával együtt Nagy Jenő vezérkari ezredes. A SZUBME-n keresztül alakult ki szorosabb együttműködés az MHSZ-szel és a betiltott Magyar Nemzet újságírógárdájával. A SZUBME később különböző kalandor jellegű csoportokkal is összeköttetésbe került, ezek a szervezetet egyéni politikai céljaikra akarták felhasználni.

A Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége a szervezkedés során továbbra is nagy gondot fordított arra, hogy erősítse kapcsolatait a szakszervezetekkel, tehát a baloldallal. E törekvés is segítette abban, hogy képviselői összeköttetésbe kerüljenek az internáló táborból szabadult Faust Imrével, a kommunista kapcsolatairól ismert könyvkereskedővel, valamint Somogyi Miklóssal, a MÉMOSZ elnökével.

Terveik között szerepelt a hadsereg náciellenes tisztjeinek megnyerése. Evégett báró Aczél Ede, a Wesselényi Lövész Egyesület elnöke vállalta, kieszközli Csatay honvédelmi miniszter bele-

egyezését ahhoz, hogy az egyesületet a szervezkedés szolgálatába állítsák. Csatay elutasította a kérést. Hasonló kudarc kísérte a budapesti „sziklaközpont" légvédelmi parancsnokságának megnyerésére tett kísérleteket is.

A szövetség körül tömörülők augusztus végén és szeptember elején tárgyalásokat folytattak ifj. Bethlen Istvánnal. Felajánlották szolgálataikat a kiugrási tervekhez, és határozottabb lépéseket sürgettek a kormány részéről. Bethlen ígéretet tett a javaslatok továbbítására, a legfelsőbb szintű tárgyalások kieszközlésére, s arra kérte az MHSZ-t: fűzzék szorosabbra kapcsolataikat a baloldallal. Kérésének célja az volt, hogy így teremtsenek összeköttetést a politikailag mind nagyobb jelentőségű Magyar Fronttal, befolyásolhassák, ellenőrizhessék munkáját, ezenfelül arra gondoltak, hogy ily módon a fegyverszüneti tárgyalásokon a munkásság képviselőiként is felléphetnének.

A MÉMOSZ vezetői maguk is összeköttetések kiépítésén fáradoztak a polgári ellenállókkal, de fordított előjellel. Így a minisztériumokban, a hivatalokban, az egyetemeken, a hadsereg, sőt a rendőrség és a csendőrség soraiban is voltak embereik. A VKF 2. osztályán pl. Mikó Zoltán századossal építettek ki kapcsolatot, akinek segítségével a budai Bimbó utcában szeptember közepén létrehozták az első „partizántanyát". Kezdetben húsz-huszonöt, később ötven ember állt kapcsolatban ezzel a központtal, ahol fegyvereket, robbanóanyagokat gyűjtöttek össze.

A közös kapcsolatkeresés, majd a MÉMOSZ-szal kiépített együttműködés késztette a „kiugrási irodát" arra, hogy a Szovjetunióba küldött nem hivatalos fegyverszüneti delegációba Faust Imrét is bevonják. Faust Imre és Somogyi Miklós a moszkvai út előkészületeiről tájékoztatta a Kommunista Pártot. Faust és Somogyi felajánlották, hogy a küldöttségben Faust helyét átengedik a párt képviselőjének. A kommunista vezetők azonban a delegáció összetételét, a küldetés célját nem látták megfelelőnek, ezért egyéb — ma már nehezen kideríthető — okok miatt elutasították a küldöttségben való részvételt.

Az Aczél—Dudás—Faust-féle nem hivatalos fegyverszüneti delegáció útnak indulásakor került sor a Várban arra a tanácskozásra, amelyen a „kiugrási iroda" részéről ifj. Horthy Miklós,

Ambrózy Gyula és ifj. Bethlen István, a különböző ellenállási csoportok részéről pedig Magyary Ferenc, Polgár Dezső, a szociáldemokrata Takács József és Somogyi Miklós vett részt. A küldöttség a német szövetség felbontását és a háborúból való azonnali kilépést követelte. Ifj. Horthy — Somogyi Miklós visszaemlékezései szerint — kitért az egyenes válasz elől, és főként az iránt érdeklődött, vannak-e és hol vannak a budapesti munkásságnak nagyobb illegális csoportosulásai; ha pedig fegyvert adnának a munkásságnak, hogyan fegyvereznék fel és mozgósítanák őket. Horthy e kérdésekre többször is visszatért. Somogyi fegyvert kért, és megjegyezte: a munkásság mozgósítása és felfegyverzése a munkásszervezetek feladata, egyébként pedig rendelkezésükre állnak a mozgósításhoz szükséges eszközök. Ifj. Horthy végül kijelentette: a felmerült problémák meghaladják hatáskörét, ezért azt javasolja, hogy egy újabb időpontban a küldöttség tárgyaljon a kormányzóval is.

Szeptember végén vagy október első napjaiban került sor a kormányzó és a delegáció találkozójára. A visszaemlékezések szerint a vezérszónok Somogyi Miklós volt. Horthy az iránt érdeklődött, „ha maguk uralomra kerülnének", mi lenne „a történelmi középosztály sorsa". Majd fiához hasonlóan ő is a munkásság felfegyverzésének, mozgósításának problémáját feszegette, és arra volt kíváncsi, hogyan képzelik el a munkásság részvételét a kiugrásban. Somogyi a kérdésre kérdéssel válaszolt: „Először azt kellene tudnunk, hogy a kormányzat mit akar, milyen célból mikor, hogyan akarja mozgósítani a budapesti munkásságot..." Horthy a találkozón mind a kiugrással kapcsolatos terveikre, mind a munkásság felfegyverzésére kitérően válaszolt.

Egyes visszaemlékezések szerint a „kiugrási irodával" és a kormányzóval folytatott tárgyalásokon szó volt a leendő miniszterelnök, illetve az államfő személyéről is. Abban az esetben, ha Horthy személye a fegyverszünet megkötésénél problémát okozna, helyére egy több tagú kormányzótanács felállítását javasolták. A kormány élére Bethlen István volt miniszterelnököt ajánlották, aki „az illegális mozgalom szervezői által tanácsolt személyek közül válogatná ki munkatársait, az új kormány tagjait". Hasonló elképzelések éltek az uralkodó osztályok és a kispolgár-

ság más náciellenes csoportjaiban. Erről számol be naplójegyzeteiben Fenyő Miksa felsőházi tag. 1944. október elején, a „moszkvai nem hivatalos delegáció" visszatérte után, az MHSZ küldöttsége felkereste az idősebb Bethlent a Balaton melletti Boronkapusztán. Bethlen vállalta a fegyverszünettel kapcsolatos megbízatást, és feljött a fővárosba, hogy a kormányzóval véglegesen tisztázza a tennivalókat.

1944 őszén lépett a politikai élet színpadára az Ellenállás című lap körül csoportosulók kis közössége. E csoportban leginkább értelmiségiek tömörültek (Steiner Géza, Bauer Miklós, Boldizsár Iván, Zimmer József, Debrőczi Tibor). Kezdetben a jugoszláv partizánokat segítették gyógyszerrel, kötszerrel, sőt néhány esetben súlyosan sérült partizánok orvosi kezelését, kórházi ellátását is biztosították. Később üldözötteket, katonaszökevényeket juttattak át Jugoszláviába. Feladataik közé tartozott hamis iratok gyártása, sőt fegyverek gyűjtése is. A csoport a Vöröskereszthez fűződő kapcsolatai révén létrehozta a „Menekült magyarok megsegítésére alakult bizottságot", és e bizottság igazoló irataival és pecsétjével látták el a csatlakozókat vagy a bajbajutottakat.

1944 szeptemberében határozták el az Ellenállás című illegális lap kiadását. Az Ellenállás „Mire várunk" című első cikkében hangsúlyozta: „szóval, tollal és tettel — amíg lehet, rábeszéléssel, ha már nem lehet, dinamittal" mindent elkövetünk, hogy ezt az „elvesztett háborút befejezzük és fegyvereinket a németek ellen fordítsuk, hogy a világ előtt visszanyerjük becsületünket". Összefogást, szövetséget ajánlottak „minden olyan mozgalommal, szervezettel vagy törekvéssel, amelynek célja a nácizmus megszüntetése és ezen túl minden olyan igyekezetnek is, amely az új Magyarországot a politikai, társadalmi és gazdasági demokrácia alapjain akarja felépíteni, szoros együttműködésben a szövetséges nemzetekkel, elsősorban a Szovjettel". Sürgették a munkásság felfegyverzését. Élesen bírálták a magyar kormány tehetetlenségét, középosztályunk politikai vakságát, amely egyaránt bázisa a németek és a nyilasok terveinek és a kiugrástól remegő uralkodó köröknek. Ostorozták a hallatlanul ocsmány szovjetellenes rágalomhadjáratot, amely „máskor egyszerűen

csak gyomorémelyítő, ízléstelen próbálkozás maradt volna, a mai helyzetben azonban — amikor a Szovjetunióval folynak a tárgyalások — súlyos politikai bűn". Ez volt egyébként az egyetlen illegális lap, amely már október elején hírt adott a „nem hivatalos", majd a „hivatalos" fegyverszüneti delegáció moszkvai útjáról. Közölte az első küldöttség visszaérkezését és a tapogatódzó tárgyalás pozitív eredményét. Ismertette a román fegyverszüneti megállapodást, hogy ezzel is kedvező irányban befolyásolja a magyar közvéleményt. Értékes híreket találunk a lapban a magyar ellenállás eseményeiről; többek között a Kommunista Párt megalakulásáról, illegális találkozókról, másfelől a nyilasok puccskísérleteiről. A lapot főként postán, megadott címekre küldve terjesztették. Hetenként kétszer, a nyilas puccs után kéthetenként egyszer jelent meg.

1944 szeptemberében már számos olyan önálló kezdeményezéssel találkozunk, amelynél — adatok hiányában — a mögötte meghúzódó személyekre következtetni sem tudunk. Ilyen volt az az Értelmiségi Szervező Bizottság, amelynek kiadványa kéthetenként jelentkezett azzal a megjegyzéssel, hogy a „Magyar Nép felszabadításáért harcol, megjelenik valahol Magyarországon". Első röplapja tiltakozott a Magyarországról elhurcolt félmillió zsidó elpusztítása ellen. A bizottság kiadványaiból tizenegy röpirat áll rendelkezésünkre, amelyek harcra mozgósítanak, kitűzik a népi küzdelem konkrét feladatait, és hitet tesznek a Szovjetunió mellett.

Szeptemberben találkozunk először a „Magyar Ellenállási Mozgalom" aláírású csoporttal és illegális lapjával, a Szabad Szóval. Támadja a Lakatos-kormányt, melytől oly sokat várt a magyar közvélemény, de „az új kormány minden intézkedéséből azt láthatjuk, hogy tovább akarja folytatni az esztelen és kilátástalan háborút". A politikai vakság netovábbjának tartja a magyar uralkodó osztályoknak, a kormányzónak és körének azt az elképzelését, hogy lehetséges a Szovjetunió nélkül fegyverszünetet kötni és arra várni, hogy az olaszországi szövetséges seregek eljutnak határainkhoz. A lap minden számában a francia maquisard-okra, a Balkán hős partizánjaira, a magyar történelem szabadságharcos hagyományaira hivakozva mozgósít *cselekvésre*.

Szabotálásra, fegyveres harcra, a németek és „hitvány vezetőink" elleni küzdelemre szólítja fel a tömegeket a Földalatti Magyarok Szövetsége. A szövetség, bár Teleki Pál és Kállay Miklós nyomdokain kíván járni, az időt már érettnek látja arra, hogy a magyar nép fegyverrel harcolja ki a „szabadságot és becsületet". „Fegyverbe minden ellen, ami a márciusi uralom bélyegét magán viseli. Ez lesz az igazi szabadságharc! Ez a magyarság egyedüli helyes útja a béke és a szebb jövő felé!" — írják kiáltványukban.

A fővárosi képviselő-testületben szervezkedő tisztviselők „Magyar Népfront" aláírású röpiratot készítenek és terjesztenek. Rákóczi, Kossuth, Petőfi szellemében sürgetik a szabotázst, az ellenállást, és csatlakozásra szólítanak fel mindenkit, aki harcolni akar a nácik ellen. A csoport letartóztatásakor dr. Felkay Ferenc lakásán ötszáz röpiratot találtak. Vannak olyan röpiratok, amelyek demokratikus békekormányt követelnek Nagybaczoni Nagy Vilmos, volt honvédelmi miniszter vezetésével. Magyar Köztársasági Párt aláírású illegális kiadványokkal is találkozunk. Igen sok a „Békét akarunk!", „Azonnali békét!", „Békét", néhány szavas röpirat, felirat — ezek a rendőrségi jelentések szerint is egyéni kezdeményezésre mutatnak. Sok helyen a nyilasok vagy a kormány plakátjait rajzolták tele „Békét" követelő jelszavakkal. A Névtelen Magyar című nemzetiszínű plakát alá „ismeretlen tettesek »Békét akar« feliratot ragasztottak" — olvashatjuk egy rendőrségi jelentésben.

Október elején röpirat formájában terjesztették „A magyar ellenzéki pártok első üzenete a magyar néphez!" című felhívást. Nincsenek adataink arról, milyen pártok fogalmazták ezt a dokumentumot, azt sem tudjuk, egyáltalán beszélhetünk-e pártokról, s nem néhány ellenzéki politikus felhívásával állunk-e szemben. Mind ez ideig nem sikerült a röpirat történetét feltárni. A röpirat szerint az „ellenzéki pártok" képviselőit az késztette fellépésre, hogy „három orosz hadsereg átlépte Magyarország határát, és az ország szíve, Budapest felé nyomul előre". A „gyáva és bűnös kormány... nem ismeri fel vagy nem is akarja felismerni a katasztrofális helyzet sürgető parancsszavát: a háború folytatása

nemzetgyilkosság". Új kormányra van szükség, amely haladéktalanul fegyverszünetet kér, hogy véget vessünk „a kizárólag idegen célokat szolgáló háborúnak, és így utolsó percben megakadályozzuk, hogy boldogtalan hazánk üszkös romhalmazzá, Kelet-Európa temetőjévé váljék".

A különböző németellenes polgári csoportok tehát 1944 őszén vagy a „kiugrási irodához" kapcsolódtak vagy a Magyar Fronttal kerestek összeköttetést, nem egy esetben pedig elszigetelten, a propaganda eszközeivel, de már a cselekvés felé vezető úton próbálták a kormányzót és a kormányt befolyásolni, a tömegeket pedig ellenállásra ösztönözni. A rendelkezésünkre álló és a fentiekben röviden ismertetett illegális kiadványok általában angolszász orientációt tükröznek, egy kérdésben azonban jelentősen eltérnek a Horthy-klikk politikai törekvéseitől: reálisan ítélik meg az ország helyzetét. Az adott helyzetben a Szovjetunió felé fordulást szükségszerűnek tekintik, és cselekvésre ösztönöznek. Kétségtelen, hogy e csoportok résztvevői között sokan voltak, akik csupán a háború utáni politikai karrier, a polgári rend megmentése, a várható forradalmi átalakulás megakadályozása vagy befolyásolása érdekében léptek az ellenállás útjára. Bármilyen hátsó szándék húzódott azonban meg cselekedeteik mögött, mégis életüket kockáztatták, segítették a magyar ellenállást, és a kormányzót fegyverszüneti lépésre ösztökélték. Voltak azonban a polgári ellenállás soraiban olyan férfiak és asszonyok is, akiket meggyőződéses antifasizmusuk vitt az ellenállás táborába, akik keresték vagy meg is találták a kapcsolatot a kommunistákkal. E csoportok közül azonban kevesen jutottak el a konkrét cselekvésig. Néhányan lebuktak, másokat szétszórtak az október 15-e utáni események, ismét másoknak nem volt bátorságuk a cselekvésre. Mindenképpen nehéz körülmények között vívták harcukat, néhány nagy, 1944 szeptemberében fellépett csoporttól eltekintve egymástól is elszigetelten, tömegkapcsolat nélkül működtek. Éppen a késői jelentkezés és a szétszórtság volt az oka annak, hogy a sürgős fegyverszünet kérdésében egyetértő ellenállási gócok nem juthattak olyan szerephez, amilyent az egységes fellépés nyújtott volna számukra. Ezért nem válhattak jelentősebb politikai tényezővé.

A párizsi felkelés, a román és a szlovák nép példája, a bolgár és a finn események, a magyar uralkodó körök politikai válságának elmélyülése fokozta az ország lakosságának békevágyát, és ezek a gyorsan pergő események feltárták a Magyar Front vezette ellenállás, s azon belül a Békepárt gyengeségeit is. A Békepárt Központi Bizottsága, amely korábban is elégedetlen volt az eredményekkel, most minden erejét arra koncentrálta, hogy az antifasiszta harc meggyorsuljon. A párt Központi Bizottsága úgy döntött, hogy mindenekelőtt meg kell változtatni a párt nevét, újjá kell alakítani a Kommunista Pártot. Ez a gondolat már 1944 márciusában, közvetlenül a német megszállás előtt felvetődött. Az események folytán azonban a névváltozásra nem kerülhetett sor. A Békepárt a megszállás előtti hónapokban fogalommá vált, tekintélyt vívott ki, az adott drámai helyzetben tehát egy névváltozás újabb zavarokhoz vezethetett volna, talán gátolhatta is az antifasiszta összefogást. Ezért döntött akkoriban úgy a Központi Bizottság, hogy ezt a kérdést alkalmasabb időpontban tűzi napirendre.

Az alkalom 1944. szeptember elején érkezett el. A KB több megbeszélésen vitatta meg a párt, mindenekelőtt a Békepárt háború alatti tevékenységét. Amikor „a háború átcsapott határainkon... azok az eszközök, amelyekkel a Békepárt küzdött, nem elégségesek. Az eddig folytatott nagyarányú felvilágosító munka mellett ma elsősorban a tömegek mozgósítására és csatasorba állítására van szükség". Az a vélemény alakult ki, hogy a Kommunista Párt újjáalakulása immár nem gátolja, ellenkezőleg, segíti a nemzeti front megerősítését és a fegyveres ellenállás szervezését, miután a náciellenes erők kénytelenek a realitásokkal számolni, és a „pszichikai" visszarettenés is szűnőben van a partnerek részéről. A párt nevének megváltoztatását az a körülmény is szükségessé tette, hogy a különböző illegális csoportok keresik a kapcsolatot a Kommunista Párttal, nemegyszer azonban a párt nevében fellépő frakciókkal kerülnek összeköttetésbe. Ezek pedig — elsősorban a Demény-frakció — a Kommunisták Magyarországi Pártja nevében, de a párt programjával szemben, a köz-

vetlen proletárdiktatúra szószólóiként lépnek fel; elvetik, megalkuvásnak nyilvánítják a nemzeti összefogást. Baloldali jelszavakkal, a „kommunista" elnevezést kisajátítva vezetik félre a kommunista érzelmű, szimpatizáns elemeket. Akaratlanul is segítik tehát a reakciót abban, hogy proletárdiktatúrával rémisztgesse a kispolgári tömegeket, ezzel pedig elvonják őket a náciellenes harctól. Ugyanakkor azt is gátolják, hogy néhány, általuk befolyásolt nagyüzem munkásai más elemekkel keressék a kapcsolatot. Ebben az időben sokasodtak a kormánykörök részéről szervezett kommunistaellenes, de kommunista mezben fellépő zavart keltő provokációk is.

Az újonnan megalakult Kommunista Párt szeptember 12-én kiadott röpiratában ismerteti a névváltozást, és egyben azt is tudatja, hogy a párt politikai irányvonala ugyanaz marad, amit eddig is követett. Ezen nem változtat az, mi a párt neve, és az sem, hogy a Vörös Hadsereg az ország határain áll. A Kommunista Párt nem titkolta, hogy végcélja a szocialista Magyarország, de ismételten hangsúlyozta, hogy közvetlen feladatának a demokratikus Magyarország megteremtését tekinti. A Szovjetunió és az európai munkásmozgalom hatalmas előretörése lehetővé teszi, hogy demokratikus átalakulás útján is eljuthassunk a szocializmushoz. A röpirat az ország felszabadításáért vívott harc meggyorsítására irányítja a figyelmet. Figyelmezteti Horthyt és társait, ha „nem követik Mannerheim példáját... ugyanaz a sors vár rájuk, mint a német háborús bűnösökre". A röpirat fegyveres harcra, sztrájkra, tüntetésekre buzdít. Fegyverrel kell kiverni a német megszállókat, tömegmozgalmakkal kell cselekvésre kényszeríteni a kormányt.

Az újjáalakulást bejelentő röpirattal csaknem egyidőben juttatta el a Központi Bizottság a párt tagjaihoz a romániai kiugrás utáni bonyolult helyzetről és a magyar antifasiszta erők előtt álló feladatokról készült politikai tájékoztatót. A pártdokumentum magas szintű elemzést nyújt a nemzetközi helyzetben a szövetségesek javára bekövetkezett hatalmas politikai és katonai sikerekről. A nyugati és a balkáni fronton elszenvedett náci vereségek jelzik — állapítja meg a tájékoztató —, hogy „a német katonai front összeomlása megkezdődött, és gyors iramban halad a vég

felé". Következésképpen máris küszöbön áll *„Hitler politikai szövetségrendszerének összeomlása"*. A román események részletes elemzésével keresnek választ a kommunisták arra, milyen tanulságokat nyújt a román példa a nemzeti erők és a pártpolitika számára, mi az oka annak, hogy Magyarország nem követte a nácik többi szövetségesének példáját. A többi illegális csoport szintén a román kiugrás utáni kedvező lehetőség elmulasztásának okait vizsgálta kiadványaiban. Ezek azonban jórészt felszínes értékelések. A Kommunista Párt Központi Bizottsága nem elégedett meg ennyivel. Az okok gyökeréig próbált hatolni, hogy az antifasiszta erők előtt álló teendőket ne felszínes következtetésekre, hanem a dolgok lényegére támaszkodva tárja fel. Az elemzés három alapvető okra vezette vissza a magyar kiugrás kudarcát. 1. A Vörös Hadsereg mélyen benyomult Romániába, míg Magyarországnak csak a határain áll. 2. „Nálunk a tömegek aktív fellépésének hiánya folytán az uralkodó osztály nem volt kényszerülve ilyen — Romániáéhoz hasonló — sürgős cselekvésre, ezért mindig várakozhat és reménykedhetik egy nem létező harmadik útban: egy szovjetellenes angolszász megoldásban." Végül a 3., a legdöntőbb ok: *„a magyar burzsoáziát 25 éves ellenforradalmi múltja annyira megmerevítette*, a reakciós politika olyan erősen beidegzett tradícióvá vált, hogy azzal szakítani még saját érdekében sem képes".

A pártdokumentum így folytatja: a Románia kiválása által teremtett kedvező helyzetben a szakítás gondolatával kacérkodó kormányzói klikk az újonnan létrejött „egyensúlyhelyzetet" arra használta fel, hogy visszakanyarodjon az útra, „ahonnét március 19-én a német katonai erő kilendítette". Az áruló Sztójayt felváltó Lakatos-kormány, amelyben „a magyar reakciós burzsoázia fokozódó ingadozása" testesül meg, pozitív lépései ellenére is „különleges veszélyt rejt magában, mivel sokkal alkalmasabb az ország közvéleményének megtévesztésére és a háború továbbfolytatására, mint elődje volt". A demokratikus erőknek tehát le kell leplezniük Horthyék kétszínű játékát, meg kell akadályozniuk, hogy továbbra is megalkuvásra és tétlenségre kárhoztassák a nemzeti felszabadító harc erőit. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a demokratikus erők „arccal a tömegek felé for-

dulnak", ha minden hátsó gondolat nélkül vállalják és szorgalmazzák *a szervezett tömegharc, a tömegakciók* megindítását. A dokumentum hangsúlyozza a munkásosztály aktív fellépésének döntő szerepét.

A dokumentum magas szinten elemzi az ellenállási mozgalomnak a Horthy-klikkhez fűződő bonyolult viszonyát. Erre annál is inkább szükség volt, mert a már említett illegális csoportok, sőt a Magyar Front pártjai, főként a Kisgazdapárt, csak Horthyval együtt tudták elképzelni a kiugrást. A kommunisták a romániai események tanulságait megszívlelve egyetértettek ezzel. Nemcsak azért, mert minden, a németekkel szakító csoporttal, tehát még Horthyékkal is hajlandók voltak együttműködni, hanem azért is, mert véleményük szerint az adott helyzetben a magyar nép harca még nem bontakozott ki eléggé, a nép önerejéből még nem képes új útra vinni az ország politikáját. „Viszont a vezető rétegekkel való összefogása, az egységes, magára talált nemzet, a nép és a hadsereg közös harca 24 óra alatt kiűzhetné a németeket, és megmenthetné az országot..." Ebben a kérdésben mégis alapvető különbség volt a Kommunista Párt és a többi párt álláspontja között. A kommunisták nem rejtették véka alá véleményüket: az uralkodó köröket arra kell *kényszeríteni*, hogy a kulisszák mögötti veszélyes mesterkedések helyett a magyar nemzettel együtt szakítsanak a hitleri szövetséggel. Ezzel szemben a kisgazdák és a többi polgári csoport még mindig bízott Horthyban, kielégítőnek tartotta a vele vagy megbízottaival folytatott tárgyalásokat, óvakodtak a kormányzó személye ellen irányuló támadásoktól, főként pedig a „tömegnyomás" alkalmazásától tartottak. A kisgazdák, részben pedig a szociáldemokraták is a Horthyval *együtt* végrehajtott kiugrást vették számításba egyetlen lehetséges alternatívaként, ezzel szemben a Kommunista Párt azt hangoztatta, hogy a megoldás más lehetőségeit is keresni kell.

A Kommunista Párt újjáalakulása után a párt szervezeti helyzete nem változott meg jelentősen, minthogy a Békepárt szervezetei és tagjai a Kommunista Párt szervezetei és tagjai lettek, mégis megfigyelhetünk olyan törekvéseket, melyek célja az, hogy a pártmechanizmus jobban igazodjék az „arccal a tömegek felé"

és „a szervezett tömegakciók" jelszavaihoz. Mindenekelőtt a Központi Bizottságban történtek változások. Kádár János áprilisi letartóztatása után a titkári funkció betöltetlen maradt. Szeptember közepén ezt a megbízatást a börtönből szabadult és a KB-ba azonnal bevont Rajk László kapta. Rajk László a tandíjreform-mozgalom szervezője, az 1935-ös építőmunkássztrájk egyik irányítója, a spanyol szabadságharc katonája volt, aki megjárta a francia és a magyar internáló táborokat és börtönöket. Ily módon gazdag tapasztalatai voltak, és e tapasztalatok révén ötvöződött benne az elmélet és gyakorlat egysége, valamint az irányítókészség. Mindez szerencsés módon találkozott az ország hangulatában bekövetkezett fordulattal, a munkásság harckészségének fokozódásával, a Magyar Frontban, főként pedig a Kommunista Párt munkájában megnyilvánuló tettvággyal. Ez a kölcsönhatás hatványozottan érvényesült a párt politikájában. Rajk javaslatára átszervezték a Központi Bizottságot, munkáját operatívabbá, lényegre törőbbé tették. A vezetés munkájába főként olyan elvtársakat vontak be, akik a munkásokkal álltak kapcsolatban. Így került a KB-ba Apró Antal, akit a MÉMOSZ-hoz, Bartha Bertalan, akit a vasasokhoz fűztek szoros szálak, valamint Kiss Károly, aki jól ismerte az internáló táborból szabadultakat, részben pedig a régi illegális, a párttal kapcsolatot kereső kommunistákat. A KB körül tömörülő élcsoport egyre szerteágazóbb területeket fogott össze, és ezeket összekapcsolta a pártvezetéssel. A KB például közvetve képviseltette magát a Magyar Frontban, közvetve irányította a partizánszervezkedést, a különféle partnerekkel folyó tárgyalásokat.

1944. szeptember végén, több mint kétéves szünet után ismét megjelent a Szabad Nép. Külön lapot adott ki a Központi Bányászbizottság Harcoló Bányász címen. Szeptember végén megalakult a párt Katonai Bizottsága Pálffy György vezetésével. Tagjai: Fehér Lajos és Sólyom László. Pálffy, aki 1944 júliusától a Magyar Front katonai propagandáját irányította, továbbra is ellátta e feladatát, de munkájának oroszlánrészét a fegyveres harc szervezése foglalta le. A Katonai Bizottság Fehér Lajost bízta meg a budapesti partizáncsoportok szervezésével. Még szeptemberben megalakult a Szír-, a Marót- és a Laci-csoport, s át-

szervezés alatt állott több, addig akciógárdaként működő szervezet. Ebben az időben azonban az volt a Katonai Bizottság fő feladata, hogy kapcsolatot teremtsen a különböző náciellenes katonai csoportokkal és előkészítse a munkásság felfegyverzését.

1944 őszén több üzemben létrejöttek a párt és a Kossuth Rádió által sürgetett illegális üzemi és szakmai szervezetek vagy azok csírái. Ilyenekkel találkozunk már 1944 nyarán és kora őszén a csepeli gyáróriás több üzemében — később ezek irányítására alakult meg október első felében a Kalamár József vezette „13-as Bizottság". A csepeli munkások augusztus 22-éről 23-ára virradó éjszaka felrobbantották a gyár magnéziumraktárát, és ezzel a fegyveres ellenállás útjára léptek. Illegális üzemi szervek jöttek létre a Kőbányai Polgári Serfőzőben, a Dunai Repülőgépgyár kőbányai részlegében, a Fogaskerékgyárban, a Magyar Acélárugyárban, a MÁVAG-ban, az Egyesült Izzóban, a Mechanikai Szövőgyárban, a Ganz-gyárakban és másutt. A Ganz Hajógyárban az illegális csoport szervezte meg a németek által lefoglalt, készülő két hajó akkumulátorterének felrobbantását, amely hónapokkal visszavetette az építési munkálatokat.

A vidéki ipari központokban eddigi adataink szerint az illegális szervezkedésnek két nagy gócpontja kezdett alakot ölteni. Az egyiket a Békepárt Központi Bányászbizottsága fogta össze, ez a tatai, dorogi, pécsi és salgótarjáni szénmedencére terjedt ki. A szervezés a legelőrehaladottabb stádiumban a tatai szénmedencében volt, ahol egy négyes bizottság: Nédermann Ferenc, Bugyács Imre, Petőfalvi Lajos és Golup Rudolf irányította az ellenállást. A mozgalomba közvetlenül bevont tagok száma szeptember elején Tatabányán már elérte a nyolcvan-száz főt. Szervezett volt a munkalassítás, a munkahely elhagyása, a szabotázs. Az augusztusi 50%-os termelésesést a bányavezetőség kimondottan politikai okokra, a helyi kommunista csoportok tevékenységére vezette vissza. Itt is megkezdődött a fegyveres partizánharc előkészítése. A helyi vezetők egy csoportja a partizánharc szervezésébe megpróbálta bevonni a környebányai hadifogolytábor kétszáz szovjet foglyát. Tárgyalások kezdődtek a közös teendőkről, árulás következtében azonban a terv meghiúsult.

Először a tervbe közvetlenül bevontakat tartóztatta le a Gestapo, majd bekapcsolódott a magyar csendőrség is, és szeptember elején a mozgalom 58 résztvevőjét tartóztatták le. Ez súlyos csapást jelentett, átmenetileg megbénította az ellenállást, szeptember végén azonban a tatai szénmedencében újjáalakultak az illegális szervezetek, és felállítottak egy helyi bizottságot is. A Központi Bányászbizottság szabadon maradt tagjai Budapestről irányították az illegális szervezkedést és felkészültek a fegyveres akciókra. Sárisápon a helyi kommunisták és szakszervezeti vezetők szervezték az ellenállást, a partizánharcot.

Az illegális szervezkedés másik vidéki gócpontja az északmagyarországi ipartelepen, Miskolc—Diósgyőr körül alakult ki. A diósgyőri munkások ellenállása már 1943 nyarán országos jelentőségű volt, és egy átfogó náciellenes szervezkedés alapjait teremtette meg. A megszállás után a szociáldemokrata vezetők egy részétől megfosztott munkásság továbbra sem maradt tétlen. Kommunisták (Barbai Ferenc, Fekete Mihály, Urbancsok Mihály) és a baloldali szociáldemokrata Oszip István vezetésével az ellenállók hozzáláttak a Diósgyőri Vasgyár szétszórt akcióinak összehangolásához. Munkájukhoz megkapták a KB hozzájárulását és segítségét. Szervezkedésük hamarosan túllépett az üzem keretein, az ellenállásba antifasiszta értelmiségieket, munkaszolgálatosokat is bevontak. A nyár végén a mozgalomhoz már mintegy harminc-negyven fő tartozott, de több mint száz ember tudott a szervezkedésről. Az őszi események, Románia és Finnország kiválása a fasiszta koalícióból, s főként közvetlen szomszédságukban a szlovák nemzeti felkelés nagy hatást gyakorolt az ipartelep munkásaira. Az elért szervezési eredmények és az általános munkáshangulat arra késztette a kommunista—szociáldemokrata kollektívát, hogy ismét mozgásba hozza a gyár munkásságát. Így szervezték meg 1944. szeptember 21-én a Diósgyőri Vas- és Acélművek új gyárában az újabb háborúellenes tüntetést. Aznap reggel a D9 szerelde munkásai a gyárigazgatóság elé vonultak. Példájukat mintegy 1500—2000 ember követte. Útközben, majd az igazgatóság épülete előtt a finn példa követését, a háborúból való kilépést, békét követeltek. A gyár vezetőit megdöbbentette az eset. Azonnali intézkedéseket, főként fegyveres karhatal-

mat sürgettek. Az ellenállás irányítóit az akció sikere meggyőzte arról, hogy jó úton járnak, és a munkásság követi őket.

Ez az esemény jelentősen megnövelte a kommunista Tóth Béla vezetésével Miskolcon létrehozott Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéjának (MOKAN) befolyását a munkások és más antifasiszta csoportok körében. E szervezetek tevékenysége később az egész iparvidékre kiterjedt. Adataink vannak arról, hogy 1944 szeptemberében illegális üzemi szervezetek jöttek létre a szegedi, a szolnoki, a pécsi üzemekben és a győri Vagongyárban. A győriek munkájában kommunisták, helyi szakszervezeti vezetők és más antifasiszták vettek részt. A párt igyekezett ezekkel a szervezetekkel mind szorosabbra fűzni a kapcsolatokat és rajtuk keresztül az üzemi munkások minél nagyobb részét bevonni a fegyveres ellenállás előkészületeibe.

A Kommunista Párt megerősödése, világos és határozott programja kedvezően befolyásolta a Magyar Front tevékenységét, amelyben augusztus végén és szeptember elején horthysta illúziók éltek, ezért kiéleződtek belső ellentétei. A Kisgazdapárt képviselői, részben pedig a szociáldemokraták is előnyben részesítették a különböző horthysta személyekkel való tárgyalásokat, és túlzott bizakodással figyelték a kiugrási kísérleteket. Ez átmenetileg megerősítette az említett csoportok pozícióit a Magyar Frontban. Ezért láttak befolyásuk gyengítésére irányuló kísérletet a Kommunista Pártnak abban a javaslatában, hogy a Nemzeti Parasztpártot is vonják be a Magyar Frontba. (Időközben ugyanis a kommunistáknak sikerült kapcsolatot teremteniük a parasztpártiakkal.) Kezdetben Dessewffyék abban reménykedtek, hogy a Nemzeti Parasztpárt ellensúlyozására sikerül megnyerni és a Magyar Frontba bevonni Kovács Bélát, a Parasztszövetség főtitkárát — ezt egyébként a kommunisták is szorgalmazták —, amikor azonban ismételt tárgyalások után sem tudták Kovács Bélát és személyén keresztül e fontos szervezetet csatlakozásra bírni, heves tiltakozással próbálták kireketeni a Parasztpártot az ellenállás soraiból.

A belső viták ellenére jelentős eredmények is születtek. Szeptember elején a három párt és a csatlakozott szervezetek képviselőiből megalakult a Magyar Front Intéző Bizottsága. Elnöke

Szakasits Árpád lett, a kommunistákat Kállai Gyula, a kisgazdákat, a legitimistákat és az egyházi csoportokat kezdetben Dessewffy Gyula, Pfeiffer Zoltán, Kenessey Pongrác, illetve Pálfy József képviselte. A bizottság megalakulásakor, szeptember elején, feltehetően a Magyar Front polgári szárnyának önálló lépéseként, röpiratot adtak ki. Ebben közlik, hogy a Magyar Frontban tömörült erők megalakították a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottságot, és ebből az alkalomból kiáltvánnyal fordulnak Magyarország népéhez.

A felhívásban részben tükröződnek a partnerek nézetkülönbségei, részben pedig a polgári erők pozícióinak erősödése és külön akciói. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a röpiratban a Magyar Frontot — szemben a júniusi, a szervezet megalakulását bejelentő nyilatkozattal — a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt 1943-as augusztusi szövetségéből származtatják. Szó sincsen a felhívásban a Szovjetunió szerepéről, pedig az események ennek hangsúlyozását most sokkal jobban indokolták volna, mint 1944 júniusában. Ugyancsak hiányzik a röpiratból a fegyveres harcra való felhívás jelszava, a röpirat általánosságokban beszél a németellenes küzdelemről. Követelései között ugyan elsőként szerepel az „azonnali fegyverszünet és a Magyarországon tartózkodó németek lefegyverzése és kiűzése", de a teendőkre még csak utalást sem találunk. Különösen szembeötlő, hogy a független, szabad, *demokratikus* Magyarország jelszava helyett csak független és szabad Magyarország szerepel.

A Kommunista Párt a Magyar Front soraiban jelentkező negatív vonások csökkentése érdekében kiáltvánnyal fordult a magyar néphez, s ebben újra és félreérthetetlen módon állást foglalt a demokratikus átalakulás kérdésében, konstruktív programot nyújtva a kibontakozáshoz. Másrészt a kommunisták a Magyar Fronton belül a két munkáspárt pozícióinak erősítésével, a Nemzeti Parasztpárt felvételével próbálták ellensúlyozni a polgári ingadozást.

A Kommunista Párt 1944. szeptember végén kiadott kiáltványában leszögezte: náciellenes szabadságharcunknak kettős, egymástól elválaszthatatlan jellege van. *„Harc a megszálló német imperialista hatalom kiűzésével a független Magyarországért! Harc*

a magyar reakció megdöntésével a demokratikus Magyarország megteremtéséért." Az előttünk álló harc mindenekelőtt antifasiszta, ugyanakkor antifeudális és antiimperialista jellegű is, amely a Szovjetunió felszabadító küldetése révén a mind kedvezőbb nemzetközi helyzetben megteremtheti a szocialista forradalom győzelmének feltételeit. A dokumentum megjelölte a közvetlen politikai és szervezeti feladatokat. Mindenekelőtt a munkásosztály harci és szervezeti egységének megteremtését sürgette, mert a „harc sikere attól függ, osztályunk teljes harcos egységének megteremtésével ki tudjuk-e alakítani azt a szilárd, megbonthatatlan frontot, melyhez bizalommal csatlakozhat le a magyar nép túlnyomó nagy többsége". Kezet kell nyújtania mindenkinek, a Magyar Frontban egyesíteni kell valamennyi antifasiszta erőt, hogy eredményesen vehessék fel a harcot a „szegedi nemzetgyilkos bűnszövetkezet" ellen. A kiáltvány követeli a kormány lemondását és a *Magyar Front kormányának megalakítását*, továbbá azt, hogy a honvédség nyújtson segítséget a munkásság és parasztság felfegyverzéséhez, hogy „a felszabadító szovjet csapatokkal együttműködve, kisöpörjük az idegen, rabló, megszálló csapatokat".

A kiáltvány szellemében a kommunisták megsokszorozták erőfeszítéseiket a szervezett munkásság politikai akcióegységének megteremtésére. A két munkáspárt vezetői között tárgyalások kezdődtek. Szakasits elfogadta a Kommunista Párt Központi Bizottságának javaslatát, hogy a Magyar Fronton belül egységes álláspontot képviselve, igyekezzenek ellensúlyozni a kisgazdák mesterkedéseit. A két párt közötti szorosabb együttműködés tehát fontos kérdésekben is jelentkezett — ilyen volt a Nemzeti Parasztpárt felvétele —, a közös állásfoglalás azonban nemcsak a Magyar Front keretein belül mutatható ki pozitív tényezőként, hanem kedvező kiindulási alapul szolgált a két munkáspárt együttműködéséről indult átfogóbb tárgyalásokhoz is.

A megbeszélések 1944 szeptemberének második felében kezdődtek. Az első, a tárgyalás alapjául szolgáló tervezeten, amelyet a KP részéről Kállai Gyula és Rajk László készített, szeptember 25-i dátum szerepel. A tervezet, bár alapjában azonos gondolatokat vet fel a később aláírttal, több lényeges pontban mégis külön-

bözik attól. Az első okmány hat pontban foglalta össze a teendőket, nem foglalkozott a szakszervezetekkel és nem érintette az ifjúsági problémát sem. Ezzel szemben határozottabban fogalmazza meg a két munkáspárt akcióegységének jelentőségét „a békéért, a független, szabad és egy radikális népi demokratikus Magyarország megteremtéséért" vívott harcban. A tervezet a két munkáspárt egyesülését, „az egyetlen és egységes magyar forradalmi munkáspárt megalapítását" sürgető feladatként tűzi ki. Ezzel szemben a végleges okmány sokkal óvatosabban fogalmaz. „A jelenlegi körülmények között a két párt egyesülési feltételeinek a kidolgozása csak gátolná a két pártot a közvetlen és közös harci feladatok elvégzésében, ezért a két párt az egyesülés kérdésének megoldását a háború utáni időkre halasztja." A módosítás nem véletlen. Egyrészt az adott körülmények között ilyen döntő jelentőségű, a két párt egyesülését bejelentő megállapodást nehéz lett volna aláírni, főként pedig később az egész Szociáldemokrata Párttal elfogadtatni. Másrészt a kommunisták arra törekedtek — és ezt elsősorban Rajk László szorgalmazta —, hogy a tárgyalásba Szakasits Árpádon kívül a Szociáldemokrata Párt más képviselőit, s ha lehet, a Szakszervezeti Tanács vezetőit is bevonják. Szakasits vállalta, hogy az 1944. áprilisi kudarc ellenére ismét kapcsolatot keres a szakszervezetek vezetőivel; részben azért, hogy a Magyar Frontba bevonják őket, részben pedig, hogy az egységtárgyalásokat a szakszervezetekre is kiterjesszék.

1944 őszén lényegesen megváltozott a szakszervezetek helyzete. Említettük már, hogy a Lakatos-kormány nagyobb mozgási lehetőséget biztosított számukra, jobban akart támaszkodni rájuk, mint Sztójayék. A változás alapvető oka azonban a munkásság gyors balratolódásában, a szakszervezetek iránti érdeklődés újbóli megnövekedésében keresendő. Fontos szerepet játszottak a fellendülésben az internáló táborokból szabadult szakszervezeti vezetők, akik a táborokban még szorosabbra fűzték kapcsolataikat a kommunistákkal, tisztázták a szabadulásuk utáni teendőket, majd azonnal bekapcsolódtak a munkába. Munkahelyükre visszatérve már nem ott kezdték, ahol letartóztatásukkor abbahagyták. Bekapcsolódtak a szakszervezetek, az üzemi választmányok

vagy más munkásszervek által kezdeményezett bérmozgalmakba, memorandumokat készítettek, növelték mozgási lehetőségeiket és befolyásukat. A szakszervezetek helyi vezetői között mind több a kommunista meggyőződésű, a politikai akciókat sürgető, az ellenállásba bekapcsolódó vagy azzal hallgatólagosan egyetértő harcos. Egyre többen voltak, akik a gazdasági követelésekért indított akciókat, sőt az üzemi választmányokat, a légószervezeteket, a nemzetőrséget is fedőszervekként használták fel a szervezett ellenállás megindítására.

A Szakszervezeti Tanács szűkebb vezető gárdája, az úgynevezett Hetes Bizottság (Kabók Lajos elnök, Bechtler Péter, Gyürey Rudolf, Hubai János, Karácsony Sándor, Kőműves József és Répa Károly) ebben az időben nem a Magyar Fronttal, hanem a különböző illegális polgári csoportokkal: Szent-Györgyiékkel, az MHSZ-szel vette fel az érintkezést, és rajtuk keresztül a „kiugrási irodával" is kapcsolatot teremtett. Állandósultak a megbeszélések a Lakatos-kormány megbízottaival. A baloldali szakszervezeti vezetők azonban szoros együttműködést sürgettek a Magyar Fronttal. A tömegnyomás hatására a Hetes Bizottság tagjai hallgatólagosan tudomásul vették, hogy szakszervezeti tagok terjesztik a Magyar Front, a kommunisták röpiratait, a röpiratban követelt akcióktól azonban továbbra is igyekeztek őket távol tartani. Közvetlen környezetükben is akadtak azonban már olyanok, akik nem hallgattak az „okos szóra". A MÉMOSZ-ban, a vasasok, a bányászok, a bőrösök és a magánalkalmazottak vezetőségeiben egyre többen követték a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták ellenállásra szólító felhívásait. Meggyorsult az SZDP illegális hálózatának kiépülése is. Szakasits Árpád csoportján kívül az internáló táborból időközben szabadult Marosán György és Bán Antal vezetésével is szervezkedés indult, s ebbe Mónus Illést is bevonták. Ők is határozottabb, baloldali, a Magyar Front platformján álló politikára szorították Kabók csoportját.

Ezek a körülmények, továbbá az a tény, hogy a Vörös Hadsereg magyar földre lépett, végül Szakasits Árpád ismételt felhívásai a tárgyalóasztalhoz kényszerítették a Magyar Fronttal, főként pedig a kommunistákkal tárgyalni nem hajlandó vezetők egy ré-

szét. 1944. szeptember végén és október elején például a két munkáspárt közötti tárgyalásokba bekapcsolódott Bán Antal, az SZDP mind nagyobb befolyású funkcionáriusa, valamint Kabók Lajos, a Szaktanács vezetője. A jobboldali, illetve a bal- és a jobboldal között ingadozó vezetők jelenléte pozitív és negatív irányban egyaránt hatott, és ez a végleges okmányon is érződik. Lehetővé vált, hogy az aláírásra bocsátott dokumentum külön pontban foglalkozzon a szakszervezetekkel, s külön pontként vegyék fel a közös szocialista ifjúsági szervezet megteremtését. A végleges dokumentum több olyan, kompromisszumos megfogalmazást tartalmazott, amely az eredeti szövegben még sokkal határozottabb és egyértelműbb volt.

A megállapodás értelmében a két munkáspárt messzemenően együttműködik a náciellenes harcban és gátat emel a Magyar Frontban a kommunisták elszigetelésére, a velük való szakításra irányuló kísérleteknek. A háború gyors befejezése és az új, demokratikus Magyarország megteremtése csupán „a munkásosztály harcos forradalmi egysége, határozottsága és vezetése" által biztosítható. Mindkét párt célja a szocializmus, de ezt csak a nácikkal való szakítással és „egy független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtésén keresztül érhetik el". A harcban szorosan együttműködnek és mindenben egyeztetik lépésüket az azonnali hatállyal létrehozandó „összekötő bizottságban". A megállapodás azt is rögzítette, hogy a háború befejezése után a magyar munkásosztály forradalmi egységének továbbfejlesztése érdekében a két párt egyesülésével megalakítják a munkásosztály egységes és egyetlen forradalmi szocialista pártját.

Nagy jelentőségűnek ígérkeztek az egységokmánynak a szakszervezetekre vonatkozó megállapításai. A dokumentum rögzítette: „a két párt egyesülési időpontjától függetlenül haladéktalanul megvalósítandó a magyar munkásosztály egysége a szakszervezetek életében". Az egységes *Szabad Szakszervezetek Szövetségében* történő döntéseknél egyik párt sem „akadályozza meg a munkásság szabad akaratának kifejeződését". Az okmányhoz csatolt „Záradék" fektette volna le a Szaktanács csatlakozásának feltételeit, rögzítette volna az antifasiszta harcban az egyes szakszervezetekre váró teendőket. A „Záradék" szerint az összehívandó

bizalmiértekezletek feladata az, hogy mozgósítsák a szervezett dolgozókat a Magyar Front területi és helyi szervezetei, továbbá az üzemi bizottságok létrehozására. A megalakítandó bizottságok feladata „azonnali sztrájkok, tüntetések szervezése a munkásság gazdasági követelései alapján; szabotázsok, robbantások fokozása, előkészületek az általános sztrájk kikiáltására és végül a munkásmilícia kereteinek azonnali üzemenkénti és szakszervezetenkénti kiépítése". A szakszervezetekre várt volna a vidéki városok és falvak dolgozóinak mozgósítása is.

A megbeszélések után a résztvevők Kabók Lajos és Bán Antal, a Hetes Bizottság elutasító álláspontjára hivatkozva, váratlanul megtagadták az egységokmány aláírását. 1944. október 10-én tehát az egységokmányt csak Kállai Gyula és Szakasits Árpád írta alá a KP és az SZDP részéről. A dokumentum a jobboldali szakszervezeti vezetők újabb munkásellenes lépését „szerényen" így rögzíti: a „Záradék"-ot, a szakszervezetekre vonatkozó megállapításokat és az egységes ifjúsági szerv létrehozására vonatkozó pontot „az aláírók a napirendről levették".

Kabókék visszalépésében a tárgyaláson mindvégig tapasztalt nagyfokú ingadozás mellett minden valószínűség szerint közrejátszott az a körülmény, hogy a kormány, a szakszervezetekben folyó kommunista szervezkedésre hivatkozva, október 7-én elrendelte a vasasszakszervezet Magdolna utcai székházának bezárását. A kormánynak ez a lépése szervesen beleillett a baloldal egységét mindenképpen megbontani akaró tervekbe. Ugyanakkor a „kiugrási iroda" értésükre adta, hogy megvédik a szakszervezeteket, ha ők is számíthatnak támogatásukra. A Hetes Bizottság megrettent a szakszervezetek elleni újabb támadástól, és legalitását féltve nem mert szakítani a peyeri politikával, nem merte vállalni az aláírással járó veszélyeket és a szakszervezetekre háruló feladatokat. A jobboldali szakszervezeti vezetők tehát inkább Horthyék mellé álltak, és vállalták, hogy a kormányzó óhajai szerint vesznek részt a kiugrásban. Elhatározásuk csökkentette a két munkáspárt akcióegységének hatását, és megakadályozta, hogy a szakszervezetek szervesen bekapcsolódjanak az ellenállásba, tehát a Magyar Front szerves részeivé váljanak.

A két munkáspárt megállapodása a szakszervezetek távolmaradása ellenére is a kommunisták egy évtizedes akcióegység-politikájának kiemelkedő eseménye volt. Jelentősége kettős: elvi és gyakorlati. Elvi megállapításai a nemzeti ellenállás fejlesztésében is kimagasló szerepet játszottak, de ezen messze túlmutattak. A nemzeti frontban a munkásosztály vezető szerepének hangsúlyozása szakítást jelentett a korábbi szociáldemokrata gyakorlattal, amely a munkásosztályt a polgári pártok politikai uszályhordozójának szerepére kárhoztatta. A megállapodás az önálló proletár osztálypolitika mellett foglalt állást. Az egységokmány fektette le a két munkáspárt felszabadulás utáni együttműködésének, a peyeri megalkuvó politika gyors visszaszorításának alapjait, és kiindulópontja lett annak a törekvésnek, amely végül a munkásosztály egységes forradalmi pártjában öltött testet. Az adott helyzetben természetesen az akcióegység közvetlen gyakorlati jelentősége, a szervezett munkásság egységes mozgósítása játszotta volna a főszerepet. Ez azonban a jobboldali vezetők magatartása, a szakszervezetek mozgósításának elmaradása miatt nem érvényesült a követelményeknek megfelelően. Azok a szociáldemokrata munkások, akik értesültek az egységfront-megállapodásról, egyöntetűen üdvözölték azt, ez a tény tehát még inkább kidomborítja a vezetők felelősségét.

A két munkáspárt tárgyalásai és egységes fellépésük kedvezően befolyásolta a Nemzeti Parasztpárt felvétele körüli vitát. Mivel Dessewffy és Pfeiffer ismételten elutasította a parasztpártiak bevonását, a kommunisták és a szociáldemokraták Tildyhez fordultak. Tildy Zoltán, aki az 1944. márciusi KGP nagyválasztmányon a fontos döntésekhez teljhatalmat kapott, elfogadta a két párt javaslatát, és hozzájárult a Nemzeti Parasztpárt csatlakozásához. (A bevonásról 1944. szeptember végén külön röpiratot adtak ki, és ezt postán is eljuttatták a falusi dolgozókhoz.) Így 1944 szeptemberének végén a Magyar Fronthoz a Nemzeti Parasztpárt is csatlakozott. Ettől kezdve a Nemzeti Parasztpártot a közös frontban Kovács Imre képviselte, fontosabb döntések meghozatalakor pedig a Kisgazdapártot Tildy Zoltán. Még szeptember elején csatlakozott a Magyar Fronthoz a Békepárt Diákbizottsága által életre hívott Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma.

Szeptember elejétől mind több jel mutatott arra, hogy a kormányzó és környezete közvetlenül is szeretne érintkezésbe lépni a Magyar Fronttal. A Magyar Front vezetőit is hasonló gondolatok foglalkoztatták. Ők ugyanis egyre nagyobb aggodalommal szemlélték a horthysta körök politikai tehetetlenségét, valamint a németek és nyilasok készülődésének jeleit. Úgy döntöttek tehát, hogy memorandumot juttatnak el Horthyhoz, figyelmeztetve a közeledő katasztrófára, a rögtöni cselekvés és a fegyverszünet megkötésének elodázhatatlan szükségességére. Elhatározták, közlik Horthyval a Magyar Front álláspontját és azokat a feltételeket, amelyek elfogadása esetén készek együttműködni a kormányzóval. A memorandumot, amelyet — egyes források szerint — Kállai Gyula és Donáth Ferenc készített, Tildy, Szakasits és Kállai 1944. szeptember 20-án pártjaik nevében írták alá. (Az okmányon még nem szerepel az NPP képviselőjének neve.) Az emlékirat, amely a Kommunista Párt képviselte platform alapján készült, megállapítja: „a Magyar Front súlyos történelmi felelőssége tudatában szükségesnek látja, hogy az utolsó pillanatban, amikor az ország demokratikus pártjai és a magyar hadsereg között az ország megmentése és jövője érdekében az együttműködés megteremthető, a leghatározottabban leszögezze álláspontját". Számunkra nincs más választás, mint „az előrenyomuló orosz hadsereggel egyedülve", megakadályozni, hogy „országunk földje hadszíntérré váljon..." A Magyar Front az alábbi feltételek alapján kész a kormányzóval tárgyalni és együttműködni:

„1. A magyar hadsereg beszünteti a további ellenségeskedést a szövetséges hatalmak haderőivel, és az ország területén levő német haderőt lefegyverzi.

2. Magyarország bejelenti, hogy hadat üzen Németországnak.

3. Ezzel egyidejűleg delegációt küld a szövetséges hatalmak kormányaihoz a fegyverszünet megkötése és a Németország elleni katonai együttműködés megteremtése érdekében.

4. Koalíciós kormány alakul a Magyar Front pártjaiból és a hadsereg képviselőiből."

A negyedik pont feltételezi, hogy a demokratikus pártok üldözését haladéktalanul megszüntetik, a politikai foglyokat szabadon bocsátják, a hadsereg és a többi fegyveres testület vezetőit,

valamint a politikai hierarchia élén álló Hitler-barát exponenseket pedig leváltják és letartóztatják.

A memorandumot Tildy Bereczky Alberten keresztül Ambrózyhoz, a kormányzói kabinetiroda vezetőjéhez juttatta el, így került az okmány végül Horthyhoz. Az „átvételről Tildy értesítést kapott — írja Szakasits —, de ezután hetekig nem történt semmi". A válasz ugyan késett, Horthy közvetlen környezetével mégis kapcsolat született. Kovács Imre egy régi ismerőse útján összeköttetésbe került Újszászyval, akihez ugyancsak eljuttatták a memorandumot. Szeptemberben Kovács Imre és más megbízottak több alkalommal tárgyaltak Újszászyval, sőt arról is tudunk, hogy Lázár testőrtábornokkal és ifj. Horthyval is találkoztak. Horthyék részéről ezek a tárgyalások elsősorban tapogatódzó jellegűek voltak, és inkább sejteni engedték, hogy készül valami, mintsem pontos képet adtak volna terveikről.

Említettük már, hogy hasonló tárgyalásokra került sor az ellenállási mozgalom más, főleg polgári csoportjaival és a szakszervezetek vezetőivel is. A megbeszélésekről szóló visszaemlékezések szinte egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy Horthyék arra voltak kíváncsiak, mit akar tenni a Magyar Front, milyen tényleges erőkkel rendelkezik és hol vannak az emberei.

A Magyar Front és Horthyék közötti első jelentősebb tárgyalásra szeptember végén vagy október elején került sor. A tárgyaláson egyfelől Tildy Zoltán és Szakasits Árpád, másfelől Vörös János vezérkari főnök vett részt. A Magyar Front képviselőit a megbeszélésre Pálffy György is elkísérte. A tárgyalás előkészítésébe az SZDP-vel kapcsolatban álló magas rangú tisztek is bekapcsolódtak, például Hadácsi Rezső, Kárlóczy Ferenc vezérkari ezredes és Encsy Pál orvos vezérőrnagy, aki a kormányzó orvosa volt.

Minden valószínűség szerint erre a tárgyalásra már elkészült a Magyar Front második memoranduma, amelyet — a visszaemlékezők szerint — Rajk László fogalmazott. A memorandum világosan és egyértelműen leszögezi: nincs az az erő, amely a szovjet hadsereget magyar földön megállíthatná, s a felszabadulás után az ország demokratikus átalakulásának gátat szabhatna. Nem mindegy azonban, hogy az ország az utolsó pillanatban átáll-e a

szövetségesek oldalára, megrövidítve ezzel a háborút és a vele járó szörnyű pusztulást, vagy pedig a nácik oldalán marad. A magyar nép szempontjából döntő kérdés kulcsa azonban „ma még az uralkodó osztály, elsősorban a katonai vezetők kezében van", mivel a magyar nép antifasiszta erői képtelenek szándékaiknak érvényt szerezni. Az uralkodó osztály ma még jóváteheti az elmúlt 25 év bűneit, ha a dolgozó tömegekkel *együtt* és nem *velük szemben* vívja a fasizmus elleni végső harcot. A memorandum szerzői nem rejtik véka alá, hogy demokratikus rendszert akarnak teremteni. A kormányzóval csak akkor lehetséges és eredményes az együttműködés, ha az államfő tudomásul veszi, hogy a németek kiverése, az átállás „elodázhatatlanul napirendre" tűzi „az ország demokratikus átalakítását", és ennek tudatában teszi meg a kiugráshoz elengedhetetlenül szükséges intézkedéseket.

A memorandum végső soron olyan intézkedéseket sürget, amelyek aktivizálhatják „a nyílt küzdelmektől 25 év alatt elszokott magyar munkásságot és parasztságot". Az intézkedésekre tett javaslatok többsége azonos az első emlékiratban foglaltakkal. Tartalmaz azonban egy olyan követelést, amely a kiugrás belső feltételeit jelentősen megjavítaná. Ez pedig a párizsi tapasztalatok alapján a magyar munkásság felfegyverzése.

Vörös vezérkari főnök és a Magyar Front vezetőinek tárgyalását az utóbbiak részéről nagy várakozás előzte meg. Feltehető, hogy a KP vezetői a tárgyalások kedvező kimenetele érdekében halasztották el a Gömbös-szobor felrobbantását, ezt az akciót ugyanis eredetileg szeptember végére tervezték.

A tanácskozásra a Várban, Kensssey Pongrác Ilona utcai lakásán került sor. Szakasits és Tildy ismertették a Magyar Front álláspontját, majd közösen megvitatták a harctéri helyzetet. A vezérkari főnök beismerte, hogy az ország szempontjából könnyelműség az Oroszország elleni háború — olvashatjuk Szakasits Árpádnak néhány hónappal később írt cikkében. Vörös rámutatott a kiugrás előtt tornyosuló nehézségekre, főként a vezérkar megbízhatatlanságára. Ugyanakkor sokat sejtetően megemlítette, hogy „a fegyverszünet létrehozása érdekében... nemcsak diplomáciai, hanem katonai téren is megtörténtek a lépések". A visz-

szaemlékezők szerint a vezérkari főnök mintegy ötezer munkás felfegyverzését látta megoldhatónak. Vörös végül hangoztatta, hogy „legalább még három hétre van szükség, amíg megfelelő katonai intézkedésekkel alátámaszthatja a fegyverszüneti kérelem sikerét". Tildy és Szakasits búcsúzóul gyors intézkedéseket és a szoros kontaktus fenntartását sürgette. Egyes közlések szerint bizonyos kapcsolat a tárgyalás után is fennmaradt. A tanácskozás után (egyes források szerint már előbb) Kovács Imre és — a KP részéről első ízben — Rajk László felkeresték Újszászyt. „Rendkívül kemény és éles hangú tárgyalás folyt itt le, amelyen Rajk kijelentette, hogy napok alatt kell tiszta helyzetet teremteni, napok alatt kell döntenie a kormányzónak a fegyverszünet megkérése ügyében, mert különben az ország elvész" — írja Szakasits. Ezen a megbeszélésen Újszászy szerint Rajk átnyújtotta a kormányzónak szóló emlékiratot, amelyet az eljuttatott Ambrózy Gyulához és Lázár tábornokhoz. A tárgyaláson Rajk határozott állásfoglalást követelt a munkásság felfegyverzését illetően, Lázárral, főként Horthyval pedig közvetlen tárgyalásokat és közös, azonnali cselekvést sürgetett. Újszászy egyetértett a követelésekkel, és ígéretet tett azok továbbítására. Horthy azonban még mindig késett a válasszal.

A Magyar Front ebben az időben már nagyon sok ellenállási csoporttal állt kapcsolatban. Kezdeti lépések történtek a tennivalók összehangolására. A KP Katonai Bizottsága sorra összeköttetést teremtett a polgári ellenállók katonai csoportjaival. Így pl. Nagy Jenő ezredessel, aki később fontos szerepet vállalt az ellenállás katonai vezérkarának megszervezésében. Számos visszaemlékezésben találkozunk azzal a megállapítással, hogy az üzemekben, a minisztériumokban, a katonai hivatalokban, a közhivatalok egész sorában megtalálhatók a Magyar Front emberei, a szervezet helyi csoportjai. Kijelölték azokat az üzemeket és munkahelyeket, ahová a Horthyék által ígért fegyvereket el kellene juttatni. A technikai és személyi feltételeket is igyekeztek biztosítani. Voltak kommunisták, akik azt a megbízást kapták, hogy nagyobb mennyiségű fegyver és lőszer tárolási lehetőségeit intézzék el. A fegyverek szétosztására előkészítő megbeszélések folytak a MÉMOSZ-ban, a vasasoknál, a Ganz Hajóban, a Gam-

mában. Több üzem baloldali munkásvezetői illegális összejöveteleken tárgyalták a fegyveres felkészüléssel kapcsolatos teendőket.

Az uralkodó körökkel és a polgári ellenállás különböző csoportjaival folyó tárgyalások idején, a Magyar Front résztvevőinek újra meg újra szembe kellett nézniük a Kommunista Párthoz fűződő viszonnyal, a születő új Magyarország társadalmi berendezkedésének kérdésével. Valóban hívei-e a kommunisták a koalíciós, a népfrontos politikának, vagy csak taktikából hajlandók együttműködni a polgári nézeteket valló, a szocializmust elutasító erőkkel. Félelmüket, aggodalmukat növelte az a tudat, hogy Magyarországot a Vörös Hadsereg szabadítja fel, és ez lehetővé teheti, hogy a KP azonnal a proletárdiktatúra útjára lépjen. A kommunisták látták partnereik félelmét, és azt is jól tudták, hogy a németellenes polgári-kispolgári rétegek szeme előtt olyan polgári demokrácia délibábja lebeg, amilyen a skandináv államokban, Svájcban, főként pedig az Egyesült Államokban és Angliában uralkodik, s ezek az ábrándok visszatartják őket a dolgozó tömegekkel való szorosabb együttműködéstől. Ez a demokrácia nem azonos a KP programjában meghirdetett népi demokráciával. Megvalósítását nem a tömegekre támaszkodva, hanem azok kizárásával akarják elérni. Ez pedig akadályozza őket abban, hogy a kiugrás előkészítésében határozottan támaszkodjanak a dolgozókra. A KP tehát úgy látta, hogy a Magyar Front által is elfogadott végleges programban kell tisztázni a demokratikus erők célkitűzéseit. Ez nemcsak a háború utáni együttműködés szempontjából, hanem a mindennapi harcban is nagy mozgósító erőt jelentene. E feladatot kívánta betölteni a Rajk László és Kállai Gyula fogalmazta programtervezet, amely 17 pontba sűrítette a demokratikus átalakulás teendőit. Nem célunk, hogy e helyütt elemezzük a dokumentum egyes tételeit, csupán annyit hangsúlyozunk, hogy a KP félreérthetetlenül leszögezte: az újjászülető demokratikus Magyarország „a munkásosztályra és a parasztságra, a magyar nép nagy többségét kitevő és szilárdan demokratikus két osztályára, de úgyszintén a magyar társadalom összes dolgozó rétegeire (kisiparosság, értelmiség stb.) kíván támaszkodni". A KP a munkás-paraszt demokratikus diktatúra

államának feladatait fogalmazta meg a nagy jelentőségű okmányban.

A tervezetet megvitatta és jóváhagyta a KP Központi Bizottsága, javasolva, hogy terjesszék a Magyar Front Intéző Bizottsága elé megerősítés és elfogadás végett. Ezzel is bizonyítani akarta, hogy a KP az igazi demokratikus erőkkel kötött szövetséget nem ideig-óráig tartó taktikai fogásnak, de nem is elvtelen kapcsolatnak tekinti, hanem hosszabb időre kovácsolt, őszinte együttműködésnek. A viharosan fejlődő események azonban keresztülhúzták a programtervezettel kapcsolatos elképzeléseket, és az okmányt nem sikerült a Magyar Front Intéző Bizottsága elé terjeszteni.

Mivel Horthy még mindig nem válaszolt a Magyar Front memorandumára, a KP Központi Bizottsága utasította a Katonai Bizottságot a Gömbös-szobor felrobbantására. Gondos előkészületek után a Padányi Mihály vezette Marót-csoport október 6-án felrobbantotta az Erzsébet-híd budai hídfőjénél álló márványszobrot. A fasiszta lapok másnap döbbenten és tajtékozva írtak a „merényletről". Akik nem hallották a robbanás dörejét, azokhoz a sebzetten üvöltő fasiszta propaganda juttatta el másnap a kommunisták fegyveres harcra hívó jeladását. A kommunista partizán akciógárdák fokozták a katonai járművek elleni robbantásokat is. Az ellenállásra, tüntetésre, robbantásokra felszólító röpirat-propagandába bekapcsolódott a polgári ellenállás. Válasz volt ez a nyilasok illegális röpiratainak terjedésére. A budapesti ház- és gyárfalakat ellepték az ellenkező előjelű, harcra mozgósító jelszavak. A kormány a „röpcédula-háború" megszüntetésére rendeletet adott ki, mely halálbüntetést helyezett kilátásba a terjesztők ellen, a terjesztők közé sorolva azokat is, akik átveszik, vagy az utcán felemelik és továbbadják a röpiratokat. Természetes, hogy a büntetés csak balfelé sújtott.

A katonai helyzet rendkívül gyors romlása, az október 8-i és 10-i események végül elhatározásra késztették Horthyt. A kormányzó végül is a jelekből kénytelen tudomásul venni: a németek és nyilasok megneszelték a kiugrási előkészületeket és felkészülnek Lakatos (sőt, ha kell, Horthy) eltávolítására, a szélsőséges nyilas csoportok hatalomra segítésére. 1944 szeptemberében poli-

tikailag és katonailag egyaránt megkezdődött a szélsőjobboldali puccs szervezése. A nácik, a még számításba jöhető jobboldali erőkkel együtt, alkotmányos komédiával vagy anélkül akarták megakadályozni a kiugrást. Megkezdődött a nyilasok felfegyverzése, a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség katonai mozgósítása. Egy jobboldali koalíció megteremtésére, a parlament jobbszárnyának összefogására és az alkotmányos látszat érdekében létrehozták a Törvényhozók Nemzeti Szövetségét. Október első napjaiban már mintegy 130 képviselő jelezte, hogy egyetért a szövetség megalakulásával. Ez ugyan még nem jelentett parlamenti többséget — később számuk csökkent is —, mégis megdöbbentő, hogy 1944 végén a parlamentben még ennyi képviselő akadt, aki hitt a német fasizmus katonai győzelmében.

A kormány a konkrét szervezkedés láttán megelégedett annyival, hogy a MÉP elnökét figyelmeztette a Törvényhozók Nemzeti Szövetségében tapasztalható kormányzó- és kormányellenes tendenciákra. Október 7-én betiltották a KABSZ-ot, amely illegálisan mégis folytatta előkészületeit.

Más jelek is a nyilasok, a jobboldal és a nácik készülődésére mutattak. A német vezérkar által ígért katonai segítség egy része megérkezett, de a front helyett Budapest térségében rakodott ki. Gyanús volt az a körülmény is, hogy a kiugrás érdekében Budapest körzetébe rendelt megbízható magyar csapatok helyett mindig megbízhatatlan egységek érkeztek. Magyarországra érkezett Otto Skorzeny, Mussolini kiszabadítója, továbbá Bach-Zelewski SS-Obergruppenführer és Heinz Reinefarth SS-vezető is, utóbbi a varsói felkelés elfojtásának egyik náci parancsnoka volt. Valamennyien megfelelő katonai kísérettel jelentek meg. A németek tehát alaposan felkészültek, csupán az zavarta őket, hogy nem ismerték a kiugrás időpontját. Elhatározták tehát, hogy megelőzik az eseményeket. Első lépésként a nyilasok közreműködésével október 8-án este elrabolták Bakay Szilárd tábornokot, Horthy bizalmas emberét, akit a kormányzó a főváros katonai védelmével, a kiugrás előkészületeivel bízott meg.

Ez volt az egyik oka, hogy Horthy elhatározta, tárgyal a Magyar Front képviselőivel. A másik ok: a moszkvai fegyverszüneti tárgyalások befejeződése. Október 10-én Horthy elfogadta a szö-

vetségesek feltételeit és a Vár titkos rádióján keresztül közölte: írásos meghatalmazást küld a fegyverszünet aláírására. Harmadik okként meg kell említenünk, hogy a kormányzó környezetének még mindig nem sikerült pontos képet alkotnia a baloldali erőkről és azok céljairól. Úgy gondolták tehát, hogy Horthy „személyes varázsa" és egy magas szintű találkozó ilyen szempontból is eredményes lehet. Utolsó kísérletet tettek arra is, hogy a Magyar Front többségét szembefordítsák a kommunistákkal. Horthy ezért csak Tildyvel és Szakasitscsal volt hajlandó tárgyalni, a Kommunista Párt képviselőjével nem.

A kormányzó október 11-én este fogadta a Várban a Magyar Front képviselőit, Szakasits Árpádot és Tildy Zoltánt. A küldöttek hangoztatták: álláspontjuk azonos a kormányzóhoz eljuttatott memorandumban foglaltakkal. Horthy közölte, hogy az ő elhatározása is végleges. A fegyverszünetről folyó tárgyalások „előrehaladott stádiumba jutottak és egy héten belül, de lehet, hogy hamarabb nyilvánosságra hozható... A kilátásokat mindenesetre kedvezőnek ítélte." A tanácskozáson Horthy hosszasan fejtegette egy nagyobb arányú földreform káros következményeit. Tildy és Szakasits válasz nélkül hagyták Horthy érvelését, és többször is a kiugrás feltételeire és az együttműködésre irányították a beszélgetést. Végül is elvben megállapodtak, hogy felfegyverzik a munkásság megbízható elemeit. A fegyverek átadásáról később kellett volna értesíteni a Magyar Front vezetőit. Megállapodtak abban is, hogy október 17-én a Magyar Front általános sztrájkot hirdet, ez lesz a jel „az átállás elindítására".

A tárgyalást megelőzte vagy követte (a visszaemlékezések ellentmondanak) Rajk László és Lázár tábornok találkozója. A főkérdés itt a munkásság felfegyverzése volt. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy Lázár kitért a határozott válasz elől. Így a sok megbeszélés és ígéret ellenére tisztázatlan maradt a munkások felfegyverzésének és a fegyverek átadásának kérdése. Arról is tudunk, hogy a Magyar Front, de Somogyi Miklósék is több alkalommal kaptak értesítést, hogy itt meg itt jelenjenek meg, mert a kiugrás katonai feladatairól vagy a fegyverek átadásáról lesz szó. Néhányan részt is vettek ilyen megbeszéléseken, de eredménytelenül. Mások viszont provokációktól tartottak, ezért távol

maradtak. A „kiugrási iroda" a polgári csoportokon keresztül kapcsolatba lépett néhány, a peremvárosok üzemeiben dolgozó szerb munkaszolgálatos alakulattal is. Ezeknek is fegyvert ígérgettek, őket is igyekeztek bevonni a kiugrás előkészületeibe.

A tárgyalásokon tehát nem sikerült a közös teendőkben megállapodni. A bizonytalanság érzése nem szűnt meg, inkább fokozódott. Ebben a súlyos helyzetben a KP minden erővel a munkások felfegyverzését és az általános sztrájk előkészítését szorgalmazta. Az SZDP baloldali vezetőivel karöltve illegális csoportjai, valamint a szakszervezeti aktivisták révén, akik Kabókék tiltakozása ellenére is hajlandók voltak a munkában részt venni, megkezdődött az üzemek mozgósítása. A gyárak baloldali aktivistái illegális találkozókon vitatták meg a fegyverek átvételével és az általános sztrájk előkészítésével járó teendőket. A kommunisták szorgalmazták, hogy a Horthyval történt megállapodás bizonytalansága miatt a munkások a különböző katonai alakulatokkal és helyőrségekkel teremtsenek közvetlen kapcsolatokat, így próbáljanak fegyverhez jutni. A párt két röpiratot is kiadott a teendőkről. Egyet a Magyar Front nevében a hadsereghez címzett, egy másikat Budapest népéhez intézett. „Ne várjatok a taktikázó, csak saját érdekeire tekintő, uralmát mindenáron meghosszabbítani akaró kormányzat kezdeményezésére — írják a hadsereg tisztjeihez intézett felhívásban. — Álljatok az események élére, gyorsítsátok meg az elkerülhetetlen folyamatot." A fronton a Vörös Hadsereg előtt az arcvonalak megnyitását, a hátországban a munkásság és a parasztság felfegyverzését hangsúlyozza a röpirat.

A Budapest népéhez címzett másik röpirat a kiugrás, a fegyverek átadásával kapcsolatos huzavona és bizonyos technikai okok miatt csak október 15-én készült el. Az események folytán terjesztésére már nem került sor. Ez a röpirat figyelmeztet arra a veszélyre, ami Horthy magatartása miatt bekövetkezhet, másrészt a Horthyval történt megállapodás értelmében október 17-re meghirdeti az általános sztrájkot.

A Szovjetunióban élő kommunista emigráció is sokat tett azért, hogy megkönnyítse a szakítást Hitlerrel, és a lehetőségek szabta

határok között hozzájáruljon az átállás sikeréhez. Az emigráció a Moszkvai Bizottság irányításával három irányban fokozta erőfeszítéseit: a propaganda, a partizánharc területén, továbbá igyekezett előkészíteni a közvetlen katonai segítségnyújtást a fegyverszünet eredményes megoldása érdekében.

A Kossuth Rádió és a frontpropaganda kétirányú volt. Lelepleztek Horthy és a Lakatos-kormány manővereit, egyoldalú béketapogatózásait, az újra lábra kapó kivárás, „a mindenről lekésés" politikáját. Többször is tájékoztatták a magyar közvéleményt Bakach-Bessenyey és báró Apor Vilmos svájci és angliai kísérleteiről. Figyelmeztettek a készülő náci puccsra. Félreérthetetlenül leszögezték: a magyar kormánynak és Horthynak véglegesen tisztáznia kell viszonyát a szövetségesekkel, mindenekelőtt a Szovjetunióval, békét kell kérnie a szövetségesektől, elsőként a Szovjetuniótól. „Hiába »orientálódik« valaki *Angliára és Amerikára*, ha Oroszországgal kapcsolatban nem hajlandó tiszta vizet önteni a pohárba — hangoztatta a Kossuth Rádió. — Elvégre nem amerikai—angol, hanem orosz hadsereg áll a határon... Ha a szövetségesekkel békét akarunk kötni, akkor ehhez az első lépés: fegyverszüneti kérelem Oroszországtól. Ezt megkerülni nem lehet." Az egyik adás azokat a náciellenes csoportokat ostorozta, amelyek csak *általában* a szövetségesekkel és nem elsősorban a Szovjetunióval akarják tisztázni Magyarország viszonyát, és abban bíznak, hogy „angolszász közvetítéssel valahogy el lehet kerülni, hogy a Vörös Hadsereg bejöjjön hazánkba. Tudomásul kell venni, hogy támogatásunkkal vagy anélkül — az orosz hadsereg bejön az országba. Következményeiben azonban ez nem mindegy." Magatartásuk a magyar néppel, Magyarországgal szemben azon múlik, „milyen lesz a mi magatartásunk velük szemben, illetve milyen lesz... a németekkel és magyar szolgáikkal szemben".

A propaganda másik iránya a konkrét teendőkre, a dolgozók mozgósítására helyezte a hangsúlyt. Minden üzemben, munkahelyen védelmi bizottságok, fegyveres akciócsoportok felállítását sürgették. A falvakban és a városokban minden hazafi bevonásával nemzeti bizottságok létrehozását szorgalmazták, ezeknek kezdetben a nácik elleni küzdelem helyi harci szerveinek, később

a megszülető új hatalom szerveinek kell lenniük. A Magyar Fronttal egyetértésben követelték a „béke és honmentés" kormányának megalakítását; ebben Horthyn és a jelenlegi kormányon kívül képviseltethetnék magukat mindazok, akik vállalják a nácik elleni harcot, derékhadát azonban a demokratikus erőknek és a hadsereg képviselőinek kell alkotniuk.

1944 augusztusára a Kijev melletti szvjatosinói központi partizánképző iskolán befejeződött vagy befejezéshez közeledett azoknak a magyar partizánoknak a kiképzése, akiket hazájukban szándékoztak bevetni. 1944 augusztusától tíz partizánszervező csoportot indítottak útnak Magyarországra vagy a szomszédos Szlovákiába, hogy megteremtsék egy átfogó magyar partizánmozgalom feltételeit. Egymás után érkeztek a kijelölt körzetekbe a partizánszervező csoportok: az Uszta—Priscsepa-, a Szőnyi-, a Dékán-, a Grubics—Fábri-, a Nógrádi-csoport.

A küszöbönálló fegyverszünet érdekében érthetően fontos volt a hadsereg soraiban végzett munka. Említettük már, hogy 1944 július—augusztusában mintegy tízezer magyar hadifoglyot őriztek a front közvetlen közelében. A közöttük dolgozó kommunisták legfőbb feladatuknak a hadifoglyok, főként a tisztek megnyerését és egy magyar légió felállítását tekintették. A hadifoglyok közötti munka hetek alatt igen pozitív eredményeket hozott. Az egyik hadifogolygyűlésen Gyulai Mihály százados, a 49. gyalogezred 1. zászlóaljparancsnoka egész egységével jelentkezett a németek elleni harcra. Bátor tette után sorra jelentkezett mintegy négyszáz tiszt. A 4. Ukrán Front katonai tanácsa jóakarattal fogadta a magyar kezdeményezést, és elsősorban azt tartotta célravezetőnek, hogy meg kell kísérelni az egész 1. magyar hadsereg megnyerését és szembefordítását a németekkel. Így született meg 1944. szeptember 16-án a magyar hadifogoly tisztek memoranduma Miklós Bélához, az 1. hadsereg parancsnokához. Idézzünk az érdekes okmányból: „Katonák szólnak volt elöljárójukhoz. Mi, akik felszabadultunk a német hírverés hatása alól, látjuk, megértettük, hogy Magyarország a végpusztulás szélére sodródott, de még nem veszett el... Magyarország sorsa az 1. honvédhadsereg kezében van!" A levél befejező részében annak a reményüknek

adnak kifejezést, hogy Miklós Béla és katonái „megértik az idők parancsoló szavát" és „beszüntetik a harcot az oroszok ellen", fegyverüket pedig a németek ellen fordítják.

A memorandum átjuttatására a tisztek háromtagú küldöttséget választottak; Gallay Emil őrnagyot, Gyulai Mihály századost és Neuberger Pál zászlóst. A frontmunka irányítójának, Farkas Mihálynak a javaslatára szeptember 20-án Farkas Mihály társaságában a 4. Ukrán Front politikai osztályának vezetője, Tyulpanov ezredes fogadta Gyulait. Tyulpanov kijelentette, „minden kérést, amit az 1. magyar hadsereg parancsnoka kér, akár egy páncélos hadsereget, akár egy repülőhadsereget, műszaki csapatokat, tüzérséget megadunk... hogy támadását a németek ellen megkezdhesse". A szovjet tiszt hozzáfűzte: „Kapitány, mindez, ami itt elhangzott, nemcsak az én egyéni véleményem, hanem Moszkva véleménye is." A delegáció útjával Zsukov marsall nemcsak egyetértett, hanem az akció kiszélesítését indítványozta. Javasolta, hogy hasonló levelekkel kell fordulni az egyes hadosztályok parancsnokaihoz is.

Alapos előkészítés után szeptember 24-én lépett át a küldöttség a frontvonalon. Előbb Vasváry vezérőrnagy fogadta őket, majd a delegációt Husztra, Miklós Béla főhadiszállására kalauzoltatta. A küldöttség átjutásával egyidőben két tiszt vezetésével átdobtak az arcvonalszakaszon ötven, a front antifasiszta iskolájában képzett katonát, hogy világosítsák fel a tiszteket és katonákat a memorandum tartalmáról. Magukkal vitték a 4. hadosztály parancsnokságához intézett felhívást is. Közben röpcédulákat szórtak az 1. hadsereg állásaira, ezek a röplapok szintén tájékoztatták a katonákat a küldöttség feladatairól. Volt rá remény, hogy a küldöttség nemcsak Miklós Bélához, hanem Pestre is eljut, mert vezetőjük, Gallay, személyesen ismerte Lakatost, és ígéretet tett, mindent elkövet, hogy a miniszterelnökkel tárgyalhasson.

Huszton Miklós Béla fogadta a küldöttséget, és azonnal összeköttetést teremtett Horthyval. A küldöttség két tagja hátramaradt, Gyulai pedig szeptember 28-án visszaérkezett Miklós vezérezredes szóbeli ígéretével, hogy Horthy hajlandó Moszkva ajánlatát elfogadni, az 1. magyar hadsereg pedig megszervezi az átállást. Közölte még, „rövidesen érdemleges választ ad a haza-

fias tisztek javaslatára" is. Gyulai visszatérte után ismét tárgyalt Tyulpanovval.

A pozitív válasz lehetővé tette, hogy mindkét részről elkészüljön az együttműködés, a közös cselekvés terve. Illés Béla említi, hogy mindkét hadseregparancsnok, Petrov is, Miklós is számolt azzal a lehetőséggel, hogy Horthy esetleg az 1. magyar hadseregnél hozza nyilvánosságra a fegyverszüneti kérelmet. Kéry, az 1. hadsereg vezérkari főnöke, továbbá Gyulai és Illés Béla is azt írja, hogy a terveket mindkét oldalról útnak indították, de sajnálatos módon nem érkeztek meg a hadseregparancsnokságokra. Ha ehhez még hozzátesszük azt, hogy Horthy október 11-én fogadta Miklós Bélát, s a megbeszélésen a fegyverszünet előkészítéséről és minden valószínűség szerint a hadifogoly tisztek és a 4. Ukrán Front javaslatáról is szó esett, akkor értékelhetjük igazán a kezdeményezés jelentőségét.

A Kossuth Rádió a fentiek ismeretében október elejétől rendszeresen, sőt rendkívüli adásokban is általános sztrájkra, a fegyveres felkelésre, a nép és a hadsereg önálló fellépésére, a tehetetlen és ingadozó Horthy-klikk eltávolítására hívott fel. „Az óra tizenkettőt ütött", a németek és csatlósaik beavatkozása napok vagy órák kérdése. S ha nem lesz olyan erő, amely határozottan mer cselekedni, akkor az ingadozó Horthyék és a németbérencek harcában feltétlenül az utóbbiak maradnak felül.

Horthyt tehát sok minden figyelmeztette a náci veszélyre, de még több biztató jelet láthatott, ennélfogva a megfelelő katonai intézkedések esetén az ország nem minden remény nélkül nézhetett volna a nácikkal való szakítás sikere elé.

Mit tett, és hogyan készült fel Horthy?

Október 11-én este, miután a kormányzó elfogadta a fegyverszüneti feltételeket (bár írásbeli meghatalmazása még késett), Faragho a Kremlben, Molotov jelenlétében aláírta a fegyverszünetet. Horthy kötelezettséget vállalt, hogy az 1937 után szerzett területeket kiüríti, szakít és szembefordul a náci Németországgal, s ehhez a szovjet kormány „csapataival kész segítséget nyújtani".

Az átállásra tett katonai intézkedések látszólag megfelelőek voltak. Horthy még október 10-én vagy 11-én kinevezte Aggteleky Béla altábornagyot Bakay helyére, Budapest védelmének

biztosítására. Lázár tábornokra a Vár védelme hárult, Hardy Kálmánt, a folyamőrség parancsnokát a Vár és a Duna-hidak védelmével bízták meg. Az 1. hadseregből Farkas Ferenc tábornok — akit Horthy miniszterelnökként is kiszemelt, ha Lakatos nem vállalná a fegyverszünetet — utasítást kapott a 10. hadosztály Budapestre szállítására. (A tábornok október 14-én jelentkezett is Horthynál, viszont a hadosztály előőrsei október 15-én csak Hatvanig jutottak el.) Október 11-én Horthy Vattay társaságában fogadta Miklós Bélát, egyes közlések szerint Veress Lajost, a 2. hadsereg parancsnokát is, és tájékoztatta őket a kiugrás előkészületeiről. Mindkét parancsnok vállalta, hogy egységeit szembefordítja a németekkel, és felveszi az összeköttetést a szovjetekkel, ha a megbeszélt jelszót („1920 III/1-es rendeletem végrehajtandó") megkapják. A 3. hadsereg parancsnoka, Heszlényi tábornok, németbarátsága miatt nem jöhetett számításba. A két hadsereg felkészítésére a megbeszélés után mégsem tettek megfelelő lépéseket. A hadseregek vezérkari főnökei is inkább csak sejtették, hogy mi van készülőben; teendőjüket tehát nem ismerték pontosan.

Október 13-án mégis úgy tűnt, hogy történik valami. Mindkét hadseregparancsnokságra parancs érkezett Vörös János vezérkari főnöktől, hogy 14-én Szatmárnémetiben tárgyalni kíván a teendőkről a két hadseregparancsnokkal és vezérkari főnökeikkel. Már útra készülődtek — írja Kéry —, amikor újabb parancs jött, hogy a megbeszélés elmarad.

Október 14-én, a fegyverszünet előestéjén tehát senki sem tudta pontosan, mit kell tennie! Mikor kerül sor a fegyverszünet proklamálására, és a katonai intézkedéseken kívül milyen politikai lépések várhatók? A munkásság felfegyverzésének ügyében a már említett bizonytalan ígéreteken túl semmi sem történt. A Magyar Front, a többi ellenállási csoport és a szakszervezetek Horthy ígéretének megfelelően október 17-ére, 18-ára készülődtek, s minden intézkedésük ezekre az időpontokra irányult.

Horthy október 14-én este az előkészületekbe be nem avatott Lakatos miniszterelnökkel és a Várba hívott megbízható öt miniszterével közölte, hogy fegyverszünetet kér, és másnapra összehívja a koronatanácsot. A kormányfőt és a minisztereket meg-

döbbentette a váratlan közlés. Vattaytól elsősorban a fegyverszünet katonai előkészületei iránt érdeklődtek. Vattay Lakatosnak adott válaszáról vallomásában a következőket írja: „Számoltunk azzal, hogy harcra kerül sor a németekkel, mely küzdelemnél a helyi ismereteket jobban tudjuk kihasználni... és a munkásság nagy tömege mellettünk van." A miniszterek ezután a fegyverszünet feltételeiről vitatkoztak — mivel Horthy arról sem tájékoztatta őket, hogy a fegyverszünetet már aláírták.

Az október 15-i koronatanács, majd a fegyverszüneti proklamáció elhangzása előtt olyan események történtek, amelyek az amúgy is előkészítetlen átállás sorsát megpecsételték, és tehetetlenségre kárhoztatták a tervekbe előzőleg beavatott, de bizonytalanul várakozó politikai és katonai erőket. Október 15-én a nácik és a nyilasok, akik a fegyverszünet pontos dátumát nem ismerték, elhatározták, hogy átveszik a kezdeményezést.

A kormányzó fiának máig is tisztázatlan jugoszláv kapcsolatait felhasználták arra, hogy a Gestapo október 15-én délelőtt csapdába csalja és letartóztassa az ifjabb Horthyt. Ezzel szinte egyidőben Guderian, a Wehrmacht vezérkari főnöke tizenkét órás ultimátumot nyújtott át Vörös vezérkari főnöknek. Ebben követelte, hogy a Vörös által néhány órával előbb kiadott, a magyar csapatoknak az arcvonalból való eltávolítására vonatkozó parancsot vonja vissza. Fia elrablása után a kormányzó lényegében a németek foglya lett, az ingadozó Vörös pedig a döntő pillanatban szintén meghátrált.

Közben összeült a koronatanács, ahol ezekben a sorsdöntő órákban még mindig azon vitatkoztak, joga van-e Horthynak fegyverszünetet kérni, amikor ezt a döntést csak az országgyűlés hozhatja meg. Horthy a koronatanács ülése alatt fogadta Veesenmayert és Rahn német követet, majd visszatért, elfogadta a kormány lemondását, hogy azután újra kinevezhesse azt. Közben anélkül, hogy a kormány pontosan tudta volna, mi is történik körülötte, a rádióban 13 órakor felhangzott a kormányzói proklamáció. Amilyen példátlan felelőtlenséget tükröztek az előkészületek, olyan kétségbeejtően tragikussá váltak a következmények.

A proklamáció utáni várbeli események ismertek. Horthy hosszabb huzavona után, miniszterelnöke aktív közreműködésével elfogadta a nácik feltételeit. Október 16-án saját és családja biztonsága fejében, Szálasi Ferenc nyilasvezér javára lemondott államfői tisztségéről. A bukás méltó volt ahhoz a 25 éves korszakhoz, amelyet nevével fémjeleznek. Az a sok szenny és vér, amely államfői méltóságának megszerzéséhez és megtartásához tapadt, utolsó lépésével és annak következményeivel többszörösére növekedett.

A proklamáció teljesen váratlanul, az előkészületek lázában érte az ellenállás erőit. A Magyar Front vezetői a Várban, az Ilona utcában tanácskoztak, amikor a proklamáció elhangzott. Dühösek, tehetetlenek voltak, azt sem tudták pontosan, mi történt. Később, amikor az események kedvezőtlen irányban kezdtek kibontakozni, Szakasits futárral levelet küldött a vasasokhoz, ebben általános sztrájk meghirdetésére szólította fel a szakszervezeti vezetőket. A futár azonban már nem tudott átjutni Pestre. A Magyar Front zavarát növelte, a munkások mozgósítását pedig a váratlanságon kívül egy másik, látszólag jelentéktelen körülmény is akadályozta: *a proklamáció vasárnap hangzott el!* Horthy részéről ez talán tudatos lépés volt. Meglehet, a kormányzó nem akarta, hogy az üzemek munkástömegeit mozgósítani lehessen. Ennélfogva a munkások spontán fellépése jelentéktelen maradt. Jól jellemzi a helyzetet Darvas „Város az ingoványon" című könyvében. „Szinte rohanva megyek végig a Nagykörúton... »Éljen a különbéke!« — kiáltom a szembejövők arcába... Néhányan velem kiáltják, olyanféle arckifejezéssel, hogy »ki tudja, hátha csakugyan...« S ez a »ki tudja, hátha csakugyan« hangulat az uralkodó: nagyon kevesen vannak, akik nyíltan, boldogan mernek ünnepelni. Ezekből azért hamarosan kis csoportok verődnek össze, szavalókórusok hangja száll — de a nagy többség, Budapest »igazi« népe tétova és bizonytalankodó."

Tucatjával állnak rendelkezésünkre olyan visszaemlékezések, melyek szerint a munkások, az értelmiségiek és a parasztok a proklamációt követő általános örömmámor óráiban egy-egy ismertebb baloldali személy lakásán összejöttek, hogy megbeszél-

jék, mi a teendő. Sok helyütt arról forgott a szó, hogy fegyvert kell szerezni, és Horthyt kell támogatni. Mielőtt azonban a tájékozatlan emberek felocsúdtak volna, az események új fordulatot vettek. Sokan kénytelenek voltak a letartóztatás elől menekülni. Október 15-én délután a börtönből szabaduló Bajcsy-Zsilinszky Endrét felkeresték a különböző politikai csoportok képviselői, hogy vele is a teendőkről tárgyaljanak. A késő esti órákban a helyzet változása miatt Bajcsynak és a küldötteknek menekülniük kellett, nehogy a nyilasok rajtuk üssenek.

Néhány nagy munkásközpontban határozott lépések történtek a munkások mozgósítására. Csepelen a proklamáció után a „13-as bizottság" kezdeményezésére a munkások egy nagyobb csoportja felvonult a munkásotthon elé. A tüntetők letépték a Nemzeti Munkaközpont tábláját, majd tüntettek a béke mellett. Másnapra sztrájkot terveztek, az események alakulása azonban ezt a lépést lehetetlenné tette. A MOKAN vezetősége felhívással fordult a miskolci és diósgyőri szakszervezeti csoportokhoz. A fegyverszünet támogatására le akarták állítani a gyárat, és munkásfelvonulást terveztek. Az október 16-i gyári nagygyűlésre összeterelt munkások beléfojtották a szót a nyilas szónokba, és Horthyt éltették. Ózdon a munkások a községháza elé vonultak, és követelték, adjanak fegyvert a fegyverszünet támogatására. Tatabányáról Budapestre érkezett a párt futára, hogy tisztázza a feladatokat, és ha kell, a kommunisták bekapcsolódhassanak az akciókba. Tolna megye székhelyén, Szekszárdon egy csoport a proklamáció után fegyveres felkelést készített elő, hogy a városban érvényt szerezzenek a fegyverszünetnek. Vattay említi, hogy a kormányzó felhívása után igen sok szervezet és csoport biztosította támogatásáról Horthyt, és felvilágosítást kértek a teendőkre vonatkozóan. Feltehető, hogy nemcsak Vattayt, hanem másokat is felkerestek. Vattay a konkrét feladatokra vonatkozóan Aggtelekyhez utasította őket. Az érdeklődők azonban a nyilasok karmai közé jutottak, hiszen a proklamáció elhangzása után Aggtelekyt lefogták, és a nyilas Hindy vette át a budapesti katonai parancsnokság vezetését. A fegyverszüneti előkészületek és a proklamáció kiváltotta baloldali készülődést érzékelteti Hennyey Gusztáv külügyminiszternek Horthy október 15-i lépé-

sét indokló megállapítása: „Az október 15-i események mozgásba hozták Budapesten az ellenállási szervezeteket. Ezek a munkásság nagy részét, a baloldali beállítottságú köröket és ama rétegeket foglalták magukba, amelyek a háború folytatását céltalannak tartották. A munkásságnak aktív fellépése már komoly formát öltött, s így esetleges összetűzések, egy polgárháború körvonalai már kialakulóban voltak. Ezt pedig mindenáron meg kellett akadályozni."

A Kossuth Rádió a proklamációt követő sorozatos különadásaiban a várható német támadás elhárítására szólította fel a nemzetet, elsősorban a főváros népét, amelyet leginkább fenyegetett a veszély. Külön szólt a hadsereghez, melynek fellépése sorsdöntő ezekben az órákban. „Felsőbb parancsra nem szabad várni. Amíg Horthy vagy Vörös parancsai megérkeznek, addig már késő lesz... A budapesti helyőrségnek, az 1. és 2. hadseregnek azonnal cselekedni kell..." A rádió méltatta a magyar fegyverszünet jelentőségét. Ugyancsak harcra, együttműködésre hívott fel a Szlovák Nemzeti Felkelés besztercebányai adója. Hasonló felhívások hangzottak el a jugoszláv partizánok részéről is. Külön felhívást sugároztak a jugoszláv ellenállók a muraszombati magyar katonai parancsnoksághoz, hogy az együttes harc megbeszélésére kezdjenek azonnal tárgyalásokat.

A proklamáció után a hadsereg átállására vonatkozó jelszót nem adták ki, a vezérkar többsége megtagadta „hadurát", Vörös pedig ingadozott, majd a harc folytatására adott parancsot. Mindez megbénította, a nyilasok kezére játszotta át a fegyveres erőket. A Gestapo, a náci különítmények és a nyilasok az átállt katonai egységekkel együtt azonnal megszállták a rádiót, a minisztériumokat, a középületeket és a helyőrségi laktanyákat. Az ellenálló vagy habozó tiszteket letartóztatták. A Vár védelmét ugyan Lázár testőrsége és a budapesti őrzászlóalj 16-án reggelig — Horthy távozásáig — biztosította, de a Dunai Flottilla, valamint a főváros védelmére összevont és beérkezett kisebb egységek a parancsnokságok megszállása után a nácik oldalára álltak. A fővárosban néhány egység még 15-én éjjel, sőt 16-án délelőtt is tartotta magát, a túlerő és az árulás következtében azonban fel kellett adniuk a harcot.

A fronton a 2. hadsereg parancsnokát, Veress Lajost néhány órával a puccs után saját vezérkara tartóztatta le. Az 1. hadsereg parancsnoka, Miklós Béla október 15-én ugyancsak tehetetlennek, független elhatározásra képtelennek bizonyult. Egy nap múlva, amikor a letartóztatás veszélye már őt is közvetlenül fenyegette, vezérkarának egy részével, hadseregét sorsára hagyva átállt a szovjet hadsereg oldalára. Igaz, hogy átállása után azonnal példájának követésére szólította fel katonáit, s azok közül több mint tízezren követték parancsnokukat. Tettének jelentőségét mégis csökkenti az a körülmény, hogy a reá háruló történelmi felelősség elől megfutamodott, és a legkritikusabb időpontban csak saját személyére gondolt.

A Hitlerrel való szembefordulás tehát október 15-én Horthyék magatartása, a hadsereg vezérkarának árulása, a demokratikus erők szervezetlensége és felkészületlensége, valamint a nyilasok és a németek gyors akciója következtében meghiúsult.

Október 15-e az egész országot átfogó tömegmozgalom és a sikeres kiugrás nyitánya lehetett volna. *Magyarországon, ahol a tömegek mozgásba hozásához* — részben a szubjektív tényező, a baloldali erők szervezettségének alacsony foka, másrészt a harckészség gyengesége miatt — *a kritikus fordulóponton a határozottságnak kellett volna biztosítania a sikert, megfordult a kocka.* Horthy suta lépése a pozitív erők helyett történelmünk legnegatívabb erőit juttatta uralomra. Az első próbálkozásokat nem követték újabbak, amelyek országos megmozdulássá fejlődhettek volna. *A nácik immár másodszori beavatkozása a fasiszták javára változtatta meg az erőviszonyokat.*

„Horthyék ugyan belátták a háború továbbfolytatásának nemzetgyilkos jellegét — szögezte le néhány nappal a puccs után a Kommunista Párt Központi Bizottságának Nyílt Levele —, de 25 esztendős reakciós felfogásukat nem tudta áttörni még a magyar nemzet egyetemes érdekeinek követelménye sem. Katonailag ki akarták vezetni az országot a háborúból, de politikailag féltek a Vörös Hadseregtől és a magyar nép demokratikus erőitől. A honvédség átszervezésének mellőzésével és a magyar demokratikus erők kikapcsolásával akarták végrehajtani vállalkozásukat. Ez okozta próbálkozásuknak szánalmas összeomlását."

Vannak, akik azt állítják: a náci katonai túlerő mindenképpen vérbe fojtotta volna a kiugrást. Kétségtelen, hogy 1944 októberében a fronton s a hátországban egyes adatok szerint több mint ötven német hadosztály tartózkodott. Említettük, hogy a fővárosban a nácik külön is felkészültek a kiugrás megakadályozására. A túlerő érve azonban csak részben igaz. A magyar csapatok ekkoriban három hadsereg és mintegy kilenc tartalék hadosztály kereteiben tömörültek, ha fegyverzetük korszerűsége és tisztikaruk morálja a németellenes harcra aligha volt is megfelelő. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a Vörös Hadsereg előőrsei Kecskemét határában álltak. A szovjet kormány felajánlotta sokoldalú segítségét. Ha a kormányzó elhatározása szilárd és egyértelmű, fel tudta volna sorakoztatni a dolgozó tömegek többségét. Horthy lépésének kudarca végső soron tehát nem a túlerő, hanem a felkészületlenség, a múlttal való határozott szembenézés félelmének következménye. Ezért találó a kommunisták megállapítása: „A Szálasi németbérenc bábkormányt nem is annyira a német szuronyok ereje, hanem a Horthy-féle »szegedi« politika emelte hatalomra." Magyarországon — Romániával és Bulgáriával szemben — még megvolt egy szélsőjobboldali fordulat lehetősége, Hitler, volt szövetségeseinek sorozatos „pálfordulásai" miatt itt különösen felkészült a kiugrás megakadályozására, a felkészületlenség, az ingadozás, a határozatlanság és a „politikai megfontolások" tehát csak történelmi tragédiához vezethettek.

Bár a fő felelősség Horthyt és klikkjét terheli, csak féligazságokig jutnánk el, amennyiben hallgatnánk az antifasiszta erők felelősségéről és mulasztásairól. Magyarországon hiányzott a tömegek kellő szervezettsége, nem volt kellő harckészségük. Az emberek természetesen békére vágytak, de mozgósításukhoz olyan országos megmozdulásra lett volna szükség, amely kilendítette volna őket fásultságukból, hogy végre saját erejük tudatára ébredjenek. Ha megfelelő előkészítés után Horthy vagy a magyar uralkodó osztályok más prominens vezetője vállalja a Magyar Front politikáját, történelmünkben október 15-e fordulópont lehetett volna. Ezt Horthyék is jól tudták, vállalkozásuk kudarcát ebből a szempontból kell megítélnünk. A már ismertetett illúziók

magyarázzák, hogy a kiugrás előkészítésének időszakában miért fordítottak több időt a náciellenes polgári csoportok, sőt a Magyar Front is a Horthyval folytatott tárgyalásokra, mint a tömegek felkészítésére. „Nem elég csupán a propaganda a tömegek harcba lendítéséhez. A propagandát nyomon kell követnie a szervezés aprólékos, türelmes, szívós munkájának. A Magyar Front ezt a munkát nem végezte el, igen nagy részben ezért hiányzott és hiányzik ma is a tömegek kellő harckészsége. És sajnos, ettől a hibától a KP sem volt teljesen mentes" — állapítja meg önkritikusan a Nyílt Levél. Ha van is túlzás, a kudarc feletti túlzott önmarcangolás ebben a megállapításban, a következtetés alapvetően helyes. Ha eltekintünk azoktól a hibáktól, amelyek a háború első három évében az antifasiszta tábort jellemezték, a német megszállás, sőt közvetlenül a kiugrás előtt is jórészt helytállóak a megállapítások.

Ilyenformán került október végzetes napjaiban az utolsókat vonagló magyar fasizmus kormányrúdja „törvényes" keretek között a nácik utolsó, gátlástalan kiszolgálója, a nyilas söpredék kezébe.

A KOMMUNISTA PÁRT HARCA AZ ÁLTALÁNOS NEMZETI ELLENÁLLÁS KIBONTAKOZTATÁSÁÉRT. A MAGYAR NEMZETI FELKELÉS FELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁGA

Horthy — kiugrási kísérletének siralmas kudarca után — október 16-án visszavonta előző napi proklamációját, és a törvényhozás két házához intézett üzenetében „a hadvezetés eredményes folytatása és a nemzet belső egysége és összefogása érdekében" lemondott kormányzói tisztségéről és a „kormányzói hatalommal kapcsolatos minden törvényes" jogáról. Egyúttal közölte, hogy megbízta Szálasi Ferencet „a nemzeti összefogás kormányának" megalakításával. Így a hatalomátvétel útjából elhárultak az „alkotmányos" akadályok. Ennek az „alkotmányos aktusnak" az elhúzódása azonban sem a németeket, sem a nyilasokat nem akadályozta meg abban, hogy október 15-én, az esti órákban nyilvánosságra hozzák Szálasi hetekkel előbb elkészített felhívását, a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom „szózatát" és a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség kiáltványát.

„...ki merjük mondani és érvényt fogunk szerezni annak az elvünknek — olvashatjuk a Nyilaskeresztes Párt felhívásában —, hogy még a puszta életet is soknak tartjuk azok számára, akik nemzetünk élethalálharcának követelményei alól kivonják magukat, vagy azt csak meg is kísérlik. Aki ma nincs velünk, nemzetünkkel — ellene van. Annak azonban pusztulnia kell." Így kezdődött a nyilasok néhány hónapos rémuralma. Amíg az utcákon elszabadult a pokol, a „felsőbb régiókban" valóra vált Szálasi és a nyilas vezetők évtizedes álma: beiktatásuk a legfelsőbb ma-

gyar méltóságokba. Szálasi Ferenc lett a kormányzói jogkörrel felruházott miniszterelnök, aki a legmagasabb méltóság viselőjeként október 16-án létrehozott egy négy főből álló legfelsőbb állami szervet, a kormányzótanácsot. Ezzel szinte egy időben Szálasi kinevezte kormányát, amelynek többségét saját alvezérei és az Imrédy-párt néhány embere alkották, de tagjai között büszkélkedett a horthysta háborús kormányok három volt minisztere: Jurcsek Béla, Szász Lajos és Reményi-Schneller Lajos. Új parancsnok került az 1. és a 2. hadsereg élére. Szálasi nem fukarkodott a tisztségek adományozásával, hívei közül több tucat kormánybiztos, főispán, főszolgabíró és egyéb tisztségviselő került ki.

A puccs után, minthogy a nácik és a nyilasok mellett kiálló országgyűlési képviselők többségét kizárták a hatalomból, Szálasi és főként a németek, akiknél a „kisemmizettek" állandóan előszobáztak, úgy vélték, hogy a parlamentnek valamilyen formában azért funkcionálnia kellene. Első ízben november 3-án hívták össze a Törvényhozók Nemzeti Szövetségét, hogy elfogadtassák tagjaival a „nemzetvezetői" dekrétumot és Szálasit közfelkiáltással nemzetvezetővé válasszák. Sokkal nehezebb feladatnak bizonyult a Felsőház Nemzeti Szövetségének létrehozása, de a nagy alkalomra ezt is összetoborozták. A felsőház megreformált szervét azután többé nem is hívták össze. A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége azonban 1944. december 1-étől Sopronban, az utolsó „végvárban" rendszeresen ülésezett, bár erre a nyilasok — amint ez a jegyzőkönyvekből kiderül — nemigen tartottak igényt. Az egyes politikai csoportok közötti marakodás, amely a 25 éves ellenforradalmi rendszert mindvégig jellemezte, akkor sem szűnt meg, amikor már csak a rendszer söpredéke maradt a felszínen, és ezek feje felett is szólt a lélekharang.

A náci segédlettel, az alkotmányosság látszatának megőrzésével kiépült nyilas államhatalom nagy energiával látott hozzá az ország totális mozgósításához, és a nácik utóvédjének szerepét vállalva a magyar nép kiirtásához. Munkáját a kormány október 17-i ülésén elfogadott, „az ország újjáépítésének terve" elnevezésű okmány határozta meg. A terv minisztériumonként lakonikus tömörséggel összegezte a tennivalókat. A Belügyminisztérium fel-

adatát a „belső és külső ellenség" elleni kérlelhetetlen harcban, a honvédelmi tárca teendőit pedig a magyar és a német véderő teljes összhangjának megteremtésében jelölte meg. A földművelés- és az iparügyi tárca terve szerint a paraszt köteles termelni, a munkás pedig köteles mindazon iparcikkek gyártására, amelyek a háború folytatásához szükségesek. A nemzet totális mozgósításával megbízott új minisztérium feladata: „a paraszt, a munkás az értelmiségi, a nő és az ifjú totális hadbavetése". Akik pedig az országépítés programját bármilyen formában szabotálnák, azok ellen a „Jelentés a nemzetnek" című expozé megfelelő részeit kellett alkalmazni. Ezek szerint, aki „a rendet megbontja, munkahelyét elhagyja, munkáját nem végzi a legteljesebb felelősséggel és ezáltal a kitűzött célok elérését akadályozza: Halállal lakol! Aki nem dolgozik: Meghal!"

A terror, az öldöklés lett hát a nyilas „rendcsinálás" legfőbb eszköze. Október 15-e után sommásan leszámoltak mindazokkal, akik nem teljesítették a nyilasok követeléseit, akik megtagadták a „Szálasi-esküt", akár a hadseregben, akár az államapparátusban. Leszámoltak azokkal is, akik október 15-én vagy azután Horthy felhívásának szellemében jártak el, s elrejtőzniük már nem sikerült. Börtönbe, internáló táborba zárták volt ellenfeleiket, az uralkodó osztályok tagjait, számos minisztert, tábornokot, főispánt, államtitkárt, magát Kállay volt miniszterelnököt is. A legkegyetlenebb hajsza természetesen a kommunisták, a szervezett munkások és tisztségviselőik, az antifasiszták ellen indult meg. Október 15-én és a következő napon főleg vidéken jórészt a nyilasok karmaiba kerültek az antifasiszták. Budapesten és vidéken egymást érték a razziák. Október 16-a után az üldözők főként azok nyomába szegődtek, akik — a vezérkari főnök szavaival — a válságos napokban „megfeledkezve esküjükről és hazafiúi kötelességükről, csapattestüket és beosztásukat önkényesen elhagyták". Október 25-én a főváros néhány pontján megtartott razziákon 432 személyt vettek őrizetbe. A razziák száma napról napra nőtt, ennek megfelelően az elfogottaké is. Ráadásul a nyilasvezetők, ezek a helyi kiskirályok, városonként, falvanként önkényesen értelmezték a nyilas önkényuralom rendeleteit, és túlzott buzgalommal tisztogatták a helyi államapparátust, a köz-

igazgatási szerveket, megszervezték a totális mozgósítást, mindenekfelett pedig a harácsolást, a rablást.

A kormány és a fővárosi nyilas „testvérek" nagy apparátussal fogtak hozzá a nyár folyamán félbemaradt „zsidókérdés" végleges megoldásához. Már október 16-án megjelent a budapesti 1. honvéd hadtestparancsnokság rendelete, amely megtiltotta, hogy zsidónak tekintendő személy hadiüzemben vagy fontos célokat szolgáló munkahelyen dolgozhasson. Intézkedést helyezett kilátásba azokkal a keresztényekkel szemben is, akik a zsidókkal szorosabb kapcsolatot tartottak vagy tartanak fenn. Bár a rendeletet október 20-án visszavonták, a pogromok napirenden voltak a munkahelyeken is, az utcákon is. A 16 és 60 év közötti zsidókat munkaszolgálatra kötelezték, és ezzel az ürüggyel részben elszállították őket Budapestről. Az összegyűjtötteket a főváros környéki téglagyárakban zsúfolták össze, majd novemberben gyalogmenetben, három útvonalon, naponta mintegy hatezres turnusokban indították őket útnak Németország felé.

Vajna belügyminiszter december 4-én elrendelte a fővárosban „még szabadon élő zsidók" gettóba telepítését. A gettót a VII. kerületben alakították ki. Erről a területről néhány nap alatt 18 000 keresztény lakost telepítettek ki, hogy helyükre 65—70 000 zsidót helyezzenek el. A semleges országoktól menlevelet kapott vagy más okból „kivételezett" zsidókat a Margitszigettel szemközti Palatinus-házakban helyezték el. A gettóba tömörített zsidók helyzete minden képzeletet felülmúlt. Élelmezésük szinte a semmivel volt egyenlő. Öt dkg kenyér, némi borsó, bab, s marharépa volt napi fejadagjuk — papíron. Az éhség, a járvány, a bombatámadások és a nyilasok rendszeres terrorakciói ezrek pusztulását okozták. Deportálásukat azonban megakadályozta az a fordulat, hogy a fővárost december végén körülzárták a szovjet csapatok. A főváros felszabadítása a gettóba zártak zömét a biztos haláltól mentette meg.

A nyilasok november elején a komáromi Csillag-erődben kezdték összegyűjteni a különböző börtönökbe és internáló táborokba zsúfolt politikai foglyokat. Komáromból azután tömegesen szállították őket a náci koncentrációs táborokba, ahol nagyon sokan váltak az éhség, a járványok vagy a nácik áldozataivá.

Közvetlenül október 15-e után a németek a termelés fokozását követelték a hadi szempontból kulcsfontosságú üzemektől. A nyilasok ebben is szolgai módon teljesítették a „nagy szövetséges" óhaját. A hadiüzemek katonai parancsnokai már október 16-án parancsot kaptak a termelés maximális fokozására. Mivel a munkafegyelem nem javult és a termelés sem fokozódott a német megszállás után bevezetett módszerek hatására, a nyilasok újakkal kísérleteztek. Feloszlatták — nem rendeletileg, csupán pártutasításra — az üzemi választmányokat, és helyettük üzemi tanácsokat létesítettek. Ezekben a nyilaspárt tagjaié lett a döntő szó. A vállalatvezetők és a katonai parancsnokok mellé mindenütt pártmegbízottakat rendeltek. Feladatuk „az országépítés" programjában foglaltak helyi érvényesítése volt. A rendbontók, a szabotálók, a munkakerülők megrendszabályozására november 9-én a hadiüzemi személyzeti parancsnokok, valamint a vállalatok vezetőinek közös értekezletén határozatot hoztak, ez súlyosabb esetekben azonnali agyonlövetést írt elő „példastatuálás" végett.

Novemberben a Vörös Hadsereg megújuló sikeres támadásai után a nácik mind világosabban látták, hogy a megmaradt területeken csupán másodlagos jelentőségű számukra a termelés, viszont sokkal fontosabb Magyarország értékes gépparkjának, nyersanyagkészletének és minden elmozdítható értékének Németországba szállítása. A veszélyeztetett üzemeket már október 15-e előtt is áttelepítették a Dunántúlra, most azonban már az országhatárokon kívülre telepítésről volt szó. A kérdést abban a megállapodásban rendezték, amelyet német és magyar részről november 14-én írtak alá. Jellemző, hogy a magyar gazdasági életet teljes bénulással fenyegető intézkedésről a nyilas elhelyezési kormánybiztos szó szerint így nyilatkozott: „e nemes munka gyümölcsét nemcsak a ma magyarja, de az örök nemzeti jövendő generációja is érezni és áldani fogja". A megállapodás után már csupán a szállítás nehézségei, a magyar nép ellenállása és főként a Vörös Hadsereg gyors támadása akadályozta meg, hogy minden elmozdítható értéknek (Szálasi szavaival) Németország „menedékjogot" adhasson. Egy korántsem teljes, 1945-ben készült felmérés szerint mintegy 100 000 közlekedési eszköz: 60 000 gép-

jármű, 36 000 vasúti szállítóeszköz, ebből 793, más adatok szerint 1260 mozdony, több mint 200 folyami jármű, az ipar területéről 415 nagy- és középüzem legértékesebb berendezése került Németországba. A gyári berendezések mennyiségét maga Kurt Becher, a kiürítési program náci vezetője, 1945 utáni feljegyzésében 800 vagonra és 30 uszályra becsülte. Rengeteg műkincs, arany, ezüst, ékszer, továbbá az Állami Pénzverde és a Nemzeti Bank teljes szín- és rúdarany-, továbbá platinakészlete került Nyugatra. Elhurcolták az állatállomány javát, a mezőgazdasági termékek tetemes részét. A 3,7 milliárd aranypengő értékű mezőgazdasági kárnak mintegy fele az állatállományt ért veszteségből származik. Ebből megközelítőleg 50%-os volt az a kár, amely a terményekben, és 14%, amely az állatok Németországba hurcolásából keletkezett. Az 1945 utáni adatgyűjtés szerint vízi úton 570 uszályhajónyi (135 000 tonna), vasúton 60 000 vagon árut és nyersanyagot hurcoltak ki az országból. Hogy országúton mennyit raboltak el, azt adatszerűen senki sem jegyezte fel. Még hozzávetőleges összesített adataink sincsenek arra, mekkora értéket képviseltek a kihurcolt javak.

A gyári és egyéb értékek kiszállításának elrendelésekor az üzemek bénítási és robbantási terveket kaptak. Ezeket úgy kellett előkészíteniük, hogy az illetékes német és magyar katonai parancsnokság utasítására 24 órán belül végrehajthassák a rombolást. A bénítás célja az volt, hogy a helyben maradt berendezésekben és gépekben olyan kárt okozzanak, amely legalább fél évre lehetetlenné teszi a termelést az adott üzemben. Mivel mind a német, mind a magyar hatóságok számoltak azzal, hogy az üzemek megbénítása a munkások ellenállásába ütközik, a kezdeti általános, az egész üzemre kiterjedő robbantás helyett a legnehezebben pótolható berendezések robbantását, illetve a pótolhatatlan alkatrészek elszállítását vagy megsemmisítését rendelték el. A bénításhoz karhatalmat helyeztek kilátásba, illetve közölték: ha a német és a magyar katonai megbízottak az ellenőrzés során nem találják megfelelőnek a „bénítás feltételeit", elrendelhetik az egész üzem vagy gyár felrobbantását. A bénítások is mérhetetlen károkat okoztak az országnak, bár a munkásoknak több helyen sikerült megakadályozni a rombolást vagy csökkenteni hatásu-

kat. A károk azonban mindenütt katasztrofális méreteket öltöttek. A fasiszták ugyanis nem csupán a gyárakat tették tönkre, hanem elrendelték a középületek, a hidak, a fontosabb vasúti csomópontok aláaknázását és felrobbantását is. November 4-én az aknák elhelyezése és élesítése közben, a kora délutáni csúcsforgalom idején levegőbe repült az emberekkel és járművekkel zsúfolt Margit-híd. Napokig elmaradt a magyarázat, végül azután „gázvezetéken" végzett munkálatok közbeni robbanásban jelölték meg a szerencsétlenség okát. A város ostromakor a Margit-híd sorsára jutott valamennyi fővárosi Duna-hidunk.

A front közeledtekor nem csupán a gyárak bénítását rendelték el, hanem a lakosság „kényszerkiürítését" is a veszélyeztetettnek mondott területekről. A kiürítési kormánybiztosság, amelynek nevét a nyilas kormány „országos elhelyezési kormánybiztosságra" változtatta, még 1944 áprilisában létesült, hogy tervszerűen biztosítsa a „veszélyeztetett területeken" élők kilakoltatását. 1944 őszén a „tervszerű" kiürítés a szovjet hadsereg gyors támadása, valamint a lakosság magatartása miatt csődöt mondott.

A német fasizmust kiszolgáló nyilas kormány megpróbálta végsőkig kihasználni az ország embertartalékait. A nácik a totális mozgósítást és erőkifejtést hangsúlyozták, és parancsukat a nyilasok szolgaian igyekeztek teljesíteni. A hatalomátvétel után egymást érték a bevonulási hirdetmények. Már októberben bevonulásra köteleztek minden 1896 és 1923 között született tartalékos vagy valamilyen más oknál fogva katonai szolgálatot nem teljesítő férfit, továbbá az 1924-ben, 1925-ben és 1926-ban született leventéket. Kivételt csak a hadimunkán és hadiüzemekben dolgozó férfiak képezhettek. Egy nappal később ezt az általános mozgósítást visszavonták, és behívókkal, valamint újabb és újabb sorozásokkal kísérleteztek. Novemberben azonban ismét általános mozgósítást rendeltek el. Decemberben a vezérkari főnök két felhívásban fenyegette meg az ország férfilakosságát: fogjon fegyvert Budapest védelmében, mert aki nem engedelmeskedik, „annak szégyen és számonkérés lesz a sorsa". Amint a nyilasok végórája és Magyarország teljes felszabadítása közeledett, úgy növelték a bevonulásra kötelezett korosztályok számát. 1944 novem-

berében a 17 éveseket is besorozták, 1945 januárjának végén Somogy megye alispánja pedig „csekély mentesítéssel" katonai szolgálatra vonultatta be a 15—48 éves férfiakat. Az általános mozgósítás, az újabb és újabb felhívások, a bevonulási parancsot megtagadók elleni sorozatos razziák, a nyilvános akasztások, a különböző demagóg ígéretek ellenére a nyilasok alig tudták a nácik által követelt négy hadosztályt felállítani. Ezért elhatározták, hogy különböző önkéntes „elit" alakulatokat szerveznek. Így került sor a Szent László-hadosztály, a Hunyadi SS páncélos hadosztály, a Hungarista Légió és más hasonló alakulatok felállítására. Hamarosan kiderült azonban, hogy ezek a légiók nem a harcban, hanem — gazdáik példája nyomán — a rablásban, a fosztogatásban járnak élen. A nyilas parlament egyes tagjai is kénytelenek voltak tiltakozni a garázdálkodások ellen. „Mindenki úgy gondolt a Hunyadi páncélgránátosokra, mint akik példát fognak statuálni. Sajnos, úgy látszik, szedett-vedett vagányokból toborozták, úgyhogy Vas és Zala megye fellélegzett, amikor utolsó részlegüket is elszállították... Sajnos, egyik oldalon a ászlóját elhagyó honvédet látunk, másik oldalon pedig azt, hogy akikből hősöket akarunk nevelni, azok rablási alkalomnak tekintik a háborút." A nyilas képviselő ez egyszer igazat mondott...

A nyilas kormány megbízhatatlanság címén november elején átszervezte a Lakatos-kormány által a baloldali megmozdulások elfojtására, a partizánakciók leküzdésére, a rend és a nyugalom biztosítására felállított nemzetőrséget. Nevét is megváltoztatták Kisegítő Karhatalmi Alakulatokra — röviden Kiskára. Az átszervezés azonban nem hozta meg a várt eredményt, mert ezek az alakulatok sok helyütt, főként a fővárosban, az ellenállás legális fedőszerveivé és az üldözöttek rejtekhelyeivé váltak. Nem járt nagyobb sikerrel azoknak a rendeleteknek a végrehajtása sem, amelyek 14 évtől 70 évig védelmi és sáncmunkák címén munkaszolgálatra kötelezték a polgári lakosságot.

A nyilasok kezdetben a terrort a demagógiával, az akasztást a propagandagyűlésekkel váltogatták. Eleinte sok szó esett a szociális egyenlőségről és a „hungarista nagyhazáról", amelynek tervén megszállottként dolgozott a „nemzetvezető", rövid ideig a Várban, majd a Bakonyban, Farkasgyepűn — innét származik a

nyilasok új időszámítása: Gyepű I. A „nagyhaza" azonban nem növekedett, inkább szűkült. Decemberben Szálasi már Brennbergbányán tevékenykedett, immár a Gyepű II-ről küldte utasításait, tavasszal azután innen is futnia kellett az összeomlás szélén tántorgó náci birodalomba. A demagóg intézkedésekről annyit, hogy nagy hangon hozták nyilvánosságra a címek és rangok eltörlését, a nemzet minden tagjának teljes egyenjogúságát biztosító „hivatásrendek" felállítását. Novemberben még nagygyűléseket is szerveztek néhány nagyüzemben, például a Danuvia gyárban és a Weiss Manfrédban. Nagygyűlést tartottak a tatai bányászoknak, „hungarista nagytábort" szerveztek december elején Győrött. A budapesti Városi Színházban tartott december 4-i nagygyűlés szétrobbantása után azonban óvakodtak a tömeggyűlésektől. Ezután a „testvérek" csak szűkebb körben hangoskodtak. 1944 végére szétzilálódott az államapparátus. Az emiatt bekövetkezett fejetlenséget és zűrzavart ugyancsak az erőszak fokozásával próbálták ellensúlyozni.

Amint a nyilas demagógia mind hatástalanabbá vált, csupán a nyers terror maradt a söpredék fegyvertárában. Újabb és újabb terrorcsapatokat szerveztek. Ezek sorában említhetnénk a „fegyveres nemzetszolgálatot", a nyilaspárt kebelén belül a „rendfenntartó pártszolgálatot" és a „tábori biztonsági szolgálatot". Egyszerűsítették a rögtönítélő bíróság eljárási szabályait. A katonai parancsnokok szabad kezet kaptak a „gyáván viselkedő", szökött vagy az engedelmességet megtagadó katonák helyszíni felkoncolására. Felállították a Nemzeti Számonkérő Széket, mint legfelsőbb bíróságot, ez saját hatáskörében dönthetett a halálraítéltek kegyelmi kérvényeinek sorsáról. December 11-én Budapesten közös német—magyar rögtönítélő bíróságot állítottak fel, amelynek döntései alapján százszámra lőtték agyon az engedelmességet megtagadókat.

Találóan fogalmazza meg a nyilas söpredék végóráit az utolsó napokban kegyvesztett és a kormányzótanácsból és a kormányból is kiebrudalt Rajniss Ferenc, 1945 áprilisában Németországban írt, saját felelősségét tagadó naplójában. Miközben Szálasi, az „államfőt is helyettesítő miniszterelnök... szervezett, szervezett, szervezett... mezítlábas hívei a szociálpolitikát a saját bundás

és polcos felruházási akciójuknak tekintették... A géppisztoly lett a *komoly* szerzés eszköze." A sok nyilas legény „először a zsidókat fosztogatta ki, s ahogy elnehezedett a helyzet, figyelmét a kirabolható parasztságra összpontosította. Az okosabb és kitanult nyilasok beültek a gyárakba, bankokba, vállalatokba »ellenőrizni« a maguk által megállapított összegekért a termelést. A pesti utca szeme csalhatatlan. A mondást, hogy »nagypéntek nélkül nincs feltámadás« — így módosították: »nagy pénzek nélkül nincs feltámadás«!"

Hogy a nyilasok és a nácik terve mégsem valósulhatott meg, és Magyarország nem vált pusztasággá, az egyebek mellett a magyar nép fokozódó ellenállásának, az aktív és passzív antifasiszta küzdelem növekedésének köszönhető.

A Szálasi-puccs után a Horthy és a „kiugrási iroda" körül szerveződő, a különböző polgári illegális csoportokat is koordináló központ szétesett. A kiugrás előkészítésében részt vevők egy része csatlakozott Szálasihoz, vagy a kormányzó környezetével együtt Németországba távozott, mások a Margit körúti fegyházba, majd Sopronkőhidára kerültek. Sokan átmenetileg visszavonultak, hogy később ismét bekapcsolódjanak az ellenállási mozgalomba. Az illegális csoportok tagjai közül sok embert letartóztattak. Szinte teljesen felszámolták a Szent-Györgyi-csoportot s annak a folyamőrséggel szoros kapcsolatban álló katonai részlegét is.

A legnagyobb baloldali szervezett erőt képviselő szakszervezetek hivatalos betiltására nem került sor. A szakszervezetek legális tevékenysége azonban, amely a Lakatos-kormány idején fellendülőben volt, teljesen lehetetlenné vált. Megmaradt helyiségeiket a nyilaspárt vagy a katonaság foglalta el. Az üzemi szakszervezeti vezetőket, a bizalmiakat, sőt az egyszerű tagokat is, ha nem menekültek el, vagy a kollektíva nem védte meg őket, letartóztatták, elhurcolták, de a legjobb esetben is állandóan inzultálták. Szétesett a szakszervezetek felső vezetése. A vezetők egy részét, akik a kiugrás előkészítésében a polgári csoportok oldalán vettek részt, majd október 15-e után a munkásság ellenállásának szervezésébe valamilyen formában ismét bekapcsolódtak, elfogták, többet közülük meggyilkoltak. A nyilasok október 16-án, lakásának ajtaja előtt lőtték agyon Koltói Annát, aki már a puccs másnap-

ján a fegyveres ellenállás szervezéséről és a megszakadt kapcsolatok felvételéről tárgyalt. Október végén vagy november első napjaiban tartóztatták le Kabók Lajost, a Szakszervezeti Tanács megbízott főtitkárát és Karácsony Sándort, a vasasszakszervezet titkárát. Mindketten hallgatólagosan tudomásul vették a vasasszakszervezetben megindult illegális szervezkedést, és egyetértésükkel folyt a Weiss Manfréd-gyárak szabotázsa. A szabotázst november elején felfedezték, de már előbb, majd utóbb is elhurcoltak a gyárból több szakszervezeti vezetőt és a gyár igazgatóságának néhány tagját, s letartóztatták a szabotázsban részt vett munkáscsoportokat. A nyilasok nem tettek különbséget a szakszervezetek felső és helyi vezetői között. Sok vezető funkcionárius éppen azért került a nyilasok kezére, mert még október 15-e után sem akarta megérteni, hogy csak az illegalitás és az ellenállási mozgalomban való hatékony közreműködés az egyetlen járható út.

Átmenetileg a Magyar Front pártjainak kapcsolatai is szétzilálódtak. Az Intéző Bizottság folyamatos munkája megszakadt, véletlenszerűvé vált. Az a szervezett hálózat, amely közvetlenül a puccs előtt már mind nagyobb területre terjedt ki, s felölelte az ellenállás különböző irányzatainak és szervezeteinek egészét, átmenetileg meglazult. A puccs utáni hetekben csupán az illegalitás feltételeinek megteremtésére, a politikai üldözöttek bujtatására és saját soraik rendezésére került sor. Igen nagy volt a bizonytalanság, a csüggedés. Sokan csupán saját maguk vagy csoportjuk mentésére koncentráltak; kezdetben csak kevesen hittek a fegyveres ellenállás lehetőségében, kevesen vállalkoztak annak szervezésére.

A Kommunista Párt vezetősége október 15-e után világosan látta, hogy az ellenállás új szakaszba lépett. Nyilvánvalóan csökkent az a lehetőség, hogy a nácikkal olyan országos fegyveres felkelés útján szakíthatnak, amely a horthysta körök és a hadsereg zömére támaszkodhatna. A felkelés lehetőségét azonban a párt továbbra sem tartotta kizártnak. Éppen ezért a legfontosabb teendőnek tekintette október 15-e okainak és várható következményeinek feltárását, a puccs teremtette bizonytalanság megszüntetését, a tömegek mozgósítását. Szálasi hatalomátvétele

után a KP Központi Bizottsága röpiratban, majd október 28-án a magyar néphez intézett Nyílt Levélben fejtette ki október 15-e okait és a további feladatokat. A Kommunista Párt Központi Bizottsága a súlyos kudarcon is okulva azt sürgette, hogy a Magyar Front pártjai *teremtsék meg az általános nemzeti ellenállás megszervezésének feltételeit.* Véleményének a Nyílt Levélben is hangot adott. „Mint ahogyan végzetes hiba volt a bizakodó várakozás Horthyval kapcsolatban, éppen olyan végzetes hiba lenne minden tétlen várakozás a Vörös Hadsereg felszabadítására..." A tétlen várakozás egyet jelentene azzal, hogy a „Vörös Hadsereg csak az ország és a főváros romjait nyújthatná át a szabaddá és függetlenné lett, de időközben megtizedelt és koldusbotra juttatott magyar népnek". Október 15-e megmutatta a Horthyban vakon bízóknak is — hangsúlyozta a Nyílt Levél —, hogy nincs középút. Csak két lehetőség van: a nácikkal továbbra is együttműködni, tehát a pusztulást választani — vagy a nemzeti ellenállás, a Vörös Hadsereggel való szövetség, a szabadságharc útja. „Ma a harc vállalása kisebb áldozatokkal a békét és a szabadságot jelenti, a harc nem vállalása pedig azt, hogy a háború végiggázol minden hajlékon, tanyán, falun és városon..."

A Nyílt Levél gondosan elemzi a munkásosztály, a hadsereg, a parasztság, a polgárság és más társadalmi rétegek feladatait, az általános nemzeti ellenállás szerteágazó teendőit. Hangsúlyozza, hogy szervezetté kell tenni a nemzeti ellenállást az üzemekben, a falvakban, a hivatalokban és a hadseregben is. „Legdöntőbb, legnagyobb és legsürgősebb feladatunk a munkásság és honvédség közös harci frontjának kiépítése... a honvédség és munkásság együttműködése alapján a fegyveres nemzeti ellenállás, partizáncsapataink megszervezése." A honvédséget illetően továbbra is a tisztek és a katonák kezében van a helyzet kulcsa. A fronton, a hátországban megbéníthatják a hadigépezetet, átállásukkal és a frontszakaszok megnyitásával segíthetik a Vörös Hadsereget. Fegyverrel támogathatják a munkások és parasztok ellenállását, fegyveres gócok létrehozásával zavarhatják és leköthetik a német csapatmozdulatokat.

Döntőnek tartja a párt felhívása Budapest megmentésének tervszerű előkészítését. Ennek érdekében az üzemekben az ellen-

állási bizottságok és védőrségek felállítása a cél, ezúton a munkásságot be lehet vonni a termelés szabotálásába, megvédhetik a gyárak gépparkját és értékeit, meggátolhatják az értékek elhurcolását Németországba, sőt általános sztrájkot is szervezhetnek. A pártnak és a munkásságnak meg kell találnia a kapcsolatot a munkásszázadokkal, a Szálasi-bábkormány valamennyi fegyveres és polgári alakulatával, hogy belülről bénítsák meg azok működését, s fel is használhassák őket az ellenállás érdekében. A Nyílt Levél végül leszögezi, hogy a „tennivalók elvégzése a Magyar Frontba tömörült összes pártok és egyházszervezetek közös feladata. A KP és a Magyar Front vállalja a harcot, a harc szervezését és vezetését, amit a történelem parancsként rótt ki a magyar népre."

A Kommunista Párt a Nyílt Levél szellemében fokozta erőfeszítéseit. Mindenekelőtt Katonai Bizottságának szerepe és munkája figyelemre méltó. E bizottságban kétirányú, egymással szorosan összefüggő munka folyt: 1. Kis akciócsoportok szervezése, felfegyverzése és bevetése német- és nyilasellenes akciókra. 2. A fegyveres felkelés szervezése.

Az akciógárdák tevékenységét Fehér Lajos, a Katonai Bizottság tagja irányította. Kialakításukra, harci módszereik és feladataik megszabására két módszert alkalmaztak. Az egyik a nagyvárosi partizánharcra alkalmas kis létszámú, 3—6 főből álló diverziós csoportok szervezése volt. Ilyen módon szervezték az ismert Marót-, Laci- és Szir-csoportot. A másik forma később, Budapest körülzárása után alakult ki, főleg a főváros peremkerületeiben és elővárosaiban működő kisebb csoportok egyesülése és katonai osztagok csatlakozása útján. Ezek nagyobb létszámú, 40—60 fős katonai egységek voltak. Az utóbbiak létrehozására Kiss Károlyt jelölték ki, majd a Margit körúti fegyházból megszökött Földes László, Nonn György és mások kaptak hasonló megbízatást a párt Központi Bizottságától. A partizáncsoportok tevékenysége kezdetben inkább politikai és morális jellegű volt. Bátorították az ellenállást, növelték a nyilas tábor és az államapparátus bizonytalanságát, siettették a bomlást.

A Katonai Bizottság másik fő feladatát Pálffy György a következőkben foglalta össze: „*a)* A Kommunista Párt által megmoz-

gatható munkástömegek megszervezése, ezt Apró Antalon... és Barthán [Bartha Bertalan], a párton belül a vasasok vezetőjén keresztül irányítottam. *b)* A társadalom különböző köreiből (egyetemi hallgatók, nemzetőrségek, később kisegítő karhatalmi alakulatok, miniszteri s más hatósági tisztségviselők, tartalékos tisztek stb.) különböző ellenállási csoportok megszervezése, nyilvántartása, tájékoztatása, fegyverrel és anyaggal való ellátása. *c)* A honvédség különböző egységeinek beszervezése... Mindez a szervezkedés a Magyar Front által erre a célra alakított Felszabadítási Bizottság munkáján belül, illetve ahhoz csatlakozva folyt."

Október 15-e után Apró Antal elsősorban az építőmunkások körében szervezte a fegyveres felkészülést. Különböző helyiségekben, többek között az Aréna úti MÉMOSZ-székház pincéjében és a budai Bimbó utcában folyt a fegyveres kiképzés. A MÉMOSZ egyik kifizető helyiségében, ahol Somogyi Miklós, Apró Antal, Reszegi Ferenc, Kovács Ferenc főpénztáros és mások jöttek össze tanácskozásra, arról volt szó, hogy a munkásokat fegyveres felkelésre kell felkészíteni. Fegyvereket a szervezés alatt álló katonai zászlóaljaktól kell szerezni. A vasasszakszervezetben Bartha Bertalan vezetésével alakult illegális kommunista csoport készítette fel a vasas hadiüzemek, főként az angyalföldi gyárak, a Ganz Hajógyár, a Steyer Művek, a Láng Gépgyár, a Magyar Acélárugyár és a Philips Művek munkásságát. A fegyverek nagy részét a Lehel úti Steyer Művekből szerezték. Itt dolgozott többek között Biszku Béla, Kruzslák Béla és Gáspár Sándor. Sólyom László, a Katonai Bizottság tagja, a MÁVAG munkásaival és vezető tisztviselőivel teremtett kapcsolatot. Előkészületek folytak a MÁVAG fegyverkészletének megszerzésére és az ott dolgozó munkások felfegyverzésére. E terv végrehajtását a letartóztatások keresztülhúzták. Csepelen a „13-as bizottság" szervezte a munkások felfegyverzését és az ellenállás más formáit. Házi Árpád, Drapál János, Hullay Lajos és mások Kispesten, Veres József és társai Pesterzsébeten, Pogonyi Antal és Réti László Rákospalotán mozgósították a munkásokat.

A fegyveres ellenállás szempontjából a kommunisták a legfontosabbnak az úgynevezett nemzetőr-alakulatokba, majd ezek

megszüntetése után a Kisegítő Karhatalmi Alakulatokba (Kiska) meg a légoltalmi csoportokba való beépülést tartották. A párttól azt az utasítást kapták, hogy lépjenek be a Légoltalmi Kisegítő Karhatalom polgári fegyveres szervezetébe, továbbá a Kiskába is, és úgy dolgozzanak ezekben a szervezetekben, hogy adott alkalommal ezeket a párt utasítására fel tudják használni a fasiszták ellen. Az utasítás folytán igen sok kommunista lépett be a karhatalmi alakulatokba, vagy hozott létre ilyen „legális" csoportokat, így ezek később a fegyveres ellenállás legfőbb bázisai lettek.

Az ellenállás vidéki — főként a bányászközpontokban történő szervezését a KP a szeptemberi tatabányai letartóztatások után újjászerveződött Központi Bányászbizottságra bízta. A KB és a Bányászbizottság között a kapcsolatot továbbra is Döme Piroska tartotta. Október 15-e után megjelent a Harcoló Bányász második száma, amelyben részletesen elemezték a kiugrás meghiúsulásának okait. A bányászokat harci csoportok alakítására, az általános sztrájk előkészítésére hívták fel, és üzemenként, aknánként irányító-szervező bizottságok létesítését sürgették. Tatabányán is újjászerveződött a helyi kommunista csoport. A Bányászbizottság két tagja, Petőfalvi Lajos és Golup Rudolf a salgótarjáni szénmedencébe, Nédermann Ferenc pedig Pécsre utazott, hogy szervezzék, központi irányítás alá vonják az ellenállást. Golupék feladata volt az is, hogy kapcsolatot teremtsenek a szlovák partizánokkal. Pécsett az ellenállás még kezdeti szakaszában volt, de a kapcsolat felvétele kedvezően hatott az ottani kommunisták tevékenységére. Salgótarjánban szerteágazó szervezeteket találtak a Bányászbizottság tagjai, és sikerült összeköttetésbe lépniük a Losonc környéki partizánokkal is. Október végén mindhárom kiküldött szervező visszaérkezett a fővárosba, hogy a további teendőket megbeszéljék. Budapesten azonban a Bányászbizottság valamennyi tagja lebukott, ami igen érzékenyen érintette a vidéki ellenállást, de szétzúzni már nem tudta. A salgói szénmedence bányászai közül igen sokan beléptek a november végén érkezett Nógrádi-partizáncsoportba, sokan pedig a szlovák partizánokhoz csatlakoztak. Karancsalján november 23-án háromszáz bányász barikádozta el magát az egyik tárnában,

hogy ellenállásával megakadályozza a környék bányászainak elhurcolását. A nyilasok és a nácik kegyetlen bosszút álltak, több embert kivégeztek, de a bányászokat elhajtaniuk mégsem sikerült. Pécsett és a tatai szénmedencében az ellenállás csupán a tárnák és az üzemek védelmére, a telefon- és kábelvezetékek elvagdosására és a kiürítés szabotálására korlátozódott. Sárisápon a Zgyerka János vezetésével létrejött bányász-partizáncsoport hónapokon át zavarta a nyilasok és a nácik tevékenységét, és fontos információkkal segítette a Vörös Hadsereget.

Borsodban alakult ki a legeredményesebb vidéki ellenállási góc, ezt továbbra is a MOKAN-komité irányította. Ez a kommunista szervezet formáját illetően eltért ugyan a KP szervezte nemzeti ellenállástól, de tevékenysége azonos volt a Központi Bizottság által irányított csoportokéval. A MOKAN-komité megszervezte a gyárak fegyveres védelmét, megakadályozta a kiürítést és az értékes gyári berendezések elhurcolását, emellett az egyik miskolci nemzetőrszázad bevonásával a fasiszta csapatok ellen a sikeres akciók egész sorát hajtotta végre. Tevékenyen közreműködött a város felszabadításában. Eredményes ellenállás bontakozott ki az Ózdi Vasgyárban, a sajószentpéteri üzemekben és egyebütt.

Az ellenállási mozgalom kiterjesztésében a KP Központi Bizottsága továbbra is igen nagy szerepet szánt a kommunista fiataloknak. Már a párt szeptemberi újjáalakítása után napirendre került az a feladat, hogy megteremtsék a kommunista ifjúsági csoportok szervezeti egységét, és újjászervezzék az 1937-ben megszűnt Kommunista Ifjúmunkás Szövetséget. Az SZDP-vel megkezdett akcióegység-tárgyalásokon remény mutatkozott arra, hogy meg lehet teremteni a két munkáspárt közös ifjúsági szervezetét. A Központi Bizottság által készített okmánytervezetben a kommunista és a szociáldemokrata ifjúság *egyetlen és egységes* szervezetének, az Ifjú Szocialisták Szövetségének létrehozása is szerepelt. Az október 10-i megbeszélésen azonban e kérdésben nem sikerült megállapodásra jutni, ezért a kommunisták által javasolt egységes ifjúsági szervezet tervét levették a napirendről. Ezek után a KP úgy döntött, hogy a kommunista ifjúsági szervezet létrehozása céljából már korábban megkezdett munkát kell gyorsítani. Az előkészítésben a párt Központi Bizottságának meg-

bízásából Orbán László, a kommunista fiatalok részéről pedig Kende István, Koós Béla és Weinberger Miklós vett részt.

Október 28-án jelent meg a Kommunista Ifjúsági Szövetség újjászervezését bejelentő és harci programját ismertető dokumentum. A program a szövetség közvetlen feladataként jelölte meg a német megszállók és bérenceik kiűzését hazánk földjéről, tehát az ország teljes felszabadítását. Hangsúlyozta az erőteljesebb szervezkedés és cselekvés rendkívüli fontosságát. A közvetlen harci feladatok közül mindenekelőtt Budapest védelmét emelte ki. Sürgette az ifjúmunkás harci gárdák megalakítását a hadiüzemekben, a fegyveres felkészülés érdekében a beépülést a nemzetőr- és leventeszervezetekbe és a katonai alakulatok soraiba. Minden KISZ-szervezet egyben fegyveres harci gárda is — hangsúlyozta a felhívás —, éppen ezért gondoskodni kell arról, hogy minden politikai vezető mellett dolgozzon egy fegyverekhez értő ifjúmunkás is, aki társait felkészíti a fegyverek kezelésére. Így fejlődhetnek csak e gárdák „a spanyol, szerb, francia és egyéb testvéri szervezetekhez méltó" ifjúmunkás-milíciákká. Befejezésül közös munkára, együttes harcra hívták fel a magyar szabadságharcos ifjúság valamennyi rétegét: „Testvéri jobbot nyújtunk mindnyájuknak, meg kell teremtenünk *az egész magyar ifjúság harci frontját*. Minden ifjú, aki kész harcba szállni a szabad Magyarországért, szövetségesünk."

A felhívást követően megjelent a KISZ központi lapja, a Szabad Ifjúság. A KISZ röpiratok tömegével fordult a főváros fiataljaihoz, sürgetve bekapcsolódásukat az ellenállásba. A már működő ifjúsági akciócsoportok kiszélesedtek, sőt újak is alakultak. Tevékenységük jelentősnek nevezhető Angyalföldön, Újpesten, Csepelen, Pestszenterzsébeten, Kőbányán, Zuglóban és a volt Györffy-kollégisták között. Létszámuk elérte a 350 főt. Soraikból került ki a legnagyobb létszámú, mintegy húsztagú Ságvári-partizángárda, amely a Lendvai utca 2. szám alatti volt Volksbund-házból hajtotta végre rendszeres akcióit. Az V. kerületben tevékenykedett a kézigránátos támadásokra specializált „Homok" gárda; az újpesti KISZ-partizángárda kezdetben önállóan, később a KP újpesti szervezete által irányított partizánegységben működött.

A KISZ vezetői a fegyveres gárdák létrehozásán kívül az ifjúság egységes frontjának megteremtésén is fáradoztak. Első lépésként 1944 nyarán alakult meg a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma, amely később a KISZ diákszekciójaként szervezte a különféle diákszervezetek összefogását. Október végén a NED közreműködésével jött létre a Magyar Diákok Szabadságfrontja, amelyben a NED-en, azaz a Györffy-kollégium diákjain kívül részt vett a Horthy Miklós-kollégium és a délvidéki szerb kollégium diákjainak, továbbá a közgazdasági, a műszaki egyetem és a képzőművészeti főiskola hallgatóinak egy-egy csoportja. Nem volt a diákfront tagja, de együttműködött vele a Bölcsész Hallgatókat Segítő Egylet. A KISZ és a Magyar Diákok Szabadságfrontjának a szélesebb körű ifjúsági összefogás megteremtésére irányuló erőfeszítései 1944 novemberének második felében eredménnyel végződtek. Megalakult a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja, amely a KISZ és a diákfront mellett tömörítette azoknak a náciellenes csoportoknak a képviselőit is, akikkel a kommunista fiatalok már a háború kezdetétől bizonyos kontaktust teremtettek. Csatlakoztak például a Szabad Szó szerkesztősége körül tömörült parasztfiatalok (a Nemzeti Parasztpárt Ifjúsága), a különféle egyházi ifjúsági szervezetek (a Katolikus Ifjúsági Egyesület, a református Soli Deo Gloria és az evangélikus Luther Szövetség) néhány prominens képviselője. A közös ifjúsági szervezet belépett a Magyar Frontba.

A Magyar Ifjúság Szabadságfrontja 1944. november 22-i felhívásában fegyveres ellenállásra szólította fel az egész magyar ifjúságot: „Harcba szólítunk minden ifjúmunkást, diákot, parasztifjút, leventét és nemzetőrt, a köz- és magánhivatalok fiatal alkalmazottait, a fiatal diplomásokat, csatlakozzanak az ifjúság szabadságharcához! Mindenki a maga helyén szervezze az ellenállást fővárosunk és a Dunántúl megmentésére, akadályozza meg a németeket és magyar bérenceiket az ország kifosztásában, a magyar értékek megsemmisítésében, a lakosság elhurcolásában."

Az ifjúsági front tevékenysége jórészt propagandamunkára szorítkozott, de hiba lenne lebecsülnünk azokat a harci cselekményeket, amelyeket éppen e felhívások nyomán, sokszor önál-

lóan, a központi irányítástól függetlenül létrejött csoportok hajtottak végre. Különböző kisegítő fegyveres alakulatokban találkozunk ilyen csoportokkal. Így keletkezett a XIV/2-es kisegítő karhatalmi században belül a Füredi László és Rónai Ferenc vezette Vörös Brigád. Tagjai között a Kommunista Párttal és a KISZ-szel csak közvetett módon, jórészt röpiratok útján kapcsolatban álló kommunista és szocialista fiatalokat, művészeket, katonaszökevényeket találunk. Hasonló csoport volt a „Magyar Szabadságmozgalom" vagy másként Klotild utcai csoport is, amelyet Stollár Béla és Szakasits Antal fia, Szakasits György vezetett. E csoport kapcsolatban állt a kőbányai partizánokkal. Több tucat főiskolás és ifjúmunkás fiatal legalizálta fegyveres akcióit a vezérkar által a Szálasi-puccs után létrehozott, szélsőségesen ellenforradalmi Prónay-különítményben, majd a mintegy 120 antifasiszta fiatalt felölelő Görgey-zászlóaljban. Az egyetemi ifjúság haladó csoportjai számottevő szerepet játszottak abban, hogy az egyetemek és a főiskolák tanárainak és hallgatóinak, valamint az oktatási intézmények felmérhetetlen értékeinek Nyugatra hurcolása a kormány minden erőfeszítése ellenére is jórészt kudarcba fulladt.

A Kommunista Párt Központi Bizottságának a fegyveres harc fokozására tett erőfeszítései mellett az volt a legfőbb célkitűzése, hogy a náciellenes erők összefogásával és a Magyar Frontnál is szélesebb szervezet létrehozásával megteremtse a mindenekelőtt Budapest megmentését szolgáló fegyveres felkelés feltételeit.

A Kommunista Párt a már említett Nyílt Levélben világosan kifejtette, hogy az ellenállást a korábbinál szélesebb tömegbázisra kell építeni. Pontosan meghatározta az újonnan bevonandók körét. Október 15-e után a magyar társadalom minden becsületesen érző és hazáját szerető állampolgárának egyetlen politikai közösségben, a nemzeti szabadságharc frontjában van a helye — emeli ki több helyütt is a dokumentum. A legszélesebb nemzeti egységfront megteremtésére hívott fel a Kossuth Rádió is. Kezet kell nyújtani a nemzethű honvédtiszteknek, a MÉP-ből kivált németellenes képviselőknek, Horthy híveinek. Hasonló összefogást sürgettek a nyugati adóállomások is. Az angol rádió a párizsi magyarok helytállására hivatkozva szólított harcba: „Minden

magyar ember kötelessége megrövidíteni a szenvedés és pusztulás óráit. Az eredmény nem maradhat el, ha összefogva és a szovjet csapatokkal együttműködve teszi ezt. Budapesti munkások, diákok, tisztviselők, rendőrök, katonák és nemzetőrök, vállvetve forduljatok a nácik ellen, mentsétek, ami menthető!"

A hadsereg tisztikarának horthysta szárnyára Horthy proklamációján kívül elsősorban az 1. magyar hadsereg parancsnokának és törzskarának október 16-i üzenete, majd néhány nappal később Vörös János vezérkari főnök átállása és a hadsereghez, valamint a társadalom minden rétegéhez intézett felhívása volt nagy hatással. Mindkét felhívást százezerszámra szórták szovjet repülők a magyar állásokba és a hátországba, tartalmukat közölték a frontrádiók éppúgy, mint a Kossuth Rádió, a moszkvai, a londoni és más magyar nyelvű külföldi adások. Budapesten maguk az ellenállási csoportok is sokszorosították, és nagy tömegekben, főleg a hadsereg soraiban terjesztették a felhívásokat. A Horthy-barát katonai csoportoknak, az ún. „Magyar Honvédtisztek Szabadságmozgalmának" egyetlen illegális lapja, az Eb ura fakó is közli Vörös vezérkari főnök felhívását. A sorkatonákat és a tisztikar egy részét is felrázta a debreceni páncélioscsata, amelyben a 2. és a 3. magyar hadsereget szétverték, s a fasisztáknak ennélfogva az egész Tiszántúlt fel kellett adniuk. A Vörös Hadsereg közvetlenül Budapest alá érkezett, de nem csupán ez a pozitívum, hanem az is hatott a honvédségre, hogy a náci propagandagépezet a debreceni csatát fordulópontnak nevezte a magyarországi hadműveletekben. Természetesen még a vesztes ütközet *előtt*. A tisztikar sérelmezte, hogy a németek kivették a magyar tisztek kezéből a magasabbegységek feletti parancsnoklás jogát. Az egyik katonai röpirat megállapította: „Segéd nép lettünk hitleri fogalmazásban."

Október 15-e után az 1. magyar hadseregben több mint tízezer katona követte parancsnokának átállásra szólító szavát. Megszaporodtak az átállások a többi hadseregcsoportnál is. Nem egy katonai egységben csak súlyos fenyegetésekkel sikerült elérni, hogy Szálasira, a hírhedt „nemzetvezetőre" letegyék az esküt. Október közepétől a hadsereg vezérkarában, a katonai intézetekben és alakulatokban egy-egy tiszt köré csoportosulva sokan ke-

resték a kapcsolatot a náciellenes politikai csoportokkal, mindenekelőtt a Magyar Fronttal.

Amikor a Szálasi-puccsot követő első letartóztatási hullám lecsillapodott, a horthysta kiugrási kísérletben részt vett különböző csoportok ismét keresték egymással és az egyetlen politikai erőként jelentkező Magyar Fronttal az érintkezést. A Kommunista Párt röpiratait és a széles körben ismertté vált Nyílt Levelet kedvezően fogadták a polgári, főként a Horthy-barát csoportok. Érdemes megemlíteni, hogy novemberben a dr. Sinka Péter rendőr-segédfogalmazó vezette ellenállási csoport tagjainál a hatóságok megtalálták a párt Nyílt Levelének gépelt másolatát. A nyomozás kiderítette, hogy az iratot a csoport vezetője egy Bodnár nevű textil-nagykereskedő lakásán szerezte, ahol azt az „összegyűlt társaság előtt Timár József, a Nemzeti Színház színésze olvasta fel". A levelet egy szigorló orvostól kapták, majd sokszorosították. Számos visszaemlékezés utal arra, hogy a KP Nyílt Levele Szálasiék hatalomra kerülése után a megzavarodott és visszavonult csoportokat ismét politikai cselekvésre ösztönözte. Ilyen hatást keltett a Margit-híd november 4-i felrobbantása is. Sok náciellenes csoport addig úgy vélte: a háború elvonul felettük anélkül, hogy a front okozta sebeken túl nagyobb károk keletkeznének a nemzeti vagyonban. Ezek a Margit-híd felrobbanása után döbbentek rá arra, hogy az egész ország a híd sorsára juthat. Ez is arra késztette őket, hogy puszta létük megmentésén kívül legalább a főváros megvédéséért tegyenek valamit.

A Kommunista Párt természetesen tisztában volt a horthysta „ellenállók" harci értékével és politikai céljaikkal, de az adott időszakban *mindent alárendelt a legfőbb célnak, a német fasiszták és magyar cinkosaik elleni fegyveres harc kibontakoztatásának.* Kállai Gyula, aki a KP részéről igen sokszor tárgyalt e csoportokkal, és a legilletékesebb arra, hogy e körök akkori magatartásának rugóit és a párt állásfoglalását is körvonalazza, a következőket írja „A magyar függetlenségi mozgalom" című visszaemlékezésszerű könyvében: „Ezek az »ellenállási csoportok« azért léptek fel a németek ellen, mert látták, hogy Hitler csúfos veresége elkerülhetetlen, s nem akarták, hogy Hitler bukása maga alá temesse Horthyt és 25 éves rendszerét is. Ezek az »ellenállók«

október 15-én Horthy kezéből akarták átvenni a zászlót, s harcukban a magyar fasizmus külön érdekeit képviselték. Az ő harcuk tehát a Horthy-rendszer veszélyeztetettségében és előre látható pusztulásában gyökerezett és végső fokon a rendszer megmentésére irányult. Ezek az »ellenállók« akkor lettek a német fasizmus »ellenségei«, amikor a világpolitikai események szörnyű zajából már az ő fülük is kihallotta a Horthy-rendszer felett megkonduló lélekharang szavát. Céljuk nem az volt, hogy a népelnyomó Horthy-rendszert megdöntsék és a demokratikus fordulatot véghezvigyék, hanem az, hogy ... a népelnyomás rendszerét új alapokra fektessék... Az adott pillanatban azonban hátsó gondolataik ellenére is lehetett szerepük a németellenes harc jelentős kiterjesztésében..." Kállai Gyula értékelése találó, bár — mint látni fogjuk — kissé talán általánosít. E csoportokban ugyanis voltak olyan emberek is, akiket az adott pillanatban nem annyira a jövő féltése, mint inkább a jelen, a német fasizmus barbársága és a múlttal való következetes leszámolás szándéka vitt a harcba. Másrészt e csoportokban szép számmal voltak a dolgozó osztályokhoz tartozók, akiket az ellenállási készség, a harc vállalásának szándéka juttatott el e csoportokhoz. A Kállai rajzolta kép alapvetően igaz, a valóságos helyzet mégis differenciáltabb volt.

Október végén a Kommunista Párt a fegyveres ellenállás egységes politikai és katonai szervének létrehozására törekedett. Ezt a törekvést kezdetben akadályozta az, hogy a különböző polgári csoportok nemcsak hogy közeledtek a Magyar Fronthoz, hanem sürgették a Magyar Front kapuinak megnyitását. Nyilvánvalóan a Magyar Frontban szerettek volna elhelyezkedni és képviselethez jutni. Ez a szándékuk azonban a Magyar Front pártjainak ellenállásába ütközött. A haladó erők akkori álláspontját Kállai Gyula világosan ki is fejti: „A Magyar Front az akkori politikai élet hagyományos, politikai múlttal és jelentőséggel rendelkező antifasiszta tömegpártjait tömörítette, amelyekről nyilvánvaló volt, hogy a felszabadulás után hosszabb ideig, mint a politikai élet tényezőivel, számolni kell. Ezzel szemben — a különböző polgári csoportok — heterogén, ad hoc politikai alakulatok voltak. A Magyar Front és ezeknek a csoportoknak az összeolvadása,

a Magyar Front ilyetén való felhígítása helytelen lett volna; a bennük rejlő harci erő felhasználása, koordinálása viszont helyes törekvés volt."

A Kommunista Párt ebben a helyzetben azt javasolta, hogy hozzanak létre olyan közös központi szervet, amely a Magyar Frontot is magában foglalja. Ilyen céllal kezdődtek meg október végén — november elején a tárgyalások a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségével, a SZUMBE-val, a Magyar Márciusi Szövetséggel, a „kiugrási irodához" legközelebb álló Függetlenségi Mozgalommal és más csoportokkal. Ezek után a Magyar Front javaslatára megállapodtak abban, hogy a létrehozandó központi szerv élére Bajcsy-Zsilinszky Endrét állítják, aki ekkor a Vác melletti Csörög község közelében rejtőzött egy földbirtokosnál. A Magyar Front nem véletlenül javasolta e tisztségre Bajcsy-Zsilinszkyt. Bajcsy politikai pályafutása, a háború alatt az ellenállási mozgalomban betöltött szerepe, 1944. március 19-i bátor fellépése s az, hogy október 15-én, kiszabadulása után azonnal a közös teendőkről tárgyalt a Magyar Front vezetőivel, meggyőzte az ellenállási mozgalom pártjait, hogy Bajcsy-Zsilinszky a Magyar Front alapvető törekvéseit egy szélesebb összefogásban is érvényesíteni tudja.

Másrészt az is világos volt, hogy a Magyar Fronton kívül rekedt ellenállási csoportok Bajcsyt — ugyancsak múltjára és Horthy iránti feltétlen hűségére való tekintettel — elfogadják vezetőjüknek. A volt kormánypártnak, Horthy környezetének és a hadsereg főtiszti karának azok a tagjai, akik nemcsak a kommunistákat, hanem még Tildyt is „megbízhatatlannak" tartották, Bajcsy-Zsilinszkyben látták azt a vezető államférfit, aki bizonyos áldozatok árán még megmentheti a régi rendet. A németellenes tábornokokkal és tisztekkel Bajcsy-Zsilinszky a háború alatt kapcsolatokat épített ki — ezek tehát benne a katonapolitikust is tisztelték. Így a tárgyalások első szakasza, amely Bajcsy-Zsilinszky vezetésével egy közös szerv létrehozására irányult, sikerrel végződött.

A megállapodás értelmében Kovács Imre Makay Miklósnak, a Péti Nitrogénművekhez tartozó budapesti Nitrokémiai Intézet igazgatójának társaságában felkereste a bujkáló politikust, aki

azonnal vállalta a megbízatást és már másnap, november 5-én Budapestre jött Makay kocsiján. Bajcsy-Zsilinszky Endre álnéven, Bíró Zsigmond erdélyi menekült papírjaival, lakását állandóan változtatva kezdte meg tárgyalásait a Magyar Front pártjaival, a különböző csatlakozni akaró ellenállási szervezetekkel és csoportokkal. A Magyar Front és a Kommunista Párt megbízásából elsőnek Kállai Gyula tárgyalt vele, aki tájékoztatta Bajcsyt a Magyar Front álláspontjáról, az addigi tárgyalások eredményeiről és a közös szerv létrehozásának tervéről. Bajcsy ismét „teljes meggyőződéssel és lelkesedéssel" ajánlotta fel szolgálatait a közös ügy érdekében.

Az előzetes tárgyalások után, november 9-én a Nitrokémiai Intézet Nádor utcai székházában ültek össze a Magyar Front és a különböző szervezetek képviselői. A megbeszélésen Bajcsy-Zsilinszky nem volt jelen, őt és a Kisgazdapártot dr. Csorba János ügyvéd, a Kisgazdapárt országgyűlési képviselője, a Kommunista Pártot Kállai Gyula, a Nemzeti Parasztpártot Kovács Imre, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségét Dudás József, a Függetlenségi Mozgalmat Gyalukuti Soós Géza, a SZUMBE-t Pénzes Géza, a Teleki-kollégium diákjait pedig Hamm Péter képviselte. Az SZDP és a szakszervezetek képviselői — több visszaemlékezés szerint — technikai okokból nem vettek részt a megbeszéléseken, Szakasits Árpád azonban Bajcsy-Zsilinszkyvel közvetlen kapcsolatot tartott fenn. Csorba János üdvözlő szavai után Kállai Gyula méltatta a közös szerv létrehozásának, a politikai pártok és a különböző társadalmi csoportok összefogásának és közös fellépésének igen nagy jelentőségét. Hangoztatta, hogy a szervezetnek minél előbb a konkrét akciók útjára kell lépnie. Minden náciellenes erőt be kell vonni, s egyben mozgósítani is kell a nácik elleni harcra. Hosszabb vita után elfogadták a közös szervezet nevét: Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága. Abban is megállapodtak, hogy a bizottság elnöke Bajcsy-Zsilinszky Endre, helyettese pedig Csorba János lesz. A bizottságban minden pártot és szervezetet, a később csatlakozókat is egy-egy delegált képviseli. A Magyar Front a bizottságon belül igyekezett megtartani önállóságát és pozitívan befolyásolni az új szervezet munkáját. A bizottságban a Márciusi Magyarország, az Ellen-

állás című lap körül tömörültek is képviselethez jutottak. A Magyar Ifjúság Szabadságfrontja ugyancsak kijelölte a maga delegáltját Gyenes Antal kommunista egyetemi hallgató személyében, de az események következtében ő már nem vehetett részt a bizottság munkájában.

Az alakuló ülésen megvitatták az MNFFB sajtó- és propagandatevékenységét. Szó volt egy közös nyilatkozat kibocsátásának szükségességéről. Elhatározták, hogy a csoportokhoz kapcsolódó katonai személyekből katonai vezérkart állítanak fel, amely az MNFFB-nek alárendelten kidolgozza a fegyveres harc vagy a fegyveres felkelés katonai tervét, szervezi és irányítja a fegyveres alakulatokat, és felkészül a fegyveres felkelésre. Az alakuló ülés végén a legfontosabb teendőket és a bizottság fő célkitűzéseit a következőkben rögzítették:

„Történelmi felelősségünk tudatában, az előzetesen lefolytatott tárgyalások után elhatározzuk a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának létrehozását a következő alapelvek figyelembevételével: 1. A német és fasiszta bérencek kiűzése az országból és a dicsőséges Vörös Hadsereggel együttműködő nemzeti felkelés megszervezése. 2. Szabad, független, demokratikus Magyarország megteremtése. 3. Alapvető szociális változások előkészítése. 4. Szoros együttműködés az összes környező államokkal. 5. Legszorosabb baráti együttműködés hatalmas szomszédunkkal, a Szovjetunióval. Felhívunk minden politikai pártot, társadalmi egyesületet, szakmai és szakszervezetet, amely ezeket az alapelveket magáévá teszi, hogy csatlakozzon Felszabadító Bizottságunkhoz." Az okmány tehát a KP és a Magyar Front programja alapján rögzítette a bizottság alapvető célkitűzéseit.

A közvélemény egy része a bizottság megalakulásával majdnem egy időben értesült a történtekről. A Szabadságharc című illegális lap november eleji számában már beszámolt arról, hogy kialakulóban van az „összes politikai, katonai és társadalmi erőtényezők összefogása", amely „törvényes letéteményese mindazoknak a jogoknak, amelyeket... a kormányzó gyakorolni képtelen". A kormányzó proklamációjára hivatkozva szólítja harcba „az elnyomott, kirabolt és a harcterek vágóhídjára hur-

colt magyar népet". Az Ellenállás novemberi száma már hírt ad a bizottság megalakulásáról, amit a magyar ellenállási mozgalom „rendkívül jelentős fordulataként" értékel. Külön kiemeli azt, hogy a bizottságban a Kommunista Párt is jelen van. A bizottság megalakulásáról az Eb ura fakó novemberi száma is tudósít: közli, hogy a szervezet az összes demokratikus erőket tömöríti, és a németek elleni szabadságharc előkészítését és irányítását tekinti feladatának. „Mi is [azaz a Magyar Honvédtisztek Szabadságmozgalma — *P. I.*] ezentúl a közösség szolgálatába állítjuk lapunkat, s felszólítunk mindenkit, kövesse a Felszabadító Bizottság felhívásait."

Bajcsy-Zsilinszky még az előzetes tárgyalások idején elkészítette annak a felhívásnak a tervezetét, amellyel tudatni kívánták a bizottság megalakítását és körvonalazni akarták teendőit. A felhívástervezet jelentősen eltért az alakuló ülésen elfogadott programtól, ezért nagy vihart kavart. Bajcsy-Zsilinszky ugyanis az ellenállási mozgalom kiindulópontjának mindenekelőtt az SZDP és a Kisgazdapárt 1943. augusztusi megegyezését és azokat az erőfeszítéseket tekintette, amelyeknek e pártok a háború folyamán a parlamentben is hangot adtak. Bajcsy szerint a Kommunista Párt csak 1944-ben, a Magyar Front megalakulásakor csatlakozott az ellenállás fő erőihez. Nem Horthyt, hanem Kállay Miklós miniszterelnököt hibáztatta a német megszállás miatt, mert „nem tudta magát a katonai ellenállásra elhatározni". Felmenti Horthyt a felelősség alól az 1944. március 19-e után történtekkel kapcsolatban, mert szerinte kényszerhelyzetben vállalta a „helytállást, s ezt a nemzet közvéleménye jóváhagyta". Nem véletlen, hogy Bajcsy-Zsilinszky mentegeti Horthyt, és október 15-i tevékenységét felnagyítja, hiszen a felhívástervezetben világosan leszögezi: „Magyarország törvényes államfője ma is Horthy Miklós kormányzó, akit a nemzet felkelésre szervezkedő óriási többsége elismer."

A felhívástervezet világosan állást foglal a Magyar Fronton kívül rekedt csoportok által vitatott kérdésben, és leszögezi, hogy „a nemzet politikai hatalmának letéteményese a Magyar Front", ennek megfelelően Horthy fogsága alatt egyedül a nemzet többségét képviselő Magyar Front gyakorolja a felkelő nemzet poli-

tikai hatalmát". Egyben azt is megállapítja, hogy a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága — „a nemzeti felkelés és a szabadságharc minél gyorsabb ütemű megszervezésére, elindítására és megvívására" alakult közös akcióbizottság, s feladata csak a nemzeti felkelés idejére korlátozódhat. Hangsúlyozza, hogy a bizottságnak „mind döntőbb részt kell vállalnia Magyarország felszabadításának nagy művéből, teljes összhangban a szövetségesek háborús céljaival... mindenekelőtt pedig a diadalmas szovjet hadsereggel". Végül harcra hív minden tisztet, katonát, minden hazafit.

A felhívástervezet heves vitát váltott ki a bizottság tagjai körében. A horthysta csoportok ugyan üdvözölték a Horthy melletti határozott kiállást, de kifogásolták, hogy a felhívástervezet a magyar nemzet egyetlen alkotmányos képviselőjének a Magyar Frontot tekinti, s kizárja belőle a többi ellenállási csoportot. A Kommunista Párt sem értett egyet az ellenállás és a jogfolytonosság fenti értékelésével, hiszen az szöges ellentétben állt az 1944. október 2-i „Mit kíván a magyar nemzet?" című programjavaslatával. A KP képviselői e kérdésben most mégsem bocsátkoztak vitába, mert úgy látták, hogy a tervezet tartalma körül felmerült nézeteltérések élezése helytelen vágányra tolná az amúgy is sok ellentétet magában rejtő és a tényleges harcot elodázni akaró bizottság munkáját, és gátolná a legfőbb cél elérését, a németellenes harc fokozását. Ezért azt javasolták, hogy a bizottság a részletes, az eseményeket elemző felhívás helyett rövid, az egész nemzetet harcba hívó kiáltványt fogadjon el. Közölték azt is, hogy a KP éles hangú, a Horthy-proklamáció szellemétől eltérő és a partizánharcot szorgalmazó röpiratait, amelyeket a bizottság tagjai és Bajcsy-Zsilinszky is helytelenítettek, továbbra is terjeszteni fogják. Hangsúlyozták, hogy a KP a nemzeti összefogás legkövetkezetesebb hirdetője, de nem tehet olyan engedményeket, amelyek a náciellenes harc sikerét veszélyeztetik, s elkendőzik az uralkodó osztály felelősségét a történtekért. Így készült el november 10-én a bizottságnak a magyar néphez intézett felhívása, amely kiemeli: „Szálasi uralma alkotmány- és törvényellenes! A fegyverszüneti tárgyalások előkészítésével a jogfolytonosságot a Felszabadító Bizottság képviseli.

A Felszabadító Bizottság szervezi a nemzeti felkelést, és átvette a nemzet legális képviseletét." Mint ilyen, felhívással fordul a tisztviselőkhöz, munkásokhoz, parasztokhoz, polgárokhoz, diákokhoz, vasutasokhoz, katonákhoz és rendőrökhöz, hogy minden erővel akadályozzák a náci hadigépezet működését, s csatlakozzanak fegyveresen vagy anélkül a bizottság szervezés alatt álló hadseregéhez. Külön felhívással fordult a bizottság Budapest népéhez, s ebben a kiürítési és bevonulási parancsok megtagadására szólítottak fel mindenkit, külön hangsúlyozva, hogy a polgárság és a munkásság „óvja meg munkahelyét és munkaeszközét" és ne üljön fel a szovjetellenes rémhíreknek, mert senkinek ok nélkül nem lesz bántódása.

A KATONAI VEZÉRKAR LÉTREJÖTTE ÉS A FEGYVERES FELKELÉS TERVE

Az MNFFB politikai platformjának kidolgozásakor és nyilvánosságra hozatalakor, sőt már előbb is tettek intézkedéseket a fegyveres felkelés katonai előkészítésére. Említettük már, hogy a KP Katonai Bizottsága a partizáncsoportok szervezésén és irányításán, a munkásság mozgósításán kívül nagy jelentőséget tulajdonított a hadsereg soraiban végzett agitációnak. Nagyon fontosnak tartotta a Horthy-barát tiszteknek, az ő révükön pedig a legénységnek megnyerését és bevonását fegyveres akciókba. Ezekkel a tisztekkel már október 15-e előtt is volt kapcsolata, és ezek a nyilas államcsíny után is hűek maradtak Horthyhoz. Ezt a KP a Nyílt Levélben világosan ki is fejtette.

Október végén a Katonai Bizottság részben már meglevő kapcsolatai (pl. a budai Honvéd Tiszti Kórházban Kálló Ferenc esperes által irányítottal), részben pedig Révay Kálmán százados révén, aki a Platthy altábornagy által szervezett katonai ellenállás tagja volt, összeköttetésbe lépett több önállóan szervezkedő tiszti csoporttal, például Radványi Imre őrnaggyal. Radványi több tiszti csoport, a Hadik-laktanya, a Haditechnikai Intézet, a Honvédelmi Minisztérium anyagi főcsoportfőnöksége és a Légügyi Hivatal ellenállóinak munkáját koordinálta, és közben összeköt-

tetésbe került Nagy Jenő ezredessel. Nagy ezredes Dessewffy Gyula és Pfeiffer Zoltán útján kapcsolatba lépett a Magyar Fronttal, és tárgyalásokat folytatott a hadsereg egyes csoportjainak bevonásáról. Október végén érintkezésbe akart lépni a KP Katonai Bizottságával, hogy a munkásság és a kommunisták fegyveres csoportjainak bevonásáról tárgyaljon. Erre törekedett a Katonai Bizottság is. Radványi őrnagy közvetítésével november első napjaiban találkoztak, majd sor került a megbeszélésekre is. Nagy Jenő tiszti csoportjával először Rajk László, a Központi Bizottság titkára, később pedig Pálffy és Sólyom László tárgyalt. „A tárgyaláson a szervezkedés további módjait, a szükséges biztonsági szempontokat, a kidolgozandó terveket beszéltük meg — írja Pálffy —, illetve a párt nevében tájékoztattam a megjelenteket a párt által beszervezett erőkről, és ismertettem a párt felfogását az egyes kérdésekben." Nagy Jenő vallomásából ismerjük részletesebben a Rajkkal folytatott első tárgyaláson felmerült fontosabb problémákat. A tárgyaláson kiderült, hogy a világnézeti és a felfogásbeli különbségek ellenére Rajk az együttműködésre helyezi a hangsúlyt. Ismertette a munkásság mozgósításának, fegyveres felkészülésének addigi eredményeit. Őszintén feltárta, hogy a mintegy hatezer főt magában foglaló, szervezés alatt álló fegyveres munkáscsoportok katonai kiképzése hiányos, felszerelésük és fegyverzetük gyenge, ezek kiegészítése azonban különbözőképpen folyamatban van. Ehhez, valamint a munkásmilíciák vezetéséhez Rajk segítséget kért. Több kérdésben, például a munkásmilíciák és a fegyveres felkelés szervezését illetően nézeteltérések merültek fel, de ezek az együttműködést nem akadályozták.

Budapestre érkezése után Bajcsy-Zsilinszky is tárgyalt Nagy Jenővel, aki tájékoztatta őt a katonai előkészületekről és a további tervekről. Ezután hozták létre a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát, s ezt követte a katonai szervezkedés fellendülése. A bizottság ugyanis a fegyveres erők összefogására Katonai Vezérkar felállítását határozta el, amely a *bizottságnak alárendelten dolgozik, annak „politikai elgondolásait katonai vonalon hajtja végre"*, s kidolgozza a fegyveres felkelés katonai tervét. A bizottság elfogadta Bajcsy-Zsilinszky javaslatát, hogy a Kato-

nai Vezérkar parancsnokává Kiss János altábornagyot jelöljék, a néhány magyar tiszt egyikét, akik erre a szerepre alkalmasnak látszottak. Kétségtelen, hogy a választásnál az is közrejátszott, hogy a tábornok Bajcsy-Zsilinszky jóbarátja volt, de nem ez volt az alapvető ok. Kiss Jánosnak — bár 1941-ben nyugdíjazták — nagy tekintélye volt a horthysta tisztek körében. Családjának szabadságharcos múltja és a tábornok közismert németellenessége is fontos tényezőként esett latba. Kiss János már 1942-ben írott katonai elemzésében is a német vereséggel számolt, és sürgette a fokozatos elszakadást a náciktól. Bajcsy-Zsilinszky 1943-ban javasolta Horthynak és Kállay miniszterelnöknek, hogy a tábornoknak juttassanak fontos politikai szerepet. Többek között azt indítványozta, hogy Nagy Vilmos lemondatása után utódként gondoljanak Kiss Jánosra is. A tábornok 1943-ban tagja volt annak a hadbíróságnak, amelyet az 1942-es újvidéki vérengzés bűnösei ügyének tisztázására hoztak létre. Kiss egyes források szerint 1944 elején olyan katonai terven dolgozott, amely elősegíthette volna a náciktól való elszakadást. Kiss János tehát valóban alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a Katonai Vezérkar vezetője legyen.

Makay Miklós november 10-én Kőszegre utazott Kiss Jánoshoz, és közölte: „a budapesti baloldali pártokból alakított Felszabadítási Bizottság megbízásából keres fel, és felkérne, hogy a megalakítandó katonai, illetve karhatalmi erők parancsnokságát vállaljam... Én a megbízatást vállaltam és 11-én Budapestre utaztam. Az érintkezést Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Nagy Jenő ezredessel felvettem" — olvashatjuk a tábornok rövid vallomásában. Kiss János érkezése és az előzetes megbeszélések után kialakult a Katonai Vezérkar végleges összetétele. Kiss helyettese, egyben vezérkari főnöke Nagy Jenő lett. A személyi nyilvántartással, valamint a mozgalomhoz csatlakozó tisztek és a vezérkar közötti kapcsolatok koordinálásával, a különféle katonai csoportok beszervezésével, elosztásával és irányításával Tartsay Vilmos századost bízták meg. A vezérkar közvetlen munkájába (tervek előkészítése és kivitelezése, magas rangú tisztek megnyerése stb.) bevonták Németh Pál, Balássy Miklós, Beleznay István és Tóth István vezérkari tiszteket. Amikor azonban konkrét feladatok

megoldására került sor, ezek az emberek visszaléptek. Bekapcsolódott még Almásy Pál alezredes, továbbá Radványi Imre és Kővágó József százados.

A vezérkar Nagy Jenő elgondolásai nyomán dolgozta ki Budapest felszabadításának tervét. Ez három fő feladatot foglalt magában: 1. A német haderő visszavonulásának útjában felrobbantani a közlekedési vonalakat. 2. Megakadályozni a német hadvezetőség által elrendelt robbantásokat, különös tekintettel a főváros hídjaira, közműveire és gyáraira. 3. Minél hamarabb összeköttetést teremteni a szovjet haderővel, és a főváros elfoglalására megindítandó szovjet támadással egyidejűleg felkelést kell kirobbantani a munkásság körében, a beszervezett katonai alakulatok támogatásával.

A terv részletes kidolgozására és végrehajtására a vezérkar különféle csoportok szervezését határozta el. Az első ilyen csoport a vezérkari törzs volt. Magvát a fentebb említett vezérkari tisztek alkották. A vezérkari törzs feladatát a következőkben határozták meg: a személyi ügyek irányítása, a bevont tisztek és egységek felhasználása felkészültségüknek és erejüknek megfelelően, a beszervezett egységek feladatainak egyeztetése, közvetlen összeköttetés fenntartása az egységek vezetőivel. Meg kellett szervezniük a híradást is. A műszaki csoport a robbantásra előkészített hidak, műtárgyak, közüzemek és középületek robbantási tervének felderítését, a robbantás megakadályozását, illetve az utóbbit szolgáló tervek kidolgozását kapta feladatául. A harmadik, az anyagi csoport az élelem, pénz, gépkocsi, üzemanyag, fegyver, lőszer és egyéb szükséges hadianyag gyűjtését és tárolását, valamint elosztását végezte volna. A vezérkari törzs mellett külön — a katonai alakulatokkal foglalkozó — csoportot kívántak létrehozni a mozgalomhoz csatlakozni akaró vagy „csellengő" egységek beszervezésére. Végül a híradó csoport egy nagyobb hatótávolságú rádióállomás felállításával és üzemeltetésével a hírközlő rendszert építette volna ki. Az első két csoport, a vezérkari törzs és a műszaki csoport felállítása megtörtént. A többi csoport szervezése már csak napok kérdése volt.

A műszaki csoport november közepén ismertette tervét a főváros hídjainak, középületeinek, fontosabb objektumainak meg-

mentésére. E szerint a szovjet hadsereg előretörésekor, a német hídőrségek bevonultatása után, a hátrahagyott őrség beavatkozását megakadályozva ki kellett volna cserélni vagy használhatatlanná tenni a tölteteket, esetleg megsemmisíteni a villamos gyújtásra szolgáló huzalokat. A robbantásra alkalmatlanná tett hídfők és a középületek védelme erre a célra szervezett katonai egységekre hárult volna.

A vezérkar terve a főváros négy katonai körzetre való felosztását tartalmazta: 1-es körzet Csepel; 2-es a Duna-ágtól a Kerepesi útig (az úgynevezett délkeleti körzet); 3-as vagy keleti körzet (a Kerepesi úttól északra a Dunáig terjedt), végül a 4-es a budai körzet volt. Az 1-es és a 2-es körzet parancsnokát és kezdeti feladatkörét kijelölték. A csepeli körzet parancsnoka Kaffka tüzérezredes, a délkeleti körzeté pedig Schreiber Róbert őrnagy lett. Feladataik közé tartozott az üzemek, műtárgyak, útvonalak szemmeltartása, az útvonalak eltorlaszolási lehetőségeinek felmérése, a híradóberendezések felkutatása, kapcsolat a munkássággal, végül egy személyirányító állomás berendezése. A két körzet parancsnoka között is kialakult a kölcsönös kapcsolat.

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságával november 20-a körül egyeztetett részletes terv a következőképpen hangzott: „Amint a Vörös Hadsereg Budapest határához ér, a beszervezett csapatok, tisztjeik irányítása mellett, a felfegyverzett munkásság és polgárság segítségével, adott jelre megrohanják a német megszálló sereg irányító parancsnokságait, az Astoriát, a Royalt, a Ritzet, a Wien-szállót, a svábhegyi Gestapo-fészket, a német követséget, a nyilas minisztériumokat és a Hűség Házát. Más rohamalakulatok megszállják a postát, a MÁV Igazgatóságot, a pályaudvarokat és vasúti csomópontokat. Ismét más alakulatok birtokba veszik a Duna-hidakat... ártalmatlanná teszik az őrséget... megakadályozzák a robbantásokat. A terv szerint ezekkel az akciókkal egyidejűleg a harcoló csapatok Budapest déli részén megteremtik az összeköttetést az orosz csapatokkal, és azt mindaddig tartják, amíg a Vörös Hadsereg alakulatai beérkeznek a fővárosba és a magyar csapatokkal együttműködve megsemmisítik a német és nyilas egységeket."

A vezérkar tervének megfelelően az MNFFB elérkezettnek látta az időt arra, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen a szovjet csapatokkal, mindenekelőtt a 2. Ukrán Front főparancsnokával, Malinovszkij marsallal, másrészt érintkezésbe lépjen a szovjet kormánnyal, Molotov külügyminiszterrel. A bizottság szükségesnek tartotta, hogy a felkelés tervét egyeztesse a szovjet hadsereg Budapest felszabadítására vonatkozó tervével, erről szól a Malinovszkijhoz intézett levél. A Moszkvába induló küldöttség pedig a levél alapján „informálja a Szovjetuniót az MNFFB munkájáról", megbeszéli „a belső ellenállás és a szovjet csapatok közötti összeműködést, és kéri a Szovjetuniótól a Felszabadító Bizottság elismerését."

Bajcsy-Zsilinszky fogalmazásában november 19-én elkészült a Molotov külügyminiszterhez küldendő levél végleges szövege. A levél első része ismertette a Magyar Front, illetve az ellenállási mozgalom kialakulását, az október 15-i eseményeket, figyelmen kívül hagyva a magyar néphez intézett kiáltványtervezetben is felmerült aggályokat. A levél ezután megállapítja: „A Magyar Front a kormányzó személyének kikapcsolásával új elhatározás elé került. Mint a nemzet nagy demokratikus többségének képviselője, ezekben a válságos időkben a másik alkotmányos tényezőnek cselekvésből való kiesése folytán a Magyar Front maga vette kezébe a kormányzói kiáltvány realizálását, s ennek érdekében a német megszállók ellen való nemzeti felkelés megszervezését és vezetését. Megszervezte mindenekelőtt a Magyar Front pártjainak és a legértékesebb pártfölötti felkelő szervezeteknek kiküldötteiből a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát. Van szerencsém a Magyar Front és a Felszabadító Bizottság ama tiszteletteljes kívánságát tolmácsolni, hogy mielőbb szoros kapcsolat és együttműködés létesülhessen a Szovjetunióval és a szovjet-orosz hadsereggel és így a magyar felkelő erők minél eredményesebben vehessék ki részüket szegény, megpróbált hazánk felszabadításából." A levél további részében kérik, hogy a dokumentumban név szerint feltüntetett és a levelet átadó küldöttséggel „a következő és azokkal kapcsolatban adódó kérdéseinket" megtárgyalják:

„1. Azok a magyar csapatok, amelyek megnyitják a frontot a szovjet-orosz hadsereghez, ne tekintessenek hadifoglyoknak, ha-

nem külön seregtestekbe szervezve, magyar vezetés alatt vehessenek részt a szovjet-orosz hadsereg hadműveleti kereteiben a német birodalom ellen való harcokban.

2. Az 1941 óta szovjet-orosz fogságba került magyar katonák és volt munkaszolgálatosok a felállítandó magyar felkelő hadseregbe szerveztessenek, és így magyar vezetés alatt vehessenek részt hazájuk felszabadításában, valamint a német birodalom ellen való további harcokban.

3. Az így létesítendő magyar felszabadító hadsereg, melynek legfontosabb kiegészítő részét a még fel nem szabadított területeken, főleg Budapesten felállítás alatt álló munkáscsapatok alkotnák és általában a partizánharcokra önként vállalkozó magyar lakosság, láttassék el sürgősen szükség szerint megfelelő modern felszereléssel és fegyverzettel.

4. A felszabadított Magyarországon maradjon meg a polgári közigazgatás, beleértve a rendfenntartás szerveit is.

5. Építtessék ki gyakorlati összhang és együttműködés a magyar nemzeti felkelésnek felszabadított és fel nem szabadított területein küzdő erői, valamint a szovjet-orosz hadsereg erői között."

A levél befejező részében az együttműködés kialakítását és a segítség megadását sürgetik. A levelet Bajcsy-Zsilinszky Endre, a bizottság elnöke írta alá.

Kétségtelen, hogy a levélnek vannak súlyos ellentmondásai. Egyfelől csupán a kormányzó jogutódjaként kíván fellépni, és ebből következik, hogy a felszabadított területeken a horthysta államgépezet továbbélését, más szóval a társadalmi forradalom megfékezését szolgálja. A levél tartalma a burzsoá rendszer fenntartásának szándékát sejteti. Másrészt látnunk kell, hogy a bizottság és a vezérkar valóban vállalta a harcot, és ehhez akarta biztosítani a szükséges külső feltételeket, sőt tevékenységét nemcsak Budapest és a Dunántúl felszabadítására kívánta korlátozni, hanem a számba jöhető magyar erők mozgósításával az ország határain túl is részt vállalt volna a nácik elleni küzdelemben. Ebben alapvető a különbség a levél és a Horthy-féle proklamáció között. A levélnek ez a része nemcsak az illegális KP törekvéseinek felel meg, hanem a felszabadult területen szerveződő Magyar

Nemzeti Függetlenségi Front programjával és az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhívásával is egybevág. Mind a vezérkar tervéből, mind a levélből külön ki kell emelni azt a fontos megállapítást hogy a felkelés során támaszkodtak volna a munkásalakulatokra és a partizánharcosokra, sőt modern felfegyverzésükhöz segítséget is kérnek a szovjet csapatoktól. A levél ellentmondásossága az antifasiszta erők közös frontjában jelentkező különböző társadalmi érdekek ellentmondásosságából fakad, amint abból fakad a cselekvés, a feladatok végrehajtásának értelmezése és vállalása közötti lényeges eltérés is.

A felkelés terve tehát valóban nagyszabású volt. A kérdés az, mennyire számoltak a lehetőségekkel, hogyan, milyen erőkkel kívánták a tervet realizálni. A bizottság megalakulása és a vezérkar létrejötte után — forrásaink szerint — Budapesten megindult a felkelés vezérkarának kiválogatása. Súlyos katonai és politikai helyzetben általában tobzódnak még a letűnő idők legsötétebb erői, de már jelen vannak az eljövendő társadalmi változás jegyei. Ilyenkor jelennek meg a politikai kalandorok, a számítók, az egzisztenciájukat átmenteni törekvők, de a történelem színpadára lépnek a jövő hordozói, a társadalom egészséges elemei is, akiket éppen az események késztetnek arra, hogy a cselekvés útját válasszák. Ez a kettősség és a felkelés *puccsszerű* végrehajtásának terve nyomta rá bélyegét a szervezésre, ez okozta a nagyszerűnek igérkező vállalkozás kudarcát is.

A mind nagyobb számban jelentkező tisztek csatlakozása például a legtöbb esetben csupán egyéni, sőt formai jellegű volt. Ezért történt, hogy ha egyeseket a vezérkar a felkelés tervével összefüggő feladatokkal bízott meg, akadtak közöttük, akik feladatukat nem teljesítették, vagy nem megfelelően jártak el. Így volt ez Almásy alezredes esetében is, aki nem teljesítette azt a fontos megbízást, hogy utazzon az 1. hadsereghez, és nyerje meg a mozgalom számára a hadsereg új vezérkari főnökét. Almásynak kellett volna rábírnia ezt az embert az erősen demoralizálódott hadsereg átállására és a front megnyitására. Feleslegesen sok időt fordítottak az ellenállók magas rangú tisztek beszervezésére. Ugyanakkor elhanyagolták az egységek megnyerését, a sorkatonákat nem bízták meg konkrét feladatokkal. Sokszor elő-

fordult, hogy a beszervezett tisztek távolmaradtak a megbeszélésekről vagy rendszertelenül jelentek meg, és munkájuk során a konspiráció minimális szabályait sem tartották be. Jelentkezésükkor legtöbbször az sem derült ki, hogy a csatlakozott tisztek mögött milyen és mennyire megbízható erők állnak, és ezek valóban felhasználhatók-e. Ezért ma már szinte lehetetlen megállapítani, hogy a vezérkar pár hetes működése során ténylegesen milyen katonai erőkkel rendelkezett. Arról azonban tudunk, hogy az ellenállók nemcsak a fővárosban, hanem a Dunántúlon is több alakulattal álltak kapcsolatban, például a hajmáskéri tüzérosztállyal és a tatabányai légvédelmi egységekkel. Összeköttetésük volt Szentendrével és a délvidéki Apatinnál állomásozó nagyobb magyar egységekkel, a budaőrsi, a Székesfehérvár melletti katonai repülőtér tisztjeivel. Budapesten több Kiska-alakulat jelentette be csatlakozását. Így a Thököly úton, majd az Abonyi utcában állomásozó XIV/2-es Kiska-alakulat a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségén, a Vilmos-laktanyában alakult XIII/1-es Kiska-zászlóalj pedig az Ellenállás című lap körül szervezkedőkön keresztül érintkezett a vezérkarral. A nácik elleni harcban később mindkét alakulat jelentős szerepet töltött be. Különböző szálakkal kapcsolódtak a felkelés vezérkarához a VII., a VIII. és a XIII. kerületi rendőrparancsnokságon létrejött ellenálló csoportok. A Kiska maga is gyűjtőhelye volt az egyénileg vagy csoportosan jelentkező katona, munkaszolgálatos és „civil" ellenállóknak. A mozgalomhoz csatlakozó és a szervezés alatt álló fegyveres csoportokat több minisztériumban és a városházán is számon tartották.

Sok gondot okozott a bizottságnak, főként pedig a Katonai Vezérkarnak, hogy a különböző polgári csoportok útján jelentkező fegyveres alakulatok valóban léteznek-e, és meg lehet-e bennük bízni. Érdekes és jellemző példa erre a SZUMBE-n keresztül bekapcsolódó „Topa-féle partizánegység" szerepe. Nagy Jenő és tiszttársai megbeszélésén, még a vezérkar megalakulása előtt, jelentkezett Topa János. Topa négyezer felfegyverzett partizán parancsnokának adta ki magát, s azt állította, hogy akció esetén további nyolcezer embert tudna felvonultatni. Közölte azt is, hogy kapcsolatban áll Malinovszkij marsallal, és a szovjet pa-

rancsnokkal egyeztetett tervek szerint november 7-én (később Topa 17-éről, majd pedig egy 20-a után meghatározott időpontról beszélt) a szovjet csapatok támadásával összehangolt felkelést kell kirobbantania Budapesten. Közölte, hogy a peremkerületek munkásait Stolte Istvánnak és a SZUBME helyi szervezeteinek útján szervezi, és Kispesten, Erzsébeten, Csepelen, Kőbányán a felkelés előrehaladott stádiumban van. Nagy Jenő bizalmatlanul fogadta ezt a szépen hangzó bejelentést, a tisztek többsége azonban szorosabb kapcsolatot javasolt. Nagy Jenő a végleges döntés előtt a KP Katonai Bizottságához fordult, és információkat kért. Pálffyék informálták, hogy az általuk ismert Stolte Istvánt a KMP-ből a harmincas években megbízhatatlansága, kalandor természete, anarchista nézetei és egyéb okok miatt kizárták. A kommunisták azt is kétségbe vonták, hogy ilyen nagy partizánegység létezhet Budapesten. Pálffyék ennélfogva azt javasolták, hogy Topával szakítsák meg a kapcsolatot. Nagy Jenőék a közvetlen érintkezést valóban felszámolták, de Mikó Zoltán vezérkari századoson, a VKF 2. osztályának partizánelhárító tisztjén keresztül, aki az ellenállási csoportok munkájában szeptember óta tevékenyen részt vett, Topával továbbra is összeköttetésben maradtak. Topa és Stolte azonban nemcsak a vezérkarban, hanem az említett munkáskerületekben is súlyos zavarokat okozott. A fentiekhez hasonló érvekkel próbálták ugyanis megnyerni azokat a munkáskollektívákat, amelyek spontán módon, lelkiismeretükre hallgatva kezdtek hozzá az ellenállás szervezéséhez. A zavart csak növelte, hogy e kerületekben nemcsak a Kommunista Pártnak, hanem a Demény-frakciónak is erős befolyása volt. A párt és a frakció törekvései lényegesen különböztek, Topa és társai a harcot vállaló, központi irányítás nélkül szervezkedő munkáscsoportokat mégis kalandor céljaik szolgálatába állíthatták. Adataink szerint Topáék szervezeteket hoztak létre a MÁVAG-ban, az Egyesült Izzóban, a Karosszéria Gyárban és a Valéria-telepen. Az Aréna út 86/b. számú házban „központot" nyitottak, ahol a tömegesen jelentkező szökött katonákat, munkaszolgálatosokat, üldözötteket hamis okmányokkal látták el. Összeköttetésük volt több nemzetiségi munkásszázaddal, főként a szerbekkel, akiket annak idején a „kiugrási iroda"

is be akart vonni, de tárgyaltak bujkáló lengyel tisztekkel is. A SZUMBE vezetői, illetve Topa és Stolte „vezérkara" között állandósultak a megbeszélések. Ezeken legtöbbször a fegyveres felkeléssel kapcsolatos teendők kerültek szóba. A tárgyalások résztvevőinek egy része kételkedett ugyan Topa és Stolte szavaiban, de a megjelenteket mégis minden alkalommal lenyűgözte Topa és Stolte nagyszabású terve, ékesszóló érvelése. Ma már szinte lehetetlen megállapítani, milyen szándék is vezette valójában Topát és társait. Hogy sem partizánalakulataik, sem szovjet kapcsolataik nem voltak, s a fegyveres felkelés terve is jórészt megtévesztő célokat szolgált, az bizonyítható. Topa János később, Kiss János perében, amikor tanúként hallgatták ki, maga vallotta be: „Ő nem partizán őrnagy, illetve vezető, csupán barátai és társasága nevezi annak. Csapatai, illetve fegyveresei nincsenek, ő csupán dicsekedett Nagy ezredes előtt, hogy ilyenekkel rendelkezik. Olyan mozgalmat szervezett, amely a szegedi Szent-Györgyi-mozgalomhoz kapcsolódott volna, amellyel Fisch Emil útján került összeköttetésbe." A visszaemlékezők egy része úgy véli, hogy a szervezkedés mögött a VKF 2. osztálya állt, amely beépített emberein keresztül próbált az ellenállási mozgalom központjának nyomára bukkanni, és az egész mozgalmat így akarta felszámolni. Ma már igen nehéz az események pontos felderítése, az előzmények és a történtek alapján azonban feltevéseink jórészt igazolhatók.

A Demény-frakció a Kommunisták Magyarországi Pártja révén ugyancsak a SZUBME-n és más csoportokon keresztül vette fel az összeköttetést az MNFFB-vel és a vezérkarral. Mind a bizottságban, mind a vezérkarban a Kommunista Párt képviselőinek szegezték a kérdést: „Tulajdonképpen melyik az igazi kommunista párt Magyarországon? Melyik álláspontja tekinthető a nemzetközi kommunista mozgalom által is elfogadottnak? Melyiket ismeri el a Szovjetunió?" A párt tisztázta ugyan a felmerült aggályokat, a bizonytalanságot mégsem sikerült teljesen eloszlatnia. A Demény-frakció azonban nemcsak a bizottságban, hanem a kommunistákkal és az antifasiszta erőkkel szimpatizálók körében, főként a munkások között támasztott zavart. A frakció platformja és tevékenysége nemcsak 1944 végén, hanem már korább-

ban is akadályozta a munkásosztály forradalmi szárnyának egységes fellépését, és zavarta a kommunisták és a párttal szövetséget keresők közötti együttműködést. A Demény-frakció programja a Magyar Front pártjaiban és a náciellenes csoportok sorai között újra meg újra kétségeket támasztott: vajon a kommunisták által szorgalmazott együttműködés nem csupán megtévesztő taktika-e, vagy pedig valóban a párt politikájának lényeges alkotóeleme? Most, amikor a frakció már az ellenállás központi szerveinél is jelentkezett, a Vörös Hadsereg pedig a főváros határán állt, e probléma tisztázása még fontosabbá vált, nemcsak az ellenállás, hanem a felszabadult ország jövőbeli politikai és társadalmi fejlődése szempontjából is.

Demény Pál, a frakció vezetője a Tanácsköztársaság idején, majd a húszas években a KIMSZ egyik irányítója volt. A húszas évek második felétől azonban fokozatosan szembekerült a KMP politikai célkitűzéseivel, majd frakciós szervezkedésbe kezdett. Tevékenységének káros jellege a harmincas évek második felétől még erősödött is, amikor a párt a népfrontpolitika útjára lépett, szervezetei pedig hibás döntések következtében megszűntek. A Demény-frakció a proletárdiktatúra programjának kisajátításával megnehezítette a KMP új politikájának megértését, másrészt a KMP-vel kapcsolatokat kereső munkásokat a frakcióhoz kapcsolta, anélkül, hogy a csatlakozók tudták volna, az igazi kommunista párthoz találták-e meg az utat. Pestszenterzsébeten, Csepelen, Kispesten, Kőbányán, tehát a munkásosztály fellegváraiban a frakció erős politikai és szervezeti befolyásra tett szert, és később, amikor megkezdődött a KMP újjászervezése, ezeken a területeken megakadályozták a kommunista sejtek létrehozását. A frakció azonban nemcsak a KMP szervezeti erősödését gátolta, hanem a párt antifasiszta nemzeti összefogást sürgető politikájával ellentétes nézeteket hirdetett, például a proletárdiktatúra közvetlen megteremtését. Ezzel jelentős tömegeket vont el a függetlenségi mozgalomtól.

A Szálasi-puccs után Deményék a KMP nevében több röpiratot adtak ki. A röpiratokban ugyan a kiürítést, a gyári berendezések elhurcolásának megakadályozását, a hadianyaggyártás szabotálását és a fegyveres harcot (tehát a KP követeléseit) hir-

dették, néhány alapvető kérdésben azonban röpirataik lényegesen eltértek a Kommunista Pártétól. A KP az általános sztrájk *előkészületeire* szólította fel a munkásosztályt, a Demény-frakció viszont 1944. november 6-ára — minden alaposabb előkészület nélkül — általános sztrájkot hirdetett. Feltehető, hogy ez a felhívás a Topáék által november 7-ére tervezett felkeléshez kívánt kapcsolódni. A független, szabad, demokratikus Magyarország programja helyett, amelyet a KP-nek még az MNFFB-ben is sikerült elfogadtatnia, Deményék a független, szabad, szocialista Magyarországért szálltak síkra. A frakció röpirataiban ilyen megállapításokkal találkozunk: „Moszkva partizánokban gondolkozik!" „Aki tovább dolgozik, az háborús bűnös!" „Ki az utcára! Éljen a politikai tömegsztrájk!" Sőt ilyeneket is olvashatunk: „A Duna az utolsó elválasztóvonal a hitlerizmus és a szocializmus között. Aki átszökik a Dunán, az a németekhez pártolt." A Demény-frakció felhívásai a tömegesen elszaporodó egyéni röpiratokkal együtt, amelyekben „Szovjet-Magyarország" és „Szovjet-Európa" megteremtését hirdették, a szovjetellenes, nyilas demagógia keltette rettegés közepette ugyancsak kedvezőtlen irányban hatottak.

A Demény-frakció tevékenységének megélénkülése és a zavart keltő röpiratok arra késztették a Kommunista Párt Központi Bizottságát, hogy közvetlen tárgyalásokat kezdjen a frakció vezetőivel. A KB elhatározásában más körülmények is közrejátszottak. Először: a Demény-frakció tagjai között sokan voltak olyanok, akik síkraszálltak a KP-val való együttműködésért. Nem egy helyen — mint pl. a csepeli „13-as bizottságban" — a helyi szervek között már létre is jött az együttműködés. Másodszor: a frakció a tagok nyomására feladta azt a korábbi álláspontját, hogy antifasiszta akciókban nem vesz részt. A frakción belül ebben az időben már voltak olyan csoportok is, amelyek kapcsolatokat kerestek a szlovák partizánokkal, és egy nagyobb partizánegység létrehozásán, majd Szlovákiába juttatásán fáradoztak. Tervük egyébként a lebukások miatt sikertelen maradt. Végül a frakció egyes vezetői (Drahos Lajos és Mihala Gyula) tárgyalni akartak a párt Központi Bizottságával. Mindez október végén, illetve november elején lehetővé tette, hogy megindul-

hassanak a tárgyalások. A megbeszéléseken a pártot Péter Gábor és Rajk László képviselte, később bekapcsolódott a tárgyalásokba Kiss Károly és Kovács István is.

A tárgyalások egyik feltétele az volt, hogy Demény Pál nem vehet részt a megbeszéléseken. Ezt a partnerek elfogadták, később azonban kiderült, hogy Demény „Molnár" álnéven minden megbeszélésen jelen volt. A deményisták azt szerették volna elérni, hogy a párt és a frakció kompromisszumos platform alapján egyesüljön, a két szervezet vezetőiből pedig hozzanak létre közös irányító központot. A javaslatot a KP képviselői határozottan visszautasították. Többszöri tárgyalás, hosszabb viták eredményeként végül — főként a frakció tagjainak sürgetésére — kedvező megállapodás született. A határozatot a Szabad Nép decemberi számában nyilvánosságra is hozták. A határozat kimondta: a Demény-féle szervezkedés kezdettől fogva frakciós jellegű, noha tagjai és vezetői részéről jóhiszeműséget tapasztalhattunk. Ha azonban frakciós tevékenységüket e megállapodás után sem szüntetnék be, „a nemzetközi munkásmozgalomban példátlanul egyedülálló frakcióvá süllyednének le". A dokumentum továbbá leszögezte: sem a frakció tagjai, sem vezetői nem tekinthetők a KP tagjainak, hanem később, munkájuk alapján bírálják el, felvehetők-e a pártba. A frakció és annak minden szervezete azonnal feloszlik, tagjai pedig a KP utasításának szellemében dolgoznak.

A megállapodás, bár Demény több pontját főleg a felszabadulás napjaiban nem tartotta be, kedvező hatással volt a munkáskerületek ellenállásának erősödésére. A MNFFB és a Katonai Vezérkar működése idején ez azonban még nem éreztethette hatását, mivel a végleges megegyezés a nézeteltérések miatt elhúzódott. Annak ellenére, hogy a KP képviselője, Rajk László, a tárgyalások kezdetén arra kérte a frakció vezetőit: a Katonai Vezérkarral csak a párton keresztül tartsanak kapcsolatot, Deményék ezt a tanácsot nem fogadták meg. Továbbra is tárgyaltak Kiss Jánossal, és nagyszámú felfegyverzett munkást ajánlottak fel. Ennélfogva Rajk, Kállai és Pálffy — a frakció és a KP között folyó tárgyalásokra hivatkozva — kérték a bizottságot és a vezérkart, hogy Deményékkel szakítsák meg a közvetlen kapcsolatot.

A szakítás azonban nem lehetett teljes, bizonyos közvetett érintkezés továbbra is fennmaradt. A Katonai Vezérkar feltehetően a Topa és a Demény-frakció által felajánlott partizán- és munkásegységeket is számításba véve döntött úgy, hogy a szovjet csapatok előtt Csepel térségében nyitják meg a frontot. Nem tekinthető véletlennek, hogy éppen e területek katonai körzeteinek élére jelölték ki a parancsnokokat. A Topa és Demény által felajánlott, a Topa esetében nem is létező fegyveres erők tehát a tervekben létezőkként szerepeltek.

A Katonai Vezérkar mindvégig előnyben részesítette a tárgyalásokat, és elhanyagolta az operatív, a tényleges szervező munkát. A vezérkar nem tudott mit kezdeni a tömegesen jelentkező katonaszökevényekkel és a kisebb katonai egységekkel. Ezek a csoportok konkrét feladatokat kértek, „hogy ne pocsékolják az időt hiába". Tartsay mint személyirányító tiszt, aki e problémával gyakran találta magát szemben, többször hangsúlyozta, hogy a hozzá fordulóknak nem tud konkrét feladatot adni, s egyre csak azt hajtogatta: jelentkezzenek később. Tartsay álláspontja ennélfogva súlyosbította a lebukás veszélyét, másfelől a csatlakozók kedvét szegte. A Katonai Vezérkar munkamódszere nem véletlen műve volt, hanem azzal függött össze, hogy a felkelést meghatározott időben *puccsszerűen*, a beszervezettek együttes akciója útján akarta végrehajtani.

A felkelés ilyenfajta megoldását a Kommunista Párt képviselői és a bizottság más tagjai is kifogásolták. A párt kezdeményezésére e kérdésben összeült az „egyeztető értekezlet", amelyen a bizottság elnöke, Bajcsy-Zsilinszky Endre, a KP titkára, Rajk László, és a Katonai Vezérkar vett részt. A megbeszélésen megvitatták a hadsereg és a munkásság együttműködésének konkrét feladatát. Rajk László helytelenítette a fegyveres felkelés kirobbantásának puccsszerű tervét. Rajk azt javasolta, hogy a központi szervezéssel egyidőben meg kell kezdeni a kisebb harci csoportok fegyveres akcióit, s ezekbe kell bekapcsolni a jelentkező egyéneket és csoportokat. A konkrét harci tevékenység minden bizonnyal megnöveli majd a csoportok önbizalmát, az elért sikerek vonzást gyakorolhatnak a habozókra, végül zavarják a fasiszták intézkedéseit. A Rajk által kifejtett álláspontot a Szabad

Népben is nyilvánosságra hozták. „A Kommunista Párt tisztában van a felelősséggel, amivel osztályának és népének tartozik, amikor hozzányúl ehhez a döntő kérdéshez — olvashatjuk a »Fegyveres harcot!« című cikkben. — Minden elkövetett hiba, kapkodás, elsietett akció csak a Gestapo provokációinak és a varsói vérengzéshez hasonló eseteknek nyitna utat. A legnagyobb veszély mindenekelőtt az, hogy a társadalom jelentős rétegei, különösen az értelmiség és a tisztikar a fegyveres harc szervezését összetéveszti és azonosítja a fegyveres »puccs« szervezésével. Úgy képzeli el a dolgot, hogy egyetlen gombnyomásra az egész országban egy és ugyanabban a pillanatban robbanhat ki felkelés... Ez az út járhatatlan, nem helyes és végzetes. Nem helyes, mert nem harcokban kipróbált, hanem csak feltételezett erőkre alapítja egész tervét. Éppen ezért, még ha eljutna is a cselekvéshez, a leggyönyörűbben kidolgozott tervek mellett is teljes csőd fenyegeti... A magyar nép fegyveres felszabadító harca nem puccsszervezkedésből, nem összeesküvés alapján, hanem a tömegek apró harci csoportjainak napi harci vállalkozásain keresztül nőhet ki általános jellegűvé. A központi vezetés és tervszerűség szükséges, de ennek mindig nap nap után megnyilvánuló és növekvő harcos erőkre kell felépülnie. Ez az útja a harc kiszélesítésének és átváltoztatásának általános jellegűvé..." A Kommunista Párt javaslata látszólag lassúbb megoldást jelentett, mint a vezérkaré, a rendkívül sürgető és kritikus helyzet ellenére mégis járhatóbb, eredményesebb útnak ígérkezett. A vezérkar ugyan nem fogadta el a párt javaslatait, de Nagy Jenő, aki a vezérkar tényleges vezetője volt, változtatni kívánt a szervezkedési elveken. Többek között ezért hívtak össze megbeszélést Tartsay lakására 1944. november 22-én este.

November 20-a körül zajlott le a Malinovszkij marsallhoz és Molotov külügyminiszterhez intézendő levelek tartalma és a küldöttség tagjainak kiválasztása körüli vita. A Katonai Vezérkar a küldöttségbe Radványi Imre őrnagyot delegálta, ezzel a bizottság is egyetértett. Vita alakult ki azonban a küldöttség elnökének, valamint harmadik tagjának személye körül. Végül is a svéd követség védelmét élvező Szent-Györgyi professzort jelölték a küldöttség elnökének, aki e megbízatást vállalta is, harmadiknak

Pénzes Gézát, a SZUMBE egyik vezetőjét delegálták, figyelembe véve orosz nyelvtudását és szovjet kapcsolatait. A nevek láttán azonnal kiderült, hogy a bizottság politikai bázisa, a Magyar Front nem jutott képviselethez a küldöttségben. Emiatt joggal merültek fel nézeteltérések. Nem ismeretes, hogy az utolsó pillanatban Bajcsy-Zsilinszkyék tudtával vagy anélkül delegálták-e Péter Gábort, a párt Központi Bizottságának tagját a Magyar Front képviselőjeként a küldöttséghez. A delegáció átjuttatásához Nagy Jenőék több útvonalat dolgoztak ki. Első számú tervük szerint a delegációnak repülőgéppel kellett volna elindulnia a Székesfehérvár melletti katonai repülőtérről; a második elképzelés az volt, hogy az 1. hadsereg frontvonalán lépjenek át; végül harmadik lehetőségként latolgatták, hogy a delegáció Apatinnál ugyancsak magyar egységek segítségével jut át a frontvonalon. Végül úgy határoztak, hogy a küldöttség az orosz és francia nyelvre lefordított és aláírt leveleket a székesfehérvári repülőtérről november 23-án katonai gép fedélzetén viszi át a fronton. A Katonai Vezérkar és a bizottság számos tagjának, köztük Bajcsy-Zsilinszky Endrének november 22-én este és éjjel történt letartóztatása azonban megakadályozta a küldöttség elindulását. Péter Gábor, aki nem tartott a küldöttséggel, hanem katonai teherautón indult el a fővárosból, nem tudott a lebukásokról. November 23-án megérkezett a repülőtérre. A jelzett gép le is szállt — írja —, de a „nagy német katonai felvonulás miatt" nem lehetett megközelíteni. A gép később felszállt, és valószínűleg átrepült szovjet területre. Ugyanakkor szovjet területre jutott Simonffy Tóth Ernő vezérkari őrnagy is, aki kapcsolatban állt a bizottsággal, és november 23-a után a Magyar Front képviselőjeként csatlakozott a Moszkvában kormányalakításról tárgyaló Faragho, Miklós Béla, Vörös János-féle csoporthoz. Simonffy csatlakozását használta fel ez a csoport arra, hogy november 26-i, a szovjet kormányhoz intézett beadványában a Magyar Front képviselőjeként lépjen fel. Erre hivatkozva „a baloldali politikai pártokat magában foglaló Magyar Frontnak, mint a magyar nép egyedüli hivatott politikai képviseletének a Szovjetunió kormánya részéről történő sürgős elismerését a maguk részéről is kérik".

A Katonai Vezérkar lebukása konspirációs és egyéb hibák következménye volt. A Kommunista Párthoz hasonlóan a többi párt részéről is sűrűsödtek a szervezkedési lazaságok, s főként november 15-e után a mozgalommal kapcsolatban álló több tiszt és polgári személy letartóztatása miatti figyelmeztetéseket is késŏn szívlelték meg a vezérkar tagjai. November 22-én esteTartsay lakásán éppen e lazaságokat, a katonai szervezkedés kérdéseit és a feladatok személyekre való felbontását akarták megbeszélni több tucat tiszt bevonásával. A Nemzeti Számonkérő Szék Orendy Norbert csendőralezredes vezette csoportja azonban Mikulics Tibor páncélos zászlós árulása révén tudomást szerzett az összejövetelről, sőt a titkos jelszót is megismerte. Az Andrássy út 29. számú háznak, Tartsayék lakásának környékét megszállta a csendőrség. Majd a titkos jelszó („Mozi") segítségével a csendőrkopók bejutottak a házba, és egymás után tartóztatták le az érkező tiszteket. Még ugyanazon az éjszakán füvészkerti búvóhelyén elfogták Bajcsy-Zsilinszky Endrét, a Tárogató úton pedig Kiss János altábornagyot.

A letartóztatások néhány nappal később folytatódtak. Lefogták a SZUMBE vezérkarát és szervezeteinek igen sok tagját. A csendőrség kezébe kerültek Topa János, Stolte István és a velük kapcsolatban álló ellenállási csoportok is. November 27-én a Beregfy honvédelmi miniszter elleni sikertelen bombamerénylet után újabb letartóztatási hullám indult el — főleg katonatisztek kerültek kézre. Egyes korabeli dokumentumok és visszaemlékezések a november 22-e és december eleje között elfogott tisztek számát több százra becsülik. December elején a letartóztatások már a Kiska-alakulatokra is kiterjedtek. A Mikó Zoltán vezérkari százados révén a Prónay-féle terrorkülönítmény égisze alatt legalizált fegyveres baloldali ifjúmunkás és egyetemista századokból, amelyek tagjai a Magyar Ifjúság Szabadságfrontjához tartozó szervezetekből kerültek ki, ugyancsak sok ellenállót letartóztattak, és közülük tízet azonnal kivégeztek. December elején a nyomozók kezére került Rajk László.

Az elfogottak zömét a Margit körúti fegyházba szállították. A szadista csendőrnyomozók az elfogottakat kegyetlenül megkínozták, de a vezetőket nem tudták megtörni. December 6 —7—

8-án a vallatás során felvett jegyzőkönyvek alapján került sor a rögtönítélő hadbíróság főtárgyalására. Bajcsy-Zsilinszky Endre és tíz társa — vitéz Kiss János ny. altábornagy, dr. Tartsay Vilmos ny. vezérkari százados, Révay Kálmán tart. huszárszázados, Nagy Jenő ezredes, Almásy Pál alezredes, Balássy Miklós repülő őrnagy, Tóth István vezérkari százados, Kővágó József százados, Schreiber Róbert őrnagy és Makay Miklós, a Nitrokémiai Intézet igazgatója ellen a vezérkari főnök mint illetékes parancsnok hűtlenség címén emelt vádat. „A mozgalom célkitűzése az volt — emeli ki a vádirat —, hogy közvetlenül a hadműveleti terület mögött fekvő Budapesten a szövetséges német haderő hadászati mozdulatainak és a kormány intézkedéseinek fegyveresen ellenálljon, a német haderőnek az esetleges visszavonulása alkalmával bekövetkezendő közlekedési vonalak felrobbantását megakadályozza, majd pedig az orosz hadsereggel való egyesülés után a németek elleni háborút [folytassa], amely cselekményükkel a magyar állam és szövetségese fegyveres erejének szándékosan hátrányt, az ellenségnek pedig szándékosan előnyt okoztak, és evégből egymással szövetkeztek."

A tárgyaláson Bajcsy-Zsilinszky Endre most is bátran bírái szemébe vágta: „...legjobb meggyőződésem szerint tudatosan, az ország érdekében cselekedtem... úgy éreztem, hogy a háborúból és a németek oldaláról az országot el kell szakítani, ha kell, erőszakkal is... Amit elkövettem, politikai és katonai meggyőződésből tettem, ez volt az egyetlen lehetőség, amely az országot és a magyar nemzetet a jelenlegi súlyos helyzetből kimenthette volna." Amikor azzal vádolták, hogy a kommunistákkal, régi ádáz ellenségeivel szövetkezett, Bajcsy kijelentette: „az esztelen háborúba rántott országot csak olyan eszközökkel lehet megmenteni... amelyek adódnak, és olyan úton, ami járható..." Kiss János is igaz hazafihoz illően nyilatkozott vérbírái előtt: „A legjobb meggyőződésemből cselekedtem, amikor a mozgalomhoz csatlakoztam, abban az elgondolásban, hogy ezzel hazámnak teszek szolgálatot."

Bajcsy-Zsilinszky védője törvényességi óvást emelt azon a címen, hogy védencét a mentelmi jog védi, és csak annak felfüggesztése után foghatják perbe. A bírák helyt adtak az óvásnak,

és Bajcsy-Zsilinszky tárgyalását mentelmi jogának a „Ház" által történő felfüggesztéséig elnapolták.

A bírósági komédia után december 8-án délben hirdetett ítéletet a rögtönítélő hadbíróság. Kiss Jánost, Tartsay Vilmost, Nagy Jenőt, Révay Kálmánt, Almásy Pált és Makay Miklóst halálra ítélték. A többi vádlott ügyét a bíróság „rendes eljárásra" utalta át. A kegyelmi tanáccsá átalakult hadbíróság Kiss János, Tartsay Vilmos és Nagy Jenő kegyelmi kérvényét visszautasította, a többiét 10—15 évi fegyházbüntetésre változtatta. A bíróság és a kegyelmi tanács döntését Feketehalmy-Czeydner altábornagy mint a VKF helyettese azonnal jóváhagyta. Az ítéletet a Margit körúti fogház udvarán, december 8-án 14 és 15 óra között végrehajtották.

A Kommunista Párt lapja, az illegális Szabad Nép a magyar nép hős fiainak, az ellenállás bátor katonáinak nevezte a mártírokat, akiknek példája fokozza a magyar dolgozók elszántságát, hogy „végleg leszámoljanak a hazaáruló hóhérokkal. Kiss János és hős társainak nevét a magyar dolgozók milliói örökre szívükbe zárták." A Kossuth Rádió 1944. december 12-i adásában „A vértanúk végrendeletét valóra váltjuk" címmel hasonlóképpen méltatta „az új magyar szabadságharc" hőseit. Azokért az eszmékért, melyekért életüket áldozták, „legtöbbet a magyar katona és honvédtiszt tehet", akinek a kezében fegyver van.

Bajcsy-Zsilinszky ügyében is gyorsan meghozta döntését a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége. A honvédvezérkar főnöke megkeresésére már a december 7-i ülésen visszavonták Bajcsy-Zsilinszky mentelmi jogát. A Vörös Hadsereg gyors előretörése megakadályozta a bíróságot abban, hogy Bajcsy-Zsilinszky tárgyalását Budapesten tartsák meg. Így Bajcsy-Zsilinszky Endrét a Margit körúton őrzött „súlyos politikai bűnösökkel" együtt Sopronkőhidára szállították. Itt a községi iskolában december 23-án összeült hadbíróság halálra ítélte. December 24-én reggel az ítéletet a fegyház udvarán végrehajtották. A történelem különös játéka, s talán egyben az ellenállás táborába messziről érkezett Bajcsy-Zsilinszky Endre életútjának jelképe is, hogy ugyanezen a reggelen végeztek ki három halálra ítélt kommunista fiatalt: Pesti Barnabást, valamint két vasas ifjúmunkást, Kreutz

Róbertet és Pataki Istvánt. Bajcsy-Zsilinszky korábban a jobboldallal azonosította magát. Hazája sorsáért aggódva, ha nem is megtorpanások és ellentmondások nélkül, mégis egy táborba lépett a kommunistákkal, és ezt nemcsak az ellenállási mozgalomban kifejtett vezető tevékenysége, hanem mártírhalála is példázza.

Ugyancsak Sopronkőhidán állították hadbíróság elé a SZUMBE tagjait. Stolte István ügyét már az első tárgyalási napon elkülönítették. A hadbíróság halálra ítélte Fisch Emilt, a csoport egyik vezetőjét és Topa Jánost, az ál-partizánparancsnokot. Őket 1945. január 9-én végezték ki. Dallos György, az Egyesült Izzó kiváló mérnöke a kegyetlen kínzások miatt a börtönben öngyilkos lett. Dokumentumok hiányában ma már alig lehet megállapítani, mi lett az MNFFB-vel kapcsolatosan letartóztatott több száz katonai és polgári személy sorsa. A Sopronkőhidán kivégzettekről sincsenek pontos adataink, még kevésbé ismert az utolsó börtön kiürítése után Németországba hurcolt, majd ott eltűnt hazafiak sorsa.

Bajcsy-Zsilinszkynek és Kiss János körének letartóztatásával a fegyveres felkelés terve elbukott. Elbukott, mert elárulták, és mert nem számolt eléggé a magyar realitásokkal. Amint a magyar politikusoknak, a náciellenes magyar tisztikarnak sem voltak konkrét tapasztalatai a fegyveres felkelésekről, hiszen az utolsó pillanatig éppen azok elfojtásán fáradoztak. A kudarc oka nem csupán az árulásban, hanem abban is keresendő, hogy a csatlakozók közül sokan csak nevüket és nem a szívüket adták. Az élethalálharcot kávéházi megbeszélésekként, legjobb esetben egyszerű hadműveleti feladatként fogták fel. A terv számolt ugyan a felfegyverzett vagy a felfegyverzés alatt álló munkáscsoportokkal, de nem épített a széles néptömegek mozgósítására, sőt a kisebb fegyveres akciók szervezését is helytelenítette. Pedig csak ilyen akciókkal lehetett volna a harc kockázatától még mindig húzódozók félelmét legyőzni. Így lehetett volna a katonákat is, a polgári személyeket is saját erejük tudatára, az ellenség politikai és katonai gyengeségére ébreszteni. A felkelés szervezésének adott szakaszában a résztvevők egy részének náciellenessége, ugyanakkor félelmük a forradalomtól olyan ellentmon-

dásnak bizonyult, amelyet nem sikerült feloldaniuk. A letartóztatások előestéjén a vezetők már felismerték a hibák egy részét, ezeken itt-ott változtatni is akartak. Úgy tűnt, hogy a tervezgetések idejét végre a tettek időszaka váltja fel. Nem így történt.

A felkelés terve tehát terv maradt. A mozgalom mégis szerves része a magyar antifasiszta erők harcának. Kiss János, Nagy Jenő és Tartsay Vilmos — horthysta honvédtisztek voltak, a haza érdekében mégis szembefordultak egész múltjukkal. Nemcsak szavakban, tettekben is antifasisztákká váltak.

A bizottság és a Katonai Vezérkar vezetőinek letartóztatása után a szervezet szétesett. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János személyes varázsa és bátorsága nem hatott többé, és nem akadtak olyan katonatisztek, akiknek soraiból újabb vezérkart lehetett volna létrehozni. A letartóztatást elkerült horthysta tisztek és politikusok zöme visszalépett a további szervezkedéstől, vagy más úton kereste az ellenállás lehetőségeit. A vezetőiktől jórészt megfosztott polgári csoportok szétestek, tagjaik visszavonultak, vagy a nácik elleni harcban mind eredményesebben fellépő Kiskaalakulatokban húzódtak meg. Voltak, akik a passzív ellenállást választották. A Magyar Front is jórészt a kapcsolatok fenntartására korlátozta munkáját. Tevékenységét természetesen korlátozta a nácik és a nyilasok ismeretes vandalizmusa, továbbá az a körülmény, hogy Budapest ostroma a minimumra korlátozta a mozgási lehetőségeket.

Egyedül a Kommunista Párt és a párt Katonai Bizottsága szervezte tovább a fegyveres harcot. E munka nyomán nemcsak a kommunista partizáncsapatok, hanem a párt befolyása alatt álló karhatalmi katonai csoportok tevékenysége is megerősödött. A párt és a KISZ fegyveres akciógárdáinak aktivitása decemberben fokozódott. Német teherautókat, ágyúkat és más harci eszközöket robbantottak fel. Több ízben elvágták a telefon- és a távíróvonalakat, megszakították a vasúti összeköttetést a körvasúton, a Kelenföldi pályaudvar és a déli vasúti híd között, valamint a budapest—váci vonalon. Sok helyütt felrobbantották a főváros áramellátását biztosító villanyoszlopokat. Kézigránátos támadásokat intéztek több kerületi fasiszta könyvesbolt és nyilasház,

köztük a Rökk Szilárd utcai, az angyalföldi, a rákoskeresztúri, valamint a Tisza Kálmán téri Volksbund-székház ellen. December 3-án házi készítésű bombákkal szétugrasztották a Városi Színházban rendezett nyilas nagygyűlést.

A párt partizángárdái egyes helyeken jelentős fegyveres alakulatokká fejlődtek. A Földes László vezette újpesti és a Kiss Károly irányította kőbányai—kispesti csoport kisebb egységekből verődött össze. A pestszenterzsébeti, a csepeli, a rákospalotai és a rákoshegyi partizáncsoportok a frontszakasz megnyitásán fáradoztak — csekély sikerrel. A vidéki partizánegységek közül a miskolci MOKAN-komitét és a sárisápi bányász-partizánokat kell említenünk.

A Szovjetunióból augusztus és október között érkezett partizáncsoportok tevékenysége — a Petőfi- és a Nógrádi-egység kivételével — a szovjet hadsereggel való egyesülés következtében ebben az időben már befejeződött. A nyilas puccs után a Kijev melletti partizántáborból újabb csoportok ledobására nem került sor, bár ott még több száz bevetésre váró magyar partizán tartózkodott. Ennek több oka volt. Részben a rossz repülési és látási viszonyok, részben pedig a nácik kezén maradt magyar területek alkalmatlansága partizánbázisok kialakítására. Fontos tényezőként említhetjük azt is, hogy a szovjet hadvezetőség 1944 novemberében kedvezően ítélte meg a katonai helyzetet, és úgy vélekedett: Budapest és a Dunántúl felszabadítása rövid idő kérdése.

A magyarországi partizánharcosok számát az eddig feltárt, még távolról sem teljes adatok szerint mintegy két és fél ezerre becsülhetjük. A fővárosban és környékén a Kommunista Párt által szervezett és irányított vagy spontán módon létrejött egységekben mintegy 550—650 fegyveres harcolt. Vidéken, a jórészt helyi kommunista kezdeményezésre alakult csoportokban kb. 500—550 résztvevőt találunk. A Szovjetunió területéről 10—12 magyar szervezésű partizáncsoportot vetettek be. Ebből hat nagyobb létszámú, önálló partizánegységgé szerveződött. Létszámuk meghaladta az ezer főt. Ennél azonban jóval nagyobb, talán hat-hétezer azoknak a magyar hazafiaknak a száma, akik külföldön, a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában és másutt fogtak fegyvert az illető ország

felszabadításáért, egyben a magyar nép függetlenségéért és szabadságáért.

Nem soroltuk a magyarországi partizáncsoportok közé azokat a különböző fegyveres katonai alakulatokat, amelyek főként a fővárosban a Kisegítő Karhatalmi Alakulatok egységeiként váltak a fegyveres ellenállás szerves részeivé. A Kiska-alakulatok és a többi antifasiszta katonai csoport esetében majdnem mindenütt kimutatható a kommunista vagy más baloldali szervezetekhez fűződő kapcsolat. Ez a legtöbb esetben egy-egy kommunista vagy más baloldali csoport beépülésén keresztül érvényesült. Az egység kötelékébe később a parancsnok megnyerésével vagy más módon az üldözöttek tucatjai léptek be. Az ellenállók és az üldözöttek legális katonai okmányokhoz jutottak, sokszor pedig a nyílt parancsok megszerzésével fegyverhez is sikerült jutniuk. Az ellenállók ilyenformán fegyvereiket nyíltan hordhatták, csoportosan léphettek fel, szabadon mozoghattak. Az alakulatok rendkívül ügyes taktikával dolgoztak. Látszólag a rendszert szolgálták, a rend őreiként tevékenykedtek, de az éjszaka sötétjében, vagy ahol nem kellett a lebukás veszélyétől tartaniuk, kíméletlenül a nyilasokra támadtak.

A fővárosban különösen sok Kiska-alakulat vált az ellenállás bázisává. Az V., VI., VII. és VIII. kerületi századok számos akciót hajtottak végre a németek és cinkosaik ellen, a XIII. és XIV. kerületi Kiska-zászlóaljak pedig antifasiszta tisztjeik és a kommunistákhoz fűződő szoros kapcsolataik révén bekapcsolódtak az ellenállási mozgalomba. A XIII/1-es Kiska-zászlóalj Gidófalvy Lajos főhadnagy vezetésével a Vilmos-laktanyában állomásozott. Kapcsolatot épített ki az újpesti partizánokkal és a legkülönbözőbb németellenes csoportokkal. A nyilasokkal szemben megvédte a Ferdinánd-hidat, a Nemzetközi Vöröskereszt és a svéd követség védelme alatt álló gyermekotthonokat és más épületeket. Fegyvert, lőszert, hamis igazolványokat adott a legkülönbözőbb ellenállási csoportoknak. Hasonló feladatokat hajtott végre a Zsabka Kálmán vezette zuglói XIV/2-es Kiska-alakulat, melynek helyettes parancsnoka Vargha Károly, a Royal Revüszínház tagja volt. Vargha közreműködésével épült be a századba a Vörös Brigád. Ebben kommunista, szocialista meggyőződésű, de a párt-

tal és ifjúsági szervezetével csak közvetett úton érintkező fiatalok harcoltak a fasiszták ellen. E csoport elsősorban a zuglói nyilas terrorcsoportok ellen vívott áldz küzdelmet. Mindkét alakulat harcosainak jelentős része a nyilasok és a Gestapo kezére került. A fasiszták az első rajtaütést december 29-én hajtották végre, amikor a XIII/1-es zászlóaljjal kapcsolatot fenntartó polgári (úgynevezett Radó-) csoport kilencven tagját tartóztatták le. Január 6-án a Vörös Brigád tagjait fogták el, január 7-én a XIV/2-es Kiska-alakulatra sújtottak le, és 220 ellenállót hurcoltak el. Végül január 8-án a XIII/1-es zászlóalj központjában a Vilmos-laktanya ellenállóit fogdosták össze. Az ellenállókat — mintegy négyszázat — a Belügyminisztérium és a Vár pincéibe hurcolták, kegyetlenül megkínozták és nagy részüket kivégezték. Több légoltalmi alakulat is menedéket és szállást adott az üldözötteknek és az ellenállóknak.

A III. kerületi Kiska-alakulatba a kommunisták mintegy félszáz embert juttattak be, akik az egység feloszlásáig ott dolgoztak. Ugyancsak kommunisták irányítása alatt szerveződött Óbudán egy harminctagú fegyveres csoport, amely a fentebb említett Kiska-alakulattal is összeköttetésben állt. Fegyveres akciókat hajtottak végre, ezenfelül a vízművek és a gázgyár védelmét látták el. A Kiska-alakulatok azonban nemcsak a fővárosban, hanem több vidéki városban is az ellenállás fontos szerveivé váltak. A miskolci MOKAN-komité és a helyi nemzetőrszázad szerves együttműködéséről adataink vannak, és tudunk a kassai Kiska hasonló szerepéről is. A további gondos kutatás minden valószínűség szerint újabb és újabb adatokat tár fel.

A fegyveres felkelés központjának szétzúzása után is lett volna lehetőség arra, hogy a Kommunista Párt által javasolt „napi akciók" kiszélesedjenek. A fővárosba összezsúfolt német és magyar katonaság, a Gestapo, valamint a nyilas terrorcsapatok által megfélemlített lakosság azonban visszariadt a fegyveres felkeléstől.

A magyar ellenállási mozgalom — sajátos körülményei folytán — egy fázissal lemaradt más országok ellenállási mozgalmaihoz képest. Ezt a lemaradást csak a magyar uralkodó osztályok náciellenes erőivel összefogva lehetett volna behozni. Úgy tűnt,

hogy október közepén sor kerülhet a fegyveres felkelésre. Nem így történt... Az ellenállás fáziseltolódásának megfelelően mégis kibontakozott, sőt országos méretűvé vált a náciellenes harc nem elhanyagolható formája, a passzív ellenállás.

TÖMEGMÉRETŰ NÉPI ELLENÁLLÁS AZ ORSZÁGPUSZTÍTÓ TERVEK MEGHIÚSÍTÁSÁRA

A nyilas hatalomátvétel idején a szovjet haderők már Magyarország jelentős részét felszabadították. Ezáltal értékes, főként mezőgazdasági területek menekültek meg a további fosztogatásoktól. Az ipari és népgazdasági értékek szempontjából legfontosabb országrészek azonban még a nácik birtokában voltak, sőt a Tiszántúlról és a Duna—Tisza-közéről elhurcolt javak egy része is a Dunántúlra került. Magyarország teljes felszabadításának lehetőségével számolva, a németek nem erőltették már a magyar ipar termelésének fokozását, hanem minden mozgatható érték elhurcolására vagy tönkretételére törekedtek. A felszabadító Vörös Hadsereg előtt — szokásukhoz híven — minden talpalatnyi földet fel akartak perzselni, minden épkézláb embert ágyútöltelékként próbáltak bevetni. Mondanunk sem kell, hogy a pusztításban bizton számíthattak a nyilas csőcselékre. Ha volt is vita a „törvényhozók" között a kirablás módszerét, nyíltságát illetően, a lényegben teljesen egyetértettek.

A magyar nép elvetemült ellenségei a nemzet sírját ásták. Nem kis részben a dolgozó nép magatartásán múlott, hogy ez a sír elnyeli-e a nemzetet. Bár a fegyveres ellenállásban, a partizánharcban vezetőinek felelőtlensége és romlottsága folytán nem vehettek részt a néptömegek, mégis számos adat bizonyítja a társadalom ösztönös ellenállását a felperzselt föld módszerével szemben.

A náci tervek igazi célját elsőként a Kommunista Párt tárta fel a magyar nép előtt. „Magyarország a náci hadviselés szempontjából a Német Birodalom előtere, amelynek az a szerepköre, hogy faluról falura, városról városra feltartóztassa a Vörös Hadsereget, és »kifullasztva« elhárítsa a Német Birodalom ellen irányuló azonnali, összpontosított támadás lehetőségét. Magyarország... a náci totális hadviselés »időnyerésének« taktikai eszköze." Másutt arról szól az idézett felhívás, hogy a lakosság és a nemzeti vagyon elhurcolása, a gyárak megbénítása és elpusztítása nemcsak a dolgozó emberek, hanem a nemzet túlnyomó többsége, még egyes nagytőkés, nagybirtokos csoportok körében is mind nagyobb elégedetlenséget vált ki, s bizonyos ellenállással találkozik. Helyesen ismerte fel a párt, hogy az egyéneket vagy a csoportokat közvetlen érdekeik, puszta létük féltése szorítja a náciellenes küzdelem útjára. Ez azonban akarva-akaratlanul is egybeesik az ország általános érdekeivel, így a fegyveres harc vállalásához képest mind méreteiben, mind eszközeiben eleve jobb feltételeket teremt az ellenállás passzív formájának tömegméretű kibontakozásához.

A Kommunista Párt mindent elkövetett, hogy röpirataival, felhívásaival és a kommunisták egy részének agitációs munkájával segítse, bátorítsa a tömegeket, hogy az ellenállás országos méretűvé váljék. Hasonló felhívással fordult a nemzethez a Magyar Front, majd a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, s az illegálisan megjelenő újságok, mindenekelőtt a Szabad Nép, a Szabad Ifjúság, de az Ellenállás, a Szabadságharc, az Eb ura fakó és a többiek is. „Mi Szegedre, Debrecenre nézünk és nem megyünk... Az ország népe hazát akar és nem hontalanságot... Tagadjátok meg az árulók minden rendelkezését" — írja az Ellenállás novemberi száma.

Tömegméretű ellenállásra főként a városok és a falvak kiürítésének elrendelése után került sor. Az ország keleti részén, majd a front mozgásának megfelelően újabb területeken is kedvező irányú változás észlelhető. A kiürítést illetően azonban kezdettől fogva különbözött az „urak" és a „szegények" magatartása. Az urálkodó osztály tagjai, az államapparátus, a közigazgatás irányítói, maga a kormány, a „parlament", sőt az érintett terüle-

tek katonai parancsnokságai is hetekkel a front megérkezése előtt elhagyták a „veszélyeztetett" területeket, a munkások és parasztok többsége viszont helyén maradt. Vörös János vezérkari főnök még a nyilas puccs előtt, október 13-án kénytelen „azonnali hatállyal felfüggeszteni... az Ipoly—Duna vonalától keletre levő parancsnokságok stb. által előkészített vagy őrzött összes hadműveleti kiürítési előmunkálati terveket", mert ezek nyilvánosságra hozása mindenütt a „vakrémület", a „pánik", a „fejetlenség", az „államiság megszűnésének" okozói, főként azért, mert mindenütt elsőként a vezetők, a hivatalnokok hagyják el helyüket. A vezérkari főnök rendeletének befejező soraiban ezt olvashatjuk: „...eddigi tapasztalataim szerint a legtöbb kiürítést, helyesebben menekülést... az állami vezetés teljes feladásának látszatát keltve hajtották végre." Később Beregfy kénytelen megismételni elődje parancsát, miszerint „a polgári közigazgatás szervei csak a hadseregtestekkel együtt hajthatják végre áttelepülésüket".

Az uralkodó osztályok és kiszolgálóik kezdeti pánikszerű menekülése két tényezővel magyarázható. Az egyik a félelem a felelősségre vonástól, az elnyomottak forradalmától, a másik: félelem a Vörös Hadseregtől. A magyar uralkodó osztályok annak a propagandának a csapdájába estek, amelyet évtizedeken át, a nyilas puccs után pedig minden képzeletet felülmúló hangon terjesztettek a „vörös rémről". Szinte elképzelhetetlennek tartották, hogy az otthon maradottakat ne lőjék tarkón, jobbik esetben ne hurcolják őket szibériai kényszermunkára.

Egészen más volt a dolgozók magatartása. Kétségtelen, hogy egy kisebbségre, a kispolgárság módosabbjaira kezdetben hatott a szennypropaganda és a vezetők menekülése, főként pedig az, hogy a hatóságok egyes területek „átmeneti" feladásáról vagy csupán *a hadműveletek idejére* történő kiürítéséről beszéltek. Így történhetett meg, hogy Debrecen, Nyíregyháza és Szeged lakosságának csaknem fele elhagyta szülővárosát. A falvak lakossága azonban helyén maradt. Már kezdetben látnivaló volt, hogy a tiszántúli dolgozó parasztok és munkások nem hajlandók elhagyni szülőföldjüket, legfeljebb az történt, hogy a harcok által veszélyeztetett városokból a tanyavilágba költöztek. A Tiszán-

túlon, Hajdú megyében keletkezett ez a népi mondás: „Urak, papok szaladjatok, parasztok csak maradjatok." E mondás ugyan sántít, mert a papok a legtöbb helységből nem távoztak el, és ez jó hatással volt a lakosságra. A papságot befolyásolta Serédi hercegprímás, valamint Révész Imre református püspök és más főpapok felhívása, amely „lelkipásztori kötelességnek" tekintette a papság helyben maradását.

A kiürítés elrendelése után, különösen a Pest környéki városokban a front átmeneti megmerevedése következtében, az otthonmaradottak vagy a visszatértek tanúi lehettek a nácik féktelen harácsolásának. A Tiszántúlon is raboltak ugyan a fasiszták, de a front gyors mozgása következtében nem nagy mértékben, s erről az eltávozottak csak később szerezhettek tudomást. A főváros környékén (Gödöllő, Aszód, Pécel, Vecsés, Dunaharaszti, Dunaföldvár) a csendőrparancsnokok maguk is kénytelenek voltak tiltakozni a német katonák tömeges erőszakosságai, fosztogatásai ellen, mert mint írják: „A közvélemény lassan átitatódik ezekkel a hírekkel, és a németellenes hangulat mindjobban terjed és fokozódik." Tiltakozásuknak helyt adott a nyilas belügyminiszter is, aki átirattal fordult a külügyminiszterhez, orvoslást vagy legalább a garázdálkodás csökkentését remélve. A tatai alispán, megyéjében tett novemberi szemléje után hasonló megfontolásból gyors intézkedést sürgetett. Németellenes hangulatot tapasztaltak a tisztikar körében tett propagandaútjuk során a nyilas képviselők is. „A németek fosztogatásai valóban lehangolóan hatnak. Ha nem történik intézkedés a fosztogatások megszüntetésére, a legjobb szándékú magyar ember is németellenessé fog válni..." Minthogy a fosztogatások megszüntetésére nem sok remény volt, hiszen maguk a nyilasok sem voltak különbek, a németek az illetékes Wehrmacht-parancsnokságra hivatkozva a sajtóban és a rádióban azt az álhírt közölték, hogy „német egyenruhában fosztogatnak a bolsevista biztosok, hogy ezáltal a polgári lakosság bizalma a magyar és német lakossággal szemben meginogjon".

Ennél nagyobb otrombaságnak csak az a rádióriport bizonyult, amelyet állítólag Szent-Györgyi professzorral készítettek. Az interjú lényege: Szent-Györgyit, a tudóst Szegeden elfogták az oroszok, kegyetlenül megkínozták, majd Szibériába akarták hur-

colni, de közben megszökött és a frontvonalon át Budapestre érkezett. E koholmány célja is világos. A budapesti egyetemek tanárai, diákjai és a kulturális élet más reprezentánsai nem akarták elhagyni a fővárost. Kerestek tehát egy ál-Szent-Györgyit, akire felfigyel a tudósvilág, és akinek „az oroszok brutalitásáról" mondott szavai megrémítik a főváros lakosságát. Mindkét „kacsa" túlságosan rövid életű volt, még a nyilas törvényhozók is kételkedtek a rádióközleményben.

Az elmenekültek szörnyű kálváriája, a németek és a nyilasok magatartása, főképpen pedig a felszabadított területekről érkező hírek következtében az otthonukat elhagyók száma még az államigazgatás alacsonyabb beosztású tisztviselői köréből is rohamosan csökkent. Éppen a németek és a nyilasok fosztogatása érlelte gyűlöletté a lakosság körében már előbb is meglevő németellenes hangulatot. A front másik oldaláról érkező hírek viszont a dolgozók politikailag elmaradottabb rétegeinek, valamint az értelmiségi csoportoknak a félelmét és feszültségét fokozatosan feloldották, és kezdetben óvatos, részben kíváncsi, majd mind erőteljesebb szimpátiával telített várakozássá fokozták.

A Budapestet felszabadító hadművelet előkészítése és végrehajtása közben a főváros és a környék lakossága a sáncmunkák és a bénítási parancsok szabotálásával, a kiürítés megtagadásával akadályozta a náci tervek valóra váltását. Már novemberben elrendelték a főváros peremkerületeinek: Soroksárnak, Csepelnek, Pestszentlőrincnek, Pestszenterzsébetnek részleges, majd teljes kiürítését. A részleges kiürítés előtt és alatt azonban igyekeztek minden épkézláb embert sánc- és erődítési munkára igénybe venni, hogy a gyorsan előretörő szovjet csapatokat közvetlenül Budapest alatt legalább hevenyészett védelmi vonalban fogadják. Ehhez nagy erőket akartak mozgósítani. A német és a magyar katonai parancsnokságok egymást érő átiratai, a Budapest polgármesteréhez intézett, megtorlásokat kilátásba helyező utasítások és más jellegű dokumentumok egész sora azonban az erődítési munkálatok tömeges megtagadásáról tanúskodik.

A hadműveleti területek kormánybiztosa 1944. november 17-én Budapest polgármesteréhez és Pest megye alispánjához intézett utasításában közli, hogy „a főváros környékének déli szegélyén

a lakosság sáncmunkára csak szórványosan jelentkezik. Ehelyett a csapatok mögötti térségben fegyverek, lőszer, robbanóanyag után kutat... Feltehető, hogy ezek között kommunisták is vannak, ezért a rendészeti szervek... mindazokat a munkaképes férfiakat, akik nem dolgoznak hadiüzemben, tartóztassák le, és adassák át a legközelebbi katonai parancsnokságnak vagy munkavezető osztagnak." Még egy érdekes mondat: „A lakosságnak ez a magatartása annál szégyenletesebb, mert a hírszerzők pontos megállapítása szerint az ellenség által megszállt területeken a férfi és női lakosság... a legsúlyosabb és legnehezebb testi munkát végzi az ellenség javára." Másnap, november 18-án a polgármester átirattal fordult a fővárosi rendőrkapitánysághoz, amelyben „legnagyobb megdöbbenését" fejezi ki Budapest lakosságának „szégyenteljes magatartása" miatt, mivel az a felhívások ellenére sem hajlandó az erődítési munkálatokban részt venni. A polgármester karhatalmat kér, és a felnőtt lakosság legszigorúbb ellenőrzését követeli, hogy a katonai parancsnokságok utasításainak eleget tudjon tenni.

A karhatalom, a tisztviselők, a nyilas pártszolgálatosok, sőt az e területekre vezényelt csendőri egységek bevonása sem hozta meg a kívánt eredményt. Csepelen november 20-án 500 férfi munkába állítását követelték. Órákkal később, amikor a csendőrparancsnok megjelent, még egyetlen embert sem tudtak előállítani. A karhatalom beavatkozása után is csak 200 embert szedtek össze. Pestszenterzsébet polgármesterének 2500 embert kellett volna munkába állítania, de két nap múlva is csupán 100-at tudott produkálni, pedig a „toborzásban" egy csendőr és egy rendőr százados is segédkezett. Kispesten november 7-én első ízben rendeltek el sáncmunkákat. Erre 15 000 ember gyűlt össze. Sokan érkeztek Pestszentlőrincről is, de mire munkára került volna sor — légiriadó és tüzérségi tűzpárbaj miatt — a nagy tömeg elszéledt. Ezután a kirendelés nem járt eredménnyel, hiába járták „minden éjszaka házról házra a lakosságot felvilágosítani a nemzetőrség és légószolgálat tagjai", a sáncások száma napról napra kisebb lett, végül néhány százra apadt. Kispest polgármestere november 19-én ismét azt a parancsot kapta: 21-én és az azt követő nyolc-tíz napon át rendelje ki a város minden munkaké-

pes emberét erődítési munkára. Az előzményeken okulva a feladat végrehajtására mozgósították a karhatalmat, a nemzetőrséget, a légószolgálatosokat, a tisztviselőket, valamint az e célra érkezett 113 csendőrt. A polgármester lezáratta a Pest felé vezető utak torkolatát, és azzal fenyegetőzött: „aki nem jelenik meg, szökevénynek tekintendő, és statáriális eljárás alá kerül". „Az eredmény a legsiralmasabb volt — vallja be az alispánhoz intézett jelentés. — Mintegy 100 főnyi együttest tudtunk összeállítani a jelentkezettekből." A kijáratoknál összeszedettekből pedig még 80 embert gyűjtöttek össze. A magyar lakosság azonban nemcsak a sáncmunkákat szabotálta, hanem az ellen is tiltakozott, hogy a németek a kerteken, magánterületeken, közlekedési utakon vezetik át védelmi vonalukat, aláaknázzák a hidakat stb. Éppen ezért a német főparancsnokság követelte, hogy „propaganda vonalon tétessenek megfelelő intézkedések, hogy a lakosság körében ne alakuljon ki ellenszenv a német katonákkal szemben azért, mert azok a főváros védelme érdekében egyes helyeken a harckocsiárkokat például kerteken keresztül is vezetik...", a hidaknak robbantáshoz való előkészítését pedig „úgy fogják fel, hogy az az ő védelmük érdekében, végső szükségre tett előkészület".

A sáncmunkák megtagadásával függött össze az általános kiürítés elrendelésének szabotálása. Már a sáncmunkáknál és a részleges kiürítésnél is felismerhető volt a tudatos szervezkedés, a helyi baloldali erők jelenléte, a röpiratok hatása. A baloldali erők, a kommunisták, a szociáldemokraták, a szervezett munkások és a náciellenes polgári személyek együttes fellépése erősödik, egy-egy tiltakozásnál nőnek a szervezettség méretei. A sáncmunkák és a részleges kiürítés szabotálásánál, az üldözöttek tömegeinek megmentésénél a legjobb menlevelek voltak a hamisított, a különböző illegális csoportok nyomdáiban ezerszámra sokszorosított, valamint a hadiüzemek vezető tisztségviselői révén szerzett, színükben, formájukban, sőt pecsétjükben is naponként változó hadiüzemi igazolványok. A hadiüzemi munkásokat ugyanis mentesítették e munkák alól, de a hadiüzemi igazolvány különben is a legjobb igazoló okmánynak számított. A mentesítő igazolványok gyártása igen sok esetben szervezetten történt.

A kommunisták már november elején felismerték a sáncmunkák tömeges megtagadásában, a részleges kiürítés meghiúsításában rejlő lehetőségeket. Felismerték, hogy jó szervezéssel egy-egy városrész vagy falu egész lakosságát mozgósíthatják, s egy siker elvezethet a többihez. A párt tehát elhatározta, hogy a Budapest népéhez intézett felhívások mellett közvetlenül szól egy-egy városrész lakosságához. Nagyon lényeges volt azonban, hogy helyesen válasszák ki azt a kerületet, ahol a kiürítés általános megtagadását megszervezik. A Kommunista Párt Központi Bizottsága Csepelt választotta. A döntésnek több oka is volt. Közrejátszottak Vörös Csepel forradalmi hagyományai és a Vörös Hadsereg közelsége, másrészt a baloldali erők itteni viszonylagos szervezettsége. A „13-as bizottság" mind eredményesebb munkája, valamint a deményistákkal történt megállapodás is latba esett. A párt Központi Bizottsága november 27-én felhívással fordult Csepel dolgozóihoz: „Csepel népe!... Meg kell menteni Csepelt! Sorsotok össze van kötve vele! Ha elpusztul, kenyér nélkül maradtok, koldusbotra juttok!" A röpirat sztrájkra, az üzemek és a géppark megvédésére, a már útnak indított szállítmányok visszaszerzésére vagy felrobbantására buzdította a munkásokat. „*Erőszakra erőszakkal! Az erőszakos kiürítésnek erőszakkal álljatok ellen!*... A magyar dolgozók s Budapest munkásságának szeme rajtatok függ!"

A Vörös Hadsereg megjelenése Csepel határában és a Kommunista Párt röpiratai, amelyek a csepeli kommunisták és deményisták útján jutottak el a munkásokhoz, valóban mély benyomást gyakoroltak a munkáskerületre. A Soroksár kiürítésénél tapasztalt túlkapások, a németek tömeges fosztogatása csak fokozta a csepeliek német- és nyilasellenes hangulatát. Ebben a feszült légkörben adták ki a bábhatóságok Csepel teljes kiürítésének parancsát. A parancs végrehajtása alól csak a hadiüzemi munkások egy részét mentették fel. Csepel népe, élén a „13-as bizottsággal", amely ebben az időben már szoros kontaktusban állt a mind nagyobb számban dezertáló katonai alakulatokkal és jelentős fegyverkészlete is volt, megtagadta a kiürítést. A falragaszok kifüggesztésének napján, december 4-én, majd 5-én és 6-án is több ezres tömeg gyűlt össze a községháza előtt; tüntettek

Csepel utcáin, tiltakoztak a parancs ellen. A nyilas fegyveresek mit sem tehettek az egységes megmozdulás ellen, a kivezényelt katonaság pedig a tüntetők mellé állt. Sem letartóztatásokkal, sem fenyegetésekkel nem tudták a csepeli megmozdulást elfojtani. Attól félve, hogy a csepeliek példája átterjed a környező munkáskerületekre is, és megnyithatja a frontot a szovjet csapatok előtt, a hatóságok december 6-án visszavonták a kiürítési parancsot.

A Kommunista Párt Központi Bizottsága rendkívüli jelentőségű eseménynek tekintette a csepeli akciót. A Szabad Nép és a Szabad Ifjúság egész oldalas cikkben méltatta Csepel népének hőstettét, és a csepeli példa követésére szólította fel a többi munkáslakta kerületet. Csepel népének példájára utalva hívta fel ellenállásra Kispest, Erzsébet, Lőrinc lakóit e városrészek együttes Magyar Front-vezetősége, Újpest népét pedig a Kommunista Párt Újpesti Területi Bizottsága szólította fel hasonló akcióra. Csepel példájának követését sürgette az Ellenállás is. Csepel népének egységes fellépése nemcsak a csepeliek győzelmét jelentette. A nyilas és a német parancsnokságokat arra késztette, hogy tekintsenek el a többi munkáslakta előváros általános kiürítésétől.

Míg a Tiszántúlon a nemzeti vagyon elhurcolását a szovjet hadsereg gyors előretörése és az ellenség soraiban támadt pánik akadályozta, addig a Duna—Tisza közén, a fővárosban, az északi ipartelepeken és Pécsett már mind érezhetőbbé vált az antifasiszta erők tudatos, szervezett fellépése. Kalocsán 650 vagon gabonát és olajosmagvakat, valamint 45 vagon paprikát a nácik nem tudtak elszállítani, mert a parasztok megtagadták a fogatos szállítást. Hasonló okok miatt maradt vissza Dunaharasztin 150 vagon burgonya, a dunántúli Főherceglakon pedig 1600 vagon búza. A nyilasok arról panaszkodtak, hogy a parasztok mindenütt elvermelték, elrejtették termékeiket. A németek kezére főként a nagybirtokok termékei kerültek, a cselédség, a szegényparasztság azonban itt is megpróbált minél többet megmenteni. A gazdák és a cselédek leszedték a lovak lábáról a patkót, a szekerekről az abroncsokat, vagy a legrosszabb kocsikba fogtak be,

hogy szállítási kötelezettségeiknek ne tudjanak eleget tenni. Ahol erdő volt, a jószágot oda hajtották, másutt félreeső majorokban, pajtákban, tanyákon rejtették el, vagy különböző ürügyekkel késleltették, visszafogták a nagyobb csordákat. Így is a szarvasmarha-állomány mintegy felét, a lóállomány 60%-át hurcolták el. Hogy nem hurcolhattak el mindent, az a parasztság bátorságának köszönhető, amellyel saját javait, egyben a nemzeti vagyont védelmezte.

A munkások körében kezdettől fogva a szervezettség jelei mutatkoztak, és a helyzet súlyosbodásával a szervezettség még fokozódott is. Az értékes gépipari berendezések elhurcolása (elsősorban a német—magyar vállalatoké) már a nyilas puccs után megkezdődött. A Magyar Optikai Művek, a Weiss Manfréd Rt., a Dunai Repülőgépgyár, a MÁVAG, az Egyesült Izzó, a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár, a Magyar Lőszerművek, a székesfehérvári Vadásztölténygyár értékes gépeit útnak indították Németországba. A munkások a műszaki gárdával, néha a tőkéssel is összefogva mindent elkövettek, hogy a rablások mérvét csökkentsék. Az Egyesült Izzó küldöttsége például azzal a kéréssel kereste fel az iparügyi minisztert, engedélyezze, hogy a gépek egy részét magyarországi leányvállalatokhoz szállítsák, ne Németországba. A kérést a miniszter elutasította, sőt kijelentette: a gyárvezetők és az üzemi választmány szabotázzsal felérő magatartása miatt a rendelet végrehajtásának ellenőrzésére kormánybiztost nevez ki. Az Izzó munkatársai azonban értékes heteket nyertek, s mire a gépek németországi elhelyezését pontosan eldöntötték, és a szállítás feltételeit biztosították, a túlterhelt vasúton már nem lehetett mindent elszállítani, a gépek egy része megmenekült. Másutt is jó módszernek bizonyult, hogy a gépek egy részét telephelyről telephelyre, illetőleg a telephely és az üzem között utaztatták. Az is megtörtént, hogy egyik nap berakták a gépeket, másnap pedig kirakták, hogy „fontosabb" célokra használják fel a vagonokat. Igen sok szállítmányt körbeutaztattak, másokat uszályokba, onnan vagonokba raktak, majd autókon szállítottak tovább, a berendezést végül egy nagyobb raktárban „felejtették". Előfordult, hogy gépek és nyersanyagok helyett értéktelen árut szállítottak Németországba.

Nagyobb lehetőséget nyújtott a szervezett ellenállásra az üzembénítás és a robbantás. Kormányintézkedésre már november közepén minden üzemnek el kellett készítenie saját bénítási és robbantási tervét, s azt magyar—német vegyes bizottság hagyta jóvá, sőt a terveket a helyszínen is ellenőrizték. Már a Tiszántúlon is nagy volt a felháborodás az üzemek, a vasutak, a középületek felrobbantása miatt. Ezért vonták be a feladat végrehajtásába a katonai szervek mellé az Iparügyi Minisztérium és a GYOK illetékeseiből összeállított német—magyar műszaki bizottságot. Mivel a tőkéseknek sem volt mindegy, hogy gyáruk romhalmazzá válik-e, vagy sikerül legalább vagyonuk egy részét átmenteniük, a maguk módján igyekeztek a műszaki bizottság tagjait befolyásolni. A németek a robbantásokat szorgalmazták, majd a gyárak egész termelésére kiható gépek legkényesebb alkatrészeit akarták megsemmisíteni vagy Németországba szállítani. A magyar fél viszont igyekezett a robbantásokat szabotálni vagy mérsékelni, ezért pótolható alkatrészek megsemmisítését, pótolható gépek bénítását rendelte el. Ez sok esetben sikerült is. A műszaki bizottság magyar tagjai például előre közölték érkezésük időpontját a megvizsgálandó részlegekkel, esetleg az iránt is érdeklődtek, milyen mérséklő javaslata van a gyárvezetőségnek.

A Kommunista Párt Központi Bizottsága is bekapcsolódott az akciókba. A polgári csoportokkal s ezeken keresztül az egyes tőkés körökkel is kapcsolatban álló kommunisták (Markos György, Olt Károly, Gergő Zoltán, Donáth Ferenc, Háy Mihály, Orbán László, Tömpe István és mások) azt a megbízást kapták, hogy a párt vagy a Magyar Front nevében kezdjenek tárgyalásokat németellenes beállítottságú gyártulajdonosokkal, vezető tisztviselőkkel. A tárgyalások során meg kellett győzni a tőkéseket, hogy a munkások és a gépek megvédése, a bénítás és a robbantás megakadályozása — az elvi ellentétek ellenére is — közös érdek. Az utasítás értelmében lehetőleg el kellett érni, hogy a gyárakban a vezetők tudtával vagy hallgatólagos beleegyezésével hozzanak létre védelmi bizottságokat, vagy ha már vannak ilyenek, erősítsék meg őket. Az együttműködésre hajlandó gyári vezetőket össze kellett hozni „a gyárvezetőség bizalmát élvező, már beszer-

vezett üzemvezetőkkel és mérnökökkel, akik a munkásokkal együtt megszervezik a védelmet". A párt arra is nagy súlyt helyezett, hogy nem csupán egy-egy gyár, hanem egyes szakmák vagy egymáshoz közel levő gyárak vezetői és védelmi bizottságai közösen készítsék elő a védelem tervét. A kommunisták és a Magyar Front tagjai többek között tárgyaltak a Weiss Manfréd Művek, az újpesti Phöbus Villamossági Művek, a Kelenföldi Erőmű és a szomszédos gyárak, továbbá az Alkaloida, a Magyar Posztógyár, a Budakalászi Textilművek, a Győri Vagongyár, a Hofherr—Schrantz, a BSZKRT, a Fővárosi Víz- és Gázművek, a Láng Gépgyár, a Magyar Acélárugyár, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. és az Oetl-gyár vezetőivel, legtöbb esetben vezérigazgatóival. Sikerült összeköttetést találniuk az Iparügyi Minisztérium néhány tisztviselőjével, sőt egyes adatok szerint a bénítást előkészítő műszaki vegyes bizottságok egyes tagjaival is. A megbeszélések kedvezően befolyásolták a munkások és a műszaki gárda közös erőfeszítésével folyó küzdelmet.

1944 végére már igen sok üzemben megszerveződött vagy szervezés alatt állt az üzemi védelmi bizottság. Ezek jórészt kommunistákból, szociáldemokratákból, tehát szervezett dolgozókból s a velük szimpatizáló munkásokból álltak, és egyes helyeken műszakiak vagy tisztviselők is csatlakoztak hozzájuk. Több helyen fegyveres őrséget szerveztek, vagy a gyári fegyveres alakulat irányítását vették kezükbe. Erős fegyveres őrség alakult például a Ganz Hajógyárban, az Egyesült Izzóban, a Közműveknél, az angyalföldi Vasgyárban, a Magyar Acélárugyárban, a Philips Műveknél, a Láng Gépgyárban, a Steyer Műveknél, a Danuviában. Másutt szoros kontaktust építettek ki a különböző Kiska-alakulatokkal (így Kőbányán, Zuglóban, Óbudán és Kelenföldön) vagy partizáncsoportokkal, mint Újpesten, Pestszenterzsébeten és másutt. Az Egyesült Izzóban és Ózdon a nyár folyamán életre hívott, de a nyilasok által üldözött üzemi választmányok tagjai támogatták a védelmi bizottságokat.

A műszakiak és a munkások összefogása, a védelmi bizottságok aktív közreműködése, a Kiska-alakulatok segítsége, a fegyveres csoportok, a partizánegységek támogatása tette lehetővé az újpesti víztorony megmentését és azt, hogy a Phöbus Villamossági

Művek a felszabadulás után azonnal áramot adjon. Ennek az összefogásnak tulajdonítható, hogy a Fővárosi Víz- és Gázművek legértékesebb berendezései épségben maradtak, és vízzel, fűtőanyaggal látták el a főváros éhező lakosságát. Ugyancsak a közös erőfeszítés eredményeként menekült meg a Kelenföldi Erőmű. A Fehérvári úti gyárak (a Felten és Guilleaume, a Röck Gépgyár, a Goldberger, a Csonka-gépgyár) gépparkjának nagy részét is így mentették meg. Az Istvántelki MÁV Főműhelyben és az Oxigéngyárban, a Bayer Művekben, a Magyar Fémlemezgyárban, az Elzett Vasárugyárban, a Lázár és Ofner vegyészeti gyárban, a Gizella úti gyárakban, a Magyar Textilfestőben (ahol 500 villanymotort rejtettek el), a Nemzetközi Kikötőben, a MÁVAG-ban és a Weiss Manfrédban sikerült mérsékelni a bénítást, a kiszerelt értékes gépalkatrészeket elrejtették vagy időközben pótolták. Amikor a németek a szabotázs láttán elrendelték 45 gyár felrobbantását, megindult a küzdelem ezek megmentéséért. A Hofherr—Schrantz-gyár gépházában a németek már meggyújtották a gyújtózsinórt, ám a gyár dolgozói Orosz Gyula főmérnök vezetésével nagy hidegvérrel megakadályozták a pusztítást. A Hofherr-gyáriaknak négy transzformátort is sikerült megmenteniük. A csepeli gyáróriásban a robbantásra előkészített huzalok elvagdosásával mentették meg a nagy turbinát, és az utolsó pillanatban tartották vissza a martinüzem szállításra előkészített két hattonnás kemencéjét. A Magyar Textilművek Rt. gépházát is a munkások gyors beavatkozása mentette meg a robbantásra érkezett német különítmény elől. A Ganz Hajógyár megmaradt gépeinek és az elrejtett gépalkatrészeknek védelmére alakult 24 tagú fegyveres csoport az újpesti partizánokkal együtt visszatartotta a németeket a gyár felrobbantásától. Az Egyesült Izzó munkásai a gyárvezetőség és a főbizalmi javaslatára szervezett munkásokból fegyveres őrséget alakítottak a visszatartott gépek védelmére. Amikor tudomásukra jutott a gyár felrobbantásának terve, megerősítették a fegyveres őrséget, sőt több száz munkást költöztettek az igazgatósági épületekbe, azt remélve, hogy a németek eltekintenek a robbantástól. A robbantó különítmény a tömeg határozott fellépése láttán valóban elvonult, a gyár és a gépek nagy része ilyenformán megmenekült.

A főváros lakosságának elévülhetetlen érdeme az üldözöttek, a katonaszökevények, egyes esetekben a szovjet hadifoglyok bújtatása. Budapesten hivatalos közlés szerint százezer zsidót rejtegettek. Ki kell emelnünk e humánus magatartás nagyszerűségét, mert az egymást érő razziák és házkutatások során életével fizetett az, aki üldözötteket bújtatott. A rejtegetőnek nemcsak a kockázatot, a megtorlást kellett vállalnia, hanem utolsó falatját is meg kellett osztania az üldözöttekkel.

A főváros peremkerületeiben, ahol tehát eredményes harc folyt a kiürítés ellen, az üzemek védelméért, a szovjet hadsereggel való kapcsolat felvételére is történtek kísérletek. A front megnyitását a Kommunista Párt főként azután szorgalmazta, amikor a fővárosban már nem voltak meg az általános fegyveres felkelés feltételei. Ismeretes a csepeli „13-as bizottság" elképzelése, hogy a csepeli fegyveres csoportok és katonai alakulatok a szovjet hadsereg támadásakor megnyitják a frontot. A szovjet csapatok gyors támadása elébe vágott a terv megvalósításának. Kétségtelen azonban, hogy a csepeliek aktív készülődése segítette a szovjet csapatok sikeres támadását. Hasonló előkészületek folytak Kőbányán, ahol a partizáncsoport hátba támadta a visszavonuló németeket. December elején Pestszenterzsébet határában a németek helyzete reménytelennek látszott. A Kommunista Párt Központi Bizottsága a helyi kommunista ifjúmunkás-csoportokra, a Kiska-alakulatra, a légvédelmi tüzérekre és egy átállásra készülő utászszázadra támaszkodva a déli frontszakasz áttörését tervezte. A feladat végrehajtása érdekében a Központi Bizottság Erzsébetre küldte Hazai Jenőt, Ikladi Lajost és Tóth Dezsőt, akik együtt szöktek meg a Németországba irányított „Margit körúti szállítmányból". A kommunista ellenállók hólabdaszerűen terjesztett röpiratokkal készítették fel a lakosságot az ellenállásra. Az első lépés a nyilas laktanya megtámadása és az ott tárolt fegyverek szétosztása lett volna. Ehhez a párt Központi Bizottsága külső katonai segítséget ígért, egy utászszázadot és egy másik katonai egységet. Az akció vezetői a terv végleges rögzítésére gyűltek össze, amikor három autóbuszon tábori csendőrök érkeztek, és német harckocsik támogatásával megszállták Erzsébetet. Megkezdődött a razzia. A légvédelmi tüzéreket és az utász-

századot azonnal átirányították, parancsnokait letartóztatták. Hasonló sorsra jutott a helyi Kiska-alakulat is. Az akcióba bevont ellenállókat elhurcolták. A terv tehát meghiúsult; amint később kiderült, a Kiska-alakulat egyik őrvezetője volt az áruló. A fővárosban tehát több reálisnak látszó helyi terv ellenére sehol sem sikerült megnyitni a frontot.

Hasonló passzív és aktív ellenállás bontakozott ki a mintegy 30—35 000 munkást foglalkoztató északi iparvidéken. A szovjet hadsereg gyorsan közeledett, kapcsolat létesült a szlovák partizánokkal, később pedig megjelent Nógrádi partizáncsoportja is. Végül a MOKAN-komité tevékenysége más iparvidékekhez képest határozottabb ellenállásra késztette a munkásokat. A fegyveres szervezkedéssel egy időben a dolgozók szabotálták a gyárak, főként az egyik legjelentősebb hadiüzem, a Diósgyőri Vasgyár gépeinek leszerelését és elszállítását. Amikor pedig a szabotázs megtorlására katonai megbízott érkezett Miskolcra, a vasgyár egyik katonai parancsnoka, Ginzery Sándor ezredes megállapodott vele, hogy felhagynak az üzemek további leszerelésével, és a vagonba rakott gépeket visszatartják. Később a MOKAN-komitéból és a vasgyár munkásaiból létrehozott őrség megvédte a gyárat a kiürítés végrehajtására érkezett nyilas alakulatokkal szemben. Amikor a Gestapo felfedezte, hogy a szervezkedést Ginzery támogatja, aki a vasgyár megmentésének munkálatai mellett megakadályozta a Gázgyár, a Miskolci Villamosüzemek és a BARVA-malom felrobbantását is, a bátor tisztet családjával együtt elhurcolták. A bénítást ellenőrző magyar—német vegyes bizottságot sikerült félrevezetni, és azt a látszatot kelteni, hogy a bénítás megfelel az előírásoknak. Közben a munkások értékes gépeket és berendezéseket, pótolhatatlan alkatrészeket, az újrainduláshoz nélkülözhetetlen hajtószíjakat mentettek meg. A gyár élelmiszer- és textilkészletének egy részét előre szétosztották, tehát megmentették az elszállítástól.

Az Ózdi Vasgyárban a durva hengerművű egyes gépegységeinek és a szakítóművű korszerű gépeinek megmentése említésre méltó. Megmentették a királdi bányatelep felszerelését, a sajószentpéteri bánya osztályozóját és a Rudolf-telep fontos üzemi berendezéseit.

A munkásellenállás fokozódásának itt is szerves része volt a kiürítési parancs megtagadása. A dolgozók a kiürítés elrendelése után főként a környező erdőket szállták meg és ott rendezkedtek be a védelemre, egyes helyeken pedig a fegyveres ellenállásra. A Diósgyőri Vasgyár dolgozói a Drenka-hegyen és a Lyukó-völgyben, az ózdiak a környező erdőkben, a bányászok a karancsi erdőben, Karancslejtősön a bányában kerestek menedéket. A munkások igyekeztek kapcsolatot teremteni a magyar fegyveres alakulatokkal és rávenni őket a németekkel és a nyilas tábori csendőralakulatokkal szembeni ellenállásra. Kapcsolatokat építettek ki a november végén Salgótarján térségébe érkezett Nógrádi-partizánokkal. A munkások és a tömegesen bujkáló magyar katonák kapcsolatára és kölcsönös támogatására utal az ózdi járási nyilas pártszervezet vezetőjének levele. A körzetvezető arról panaszkodik, hogy teljesen tehetetlen a „kommunista magaviseletű" katonákkal szemben, akik csoportosan érkeznek, és eladják vagy átadják fegyverüket, lőszerüket a lakosságnak. Így ők (mármint a nyilasok) a „közbiztonság" megszervezésére éppúgy képtelenek, mint a katonaszökevények elfogására.

December elején a lakosság kiürítéssel szemben tanúsított ellenállása már olyan méreteket öltött, hogy a Wöhler-hadseregcsoport a honvéd vezérkar főnöke útján arra kérte a nyilas belügyminisztériumot, adjon megfelelő karhatalmat a Miskolc környéki erdőségekbe vonult munkások eltávolítására és Ózd kiürítésének „minden rendelkezésre álló eszközzel" való biztosítására. A csendőri erők megérkeztek ugyan, néhány száz munkást összeszedtek, de a szovjet csapatok felszabadító hadmozdulatai és a környék lakosságának bátor helytállása megakadályozta a dolgozók elhurcolását. Az északi iparvidék munkásainak ellenállását a háború utáni nyugatnémet katonai feldolgozások is nagyra értékelik. Hans Friessner volt náci tábornok könyvében a borsodi iparvidék *húszezer* munkásának felkeléséről ír, amely a németek amúgy is súlyos katonai helyzetét e térségben katasztrofálissá tette. Természetesen szó sem volt húszezer felkelőről, hacsak az erdőbe menekülteket nem számították. Friessner megállapítása igen jelentős, mert azt a hatást tükrözi, amit az iparvidék megmozdulása a német hadseregben kiváltott, s részben az adatok fel-

nagyításával próbálja magyarázni, miért kényszerült a Wehrmacht olyan gyorsan feladni Észak-Magyarországot.

A borsodi iparvidéken történtekkel majdnem egyidőben hasonló események zajlottak le Baranyában, Pécs felszabadításának előestéjén. A szovjet hadsereg váratlanul áttört a Duna—Dráva vonalán, majd megjelent Pécs alatt. Ez a hadmozdulat súlyos helyzetet teremtett a német és a magyar csapatok számára. A védekezést megnehezítette, hogy a partizánok felrobbantották azt a vasútvonalat, amelyen az olasz frontról érkező német katonáknak kellett volna Pécs segítségére sietniük. Ilyen körülmények között a német és a magyar hadvezetés elrendelte Pécs azonnali és teljes kiürítését. A város vezetőin és tisztviselői karán kívül azonban senki sem volt hajlandó elhagyni a várost. A vasutasok szabotázsa lehetetlenné tette, hogy a városban összezsúfolt jelentős értékeket, nyersanyagot, élelmiszert is útnak indítsák. Mogyoróssy kiürítési kormánybiztos december 10-i jelentésében megrendülve számol be az eseményekről. A november 26-ára elrendelt kiürítést főképpen a MÁV szabotázsa akadályozta, mert 353 kiürítésre szánt vagonból csak 35-öt állítottak össze. November 27-én Mogyoróssy személyesen győződött meg a szabotázsról. Az állomáson nem jelentek meg sem a fűtőházi dolgozók, sem a mozdonyvezetők. Ezért kénytelenek voltak a németekhez fordulni segítségért, hogy néhány „menekültvonatot" elindíthassanak. A fasiszta kormánybiztos szavaival: a város lakosságának túlnyomó többsége „inkább választotta a bolsevista horda megszállásának borzalmait, mint a menekülést". Így „rengeteg érték és számtalan munkaképes, sőt katonai szolgálatra alkalmas lakos maradt ott... Pécsett a bőrgyárban 70 vagon bőráru, cipő, csizma maradt... továbbá igen nagy szénkészlet". Baranya területén pedig „óriási mennyiségű gabona, cukorrépa- és kukoricakészlet". Alig hagyták el a várost a németek és csatlósaik, az ott maradt tisztviselők és munkások képviselői máris a felszabadító szovjet csapatok elé siettek, hogy velük a város sorsáról, az új élet megindításáról tárgyaljanak.

1944 végére, Budapest körülzárása, Baranya és Tolna megye egy részének felszabadítása után csak a Dunántúl maradt a nácik és a nyilasok kezén. Erre a területre zsúfolták össze a menekül-

tek, a különböző hivatalok, a katonai és egyéb fegyveres alakulatok nagy részét. Nagy német haderők álltak itt, részben a szovjet csapatok elől visszavonuló csoportok, részben az 1944 végén Budapesten rekedt német és magyar egységek felmentésére készülő seregek. A Balaton—Velence között húzódó Margit-vonal védelmére és az ellentámadás megindítására újabb és újabb német egységek érkeztek. Ez a Dunántúlon természetesen megnehezítette a szervezett ellenállás kibontakozását. A Dunántúl ipari és bányavidékein nagyszámú rendőri és csendőri egységet, továbbá Gestapo-alakulatokat vontak össze. A Dunántúl falusi lakosságát részben az igen nagy ellenséges túlerő tartotta vissza a határozottabb németellenes akcióktól. Az ország nagyobb felének felszabadulása, a németek és a nyilasok fosztogatása, a magyar katonák zömének mind nyíltabb németellenes magatartása mégis hatással volt e terület lakosságára. A Fejér megyei jegyzők Székesfehérvárott tartott értekezletének jelentéséből idézünk: „A kiürítési rendelkezéseket csak azért lehet igen nehezen végrehajtani, mert a Duna—Tisza közéről visszavonult és a községekben szétszórt magyar csapatkötelékek tagjai destruálják a lakosságot, arra biztatják őket, hogy csak maradjanak vissza a községekben, az oroszok úgysem bántanak senkit és nem kell tőlük félni." Hatott a lakosság, mindenekelőtt a hivatalnokok magatartására a menekült tisztviselők sorsa is. 1945 januárjában elrendelték, hogy a menekült állami alkalmazottak kötelesek bevonulni, s csak indokolt esetben tarthatók vissza polgári funkciójukban. Megindult a kérvények özöne, a hivatalnokok minden módon megpróbáltak kibújni a katonai szolgálat alól. A kormány fizetésletiltásokkal és más rendszabályokkal próbálta útját állni a folyamatnak, ez azonban csak fokozta az érintettek elkeseredését. A kormánybiztosokat, a kormányt ostromolták: mi lesz családjukkal? Magukkal vihetik-e, vagy ha nem, gondoskodnak-e róluk, milyen sors vár rájuk Németországban stb.? A Németországból érkező vészhírek hatására a dunántúli városokból már csak a vezető tisztviselők voltak hajlandók elmenekülni, s jórészt Nyugat-Magyarországon maradtak az ország más részéből érkezettek is. Veszprém, Győr, Szombathely, Kaposvár és Zalaegerszeg tisztviselői karának zöme helyén maradt, és ez jó hatással

volt a lakosságra. A rendőrség szombathelyi politikai osztályára 1945 január végén a Sopronból, Mosonmagyaróvárról, Pápáról és Győrből befutott jelentések arról számolnak be, hogy a lakosság nem hajlandó elhagyni szülőföldjét, mert ha már éhezni és fagyoskodni kell, legalább itthon legyen. „Jellemző körülmény — olvasható a Sopron város lakosságának magatartásáról írott jelentésben —, hogy bár nagyon félnek az oroszoktól, mégis a közönség nem hisz az újságokban megjelent cikkeknek... A kitelepülés iránt általános az ellenszenv."

A bénításnak itt is ellenszegültek a dolgozók. Az ellenállást 1945 tavaszán megkönnyítette a Vörös Hadsereg átütő erejű támadása is. Székesfehérvárott, amely háromszor cserélt gazdát, a munkások a Vadásztölténygyár és a Bauxit Könnyűfémmű értékes gépeit, a MÁV dolgozói a vasúti berendezéseket, az aláaknázott váltókat igyekeztek megmenteni. A munkások képviselői felkeresték a város vezetőit, s arra kérték őket, ne hagyják el a várost. Többségük, néhány vezető tisztviselő kivételével, a súlyos helyzet ellenére is helyén maradt. Veszprémben a dolgozók az aláaknázott viadukt főpillérei alól eltávolították a tölteteket, így a robbantáskor csak a két kis ív repült a levegőbe. Csupán jelentéktelen kárt szenvedett a bénítás során a várpalotai, az ajkai és a fűzfői erőmű, a Magyar Bauxit Rt. timföld- és alumíniumgyára. Tatabányán, ahol korábban a szervezett bányamunkásság súlyos vérveszteséget szenvedett, megmentették az alumíniumgyár és az erőmű fontos berendezéseit, és kisebb szabotázsakciókat hajtottak végre. A Győri Vagongyár munkásainak szervezett ellenállását mindvégig fékezte az 1942-es szabotázskísérlet sikertelensége és a nyomában járt letartóztatások. 1944 őszén azonban a helyi kommunista és szociáldemokrata munkásokból alakult József Attila Kör már kisebb szabotázsakciót hajtott végre. A főként a központi gépműhely dolgozóiból álló csoport több tagját elfogták a nyilasok. Két ellenállót, Németh Lászlót és Stelzer Lajost Sopronkőhidán kivégeztek, ezután a szervezkedés szétesett. A Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt. mosonmagyaróvári részlegének dolgozói megvédték a gyári berendezéseket, megakadályozták az üzem felrobbantását. 1945 márciusának végén a gyárba érkező német rob-

bantó különítmény ötven felfegyverzett munkással találta magát szemben, akik megakadályozták a robbantás végrehajtását, és az üzem elhagyására kényszerítették a nácikat. A felfegyverzett munkások később fogadták a gyár felszabadítására érkezett szovjet egységeket, és megbízást kaptak a gyár átmeneti védelmének biztosítására.

A nyugat-dunántúli megyékben a kiürítések, a sáncmunkák, a bénítások szabotálása mellett jelentősen megnőtt a jórészt spontán akciók száma. A telefonvezetékeket elvagdosták, a hírközlő eszközöket megrongálták, és különféleképpen próbálták a német és a magyar katonai alakulatok tevékenységét hátráltatni. Ezek az akciók 1945 elején annyira elszaporodtak, hogy a hadműveleti kormánybiztosokat utasították: tegyenek az eddigieknél hatékonyabb intézkedéseket az akciók megelőzésére, mert a rongálások miatt sok helyütt „a híradás hosszabb időre megszakadt".

Budapestnek és az ország nagy részének felszabadulása és a polgári lakosság magatartása erősen hatott a mind jobban demoralizálódó magyar hadseregre. Nem csupán az egyszerű katonák, hanem a tisztek is féltek attól, hogy Németországba kerülnek. Erről a katonák között járt parlamenti képviselők személyesen is meggyőződhettek. A Németországban járt képviselők maguk is igen kedvezőtlen tapasztalatokat szereztek a magyarok fogadásáról, elhelyezéséről, élelmezéséről és a velük szemben tanúsított bánásmódról. Rendkívül rossz benyomást tett a mindinkább demoralizálódó honvédségre az, hogy a hadikórházakat Németországba szállították, a betegeket viszont orvosi felügyelet nélkül hátrahagyták. Fel kellett figyelniük arra is, hogy az utóvéd hálátlan szerepét osztják a magyarokra és már a legkisebb magyar egységeket is német parancsnokságoknak rendelik alá. A dezertálás tömeges méreteket öltött. A katonák nagy számban maradtak le csapattesteiktől. Előfordultak olyan esetek is, hogy egyik napról a másikra egész századok olvadtak szét. Előbb a székelyek, aztán a kárpátaljaiak, a nyírségiek, a tiszántúliak, majd az alföldiek mentek el tömegesen — panaszolják a nyilas tisztek.

Egyre több honvéd állt át a Vörös Hadsereg oldalára. Rajok, szakaszok, századok, később már ezredek, sőt hadosztályok men-

tek át vagy adták meg magukat a szovjet csapatoknak. A 24. hadosztály szlovák területen nyitotta meg a frontot, amikor átállt a Vörös Hadsereghez. Adataink szerint ezenkívül három gyalogezred, 12 zászlóalj és egy tüzérosztály állt át a szovjet csapatok oldalára. Később jórészt ezekből kerültek ki a demokratikus magyar állam újjászervezett hadosztályai. Budapesten a felszabadítókhoz csatlakozott katonai csoportok egy része, mintegy két és félezer ember önálló egységgé szerveződött, és Budai Önkéntes Ezred néven fegyveresen vett részt Buda felszabadításában. Hatszázan haltak hősi halált. Az ezred megmaradt katonáit Jászberénybe szállították, ahol azután a szerveződő 1. honvéd hadosztály magvát alkották.

A Dunántúlon összezsúfolt magyar katonák tömegesen hagyták el fegyverüket. 1944 novemberében csupán ezen a területen ötvenezer eldobált fegyvert szedetett össze a vezérkari főnök. A Dunántúl erdei, falvai megteltek lézengő, a front elvonulását váró katonákkal, városai pedig az „egy nap a világ" hangulatába temetkező aktív katonatisztekkel, akik az úri rend pusztulásának láttán féktelen dáridókba menekültek a valóság elől. „A szabari erdő hemzseg a katonaszökevényektől — olvashatjuk a nyilas parlament január 2-i jegyzőkönyvében. — Egy ezredes százas turnusokban indítja útnak az összefogott szökevényeket." Az egymást érő razziák során valóban százával szedték össze a szökött katonákat és leventéket. Ahogy a front a nyugati határhoz közeledett, úgy vált mind teljesebbé a magyar hadsereg szétesése, dezorganizálódása. Néhány jellemző adat: az 1945. február 2-án tartott általános razzia során 995 katonaszökevényt, 2325 irányítás nélkül lézengő katonát, 4125 behívóparancsot megtagadó egyént, 64 munkahelyét elhagyó hadiüzemi munkást, öt partizánt és 129 szökött munkaszolgálatost szedtek össze. Közülük 150-et a razzia során felkoncoltak. Öt nappal később Győrött 2360 embert állítottak elő mint katonakötelest, szökevényt és szabadságról be nem vonultat. Hasonló számadatok bizonyítják a leventék tömeges szökését is. Magyaróvárott például 1200 leventéből három nap alatt 700 megszökött. Bősárkányban 1600 Pest megyei leventéből mindössze 160 maradt. A megtorló intézkedé-

sek: a nyilvános kivégzések, a kikötések és a családtagok elhurcolása sem tudta útját állni a magyar hadsereg teljes bomlásának. A hazánk felszabadításában részt vett Malakov szovjet ezredes közöl egy jellemző adalékot. „A magyar katonák, ahogy csapataink megközelítették az osztrák—magyar határt, kezdték megadni magukat. Március 28., 29. és 30-án... a Dunától délre (a Dunántúlon — *P. I.*) kb. 45 000 magyar katona és tiszt esett fogságba."

A Németországba hurcolt magyar alakulatok is jórészt használhatatlanokká váltak, sőt egyes esetekben az ellenállók oldalára álltak. Ezek után 1945. március 31-én az Oberkommando des Heeres (a német szárazföldi erők főparancsnoksága) — látva a magyar hadsereg teljes szétesését és tömeges átállását — parancsot adott a honvédcsapatok lefegyverzésére és munkásalakulatokba való beosztására. Hasonló intézkedést tettek a csehszlovák területen tartózkodó magyar alakulatokra vonatkozóan is. A fasiszta magyar hadsereg tehát formailag is megszűnt létezni.

A magyar nép passzív ellenállása természetesen nem tudta megakadályozni az ország kifosztását. Csak a kihurcolt gyári berendezések, gépek, nyersanyagok értéke meghaladta a kétmilliárd dollárt, nem is szólva az élelmiszerek, az állatállomány, a nemzeti közkincsek értékéről. Kivittek az országból mintegy 170 000 magyar katonát is, bár bevetni alig tudták őket. Hogy a pusztítás, a bénítás nem volt olyan mérvű, amint azt a fasiszták tervezték, hogy az ország nem vált egyetlen romhalmazzá, abban az ellenállás passzív formái döntő szerepet játszottak.

Magyarországot a Vörös Hadsereg több mint hat hónapig tartó kemény küzdelem és nagy véráldozatok árán szabadította fel. Mégis igazságtalanok lennénk a magyar néppel szemben, ha nem hangsúlyoznánk, hogy a passzív ellenállás is a magyar antifasiszta mozgalomhoz kapcsolódik, tehát része az ország felszabadításáért folyó küzdelemnek. A magyar nép nagy többsége éppen a nyilas és náci banditizmus láttán és a Vörös Hadseregnek az ország felszabadításáért vívott küzdelme közben ismerte fel a valót: a magyar uralkodó osztályok nácibarát politikája sodorta katasztrófába az országot, a háború után ennélfogva új utakon

kell az ország újjáépítéséhez hozzákezdeni. Ez a felismerés tömegméretekben nyilvánult meg a passzív ellenállásban, majd a szárnyait bontogató népi hatalom útján vezetett a népi demokratikus forradalom kibontakozásáig.

*

A magyar antifasiszta ellenállás, külső és belső feltételeit és eredményességét tekintve, jelentősen eltér Európa más országainak ellenállási mozgalmaitól, lényegét, célját, fő mozgató erőit tekintve azonban nincs alapvető különbség közöttük.

A kommunisták vezette magyar antifasiszta ellenállási mozgalom nemcsak a német és a magyar fasizmus elleni harcnak, hanem az ország demokratikus újjászületésének is hordozója volt. Magyarországon csak a német megszállás után jött létre az antifasiszta politikai erők szervezett együttműködése, a Hitler-ellenes politikai pártok koalíciója, de e folyamat csírái a háború kezdetétől jelen voltak a mozgalomban, és mindenképpen pozitív irányban hatottak. Ahogy felső szinten a Magyar Front a születő népi demokratikus állam, az új politikai hatalom előfutára és politikai szerve, ugyanúgy az ellenállási harcban született helyi szervek az új népi hatalom helyi megtestesítői. Mivel nálunk a fegyveres harc nem vált az ellenállás általános formájává, az új politikai hatalom hordozói nem annyira a fegyveres harc reprezentánsai, mint inkább a passzív ellenállás, valamint a nemzeti front képviselői. Ezek a férfiak és asszonyok az országrészek felszabadulása után többnyire felső utasítás nélkül, a lakosság zömének támogatását élvezve vették birtokukba a vezetést. Ez a németellenes harcban szerzett érdemek, a lakosság bizalma és egyetértése nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Magyarországon az ellenállási mozgalom lassabban fejlődött, és 1944-ben a kétszeri német beavatkozás miatt nem tudott eljutni a fegyveres felkelésig. A Szovjetunió, a Vörös Hadsereg szerepe ennélfogva hazánkban sokkal nagyobb, mint a többi Duna menti országban. Ennek megfelelően pozitív hatása is jobban érvényesül a felszabadítást követő politikai küzdelmekben.

Magyarországon a burzsoázia németellenes szárnya mindvégig húzódozott a harctól, és csak egy része csatlakozott a Magyar Fronthoz. A népi erők befolyása tehát kezdettől fogva jelentősebb volt. Horthy október 15-i szégyenletes és suta szerepével a burzsoázia németellenes szárnya jórészt eljátszotta azt a lehetőséget, hogy az új politikai hatalomban tartósan szerephez jusson. (Így volt ez még akkor is, ha az 1944. december 22-én megalakult ideiglenes nemzeti kormányban a horthysták három miniszteri tárcát kaptak és Miklós Béla lett a miniszterelnök.) A koalíció erőviszonyai kezdettől fogva a következetesen demokratikus erők túlsúlyára utalnak. A Magyar Front, majd a felszabadult területeken megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja a kommunisták 1936—1937-ben kidolgozott és 1941-ben tovább szélesített antifasiszta nemzeti egységfront-politikájára épült. Ez a program kezdettől fogva számolt az antifasiszta világkoalícióval, s ezen belül a Szovjetunió döntő szerepével, mint a nemzeti egységfrontban foglalt célkitűzések megvalósítását segítő *külső* feltétellel. Számolt továbbá a náciellenes erők összefogásával, elsőként is a munkás-paraszt szövetséggel, mint a németellenes harc és a demokratikus átalakulás *belső* feltételével. A Szovjetunió felszabadító szerepe, a munkásosztály akcióegységének létrejötte, a munkás-paraszt szövetség kedvező alakulása az antifasiszta ellenállás gyengesége ellenére is lehetővé tette, hogy az ország felszabadulásának pillanatában megszülető új államhatalom lényegében a munkás-paraszt demokratikus diktatúrát testesítse meg.

A népi demokratikus forradalom kibontakozásának alapvető feltételei között tehát két tényező szerepe nyilvánvaló: a felszabadító Szovjetunióé, amelynek hadserege nem csupán a fasiszta megszállókat űzte el, hanem a magyar fasizmus elnyomó szerveit is szétzúzta, ezáltal pedig felszínre hozta a dolgozó osztályok forradalmi energiáját. A másik, a belső tényező — a kommunisták vezette nemzeti front, amely igen nehéz körülmények között szervezte a népi ellenállást, s a háború végén mint egyetlen politikai tényező volt jelen. A forradalom belső feltételeinek megérlelődése nélkül a Szovjetunió felszabadító küldetése önmagában éppúgy nem válhatott volna országunk népi demokratikus átala-

kulásának hajtóerejévé, mint ahogy a népi demokratikus forradalom belső feltételei sem tudtak volna teljes mélységükben kibontakozni a Szovjetunió segítsége nélkül.

Így kapcsolódik a magyar ellenállás a világméretü antifasiszta harchoz, ugyanakkor ezért vezetett el a magyar dolgozók évszázados szabadságharcának befejező szakaszához.

NÉVMUTATÓ

Aczél Ede br. — 348, 352—354
Ádám Magda — 7
Ady Endre — 48, 68
Aggházy Kamill — 63
Aggteleky Béla — 387, 391
Albrecht főhg. — 60
Alexander, Harold Rupert, Viscount of Tunis — 344
Almásy Pál — 426, 430, 441—442
Alpáry Imre dr. — 350
Ambrózy Gyula — 349, 355, 376, 378
Andorka Rudolf — 101—102, 173
Antal Helén — 170
Antal István — 81, 134, 195
Antonescu, Ion — 148, 344
Apor Vilmos br. — 350, 384
Apponyi György gr. — 109
Apró Antal — 364, 409
Asztalos István — 221

Bach-Zelewski, Erich von dem — 381
Badoglio, Pietro — 198, 215
Bajcsy-Zsilinszky Endre — 6, 23—24, 46, 49—52, 61, 63—64, 67—68, 78, 95, 101—103, 106, 108—109, 112, 122—123, 129, 149, 151, 169—170, 174, 177, 179, 188—190, 202—205, 210—211, 214, 216—217, 242, 244—245, 253, 257—258, 263, 265, 291, 391, 418—419, 421—422, 424—425, 428—429, 437, 439—444
Bakach-Bessenyey György br. — 384
Bakay Szilárd — 237, 381, 387
Baky László — 94—95, 268, 272, 343
Balássy Miklós — 425, 441
Bálint György — 84
Balla Antal — 63
Balogh Edgár — 173
Bán Antal — 289, 371—373
Bánffy Dániel br. — 142

Barankovics István — 40, 63, 67—68, 101—102, 176, 257
Bárány L. — 109
Baranyai Lipót — 150, 202, 210
Barbai Ferenc — 366
Barcs Sándor — 32, 123, 170, 174
Barcza György — 106, 258
Bárdossy László — 11—13, 23—24, 27, 36, 45, 60—61, 65, 69, 74—75, 81, 175
Bartha Albert — 208
Bartha Bertalan — 364, 409
Bartha Károly — 110
Bartók János — 62
Batthyány Lajos gr. — 39—40
Bauer Miklós — 356
Bay Zoltán — 353
Becher, Kurt — 401
Bechtler Péter — 187, 286, 371
Beck András — 89
Beleznay István — 425
Benedek Marcell — 49
Beneš, Eduard — 147
Beneschofsky Ilona — 7
Benjámin László — 73
Berde Mária, R. — 173
Bereczky Albert — 290, 376
Beregfy Károly — 278, 440, 451
Berend T. Iván — 8
Berényi István — 73
Bernáth Aurél — 67, 78
Bethlen István gr. — 61, 74, 84, 105, 108, 110, 151, 175, 202, 214, 255—256, 258, 343, 355—356
Bethlen István gr., ifj. — 349, 354—355
Biró Zsigmond — 419
Biszku Béla — 409
Boda ügyész — 102
Boden, H. C. — 279
Bodnár — 416
Bognár József — 170
Boldizsár Iván — 356
Bonczos Miklós — 134, 253, 332, 338
Bornemissza Géza — 140
Borovszky Géza — 271
Böhm Vilmos — 212—213
Bölöny József — 63
Bródy Sándor — 268
Buchinger Manó — 113—114, 265
Bugyács Imre — 230, 365
Büchler József — 19, 40, 75, 94, 286

Celevalchi Károly — 109
Churchill, Sir Winston Leonard Spencer — 105, 145, 238, 344
Ciano, Galeazzo gr. — 60
Clodius, Karl — 148

Csatári Dániel — 8
Csatay Lajos — 142, 150, 251, 341, 353—354
Cseh tábornok — 253
Cserépfalvi Imre — 84
Cserta Lajos — 62
Csokonai Vitéz Mihály — 47—48
Csonka János — 461
Csorba János dr. — 109, 246, 419
Csürös Lajos — 350

Dallos György — 443
Dancs József — 78, 165

Darvas József — 7, 28—29, 32, 40, 49, 63, 67—68, 73, 77, 166, 190, 221—222, 390
Deák György — 120, 172
Debrőczi Tibor — 356
Décsy Gyula dr. — 297
Dékán István — 385
Demény Pál — 35, 120, 360, 432—437, 456
Dér László — 7
Déry Tibor — 268
Dési Huber István — 47, 49, 52
Dessewffy Gyula — 40, 63, 180, 290, 292, 299, 367—368, 374, 424
Dezsényi Miklós — 350
Dobi István — 7, 123, 165—166, 168, 216, 221, 222, 236, 254
Donáth Ferenc — 124, 168, 194, 219, 281, 375, 459
Döme Piroska — 410
Drahos Lajos — 435
Drapál János — 409
Dudás József — 352, 354, 419
Dulles, Allen Welsh — 202

Eckhardt Sándor — 63, 171
Eckhardt Tibor — 212
Eden, Sir Anthony — 238
Egger Lajos — 286, 289
Ehrenburg, Ilja — 268
Eichmann, Adolf — 265
Encsy Pál dr. — 376
Endre László — 95, 268
Erdei Ferenc — 63, 190, 221—222
Erdmannsdorff, Otto — 11
Erdődy Elek — 40
Erdős László — 91, 102
Esterházy János gr. — 109
Esterházy Móric gr. — 202, 210

Fábri József — 385
Fall Endre — 352
Faraghó Dezső — 284
Faragho Gábor — 348—349, 387, 439
Faragó József — 224
Farkas Ferenc tábornok — 388
Farkas Mihály — 70, 304, 386
Faust Imre — 353—354
Fehér Lajos — 7, 32, 124, 163, 364, 408
Féja Géza — 221—222
Fekete Imre — 166
Fekete Mihály — 366
Feketehalmy-Czeydner Ferenc — 442
Felkay Ferenc dr. — 358
Fenyő Miksa — 356
Fisch Emil — 353, 433, 443
Fitos Vilmos — 349
Fodor Gyula — 63
Földeák János — 73
Földes Ferenc — 21, 28, 31—32, 40, 49, 67, 94
Földes László — 408, 445
Frey András — 146
Friessner, Hans — 464
Friss István — 70
Füredi László — 414
Füst Milán — 268

Gaál Gaszton — 169
Gábor Andor — 70, 268
Gács László — 99
Gallay Emil — 386
Gárdos Mária — 162
Garibaldi, Giuseppe — 209

Gáspár Sándor — 409
Gáspár Zoltán — 62—63, 67
Gaulle, Charles de — 212
Gazsi József — 8
Gellért Oszkár — 268
Gerevich Tibor — 63
Gergely Sándor — 268
Gergő Zoltán — 459
Gerő Ernő — 70, 278, 304
Ghyczy Jenő — 198
Gidófalvy Lajos — 446
Ginzery Sándor — 463
Gogolák Lajos — 63
Goldmann György — 102
Golup Rudolf — 365, 410
Gosztonyi Lajos — 21, 49, 75, 121, 128, 170
Gömbös Gyula — 81, 273, 309, 316, 319, 377, 380
Gratz Gusztáv — 109
Grubics-csoport — 385
Guderian, Heinz — 389

Gyalukuti Soós Géza, l. Soós Géza
Gyáros László — 304
Gyenes Antal — 221, 420
György, VI., angol király — 297
Györki Imre — 187
Gyulai Mihály — 385—387
Gyuris Aladár dr. — 350
Gyürey Rudolf — 128, 371

Háber Valéria — 187
Hadácsi Rezső — 376
Hain Péter — 15, 265
Hamm Péter — 419
Hamza D. Ákos — 352
Hardy Kálmán — 349, 388
Harriman, William Averell — 105
Hárs László — 73
Harsányi János — 7
Hatvany-Deutsch br. — 274
Hatvany Lajos — 268
Háy Károly — 84, 89
Háy Mihály — 459
Hazai Jenő — 462
Házi Árpád — 409
Házy András — 109
Hegedüs Bite Dániel — 62
Heine, Heinrich — 268
Heltai Jenő — 268
Hennyey Gusztáv — 310, 391
Herczeg Ferenc — 171, 352
Heszlényi József — 388
Hindy Iván — 391
Hirmann József — 323, 233
Hirossik János — 352
Hitler, Adolf — 9, 11, 19, 25—27, 33, 46—53, 56, 60, 64, 68—69, 72—73, 78—79, 82—87, 90, 106—112, 116—118, 123, 130, 147—151, 155—156, 165, 170, 173—186, 189—201, 205—209, 213—215, 218—222, 227, 231, 238—242, 248—253, 257—262, 281, 289, 293—294, 298, 305, 343, 346, 362—363, 375, 383, 393—394, 415—416, 471
Hóman Bálint — 110, 267
„Homok" gárda — 412
Hont Ferenc — 40, 47, 72—73
Horthy-család — 60
Horthy István — 60, 76
Horthy Miklós — 7, 10—12, 14, 19, 27, 45, 74, 80, 103, 109, 148—150, 152—153, 160—161, 169, 175, 178, 202, 205, 211, 213—214, 261—262,

267, 272, 275, 280, 291, 295, 302, 305, 339, 342—350, 355, 359, 361—363, 367, 375—398, 405, 407, 414—418, 420—423, 425, 428—429, 472
Horthy Miklós, ifj. — 349, 354—355, 376, 389
Horváth Béla — 40, 51
Horváth Géza — 15
Horváth Márton — 38, 57, 281, 301
Horváth Miklós — 7
Horváth Zoltán — 109, 245
Hubai János — 371
Hull, Cordell — 238
Hullay Lajos — 409
Hunya István — 304
Huszár Aladár, baráti — 52, 63—64, 67, 101—102, 109, 175

Ignotus Pál — 268
Ikladi Lajos — 462
Iliás Ferenc — 124, 165—166, 168, 254
Illés Béla — 387
Illyés Gyula — 40, 63, 67
Imrédy Béla — 60, 83, 85, 88, 149—150, 176, 242, 268, 279, 318, 321—322, 324, 332, 343, 397
Incze Antal — 15

Jakubovits Hermann — 93
Jankovich Dénes gr. — 353
Janovics Jenő — 173
Jaross Andor — 277, 339, 343
Jászi Oszkár — 302
Jelinek Ferenc — 230, 321
Jókai Mór — 73
Jolsvai Vilmos — 38
Joó Tibor — 63, 67
Jordáky Lajos — 29, 49, 173
Józsa Béla — 77, 120, 227, 253
József Attila — 48, 62, 89
Juhász Gyula — 7—8
Jurcsek Béla — 135, 143, 154, 167, 397
Justus Pál — 35, 289

Kabók Lajos — 231, 242, 270—271, 284—287, 318—319, 330—332, 351, 371—373, 383, 406
Kádár Gyula — 349
Kádár János — 99, 121, 180, 192—194, 219, 281—282, 364
Kaffka tüzérezr. — 427
Kalamár József — 365
Kállai Gyula — 21, 28—29, 31, 48—50, 62—63, 67—68, 73, 75, 94, 103, 121—122, 129, 162—163, 170, 181, 205, 233, 368—369, 373, 375, 379, 416—417, 419, 436
Kállai Sándor — 271
Kállay Miklós — 6, 74—76, 80—85, 87, 93—95, 105—106, 109—115, 117—118, 123—124, 130, 132—134, 144—155, 157, 160, 165, 167, 169, 175—176, 181—182, 184, 189, 195—196, 198—203, 205, 207, 210—215, 217—220, 222, 227, 233, 238—250, 255, 257—261, 263—265, 277, 289, 358, 398, 421, 425
Kálló Ferenc — 423
Kánya Kálmán — 151

Karácsony Sándor (1892—1944) — 128, 231, 284, 286—287, 351, 371, 406
Karácsony Sándor (1891—1952) — 221
Kardos László — 166
Karinthy Frigyes — 268
Kárlóczy Ferenc — 376
Károlyi Gyula gr. — 202
Károlyi Mihály gr. — 183, 208, 249, 300, 302—303
Kárpáti Aurél — 63, 68
Karsai Elek — 7—8
Kassai Géza — 304
Kassák Lajos — 73
Kasztel András — 21, 49, 75, 94, 103, 121
Katona János — 63, 68, 77
Katona Jenő — 63, 68
Keitel, Wilhelm — 60
Kelényi Béla Ottó dr. — 350
Kende István — 412
Kenessey Pongrác — 290, 368, 377
Kerekes Lajos — 7
Keresztes-Fischer Ferenc — 15—17, 21, 40, 42, 62, 67, 87, 93—94, 99, 105, 111, 114, 142, 152, 159, 162, 171, 214, 223, 265
Keresztes Mihály — 236
Kéry Kálmán — 348, 387 — 388
Keszthelyi Géza — 286
Keszthelyi Zoltán — 73
Kéthly Anna — 40, 109, 160, 163, 210, 243—244, 246, 253, 285
Kis Ferenc — 73
Kis József — 170
Kisch, Egon Erwin — 268
Kiss Gergely — 165
Kiss János — 106, 245, 433, 436, 440—444
Kiss József — 290
Kiss Kálmán — 42
Kiss Károly — 364, 408, 436, 445
Kodály Zoltán — 63
Kodolányi János — 63, 221
Kollontaj, Alekszandra Mihajlovna — 347
Koltói Anna — 405
Komját Aladár — 268
Koós Béla — 412
Kornis Gyula — 171
Korom Mihály — 8
Kossuth Lajos — 35, 39—41, 68, 73, 78—79, 122—123, 188, 247, 358
Kovács Béla — 42, 166, 291, 367
Kovács Éva — 221
Kovács Ferenc — 409
Kovács György — 173
Kovács Imre — 28, 30—33, 40, 43—44, 62—63, 68, 73, 78, 84, 94, 163, 166, 190, 221, 374, 376, 378, 418—419
Kovács István — 115—116, 171, 436
Kovács Katona Jenő — 173
Kovács Lajos — 42
Kovai Lőrinc — 94
Kovpak, Szidor Artyemovics — 237
Kőműves József — 271, 371
Kővágó József — 426, 441
Kövér János — 109
Közi-Horváth József — 11
Krausz Sándor — 124
Krenner Miklós (Spectator) — 63, 68, 129, 173

Kreutz Róbert — 442—443
Kristóffy József — 13
Krochina Viktor br. — 350
Krudy Ádám — 13
Kruzslák Béla — 409
Kuncz Antal — 173
Kunder Antal — 343—344

Laci-csoport — 365, 408
Lakatos Géza — 333, 341, 343, 345—346, 348—349, 357, 362, 370—371, 380, 384, 386, 388—389, 403, 405
László Gyula — 73
Lázár Károly — 349, 351, 376, 378, 382, 388, 392
Lendvai István (Nomád) — 52
Lenyka Elek — 93
Ligeti Ernő — 173
Losonczy Géza — 21, 31, 75, 121
Lukács Béla — 81
Lukács Imre — 73

Magyary Ferenc — 352, 355
Makay Miklós — 418—419, 425, 441—442
Makay-Petrovics György — 105
Makray Lajos — 63, 109
Malakov ezredes — 470
Malasits Géza — 21, 113, 149, 242, 265
Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics — 428, 431, 438
Manhercz Antal — 230
Mannerheim, Carl Gustav Emil br. — 361
Mária Béla — 73
Markos György — 7, 40, 49, 291, 459
Marosán György — 7, 38, 98, 103, 162, 232, 271, 289, 371
Marót-csoport — 365, 380, 408
Marschalkó Lajos — 273
Marton Béla — 316—319, 330
Máté György — 102
Mayer Arnold — 120, 172
Mayer Mária — 7
Mihala Gyula — 435
Mihályfi Ernő — 63, 68, 169
Miklós Béla, Dálnoki — 385—388, 393, 439, 472
Mikó Zoltán — 354, 432, 440
Mikulics Tibor — 440
Milassin István — 350
Millok Sándor — 101—102, 158—160, 230, 265
Mindszenty József — 350
Mód Aladár — 21, 28, 30—31, 49, 73, 94, 121, 123, 190
Mogyoróssy Imre — 465
Moldvai Sándor — 286
Molnár Ferenc — 268
Molnár Imre — 286—287
Molnár Kálmán — 63
Molnár (Demény Pál álneve) — 436
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics — 238, 387, 428, 438
Mónus Illés — 63, 94, 187, 192, 231, 233, 265, 287, 371
Móricz Zsigmond — 49, 50
Morvay Endre dr. — 350
Mussolini, Benito — 146, 148, 198, 203, 381

Náday István — 347
Nagy Ferenc — 42—44, 63, 68, 109, 112, 124, 149, 164—168, 206, 216, 221, 242—243, 246, 254, 256—257, 265

Nagy Imre — 70
Nagy István — 63, 68, 73, 128—129, 173, 221—222
Nagy Jenő — 353, 378, 424—426, 431—433, 438—439, 441—442, 444
Nagy Vilmos, Nagybaczoni — 7, 110, 149—150, 160—161, 358, 425
Nédermann Ferenc — 230, 365, 410
Négyessy I. — 63
Nemes Dezső — 8
Németh Imre — 42
Németh László — 467
Németh László (szül. 1901) — 221—222
Németh Pál — 425
Neuberger Pál — 386
Nógrádi Sándor — 70, 385, 410, 445, 463—464
Nomád, l. Lendvai István
Nonn György — 408
Novák Károly dr. — 297

Nyisztor György — 303

Oláh György — 272
Oldner Vlagyimir — 304
Olt Károly — 459
Oltványi Imre — 169, 245
Orbán László — 117, 194, 219, 281, 412, 459
Orendy Norbert — 440
Orosz Dezső — 102
Orosz Endre — 173
Orosz Gyula — 461
Ortutay Gyula — 40, 63, 123, 169
Osvát Ernő — 268
Oszip István — 225, 366

Padányi Mihály — 380
Pajor Rudolf — 101—102, 113
Pálffy Géza br. — 109
Pálffy György — 170, 209, 297—298, 364, 376, 408, 424, 432, 436
Pálfy József — 290, 368
Pallavicini Alfonz őrgr. — 109
Pallavicini György őrgr. — 109, 290—292
Palotás Mihály — 221
Pálóczy Horváth György — 94
Pamlényi Ervin — 7
Parragi György — 63, 68
Pászkán Ferenc — 350
Pataki István — 443
Pataki László — 42, 121, 253
Pátzay Pál — 63, 68
Paulus, Friedrich — 105, 298
Payr Hugó — 290
Pénzes Géza — 353, 419, 439
Pesti Barnabás — 442
Péter Gábor — 194, 219, 281, 436, 438
Pethő Sándor — 46
Petőfalvi Lajos — 365, 410
Petőfi Sándor — 35, 48, 64, 68, 70, 72—73, 75—78, 91, 165, 170—171, 358
Petrányi r. főkapitány — 312
Petrov, Ivan Jefimovics — 387
Petrovich Elek — 63
Peyer Károly — 21, 23, 48, 59, 61, 75, 97—98, 109, 113—114, 118, 126, 128, 158—160, 164, 175, 184, 187, 206, 210—211, 213, 216, 223, 230, 242—244, 246, 251, 252, 265, 270, 284, 320

Pfeiffer Zoltán — 290, 368, 374, 424
Pintér István — 7—8
Plancsák János — 93
Platthy Pál — 423
Pogonyi Antal — 409
Polgár Dezső — 355
Priscsepa-csoport — 385
Prónay Pál — 414, 440
Propper Sándor — 187
Puskás, A. I. — 8

Quisling, Vidkun — 258, 271

Radnóti Miklós — 40, 268
Radó-csoport — 447
Radocsay László — 253
Radvánszky Albert br. — 202
Radvánszky Rezső — 286
Radványi Imre — 423—424, 426, 438
Raffay Sándor — 134
Rahn, Rudolf — 389
Raics István — 68
Rajcsányi Károly — 73
Rajk László — 364, 369—370, 376, 378—379, 382, 424, 436—437, 440
Rajniss Ferenc — 272, 404
Rákóczi Ferenc, II. — 358
Rákosi Mátyás — 70, 278, 303
Ránki György — 7—8
Rassay Károly — 41, 109, 151, 207—208, 210—211, 213, 255—257, 265
Rátz Jenő — 343
Ravasz Károly — 297
Ravasz László — 285, 350
Rédey Tivadar — 171
Reinefarth, Heinz — 381
Reményi-Schneller Lajos — 107, 155, 274, 334, 397
Rendek András — 102
Répa Károly — 371
Reszegi Ferenc — 409
Réti László — 409
Révai József — 70, 209, 304
Révay Kálmán — 423, 441—442
Révész Imre — 73, 452
Révész László — 109
Révész Mihály — 49
Rezi Károly — 92
Ribbentrop, Joachim von — 60
Rommel, Erwin — 105
Rónai Ferenc — 414
Rónai Sándor — 38, 271
Roosevelt, Franklin Delano — 105, 145, 238, 297
Rosta Endre — 102
Rózsa Ferenc — 56, 92
Rozsnyói Ágnes — 8
Rubletzky Géza — 170

Ságvári Ágnes — 8
Ságvári Endre — 39, 119, 223, 300, 412
Salamon Ferenc — 73
Sándor József — 63, 173
Sarlós Ferenc, id. — 286
Sarlós Ferenc, ifj. — 286
Schiffer Pál — 286—287, 288
Schönberger Dávid — 93
Schönherz Zoltán — 92, 100, 102—103, 121
Schöpflin Aladár — 171
Schreiber Róbert — 427, 441
Serédi Jusztinián — 103, 109, 213, 452
Sigray Antal gr. — 105, 109, 202, 255

Simándy Pál — 40
Simonffy Tóth Ernő — 439
Sinka István — 221
Sinka Péter dr. — 416
Sipos Gyula — 40
Skolnik József — 99, 117, 170
Skorzeny, Otto — 381
Solohov, Mihail Alekszandrovics — 268
Sólyom László — 170, 364, 409, 424
Sombor-Schweinitzer József — 95, 98, 105, 114, 138, 225, 265
Somogyi Imre — 221
Somogyi Miklós — 38, 63, 68, 77—78, 271, 353—355, 382, 409
Somoss Miklós — 352
Soós Géza, gyalukuti — 349, 419
Spectator, l. Krenner Miklós
Steiner Géza — 356
Stelzer Lajos — 467
Stollár Béla — 414
Stolte István — 432—433, 440, 443
Supka Géza — 63
Svéd László — 7

Szabó Ervin — 268
Szabó Éva — 7
Szabó István — 62—63
Szabó István, B. — 42, 109
Szabó Kálmán — 91
Szabó László, Cs. — 63
Szabó Pál — 221
Szabó Zoltán — 40, 63
Szakasits Antal — 414
Szakasits Árpád — 21—22, 35, 38—40, 48—49, 57—58, 63, 68, 72, 75—76, 86, 92, 94—95, 97—98, 101, 121, 127, 162, 170, 175, 181, 192—193, 223, 232, 234, 244, 286, 289, 291, 368—371, 373, 375—378, 382, 390, 419
Szakasits György — 41
Szalai Sándor — 232—233
Szálasi Ferenc — 273, 390, 394, 396—398, 400, 404—406, 408, 414—416, 422, 434
Szántó Zoltán — 70
Szász Lajos — 318—320, 330, 397
Száva István — 286, 289
Széchenyi István gr. — 73
Széchényi László gr. — 109
Szeder Ferenc — 98, 109, 115, 126, 128, 158—159, 164, 244, 285, 287
Szekeres Sándor — 253
Szekfü Gyula — 29, 49—52, 63—64, 67—68, 101—102, 171, 208, 337
Szélig Imre — 289
Szemere Béla — 109
Szenczei László — 173
Szent-Györgyi Albert — 63, 123, 146, 350—352, 371, 405, 433, 438, 452—453
Szentimrei Jenő — 63, 68, 173
Szent-Iványi Domokos — 349
Szentiványi Lajos — 109
Szép Ernő — 268
Szilágyi Sándor — 352
Szimkovics Salamon — 93
Szinai Miklós — 7
Szinnyei Merse Jenő — 110
Szir-csoport — 365, 408
Szirmai Hédi — 121, 253

Szirmai István — 115, 120—121, 194, 219, 227
Szombathelyi Ferenc — 103, 152, 214, 253, 277
Szőnyi István — 63, 67
Szőnyi Pál — 385
Sztálin, Joszif Visszárionovics — 66, 105, 238, 306
Sztójay Döme — 267—270, 285, 287, 293, 301, 308, 316, 319, 331, 333, 343—345, 362, 370
Szücs László — 7
Szüdi György — 73
Szüllő Géza — 109

Takács József — 49, 355
Táncsics Mihály — 39—41, 78, 123
Tartsay Vilmos — 425, 437—438, 440—442, 444
Teleki Géza gr. — 349
Teleki Mihály gr. — 268
Teleki Pál gr. — 10, 74, 84, 203, 358
Tildy Zoltán — 24, 63, 68, 84, 109, 112, 149, 175, 188, 202—203, 207, 210, 213, 245, 256—257, 263, 290, 374—378, 382, 418
Tildy Zoltán, ifj. — 265
Tilkovszky Lóránt — 7
Tímár József — 416
Tito, Joszip Broz — 238, 293, 307
Tolnai Gábor — 40, 170
Tombor Jenő — 63, 106, 257
Tonhauser Pál — 115, 120—121, 194, 219, 227, 253
Topa János — 431—433, 435, 437, 440, 443
Tóth Béla — 367
Tóth Dezső — 462
Tóth István — 425, 441
Tóth László — 63
Tóth Mihály — 91, 99, 102
Tóth Sándor — 8
Tömpe István — 459

Tyulpanov ezredes — 386—387

Ujszászy István — 349, 376, 378
Ujváry Dezső — 199
Ullein-Reviczky Antal — 33, 212
Urbancsok Mihály — 366
Urffy Sándor — 221
Uszta Gyula — 385

Vaád Ferenc — 73
Váczi Lajos — 109
Vajna Gábor — 94, 399
Vály Ferenc — 146
Vámbéry Rusztem — 302
Vándor Sándor — 119
Varga Béla — 63, 68, 109, 112, 169, 216, 221, 256, 257
Varga József — 150
Vargha Károly — 446
Várnai Dániel — 49
Várnai Zseni — 268, 351—352
Vásáry István — 109
Vasváry József — 386
Vasváry Lajos — 270, 330
Vas-Witteg Miklós — 286
Vas Zoltán — 304
Vattay Antal — 349, 388, 389, 391
Vázsonyi János dr. — 350
Veesenmayer, Edmund — 267, 270, 344—345, 389

Veres József — 409
Veres Péter — 63, 68, 190, 221—222
Veress Lajos — 388, 393
Veress László — 146
Veress Sándor — 68
Vető Mihály — 73
Vida Ferenc — 102
Voinovich Géza — 171
Vörös János — 277, 339—340, 346, 376—378, 388—389, 392, 415, 439, 451
Vörös Vince — 165
Vörösmarty Mihály — 68

Weinberger Miklós — 412
Wesselényi Miklós br. — 63, 73
Werth Henrik — 16—17
Wiener Rudolf — 93
Wöhler, O. — 464

Zágoni Ernő — 8
Zelk Zoltán — 73, 268
Zgyerka János — 230, 411
Zichy János gr. — 109
Zilahy Lajos — 63, 350
Zimmer József — 356

Zsabka Kálmán — 446
Zsigmondi Ede — 73
Zsukov, Georgij Konsztantyinovics — 306, 386

TARTALOM

A FELHASZNÁLT FONTOSABB FORRÁSOK ÉS IRODALOM 5

A KMP VEZETTE HITLER-ELLENES FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM KIBONTAKOZÁSA

Belépés a szovjetellenes háborúba 9
Az antifasiszta függetlenségi mozgalom kibontakozása 25
A Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulása és az 1942-es március 15-i tüntetés 44

A FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM ÁTMENETI MEGTORPANÁSA. ERŐFESZÍTÉSEK A KMP ÉS A FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE

Terrorhadjárat a KMP és az antifasiszta erők ellen 81
Erőfeszítések a Kállay-kormány tengelybarát politikájának megváltoztatásáért. A KMP harca a párt és a függetlenségi mozgalom újjászervezéséért 104

A KMP HARCA A RENDSZERMENTŐ POLITIKA FELSZÁMOLÁSÁÉRT, A NEMZETI ERŐK TÖMÖRÍTÉSÉÉRT, A KÜLÖNBÉKÉÉRT

A szovjet hadsereg sztálingrádi és voronyezsi győzelmének hatása a dolgozó tömegekre 131
A Kállay-kormány kül- és belpolitikája 1943 első felében 144
A baloldali Hitler-ellenes pártok és szervezetek 1943 első felében 156
Ellentétek, nézeteltérések a Hitler-ellenes erők táborában.
A Békepárt megalakulása 170

A HITLER-ELLENES ERŐK ÖSSZEFOGÁSÁNAK SIKERTELENSÉGE, A „HINTAPOLITIKA" CSŐDJE

Az olaszországi események hatása. Az SZDP és a KGP szövetsége 197
A Békepárt tevékenysége. Antifasiszta politikai mozgalmak és akciók 1943 második felében 219
A Kállay-féle kiugrási kísérletek csődje 238

MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSA.
A MAGYAR FRONT MEGALAKULÁSA 260

A Magyar Front 280

A DOLGOZÓ TÖMEGEK KÖZVETETT ÉS KÖZVETLEN HARCA A MEGSZÁLLÓK ÉS KISZOLGÁLÓIK ELLEN

A munkásság életkörülményeinek alakulása és passzív ellenállásuk kezdetei 308

AZ ANTIFASISZTA ERŐK HARCA A NÁCIKKAL VALÓ SZAKÍTÁSÉRT. A HORTHYSTA KLIKK KIUGRÁSI KÍSÉRLETE ÉS KUDARCA 343

A Kommunista Párt újjáalakulása 360

A KOMMUNISTA PÁRT HARCA AZ ÁLTALÁNOS NEMZETI ELLENÁLLÁS KIBONTAKOZTATÁSÁÉRT. A MAGYAR NEMZETI FELKELÉS FELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁGA 396

A Katonai Vezérkar létrejötte és a fegyveres felkelés terve 423

TÖMEGMÉRETŰ NÉPI ELLENÁLLÁS
AZ ORSZÁGPUSZTÍTÓ TERVEK MEGHIÚSÍTÁSÁRA 449

NÉVMUTATÓ 475

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója . Szerkesztette: Szuhay-Havas Ervin · A borító és kötésterv Erdélyi János munkája · Műszaki vezető: Szécsi Andor · Műszaki szerkesztő: Lengyel József · Képszerkesztő: Fábri Magda · A szedést 1974. ápr. 11-én kezdték meg · Megjelent: 1975. XII. 31-én, 8000 példányban · Terjedelme: 30 3/4 (A/5) ív + 2 ív képmelléklet. 74.0454 Kossuth Nyomda · Felelős vezető: Monori István vezérigazgató

A magyar antifasiszta ellenállás történelmileg sajátos vonásai ma már tisztán rajzolódnak ki előttünk. A negyedszázados ellenforradalmi korszak egy egész nemzedéket fertőzött meg a haladó eszmék gyűlöletével, nacionalista propagandája sem maradt hatástalan. Következésképpen a széles körű antifasiszta nemzeti egység a hitlerizmus bukásának küszöbén sem valósult meg, jóllehet a magyar ellenállásnak megvoltak a maga hősei és mártírjai.

Ez a tudományos igényű munka első ízben foglalja összesze részletekbe menően az 1941—1945. évi időszak antifasiszta mozgalmait, a nemzeti egység megvalósítása érdekében tett bátor kísérlet történetét, amelynek során a kommunisták vezetésével tisztán látó szociáldemokrata, kisgazdapárti, parasztpárti és polgári elemek fogtak össze az ország megmentéséért. Felvonulnak előttünk mindazok, akik életüket kockára tették vagy fel is áldozták Magyarországért, a kommunista mártíroktól Bajcsy-Zsilinszky Endréig, a Népszava körül tömörült, különféle világnézetű publicistáktól és tudósoktól azokig, akik nem léphettek fel nyíltan a sajtó hasábjain és a parlament padsoraiban az országvesztő politikával szemben.

A könyv erénye, hogy összefoglaló igénnyel ismerteti a hivatalos politika irányváltozásait, az október 15-hez vezető tragikus utat, ugyanakkor — az ellenállás történetén belül — voltaképpen párttörténetet is nyújt, dokumentumok alapján állítva elénk az illegalitásba szorult magyar kommunisták harcát egy nagy nemzeti sorsfordulón.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ